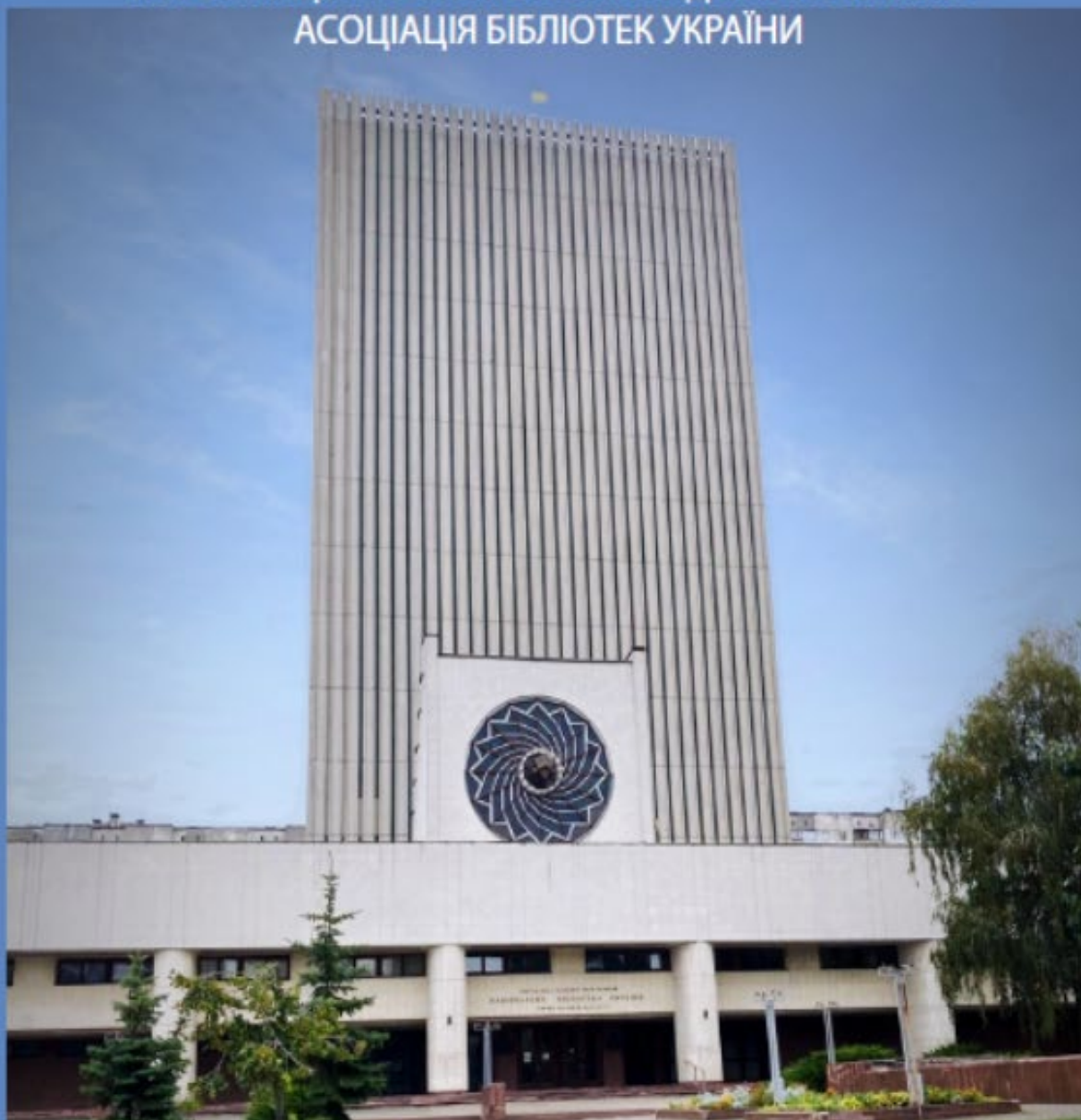

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНА РАДА НАН УКРАЇНИ
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА. НАУКА. КОМУНІКАЦІЯ.
ПРІОРИТЕТИ СЬОГОДЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали міжнародної наукової конференції
(Київ, 1–3 жовтня 2025 р.)

Том 1

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНА РАДА НАН УКРАЇНИ
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ**

БІБЛІОТЕКА. НАУКА. КОМУНІКАЦІЯ.

**ПРІОРИТЕТИ СЬОГОДЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**Матеріали Міжнародної наукової конференції
(Київ, 1–3 жовтня 2025 р.)**

Том 1

КИЇВ 2025

https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0005157

УДК 02:001:316.77]:027.021.1:021:021.64](100)082)

Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко. Київ, 2025. Т. 1. 528 с.

Збірник містить матеріали міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи» (1–3 жовт. 2025 р.), в яких висвітлено пріоритетні напрями та актуальні питання розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу, проблеми функціонування наукових бібліотек в умовах воєнного стану та шляхи їх подолання, представлено результати досліджень та науково-прикладні розробки в сфері бібліотечної, інформаційної та архівної справи.

Українськими та зарубіжними фахівцями розкрито теоретичні та прикладні аспекти розбудови, використання, організації доступу до електронних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки у вебсередовищі та оптимізації бібліотечно-інформаційної діяльності задля продукування нового знання і забезпечення інформаційних потреб суспільства. Розглянуто актуальні питання щодо міжнародної взаємодії та сталого розвитку бібліотечно-інформаційного комплексу; питань відкритої науки в Україні; бібліотечно-інформаційної діяльності у сфері правового і соціально-політичного інформування; ролі бібліотеки в цифровій інфраструктурі знань; рукописної спадщини України у сьогоденні та перспективі; пошуку відповідей на виклики часу української біографіки; сьогоденних викликів і нових можливостей наукової архівної спадщини; друкованої та електронної періодики в системі документальних комунікацій; історії, сучасного стану і тенденцій розвитку наукової каталогізації стародруків і рідкісних видань; дослідження музичної культури в умовах сьогодення; наукового, освітнього та культурного простору під час війни; особливостей реагування на сучасні виклики та світовий контекст інституту президентства в Україні. Також висвітлено новітні завдання збереження бібліотечних та архівних фондів, що становлять культурне надбання України; дослідників української діаспори; дослідження єврейської історико-культурної спадщини України (до 10-річчя Української асоціації юдаїки).

Видання адресоване працівникам бібліотечно-інформаційної галузі, фахівцям документно-комунікаційної сфери, викладачам, аспірантам і студентам закладів вищої освіти.

Відповідальний редактор: О. М. Василенко

Редакційна колегія:

Л. А. Дубровіна – чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук; Т. Д. Антонюк – д-р іст. наук; Н. П. Бондар – канд. іст. наук; О. А. Вакульчук – д-р іст. наук; О. М. Василенко – канд. іст. наук; Т. І. Власюк – канд. техн. наук; О. В. Григоревська – д-р наук із соц. комунікацій; В. В. Добровольська – д-р наук із соц. комунікацій; М. Б. Закіров – д-р політ. наук; Л. В. Івченко – канд. мист.; Г. В. Індиченко – канд. іст. наук; Ю. М. Капіца – д-р юр. наук.; Т. В. Коваль – канд. іст. наук; Т. М. Коваль – канд. іст. наук; Ю. С. Ковтанюк – канд. іст. наук; Ю. М. Половинчак – д-р наук із соц. комунікацій; В. І. Попик – чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук; Г. Я. Рудий – д-р іст. наук; Я. І. Савчук – канд. біол. наук; О. П. Степченко – канд. іст. наук; В. М. Удовик – д-р наук із соц. комунікацій; В. В. Черноіваненко – канд. іст. наук; А. І. Шаповал – д-р іст. наук.

Автори несуть повну відповідальність за підбір та точність наведених фактів, цитат, власних імен, бібліографічних посилань та інших відомостей.

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE
INFORMATION AND LIBRARY COUNCIL OF THE NAS OF UKRAINE
ASSOCIATION OF LIBRARIES OF UKRAINE**

**LIBRARY. SCIENCE. COMMUNICATION.
CURRENT PRIORITIES
AND PROSPECTS**

Proceedings of the International Scientific Conference
(Kyiv, October 1–3, 2025)

Volume 1

KYIV 2025

https://doi.org/10.15407/r_nbu.0005157

UDC 02:001:316.77]:027.021.1:021:021.64](100(082

Library. Science. Communication. Current Priorities and Prospects: Proceedings of the International Scientific Conference (Kyiv, Oct. 1–3, 2025) (Vols. 1–2) / National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Association of Libraries of Ukraine; resp. ed. O. M. Vasylenko. Kyiv, 2025. Vol. 1. 528 p.

The proceedings contain the materials of the International Scientific Conference «Library. Science. Communication. Current Priorities and Prospects» (Kyiv, October 1–3, 2025), which highlight priority areas and current issues in the development of library and information potential; address the problems of the functioning of research libraries under martial law and ways to overcome them; and present the results of scholarly research and proposals in the field of librarianship, information, and archival studies.

Theoretical and applied aspects of the formation, use, and organization of access to electronic information resources of the research library in the web environment, as well as the optimization of library and information activities aimed at generating new knowledge and meeting the information needs of society, have been disclosed by Ukrainian and foreign specialists. Relevant issues concerning international cooperation and the sustainable development of the library and information complex; open science in Ukraine; library and information activities in the field of legal and socio-political information; the role of the library in the digital knowledge infrastructure; the manuscript heritage of Ukraine in the present and in perspective; the search for responses to the challenges of contemporary Ukrainian biographical studies; the present-day challenges and new opportunities of scholarly archival heritage; printed and electronic periodicals within the system of documentary communications; the history, current state, and tendencies of development in scholarly cataloguing of early printed and rare editions; the study of musical culture in contemporary conditions; the scientific, educational, and cultural space during wartime; as well as the specific features of responding to contemporary challenges and the global context of the institution of the presidency in Ukraine have been considered. The volume also highlights new tasks related to the preservation of library and archival collections that constitute Ukraine's cultural heritage; the work of researchers of the Ukrainian diaspora; and studies of the Jewish historical and cultural heritage of Ukraine (on the occasion of the 10th anniversary of the Ukrainian Association for Jewish Studies).

The present edition is intended for professionals in the library and information field, specialists in the documentary and communication sphere, as well as lecturers, postgraduate students, and students of higher education institutions.

Responsible Editor: O. M. Vasylenko

Editorial Board:

L. A. Dubrovina – Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Doctor of Sciences in History; T. D. Antonyuk – Doctor of Sciences in History; N. P. Bondar – Candidate of Sciences in History; O. A. Vakulchuk – Doctor of Sciences in History; O. M. Vasylenko – Candidate of Sciences in History; T. I. Vlasiuk – Candidate of Sciences in Technical Sciences; O. V. Hryhorevska – Doctor of Sciences in Social Communications; V. V. Dobrovolska – Doctor of Sciences in Social Communications; M. B. Zakirov – Doctor of Sciences in Political Science; L. V. Ivchenko – Candidate of Sciences in Art Studies; H. V. Indychenko – Candidate of Sciences in History; Yu. M. Kapitsa – Doctor of Sciences in Law; T. V. Koval – Candidate of Sciences in History; T. M. Koval – Candidate of Sciences in History; Yu. S. Kovtaniuk – Candidate of Sciences in History; Yu. M. Polovynchak – Doctor of Sciences in Social Communications; V. I. Popyk – Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Doctor of Sciences in History; H. Ya. Rudyi – Doctor of Sciences in History; Ya. I. Savchuk – Candidate of Sciences in Biology; O. P. Stepchenko – Candidate of Sciences in History; V. M. Udovych – Doctor of Sciences in Social Communications; V. V. Chernoiivanenko – Candidate of Sciences in History; A. I. Shapoval – Doctor of Sciences in History.

The authors bear full responsibility for the selection and accuracy of the presented facts, quotations, personal names, bibliographic references, and other information.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
Онищенко О. С. Стратегії і пріоритети діяльності бібліотеку період війни і післявоєнної відбудови	14
РОЗДІЛ 1 БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС: МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК	20
Дем'янюк Л. М. Культурна спадщина в контексті досягнення цілей сталого розвитку: глобальні орієнтири та національні рамки	20
Безпала Г. І. Етичний аспект штучного інтелекту в бібліотеках: візії та дискурси німецькомовного світу	34
Бірюкова І. О. Бібліотека як точка опори наукової спільноти в часи випробувань: з досвіду роботи Одеської національної наукової бібліотеки	37
Василенко О. М. Наукове дослідження в контексті міжнародної взаємодії	40
Вознякевич Єжи Доступ до електронних книжок у польських публічних бібліотеках. Актуальна пропозиція та напрями змін	44
Гордієнко А. І. Читацька нація: бібліотека як центр єднання	49
Добровольська В. В. Соціокомунікаційний простір культури в контексті міжнародної взаємодії.....	53
Заріфі З. Н., Бінківська К. Р. Підтримка міжнародними організаціями українських бібліотек в умовах воєнного стану у період 2024–2025 років	56
Збанацька О. М. Міжнародні стандарти організації тезаурусів: структура та функції	58
Зубко Н. Н. Аватар як засіб цифрової репрезентації національних бібліотек у соціальних мережах.....	62
Касьян В. В. Освіта в умовах гібридних загроз: реалізація міжнародного проекту «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN»	65
Качмар О. В. Проект «Austrian Books Online» в Австрійській національній бібліотеці ...	68
Клименко О. З. Фахове періодичне видання – актуальна платформа репрезентації культурної дипломатії в умовах воєнного стану в Україні.....	71
Лісова І. В. Послуги зарубіжних бібліотек для переміщених осіб у контексті сталого розвитку	74
Масловська С. М. Формування електронної колекції бібліотекознавчого фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	76
Мирончук А. С. Бібліотеки у формуванні стійкості громади в умовах війни: український та зарубіжний досвід	79
Москаленко О. О. Через десятиліття – до майбутнього: 90 років державної науково- технічної бібліотеки України	82
Новальська Т. В. Міжнародна співпраця бібліотек в епоху глобалізації: виклики та інновації.....	85
Новальська Ю. В. Діяльність публічних бібліотек Німеччини з інтеграції іммігрантів у суспільство	87

Печерога Н. В. Міжнародне співробітництво науково-технічної бібліотеки Головної астрономічної обсерваторії Національної академії наук України.....	90
Пономаренко Л. О. Вебпортал Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського як інструмент інтеграції наукових досліджень у світовий інформаційно-освітній простір.....	93
Прокопенко Л. С. Роль міжнародних бібліотечних організацій у досягненні цілей сталого розвитку (на прикладі ІФЛА).....	96
Рудицька Л. П. Оновлення спеціалізованого бібліотекознавчого фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах несприятливих зовнішніх чинників в країні (2019–2025).....	99
Соколова І. В. Репозитарій dCOBISS у бібліотечно-інформаційній системі балканського регіону.....	102
Сокур О. Л. Підвищення кваліфікації працівників інформаційно-бібліотечного комплексу в умовах воєнного стану: базові засади	105
Степанова М. С. Співпраця Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з Бібліотекою національної асамблеї Республіки Корея: особливості міжнародного книгообміну, сучасний стан	107
Стрішенець Н. В. Пов’язані дані у контексті каталогізації.....	110
Сусуловська І. М., Вовк О. Б., Гураль Р. І. Роль міжнародних проєктів у збереженні бібліотечних фондів під час воєнного стану в Україні.....	113
Тимченко В. М. Спеціальні колекції Національної бібліотеки при Адміністрації Президента Республіки Туреччина.....	117
Філімончук Л. О. Бібліотеки як чинник успіху у досягненні Цілей сталого розвитку ООН	119
Цімох О. В. Бібліотеки України – амбасадори дипломатії знань і культури в реаліях сьогодення	122
Шевченко О. В. Стратегія удосконалення бібліотечної системи України згідно з політикою цифрової трансформації.....	125
Яковенко О. Г. Моделі менторських практик у бібліотеках Німеччини і Швеції та адаптивні можливості для України	128
Dr Tomasz Makowski W pół roku pół miliarda wyszukiwań przez czytelników. zalety Połączonych Katalogów Biblioteki Narodowej	132
РОЗДІЛ 2 ВІДКРИТА НАУКА В УКРАЇНІ	134
Андон П. І., Резніченко В. А. Статистика функціонування Харвестеру відкритої науки Національної академії наук України	134
Гарагуля С. С. Інтегровані ресурси академічних публікацій: досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	138
Денков І. Д. Отримання метаданих з наукових робіт за допомогою штучного інтелекту.....	141
Капіца Ю. М. Проблемні питання законодавчого регулювання відкритої науки в Україні	143

Кропачева Н. М. Відкрита наука як термін і соціальне явище: лінгвістичні характеристики та суспільні орієнтири.....	147
Литвинова Л. А. Інтелектуальна власність у добу відкритої науки та штучного інтелекту: роль бібліотек у формуванні нової наукової культури	149
Новицький О. В. Автоматизоване поширення наукових публікацій через Харвестер відкритої науки Національної академії наук України	152
Проскудіна Г. Ю. Інформаційно-пошукові можливості Харвестера відкритої науки Національної академії наук України	155
Радченко А. І., Гавриш А. В. Необхідні новації: тенденції розвитку наукового видання в Україні	158
Сініцин І. П., Захарова О. В. «Науковці та наукові установи» як центральний вузол мережі інформаційних ресурсів відкритих наукових знань.....	162
Тульчинський В. Г., Маслова М. А., Тульчинський П. Г. Відкрита наука і штучний інтелект як чинники трансформації науково-технічних бібліотек.....	167
Цюра М. А. Впровадження управління дослідницькими даними в наукових бібліотеках: сучасний стан в Україні	171
Шахбазян К. С. Політика відкритого доступу в Рамкових програмах наукових досліджень та інновацій ЄС	174
РОЗДІЛ 3 БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРАВОВОГО І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ІНФОРМУВАННЯ.....	179
Половинчак Ю. М. Концепція цифрового проєкту «Форсайт Україна»: від практики експертного прогнозування до науково-інформаційної платформи .	179
Аксьонова Н. Д. Бібліотека, психосоціальна підтримка, бібліотерапія	183
Аулін О. А. Роль українських бібліотек у формуванні політичної свідомості громадян.....	186
Ауліна О. В. Соціальне інформування в НБУ імені В. І. Вернадського: національні традиції та світовий контекст	188
Беззуб І. О. «Жива бібліотека»: спілкування, що долає стереотипи	190
Бондаренко В. І. Персоналізоване бібліотечне обслуговування: потенціал мобільних застосунків зі штучним інтелектом	194
Вакульчук В. П. Представлення наукових бібліотек через сервіси відеохостингу YouTube	196
Волошин Д. А. Особливості функціонування та адаптації бібліотек тимчасово переміщених закладів вищої освіти в умовах воєнного часу	200
Гаранін О. Я., Пестрецова О. О. Бібліотечне інформаційно-правове обслуговування: виклики часу	202
Желай О. П. Бібліотеки територіальної громади: складові ефективної взаємодії	205
Закіров М. Б. Соціально-політичні комунікації у цифрову епоху.....	208
Закірова С. Г. Інформаційно-комунікаційні технології у документуванні воєнних злочинів Росії в Україні	210

Злигостєв С. І. Бібліотечна діяльність у цифровій реальності: виклики та можливості.....	213
Іванова Н. Г. Формування інформаційного запиту на правову інформацію в умовах війни.....	216
Івашук Л. А. Досвід країн ЄС зі створення доступності бібліотек та книговидавництва для слабовзрячих людей	218
Кривецький О. П. Бібліотечне обслуговування людей з особливими потребами.....	220
Кулицький С. П. Бібліотечно-аналітичні документи на тему розвитку військово- промислового комплексу в умовах сучасної війни для цілей соціально- політичного інформування	222
Кушакова-Костицька Н. В. Підвищення ефективності інформаційного забезпечення наукової діяльності як запорука її подальшого розвитку в Україні: правові аспекти.....	225
Матвійчук Л. О. Бібліотеки в інформаційних обмінах між суб'єктами наукового процесу	228
Пригорницька О. Г. Інформаційна війна в умовах окупації: аналіз медіапростору тимчасово окупованих територій України.....	231
Симоненко О. В. Вітчизняний практичний досвід залучення організацій ICA, ICOM, IFLA і ICOMOS для збереження культурної спадщини в умовах військового стану.....	233
Сісіна Л. Л. Формування екологічної свідомості населення – стратегічне завдання бібліотек.....	235
Соколов В. Ю. Генезис та подальший розвиток професії «юридичного бібліотекаря» в країнах Західної Європи та США	238
Спіріна С. В. До питання про документування збитків України і втрат населення під час російсько-української війни	242
Терещенко І. Ю. Інклюзивні послуги в бібліотеках: досвід створення доступного простору в територіальних громадах	244
Чернявська Л. П. Бібліотечні соціальні проєкти як допоміжний інструмент дотримання принципів гендерної рівності в українському суспільстві	246
Юхно С. М. Основні напрями наукового забезпечення правотворчої діяльності.....	249
РОЗДІЛ 4. БІБЛІОТЕКИ В ЦИФРОВІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ ЗНАНЬ	253
Вощенко О. І. Проблематика представлення конволютів в електронному форматі (досвід проєкту «Репресована україніка» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського).....	253
Гарагуля С. С. Наукова бібліотека в цифровому суспільстві: нові ролі, технології, взаємодії.....	256
Гарбар О. С. Нормативно-правова основа формування цифрових ресурсів документальної історико-культурної спадщини в Україні	258
Гах І. П. Зарубіжний досвід використання і розвитку штучного інтелекту в бібліотеці	262

Гуренко Є. Ю. Проблеми організації тематичного пошуку в електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	264
Данильченко І. В. Специфіка організації електронних персональних колекцій	267
Деркач Н. В. Псевдоніми в стартових авторитетних записах у файлі «Індивідуальний автор» (ATHRA) в процесі ретроспективної конверсії колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	270
Добра Н. В., Сосідко І. В., Ясінська О. А. Анотований тематичний навігатор ресурсами Інтернету як інструмент забезпечення оперативного доступу до інформації	273
Добровська С. В., Овсієнко Л. М. Представлення наукового напрямку «Воєнна наука. Військова справа» в реферативній базі даних «Україніка наукова»	276
Жабін О. І. Деякі історичні аспекти становлення вітчизняної наукометрії: від теоретичних засад до сучасних практичних рішень	280
Заїка В. М. Інтероперабельність електронних інформаційних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: поточний стан	282
Ісаєва О. В., Дорош М. В., Власова Т. Ю. Авторитетна робота як модель пов'язаних даних: досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	286
Кириленко С. Е. Реферативні огляди та аналітичні доповіді в парадигмі інформаційного суспільства: контент-аналіз	289
Клюшнікова О. В., Сандул О. Г. Інформаційна діяльність бібліотеки в парадигмі суспільства знань	292
Колоскова Г. В. Кластерний підхід як форма організації бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону в умовах цифровізації	295
Косенко О. В. Колекція А. Ю. Кримського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (на прикладі видання «Вісті Таврійського університету»)	298
Крючин А. А., Манько Д. Ю., Гарагуля С. С., Солоніна Н. В. Організація пошуку інформації в реферативних базах даних з використанням сучасних технологій ...	301
Кубко А. Ю. «Смартизація» бібліотеки: плюси і мінуси	304
Кудименко Л. Г. Research Organization Registry – новий стандарт у науковій комунікації	307
Ланде Д. В., Крючин А. А. Застосування великої мовної моделі у технології традиційного пошуку в реферативних базах даних	310
Ласенко Н. А. Формування фонду бібліотеки Національної музичної академії імені П. І. Чайковського: специфіка та пріоритети	314
Лощинська Н. В., Руденко Є. В. Нормативно-правова база розвитку бібліотечних електронних ресурсів в Україні	316
Міськов Г. В. Трансформація бібліотек України в умовах інтеграції у цифрову інфраструктуру знань: стратегічні виклики та інноваційні рішення	319
Островська О. М. База даних «Науковці України» – фундаментальний компонент інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	322

Поліщук Т. В. Реферативні ресурси в інфраструктурі знань цифрового суспільства	323
Савенко О. О. Шляхи вирішення проблеми модернізації офіційного вебсайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	326
Самохіна Ж. В. Система діджитал-технологій у бібліотечному сервісі	328
Самохіна Н. Ф., Пелюховська І. З. Електронні інформаційні ресурси наукової бібліотеки: класифікація та проблеми використання	331
Слюсар М. Т. Сучасні бібліотечні сайти: виклики, інновації та значення у цифрову епоху.....	334
Татарчук Л. М. Цифровізація як цілісне переосмислення моделі діяльності сільськогосподарської бібліотеки: виклики, можливості та нові підходи до інформаційного забезпечення аграрної галузі.....	337
Ткаченко О. П. Ретрокаталогізація як інструмент збереження національної культурної спадщини	340
Шекера П. І. Ретроспективна робота відділу комплексного опрацювання документів НБУВ: здобутки, перспективи, проблеми. Аналітичний огляд проєкту за п'ять років.....	343
Якубець О. А. Квантитативний метод дослідження та ресурси НАН України: Роки. Люди. Цифри	346
РОЗДІЛ 5 РУКОПИСНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	350
Бодак О. П. Науково-консультаційна діяльність Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2021–2025)	350
Брижицька С. А. Огляд літератури, подарованої Інституту рукопису Шевченківським національним заповідником	353
Булатова С. О. Українськомовне видання «Збірка для кухмістера з приготування як страв, так і випіків, переписана року 1757 дня 24 липня» / упоряд. Я. Думановський, С. Булатова; пер. з пол. і наук. ред. С. Булатової. Київ: İzhak, 2024: до специфіки перекладу	356
Гнатенко Л. А., Мойсієнко В. М., Осінчук Ю. В. Публікація Оршанського Євангелія XIII століття: дослідження, метаграфований текст. Презентація електронного видання	358
Горбач Т. С. Збірка неописаних латиномовних пам'яток з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: опрацювання та каталогізація.....	361
Добрянська Т. А. Рукописна книга XVII ст. із зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження та перспективи збереження у сучасних умовах	363
Дудка Ю. Б. Особовий архів Миколи Шудрі з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело до вивчення життя та діяльності Леся Курбаса в контексті збереження національної культурної спадщини	366

Калініч Г. Ю. Масові документи в особовому фонді як джерело з історичної антропології: на прикладі фонду Олеса Гончара з Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	368
Клименко І. В. Архів музейного працівника, києвознавця Дмитра Васильовича Малакова у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: археографічний огляд	371
Коваленко С. М. Тричі репресований: трагічна доля чеського православного священника з Волині – Антона Віха	374
Коваль Т. В. Документи з історії дослідження Генерального опису Лівобережної України у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	375
Корчемна І. С. Удосконалення інструктивно-нормативних документів з архівного обліку в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як один із чинників збереження рукописних фондів	378
Петрушко Л. А. Театральне життя Києва (за документами Тетяни Слюдикової із фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)	380
Себта Т. М. Презентація джерелознавчого дослідження «“Архів Петра Курінного”: збірка фотодокументів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Київ, 2025)»	382
Сохань С. В. Рукописний реєстр документів Межигірського монастиря початку XVIII ст.: історико-кодикологічний аналіз	386
Степченко О. П. Історико-культурна спадщина Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: сьогодення та перспективи	389
Стойко Н. Г. Данило Щербаківський «Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні» на прикладі примірника з фонду відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ імені Валентина Отамановського	391
Філіпович М. А. Символ «Богоспасенного града» Києва в Київському літописі першої чверті XVII століття	393
Чернухін Є. К. Архів рабина Адольфа Сальвенді (1837–1914) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	397
Щерба Л. С. Архівна спадщина Володимира Левковича Смиренка у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	400
РОЗДІЛ 6 УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІКА: ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ	403
Александрова Г. А. Форми біографічних репрезентацій у сучасній українській літературі	403
Бережок Є. В. Нові матеріали до біографії Федора Андрійовича Козубовського: керівництво Одеською державною науковою бібліотекою	406
Білоус Н. В. З маловідомих фактів біографії Сержа Лифаря: подорож до Аргентини 1934 року	409

Буряк Л. І. Жіночий (авто)біографічний наратив воєнного часу: перехрестя драматичного й героїчного	412
Вернік Ю. В., Вернік О. Л. Штучний інтелект як інструмент модернізації Українського національного біографічного архіву.....	415
Вірченко Т. І. Теоретична модель інтелектуальної біографії.....	418
Гиріна Т. С. Біографічні проєкти в епоху кліпової свідомості: техніки утримання уваги в аудіоформаті.....	420
Дядищева-Росовецька Ю. Б., Росовецький С. С. Постать С. К. Росовецького в осмисленні сучасників (до 80-річчя від дня народження науковця й письменника)	423
Кіраль С. С., Жовтобрюх В. Ф. Критична рецепція творів Лесі Українки в рецензіях її сучасників	428
Комарянська Т. В., Котлярова Т. В. Герої України: «Велика українська енциклопедія» як потенційне джерело «Українського національного біографічного архіву»	431
Любовець Н. І. Сучасні цифрові ініціативи документування спогадів про російсько- українську війну як ресурс і новий формат репрезентації біографічного знання ..	434
Марченко Н. П. Формування наукових підходів до історичного читання дітей і підлітків у бібліотечних працівників	438
Міхно О. П. Бібліографічний апарат енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття)»: структура, цифрова доступність і аналітичний потенціал	440
Патик В. В. Оцифровування як інструмент збереження архівної спадщини.....	442
Плющик О. В. Біографічний контекст наративів про собак у період російсько- української війни	444
Попик В. І. Українська біографіка перед викликами буремного часу.....	447
Рубан А. І. Лев Юстимович Биковський на сторінці інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу»	451
Семешин Е. В. Йосип Вакалюк та брати Олександр і Михайло Теодоровичі.....	454
Скальський В. В. Елемент біографії крутянця Олександра Борозенка- Конончука.....	457
Стягайло В. В. Взаємини Андрія Ніковського з Іваном Липою (на основі епістолярних джерел).....	459
Устиновський Д. В. Бібліографічна база даних «Леся Українка: Твори Лесі Українки. Література про життя і творчість» як інформаційне джерело	462
Фіклістова О. О. Бібліографічна шевченкіана: внесок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у формування метабібліографії митця	464
Шалак О. І. Комунікативні засади фольклорної практики Василя Гнилоширова (1836– 1900): від науки до біографії	468
Яблонська О. В. «Мій дороговказ»: Т. Шевченко в мемуарних джерелах Петра Одарченка.....	471

Яблонський М. Р. Читанки Петра Волиняка в аспекті біографістики	474
Яценко О. М. Серія «Джерела української біографістики»: аналіз змісту і структури випусків	475
РОЗДІЛ 7 НАУКОВА АРХІВНА СПАДЩИНА: СЬОГОДЕННІ ВИКЛИКИ І НОВІ МОЖЛИВОСТІ	480
Алексєєнко А. О. Репрезентація наукової спадщини з фондів ЦДНТА України: сучасні підходи та перспективи	480
Вербіцька О. І. Відображення історії створення академічного видання Т. Г. Шевченка в шести томах у 1950–1960-х роках в архівних джерелах	483
Голій Р. В. Бібліотечні фонди як сфрагістичне джерело (на прикладі ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника)	486
Дідух Л. В., Міхалко В. В. Основні заходи архівів щодо повернення викрадених архівних документів або отримання компенсації за їх пошкодження чи знищення у ході збройної агресії Російської Федерації проти України.....	489
Ємчук О. І. Наукова співпраця Олексія Боголюбова з вченими країн Балтії за документами його архіву.....	492
Загорецька О. М. Принципи і критерії експертизи цінності документів особового походження в контексті подій сьогодення в Україні.....	495
Індиченко Г. В. Актуалізація архівного наукового надбання академічними архівами Польщі та Чехії	498
Кіржаєва І. Г. Наукові контакти українського історика Миколи Котляра з італійськими ученими.....	502
Коломієць М. С. Наукова співпраця академіка П. Костюка з професором Д. Бізольдом в Міжнародній організації з дослідження мозку (IBRO)	505
Кулешов С. Г., Бойко В. Ф. Щодо визначень деяких базових понять у проєкті Словника архівної термінології	508
Майстренко А. А. Міжнародна наукова співпраця академіка Миколи Семененка: реконструкція за архівними фотодокументами.....	510
Онищенко О. С. Європейські вектори у науковій спадщині академіків-засновників НАН України.....	513
Приходько Л. Ф. Фотографічні твори як об'єкти авторського права	520
Шаповал А. І. Співпраця академіка А. Лебедєва з вченими, науковими установами і закладами освіти Польщі у світлі архівних документів	524

ВСТУП

https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0005157.54

Онищенко Олексій Семенович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2424-0554>,
академік Національної академії наук України,
доктор філософських наук, професор,
радник Президії Національної академії наук України,
голова Інформаційно-бібліотечної ради
Національної академії наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
почесний генеральний директор,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: osony1933@gmail.com

Стратегії і пріоритети діяльності бібліотеку період війни і післявоєнної відбудови

Українські бібліотеки накопичили значний досвід перебудови своєї діяльності в умовах широкомасштабної російської війни проти України. Системно уточнюються стратегії і пріоритети. Зусилля зосереджуються на консолідації суспільства для перемоги. Внутрішня бібліотечна робота спрямовується на збереження і розвиток бібліотек як соціокультурних інституцій, збереження і розвиток професійного кадрового потенціалу та бібліотечних фондів. Попри матеріально-технічні, фінансові труднощі, нестачу кадрів розвивається цифровізація бібліотек, зокрема впровадження штучного інтелекту. Позитивний досвід підвищення соціальної ролі бібліотек, виживання і розвиток бібліотек в умовах війни заслуговує на ретельне вивчення і активне поширення. Він має не тільки національне, а й міжнародне значення.

Ключові слова: Стратегія, пріоритет, бібліотека, бібліотекар, бібліотечний фонд, штучний інтелект, війна, перемога, післявоєнна відбудова.

Війна – випробування на життєстійкість суспільства, держави, особистості. Це екзамен для кожного із соціальних інститутів не тільки на виживання, а й на здатність зробити свій внесок у забезпечення безпеки, оборони, перемоги, післявоєнної відбудови. У сучасній російсько-українській війні українські бібліотеки зайняли законне вагоме місце на інформаційному фронті. Вони зосередили зусилля на постачанні наукових знань громадянському суспільству і владним структурам для зміцнення солідарності усіх верств населення України, максимальну підтримку Збройних Сил України, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, науки, освіти, культури, нейтралізації ворожого ідеологічного наступу.

Воєнні виклики та пов'язана з ними діяльність бібліотек знайшли відображення у історіографії – від концептуального осмислення консцієнтальної природи російської агресії на різних її етапах [1] до трансформацій бібліотечних функцій під її впливом [2; 3] та узагальнень окремих напрямків роботи та реалізованих бібліотечних проєктів [4; 5; 6; 7].

Традиційні моделі і стратегії бібліотек розраховувалися на роботу в умовах мирного часу. Широкомасштабна російська агресія поставила українські бібліотеки

перед необхідністю оперативно перебудуватися, уточнити стратегії і пріоритети. Якщо раніше наголос робився на розвиток бібліотечної справи, збереження бібліотек само собою розумілося, то в умовах війни на перший план вийшли проблеми збереження бібліотек. Звичайно ж і про розвиток питання не знімалося з порядку денного. Обрано оптимальний варіант тісного поєднання збереження і розвитку з наголосом на збереженні. І це повинно бути щоденним пріоритетом на весь час війни і відбудови.

Йдеться про збереження бібліотек як соціокультурних закладів, збереження професійних бібліотечних кадрів, збереження бібліотечних фондів. Бібліотечна сфера зазнає втрат передусім через прямі ракетні, бомбові, дроніві, артилерійські удари російського агресора по будівлях бібліотек. Серйозних пошкоджень завдано національним, регіональним, університетським бібліотекам Харкова, Сум, Чернігова, Одеси, Херсона, Миколаєва, Запоріжжя, Києва. На окупованих територіях українські бібліотеки практично припинили свою діяльність. Заходи для запобігання руйнуванню бібліотечних споруд і їхнього вмісту ще далеко не вичерпані. Поки йде війна, необхідно продовжувати зміцнення бібліотечних споруд, наповнення їх протипожежними засобами. Унікальним фондам слід надати додатковий захист або й вивезти їх у більш безпечні місця. Бібліотечні фонди разом з бібліотекарями доцільно було б евакуювати в центральні райони. Якщо бібліотеку не вдається вивезти, то забрати хоча б інвентарні книги і каталоги, щоб було видно обсяги для післявоєнного відновлення. Національні, загальнодержавні, обласні універсальні бібліотеки могли би взяти ці документи на тимчасове збереження.

Дається взнаки і недостатнє фінансове та матеріальне-технічне забезпечення бібліотек. Тому не в кожній з них своєчасно проводиться поточний ремонт, оновлюються системи електро-, тепло-, водопостачання, протипожежних засобів. Це створює некомфортні умови і для читачів, і для бібліотекарів. Малі бібліотеки, особливо сільські, бібліотеки відомчих установ, закладів, організацій, не можуть повноцінно функціонувати, що веде до їх фактичного скорочення.

Безумовно, в період війни пріоритет пріоритетів – забезпечення Збройних Сил України, підтримання в робочому стані інфраструктури, що працює на фронт і тил, на якнайшвидшу перемогу і післявоєнну відбудову. Але не слід недооцінювати роль бібліотек у формуванні і зміцненні переможних сил українського суспільства. Бібліотеки – історично випробувана система знаннєвої підтримки всіх сфер суспільного життя. Система розгалужена, злагоджена, діюча, всім відома. Вона одна з базових складових інтелектуальної інфраструктури. З усіх засобів масової інформації вона найближча до людей і найдоступніша для всіх бажаючих. Використати її на повну потужність – соціальнозначуще завдання.

Сіють зневіру до бібліотеки і скороспілі твердження, що бібліотеки віджили себе і замінюються центрами цифрової інформації. Насправді трансформація бібліотеки іде не в напрямку відмирання, а в напрямку інтеграції в них усіх видів інформації на всіх носіях та ще й інтеграції в них бібліотечних, архівних і музейних ресурсів, що значно підвищить їх у суспільний статус і науково-інформаційний потенціал. Звідси необхідність подолання всіх скепсисів щодо майбутнього бібліотек і утвердження в суспільній свідомості, масмедіа і, зокрема, в управлінських колах, переконання, що бібліотекам належить тверде місце в низці державних пріоритетів як у воєнні, так і в мирні часи. Бібліотечне співтовариство повинно більше проявляти

ініціатив для доказу незамінимої ролі скарбниць знання в суспільному креативному процесі.

Війна, вимушене нею масове переселення людей в середині країни, масова трудова і рятівна міграція за кордон спричинили підвищену плінність кадрів на всіх ділянках виробництва і суспільних послуг. У бібліотечній сфері до цього додалися ще традиційно низькі зарплати та недостатній рівень цифровізації, що не сприяє закріпленню працівників на робочих місцях. Особливо висококваліфікованих. Від цього страждає обслуговування, гальмується перспективний розвиток. У малих бібліотеках кадрова проблема може перерости в проблему їх виживання.

Для виходу з цієї ситуації потрібно діяти в двох напрямках:

1) здійснювати комплекс заходів щодо утвердження високої престижності бібліотечної професії, якою вона є по суті, бо хіба може бути низькопрестижною професія сівача наукових знань. Передусім – це турбота про зарплату, достатню для задоволення базових потреб сім'ї з трьох осіб і безперервного навчання протягом життя. Створення комфортних умов для праці – цифровізовані робочі місця і безперебійне забезпечення електрикою, опаленням, водою. Про останнє нам принагідно нагадує наближення зимового сезону;

2) значно збільшити вишівську підготовку бібліотечних спеціалістів нового покоління, які володіють багатьма компетентностями, можуть працювати як з традиційними, так і з новітніми джерелами інформації, і як у стаціонарному, так і віддаленому режимі. Першорядне місце в діяльності бібліотекаря займатиме консультування з питань пошуку потрібної інформації в Інтернеті. Контент Інтернету неймовірно швидко зростає. І чим він більший, тим складнішим стає пошук у ньому. Професія бібліотекаря обов'язково включає роль висококваліфікованого навігатора в світовій цифровій мережі. Допомога в освоєнні Інтернету – один з найкращих засобів приваблювання до бібліотеки масового читача. Багатства Інтернету не лежать на поверхні. Їх треба вміти знайти. А для значної маси читачів це ще незвична справа. І бібліотекар має бути їм добрим порадиником.

Суспільство нині в стадії переходу до нового – цифрового типу грамотності, культури, технологій. Як завжди робиться наголос на використанні нового. І це правильно. Але важливо, щоб у процесі цифрового переходу не загубити традиційну наукову й культурну спадщину, що зафіксована на паперових носіях та в фото-, фоно-, кіно-, образотворчих документах. У доцифровий період рукописні та аудіовідеодокументи були надбанням, як правило, лише великих бібліотек і вважалися елітним фондом для елітних читачів. Цифровізація зробила їх масово доступними. Зростає до них інтерес. Але значна кількість бібліотекарів традиційно не мали з ними справи і незнайома з особливостями їх комплектування, зберігання, використання. А це колосальний фонд актуальної інформації. Доцільно в навчальних програмах і програмах підвищення кваліфікації бібліотекарів розширити знайомство з цими видами інформаційних ресурсів.

Проблемою для всього бібліотечного співтовариства, яку ми ще не дуже усвідомили, є освоєння штучною інтелекту. По суті розгортається складна конкуренція між бібліотекарями і штучним інтелектом. Маючи колосальні можливості для надшвидкого опрацювання і надвеликих даних, ШІ, звичайно, замінить людину на багатьох ділянках бібліотечної діяльності. Але не зможе повністю витіснити бібліотекаря з інформаційного поля взагалі. Реальним буде

витіснення бібліотекарем, озброєним штучним інтелектом, бібліотекаря, який його не використовує.

Давно встановлена істина, що творіння не може перевершити творця. ШІ, створений людиною, не може стати її повелителем. Він виконуватиме завдання і алгоритми, задані первісно нею. У підготовці узагальнень і рішень керуватиметься уже існуючою інформацією і лише в електронній формі. Крім того, не слід забувати, що штучний інтелект – це технічна система, по суті – машина, у якої у доцифровий період не було емоціональних, моральних, креаціоністських властивостей. Тепер усьому цьому штучний інтелект учать і він сам учиться. Йде навчання машини шляхом визначення людиною програм, алгоритмів, завдань і машинне навчання, самонавчання, штучного інтелекту на основі опрацювання всієї наявної в мережах інформації. Імітуються певні елементи людських емоцій, моральних почуттів, креативних здібностей. Однак малоімовірно, що ШІ колись, принаймні на дистанції видимого горизонту, згенерує у собі справжні людські почуття любові, материнства і батьківства, благоговіння перед природою і ненависті до зла.

Незалежність штучного інтелекту від людини під питанням ще й тому, що він допускає помилки, прорахунки, неадекватні запиту рішення і пропозиції. Це від того, що він користується всією доступною йому інформацією, як об'єктивною, достовірною, позитивною, так і негативною, спотвореною, фальсифікованою, фейковою. І коли трапляється так, що в якомусь питанні негативна інформація переважає, ШІ дає незадовільний результат. Спричинити збої у ШІ може і застаріле обладнання, не чітке формулювання завдань, кіберзлочинне втручання. Відтак людський контроль за штучним інтелектом обов'язковий постійно. Відповідальність за дії несе не ШІ, бо то техніка, а його розробники і користувачі.

Соціальні наслідки масового впровадження ШІ неоднолінійні і неоднозначні. Різні категорії людей бачать їх по-різному. Крайні позиції фокусуються на полюсах суцільного песимізму – ШІ знищить людство і гіпероптимізму – ШІ веде до райського життя.

Крайнощі – завжди перебільшення. Але справді ШІ відкриває небувалі можливості удосконалення усіх сфер виробництва, побуту, суспільних відносин. Це – найпотужніша наукова, техніко-технологічна, культурна, інформаційна революція. Всі уряди намагаються найповніше використати її позитивний потенціал. Уряд України планує впровадити штучний інтелект в усі ключові сфери управління і до 2030 року увійти до трійки країн-лідерів за рівнем інтеграцій рішень на базі ШІ (Україна хоче до 2030 року увійти до трійки країни за використанням штучного інтелекту.//ukrinform.ua. Дата звернення 03.09.2025).

За даними Київського міжнародного інституту соціології, опитування 14 лютого – 4 березня 2025 р. показало, що 88% респондентів обізнані з ШІ. Але є значний розрив між знанням і практикою, між поколіннями, віковими категоріями. Наприклад, серед людей старше 60 років лише 4% використовує штучний інтелект. Щодо оцінки ШІ, то поки що переважає побоювання («він містить значні ризики та може призвести до серйозних проблем або навіть катастроф») – 45%. Позитивне бачення має 39% опитаних («ШІ сприяє прогресу та наближає людство до кращого майбутнього»), (Скільки українців користується штучним інтелектом у повсякденному житті.//ukrinform.ua. Дата звернення 03.09.2025 рік).

Як видно, завдань в галузі освоєння ШІ ще багато. Настав час тісної практичної взаємодії людини і її найпотужнішого створіння. Бібліотеки покликані стати однією

з найбільших мереж своєрідних лабораторій вироблення оптимальної оптимістичної моделі функціонування штучного інтелекту. А ІІІ – грамотність повинна бути однією з базових компетенцій професії бібліотекаря.

Неодмінною фундаментальною підвалиною життєздатності бібліотек є фонди. Їх формування, зберігання, популяризація – нормативна справа. У період війни на передній план виходять зберігання і поповнення, оскільки звичні умови утримування порушені, а традиційні шляхи комплектування погіршені. Вибух виробництва інформації вимагає різкого посилення уваги до завжди актуальної проблеми управління фондами. Збільшення інформації не означає автоматичного збільшення знань. Масмедіа переповнені інформаційним шумом. А бібліотеки як ключові осередки знань повинні насамперед збирати наукову, соціально значущу літературу, першоджерела, оригінальні документи. Управління фондами – це, перш за все, турбота про їх якість.

Важливе значення для управління фондами має їх комплексне опрацювання. Традиційно воно відстає від комплектування. Документи із запізненням входять в обіг. Необхідно удосконалювати довідково-пошуковий апарат, робити його зручним і багатим, враховувати зростаючий попит на оглядову, аналітичну, прогностичну продукцію, ініціативне подання її зацікавленим організаціям. Оправданий курс на випередження: формування постійно оновлюваних тематичних баз з питань безпеки, оборони, перемоги оперативного подолання наслідків російської агресії, планів з післявоєнної відбудови. В полі посиленої уваги повинні бути і масиви найновішої інформації про зміцнення стійкості українського суспільства, актуального реформування, інноваційного розвитку економіки, освіти, культури, впровадження високих технологій, соціальної віддачі науки, європейської інтеграції. Само собою зрозуміло, що і бібліотекознавчі бази мають стояти у низці пріоритетів.

Бібліотека – скарбниця знань. Потреба в знаннях невичерпна. Вона зростатиме. Зростатиме і потреба в бібліотеках як закладах що працюють на наукове забезпечення життєздатності суспільства.

Список літератури

1. Хула Р., Передерій І., Сажко В. Вітчизняні архіви, бібліотеки та музеї як об'єкт і суб'єкт консцієнтальної війни в умовах збройної агресії РФ проти України. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2022. Вип. 62. С. 7-40. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.062.01>
2. Кравець Л. Адаптація системи функцій українських бібліотек в умовах воєнного стану. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 68. С. 150-159.
3. Ковальська Л., Яворська Т., Ковальський Г. Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 4. С. 3-18. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2024.04.003>
4. Биркович Т. І., Вільчинська І. Ю. Інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек України в умовах війни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023.
5. Іванова Н. Інформаційно-аналітична діяльність Національної юридичної бібліотеки НБУВ в умовах війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 86-99. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.70.086>
6. Беззуб І. Беззуб Ю. Роль бібліотек у висвітленні екоциду в Україні, спричиненого російською агресією. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 71. С. 383-397. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.71.383>

7. Чернявська Л. Специфіка бібліотечної роботи у просуванні ідей гендерної рівності під час війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 174-191. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.67.174>

References

1. Khula, R., Perederii, I., Sazhko, V. (2022). Vitchyzniani arkhivy, biblioteky ta muzei yak ob'iekt i sub'iekt konstsiientalnoi viiny v umovakh zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy [Domestic Archives, Libraries, and Museums as Objects and Subjects of Consciential Warfare Amid the Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 62, 7-40. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.062.01>
2. Kravets, L. (2023). Adaptatsiia systemy funktsii ukrainskykh bibliotek v umovakh voiennoho stanu [Adaptation of the system of functions of ukrainian libraries under the conditions of marital state]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Academic Papers of The Vernadsky National Library of Ukraine*, 68, 50-159. [In Ukrainian].
3. Kovalska, L., Yavorska, T., Kovalskiy, H. (2024). Dokumentno-informatsiini resursy arkhiviv, bibliotek i muzeiv: tsyfrovi transformatsii ta vyklyky viiny [Document and information resources of archives, libraries and museums: digital transformations and challenges of war]. *Biblioteknyi visnyk – Library Journal*, 4, 3-18. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2024.04.003>
4. Byrkovych T., Vilchynska I. (2023). Informatsiino-komunikativna diialnist bibliotek Ukrainy v umovakh viiny [Information and Communication Activities of Ukrainian Libraries in the Conditions of War]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology*, 4, 42-48 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.293970>.
5. Ivanova, N. (2024). Informatsiino-analitychna diialnist Natsionalnoi yurydychnoi biblioteky NBUV v umovakh viiny [Information and Analytical Activities of the National Law Library of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine during Wartime]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Academic Papers of The Vernadsky National Library of Ukraine*, 70, 86-99. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.70.086>
6. Bezzub, I., Bezzub Yu. (2024). Rol bibliotek u vysvitleni ekotsydu v Ukraini, sprychynenoho rosiiskoiu ahresiieiu [The Role of Libraries in Covering Ecocide in Ukraine Caused by Russian Aggression]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Academic Papers of The Vernadsky National Library of Ukraine*, 71, 383-397. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.71.383>
7. Cherniavska, L. (2023). Spetsyfika bibliotечної роботи у просуванні ідей гендерної рівності під час війни [The Specificity of Library Work in Promoting the Ideas of Gender Equality during the War]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Academic Papers of The Vernadsky National Library of Ukraine*, 67, 174-191. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.67.174>

Strategies and Priorities for Library Activities During the War and Post-War Reconstruction

Ukrainian libraries have accumulated significant experience in restructuring their activities in the conditions of large-scale Russian war against Ukraine. Strategies and priorities are being systematically clarified. Efforts are focused on society consolidation for the victory. Internal library work focuses on preserving and developing of libraries as socio-cultural institutions, preserving and developing professional human resources and library funds. Despite material, technical, financial difficulties and a shortage of employees the digitalization of libraries is being developed, in particular the implementation of artificial intelligence. The positive experience of increasing the social role of libraries, the survival and development of libraries in war conditions deserves careful study and active spreading. It has not only national but international significance too. **Keywords:** Strategy, priority, library, librarian, library fund, artificial intelligence, war, victory, post-war renovation.

РОЗДІЛ 1

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС: МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК

https://doi.org/10.15407/r_nbu.0005157.55

УДК 008:021.1]:[001:061.1](100)

Дем'янюк Людмила Миколаївна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4242-8390>,

кандидатка історичних наук, старша дослідниця,

старша наукова співробітниця,

відділ міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: demianiuk@nbuv.gov.ua

Культурна спадщина в контексті досягнення цілей сталого розвитку: глобальні орієнтири та національні рамки

Мета статті – дослідити концептуальні засади збереження культурної спадщини у контексті реалізації Порядку денного Організації Об'єднаних Націй до 2030 року, проаналізувати міжнародні та національні стратегічні документи, що визначають принципи інтеграції культурного складника в політику сталого розвитку. Методологія дослідження ґрунтується на системному та структурно-функціональному підходах, застосуванні загальнонаукових емпірико-теоретичних методів (аналіз, синтез, узагальнення), контент-аналізі міжнародних і національних стратегічних документів та принципі наукової об'єктивності. Наукова новизна. Уперше здійснено комплексний аналіз концептуального представлення питань щодо захисту культурної спадщини в основоположних документах Організації Об'єднаних Націй, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), а також у стратегічних документах України в контексті досягнення Цілей сталого розвитку. Висновки. Культурна спадщина постає як об'єкт захисту і водночас як ключовий чинник сталого розвитку, що сприяє формуванню колективної ідентичності, зміцненню спадкоємного зв'язку між поколіннями та соціальної згуртованості. Інтеграція культурного складника до Порядку денного Організації Об'єднаних Націй до 2030 року підкреслює його стратегічну значущість як ресурсу довготривалої стійкості. Аналіз документів Організації Об'єднаних Націй, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і установ (IFLA) та національних стратегічних документів України підтверджує визнання культури як ключового елементу глобальної політики у сфері сталого розвитку. Україна демонструє зростаючий рівень залученості до загальносвітових процесів через адаптацію міжнародних орієнтирів до національних рамок, зокрема й здійснюючи їх перегляд у контексті збройної агресії Росії проти України. Така динаміка актуалізує роль бібліотек як ключових інституцій на шляху досягнення цілей сталого розвитку, передусім у збереженні культурної спадщини та забезпеченні інформаційної стійкості, а також підкреслює потребу в подальших комплексних міждисциплінарних дослідженнях.

Ключові слова: культурна спадщина, Порядок денний ООН до 2030 року, Цілі сталого розвитку, міжнародні документи, національні рамки, бібліотеки.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючим визнанням ролі культурної спадщини (далі – КС) як одного з ключових чинників політики сталого розвитку, що зумовлює потребу в її концептуальному осмисленні та визначенні рівня інтегрованості у стратегічних документах на глобальному й національному рівнях. У програмних орієнтирах таких авторитетних міжнародних організацій, як Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) та її спеціалізованої установи – Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (далі – ЮНЕСКО), КС розглядається не лише як об'єкт охорони, а й як ресурс для зміцнення соціальної згуртованості, розвитку міжкультурного діалогу, формування колективної пам'яті та зв'язку між поколіннями.

Приєднання України до глобальних ініціатив сталого розвитку, активна взаємодія з міжнародними організаціями та адаптація загальновизнаних міжнародних стандартів і практик у сфері охорони КС актуалізують необхідність комплексного міждисциплінарного дослідження процесів впровадження відповідних підходів і формування ефективної інституційної політики як у період війни, так і на етапі повоєнного відновлення. Аналіз ключових міжнародних документів дає змогу визначити релевантні завдання щодо збереження КС, оцінити рівень їх імплементації в політиці сталого розвитку України та окреслити практичні орієнтири для збереження культурного надбання, зокрема в діяльності бібліотек як інституцій колективної пам'яті. Збереження КС Українського народу – матеріальної та нематеріальної – є важливим складником опору збройній агресії РФ проти України та притягнення її до відповідальності за знищення українського культурного надбання та цінностей [5, с. 5]. У контексті захисту КС України в умовах сучасних викликів, зокрема триваючої збройної агресії Російської Федерації, особливої нагальності набувають наукові дослідження, зосереджені на висвітленні та аналітичному осмисленні викладених у міжнародних документах стратегічних завдань і підходів, які формують нормативні орієнтири щодо збереження культурних надбань.

Аналіз досліджень та публікацій. Джерельна база з проблематики збереження КС в контексті реалізації Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) охоплює міжнародні стратегічні документи ООН, ЮНЕСКО, IFLA, а також нормативно-програмні документи України. Серед них чільне місце посідають такі: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (A/RES/70/1) [27], доповідь ЮНЕСКО «Реалізація Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року» [24], Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу» [23], Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» [6], «Добровільний національний огляд щодо Цілей сталого розвитку в Україні» [29], Указ Президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [10].

Вагому аналітичну цінність у контексті дослідження становлять офіційні видання та публікації IFLA, у яких підкреслюється роль бібліотек у реалізації Порядку денного до 2030 р. року та збереження КС, зокрема такі: «Бібліотеки й реалізація Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року: Інструментарій» («Libraries and Implementation of the UN 2030 Agenda: A Toolkit, 2019») [21], «Бібліотеки на варті культурної спадщини» («Libraries Safeguarding Cultural Heritage», 2019) [22], «Бібліотеки і Цілі сталого розвитку: посібник з викладу

розповідей» («Libraries and the Sustainable Development Goals: A Story telling Manual», 2018) [20], «Принципи взаємодії IFLA» («IFLA Principles of Engagement») [19] та «Боротьба з незаконним обігом документальної культурної спадщини» («Combating Ilicit Trafficking of Documentary Cultural Heritage», 2017) [14]. У сукупності ці документи формують концептуальне підґрунтя для аналізу КС як стратегічного ресурсу політики сталого розвитку, а також визначають орієнтири для бібліотек як ключових суб'єктів у сфері збереження КС та досягнення ЦСР.

Серед джерел дослідження варто виокремити спільну працю В. Потапенка, Ю. Тищенко, Ю. Каплан, В. Бакальчук, О. Литвиненко та О. Михайлової «Культурна спадщина та національна безпека», у якій розкрито взаємозв'язок між охороною КС та забезпеченням національної ідентичності й безпеки держави [5]. В українських бібліотекознавчих дослідженнях питання ЦСР у контексті бібліотечної діяльності висвітлено у працях В. Агаркової [1], Н. Гагаріної [2] Л. Дем'янюк [3], В. Пашкової [8], С. Хрущ [12] та інших.

Мета статті – дослідити концептуальні засади збереження культурної спадщини у контексті реалізації Порядку денного до 2030 року, проаналізувати міжнародні та національні стратегічні документи, що визначають принципи інтеграції культурного складника в політику сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурний складник посідає вагомe місце у парадигмі сталого розвитку, формуючи ціннісне підґрунтя для зміцнення соціальної згуртованості, збереження національної ідентичності, підтримання спадкоємності між поколіннями та забезпечення сталого розвитку суспільства. Визначальне значення культури простежується в процесах «розбудови відкритої, інституційно спроможної до ефективних дій спільноти, здатної адаптуватися до викликів сучасності на всіх рівнях управління» [6]. КС, як носій матеріальних і нематеріальних цінностей людства, органічно вплетена у глобальний порядок денний сталого розвитку та закріплена в ключових міжнародних документах. Так, захист культурних надбань є одним із пріоритетних завдань у межах досягнення ЦСР, визначених у підсумковому документі Саміту ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р., A/RES/70/1) [27]. Документ наголошує на винятковому значенні КС як чинника формування інклюзивних, мирних і стійких суспільств та окреслює ключові завдання щодо її збереження й захисту. У галузі освіти, зокрема в контексті реалізації ЦСР 4: «Забезпечити інклюзивну та справедливую якісну освіту і сприяти можливостям навчання впродовж усього життя для всіх» наголошується на необхідності пропагування культури миру й ненасильства, глобального громадянства, усвідомлення цінності культурного різноманіття та внеску культури у сталий розвиток (завдання 4.7) [27, р. 17/35]. Визнання значущості культури в освітньому процесі відіграє важливу роль у зміцненні міжкультурного діалогу, збереженні історичної пам'яті та формуванні громадянської участі у соціокультурному житті.

У контексті урбаністичної політики, зокрема в межах реалізації ЦСР 11: «Зробити міста та населені пункти безпечними, стійкими, життєздатними та інклюзивними», передбачено активізацію зусиль із захисту та збереження світової культурної і природної спадщини (завдання 11.4), що підтверджує важливість КС як ресурсу для розвитку сталих міських територій, формування міської ідентичності та

збереження традиційних знань [27, р. 22/35]. Своєю чергою, завдання ЦСР 12: «Забезпечення моделей сталого споживання і виробництва» акцентують на необхідності розроблення та впровадження інструментів моніторингу впливу сталого розвитку на туристичний сектор, що сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури та підтримці виробництва локальної продукції (12.b) [27, р. 23/35].

Важливою у розрізі захисту КС є також ЦСР 16: «Сприяти розбудові миролюбного та інклюзивного суспільства задля сталого розвитку, забезпечити доступ до правосуддя для всіх і створити ефективні, підзвітні та інклюзивні інституції на всіх рівнях», яка передбачає заходи щодо боротьби з незаконним обігом культурних цінностей. Зокрема, завдання 16.4 ставить за мету до 2030 року суттєво зменшити незаконні фінансові потоки, активізувати діяльність із виявлення та повернення викрадених активів, а також посилити боротьбу з усіма формам організованої злочинності. У цьому контексті протидія незаконному обігу культурних цінностей постає важливим компонентом охорони КС, адже знищення чи незаконне привласнення артефактів становить загрозу для історичної пам'яті та культурної ідентичності народів.

Разом з тим, окремі аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо представленими в завданнях окремих ЦСР, зокрема в оригінальному документі доцільним було б посилити увагу до впливу кліматичних змін на КС, які несуть загрозу як для матеріальної, так і для нематеріальної КС. Наслідками таких змін, поряд з антропогенним впливом, є деградація екосистем, вимушене переміщення спільнот, втрата традиційних знань, ремесел, звичаїв і форм культурного вираження, які є невід'ємними елементами культурної ідентичності. Значний ризик становлять стихійні лиха, зокрема повені, урагани, землетруси та лісові пожежі, які руйнують архітектурні пам'ятки, історичні міста, археологічні об'єкти та культурні ландшафти. З огляду на це, у межах Цілі 13 «Боротьба зі зміною клімату: вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками» доцільно було б передбачити окреме завдання, спрямоване на захист і збереження КС від негативних наслідків змін клімату. Власне, як і окремі завдання, пов'язані із збереженням КС, варто було б також інтегрувати в межах ЦСР 17 «Партнерство заради сталого розвитку», зокрема в аспекті розвитку механізмів співпраці, налагодження партнерських зв'язків між інституціями, обміну досвідом та ресурсами між країнами й організаціями, а також реалізації спільних стратегій реагування, ініціатив збереження та відновлення КС, що є спільною відповідальністю на глобальному рівні.

З метою глибшого розуміння ролі КС у виконанні ЦСР, доцільно звернутися до документа ЮНЕСКО «Moving Forward the 2030 Agenda for Sustainable Development» («Реалізація Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року»), в якому досягнення ЦСР розглядається крізь призму культури та КС. Документ акцентує увагу на кількох ключових напрямках, які визначають роль культури та КС в досягненні глобальних цілей. Зокрема, йдеться про популяризацію культури через спадщину й творчість як засіб забезпечення сталого розвитку; визнання важливості формування інклюзивних, безпечних, стійких і сталих міст у контексті збереження природної та культурної спадщини (ЦСР 11); активізацію заходів із повернення викрадених культурних цінностей та протидію їхньому незаконному обігу (ЦСР 16);

сприяння розбудові справедливих, мирних та інклюзивних суспільств, які цінують знання, КС та культурне розмаїття як важливі чинники соціальної згуртованості й міжкультурного діалогу (ЦСР 5, 16) [24]. Тим самим, ЮНЕСКО наголошує, що інтеграція КС у стратегії сталого розвитку сприяє посиленню міжнародного співробітництва, підтримці інноваційних підходів до охорони культурних цінностей та формуванню ефективної політики, спрямованої на довгострокове збереження культурного надбання для майбутніх поколінь.

Варто зазначити, що Україна активно долучилася до глобального процесу імплементації ЦСР: у 2019 р. Президент України своїм указом офіційно підтримав національну адаптацію ЦСР з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку країни, що знайшло відображення в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [6]. Відповідно до пункту 2 Указу, Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) доручено забезпечити реалізацію відповідних заходів, а також рекомендувати Національній академії наук України, Національній академії аграрних наук України, Національній академії медичних наук України, Національній академії педагогічних наук України, Національній академії правових наук України та Національній академії мистецтв України враховувати Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року під час формування пріоритетних напрямів наукових досліджень [10]. Залучення таких потужних наукових інституцій в межах президентського указу 2019 р. засвідчило прагнення інтегрувати інтелектуальний потенціал у формування й реалізацію політики сталого розвитку. Такий крок передбачав також зміцнення міжсекторальної взаємодії та окреслив науку як ключовий інструмент досягнення довгострокових національних пріоритетів у сфері сталого розвитку. На урядовому рівні у 2020 р. було внесено зміни до Регламенту КМУ, якими визначено, що під час формування та реалізації державної політики обов'язково враховується необхідність досягнення ЦСР [9].

Варто зазначити, що підготовка Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» стала важливим етапом у процесі національної адаптації глобального Порядку денного до 2030 року Міністерство економічного розвитку і торгівлі України ініціювало та впродовж 2016 р. координувало інклюзивний процес обговорення ЦСР, згрупованих за чотирма напрямками: справедливий соціальний розвиток; стає економічне зростання та зайнятість; ефективне, підзвітне та всеохоплююче управління і справедливість для всіх; екологічна рівновага та розбудова стійкості. Бенчмаркінгові орієнтири для досягнення до 2030 р. були визначені на основі розрахунково-прогнозної роботи із застосуванням сценарного моделювання можливих траєкторій розвитку країни у довгостроковій перспективі [6, с. 2]. Важливо, що у доповіді також конкретизовано відповідні цілі та орієнтири стосовно збереження культурної і природної спадщини, що підтверджує включення цього напрямку до системи національних пріоритетів сталого розвитку. Так, Завдання 11.3 передбачає забезпечення її збереження із залученням приватного сектору, а 11.6 – розроблення й реалізацію стратегій місцевого розвитку, орієнтованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури та виробництва локальної продукції. Для кількісного вимірювання прогресу в цій сфері використовуються відповідні індикатори: до прикладу, індикатор 11.3.1 визначає кількість об'єктів культурної та природної спадщини, внесених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а індикатор 11.3.2 – кількість пам'яток національ-

ного значення, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [6, с. 84]. Такий підхід демонструє інтеграцію культурної проблематики у стратегічне бачення національного розвитку, а також відображає визнання спільної відповідальності держави, громадянського суспільства та приватного сектору за збереження національного культурного ресурсу.

Уже у 2020 р. на Політичному форумі високого рівня під егідою Економічної і соціальної ради (ЕКОСОР) ООН Україна презентувала перший «Добровільний національний огляд прогресу у досягненні ЦСР», у якому відзначено низку конкретних кроків щодо КС. Зокрема було зазначено про впровадження електронного обліку нерухокої КС як альтернативи існуючому обліку; розроблення технічного завдання на інформаційну систему електронного обліку нерухомих об'єктів КС; налагодження обміну інформацією, пов'язаною з пам'яткоохоронним статусом об'єктів КС між держателями державних інформаційних систем; налагодження постійної співпраці з представниками Міжнародної ради з охорони пам'яток і визначних місць (ІКОМОС), Комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО з питань збереження об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; проведення постійного моніторингу стану збереження об'єктів всесвітньої спадщини; створення системи підвищення кваліфікації працівників у сфері охорони КС та їх обов'язкової сертифікації; імплементацію положень Нікосійської конвенції 2017 р. про загрози КС, що введе кримінальну відповідальність за злочини проти КС, забезпечить створення спеціалізованих підрозділів (культурної поліції) із захисту та фізичної охорони КС; активізацію роботи щодо створення/розширення територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення [29, р. 80].

Зважаючи на виклики, спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, 29 листопада 2024 р. КМУ ухвалив розпорядження, яким затвердив оновлені національні завдання ЦСР та відповідні індикатори з цільовими орієнтирами до 2030 р. з урахуванням умов воєнного стану. Нові положення охопили завдання, пов'язані з відбудовою пошкодженої інфраструктури, розмінуванням територій, подоланням екологічних наслідків збройної агресії, а також забезпеченням наявності й облаштування захисних укриттів. Так, у рамках ЦСР 11 «Сталий розвиток міст і громад» для Завдання 6 «Забезпечення збереження та сталого використання культурної та природної спадщини» установлено п'ять кількісно вимірюваних індикаторів з чітко визначеними цільовими значеннями до 2030 р.: 1) включення 10 об'єктів культурної та природної спадщини до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; 2) внесення 3 100 пам'яток КС національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; 3) доведення площі природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення до 15 % території України; 4) укладення 600 охоронних договорів на пам'ятки КС національного значення; 5) сертифікація 2 туристичних дестинацій згідно з міжнародними стандартами сталого розвитку. Таким чином, сукупність цих індикаторів створює підґрунтя для об'єктивного, прозорого та регулярного моніторингу реалізації державної політики у сфері охорони культурної та природної спадщини в Україні на шляху досягнення ЦСР до 2030 р. [4].

Вагому роль у реалізації завдань Порядку денного ООН до 2030 року відіграють бібліотеки як соціальні інституції, які забезпечують відкритий доступ до знань, слугують платформами для міжкультурного діалогу, просування цінностей сталого

розвитку та формування простору інтелектуальної комунікації. Виступаючи носіями документальної пам'яті й центрами акумуляції знань, бібліотеки виконують інтегративну функцію, поєднуючи освітній, науковий і культурний виміри суспільного розвитку. Завдяки багатогранності своїх фондів, використанню цифрових інструментів, просвітницьким ініціативам і соціокультурній діяльності, бібліотеки спроможні здійснювати комплексний вплив на реалізацію всіх 17 ЦСР, визначених ООН.

Особливу увагу варто приділити потенціалу бібліотек у досягненні цілей, пов'язаних із культурою та охороною КС. Як інститути пам'яті, вони відіграють важливу роль у збереженні документальних пам'яток, підтриманні історичної пам'яті та формуванні культурної ідентичності. У цьому контексті бібліотеки постають не лише посередниками між історичною традицією та сучасністю, а й дієвими учасниками суспільних трансформацій, які інтегрують КС в глобальні стратегії сталого розвитку та зміцнюють ціннісно-культурний фундамент суспільного прогресу. Бібліотечна фахівчиня з Австралійського національного університету Р. Міссінгем зазначає, що бібліотеки здатні поєднувати локальні знання з глобальними ініціативами, сприяючи залученню громад до реалізації Цілей сталого розвитку та посиленню розуміння їх значущості в повсякденному житті [25, р. 20].

Значущість бібліотек як ключових партнерів у досягненні ЦСР та збереженні КС підкреслено в офіційних документах Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA). У низці стратегічних матеріалів зазначається, що бібліотеки не лише забезпечують рівний доступ до інформації, але й активно долучаються до реалізації освітніх ініціатив, довгострокового збереження та популяризації КС, зміцнення соціальної згуртованості та просування культурного розмаїття. Зокрема, у посібнику «Бібліотеки й реалізація Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року: Інструментарій» (Libraries and Implementation of the UN 2030 Agenda: A Toolkit) розкрито потенціал бібліотек у сприянні реалізації усіх 17 ЦСР, наголошуючи на збереженні КС, інклюзивному розвитку та забезпеченні якісної освіти [21].

У публікації IFLA «Бібліотеки на варті культурної спадщини» (Libraries Safeguarding Cultural Heritage) підкреслюється, що документальна спадщина в усіх форматах, зокрема цифровому, є невід'ємним складником світової КС, а бібліотеки відіграють ключову роль у її збереженні [22]. Національні, публічні, академічні, наукові та спеціалізовані та бібліотеки є провідними установами, які відповідають за забезпечення довготривалого збереження документального надбання, що, своєю чергою, сприяє формуванню стійких, інклюзивних і соціально згуртованих суспільств. Разом із тим IFLA звертається до урядів та міжнародних організацій із таким закликом:

- включити бібліотеки до глобальних індикаторів моніторингу реалізації Цілі 11.4 Порядку денного ООН до 2030 року;
- визнати документальну спадщину як ключовий елемент культурної спадщини людства;
- забезпечити сталу систему фінансування для її довготривалого збереження;
- гарантувати відповідну нормативно-правову базу для діяльності бібліотек у сфері охорони спадщини;
- інтегрувати бібліотеки до національних і міжнародних стратегій зниження ризику катастроф і програм посткризового відновлення [22].

Українська науковиця Л. Прокопенко у контексті дослідження діяльності ІФЛА у сфері збереження документальної спадщини, підкреслює, що цей напрям є одним із пріоритетних у роботі бібліотек України й забезпечується системою національних законів та нормативно-правових актів. Водночас для належного правового регулювання функціонування культурних цінностей, зокрема їх документального складника, важливою є активна участь української бібліотечної спільноти в міжнародних професійних організаціях, які сприяють просуванню культури, захисту й забезпеченню доступу до КС [11, с. 280]. Доцільно зауважити, що згідно з офіційним реєстром членів IFLA, до федерації від України входять: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого як інституційні члени, а також Українська бібліотечна асоціація (далі – УБА) як асоціативний член [18]. Членство зазначених установ у IFLA не лише засвідчує міжнародну суб'єктність української бібліотечної галузі, а й розширює можливості для участі в глобальних програмах, зокрема із збереження культурної та документальної спадщини.

Особливу увагу IFLA також приділяє діяльності спеціалізованих Центрів з питань збереження та консервації (Preservation and Conservation Centres, PACCentres), які функціонують під егідою IFLA та координують міжнародні зусилля щодо збереження КС. У межах своєї діяльності РАС-центри розробляють методичні рекомендації, надають консультативну підтримку бібліотечним установам, сприяють професійній підготовці фахівців і забезпечують обмін досвідом у сфері консервації, зокрема й в умовах надзвичайних ситуацій [26].

У процесі реалізації ЦСР бібліотеки всього світу мають не лише потенціал впливу на трансформацію місцевих громад, але й можливість спостерігати за досвідом колег, інтегрувати кращі практики у власну діяльність і поширювати успішні кейси на глобальному рівні. Важливу роль у цьому процесі відіграє ініціатива IFLA – платформа «Library Map of the World» («Бібліотечна мапа світу»), яка акумулює приклади внеску бібліотек у досягнення ЦСР у різних країнах і забезпечує широку видимість їхнього впливу. Для кращого розуміння того, як саме бібліотеки можуть репрезентувати свій досвід у глобальному професійному вимірі, IFLA підготувала спеціальне видання «Libraries and the Sustainable Development Goals: A Story telling Manual» – ґрунтовний інструментарій для бібліотечної адвокації. У ньому детально висвітлено роль бібліотек у досягненні всіх 17 ЦСР, запропоновано покрокові рекомендації щодо формування переконливих наративів про внесок бібліотек у розвиток місцевих громад і подано інструкції з розміщення таких історій на «Library Map of the World» [20]. Значущість цього ресурсу полягає в утвердженні бібліотек як дієвих партнерів реалізації політики сталого розвитку, здатних мобілізувати підтримку завдяки ефективній комунікації та міжнародній репрезентації своєї діяльності.

Наразі у рубриці ЦСР-розповіді (SDGStories) оприлюднено 61 кейс із 37 країн світу, що ілюструють внесок бібліотек у досягнення сталого розвитку шляхом упровадження ініціатив, орієнтованих на потреби конкретних спільнот. Варто зазначити, що Україна у цьому розділі світової бібліотечної мапи представлена двома кейсами – Національної бібліотеки України для дітей у контексті реалізації глобальних цілей 4 і 17 і Львівської обласної бібліотеки для дітей у рамках ЦСР 4, 12, 13 та 17. До прикладу, Національна бібліотека України для дітей представила

ініціативу «Казковий трамвайчик», яка втілюється спільно з комунальним підприємством «Київпастранс» у форматі інтерактивного дитячого читання в оформленому тематичному трамваї під час шкільних канікул. Ідея проєкту полягає у популяризації дитячої книги, розвитку читацьких навичок і забезпеченні відкритого доступу до літератури у міському просторі. У свою чергу, Львівська обласна бібліотека для дітей поділилася досвідом реалізації у партнерстві з Британською Радою в Україні екопросвітницького проєкту «ЕкоБібліотека» (EcoLibrary), який спрямований на формування екологічної свідомості у дітей та молоді. У межах цієї ініціативи проводиться цикл інтерактивних занять, майстер-класів і тематичних зустрічей, створено мобільну гру «Герой сміття», облаштовано спеціалізований екокуточок і впроваджено практики сортування відходів [28]. Обидва кейси засвідчують спроможність українських бібліотек гнучко реагувати на виклики сучасності, активно долучатися до глобального професійного діалогу, транслуючи власний досвід і водночас посилюючи свою міжнародну суб'єктність.

У контексті дослідження варто звернутися й до нормативно-методичних документів IFLA, що визначають засади партнерства, підходи до управління ризиками та механізми міжінституційної кооперації у сфері збереження КС. Серед них ключове значення має документ «Принципи взаємодії IFLA» (IFLA Principles of Engagement), у якому викладено принципи міжнародної взаємодії та окреслено стратегічні орієнтири задля посилення глобального співробітництва у сфері охорони КС. Зокрема, документ визначає підходи IFLA та її членів до моніторингу територій, що перебувають у зоні ризику, інформування про загрози та підвищення рівня обізнаності щодо запобігання катастрофам. У разі надзвичайної ситуації ці принципи слугують орієнтиром для дій у процесах відновлення, окреслюючи алгоритм прийняття рішень щодо доцільності та форми участі в конкретних ініціативах відповідно до стратегічних пріоритетів IFLA. У документі також встановлено критерії, на основі яких ухвалюються рішення про залучення IFLA та її членів до постконфліктного або посткатастрофного реагування, а також визначено умови такої участі. Принципи детально описують форми втручання, засадничі положення, рівні інституційної взаємодії та підходи до оцінювання потреб і ефективності реалізованих заходів [19].

Важливим тематичним доповненням серед видань IFLA є й публікація «Боротьба з незаконним обігом документальної культурної спадщини» (Combating Ilicit Trafficking of Documentary Cultural Heritage), яка наголошує на необхідності розроблення механізмів запобігання незаконному переміщенню та нищенню документальної спадщини – невід'ємного складника культурної ідентичності. Значну увагу у документі приділено впровадженню електронних реєстрів, створенню червоних списків, обміну інформацією між установами та міжінституційному співробітництву з ЮНЕСКО, ICOM та INTERPOL. Такі підходи безпосередньо корелюють із Ціллю 16 Порядку денного ООН до 2030 року, що передбачає створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій, а також боротьбу з незаконним обігом культурних цінностей (завдання 16.4) [14]. Водночас зосередженість на розбудові та налагодженні партнерських зв'язків цілком узгоджується з положеннями Цілі 17, яка спрямована на посилення глобального партнерства заради сталого розвитку. Таким чином, напрацьовані IFLA нормативно-концептуальні засади слугують підґрунтям для посилення ролі бібліотек у впровадженні політики

сталого розвитку й збереження КС, визначаючи їх як провідних агентів трансформаційних змін на глобальному рівні.

Ведучи мову про просування на шляху сталого розвитку, слід відзначити внесок Української бібліотечної асоціації у досягнення ЦСР на національному рівні та підтримку бібліотек України в цьому процесі. Як член IFLA, УБА системно імплементує нормативно-методичні ініціативи Федерації, адаптуючи їх до українського контексту та поширюючи в професійному середовищі. У квітні 2020 р. УБА розпочала проєкт «Спроможні бібліотеки сприяють досягненню Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року», в межах якого було створено відкритий онлайн-курс «Бібліотеки у досягненні Цілей сталого розвитку» на платформі ВУМ online. Курс розроблено УБА за підтримки Програми ООН із відновлення та розбудови миру; його обсяг становить 30 годин (1 кредит ЄКТС). Структура курсу охоплює всі 17 ЦСР та подає матеріал у доступній і практично орієнтованій формі, демонструючи потенціал бібліотек у сприянні реалізації кожної з цілей [7].

Наукова новизна. Уперше здійснено комплексний аналіз концептуального представлення питань щодо захисту культурної спадщини в основоположних документах Організації Об'єднаних Націй, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), а також у стратегічних документах України в контексті досягнення Цілей сталого розвитку.

Висновки. Отже, культурна спадщина постає як об'єкт захисту і водночас як ключовий чинник сталого розвитку, формування колективної ідентичності, соціальної згуртованості та зміцнення спадкоємного зв'язку між поколіннями. Міжнародні стратегічні документи ООН та ЮНЕСКО, а також національні рамки України засвідчують зростаюче визнання культурної спадщини як ключового елемента політики сталого розвитку. Інтеграція культурного складника до Порядку денного Організації Об'єднаних Націй до 2030 року підкреслює його стратегічну значущість як ресурсу довготривалої стійкості. Аналіз документів ООН, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і установ (IFLA) та національних стратегічних документів України підтверджує визнання культури як ключового елементу глобальної політики у сфері сталого розвитку. У сучасних умовах глобальних викликів вищезгадані документи набувають значення стратегічних рамкових орієнтирів, які окреслюють пріоритети діяльності міжнародних організацій та державних інституцій у сфері збереження й популяризації культурної спадщини. Концептуальна цінність їх змісту полягає у формуванні цілісного підходу до інтеграції культурної спадщини в політику сталого розвитку, сприянні розвитку ефективних механізмів міжнародного співробітництва та визначенні напрямів культурної політики в глобальному контексті. Україна демонструє зростаючий рівень залученості до загальносвітових процесів через адаптацію міжнародних орієнтирів до національних рамок, зокрема й здійснюючи їх перегляд у контексті збройної агресії Росії проти України. Така динаміка актуалізує роль бібліотек як ключових інституцій на шляху досягнення цілей сталого розвитку, передусім у збереженні культурної спадщини та забезпеченні інформаційної стійкості, а також підкреслює потребу в подальших комплексних міждисциплінарних дослідженнях.

Список бібліографічних покликань

1. Агаркова В. Нова парадигма розвитку бібліотек з урахуванням цілей сталого розвитку суспільства. Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. Миколаїв : ВП «Миколаївська філія КНУКіМ», 2018. Ч. 1. С. 9–14. URL: <https://tinyurl.com/49fb9tzz>
2. Гагаріна Н. Роль бібліотечних установ в забезпеченні Цілей сталого розвитку. Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства : зб. матеріалів Міжнар. інтернет-конф. (Маріуполь, 15 листопада 2017 р.). Маріуп. держ. ун-т ; за заг. ред. Г. І. Батичко. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 69–71.
3. Дем'янюк Л. Роль бібліотек у досягненні цілей сталого розвитку. Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко, відп. секр. М. В. Іванова. Київ, 2024. Т. 1. С. 78–82. URL: <https://tinyurl.com/6vmhy2nk> (дата звернення: 01.08.2025).
4. Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1190-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1190-2024-p>
5. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.]; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>
6. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://tinyurl.com/5y4pu699> (дата звернення: 01.08.2025).
7. Онлайн-курс для бібліотекарів «Бібліотеки у досягненні Цілей сталого розвитку». ВГО Українська бібліотечна асоціація : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/2dphn496> (дата звернення: 01.08.2025).
8. Пашкова В. Бібліотеки і реалізація Порядку денного ООН до 2030 року. Бібліотечна планета. 2017. № 1. С. 6–10.
9. Про внесення змін до Регламенту Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 № 1285. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1285-2020-p>
10. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/722/2019>
11. Прокопенко Л. Діяльність ІФЛА із збереження документальної спадщини. Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин. 2023. С. 280–285. URL: https://www.researchgate.net/publication/370885685_ (дата звернення: 01.08.2025).
12. Хрущ С. Проблеми сталого розвитку діяльності бібліотек як соціокультурного інституту. Траєкторії сталого розвитку українського суспільства: особистість і культура : зб. наук. доп. V міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 15 листоп. 2019 р. : у 2 ч. Маріуп. держ. ун-т ; гол. ред. Ю. С. Сабадаш ; упоряд. С. Янковський. Маріуполь : МДУ, 2019. Ч. 1. С. 162–167.
13. Цілі сталого розвитку та Україна. Урядовий портал : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/yzxb8fc8>
14. Combatting Illicit Trafficking of Documentary Cultural Heritage: An Introduction. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/bde79dky> (дата звернення: 07.08.2025).

15. Contribution of Libraries to the SDGs. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/42aya3hv> (date of application: 01.08.2025).
16. Global citizenship education: Topics and learning objectives. UNESCO : website. 2015. URL: <https://tinyurl.com/vvfarbp2> (date of application: 01.08.2025).
17. IFLA and the UN 2030 Agenda: A roadmap for libraries. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/2s49tfu7> (date of application: 01.08.2025).
18. IFLA Members including Institution and Association Affiliates. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/3e4423yu> (date of application: 16.07.2025).
19. IFLA Principles of Engagement in library-related activities in times of conflict, crisis or natural disaster. IFLA : website. URL: <https://repository.ifla.org/handle/20.500.14598/2546> (date of application: 01.08.2025)
20. Libraries and the Sustainable Development Goals: A Storytelling Manual. IFLA, 2018. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/yztsrfs6> (date of application: 07.08.2025).
21. Libraries and implementation of the UN 2030 Agenda : a toolkit. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/wvcjzjt> (date of application: 01.08.2025).
22. Libraries safeguarding cultural heritage. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/bdcw3rrv> (date of application: 01.08.2025)
23. Memory of the World. UNESCO : website. URL: <https://www.unesco.org/en/memory-world> (date of application: 01.08.2025).
24. Moving forward the 2030 Agenda for Sustainable Development. Paris : UNESCO, 2017. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247785> (date of application: 01.08.2025).
25. Missingham R. Sustainable Development Goals: Insights from Research Libraries. International Journal of Librarianship. 2020. Vol. 5. No. 2. P. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.23974/ijol.2020.vol5.2.167>
26. PAC Centres (Preservation and Conservation Centres). IFLA : website. URL: <https://www.ifla.org/units/pac-centres/> (date of application: 01.08.2025).
27. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. United Nations : website. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/70/1> (date of application: 01.08.2025).
28. SDG stories: Ukraine. IFLA : website. URL: <https://librarymap.ifla.org/stories/keywords/ukraine>. (date of application: 01.08.2025).
29. Sustainable Development Goals Voluntary National Review: Ukraine 2020. Kyiv : United Nations Ukraine, 2020. IFLA : website. URL: <https://tinyurl.com/phs56ws7> (date of application: 07.08.2025).

References

1. Aharkova, V. (2018). Nova paradyhma rozvytku bibliotek z urakhuvanniam tsilei staloho rozvytku suspilstva [A new paradigm of library development considering the Sustainable Development Goals of society]. In Stan ta perspektyvy rozvytku kulturolohichnoi nauky v Ukraini. Proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Ch. 1, pp. 9–14). Mykolaiv, Ukraine: VP "Mykolaiivska filiia KNUKiM". Retrieved August 1, 2025, from <https://tinyurl.com/49fb9tzz> [In Ukrainian].
2. Haharina, N. (2018, November 15). Rol biblioteknykh ustanov v zabezpechenni tsilei staloho rozvytku [The role of library institutions in ensuring the Sustainable Development Goals]. In Information and Culture in Ensuring Sustainable Human Development. Proceedings of the International Internet Conference (pp. 69-71), Mariupol State University. Mariupol, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Demianiuk, L. (2024, October 8–10). Rol bibliotek u dosiahnenny tsilei staloho rozvytku [The role of libraries in achieving the Sustainable Development Goals]. In Library. Science.

Communication. Integration into the International Library Space. Proceedings of the International Scientific Conference (Ch. 1, pp. 78–82). V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. Retrieved August 1, 2025 from <https://tinyurl.com/6vmhy2nk> [In Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy (2024). Deiaki pytannia zabezpechennia dosiahnennia tsilei staloho rozvytku v Ukraini: Rozporiadzhennia № 1190-r [Certain Issues of Ensuring the Achievement of the Sustainable Development Goals in Ukraine: Directive No. 1190-r]. (2024, November 29). Databasa "Zakonodavstvo Ukrainy". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1190-2024-p> [In Ukrainian].

5. Potapenko, V., & Tyshchenko, Yu., Kaplan, Yu. [et al.]. (2023). Kulturna spadshchyna ta natsionalna bezpeka: Analitychna dopovid [Cultural heritage and national security: Analytical report] (Potapenko, V. (Ed.)). Kyiv, Ukraine: NISD. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08> [In Ukrainian].

6. Natsionalna dopovid "Tsili staloho rozvytku: Ukraina" [National report "Sustainable development goals: Ukraine"]. Retrieved August 1, 2025, from <https://tinyurl.com/5y4pu699> [In Ukrainian].

7. (2020). Biblioteky u dosiahnenniy tsilei staloho rozvytku [Libraries in achieving the Sustainable Development Goals]. All-Ukrainian Non-Governmental Organization "Ukrainian Library Association": website. Retrieved August 1, 2025, from <https://tinyurl.com/2dphn496> [In Ukrainian].

8. Pashkova, V. (2017). Biblioteky i realizatsiia poriadku dennoho OON do 2030 roku [Libraries and the implementation of the UN 2030 Agenda]. Bibliotechna Planeta, 1, 6-10. [In Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020, December 16). Pro vnesennia zmin do Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova № 1285 [On amendments to the Rules of Procedure of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution No. 1285]. Databasa "Zakonodavstvo Ukrainy". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1285-2020-p> [In Ukrainian].

10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019, September 30). Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 722/2019 [On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030: Decree of the President of Ukraine No. 722/2019]. Databasa "Zakonodavstvo Ukrainy". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/722/2019> [In Ukrainian].

11. Prokopenko, L. (2023). Diialnist IFLA iz zberezhennia dokumentalnoi spadshchyny [IFLA's activities on the preservation of documentary heritage]. Ukraina i svit: teoretychni ta praktychni aspekty diialnosti u sferi mizhnarodnykh vidnosyn [Ukraine and the World: Theoretical and Practical Aspects of International Relations], P. 280-285. Retrieved August 1, 2025 from https://www.researchgate.net/publication/370885685_ [In Ukrainian].

12. Khrushch, S. (2019, November 15). Problemy staloho rozvytku diialnosti bibliotek yak sotsiokulturnoho instytutu [Problems of sustainable development of library activities as a sociocultural institution]. In Trajectories of sustainable development of Ukrainian society: Personality and culture: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference], Mariupol State University. (Ch. 1, pp. 162-167). Mariupol, Ukraine: MDU. [In Ukrainian].

13. Tsili staloho rozvytku ta Ukraina [Sustainable Development Goals and Ukraine]. (n.d.). Uriadovyi portal: website. Retrieved from <https://tinyurl.com/yzxb8fc8> [In Ukrainian].

14. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). (2020). Combatting illicit trafficking of documentary cultural heritage: An introduction. IFLA: website. Retrieved August 1, 2025 from <https://tinyurl.com/bde79dky> [In English].

15. United Nations. (n.d.). Contribution of libraries to the SDGs. Retrieved August 1, 2025 from <https://tinyurl.com/42aya3hv> [In English].

16. (2015). Global citizenship education: Topics and learning objectives. UNESCO: website. Retrieved August 1, 2025 from <https://tinyurl.com/vvfarbp2> [In English].

17. (2017). IFLA and the UN 2030 Agenda: A roadmap for libraries. IFLA: website. Retrieved August 1, 2025 from <https://tinyurl.com/2s49tfu7> [In English].
18. (2025, July 16). IFLA members including institution and association affiliates. IFLA: website. Retrieved July 16, 2025 from <https://tinyurl.com/3e4423yu> [In English].
19. (2023). IFLA Principles of Engagement in Library-Related Activities in Times of Conflict, Crisis or Natural Disaster. IFLA: website. Retrieved August 1, 2025, from <https://repository.ifla.org/handle/20.500.14598/2546> [In English].
20. (2018). Libraries and the Sustainable Development Goals: A Storytelling Manual. IFLA: website. Retrieved August 1, 2025, from <https://tinyurl.com/yztsrfs6> [In English].
21. (2019). Libraries and Implementation of the UN 2030 Agenda: A Toolkit. IFLA: website. Retrieved August 1, 2025, from <https://tinyurl.com/wvcjzjt> [In English].
22. (2019). Libraries safeguarding cultural heritage. IFLA: website. Retrieved August 1, 2025 from <https://tinyurl.com/bdcw3rrv> [In English].
23. Memory of the World. UNESCO: website. Retrieved August 1, 2025 from <https://www.unesco.org/en/memory-world> [In English].
24. (2017). Moving Forward the 2030 Agenda for Sustainable Development. Paris: UNESCO. UNESCO: website. Retrieved August 1, 2025, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247785> [In English].
25. Missingham, R. (2020). Sustainable Development Goals: Insights from Research Libraries. *International Journal of Librarianship*, 5(2), 13-25. DOI: <https://doi.org/10.23974/ijol.2020.vol5.2.167> [In English].
26. PAC Centres (Preservation and Conservation Centres). IFLA: website. Retrieved August 1, 2025 from <https://www.ifla.org/units/pac-centres/> [In English].
27. (2015). Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015: Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). Retrieved August 1, 2025 from <https://docs.un.org/en/A/RES/70/1> [In English].
28. SDG stories: Ukraine. IFLA: website. Retrieved August 1, 2025 from <https://librarymap.ifla.org/stories/keywords/ukraine> [In English].
29. (2020). Sustainable Development Goals Voluntary National Review: Ukraine 2020. Kyiv: United Nations Ukraine. Retrieved August 1, 2025 from <https://tinyurl.com/phs56ws7> [In English].

Liudmyla Demianiuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4242-8390>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Senior Research Associate,

Department of International Information and Foreign Relations,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: demianiuk@nbuv.gov.ua

Cultural Heritage in the Context of Achieving the Sustainable Development Goals: Global Guidelines and National Frameworks

The purpose of this article is to explore the conceptual foundations of cultural heritage preservation within the framework of the 2030 Agenda, and to analyze international and national strategic documents that define the principles for integrating the cultural dimension into sustainable development policy. The research methodology is based on systemic and structural-functional approaches, the use of general scientific empirical and theoretical methods (analysis,

synthesis, generalization), content analysis of international and national strategic documents, and the principle of scholarly objectivity. Scientific novelty. This article presents the first comprehensive analysis of the conceptual framing of cultural heritage safeguarding in the key foundational documents of the United Nations, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), as well as in Ukraine's strategic documents in the context of achieving the Sustainable Development Goals (SDGs). Conclusions. Cultural heritage emerges both as an object of protection and as a key pillar of sustainable development, contributing to the formation of collective identity, the strengthening of intergenerational continuity, and the promotion of social cohesion. The integration of the cultural dimension into the UN 2030 Agenda underscores its strategic significance as a resource for long-term resilience. The analysis of documents issued by the United Nations, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, the International Federation of Library Associations and Institutions, as well as Ukraine's national strategic documents, confirms the recognition of culture as a fundamental component of global policy in the field of sustainable development. Ukraine demonstrates an increasing level of engagement in global processes by adapting international guidelines to national frameworks, including their revision in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. This dynamic highlights the role of libraries as essential institutions in advancing the Sustainable Development Goals, particularly in the preservation of cultural heritage and the provision of information resilience, and underscores the need for further comprehensive interdisciplinary research.

Keywords: cultural heritage, 2030 Agenda, Sustainable Development Goals, international documents, national frameworks, libraries.

Безпала Галина Іванівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2876-4462>,

наукова співробітниця,

відділ міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна

e-mail: bezpala@nbuv.gov.ua

Етичний аспект штучного інтелекту в бібліотеках: візії та дискурси німецькомовного світу

Досліджено етичний аспект використання штучного інтелекту в бібліотеках. Проаналізовано міжнародні підходи до етики штучного інтелекту, зокрема рекомендацію ЮНЕСКО та візії фахівців німецькомовних країн. Окреслено ключові принципи етики, зокрема захист даних, прозорість і недопущення дискримінації. Визначено роль бібліотек у впровадженні надійних і суспільно орієнтованих технологічних рішень.

Ключові слова: бібліотеки, етичний аспект, машинна етика, штучний інтелект, ШІ.

Технології штучного інтелекту (далі – ШІ) дедалі глибше інтегруються в повсякденне життя, зумовлюючи зростання суспільного дискурсу щодо їхнього впливу на різні сфери діяльності. Разом із широким спектром можливостей, які відкриває використання ШІ, виникає і низка етичних викликів, що на перший погляд можуть залишатися непомітними та відходити на другий план під впливом технологічного ентузіазму. Особливої значущості набуває вивчення етичного аспекту в контексті розвитку сучасного бібліотечно-інформаційного комплексу, де

ШІ все частіше розглядається як інструмент оптимізації послуг, обробки даних і персоналізації користувацького досвіду, що, однак, актуалізує потребу у визначенні чітких норм і принципів відповідального застосування. Тому необхідно мати єдині правила використання ШІ.

З огляду на повсюдне зростання впливу технологій ШІ, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), якій делеговано відповідальність за врегулювання етичних аспектів технологічного прогресу, у 2021 р. ухвалила «Рекомендацію щодо етики штучного інтелекту» (UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence) – перший глобальний нормативний документ, що встановлює загальносвітові принципи етичного розвитку та використання ШІ (<https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>).

Рекомендація була одностайно схвалена всіма 193 державами-членами ЮНЕСКО, включно з Україною, під час 41-ї сесії Генеральної конференції 9–24 листопада 2021 р. в Парижі. У 2023 р. на офіційному сайті ЮНЕСКО було оприлюднено супровідний інформаційний документ «UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: Key Facts» («Рекомендація щодо етики штучного інтелекту: ключові факти»), який у стислій формі викладає основні положення документа та практичні напрями його імплементації. Англо-німецьку версію цього матеріалу (UNESCO-Empfehlung zur Ethik der Künstlichen Intelligenz) було адаптовано національними комісіями ЮНЕСКО Люксембургу, Австрії та Швейцарії. Згідно з положеннями Рекомендації, держави-члени мають забезпечити належне використання систем ШІ для збереження матеріальної, документальної та нематеріальної культурної спадщини; заохочувати музеї, галереї, бібліотеки й архіви до впровадження технологій ШІ з метою підвищення обізнаності про їхні колекції, розширення інформаційних баз і відкритого доступу до них; а також підтримувати дослідницькі ініціативи у сфері ШІ, зокрема зосереджені на вивченні етичного виміру його застосування.

Етика ШІ стикається зі складними викликами: чи то рекомендації щодо справедливої цифровізації та надійних алгоритмів, чи то розробки стійких бізнес-моделей, базової освіти з інформатики в школах чи питання про існування вільних демократичних суспільств. Практичний орієнтир у складному рельєфі ШІ та тематичну топографію, що охоплює основні поняття, пропонує доцент факультету інформатики Віденського університету д-р Міхаель Функ у праці «Ethik künstlicher Intelligenz. Eine Topographie zur praktischen Orientierung» (2023), в якій етика ШІ розглядається не лише як сукупність норм, а як навігаційна карта для орієнтації в просторі, де технічне, соціальне й моральне тісно переплетені.

Інтеграція ШІ в бібліотечну галузь є прогнозованим і водночас багатоаспектним процесом. Що це означає для бібліотек? Які завдання постають перед ними в умовах швидкої технологічної трансформації? Чому саме бібліотеки мають пропонувати альтернативу домінуванню цифрових платформ і технологічних гігантів? Ці питання порушують німецькі дослідники у статті «Work in progress» – «Zum erfolgversprechenden Einsatz von KI in Bibliotheken: Diskussionsstand eines White Papers in progress» – Teil 1 (2021), в якій окреслюється дискусійне поле щодо потенційного застосування ШІ в бібліотечній сфері.

На думку Петри Шапер-Рінкель, віцеканцлери з питань цифровізації Університету міста Грац, сьогодні особливої актуальності набуває питання надійного штучного

інтелекту. У цьому контексті саме бібліотеки, як публічні та авторитетні установи, можуть відігравати ключову роль. Попри те, що бібліотеки та інформаційні установи не мають фінансових і технічних ресурсів, співмірних із можливостями транснаціональних корпорацій на кшталт Google чи Facebook, вони володіють організаційними перевагами: зокрема, здатністю забезпечувати сталий, довгостроковий доступ до достовірної інформації відповідно до потреб користувачів. Відповідність бібліотек високим етичним стандартам у своїй діяльності є однією з їхніх ключових переваг: користувачі можуть бути впевнені, що їхні персональні дані обробляються відповідально та відповідно до вимог загального регламенту захисту даних (General Data Protection Regulation, GDPR).

Професор, д-р теології Петер Г. Кірхшлегер (Інститут соціальної етики теологічного факультету університету м. Люцерна, Швейцарія) висловлює сумніви щодо того, чи можуть люди делегувати етичні питання машинам? Автор запевняє, що враховуючи складність етики виникає проблема в тому, як класифікувати та зрозуміти етичний потенціал ШІ і, пов'язану з цим, відповідальність людей при проектуванні, розробці та використанні ШІ для етично виправданої відмови від продуктів, які порушують права людини та/або руйнують навколишнє середовище (Ethische KI? Datenbasierte Systeme (DS) mit Ethik, 2022).

Етика ШІ стосується моральних питань і наслідків, які виникають у процесі розроблення та використання відповідних технологій. Одне з головних питань – чи можуть люди делегувати етичну відповідальність системам ШІ. Вживання понять на кшталт «моральні технології» свідчить про намагання допустити таку можливість, що, своєю чергою, потребує глибокого філософського й практичного осмислення. Хоча ШІ здатен діяти відповідно до заданих етичних правил і дотримуватись їх у межах алгоритмів, він позбавлений моральної спроможності, властивої людині, зокрема здатності до етичного саморефлексивного вибору. Отже, технології не мають інструментів, які б могли замінити совість. У цьому контексті моральні норми розглядаються як елемент архітектури управління системами ШІ. Машинна етика стосується не лише етичного використання технологій з боку людини, але й передбачає розроблення норм моральної поведінки для самих машин.

Отже, використання ШІ потребує свідомого врахування етичних аспектів. Візії та дискурси зарубіжних фахівців сприяють кращому розумінню ключових питань етики штучного інтелекту, серед яких особливе значення мають приватність і захист даних, прозорість і підзвітність, відповідальність за наслідки, недопущення дискримінації. Дотримання цих принципів є необхідною умовою для відповідального та успішного впровадження технологій ШІ у бібліотечну сферу. Бібліотеки мають потенціал стати відправною точкою для впровадження надійних систем ШІ та розроблення соціально орієнтованих підходів. У контексті питання про доцільність інтеграції ШІ в бібліотечну сферу можна впевнено стверджувати, що технології ШІ – це майбутнє бібліотек, зокрема і в Україні.

Halyna Bezpala,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2876-4462>,

Research Associate,

Department of International Information and Foreign Relations,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

The ethical aspect of artificial intelligence in libraries: visions and discourses of the german-speaking world

The ethical aspect of using artificial intelligence in libraries has been studied. International approaches to artificial intelligence ethics were analysed, in particular UNESCO recommendations and the views of experts from German-speaking countries. Key ethical principles were outlined, including data protection, transparency and non-discrimination. The role of libraries in implementing reliable and socially oriented technological solutions was defined.

Keywords: libraries, ethical aspect, machine ethics, artificial intelligence, AI.

Бірюкова Ірина Олександрівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5026-6948>,
генеральна директорка Одеської національної наукової бібліотеки,
Одеса, Україна
e-mail: bibliowave@ukr.net

Бібліотека як точка опори наукової спільноти в часи випробувань: з досвіду роботи Одеської національної наукової бібліотеки

Висвітлено вплив воєнного стану на діяльність Одеської національної наукової бібліотеки. Проаналізовано шляхи адаптації бібліотеки до викликів війни, наведено статистику розвитку фондів і обслуговування користувачів. Охарактеризовано зміст та інтенсивність науково-комунікативних заходів, що сприяють підтримці науки та професійному розвитку. *Ключові слова:* бібліотека, війна, бібліотечний ресурс, бібліотечний сервіс, бібліотечний менеджмент, наукова спільнота, сервіси бібліотек, Одеська національна наукова бібліотека.

Серед ключових викликів, з якими стикнулася наукова спільнота через руйнівні наслідки війни, – вимушена трансформація науково-інформаційної інфраструктури. Щоденна небезпека спричинила відтік кадрів, поглибила матеріальні труднощі інституцій науки, освіти та культури, ускладнила функціонування наукових спільнот в Україні. Станом на 01.08.2025 пошкоджено або зруйновано щонайменше 1400 будівель наукових установ України, кількість пошкоджених або знищених бібліотек коливається приблизно від 784 до понад 1000, втрачено мільйони примірників бібліотечного фонду. Бібліотеки стоять і перед такими значними викликами, як вимушене обмеження повноти доступу дослідників до ресурсів і послуг бібліотек, або внутрішніх організаційних проблем, що спонукають їх активно адаптуватися до нових реалій.

В умовах воєнного стану Одеська національна наукова бібліотека (даіЛ ОННБ) продовжує займати важливе місце у науково-інформаційній інфраструктурі Південного регіону України. Колектив книгозбірні, спираючись на дієву підтримку Органу управління (Міністерство культури та стратегічних комунікацій України), інших органів державної влади та місцевого самоврядування, українських і зарубіжних партнерів, зберігає та розвиває ключові функції бібліотеки, що мають

значення як для забезпечення стійкості української наукової спільноти, так і для поглиблення її міжнародної співпраці: збереження, захист та популяризація культурної спадщини та культурних цінностей українського народу, здійснення культурної, освітньої, інформаційної, науково-дослідної, методичної діяльності як соціокультурного та науково-методичного центру загальнодержавного значення; забезпечення реалізації прав громадян, зокрема й науковців, на бібліотечне обслуговування, зокрема у віддаленому режимі; безпека життя персоналу та відвідувачів тощо.

ОННБ є одним з провідних державних бібліотечних закладів, на неї покладено функції формування та збереження Державного бібліотечного фонду України, а також функції універсального депозитарію Півдня України. Найвідповідальнішим завданням для колективу є захист об'єктів культурної спадщини та убезпечення фонду, а це – понад 5,5 млн українських і зарубіжних документів 131 мовою, зокрема рідкісних видань і рукописів. Попри війну, поповнення фонду, зокрема документами, що мають наукову цінність і використовуються для наукових досліджень, підготовки публікацій, навчального процесу та культурно-просвітницької роботи та ін., триває, хоча й зазнає серйозних ускладнень через зменшення обсягу книговидавання, порушення вимог законодавства щодо доставляння обов'язкового примірника тощо. Основними джерелами надходження є обов'язковий примірник документів, дарунки від організацій, приватних осіб та благодійних фондів, український та міжнародний документообмін з 40 партнерами у 25 країнах тощо. Необхідно зауважити, що обов'язковий примірник нині є основним джерелом формування фонду ОННБ, він становить близько 60% від загального обсягу документних надходжень, і на цей час є незамінним ресурсом, що забезпечує повноту формування фонду українських документів, зокрема і вкрай необхідних наукових видань.

Таблиця 1

Динаміка поповнення фонду ОННБ у 2021–2025 рр.

Рік	2021	2022	2023	2024	2025 (I півріччя)
Документи					
Загальна кількість документів	41132	21266	21613	15284	9762
У т.ч. документів обов'язкового примірника	22035	8276	9053	8908	6205
питома вага	53,5%	38,9%	41,8%	58,2%	63,5%
З них обов'язкового наукового примірника	14430	3661	4319	3573	2300
питома вага	35%	17,2%	19,9%	23,4%	23,5%

Як відповідь на виклики повномасштабного російського вторгнення, для запобігання втратам інформації в умовах бойових дій, а також для максимально оперативного і якісного забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки стрімко зросла кількість оцифрованих в ОННБ документів (у 2022–2024 рр. оцифровано понад 1,1 млн сторінок документів для страхового фонду, що становить 82% від усього наявного оцифрованого документного масиву). Постійно поповнюються повнотекстова база даних публікацій українських, зокрема одеських, та районних ЗМІ, поєднаних у тематичні колекції (863 959 записів станом на 01.01.2025), та інші електронні

ресурси ОННБ, доступні локально або онлайн (вебпортал odnb.odessa.ua, онлайн-ресурс «Старовинна гравюра – культурна спадщина України» (odnb.odessa.ua/gravures), цифрова колекція «Скарби України» (odnb.odessa.ua/rarities), тематичні цифрові колекції «Одеські хронописи: свідки історії на шпальтах грецькомовної періодики початку ХХ століття» та «Книги грецькою мовою, надруковані в Одесі», «Праці ОННБ» та інші).

Систему обслуговування також адаптовано до умов війни: у період з квітня по грудень 2022 р. поетапно відновлено спроможність відділів надавати послуги, не завдаючи додаткової загрози безпеці документних фондів та її відвідувачам і персоналу, активно застосовується дистантне обслуговування, облаштовано укриття для персоналу та відвідувачів на 100–150 осіб, посилено безпекові заходи тощо.

Вжиті заходи дозволили не знизити актуальність послуг бібліотеки для відвідувачів ОННБ, які попри війну продовжують наукові пошуки. Так, аналіз показників користувацької активності в 2022–2025 рр. свідчить, що порівняно з 2021 р. кількість зареєстрованих у ЄРК науковців після незначного спаду в 2022 р. зросла більш ніж вдвічі (з 777 до 1676 в 2024 р.), разом з цим показник відвідуваності досі лишається нижчим (з 32 743/7,4% в 2021 р. до 35 394/5,3% в 2024 р.) при незначному, але стійкому зростанні показника документовидачі (з 26 521/19,7% в 2021 р. до 37 047/23,9% в 2024 р.).

Фахівці структурних підрозділів бібліотеки продовжують здійснювати інформаційний та аналітичний супровід наукових досліджень, формування довідкових та оглядових матеріалів для дослідників. Протягом 2022 – першого півріччя 2025 рр. підготовлено та видано 18 науково-допоміжних та рекомендаційних бібліографічних посібників, матеріалів науково-практичних конференцій, каталогів виставок тощо. ОННБ також виступає активним науково-комунікативним майданчиком: у період 2022 – першого півріччя 2025 рр. успішно проведено 20 міжнародних, загальнодержавних, регіональних та локальних науково-комунікаційних заходів, спрямованих на інтеграцію України в європейський та світовий інформаційно-культурний та науковий простір, захист та примноження культурних здобутків українського народу, залучення до цінностей національної та світової культури, популяризацію книги і читання тощо. Найзначущими з них є щорічні всеукраїнські науково-практичні конференції з міжнародною участю «ОдесаБібліоСаміт», «Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація» та тематичні конференції в рамках кроссекторального проєкту «Україна: історія, культура, ідентичність».

Таким чином, Одеська національна наукова бібліотека, попри загрози та виклики війни, бере активну участь у посиленні науково-інформаційної інфраструктури для забезпечення безперервності наукової діяльності й задоволення потреб наукової спільноти України. Колектив ОННБ забезпечує не лише локальний, а й міжнародний доступ науковців до джерел інформації і знань, дбаючи водночас про розвиток документних фондів (традиційного та цифрового), адаптацію системи обслуговування в умовах викликів воєнного часу, впровадження нових виробничих технологічних рішень та кадрову стійкість, розвиток міжнародної співпраці тощо. Разом з колегами з інших провідних книгозбірень держави ми практичними зусиллями підвищуємо гарантії сталості передачі знань, інформаційного суверенітету та розвитку української науки навіть у найскладніших умовах, підтверджуючи значущість бібліотек

для суспільства і майбутнього України. яке потребує не просто сховищ книг, а дієвих точок опори, які адаптуються до сучасних викликів, підтримують розвиток науки і культури в моменти криз, зберігають національну пам'ять і сприяють відновленню країни.

Iryna Biriukova,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5026-6948>,
General Director,
Odesa National Scientific Library,
Odesa, Ukraine
e-mail: bibliowave@ukr.net

The library as a pillar of the scholarly community in times of challenge: experience of the Odesa national scientific library

The article highlights the impact of martial law on the activities of Odesa National Scientific Library. Ways in which the library has adapted to the challenges of war are analyzed, and statistics on the development of collections and user services are provided. The content and intensity of scientific and communication events that contribute to the support of science and professional development are described.

Keywords: library, war, library resources, library services, library management, scientific community, library operations, Odesa National Scientific Library.

Василенко Ольга Миколаївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1235-1452>,
кандидатка історичних наук,
директорка Інституту бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: vasylenko@nbuv.gov.ua

Наукове дослідження в контексті міжнародної взаємодії

Розглянуто питання співпраці національних бібліотек на рівні міжнародного співробітництва щодо можливостей реалізації наукових досліджень, зокрема впровадження штучного інтелекту в бібліотеках. У контексті розгляду зарубіжних та вітчизняних публікацій висвітлені основні напрями дослідження, впровадження та використання інтелектуальних технологій, а також наявні обмеження щодо їх інтенсивної інтеграції у бібліотечну практику. *Ключові слова:* інноваційні технології, штучний інтелект у бібліотечній діяльності, наукова бібліотека; міжнародна співпраця; наукова діяльність міжбібліотечна комунікація.

Підґрунтям інноваційних перетворень у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності є результати науково-прикладних досліджень, їх реалізація в практичній діяльності окремих бібліотек, а також різноаспектна міжбібліотечна професійна комунікація з обміну новітніми розробками та практиками, зокрема й на міжнародному рівні. Тож впоратися із викликами, які диктує бібліотечній спільноті глобальний наступ цифровізації в усіх сферах соціально-економічного життя суспільства

вимагає від провідних бібліотек країни особливої уваги та виважених підходів до розвитку наукового та міжнародного напрямів діяльності. Поглиблення інтеграційних процесів щодо реалізації проєктів діджиталізації в сфері бібліотечно-інформаційної діяльності на міжнародному рівні стає стратегічною передумовою цивілізаційного розвитку бібліотек. Базисом цього розвитку є дотримання принципів міжнародного співтовариства, задекларованих у документах міжнародних організацій, передусім ООН, ЮНЕСКО, ІФЛА, зокрема щодо доступності інтернету, діяльності бібліотек у цифрову епоху, створення безбар'єрного бібліотечного простору та збереження національної культурної спадщини.

Національні наукові бібліотеки, в яких зосереджено значні обсяги інтелектуальних інформаційних ресурсів, відіграють роль ключової ланки розбудови українського сегменту науково-інформаційного простору та його світової інтеграції. В Україні такою є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), яка органічно поєднує функції національної та головної наукової бібліотеки і науково-дослідної установи Національної академії наук України. Виконуючи функції багатопрофільної міждисциплінарної науково-дослідної установи, НБУВ здійснює дослідження з проблем бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, джерелознавства, документознавства, архівознавства, біографістики, кодикології та кодикографії, історії книжної культури, інформології, соціальних комунікацій, збереження, консервації та реставрації документів; методології, методики й організації створення національної бібліографії України. Наукові проєкти НБУВ виконуються у межах основних напрямів відомчих наукових досліджень, програмно-цільової та конкурсної тематики НАН України, що охоплюють основні напрями діяльності НБУВ і спрямовані на створення теоретико-прикладної бази інноваційного розвитку бібліотеки, ствердження позицій НБУВ як науково-інформаційного комплексу – центру виробництва, накопичення, використання, розповсюдження і збереження нових знань та інтелектуальних інформаційних технологій. Також наукові дослідження НБУВ було спрямовано на розробку теоретичних та науково-прикладних засад розвитку національного інформаційного простору України, підвищення ролі наукових бібліотек у його формуванні та прискоренні соціокомунікаційних процесів, дослідження історико-культурних процесів у галузі книго- та документостворення, книжкової культури історичного минулого та сучасності.

Історично як наукова, так і міжнародна діяльність у контексті стратегічного розвитку НБУВ посідають чільне місце поруч з іншими визначальними функціями книгозбірні національного рівня.

Міжнародна діяльність НБУВ набула особливо активного розвитку з часу здобуття Україною державної незалежності. Ця діяльність не припинилася і в складних умовах функціонування Бібліотеки під час пандемії COVID-19 й набула посиленої мотивації з початком широкомасштабної війни з російським загарбником в Україні. НБУВ значною мірою актуалізувала співпрацю з зарубіжними партнерами (бібліотеками, музеями, університетами, науково-дослідними установами, інформаційно-видавничими та культурними центрами). Зокрема, поглиблено вектори професійної комунікації з провідними бібліотеками Європи, серед яких – Британська бібліотека, Австрійська національна бібліотека, Державна бібліотека в Берліні, Національна бібліотека Франції, Національна бібліотека Польщі, Бібліотека Ягеллонського

університету в Кракові, Литовська національна бібліотека імені Мартінаса Мажвідаса, Латвійська національна бібліотека, Національна бібліотека Естонії та інші. Розширилися й аспекти співпраці НБУВ із такими міжнародними професійними організаціями, як IFLA (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ), CENL (Конференція європейських національних бібліотек), Міжнародна рада з архівів (The International Council on Archives), які у різний спосіб засвідчили свою підтримку народу України у боротьбі з агресором й надали безпосередню допомогу НБУВ, спрямовану, насамперед, на збереження унікальних фондів НБУВ.

Міжнародна діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського базується на довгострокових угодах про співробітництво і є одним із пріоритетних напрямів розвитку НБУВ, що забезпечує процес міжнародної інтеграції як у межах бібліотечно-інформаційної спільноти, так і світового науково-інформаційного та культурного середовища. Основні завдання міжнародної професійної комунікації та співробітництва НБУВ реалізуються, насамперед, у таких аспектах: міжнародний книгообмін; збереження бібліотечних фондів як складника культурної спадщини України та світу і є об'єктами реєстру національного надбання, що стало стратегічним завданням в умовах надзвичайних ситуацій під час воєнних дій; реалізація спільних наукових програм і проєктів, котрі забезпечують сталий активний процес введення рукописних, архівних, картографічних пам'яток, книжкових видань, що зберігаються у фондах НБУВ, у світову інформаційну мережу на засадах вільного поширення знань та вільного доступу користувачів до наукової інформації; співпраця з національними, науковими, університетськими та публічними бібліотеками Європи, що підтверджує участь НБУВ у державній євроінтеграційній політиці України; запровадження передового світового досвіду з цифровізації та удосконалення системи бібліотечного менеджменту в надзвичайних ситуаціях: довготривалої пандемії, війни, актів тероризму, політичних конфліктів, економічних та кліматичних змін; активна співпраця з CENL у галузях бібліотекознавства, книгознавства, бібліографії, біобібліографії, наукового забезпечення технологічного процесу збереження документів, розбудови бібліотечно-інформаційних ресурсів відкритого доступу; набуття членства та участь у роботі фахових міжнародних організацій.

Реалізацію дослідницьких проєктів, а також наукову та науково-інформаційну комунікацію на міжнародному рівні здійснюють наукові підрозділи НБУВ, зокрема інститути бібліотекознавства, книгознавства, рукопису, інформаційних технологій, архівознавства, біографічних досліджень.

Наразі актуальним проєктом у контексті дослідження та співпраці на міжнародному рівні є проблематика щодо впровадження та використання штучного інтелекту (далі – ШІ) в бібліотеках. З кожним роком ця тематика набуває все ширшого обговорення у фахових виданнях та на професійних форумах різного рівня у багатьох країнах світу.

Важливість та неоднозначність проблеми підтверджується й тим, що така авторитетна міжнародна організація, як IFLA спільно з Консультативним комітетом зі свободи доступу до інформації та свободи вираження поглядів розробили **«Положення щодо бібліотек і штучного інтелекту»** (2020). У документі акцентовано увагу на основних положеннях та проблемних питаннях щодо використання інструментів ШІ у бібліотечній сфері, ролі бібліотек щодо підтримки

і впливу технологій ШІ на усі сфери життя; трансформаційних можливостях та інноваційному розвитку суспільства; також розглянуті питання інтелектуальної свободи, справедливості, конфіденційності, автоматизації, розвитку необхідних навичок цифрової грамотності, рамки політики у галузі інтелектуальної власності тощо. IFLA рекомендує урядам, бібліотечним асоціаціям, міжурядовим організаціям, бібліотекам всебічно сприяти розвитку необхідної інфраструктури і технологій з упровадження й використання технологій ШІ, забезпечити участь бібліотек у розробленні й упровадженні міжгалузевих програм і стратегій у сфері штучного інтелекту.

В Україні цього року як перспективний проєкт науково-дослідної роботи Інституту бібліотекознавства НБУВ (2026–2028) визначено тему **«Теоретичні аспекти та прикладні засади використання штучного інтелекту в бібліотечній діяльності»**, до якої залучено як виконавці й співробітники Інституту інформаційних технологій НБУВ.

Основною метою дослідження є розробка теоретичних аспектів, прикладних засад і рекомендацій щодо використання та впровадження ШІ в діяльність наукових бібліотек та розвитку електронної комунікації. Для реалізації зазначеної мети визначено низку завдань, серед яких:

- вивчення теоретичних напрацювань (концептуальних засад, поняттєво-категорійного апарату, термінології) щодо використання штучного інтелекту в діяльності зарубіжних та українських наукових бібліотек; можливостей застосування в бібліотечній справі наявних інструментів ШІ, створених в інших галузях діяльності;
- вивчення світового досвіду щодо організаційно-управлінського, технологічного, нормативно-методичного та кадрового забезпечення впровадження ШІ в бібліотеках, зокрема й нормативно-правових аспектів упровадження ШІ;
- визначення основних напрямів взаємодії бібліотечно-інформаційного комплексу України з міжнародними інституціями з питань дослідження та забезпечення впровадження ШІ в бібліотеках;
- удосконалення системи організації та науково-методичного забезпечення розвитку наукових фондів, електронних ресурсів та бібліотекознавчих досліджень діяльності наукових бібліотек;
- дослідження впливу використання ШІ на структурно-функціональну модель бібліотечно-інформаційного комплексу і вдосконалення різних напрямів діяльності наукової бібліотеки в сфері управління науковими даними та забезпечення ідентифікації та прискорення пошуку у масивах накопичених цифрових даних;
- вироблення рекомендацій щодо адаптації світового досвіду з упровадження елементів ШІ у розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів (національних, корпоративних), бібліотечного обслуговування та соціокультурної діяльності;
- визначення можливостей ШІ для виявлення прихованої інформації в об'єктах наукової та історико-культурної спадщини для забезпечення наукової атрибуції та поглибленого дослідження і заходів перспективної, превентивної та оперативної консервації, реставрації;
- створення загальнодоступного інформаційного ресурсу «Штучний інтелект у бібліотечній діяльності» – база знань щодо застосування ШІ в бібліотечній справі та інші.

Такі питання, як розроблення адаптаційних механізмів і поетапних алгоритмів щодо застосування ШІ в діяльності бібліотек, а також адаптація до технологій ШІ бібліотечного персоналу можуть бути спільним напрацюванням із національними бібліотеками інших країн. Сучасні технології дозволяють активно використовувати електронну комунікацію для проведення як поточних обговорень у форматі нарад, так і реалізації різних науково-організаційних заходів.

Актуальність проблематики свідчить, що розробка теми для бібліотек України і її реалізація можлива при активній співпраці з провідними бібліотечно-інформаційними установами інших країн, які у цьому зацікавлені. Важливість реалізації завдань науково-прикладного дослідження зумовлено низкою чинників: по-перше, безпосередньо для бібліотечно-інформаційного комплексу, фонди та електронні інформаційні ресурси якого є компонентом науково-інформаційного ресурсу країни та базою для задоволення інформаційно-знансєвих потреб суспільства; по-друге, для забезпечення створення методичного та технологічного базису щодо розбудови розгалуженої інфраструктури Відкритої науки (Open Science), а також покращення інформаційного потенціалу української бібліотечної науки і практики; по-третє, для переходу на якісно вищий ступінь автоматизації бібліотечних процесів, до яких буде застосований штучний інтелект; по-четверте, для поглиблення міжнародної комунікації у професійно-бібліотечному середовищі в упровадженні інноваційних технологій, що в цілому сприятиме зростанню авторитету України.

Olga Vasylenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1235-1452>,

Candidate of Historical Sciences,

Director of Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Kyiv, Ukraine

e-mail: vasylenko@nbul.gov.ua

Scientific Research in the context of International Interaction

The issue of cooperation between national libraries at the level of international cooperation regarding the possibilities of implementing scientific research, in particular the implementation of artificial intelligence in libraries, is considered. In the context of considering foreign and domestic publications, the main areas of research, implementation and use of intelligent technologies, as well as existing limitations on their intensive integration into library practice, are highlighted.

Keywords: innovative technologies, artificial intelligence in library activities, scientific library; international cooperation; scientific activities, interlibrary communication.

Вознякевич Єжи,

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-3892-8365>,

Директор Воєводської Публічної Бібліотеки в Кракові,

Голова Спілки бібліотекарів Польщі,

Краків, Польща

e-mail: jerzy.wozniakiewicz@rajska.info

Доступ до електронних книжок у польських публічних бібліотеках.

Актуальна пропозиція та напрями змін

Наголошено, що вже понад десять років польські публічні бібліотеки пропонують своїм користувачам можливість е-читання завдяки співпраці з платформами, що надають передплатний доступ до електронних книг. Аргументовано, що така модель читання стає дедалі популярнішою серед поляків, а обмежена з фінансових міркувань пропозиція бібліотек для читачів зазвичай значно поступається попиту з боку користувачів. Однак чи втримається ця модель протягом наступного десятиліття? Багато що вказує на те, що в Польщі вона не буде цільовим рішенням.

Ключові слова: е-читання, електронні книжки, книжкові платформи, читання в Польщі, бібліотечні послуги.

Популяризація електронних книг в Європі, яка почалася близько 15 років тому, коли перші пристрої для читання стали дійсно практичними, а все більше видавництв почали публікувати книги в електронному форматі, також принесла зміни в очікуваннях читачів бібліотек. Все більше людей вимагали можливості користуватися електронними колекціями в бібліотеках. У 2013 р. Воєводська Публічна Бібліотека (далі – ВПБ) в Кракові, як перша бібліотека в Польщі, придбала для свого нововідкритого мультимедійного відділу «Артетека» відносно дорогі на той час електронні книги, щоб читачі могли їх позичати, а також запропонувала можливість доступу до електронних книг.

З моменту появи електронних книг у Польщі спостерігалася серйозна проблема, пов'язана з можливістю їхнього *випозичення* користувачами бібліотек. Вона полягала насамперед у тому, що існує багато відмінностей між випозиченням придбаного файлу з книгою та придбаним фізичним примірником. Досить зазначити, що бібліотека, надаючи доступ до файлу, не вилучала його, а дублювала, що викликає юридичні сумніви. Такий файл також ніколи не «зношується», не руйнується, його довговічність набагато більша, ніж у фізичного примірника, а тому, як стверджували видавці, його придбання для бібліотеки не повинно було коштувати стільки ж, скільки паперова книга. До цих дилем і ускладнень додавалися ще й технологічні – навіть захищений і позначений файл міг бути незаконно наданий позичальником іншим користувачам і почати циркулювати в інтернеті.

Ці та інші юридичні та організаційні проблеми, які не могли бути вирішені на ранньому етапі розвитку електронної літератури в Польщі, призвели до того, що модель випозичення електронних книг, придбаних для бібліотеки, стала дуже нішевою, і хоча були бібліотеки, які її застосовували, пропозиція зазвичай була дуже бідною. Саме тоді на сцену літературного ринку впевнено вийшли сервіси передплати, спочатку пропонуючи приватним особам широкий доступ до електронних книг за фіксовану місячну плату. Незабаром ці сервіси також представили пропозицію для бібліотек, яка за трохи нижчою ціною, ніж комерційна для індивідуального користувача, забезпечувала читачам бібліотеки доступ до пропозиції платформи.

Публічні бібліотеки швидко налагодили співпрацю з платформами передплати, а оскільки принцип взаємодії з ними полягає в тому, що кожний окремий доступ є тим дешевший, чим більший є загальний обсяг придбаних доступів, то інституції

почали створювати закупівельні консорціуми, що об'єднують бібліотеки з території свого воєводства. Завдяки таким діям вдалося ефективно знизити витрати на придбання. Найстарішим є консорціум бібліотек Малопольського воєводства, який існує з 2016 р. і було створено з ініціативи ВПБ у Кракові, з кожним роком стає все більш численним (наразі до нього входять 84 бібліотеки), а також має все більшу кількість кодів доступу до найпопулярніших з цих сервісів.

Нині на польському ринку з'являється все більше платформ, котрі пропонують доступ до електронного читання для бібліотек, однак з огляду на пропозицію та рентабельність фактично важливими є лише три–чотири з них. Компанія Legimi SA була першим постачальником на польському ринку, яка вже в 2011 р. запропонувала своїм клієнтам доступ до різноманітного та широкого ресурсу електронних книг. Основою для створення платформи стала тісна співпраця компанії Legimi з групою PDW (Platforma Dystrybucyjna Wydawnictw Sp. z o. o.), яка об'єднує найважливіших польських видавців, котрі пропонують свої публікації також у цифровому форматі.

Завдяки цій співпраці, електронні версії книг найпопулярніших польських видавництв, таких як Czarna Owca Sp. z o.o., Prószyński Media чи Świat Książki, потрапляють до бази майже відразу після їх дебюту на традиційному видавничому ринку. Legimi як одна з перших платформ запровадила пропозицію, спрямовану на публічні бібліотеки, завдяки чому їхні користувачі вже кілька років мають можливість швидко отримувати доступ до нових видань, що є дуже привабливою перспективою, особливо для любителів художньої літератури, літератури нон-фікшн або детективів. Ця різноманітність колекції (наразі вона налічує близько 220 тис. найменувань: електронних книг, аудіокниг, синхрокниг) та її швидке й постійне розширення новими виданнями стали основою того, що платформа, створена компанією Legimi SA, є наразі найпопулярнішою платформою такого типу серед користувачів ВПБ у Кракові та публічних бібліотек Малопольського воєводства, які співпрацюють з нею. Це підтверджують не тільки доступні статистичні дані щодо використання цього ресурсу, але й реакції користувачів, які жваво реагують на ситуації, коли ВПБ у Кракові повідомляє про вичерпання пулу кодів доступу в окремому місяці.

З точки зору бібліотеки, перевагою використання цього ресурсу є те, що постачальник послуг створює для неї спеціальну адміністративну панель, завдяки якій вона може не тільки самостійно генерувати для читачів коди доступу в межах наданого ліміту, але й постійно відстежувати статистику читання. З точки зору користувача, перевагою цього ресурсу є можливість завантажити електронну книгу на свій пристрій і читати її в автономному режимі. Таку можливість надає оригінальне програмне забезпечення, розроблене компанією Legimi S.A, яке також доступне для популярних моделей рідерів. Слід також підкреслити, що на цьому ресурсі можна знайти велику кількість електронних книг іноземними мовами, а що особливо важливо в Польщі, останнім часом великий акцент було зроблено на розширенні пропозиції електронних книг українською мовою. У навігації по ресурсу дуже допомагає розширений інтерфейс, який можна налаштувати в декількох мовних версіях (зокрема українською).

Створений науковим видавництвом PWN S.A. ресурс електронних книг «Platforma IBUK Libra» є однією з найстаріших колекцій такого типу, доступних на польському видавничому ринку. Він знаходиться в пропозиції ВБП в Кракові вже з

2013 р. У тому ж році з ініціативи ВБП в Кракові було створено консорціум, котрий об'єднує бібліотеки Малопольського воєводства, зацікавлені в придбанні цієї послуги. Така інституція стала не тільки першим бібліотечним консорціумом у Малопольському воєводстві, створена з метою придбання електронних книг, але й однією з перших такого типу в Польщі. Наразі консорціум налічує 35 бібліотек. Від інших подібних послуг IBUK PWN відрізняється тим, що для його використання достатньо лише одноразової активації читацького облікового запису, а не щомісячного коду доступу. На сьогодні пін-коди до цього ресурсу отримали в ВБП у Кракові понад 6 тис. користувачів, однак група, яка користується цією послугою, є значно більшою, оскільки на бібліотечних комп'ютерах можна читати ibuki без необхідності мати індивідуальний віддалений обліковий запис «myIbuk».

З огляду на те, що в пропозиції переважають електронні книги наукового та науково-популярного характеру, а також видання, котрі вважаються шкільними та академічними підручниками, цей ресурс є особливо популярним серед осіб, які навчаються, здобувають вищу освіту та підвищують свою професійну кваліфікацію. Адміністративна панель, створена PWN, має чудовий інструмент для генерації статистики, завдяки чому можна точно проаналізувати потреби осіб, які користуються цим ресурсом електронних книг.

У рамках мережі книжкових магазинів «Empik» цифрові версії книг пропонуються індивідуальним споживачам вже протягом кількох років. Однак лише у 2021 р. книжковий гуртовий магазин Platon Sp. z o.o., котрий працює в цій мережі, вжив заходів щодо створення для публічних бібліотек аналогічної до інших постачальників та комплексної пропозиції віддаленого доступу до електронних книг та аудіокниг. Так з'явилася програма Empik Go – ресурс дистанційного доступу до електронних книг. Ця послуга була швидко придбана ВПБ в Кракові (жовтень 2021 р.). Оскільки з самого початку вона користувалася великим і постійно зростаючим інтересом серед читачів, ВПБ в Кракові вирішила створити в 2022 р. у Малопольському воєводстві бібліотечний консорціум, який забезпечив би користувачам з інших бібліотек доступ до цієї колекції електронних книг, аудіокниг та подкастів. Окрім ВПБ в Кракові, до нього входять 23 бібліотеки з території Малопольського воєводства.

На тлі інших постачальників, котрі пропонують віддалений доступ до колекцій електронних книг, версія Empik GO вирізняється тим, що крім електронних книг та аудіокниг, вона також надає доступ до подкастів та власних продуктів Empik. У результаті користувачі бібліотеки можуть отримати доступ до одного з найбільших ресурсів у Польщі – компанія пропонує доступ до приблизно 200 тис. електронних книг, аудіокниг та подкастів.

Створена видавничою групою Helion SA цифрова бібліотека BIBLIO ebookpoint є наразі єдиним польським цифровим ресурсом, у рамках якого, окрім електронних книг та аудіокниг, доступні відеокурси, надзвичайно корисні для підвищення особистих навичок та професійних компетенцій. Це – також єдиний віддалений цифровий ресурс, на якому користувач може знайти публікації видавництва, котрі входять до видавничої групи Helion SA, таких як:

Editio (белетристика і публіцистика);

Septem (порадники);

Bezdroża (література про подорожі та путівники);

Helion (ІТ тематика);
Onepress (бізнес тематика)

Також тільки на цьому ресурсі доступні цифрові версії публікацій видавництв, які постійно співпрацюють з Групою Helion SA, зокрема з Oxford University Press (словники та підручники для вивчення іноземних мов). Ресурс постійно розширюється як за рахунок видань видавничої групи Helion, так і за рахунок видань видавництв, що з нею співпрацюють. Наразі він налічує понад 50 тис. назв у формах: електронних книг, аудіокниг та відеокурсів, доступних у 48 загальних категоріях та 400 детальних підкатегоріях.

Специфіка Групи Helion SA та видавців, які з нею співпрацюють, призвела до створення надзвичайно оригінального ресурсу цифрових публікацій, що надають знання, зокрема, в галузі ІТ та сучасних комунікаційних інструментів, програмування, HR, права, економіки, бухгалтерського обліку та управління. Цей ресурс також може бути надзвичайно корисним для вивчення іноземних мов та розвитку особистих інтересів і захоплень (порадники з різних галузей). Безсумнівно, серед наявних на польському ринку постачальників послуг, пов'язаних з дистанційним доступом до електронних публікацій, пропозиція, включена в цифрову бібліотеку BIBLIO ebookpoint, виділяється своїм проосвітнім підходом і спрямована на різні групи споживачів. Інтерфейс, створений для навігації по цьому ресурсу, дозволяє вибрати кілька мовних опцій, зокрема можливість вибору української мови.

Нещодавно пропозицію для бібліотек представила також платформа Audioteka Klub – рішення, яке дозволяє надати читачам необмежений доступ до понад 40 тис. аудіокниг, аудіосеріалів та подкастів. Проект працює за подібними принципами, що були описані вище, проте до цього часу був спрямований лише на індивідуальних користувачів, тому ВПБ в Кракові поки що немає досвіду співпраці з ним.

Описані вище рішення, доступні в ВПБ в Кракові та інших польських публічних бібліотеках, мають багато спільних рис. Бібліотека не купує у платформ колекції, тому вони не є власністю бібліотеки, а лише за плату надає частині своїх користувачів (тим, хто отримає відповідні коди) можливість скористатися послугою – доступом до змісту книг. Чи є це правильним шляхом розвитку електронного читання в бібліотеках? Наразі це викликає все більше сумнівів. Багато хто вважає, що це не є оптимальним способом витрачання бібліотеками державних коштів, але варто зазначити, що досі не було інших ефективних рішень, а тому описаний варіант співпраці досі був єдиним розумним, можливим для реалізації. Однак сьогодні починають з'являтися інші концепції.

У серпні 2025 р. Воєводська Публічна Бібліотека в Кракові, як перша бібліотека в Польщі, спільно з компанією elibri та за підтримки Польської книжкової палати, протестувала нову платформу бібліотечного випозичення електронних книг. Це – платформа «Czytnix», яка передбачає придбання бібліотекою електронних книг у видавництв з можливістю їх позичання через платформу майже так само, як фізичний примірник. Отже, згідно з цією концепцією, електронна книга буде власністю бібліотеки, але за договором їй будуть надані характеристики фізичного примірника: буде встановлено, через скільки років він має бути «використаний» і вилучений з книжкового фонду, також буде визначено ліміт можливостей позичання протягом року, подібний до фізичного примірника, і коли одна особа користуватиметься файлом, ніхто інший не зможе отримати до нього доступ.

Описана вище модель випозичення електронних книг, з одного боку, здається більш вимогливою до бібліотеки, оскільки, як і у випадку зі стандартним фізичним примірником, вона вимагає від бібліотекарів обмірковування та прийняття рішень щодо формування книжкового фонду, а не просто придбання доступу до всього ресурсу постачальника, але, з іншого боку, він є більш близьким до традиційної моделі функціонування бібліотеки, базується на нормах авторського права щодо бібліотечних позик, а не на цивільно-правових правилах постачальників і, що не менш важливо, у перспективі він здається дешевшим за модель передплати, в якій вартість місячного доступу для одного читача може становити квоту навіть до тридцяти злотих.

Чи нова концепція витіснить у перспективі сервіс передплати для бібліотек, чи все ж виявиться глухим кутом у розвитку електронного читання в цих інституціях, ми зможемо зробити висновок лише за деякий час.

Jerzy Woźniakiewicz,
ORCID <https://orcid.org/0009-0003-3892-8365>,
Director of the Voivodeship Public Library in Kraków,
Chairman of the Polish Librarians' Association,
Kraków, Polish
e-mail: jerzy.wozniakiewicz@rajska.info

Access to electronic books in polish public libraries. Current supply and transformation guidelines

It was emphasized that for over ten years, Polish public libraries provide their users a possibility of e-reading due to the cooperation with platforms extending access to electronic books via paid subscription. It is argued that this reading model gains more recognition from Poles, while the library book supply limited in financial terms normally significantly falls behind the user demand. However, will the model maintain its position within the next decade? Many indications suggest that in Poland it will not remain a long-term solution.

Keywords: e-reading, electronic books, book platforms, reading in Poland, library services.

Гордієнко Алла Іванівна,
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-5429-205X>,
кандидатка культурології,
генеральна директорка,
Національна бібліотека України для дітей,
Київ, Україна
e-mail: allagord18@gmail.com

Читацька нація: бібліотека як центр єднання

Акцентовано, що спеціалізовані бібліотеки України, котрі обслуговують дітей та юнацтво, переживають трансформацію, залишаючись культурними й освітніми центрами громад. Всеукраїнські конкурси, форуми, партнерські та міжнародні проєкти сприяють популяризації читання, громадянському й екологічному вихованню, підтримці ментального здоров'я. Важливе місце займає професійний розвиток бібліотекарів та цифровізація, що розширюють доступ до знань і зберігають бібліотеки актуальними.

Ключові слова: спеціалізовані бібліотеки України, що обслуговують дітей та юнацтво, конкурси, партнерства, професійний розвиток, громада, цифровізація, читання.

Спеціалізовані бібліотеки України, котрі обслуговують дітей та юнацтво – вже давно не сховище книжок, не місце «видачі літератури за списком» та обміну прочитаного на нове, а передусім окремий простір для розвитку, творчості та спілкування. В Україні функціонує широка мережа спеціалізованих бібліотек: для дітей, юнацтва, дітей та юнацтва. Мережа спеціалізованих бібліотек, як і більшість державних закладів України, переживає етап активної трансформації та оптимізації, потерпає від обстрілів, але водночас є точкою опори, місцем відновлення для наших дітей та їхніх батьків. Місія наших бібліотек – створити натхнення, безпечне та інтелектуально насичене середовище, що відповідає потребам юних користувачів; об'єднати та згуртувати навколо себе друзів і партнерів для синергетичної взаємодії заради нашого майбутнього.

Дієвим інструментом у реалізації цієї місії стають різноманітні конкурси та культурні ініціативи. Мета бібліотечних конкурсів – значно ширша, ніж просто заохотити дітей до творчості за певною тематикою. Це – створення єдиного культурного простору для дітей та юнацтва, популяризація читання, виховання громадянської свідомості й формування екологічного мислення. Конкурси стають майданчиками для спілкування, самовираження та взаємодії, де кожен учасник відчуває себе частиною великої читацької родини – тим самим долучають нових читачів до бібліотеки.

Деякі всеукраїнські конкурси проводяться вже кілька років поспіль і охоплюють значну кількість учасників. Це – наші впізнавані, справжні «брендові» проєкти: «Лідер читання», «Творчі канікули», екоконкурс «Майбутнє планети у наших руках» (у 2025 році набув статусу Міжнародного, а щорічний «Альманах» мандрує світом, презентуючи українську дитячу творчість).

Всеукраїнських ініціатив щороку стає дедалі більше. Причому, якщо раніше бібліотека переважно шукала партнерів для втілення, то тепер часто партнери самі ініціюють співпрацю. До традиційних щорічних конкурсів додалися: Всеукраїнський конкурс проєктів «Бібліотечні сервіси – дітям», Всеукраїнський конкурс дитячої творчості «Символіка України: вивчаємо, шануємо, творимо»), Всеукраїнський конкурс із правового просвітництва «Охорона праці – запорука безпечного життя», приурочений до 75-річчя Європейської конвенції з прав людини, Всеукраїнський конкурс дитячого малюнка «Відважним воїнам і рідній Україні – любов і шана вдячності дитини!».

Окрім залучення дітей конкурси сприяють активній міжбібліотечній та міжвідомчій комунікації, що посилюється щороку. Це особливо важливо тепер, коли до мережі бібліотек для дітей активно доєднується мережа бібліотек для юнацтва. У цьому контексті спільні конкурси та акції стають важливим об'єднувальним чинником, який формує єдиний культурний простір і розширює читацькі горизонти. Логічним продовженням цієї діяльності стали масштабні всеукраїнські заходи, які об'єднують найактивніших читачів, демонструють результати їхньої творчості та створюють простір для нових партнерств.

Так, у середині липня 2025 р. у Переяславі відбувся Всеукраїнський форум лідерів читання, приурочений до Дня Української Державності, організований

Національною бібліотекою України для дітей, Національною секцією ІВВУ, Українською асоціацією працівників бібліотек для дітей спільно з Університетом Григорія Сковороди, заповідником «Переяслав» за підтримки Міністерства культури та стратегічних комунікацій України та місцевої влади. Форум виявився дуже насиченим: читачів ознайомили з культурною спадщиною Переяслава, провели квести, лекції, арттерапію – зокрема кавомалювання, також були зустрічі з письменниками та інші книжкові події. Відчувалась єдність поколінь, енергія культури та потужний патріотичний заряд.

Цей захід став початком нової співпраці – важливою подією Форуму стала акція «Вишиванка для Героя» – перший сезон проєкту «Малюки для Малюка», у межах якого юні читачі створюють рукотворну вишиванку для очільника СБУ – генерала Василя Малюка (партнери проєкту – дизайн-студія «Чічка», МКСК, СБУ).

Успіх конкурсів, форуму та нових ініціатив можливий завдяки партнерській підтримці – державних, міжнародних, громадських і приватних установ. Саме такі зв'язки дозволяють реалізовувати масштабні змістовні проєкти, які мотивують дітей і надихають громади працювати разом. Спільні заходи з партнерами із різних сфер – це кроссекторальна взаємодія, яка завжди розширює інформаційне поле і створює нові можливості для розвитку.

Ще одним яскравим прикладом таких заходів є «Дитячий бібліотечний молитовний сніданок «СВІТЛО МОЛИТВИ ЄДНАЄ», що на початку червня вже вдруге об'єднав дітей і дорослих, серед яких були військовослужбовці Збройних сил України (далі – ЗСУ), представники дипломатичних місій, Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗСУ, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, релігійні лідери, військові капелани, громадські діячі, керівники творчих спілок, бізнесмени та волонтери. Були серед них як наші постійні партнери, так і ті, що завітали до нашої бібліотеки вперше, але вже стали нашими дієвими партнерами. Такий досвід співпраці ще раз підтверджує, що бібліотека є не лише культурним, а й дипломатичним майданчиком, здатним об'єднувати різні сфери суспільства навколо ідей єдності та духовності.

Показовим у цьому контексті стало й унікальне дійство, проведене 27 лютого цього ж року у Національній бібліотеці України для дітей, – читання «Заповіту» Тараса Шевченка 32-ма мовами світу з нагоди 180-річчя написання духовної заповіді Великого Кобзаря. Ця подія, офіційно занесена до Національного реєстру рекордів України, об'єднала понад 30 дипломатичних місій іноземних держав, представників Міністерства закордонних справ України, народних депутатів, громадських діячів та медіа. Символічне багатомовне звучання твору стало яскравим свідченням того, що українська культура має потужний міжнародний резонанс і здатна згуртувати світову спільноту навколо вічних цінностей.

Спільні ініціативи з дипломатичними представництвами інших країн, як правило, призводять до активного продовження взаємовигідних партнерських стосунків. Не можу не згадати з вдячністю Надзвичайного та Повноважного Посла Республіки Азербайджан в Україні Сеймура МАРДАЛІЄВА, який надав значну фінансову підтримку у переобладнанні нашого «укриття» – бібліотечної схованки. Завдяки йому простір «схованки» став безпечним місцем для наших користувачів, що особливо актуальне у сучасних умовах.

Такі приклади співпраці щоразу свідчать: міжнародне партнерство – це не лише символічні жести підтримки, а й реальні можливості для розвитку бібліотек, їхніх користувачів та цілих спільнот. Вагомим підтвердженням цього стала перемога Національної бібліотеки України для дітей у конкурсі грантів Міжнародної ради з дитячої та юнацької книги (IBBY) у межах Програми IBBY-Yamada 2025 «Кожна дитина має право стати читачем».

У рамках цього гранту 29 травня у нашій бібліотеці відбувся практичний тренінг, присвячений темі психічного здоров'я дітей та їхніх батьків. Захід об'єднав українських і міжнародних фахівців у сфері освіти, психології, соціальної підтримки та культури, які ділилися знаннями й практиками, спрямованими на збереження та відновлення ментального здоров'я в умовах війни. Особливий акцент було зроблено на ролі бібліотек як безпечних просторів, здатних не лише популяризувати читання, а й надавати психологічну підтримку дітям і сім'ям.

Бути сучасними і затребуваними – це постійно вчитися. Тож ми активно сприяємо фаховому зростанню бібліотечних працівників, що обслуговують дітей та юнацтво. Так, Всеукраїнська онлайн-школа «Бібліотеки. Діти. Громади», започаткована восени 2022 р. нашою бібліотекою, щороку об'єднує сотні учасників з різних регіонів України. У 2022 р. вона стартувала, маючи 324 слухачі з Кіровоградської, Полтавської та Хмельницької областей. У 2023 р. до навчання долучилися бібліотекарі Чернівецької, Житомирської, Донецької, Київської та Миколаївської областей – загалом понад 838 осіб. У 2024 р. онлайн-школу відвідали майже 1200 бібліотекарів із Дніпропетровської, Тернопільської, Львівської та Харківської областей. А за перше півріччя 2025 р. до нашої школи долучилися 534 учасники з Івано-Франківської та Черкаської областей. Ці цифри – не просто статистика. Вони свідчать, що наша онлайн-школа стала платформою для обміну досвідом, вироблення нових підходів та формування сучасного бачення бібліотеки як культурного й освітнього центру громади. Наше завдання – адаптувати бібліотеки до потреб сучасного покоління, яке активно використовує цифрові пристрої та мережеві ресурси, допомагає цифровізація. Процес інтеграції цифрових технологій у роботу бібліотечних установ сприяє розширенню доступу до інформації, створення нових форматів взаємодії та підвищення ефективності обслуговування.

Цифровізація бібліотек забезпечує цілодобовий доступ до ресурсів, що особливо зручно для тих, хто живе далеко або має обмежений час. Вона пропонує інтерактивні та мультимедійні формати, які є цікавішими, актуальнішими і тому привабливішими для користувачів – дітей та юнаків. Наприклад, замість звичайної книги дитина може слухати аудіокнигу або переглядати анімовану версію історії. Замість пасивного читання, бібліотеки можуть пропонувати інтерактивні електронні ресурси, що роблять процес читання більш захоплюючим і вражаючим. Цифровізація допомагає розвивати у дітей медіаграмотність та навички роботи з інформацією в цифровому середовищі. Це сприяє інклюзивності, надаючи можливість користуватися матеріалами людям з інвалідністю, наприклад, завдяки використанню програм для читання тексту з екрана.

Інформатизація бібліотек для дітей та юнацтва – це комплексна стратегія, спрямована на впровадження сучасних інформаційних технологій для покращення всіх аспектів бібліотечної роботи. Цей процес допомагає бібліотекам залишатися актуальними, привабливими та ефективними в цифрову епоху. Інформатизація – це

динамічний процес, який вимагає постійного аналізу, навчання та адаптації. Головне завдання бібліотек – знайти баланс між традиційними цінностями (спілкування, читання, паперові книги) і сучасними технологіями, щоб створити безпечне та інноваційне середовище для розвитку нового покоління читачів. Не зважаючи на автоматизацію, роль бібліотекаря не зменшується, а змінюється. Він стає не лише провідником у світ знань, а й гідом у світі інформації, який допомагає орієнтуватися у цифровому просторі, використовуючи сучасні технології та інструменти.

Попри всі труднощі сьогодення діти продовжують читати й знаходити у книгах натхнення та підтримку, а отже читання залишатиметься основою розвитку і в майбутньому. Водночас сучасна бібліотека розширює свої можливості завдяки цифровим сервісам та інноваційним технологіям, зокрема інструментам штучного інтелекту, що допомагають зробити доступ до знань зручнішим і цікавішим. У цьому процесі ключову роль відіграють бібліотекарі – їхній професійний розвиток, готовність опановувати нові підходи й водночас берегти традиції формують якість бібліотечного середовища. Саме бібліотека й надалі залишатиметься важливим простором у житті громади – місцем, де поєднуються культура, освіта, духовність і нові перспективи для майбутніх поколінь.

Alla Gordiienko,

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-5429-205X>,

Candidate of Cultural Studies,

Director General,

National Library of Ukraine for Children,

Kyiv, Ukraine

e-mail: allagord18@gmail.com

Reading nation: the library as a center of unity

It is emphasized that specialized libraries of Ukraine serving children and youth are undergoing transformation while remaining cultural and educational centers of communities. Nationwide competitions, forums, partnerships, and international projects contribute to the promotion of reading, civic and environmental education, and the support of mental health. Professional development of librarians and digitalization play an important role, as they expand access to knowledge and ensure the relevance of libraries.

Keywords: specialized libraries of Ukraine serving children and youth, competitions, partnerships, professional development, community, digitalization, reading.

Добровольська Вікторія Василівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0927-1179>,

докторка наук з соціальних комунікацій, професорка,

в.о. завідувача кафедри артменеджменту та інформаційних технологій,

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,

провідна наукова співробітниця, відділ теорії та історії бібліотечної справи,

Інститут бібліотекознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: vika_dobrovolska@ukr.net

Соціокомунікаційний простір культури в контексті міжнародної взаємодії

Дослідження присвячене аналізу соціокомунікаційного простору культури як багатовимірної системи, що функціонує в умовах глобалізації та цифрової трансформації. Розглянуто інфраструктурний, змістовий та суб'єктний складники соціокомунікаційного простору, окреслено їхню роль у розвитку міжнародної культурної взаємодії.

Ключові слова: соціокомунікаційний простір культури, цифрові технології, культурні інституції, інформаційні комунікації, синергія, віртуальні спільноти.

У добу глобалізації та цифрових технологій соціокомунікаційний простір культури стає важливим інструментом міжкультурного діалогу та міжнародної співпраці. Від ефективності культурних комунікацій залежить формування позитивного іміджу держави, просування національних цінностей і зміцнення взаєморозуміння між народами. Для України, яка активно інтегрується у світовий культурний простір і водночас зберігає власну ідентичність, актуальним є вивчення механізмів міжнародної культурної взаємодії та ролі сучасних інформаційних технологій у цьому процесі.

Тема соціокомунікаційного простору культури привертає значну увагу в сучасному документознавстві та суміжних галузях. Питання розвитку соціокомунікаційного простору культури в міжнародному контексті розглядається у наукових дослідженнях у кількох взаємопов'язаних напрямках. Теоретичну основу становить концепція мережевого суспільства М. Кастельса, яка пояснює роль глобальних інформаційних мереж у трансформації культурних практик (urbanisztika.bme.hu/memotef.web.uniroma1.it). Праці з інституційної трансформації (<https://ceur-ws.org/Vol-3608/paper22.pdf>) висвітлюють поєднання традиційних культурних об'єктів із цифровими платформами та соціальними мережами, що розширює формати міжнародної комунікації. Macfadyen A. та Roche J. досліджують вплив глобальних цифрових середовищ на культурну взаємодію: «кіберпростір створює нові форми комунікації, виходячи за межі локальних традицій» (<https://tinyurl.com/5aea3uve>). Цей підхід важливий для аналізу ролі суб'єктів та колективних комунікацій у соціокомунікаційному просторі. Таким чином, наявні дослідження охоплюють як теоретико-методологічні засади аналізу соціокомунікаційного простору культури, так і прикладні аспекти його розвитку, збереження та безпеки у глобальному вимірі.

Соціокомунікаційний простір культури можна розглядати як складну динамічну систему, що не лише акумулює та поширює, а й продукує культурний продукт. Її функціонування забезпечується трьома ключовими складниками – інфраструктурною, змістовою та суб'єктною. Системність цього простору проявляється насамперед у синергії, коли взаємодія його елементів формує нові властивості та функції, відсутні в ізольованих об'єктах.

Інфраструктурний складник охоплює інституції, що реалізують комунікаційні процеси у сфері культури (музеї, бібліотеки, архіви, галереї, театри, кінотеатри, концертні зали тощо), засоби масової комунікації (преса, радіо, телебачення, інтернет), а також технічні засоби та канали передавання інформації. У сучасних умовах особливого значення набувають соціальні мережі та віртуальні спільноти, які дедалі більше впливають на формування культурних практик та їхню міжнародну популяризацію. Ігнорування цього чинника може призвести до обмеженого

чи суто емпіричного бачення досліджуваних процесів. Тому традиційні «фізичні» об'єкти культури варто розглядати у поєднанні з їхньою цифровою репрезентацією у глобальних віртуальних просторах.

Змістовий складник охоплює інформаційні та знаннєві ресурси, що є основою ефективного функціонування культурного простору. Цифрова трансформація суттєво змінила способи збереження, поширення та використання культурного контенту, розширивши доступ до нього у світовому масштабі. Завдяки розвитку універсальних систем адресації цифрових даних, ефективних форматів і технологій зберігання інформації, стало можливим майже необмежене накопичення культурних ресурсів. Перспективними напрямками розвитку є впровадження засобів доповненої та змішаної реальності, які уможливають інтерактивну міжкультурну взаємодію та формування нових форматів міжнародних культурних комунікацій.

Суб'єктний складник визначає синергетичний ефект соціокомунікаційного простору через взаємодію творців і споживачів культурного продукту. Сучасні моделі комунікації переходять від формату «творець – споживач» до моделей співтворчості («творець – співтворець» або «колективний творець»), що особливо проявляється у віртуальних креативних спільнотах. Важливою рисою цього процесу є підвищена ідентифікованість авторів та зростання довіри до їхнього професійного чи культурного авторитету, що стимулює активну міжнародну співпрацю та обмін знаннями. Водночас суб'єктний складник містить і ризики – зокрема, пов'язані з маніпулятивними чи деструктивними інформаційними практиками, які у глобальному контексті можуть набувати масштабів інформаційних війн або провокувати суперечливі суспільні рухи.

Отже, соціокомунікаційний простір культури у міжнародному вимірі є багатовимірною системою, здатною до постійної трансформації під впливом цифрових технологій, глобальної мережевої взаємодії та нових форматів культурного виробництва. Його ефективний розвиток залежить від гармонійної взаємодії інфраструктурних ресурсів, змістового наповнення та активності суб'єктів на національному й міжнародному рівнях.

Viktoriia Dobrovolska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0927-1179>,

Doctor of Science in Social Communications, Professor,

Acting Head of the Department of Art Management and Information Technologies, National Academy of Managers of Culture and Arts,

Department of Theory and History of Library Science,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: vika_dobrovolska@ukr.net

Socio-communicational space of culture in the context of international interaction

The study is devoted to the analysis of the socio-communication space of culture as a multidimensional system that functions in the conditions of globalization and digital transformation. The paper examines the infrastructural, content and subject components of the socio-communication space, outlining their role in the development of international cultural interaction.

Keywords: socio-communication space of culture, digital technologies, cultural institutions, information communications, synergy, virtual communities.

Заріфі Зарміна Наджибовна,
ORCID <https://orcid.org/0009-0000-8616-1478>,
бібліотекарка I категорії,
відділ науково-методичної роботи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: zarminaz91@gmail.com

Бінківська Крістіна Русланівна,
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-3444-2570>,
бібліотекарка I категорії,
відділ науково-методичної роботи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: krbinkivska.fshn22@kubg.edu.ua

Підтримка міжнародними організаціями українських бібліотек в умовах воєнного стану (2024–2025)

Розглянуто основні напрями міжнародної підтримки українських бібліотек у 2024–2025 рр. Проаналізовано заходи зі збереження культурної спадщини, цифрової трансформації, професійного зміцнення фахівців бібліотечної галузі. Наголошено на важливості інституційної взаємодії та глобальної солідарності задля забезпечення стійкості бібліотек у кризових ситуаціях.

Ключові слова: бібліотеки України, війна, міжнародна підтримка, культурна спадщина, збереження фондів, цифрова трансформація.

Повномасштабна російсько-українська війна поставила під загрозу не лише людські життя та інфраструктуру, а й культурну та наукову спадщину України. В умовах постійних обстрілів, руйнувань, окупації територій українські бібліотеки зазнають матеріальних втрат, ушкоджень, кадрового й інституційного виснаження. У цьому контексті міжнародна підтримка набула критичного значення.

Міжнародні бібліотечні організації, такі як Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), Конференція європейських національних бібліотекарів (CENL), Консорціум європейських наукових бібліотек (CERL) відіграють ключову роль у підтримці, збереженні та розвитку українських бібліотек у надзвичайно складних умовах. Бібліотечні організації забезпечують співпрацю на міжнародному, регіональному, національному рівнях. Особливо в умовах війни така співпраця може стати каналом, через який труднощі долаються ефективніше – спільними зусиллями. З лютого 2022 р. бібліотечні організації наочно демонструють це, реагуючи на війну в Україні. Від діяльності Української бібліотечної асоціації до проявів солідарності й підтримки з боку асоціацій бібліотекарів з усієї Європи та світу посил є очевидним: для бібліотечної професійної спільноти значення обміну інформацією, співпраці з колегами на глобальному рівні не зменшується в часи кризи – воно лише посилюється.

Упродовж 2024–2025 рр. від IFLA тривала активна підтримка українських бібліотек, які зазнали руйнувань і втрат унаслідок війни. Ця організація презентувала оновлену «Стратегію 2024–2029» («Strategy 2024–2029», <https://www.ifla.org/working-with-the-strategy/>), яка окреслює підходи до реагування на надзвичайні події та створення довгострокових механізмів допомоги. У документі акцентовано увагу на збереженні культурної спадщини, відновленні доступу до інформаційних ресурсів, підтримці фахових спільнот, особливо у країнах, які перебувають у стані збройного конфлікту, зокрема в Україні. Стратегія також передбачає посилення міжнародного партнерства і розвиток цифрових рішень у кризових умовах. Одним із практичних кроків IFLA стало також упровадження платформи «Посилення готовності бібліотек до надзвичайних ситуацій і реагування на них» («Strengthening libraries emergency preparedness and response», <https://tinyurl.com/3heu4tss>), у межах якої українським бібліотекам надається менторська підтримка з питань цифрової трансформації, а також доступ до міжнародних навчальних модулів і тренінгів з тематики збереження фондів в умовах надзвичайних ситуацій.

2024 р. з Конференцією європейських національних бібліотекарів (CENL) активно співпрацювала Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), зосереджуючи свої зусилля на утвердженні себе як потужного й сильного партнера, попри усі виклики, спричинені російською агресією. У червні відбулися 38-ті щорічні загальні збори CENL, які проходили в Національній бібліотеці Польщі. Від України в засіданні взяла участь генеральна директорка НБУВ Л. А. Дубровіна доповіддю «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у соціальних катаклізмах XX та XXI століть: наслідки та сучасні ризики для культурної спадщини». Доповідачка наголосила на важливості міжнародної співпраці, обміну досвідом і впровадженні передових технологій у сфері збереження культурної спадщини, а також на тому, що активна взаємодія з міжнародними партнерами є ключовою для довготривалого захисту європейських культурних цінностей (<http://www.nbuv.gov.ua/node/5926>). У листопаді 2024 р. НБУВ долучилася до щорічної ініціативи CENL «2024 in Review: Looking Back and Ahead» («2024 у огляді: дивлячись у минуле та майбутнє»), у межах якої було підготовлено аналіз діяльності НБУВ, що дало змогу висвітлити як успішно реалізовані проекти, так і виклики, які постали перед установою 2024 р. (<http://www.nbuv.gov.ua/node/6683>).

CERL реалізує низку ініціатив з підтримки бібліотек, серед яких одним із ключових напрямів є збереження, дослідження, каталогізація рідкісних і стародрукованих видань. Так, Консорціумом було надано підтримку у цифровому збереженні матеріальної спадщини безпосередньо на місцях. Особливою метою нового партнерства стало постачання обладнання для цифровізації, зокрема 3D- і 2D-сканерів, комп'ютерів і камер тим установам, що зазнали руйнувань або перебувають у зоні ризику. 2024 р. CERL започаткувала ініціативу «Порятунок української культурної спадщини онлайн» («Saving Ukrainian Cultural Heritage Online») (<https://www.sucho.org/>), яка передбачає створення безпечних цифрових копій стародруків українських бібліотек на європейських серверах.

Отже, у 2024–2025 рр. міжнародні бібліотечні організації продовжили і посилили свою підтримку бібліотек України, які перебувають в умовах війни. Ця підтримка набула стратегічного, багатовекторного характеру – від екстреної допомоги до довгострокових програм цифровізації, навчання, мережування та

збереження культурної спадщини. Діяльність IFLA, CENL, CERL засвідчує не лише солідарність світової фахової спільноти з українськими бібліотечними фахівцями, а й новий рівень інституційної взаємодії на основі цінностей стійкості, доступності, культурної спадкоємності.

Zarifi Zarmina Nadjibovna,
ORCID <https://orcid.org/0009-0000-8616-1478>,
Librarian, Category I,
Department of Scientific and Methodological Activity,
Institute of Library Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: zarminaz91@gmail.com

Kristina Binkivska,
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-3444-2570>,
Librarian, Category I,
Department of Scientific and Methodological Activity,
Institute of Library Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: krbinkivska.fshn22@kubg.edu.ua

Support by international organizations for ukrainian libraries under martial state in the period 2024–2025

The main directions of international support for Ukrainian libraries in 2024–2025 are considered. Measures for preserving cultural heritage, advancing digital transformation, and strengthening the professional capacity of library specialists are analyzed. The importance of institutional cooperation and global solidarity in ensuring the resilience of libraries during crises is emphasized.

Keywords: Ukrainian libraries, war, international support, cultural heritage, preservation of collections, digital transformation.

Збанацька Оксана Миколаївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0413-7576>,
докторка наук з соціальних комунікацій, професорка, професорка,
кафедра журналістики та міжнародних відносин,
Київський університет культури,
головна бібліотекарка,
відділ лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукових систем,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,
Київ, Україна
e-mail: ZbanatskaO@i.ua

Міжнародні стандарти організації тезаурусів: структура та функції

Розглянуто міжнародні стандарти, що стосуються предметної каталогізації та організації знань за допомогою тезаурусів: ISO 25964-1:2011, ISO 25964-2:2013, подано їх структуру. Представлено основні відомості про стандарт Simple Knowledge Organization System (SKOS). Наведено відмінність між стандартами ISO 25964 та SKOS.

Ключові слова: тезауруси для пошуку інформації, терміни, управління інформацією, ISO 25964, SKOS, система організації знань.

У бібліотечній діяльності для розкриття змісту документів використовують предметну каталогізацію, яка допомагає організувати знання. Інструментом для організації знань можуть бути тезауруси. Сучасні тезауруси здебільшого є електронними інструментами, які створюються і підтримуються за допомогою програмного забезпечення та потребують інтеграції з іншим програмним забезпеченням, як от пошукові системи та системи управління контентом.

Сьогодні бібліотеки світу використовують стандарт ISO 25964 «Information and documentation – Thesauri and interoperability with other vocabularies» («Інформація та документація – Тезаурус та взаємодія з іншими словниками»), який був підготовлений Технічним комітетом ISO/TC 46 «Інформація та документація», підкомітетом SC 9 «Ідентифікація та опис». Це видання скасувало та замінило стандарти ISO 2788:1986 та ISO 5964:1985, які були об'єднані та технічно переглянуті.

ISO 25964 складається з двох частин під загальною назвою «Інформація та документація – Тезаурус та взаємодія з іншими словниками»:

- Частина 1: Тезауруси для пошуку інформації;
- Частина 2: Сумісність з іншими словниками.

ISO 25964 охоплює розробку та підтримку тезаурусів, як одномовних, так і багатомовних, включаючи формати та протоколи для обміну даними. Він застосовується до словників, що використовуються для отримання інформації про всі типи інформаційних ресурсів, незалежно від використовуваних носіїв (текст, звук, нерухоме або рухоме зображення, фізичний об'єкт або мультимедіа), включаючи бази знань і портали, бібліографічні бази даних, текстові, музейні або мультимедійні колекції, а також предмети в них.

ISO 25964-1:2011 «Information and documentation – Thesauri and interoperability with other vocabularies. Part 1: Thesauri for information retrieval» («Інформація та документація – Тезаурус та взаємодія з іншими словниками. Частина 1: Тезаурус для пошуку інформації»). Тезаурус, сумісний з ISO 25964-1:2011, перелічує всі концепції, доступні для індексування в даному контексті, і позначає кожне з них бажаним терміном, а також синонімами, які застосовуються. Показані взаємозв'язки між термінами, що полегшує навігацію по полю при побудові пошукового запиту. До основних типів взаємозв'язків можна віднести: еквівалентність (між синонімами); ієрархічні (між більш ширшими і вузкими поняттями, наприклад, квіти і троянди); асоціативні (між поняттями, які тісно пов'язані якимось неієрархічним чином, наприклад, між хворобою і вірусом, який викликає це захворювання).

У багатомовних тезаурусах також застосовується еквівалентність між відповідними термінами в різних природних мовах.

ISO 25964-1:2011 пояснює, як побудувати одномовний або багатомовний тезаурус, як його відображати та як керувати його розвитком. Існує модель даних для обробки даних тезауруса (особливо при обміні даними між системами) і XML-схема для кодування даних. Доступ до моделі та схеми можна отримати 24/7 безкоштовно на офіційному вебсайті, розміщеному на сервері NISO. Стандарт також встановлює функції, на які слід звертати увагу при виборі програмного забезпечення для керування тезаурусом.

ISO 25964-2:2013 охоплює сумісність між різними тезаурусами та з іншими типами структурованого словника, такими як схеми класифікації, списки авторитетних імен, онтології тощо, які раніше не розглядалися в жодному міжнародному стандарті.

ISO 25964-2:2013 розглядає проблеми використання одного тезауруса в поєднанні з іншим та/або з іншим типом керованого словника чи системи організації знань. Розглянуті типи включають класифікаційні схеми, схеми предметних заголовків, онтології, авторитетних назв, термінології та синонімічні ряди. У межах однієї організації часто можна знайти кілька різних систем організації знань, які використовуються в таких контекстах, як система управління документацією, каталог бібліотеки, корпоративний інтранет, дослідницька лабораторія тощо. Щоб допомогти користувачам у вирішенні проблеми виконання єдиного пошуку серед усіх доступних колекцій, ISO 25964-2:2013 надає вказівки щодо зіставлення термінів і понять одного тезауруса та інших тезаурусів.

Аналогічно в інтернеті є можливість здійснювати одночасний пошук репозиторіїв і баз даних, які були проіндексовані різними системами організації знань, в ще більш широких масштабах. Сумісність між різними мережами, платформами, програмними додатками та мовами (як природними, так і штучними) залежить від прийняття численних протоколів і стандартів. ISO 25964-2:2013 розглядає сумісність між структурованими словниками, особливо там, де задіяний тезаурус.

Стандарт ISO 25964 здійснює перехід, необхідний для забезпечення сумісності зі світом електронного управління інформацією. Однак ця частина ISO 25964 зберігає припущення, що людський інтелект зазвичай бере участь у виборі термінів індексування та у виборі пошукових термінів. Якщо і індексатор, і пошуковик спрямовані на вибір одного й того ж терміна для одного й того ж поняття, то будуть знайдені відповідні документи. Це – головний принцип, що лежить в основі розробки тезауруса, хоча тезаурус може також застосовуватися в ситуаціях, коли вибір роблять комп'ютери.

На сайті ISO зазначено, що найближчим часом стандарт ISO 25964-1:2011 буде замінено на ISO/DIS 25964-1 «Information and documentation – Thesauri and interoperability with other vocabularies. Part 1: Thesauri for information retrieval; management and use» («Інформація та документація – Тезаурус та взаємодія з іншими словниками. Частина 1: Тезаурус для пошуку інформації; управління та використання»).

Важливими для пошуку інформації є стандарти сімейства Всесвітньої павутини. Варто згадати стандарт «Simple Knowledge Organization System» (SKOS, «Проста система організації знань»), випущений 18 серпня 2009 р. World Wide Web Consortium (W3C) Консорціумом Всесвітньої павутини. Робота над ним велася приблизно в той же час, що і розробка ISO 25964, з регулярним зв'язком між відповідними командами, завдяки чому досягнуто високого ступеня сумісності. Цей стандарт будує міст між світом систем організації знань, включаючи тезауруси, класифікації, предметні заголовки, таксономії та фолксономії (народної класифікації, системи організації та категоризації інформації (текстів, посилань, фото, відео та ін.), де користувачі використовують вільні теги для позначення онлайн-вмісту, створюючи таким чином систему класифікації на основі народної мудрості), та спільнотою пов'язаних даних, приносячи переваги обом. Бібліотеки, музеї, газети,

урядові портали, підприємства, додатки соціальних мереж та інші спільноти, які керують великими колекціями книг, історичних артефактів, новинних репортажів, бізнес-глосаріїв, записів у блогах та іншими предметами, можуть використовувати SKOS для організації та індексації інформації у вигляді пов'язаних елементів даних у Семантичній павутині, з використанням «Resource Description Framework» (RDF, «Структура опису ресурсу»). Модель даних SKOS зосереджена на концепціях, які можуть мати бажані та альтернативні мітки в будь-якій мові, а також інші метадані, і які ідентифікуються адресами у Всесвітній павутині (URI). Поняття групуються в ієрархії за допомогою більш широких і вузьких відносин, причому вищі поняття знаходяться на найширшому концептуальному рівні. Концепції також організовані в концептуальні схеми, які також ідентифікуються за допомогою URI. Також підтримуються інші зв'язки, відображення та групування.

Основна відмінність між стандартами у тому, що ISO 25964-1:2011 служить стандартом для побудови тезаурусів, а SKOS є стандартом для публікації тезаурусів та інших типів систем організації знань в інтернеті. Аналогічно, ISO 25964-2:2013 рекомендує типи відображень, які можуть бути встановлені між однією та іншою системою знань, а SKOS представляє спосіб їх вираження при публікації в інтернеті.

Моделі даних цих двох стандартів – не ідентичні, тому що ISO 25964 повинен забезпечувати потреби всіх видів тезаурусів (як для використання в інтернеті, так і для інших додатків), у той час як SKOS повинен передбачати всі види систем організації знань (включаючи схеми класифікації та багато інших, які не відповідають ISO 25964).

Широке поширення пошукових систем в інтернеті нівелює використання тезаурусів. Але, безумовно, існує велика потреба у тому, щоб принципи організації знань були застосовані для того, щоб допомогти мільйонам працівників суспільства знань знаходити інформаційні ресурси всіх видів. Цілком можлива поява нових гібридних словників на основі тезаурусів для пошуку у кіберсвіті майбутнього.

Oksana Zbanatska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0413-7576>,

Doctor of Sciences in Social Communications, Professor, Professor,

Department of Journalism and International Relations,

Kyiv University of Culture,

Chief Librarian,

Department of Linguistic Support of Information Search Systems,

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: ZbanatskaO@i.ua

International standards for thesaurus organization: structure and functions

This paper examines international standards related to subject cataloging and knowledge organization using thesauri: ISO 25964-1:2011 and ISO 25964-2:2013, and outlines their structure. It also presents key information about the Simple Knowledge Organization System (SKOS) standard. The differences between the ISO 25964 standards and SKOS are discussed.

Keywords: information retrieval thesauri, terms, information management, ISO 25964, SKOS, Knowledge Organization System.

Зубко Надія Несторівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7394-8490>,
кандидатка історичних наук, наукова співробітниця,
відділ бібліотекознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
Львів, Україна
e-mail: nadiannazubko@gmail.com

Аватар як засіб цифрової репрезентації національних бібліотек у соціальних мережах

Висвітлено значення аватара як інструмента цифрової репрезентації національних бібліотек у соціальних мережах. Розглянуто візуальні рішення, які найчастіше використовуються для аватарів – книжкові символи, монограми, портрети патронів, зображення будівель, текстові скорочення, елементи національної символіки – та їхній вплив на формування публічного образу бібліотеки.

Ключові слова: національна бібліотека, соціальна мережа, фейсбук, аватар, обкладинка в соцмережі, логотип, візуальна ідентичність.

У сучасному цифровому середовищі соціальні мережі стали важливим інструментом бібліотечної комунікації. Їх використовують для розкриття фондів, просування продуктів і послуг, інформування про нові надходження, сервіси, виставки та інші культурно-просвітницькі заходи. Завдяки інтерактивності соціальні платформи створюють умови для зворотного зв'язку, формування активної спільноти довкола бібліотеки, розвитку партнерств і діалогу з громадою.

Багато бібліотек з-поміж інших соціальних мереж обирають Facebook, який поєднує широкі комунікаційні можливості з гнучким інструментарієм для роботи з аудиторією. Через Facebook бібліотеки можуть не лише публікувати новини, а й створювати події, вести прямі трансляції, адмініструвати спільноти, запускати таргетовану рекламу, а також взаємодіяти з користувачами через коментарі, опитування та повідомлення. До того ж Facebook охоплює не лише молодь, а й користувачів середнього та старшого віку, що формують вагому частку традиційної бібліотечної аудиторії. Платформа зручна для розлогіх текстових публікацій, ілюстрованих дописів, анонсів заходів із можливістю реєстрації, а також для збереження архіву активностей. Важливу роль у конструюванні візуальної ідентичності та цифрового іміджу бібліотеки відіграє аватар, що супроводжує кожен допис на Facebook-сторінці й виконує функцію брендування. Саме за аватаром користувачі ідентифікують книгозбірню у новинній і пошуковій стрічках.

Як засвідчив аналіз Facebook-акаунтів національних бібліотек, в основі їх аватарів часто лежить книжкова символіка, що найбільше асоціюється в користувачів із книгозбірнями. Так, спрощене динамічне зображення книги із скошеними краями слугує аватаром Національної бібліотеки Австрії, мінімалістичне зображення книги, скомпоноване з крапками, що візуально нагадують перфорацію, шрифт Брайля або отвори для зберігання архівних документів, – Національної бібліотеки Норвегії.

Монограму в поєднанні з розгорнутою книжкою використовують національні бібліотеки Нідерландів, Франції, Словенії, Албанії. Символ книжки слугував аватаром

Національної бібліотеки Ліхтенштейну, але в січні 2023 р. його змінило стилізоване зображення трьох молодих людей, кожен з яких взаємодіє з різними інформаційними ресурсами: перший читає друковану книгу, другий слухає аудіо в навушниках, третій тримає в руках планшет. Цей аватар підкреслює зорієнтованість бібліотеки і на традиційні, і на мультимедійні формати.

Високий рівень абстракції властивий аватару Національної та університетської бібліотеки Ісландії. Він складається із літери «l» з комою і не корелюється з класичними книжковими маркерами. Це приклад нового покоління айдентики, розробленої як знак бренду, а не як буквальный образ книгозбірні.

На аватарі Facebook-сторінки Національної бібліотеки Латвії подано скорочений (LNB) і повний (National Library of Latvia) варіанти назви й зображено стилізовані хвилеподібні лінії, що нагадують і розгорнуте видання, і архітектурний образ головної будівлі установи. Від 24 лютого 2022 р. аватар набув синьо-жовте обрамлення, демонструючи підтримку українського народу в розв'язаній рф війні. Також синьо-жовтими стрічками марковано логотип Національної бібліотеки Литви.

В основі аватара Національної бібліотеки й архіву Канади – напис Canada з мініатюрним державним прапором та стилізованим кленовим листком у багатошаровій, напівпрозорій палітрі із жовто-зелених та синіх відтінків. Така візуальна айдентика підкреслює державний статус інституції та її роль у збереженні культурної спадщини.

Національна айдентика – червоний щит з білим рівностороннім хрестом – відображена на аватарі головної бібліотеки Швейцарії. Логотип акцентує, що установа діє від імені уряду і дотримується державної політики у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності. Проте він використовується й іншими офіційними структурами, що утруднює ідентифікацію інституції саме як бібліотеки. Аватар, який представляє Національну бібліотеку Туреччини, є офіційною емблемою Міністерства культури і туризму Турецької Республіки

Аватари часто виконують в кольорах державного прапора. Наприклад, їх використано як тло монограми «NK», що складається з перших літер назви Національної бібліотеки Чехії.

Статус національних спонукає бібліотеки відтворювати в аватарах геральдичні елементи. Так, корона представлена у логотипах Королівської бібліотеки Швеції поряд із текстовим обрамленням «Kungl. Biblioteket», Національної бібліотеки Іспанії поряд з аббревіатурою «BNE», Національної бібліотеки Польщі поряд із розгорнутою книжкою.

Скорочується кількість аватарів із зображенням бібліотечних будівель. Ними ще послуговуються національні бібліотеки Австралії, Литви, України у формі графічних стилізацій фасадів або фото. Такі аватари ототожнюють бібліотеку із конкретним простором, підкреслюють її історичну, культурну та архітектурну значущість, але у зменшеному розмірі вони втрачають чіткість і важче ідентифікуються. Тому стилізоване зображення історичної будівлі Національної бібліотеки Греції від липня 2017 року замінила вписана в коло аббревіатура «ΕΒΕ» (скорочено від Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος). Аббревіатурним став аватар Національної бібліотеки Ірландії (виразні білі літери «NLI» на синьому тлі) та Королівської бібліотеки Бельгії (строгі гротескні літери «KBR», доповнені стилізованим символом літери «B»).

Монограми є центральним елементом по-різному оформлених логотипів національних бібліотек Німеччини, Португалії, Румунії та Люксембургу. Доволі читабельний навіть у малому розмірі короткий вертикальний напис «British Library» аватар Національної бібліотеки Великої Британії. До того ж він змістовний і придатний до ідентифікації на противагу скороченню «Library» в логотипі Бібліотеки Конгресу США. Забарвлення назви і тла час від часу змінювали, зокрема на веселкове в знак підтримки ЛГБТК+ руху. 2 червня 2022 р. основою аватара слугувало зображення Єлизавети II на тлі британського прапора, адже в цей день у Сполученому Королівстві та Співдружності націй розпочалися головні урочистості з нагоди 70-річчя вступу королеви на престол. 8 вересня того ж року, коли померла Єлизавета II, фоновим кольором логотипа став траурний чорний.

Якщо ідентифікації бібліотеки, названої на честь видатної особи, використовують її портрет. Скажімо, аватаром Facebook-сторінки Національної й університетської бібліотеки св. Климентія Охридського (Македонія) слугує графічне зображення патрона, яке замінило іконописний портрет просвітителя. Як аватар сторінки Національної бібліотеки Болгарії використано фотографію пам'ятника св. Кирилу і Мефодію без тексту чи логотипа. Таке зображення акцентує культурно-історичну місію бібліотеки, проте важче зчитується в малому форматі, аніж графічні адаптації персоналій.

Оригінально оформлено аватар Національної бібліотеки Італії. Він відтворює зображення рожевого птаха із всесвітньо відомої орнітологічної книги Джона Джеймса Одубона «The Birds of America». Ймовірно, такий вибір мав би підкреслити, що бібліотека володіє рідкісними фондами.

Отже, аватар слугує важливим засобом репрезентації національних бібліотек у соціальній мережі Facebook. Він містить книжкову символіку, аббревіатури і повні назви бібліотек, національну айдентику, геральдичні елементи, зображення будівель, портрети патронів тощо. Аватари супроводжують усі дописи, формують перше візуальне враження й допомагають ідентифікувати книгозбірню, віддзеркалюють її типологічні й сутнісні характеристики, впливають на залученість цільової аудиторії. З огляду на це, бібліотекам потрібно дбати про актуальність, читабельність, оригінальність, впізнаваність аватарів, їхню стилістичну узгодженість з обкладинкою та іншими елементами. Аватар варто адаптовувати до традиційних і професійних свят, культурних подій або інформаційних кампаній, демонструючи у такий спосіб прихильність до загальнолюдських і національних цінностей й підкреслюючи активну роль бібліотеки в житті спільноти.

Nadiia Zubko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7394-8490>,

Candidate of Historical Sciences, Research Associate,

Department of Library Science,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv,

Lviv, Ukraine

e-mail: nadiannazubko@gmail.com

Avatar as tool of digital representation of national libraries on social media

The significance of the avatar as a tool for the digital representation of national libraries on social media is highlighted. The most commonly used visual solutions for avatars – book symbols,

monograms, portraits of patrons, images of buildings, textual abbreviations, and elements of national symbolism – are examined, as well as their impact on shaping the public image of the library.

Keywords: national library, social media, Facebook, avatar, logo, visual identity.

Касьян Владислав Володимирович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0539-4531>,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю,

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

e-mail: kasjanvv@gmail.com

Освіта в умовах гібридних загроз: реалізація міжнародного проєкту «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN»

Наголошено на важливості підготовки навчальних модулів та запровадження спеціальних освітніх компонент з інформаційної безпеки для здобувачів за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», які мають базуватися на технології превентивного навчання, здійснюватися у руслі загальнонаціонального поширення знань цивільної оборони та навичок протидії гібридним загрозам.

Ключові слова: вища освіта, гібридні загрози, здобувачі, спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Інформаційно-бібліотечна освіта в умовах гібридних загроз нині стикається з величезними методичними викликами, які у контексті трансформації навчальної парадигми, що супроводжує розбудову цифрового суспільства, набуває все більшої відповідальності від усіх учасників навчального процесу. Адже методика навчання саме в умовах гібридних загроз має стати невід'ємним складником формування компетентностей, що дозволяє напрацьовувати навички комплексного захисту та протидії таким загрозам.

Поняття «гібридні загрози» трактується як скоординовані та синхронізовані дії, які спрямовані на навмисне і системне ураження демократичних держав та її інститутів за допомогою широкого кола засобів. Метою таких дій є досягнення результатів без застосування реальних бойових дій. Об'єктами виступають спеціальні служби країн-супротивників, а не військовослужбовці. Таким чином, стирається різниця між учасниками реальних бойових дій та цивільним населенням. Тактика постійних гібридних загроз полягає в одночасному застосуванні кількох інструментів – від загрози початку реальної війни до нагнітання атмосфери страху і недовіри до держави як інституції.

Російська федерація весь час використовує інформаційне середовище для наведення хаосу через постійні вкиди фейкової інформації. Усе це відбувається для введення суспільства в стан постійного стресу через оману та розгубленість. У такому розмитому середовищі картини світу надзвичайно легко маніпулювати фактами, систематично підлаштовуючи їх під різні цільові аудиторії. Сучасна освіта має навчити здобувачів опановувати навички критичного мислення та постійно застосовувати їх у своєму інформаційному просторі.

З 15 листопада 2019 р. по 14 листопада 2024 р. в Україні реалізовувався міжнародний проєкт «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN», який націлено, у тому числі, й на синхронізацію наукової та прикладної активності у протидії гібридним загрозам представників провідних закладів вищої освіти України з їхніми колегами з країн Європейського Союзу (ЄС) та НАТО. Цей проєкт відбувався у межах Програми ЄС Еразмус+ за напрямом «Розвиток потенціалу вищої освіти», орієнтувався він на впровадження розробок Європейського центру з протидії гібридним загрозам (*англ.* The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats). Від ЄС координатором виступив Університет Ювяскюля (Фінляндія), від України – Харківський національний університет радіоелектроніки. У створений консорціум проєкту від європейців увійшли Університет Ювяскюля, Вища інженерна школа (Франція), Університет Коїмбри (Португалія) та Університет Такту (Естонія). Від української сторони співвиконавцями виступили Харківський національний університет радіоелектроніки, Український католицький університет, Державний університет інфраструктури та технологій, Національний університет «Острозька академія», Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Горлівський інститут іноземних мов «Донбаський державний педагогічний університет».

У грудні 2019 р. до проєкту долучилося Міністерство освіти і науки України, відтоді отримані напрацювання мають залучатися до розробки програм навчання і підвищення кваліфікації освітян в інтересах розвитку безпечного громадянського середовища у нашій державі. Це передбачає:

- запровадження міждисциплінарних освітніх компонент для другого рівня вищої освіти;
- підготовка короткострокових сертифікованих освітніх програм, спрямованих на протидію гібридним загрозам;
- розбудова експертної інфраструктури для проведення орієнтованих на дослідництво занять.

Одним із ключових завдань проєкту WARN, окрім формування відповідного навчально-освітнього контенту, розроблення методичних підходів для повноцінного формування у здобувачів освіти різних рівнів навичок протидії гібридним загрозам як у майбутній успішній професійній діяльності, так і у особистому суспільному бутті. Отже, навчальні модулі з інформаційної безпеки для здобувачів за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» також мають базуватися на технології превентивного навчання, що вже успішно використовуються у системах штучного інтелекту, запроваджених у країнах ЄС. Таким чином, їхня підготовка має здійснюватися у руслі загальнонаціонального поширення знань цивільної оборони та навичок протидії гібридним загрозам через запровадження спеціальних освітніх компонент. Маємо визнати, що досі в освітніх програмах відсутні компетентності щодо виявлення та протидії гібридним небезпекам, як правило, вони дисципліно-орієнтовані.

Концепцією проєкту WARN передбачено адаптацію 11 освітніх програм у семи галузях освіти (управління, соціальні та поведінкові науки, інформаційні технології, транспорт, культура та мистецтво, освіта та педагогіка, медіакомунікації). Також для сфери освіти адаптовано освітні програми і курси з протидії гібридним загрозам,

зокрема: 12 курсів (один загальний «Гібридні загрози та комплексна безпека» та 11 спеціальних курсів із виявлення та протидії гібридним загрозам у певних галузях економіки), 18 курсів для дистанційного навчання, 51 комплект навчальних матеріалів, 11 двомовних курсів.

Сьогодні Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна пропонує дві постійно діючі програми з підвищення кваліфікації з протидії гібридним загрозам – «Професійне навчання» та «Попередження та протидія гібридним загрозам»; Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв у Центрі неперервної культурно-мистецької освіти також пропонує спеціалістам у галузі культури постійно діючі програми підвищення кваліфікації з фокусом на гібридну небезпеку – «Гібридні загрози та комплексна безпека» і «Культурні практики як інструмент протидії гібридним загрозам у реальному та віртуальному середовищі»; Національний університет «Острозька академія» – «Гібридні загрози та комплексна безпека», «Гібридні загрози у політичній сфері», «Гібридні загрози та національна безпека»; Український католицький університет розробив і запровадив мікрокваліфікацію з безпекових студій для професійної аудиторії (12 кредитів); Харківський національний університет радіоелектроніки в освітню програму впровадили курси з професійного розвитку, програми підвищення кваліфікації «Гібридні загрози та комплексна безпека», «Гібридні загрози та штучний інтелект», «Методика навчання в умовах гібридних загроз», «Аналіз та протидія гібридним загрозам в бізнес-менеджменті»; Державний університет інфраструктури та технологій запровадив курси LLL, які було розроблено за матеріалами проєкту WARN; Горлівський інститут іноземних мов «Донбаський державний педагогічний університет» запровадив спеціальні короткострокові програми з підвищення кваліфікації на протидію зростаючим гібридним загрозам, курси «Україна в геополітичному протистоянні початку XXI ст.», «Історія України у фокусі гібридних загроз»; Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая започаткував мікро-курси для викладачів закладів вищої освіти з освоєння методики навчання протидії гібридним загрозам, проводить тренінги у межах постійно діючого науково-методичного семінару «Інноваційні педагогічні технології у вищій освіті» для впровадження нової методики у навчальний процес.

Отже, гібридні загрози – це виклик як Україні, так і світові загалом на всіх рівнях, які призводять до небезпечних ситуацій та вразливості суспільства. Маємо констатувати, що українське суспільство поки не має достатніх знань та навичок щодо адекватного реагування на ці загрози. Навчальні програми, які сьогодні підготовлені і викладаються у закладах вищої освіти, навіть приблизно не готують здобувачів – майбутніх фахівців до складних гібридних атак і загроз, з якими вони щоденно стикатимуться у подальшому житті. Вже сьогодні українцям, які вимушені стикатися з цією небезпекою, бракує відповідних знань і навичок для визначення, класифікації та протидії гібридним загрозам з необхідною ефективністю.

Реалізація усіх напрацювань міжнародного проєкту «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN» має посилити національну безпеку та сприяти розвиненню навичок у наданні безпекових сервісів. Сам по собі сектор безпеки України не має ні навичок, ні ресурсів для комплексної протидії складним гібридним загрозам, але він має сповна покладатися на громадян та обізнаність суспільства щодо вразливості ключових секторів економіки. Розуміння цієї складної взаємоза-

лежності «безпека держави – освічене громадянське суспільство» є важливим для підвищення стійкості, безпеки та добробуту нації.

Vladyslav Kasjan,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0539-4531>,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor,

Department of Information Activities and Public Relations,

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kasjanvv@gmail.com

Education in the conditions of hybrid threats: implementation of the international project «Academic counteraction to hybrid threats – WARN»

The importance of preparing training modules and introducing special educational components on information security for applicants in the specialty 029 "Information, library and archival affairs" was emphasized, which should be based on preventive training technology and be carried out in line with the nationwide dissemination of civil defense knowledge and skills to counter hybrid threats.

Keywords: higher education, hybrid threats, applicants, specialty 029 "Information, library and archival affairs".

Качмар Оксана Василівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9936-8707>,

кандидатка економічних наук, доцентка,

бібліотекарка,

сектор каталог-сервісу, відділ обробки та каталогізації,

Австрійська національна бібліотека,

Відень, Австрія

e-mail: oksana.kachmar@onb.ac.at

Проект «Austrian Books Online» в Австрійській національній бібліотеці

Розглянуто процес та організацію оцифрування фондів Австрійської національної бібліотеки у межах державно-приватного партнерства з Google. Визначено позитивні аспекти та виклики в результаті реалізації масштабного проекту «Austrian Books Online» для Австрійської національної бібліотеки.

Ключові слова: Австрійська національна бібліотека; Google; Austrian Books Online(ABO), проект, цифровізація, OCR (оптичне розпізнавання символів).

Австрійська національна бібліотека є сучасним культурним, науковим і просвітницьким центром Австрії. Бібліотеку побудовано за дорученням імператора Священної Римської імперії Карла VI в період із 1723 по 1726 рр. за часів розквіту австрійського бароко, хоча історія імператорської бібліотеки бере витoki ще у пізньому Середньовіччі. Упродовж століть Придворна бібліотека виконувала роль центральної книгозбірні Священної Римської імперії німецької нації, а згодом – Австрійської імперії. Після розпаду Австро-Угорщини у 1918 р., Придворна бібліотека перейшла у відання державної адміністрації. Австрійська національна бібліотека

отримала свою назву у 1945 р. і з того часу носить її. Зараз єдиною власницею бібліотеки є Австрійська Республіка.

У колекціях Австрійської національної бібліотеки зберігається понад 7,5 млн прим. книг, 180 тис. папірусів, найдавніший з яких датований XV ст. до нашої ери. Крім того, тут знаходяться рукописи, старовинні й рідкісні книги, карти, глобуси, картини, фотографії, автографи, плакати, партитури відомих композиторів. Однією з найважливіших стратегічних цілей Австрійської національної бібліотеки є не лише збереження та доступність цих фондів у фізичному форматі, але також доступ до них у цифровому вигляді.

Австрійська національна бібліотека має багаторічний досвід у масштабних проєктах цифровізації бібліотек. Цифрова бібліотека Австрійської національної бібліотеки включає: портали оцифрованих історичних газет (ANNO); законодавчих текстів (ALEX); вибрані об'єкти картинного архіву (BildarchivAustria); портал топографічних листівок-онлайн (AKON); віртуальну читальну залу з жіночої та гендерної тематики (Ariadne), оцифровані фонди проєкту «AustrianBooksOnline» та інші цифрові ресурси.

Проєкт «Austrian Books Online» займає центральне місце в стратегії цифровізації Австрійської національної бібліотеки. У рамках проєкту Austrian Books Online (ABO) Австрійська національна бібліотека оцифровує свою колекцію історичних книг у рамках державно-приватного партнерства з Google. Співпраця Австрійської національної бібліотеки з Google розпочалось з переговорів у 2007 р., які переросли у масштабний проєкт, що триває до сьогодні.

Таким чином, різноманітні колекції історичних друкованих творів Австрійської національної бібліотеки, вільні від авторського права, опубліковані від 1501 до 1900 рр. стають доступними для користувачів у всьому світі безкоштовно. На сьогоднішній день понад 700 тис. прим. із загальним вмістом понад 240 мільйонів сторінок уже доступні в інтернеті, їх можна шукати в повному тексті та завантажувати у форматі PDF для некомерційного використання з GoogleBooks. Доступ до цифрових об'єктів з «Austrian Books Online» можна отримати також через каталог Австрійської національної бібліотеки або через цифрову читальну залу «ÖNB Digital». Використання цифрових копій захищає цінні оригінальні твори, які і надалі залишаються доступними для користування в читальних залах Австрійської національної бібліотеки.

У рамках партнерства Австрійська національна бібліотека відповідає за відбір, підготовку та збереження книг, а також за надання доступу до цифрових копій через цифрову бібліотеку. Натомість вона отримує від Google цифрові копії та повні тексти, які Google автоматично створює за допомогою алгоритмів OCR (оптичне розпізнавання символів). Якість повних текстів може змінюватись залежно від року видання, мови, якості шаблону та типів шрифтів, які використовуються для друку. Google постійно працює над покращенням якості цифрових копій і OCR. Повні витрати на оцифрування – включаючи витрати на сканування і розпізнавання (OCR) – дуже високі і зазвичай складають від 50 до 100 євро за примірник, тому без співпраці з Google Австрійська національна бібліотека не змогла б цей проєкт самотійно реалізувати. Крім цього вибір партнерства з Google дає позитивні результати тому, що компанія має не тільки необхідні фінансові ресурси, а й багаторічний практичний досвід масової цифровізації.

Австрійська національна бібліотека фінансує витрати на логістику всередині бібліотеки. Вона включає пошук книг, огляд і оцінку збереження кожного окремого примірника на придатність для оцифрування, перевірку та створення бібліографічних описів (метаданих) для відповідних назв у системі каталогів, які доставляються в Google Books, проте бібліотека не впливає на те, як вони відображаються в Google Books. Також Австрійська національна бібліотека забезпечує поклейку штрих-кодів на кожен примірник, реставрацію пошкоджених книг, дебукінг з бібліотечної системи, а також контроль кожного примірника після повернення з оцифрування. Крім матеріально-технічної частини, бібліотека несе витрати і на «цифрову логістику». Це включає завантаження та перевірку якості цифрових копій, зберігання даних і довгострокове архівування, створення доступу до повнотекстового пошуку через каталог та цифрову бібліотеку Австрійської національної бібліотеки. В цілому над проєктом Austrian Books Online в Австрійській національній бібліотеці в даний час працює близько 50 працівників. Безпосередньо зайнятими для проєкту Austrian Books Online є близько 20 основних працівників: 5 працівників книгосховищ, 5 бібліотекарів-каталогізаторів, 4 реставратори, керівники проєкту та працівники відділу оцифрування. Є також персонал, який залучено до проєкту як експертів, розробників, а також додатково та опосередковано заняті співробітники.

Партнер проєкту Google бере на себе в проєкті фінансові витрати на цифровізацію. До них відносяться витрати для транспортування книг із Відня в цифровий центр сканування у Німеччині, витрати на страхування, а також витрати на персонал та інші операційні витрати на цифровізацію в центрі сканування, включаючи розпізнавання повного тексту (OCR) та обробку малюнків. Крім того, Google несе витрати за послуги, необхідні для зберігання даних і надання цифрових копій через Google Books. Велику увагу Google приділяє навчанню своїх партнерів та постійному вдосконаленню якості цифрових копій.

Отже, незважаючи на велику кількість викликів, які пов'язані з реалізацією проєкту «AustrianBooksOnline», зокрема, висока відповідальність і трудомісткість процесу інвентаризації, логістики та цифровізації бібліотечних фондів, проєкт поетапно втілюється та приносить позитивні результати як у діяльності Австрійської національної бібліотеки та для користувачів Google Books, так і у збереженні культурної спадщини Австрії.

Oksana Kachmar,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9936-8707>,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Librarian,

Team Catalog-service, Department for Collection Development and Cataloguing,

Austrian National Library

Vienna, Austria

e-mail: oksana.kachmar@onb.ac.at

«Austrian Books Online» Project at the Austrian National Library

The process and organization of the digitization of the holdings of the Austrian National Library within the framework of the public-private partnership with Google are considered. The positive aspects and challenges as a result of the implementation of the large-scale project "Austrian Books Online" for the Austrian National Library have been identified.

Keywords: Austrian National Library; Google; Austrian Books Online (ABO), project, digitization, OCR (Optical Character Recognition).

Клименко Оксана Зіновіївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>,
кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка відділу наукових видань,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: klimenko_oz@ukr.net

Фахове періодичне видання – актуальна платформа репрезентації культурної дипломатії в умовах воєнного стану в Україні

На прикладі журналу «Бібліотечний вісник» розкрито контент матеріалів, котрі висвітлюють культурну дипломатію Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану в Україні. Часопис репрезентує сучасні тренди та актуальні стратегії розвитку культурної дипломатії як симбіоз бібліотечної науки, освіти та практики України і світу.

Ключові слова: Україна в умовах воєнного стану, культурна дипломатія, міжнародна діяльність, бібліотека, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Упродовж більш як трьох десятиліть поспіль науково-теоретичний та практичний журнал «Бібліотечний вісник» (заснований 1993 р., видавець – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) залишається лідером серед авторитетних українських фахових періодичних видань адже: вміщує нормативні документи (законодавчу базу України та міжнародні документи бібліотечно-інформаційної сфери, інструкції, правила тощо); є першоджерелом про історію, розвиток та сучасний стан наук соціокомунікативного циклу; репрезентує актуальні тенденції, апробований кращий досвід та стратегії розвитку українських і закордонних бібліотек; надає суспільству достовірну інформацію та популяризує надбання національної бібліотечної науки, освіти і практики у цифровому середовищі; має категорію «Б», тобто входить до «Переліку друкованих наукових фахових видань України», в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та ступеня доктора філософії; індексується в українських та закордонних пошукових системах і базах даних; є базовим інформаційним ресурсом як для здобувачів усіх рівнів освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», так і професорсько-викладацького складу галузевих закладів освіти; є дієвим інструментом міжбібліотечної взаємодії та корисним інструментарієм у роботі для фахівців української бібліотечно-інформаційної сфери.

Щоквартальник (з 2021 р.) «Бібліотечний вісник» (ISSN 1029-7200 (print), ISSN 2948-0183 (online)) вирізняє в українському бібліотечному журнальному співтоваристві насамперед авторитетний авторський колектив матеріалів, які висвітлюють усі напрями, форми та методи роботи бібліотек усіх видів, систем і відомств, як України, так і зарубіжжя.

В умовах воєнного стану в Україні світ побачило 14 номерів (від 265 до 278). Повнотекстові версії документів, наукових статей (мають міжнародний ідентифікатор DOI), інформаційних текстів, повідомлень, рецензій розміщені на сайті часопису (<http://bv.nbuv.gov.ua/>), їх можна завантажити 24/7 (за умови наявності електроенергії у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського).

Ми повністю погоджуємося з А. О. Рудневою, Ю. Г. Мальованою та М. С. Арсенюк – авторами статті «Культурна дипломатія як інструмент формування іміджу України» (<https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.37.11>), що «новий виток розвитку українська культурна дипломатія отримала внаслідок повномасштабного вторгнення рф».

На наше переконання, в умовах воєнного стану в Україні журнал «Бібліотечний вісник» є актуальною платформою репрезентації культурної дипломатії як потужний інструмент впливу на міжнародний імідж (наведені приклади – лише частина матеріалів, які охоплюють цей аспект):

Українія як держави, котра відчайдушно і стійко бореться за свою незалежність і свободу, (інформаційні матеріали рубрики «Наука та бібліотечна справа в умовах воєнного стану в Україні: міжнародна підтримка»; Г. Безпала «Війна в Україні. Німецькомовний світ на підтримку українських наукових співтовариств», 2023, № 4, с. 129–134; Л. Дубровіна, Ю. Ковтанюк «Гуманітарна допомога європейських партнерів під час воєнного стану і перспективи розвитку цифровізації колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», 2024, № 1, с. 34–44; Л. Дем'янюк, М. Кіріаков, О. Вихристюк «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Національна бібліотека Республіки Молдова: основні аспекти міжнародного співробітництва», 2024, № 2, с. 98–108 та ін.);

української інформаційно-бібліотечної сфери, котра в умовах постійних ракетних обстрілів та бомбардувань, удосконалює напрями роботи, впроваджує нові форми та інноваційні сервіси, (Т. Коваль, Л. Матвійчук, І. Прокошина «Основні тенденції та концептуальні засади розвитку соціокультурної діяльності наукової бібліотеки», 2023, № 3, с. 17–35; Л. Матвійчук «Соціокультурна робота Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: наративи історичної пам'яті», 2024, № 4, с. 19–28; Л. Дубровіна «Інтеграція українських бібліотек у міжнародний бібліотечний простір та внесок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», 2025, № 1, с. 23–27; О. Сербін «Українська бібліотечна спільнота: виклики та можливості міжнародної співпраці», 2025, № 1, с. 40–44; В. Ферштей «Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника: проблеми організації діяльності в умовах сучасних викликів», 2025, № 1, с. 45–48; Y. Horban, V. Kasian, N. Kobyzhcha «Public library in modern socio-cultural transformations: achievements and problems, technologies and interactions», 2025, № 1, с. 49–57 та ін.);

головного науково-інформаційного комплексу держави (О. Клименко, О. Сокур «Взаємодія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського із закладами освіти, науковими установами, бібліотеками, професійними організаціями: зміст, тенденції і перспективи», 2022, № 1, с. 41–53; О. Супронюк «Книжкова спадщина Богдана Лепкого у боротьбі за створення нового культурного наративу України», 2022, № 4, с. 3–20; О. Максимчук «Мольєріана у фондах відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: до 400-річчя від

дня народження великого комедіографа», 2022, №4, с. 21–31; Г. Ковальчук «Популяризація зібрань рідкісних і цінних книг та їх досліджень Інститутом книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського серед колег Американського континенту», 2023, № 3, с. 87–92; L. Dubrovina «Changes in the strategy priorities of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in wartime conditions», 2023, № 3, с. 107–110; Л. Дем'янюк, К. Лобузін «Соціальна стійкість та міцні професійні мережі як передумова миру», 2024, № 1, с. 94–98 та ін.).

№ 2 за 2025 р. (<https://tinyurl.com/525nmncw>) – це тематичний випуск, присвячений історичним передумовам та сучасним практикам українсько-австрійського міжкультурного діалогу, містить 26 текстів українською, англійською та німецькою мовами. Автори матеріалів – провідні фахівці Республіки Австрія (Федерального міністерства європейських та міжнародних справ Австрії, Австрійського бюро кооперації у Львові (OeAD), Австрійської національної бібліотеки, Комунікаційної агенції Say&Co, австрійської компанії «G&G Verlag»), Республіки Сербія (Університетської бібліотеки «Светозар Маркович» (м. Белград), України (Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного лінгвістичного університету, Київського національного університету технологій та дизайну, Запорізького національного університету, Київського авіаційного фахового коледжу).

Отже, в умовах воєнного стану в Україні науково-теоретичний та практичний журнал «Бібліотечний вісник» є актуальною платформою репрезентації культурної дипломатії як потужний інструмент впливу на міжнародний імідж України як держави, української інформаційно-бібліотечної сфери та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як головного науково-інформаційного комплексу держави.

Oksana Klymenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Scientific Publications,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

Professional periodicalary – a current platform for representation of cultural diplomacy in the conditions of martial law in Ukraine

Using the example of the "Bibliotechnyi visnyk" journal, the topic of the materials of a professional periodical published in the conditions of martial law in Ukraine is revealed. The journal, which was founded in 1993, has stable traditions and to this day represents current strategies for the development of library science, education and practice in Ukraine and the world. *Keywords:* Ukraine under martial law, "Bibliotechnyi visnyk" journal, cultural diplomacy, international activities, library, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Лісова Ірина Володимирівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0308-5965>,
головна бібліотекарка,
науково-дослідний відділ,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,
Київ, Україна
e-mail: lisovairyna@ukr.net

Послуги зарубіжних бібліотек для переміщених осіб у контексті сталого розвитку

Розглянута роль бібліотек у підтримці та інтеграції вимушено переміщених осіб. На основі вивчення зарубіжного досвіду проаналізовано, як бібліотечні послуги сприяють подоланню наслідків травматичного досвіду, інтеграції переміщених осіб у нові громади та їхньому особистісному розвитку. Особливу увагу приділено практичним аспектам реалізації таких програм та їхньому внеску у досягнення Цілей сталого розвитку.

Ключові слова: переміщені особи, бібліотеки, бібліотечне обслуговування, інтеграція, Цілі сталого розвитку.

Сучасний світ зіткнувся з безпрецедентною кількістю викликів, серед яких значне місце посідає проблема вимушеного переселення людей. Військові конфлікти, стихійні лиха та інші кризи змушують спільноти залишати свої домівки, шукаючи прихистку та нового життя. В Україні, яка вже понад десять років переживає агресію, питання підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб набуло особливої гостроти.

У цьому контексті бібліотеки виступають як динамічні простори, котрі здатні відігравати ключову роль у процесі адаптації та реінтеграції вимушено переміщених осіб. Бібліотеки є осередками знань, культури, спілкування та підтримки, відкриваючи доступ до життєво важливої інформації, освітніх можливостей та психосоціальної допомоги. Здійснені дослідження розкриває багатогранний потенціал бібліотечного обслуговування переміщених осіб висвітлюючи його значення як інструменту для подолання наслідків вимушеного переселення та сприяння сталому розвитку громад.

Бібліотеки прагнуть забезпечити рівний доступ до інформації та послуг для всіх, незалежно від статусу чи походження. Це включає створення доброзичливого та безпечного середовища. Важливо розуміти потенційну травму, пережиту переміщеними особами, поважати їхні культурні, мовні та релігійні особливості.

Ефективне обслуговування досягається через тісну співпрацю з місцевими органами влади, громадськими організаціями, соціальними службами, освітніми установами та іншими зацікавленими сторонами.

Бібліотечні послуги мають бути гнучкими та швидко адаптуватися до мінливих потреб переміщених осіб, які можуть мати різний вік, рівень освіти, мовну підготовку та життєвий досвід.

Бібліотечне обслуговування переміщених осіб тісно пов'язане з Цілями сталого розвитку (далі – ЦСР), оскільки бібліотеки є ключовими центрами доступу до інформації, освіти, культури та громадської активності. Вивчаючи зарубіжний досвід роботи бібліотек з переміщеними особами, можемо виділити декілька аспектів ролі бібліотек у підтримці та інтеграції переміщених осіб, сприяючи досягненню ЦСР.

ЦСР 1: Подолання бідності та ЦСР 8: Гідна праця та економічне зростання. Бібліотеки пропонують доступ до ресурсів з працевлаштування, надають інформацію про курси перекваліфікації, допомагають у складанні резюме та підготовці до співбесід. Бібліотеки здійснюють навчання цифровим навичкам, організовують курси комп'ютерної грамотності, надають допомогу з використання онлайн-ресурсів для пошуку роботи. Бібліотеки надають інформацію про відкриття власної справи, бізнес-планування, доступ до онлайн-платформ для розвитку бізнесу.

ЦСР 3: Міцне здоров'я та добробут. Бібліотеки надають психологічну підтримку, організовують групи для проведення терапевтичних занять, пропонують літературу відповідного змісту. Надають доступ до інформації про медичні послуги, профілактику захворювань, здоровий спосіб життя. У бібліотеках створюють комфортні та безпечні зони для відпочинку, читання, спілкування, що сприяє зменшенню стресу.

ЦСР 4: Якісна освіта. Бібліотеки надають доступ до освітніх ресурсів, книг, підручників, онлайн-курсів, ресурсів для самоосвіти для дітей та дорослих. Бібліотекарі організовують різноманітні гуртки, майстер-класи, надають допомогу у виконанні домашніх завдань, в адаптації до нової освітньої системи. Бібліотеки пропонують курси вивчення мови країни перебування для дорослих та дітей, організовують мовні клуби та розмовні групи, надають матеріали для вивчення мови (підручники, аудіо- та відеоресурси).

ЦСР 5: Гендерна рівність. Бібліотеки проводять заходи, спрямовані на підвищення обізнаності про гендерну рівність, розширення прав та можливостей жінок, надають інформацію та ресурси, що стосуються працевлаштування, освіти, захисту від насильства для жінок, які є вимушено переміщеними особами.

ЦСР 10: Зменшення нерівності. Бібліотеки, як відкриті та інклюзивні простори, надають рівний доступ до інформації та послуг для всіх, незалежно від статусу, соціального положення, віку чи національності. У бібліотеках організовують заходи, що сприяють інтеграції переміщених осіб у приймаючі громади, налагодженню зв'язків та взаєморозумінню. Бібліотеки надають достовірну інформацію про права та обов'язки переміщених осіб (легалізація, соціальні виплати, медичне обслуговування, працевлаштування тощо).

ЦСР 17: Партнерство заради сталого розвитку. Бібліотеки активно співпрацюють з громадськими організаціями, місцевими органами влади, міжнародними фондами, волонтерами для надання комплексних послуг переміщеним особам.

Вивчення зарубіжного досвіду роботи з переміщеними особами висвітлює різні підходи, методи та практики, які застосовуються в різних країнах для підтримки інтеграції та захисту їхніх прав, слугує розвитку міжнародної співпраці та діалогу з питань міграції та інтеграції, а також посиленню солідарності та взаєморозуміння між народами.

Бібліотеки в Канаді, Німеччині, Швеції активно розробляють програми мовної та культурної інтеграції, пропонують «мовні кафе», курси вивчення мови, інформаційні сесії для переміщених осіб. Бібліотеки у Великій Британії та США зосереджують увагу на наданні інформації про громадянство, працевлаштування, освітні можливості, а також на підтримці дитячих програм для сімей переміщених осіб. В Італії та Іспанії бібліотеки акцентують увагу на підтримці освіти дітей та наданні інформації про доступ до медичних послуг. У Норвегії та Фінляндії бібліотеки

використовують здебільшого як центри для спілкування та інтеграції, організовуючи зустрічі переміщених осіб з місцевими жителями.

Бібліотечно-інформаційне обслуговування вимушено переміщених осіб є невід'ємним складником системної підтримки та інтеграції. Як засвідчує зарубіжний досвід, бібліотеки відіграють суттєву роль у цьому процесі, перетворюючись на важливі центри адаптації, навчання та соціалізації. Вони не лише забезпечують доступ до інформації та освітніх ресурсів, а й створюють безпечні та інклюзивні простори, де переселені особи можуть отримати психологічну підтримку, знайти однодумців та відновити відчуття приналежності до громади.

Розглядаючи бібліотечне обслуговування переміщених осіб у контексті Цілей сталого розвитку, можна дійти висновку, що бібліотеки не лише надають різноманітні послуги користувачам, а й стають важливими гравцями у процесі відбудови та розвитку суспільства, забезпечуючи гідне життя кожному.

Iryna Lisova,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0308-5965>,
Chief Librarian,
Research Department,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lisovairyna@ukr.net

Foreign library services for displaced persons in the context of sustainable Development

The role of libraries in supporting and integrating displaced persons has been considered. Based on the study of foreign experiences, it has been analysed how library services contribute to overcoming the consequences of traumatic experiences, the integration of displaced persons into new communities, and their personal development. Particular attention is paid to the practical aspects of implementing such programs and their contribution to achieving the Sustainable Development Goals.

Keywords: displaced persons, libraries, library services, integration, Sustainable Development Goals.

Масловська Світлана Миколаївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3828-6732>,
наукова співробітниця,
відділ теорії та історії бібліотечної справи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: negretova34@gmail.com

Формування електронної колекції бібліотекознавчого фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Визначені організаційні аспекти створення тематичної електронної колекції бібліотекознавчого фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Розглянуто пріоритети та критерії відбору книжкових і періодичних видань для оцифрування і формування електронної тематичної колекції.

Ключові слова: бібліотекознавчий фонд, оцифрування документів, збереження фондів, рідкісні та цінні видання, електронна тематична колекція.

Оцифрування фондів бібліотек, у яких зберігаються скарби як національної, так і світової культур, наразі є важливою альтернативою іншим методам збереження рідкісних і цінних документів, яка надає більше можливостей надійно впорядкувати культурну спадщину відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства. Застосування технології оцифрування дозволяє створити високоякісну копію документа, яка використовуватиметься надалі, таким чином зберігаючи та захищаючи оригінал документа; забезпечити багатьом користувачам доступ до історико-культурної спадщини, задовольняючи їхні наукові, освітні та інші інформаційні запити; зберегти й передати надбання України майбутнім поколінням.

З початком упровадження інформатизації у бібліотечно-виробничі процеси, Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) напрацьовано значний досвід з оцифрування, вироблено теоретико-методичні та організаційні підходи. Так, Г. Ковальчук розглядає книжкові пам'ятки, яким належить особливе місце серед інших пам'яток історії та культури; визначає критерії, за якими певну книгу вважають книжковою пам'яткою, що можуть бути основою відбору до оцифрування. І. Лобузі́н виокремив п'ять категорій документів на традиційних носіях, які слід оцифрувати: унікальні, цінні та рідкісні документи (1 категорія); облікові документи бібліотечного і архівного фонду (2 категорія); ветхі документи (3 категорія); документи підвищеного попиту (4 категорія); видання, наявні у відділах в обмеженій кількості (5 категорія) (Лобузі́н І. Цифрові бібліотечні проекти: технологічні рішення та управління життєвим циклом. Київ, 2016. С. 159). Ю. Ковтанюк детально висвітлює перспективи створення цифрових бібліотек в контексті збереження інформації на цифрових носіях, оцінювання їх надійності та довговічності та ін. Також для визначення категорій унікальних, рідкісних, цінних документів із бібліотечних фондів слід керуватися документами міжнародних організацій ЮНЕСКО (комплексна програма «Пам'ять світу»), ІФЛА (діяльність Секції рідкісних книг і рукописів) та рекомендаціями з наказу Міністерства культури України «Про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання» (2016).

Все це безпосередньо має відношення до бібліотекознавчого фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема його ретроспективного складника та архіву видань НБУВ. У ретроспективній частині фонду зберігаються понад 2600 прим. документів: видання за 1835–1948 рр., серед них: Звіти Київської міської публічної бібліотеки за 1895–1906 рр.; Звіти Одеської міської публічної бібліотеки за 1875–1915 рр.; Історичний нарис про міську публічну бібліотеку в Одесі за 1830–1910 рр.; Звіти Харківської та Херсонської громадських бібліотек за 1889–1915 рр. та інші. Неабиякий інтерес для дослідників становлять праці, видані у різні роки, починаючи з 1911 р., у яких висвітлено роботу наукових, технічних, сільських, колгоспних, профспілкових, військових бібліотек. Історичну цінність становлять прижиттєві праці визначних українських бібліотекознавців: Д. Балики, Я. Маяковського, Ю. Меженка, С. Постернака, Л. Хавкіної та інших. Також найважливішим складником фонду є українська бібліотечна періодика 20–30-х рр. ХХ ст., яка нараховує близько десяти найменувань документів. Серед них: велике

історичне і науково-практичне значення мають журнали Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ, нині НБУВ): «Книжний вісник» (1919), «Бібліотечний журнал» (1925–1926), «Бібліотечний збірник» (1926–1927), «Журнал бібліотекознавства і бібліографії» (1927–1930), до творення яких долучилися провідні бібліотекознавці того часу: Д. Балика, Л. Биковський, Б. Зданевич Г. Житецький, В. Козловський, О. Полулях, М. Сагарда, М. Ясинський та інші; журнал «Бібліологічні вісті» (1923–1930) Українського наукового інституту книгознавства, редактором якого був видатний книгознавець і бібліотекознавець Ю. Меженко; критико-бібліографічні журнали Української книжкової палати (створена у Харкові 1922 р.) «Книга» (1923–1924), «Нова книга» (1924–1925), започаткований у 1931 р. у Харкові суто бібліотечний журнал «Бібліотекар у соціалістичному будівництві». З листопада 1932 р. він виходив під назвою «Бібліотека у соціалістичному будівництві» у 1933–1934 рр. – «Бібліотека у соціалістичному будівництві» та ін.

Дослідження названих періодичних видань як історичного джерела стають все більш поширеними в сучасній історичній науці. Слід сказати, періодичні видання є багатоплановим і унікальним історичним джерелом, специфічною рисою якого є комплексний синтетичний характер подачі інформації як за змістом, так за формою. В них представлені різноманітні за жанром та походженням матеріали: офіційні повідомлення та документи, законодавчі акти, публіцистика, листи, хроніка, оголошення, некрологи тощо. Не менш цінною та важливою для оцифрування є окрема частина фонду – «Архів видань НБУВ», де зберігаються планово-звітна документація, методичні розробки, інструкції, матеріали Міжнародних науково-практичних конференцій, посібники, бібліографічні покажчики літератури та ін., підготовлені Бібліотекою в різні роки, починаючи з 1940 р. ХХ ст.

Для збереження та популяризації історичної частини фонду ще на початку 2000-х років відбиралися на оцифрування цінні та рідкісні видання. Так, у рамках науково-дослідної теми працівники читальної зали бібліотекознавчої літератури (далі – ЧЗБЛ) брали участь у розробці проєкту «Бібліотекознавча спадщина». З цією метою досліджувався хронологічний, тематичний, видовий склад фонду ЧЗБЛ. У результаті проведеного дослідження було відібрано і передано на оцифрування всі періодичні видання ВБУ, праці визначних українських бібліотекознавців Д. Балики, Ф. Максименка, С. Маслова, Ю. Меженка, М. Сагарди, С. Сірополка, М. Ясинського та інших.

2010 р. у НБУВ створено групу з оцифрування документів на традиційних носіях, перед якою було поставлено два основних завдання: формування страхового фонду цифрових копій документів із фондів НБУВ та організація цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини. На сьогодні цифрова бібліотека історико-культурної спадщини – повнотекстове зібрання оцифрованих документів історико-культурних фондів НБУВ. Цифрова бібліотека структурована за колекціями, видами документів та за предметними рубриками. Цифрові колекції організовані за різними принципами: тематичні, персональні, установ, видавничі, книжкових пам'яток, історичні фонди, зібрання. В цій цифровій бібліотеці ми не знайшли оцифрованих документів з бібліотекознавчого фонду. На жаль, причин відсутності цих видань на сьогодні не вдалося з'ясувати. Тому на період післявоєнного відновлення заплановано здійснити ретельну пошукову роботу з відбору цінних та рідкісних видань з бібліотекознавчого фонду для створення тематичної електронної колекції з робочою назвою «Бібліотековіана» для представлення у цифровій бібліотеці

історико-культурної спадщини НБУВ. Безперечно, при цьому будуть враховуватися такі критерії відбору: хронологічний (час створення видання); історичний (значення видання для розвитку суспільства, регіону, світу); унікальність (вирізняє видання як єдину у своєму роді, що збереглася в єдиному примірнику чи має індивідуальні особливості, які становлять наукове або історичне значення – з автографами, власницькими записами, додатковими вкладеннями або малюнками; меморіальність (прижиттєві видання) та ін.

Отже, в умовах сьогодення пріоритетним напрямом діяльності стає збереження унікальних видань бібліотекознавчого фонду шляхом створення цифрової колекції. Технологія оцифрування дозволяє створити не тільки високоякісну копію документа, але й можливість його багаторазового копіювання без втрати якості. Ґрунтовний підхід до пріоритетів і критеріїв відбору документів сприятиме створенню високоякісного електронного продукту, тематичної колекції, тим самим забезпечить відкритий доступ до об'єктів історико-культурної спадщини, зокрема, бібліотекознавчої, зменшить ризики втрати унікальних документів та збереженню їх для науково-бібліотечної спільноти.

Svitlana Maslovska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3828-6732>,

Research Associate,

Department of Theory and History of Library Science,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: negretova34@gmail.com

The library science collection of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: priority ways of digitization

The importance of the priority digitization of rare and valuable documents from the library fund of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is emphasized. The criteria by which books and periodicals will be included in the creation of an electronic thematic collection are considered. *Keywords:* Library science collection, preservation of the fund, digitization of documents, rare and valuable publications, electronic thematic collection.

Мирончук Анатолій Святославович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5633-1413>,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник,

відділ міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: myronchuk@nas.gov.ua

Бібліотеки у формуванні стійкості громади в умовах війни: український та зарубіжний досвід

Розглянуто питання ролі публічних бібліотек у формуванні стійкості громади в умовах війни, проаналізовано український та зарубіжний досвід. З'ясовано ключові елементи ролі

бібліотек у зміцненні стійкості громади. Доведено, що бібліотеки відіграють важливу роль у формуванні стійкості громади в умовах війни.

Ключові слова: бібліотека, стійкість громади, військова агресія.

Виклики, які постали перед бібліотечно-інформаційною сферою України з початку повномасштабного російського вторгнення не тільки довели здатність бібліотечних закладів до адаптації в різних умовах, а й спричинили переорієнтацію основних напрямів діяльності відповідно до вимог громад.

Робота у період воєнного стану змістила акценти у пріоритетності базових функцій бібліотек. Домінуючим фактором діяльності бібліотеки як соціального інституту в умовах війни постала всебічна підтримка громадян та консолідація суспільства, що значно підвищило їхню соціальну роль і позитивно вплинуло на відповідальність перед суспільством загалом.

Війна також активізувала нові форми й методи просвітницької та роз'яснювальної роботи, котрі відображають конкретні запити користувачів і відповідають потребам місцевого населення та вимогам сьогодення. Значна кількість бібліотек на час війни повністю переорієнтувала свою діяльність відповідно до потреб громад. Вони стали осередки волонтерської діяльності, місцями укриття та центрами психологічної підтримки.

Тож інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек України в умовах війни набуває особливого значення у формуванні стійкості громади. У воєнний час бібліотеки не лише зберігають та поширюють знання, але й виконують важливу соціальну роль, допомагаючи людям пережити війну та зберегти свою психологічну стійкість.

В умовах воєнного протистояння бібліотечні установи України відіграють роль важливих центрів громади, впроваджують якісно нові технології, пов'язані із формуванням стійкості громади, допомагають пережити складні історичні періоди, які наразі переживає суспільство.

В умовах війни бібліотеки України у співпраці з міжнародними партнерами змінюють життя людей та громад. Пілотний проєкт «Здорові бібліотеки», який реалізує благодійний фонд «Бібліотечна країна» в межах українсько-швейцарського проєкту «Діємо для здоров'я», акцентує увагу на ролі бібліотек у допомозі жителям громад в підтримці їхнього здоров'я під час війни.

Міжнародний проєкт «Бібліотека – місце сили» засвідчив, що багато бібліотек після деокупації міст взяли на себе роль лідерів у відновленні громад шляхом упровадження інноваційних послуг для громад, спрямованих на відновлення після періоду окупації, включаючи аспекти розвитку культури та економіки громади, а також соціалізації та зміцнення ментального здоров'я громадян.

Метою проєкту «Трансформація бібліотек у сучасні центри розвитку громад», який у 2017–2018 рр. упроваджувався у пілотних громадах Тернопільської області за підтримки Посольства Великої Британії, є напрацювання моделі сучасної бібліотечної мережі з урахуванням думки представників громад – користувачів бібліотек.

Українські бібліотеки використовують і впроваджують передовий досвід зарубіжних колег, спрямований на забезпечення та формування стійкості громади, передусім в умовах воєнної агресії.

Так, публічні бібліотеки Ізраїлю створюють громадські центри стійкості – інклюзивні простори, що сприяють соціальній взаємодії та надають доступ ветеранам та цивільним особам до ресурсів на теми психічного здоров'я та благополуччя, пропонують психологічну підтримку, консультації та тренінги для підвищення стійкості, допомагаючи людям долати травми та тривожні стани.

Досвід Ізраїлю допомагає бібліотекам України відігравати особливу роль у реалізації важливої місії збереження ментального здоров'я населення. Вони, запроваджуючи нові підходи, стають центрами психосоціальної підтримки для мешканців громад. Чимало бібліотечних проєктів, зокрема «Бібліотеки як простір психосоціальної підтримки», спрямовані на підтримку військових та членів їхніх родин, психологічне розвантаження та зміцнення ментального здоров'я, адаптацію ветеранів та допомогу ветеранам-інвалідам. Держава вкладає особливу увагу в розвиток цього напрямку, визначаючи бібліотеку як ключовий простір для збереження ментального здоров'я та відведення їй спеціальних завдань.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну в 2022 р. актуалізувало соціальну роль публічних бібліотек Польщі та, враховуючи досвід Другої світової війни, стимулювало розвиток нових стратегій та інноваційних підходів, спрямованих на забезпечення стійкості громади.

Заходи польської бібліотечної спільноти з допомоги Україні у зв'язку з російським вторгненням були зосереджені передусім на сферах і чинниках, пов'язаних із консолідацією стійкості громади. Вони переконливо свідчать про те, що сьогодні бібліотеки все частіше стають центрами громад і набувають все більшого значення для надання допомоги громадам, вони можуть і здатні підтримувати громади у формуванні їхньої стійкості, у тому числі в ситуаціях, пов'язаних із війною. Це вкотре актуалізує значення бібліотек у часи важких і кризових потрясінь.

У Великій Британії бібліотеки дедалі більше визнаються та використовуються як життєво важливі громадські центри, що виходять за рамки традиційної видачі книг, пропонуючи різноманітний спектр послуг та відіграючи важливу вирішальну роль у підтримці добробуту та соціальної структури місцевих громад. Вони служать центрами соціальної взаємодії, доступу до інформації та різних громадських програм, сприяють зміцненню зв'язків у громаді, допомагають адаптуватися до сучасних потреб:

Український та зарубіжний досвід демонструє, що майбутнє бібліотек – за їхнім перетворенням у культурно-інформаційні центри, центри спільнот, місце соціалізації та публічний простір, які будуть надавати широкий спектр послуг для різних цільових груп.

З початком широкомасштабного вторгнення українські бібліотеки трансформувалися на справжні консультаційні центри для внутрішньо переміщених осіб, осередки з надання гуманітарної допомоги постраждалим, а деякі навіть – на пункти незламності.

Бібліотечні установи як суспільні інститути стають важливими осередками громади, трансформуючись в центри спільнот та громад вони забезпечують стійкість зв'язків і відносин у межах громади, сприяють підвищенню їхньої спроможності до подолання криз та формування стійкості громади в умовах війни. Тож стратегії трансформації бібліотек повинні стати важливим складником державних стратегій та політик.

Бібліотеки відіграють ключову роль у формуванні стійкості громади в умовах війни, забезпечуючи інформаційну підтримку, соціальну адаптацію та збереження культури. Вони стають центрами психологічної допомоги, місцями укриття та волонтерської діяльності, а також допомагають зберегти історичну пам'ять та забезпечити доступ до інформації.

Отже, ключовими елементами ролі бібліотек у зміцненні стійкості громади є: інформаційна підтримка; соціальна адаптація та психологічна допомога; збереження культури та історичної пам'яті; центри волонтерської діяльності; місця укриття; центри формування медіаграмотності.

Anatolii Myronchuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5633-1413>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Department of International Information and Foreign Relations,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: myronchuk@nas.gov.ua

Libraries in building community resilience in wartime: domestic and international experience

The role of public libraries in building community resilience in wartime is examined, and both domestic and international experience is analyzed. The key elements of the libraries' role in strengthening community resilience are identified. It is demonstrated that libraries play an important role in building community resilience in wartime.

Keywords: library, community resilience, military aggression.

Москаленко Олександра Олександрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1085-9869>,

заступниця директора з бібліотечної справи,

Державна науково -технічна бібліотека України,

Київ, України

e-mail: moskalenko@dntb.gov.ua

Через десятиліття – до майбутнього: 90 років державної науково-технічної бібліотеки України

Розглянуто основні етапи створення, розвитку і цифрової трансформації Державної науково-технічної бібліотеки України, її роль та функції в становленні науково-інформаційної сфери держави, окреслено основні напрями міжнародного співробітництва бібліотеки, його ефективність та перспективи.

Ключові слова: Державна науково-технічна бібліотека України, історія створення, цифрова трансформація та розвиток, інновації, міжнародне співробітництво.

Цього року виповнюється 90 років з дня заснування Державної науково-технічної бібліотеки України (далі – ДНТБ України), установи, яка упродовж багатьох десятиліть відіграє важливу роль у формуванні науково-інформаційної

сфери нашої держави. Наближаючись до цієї події, ми можемо впевнено сказати, що це – не просто ювілейна дата. За цими роками – історія трансформацій, викликів і досягнень. Це – нагода згадати пройдене і побачити шлях до майбутнього, яке ми разом формуємо вже сьогодні.

Історичний контекст

Історія бібліотеки бере свій початок у 1935 р., коли у зв'язку з економічними перетвореннями та перенесенням столиці з Харкова до Києва було створено Київську філію Державної наукової бібліотеки, котра стала одним з найпотужніших міжгалузевих науково-технічних центрів. Ця подія відповідала запиту часу, зокрема стрімкому зростанню попиту на спеціальну науково-технічну літературу для підготовки фахівців у промисловості і стала передумовою формування мережі технічних бібліотек.

У різні історичні періоди декілька разів змінювалась назва (з 1992 р. Державна науково-технічна бібліотека України) та підпорядкування бібліотеки, проте її місія залишалася сталою: зберігати, акумулювати та поширювати науково-технічну інформацію.

Вектори розвитку та цифрової трансформації

Упродовж десятиліть бібліотека реагувала на виклики часу:

- у повоєнні роки сприяла відновленню науково-технічного потенціалу держави;
- у радянський період забезпечувала інформаційну підтримку масштабних індустріальних проєктів, наукових досліджень;
- у роки незалежності стала однією з провідних складників національної інформаційної інфраструктури;
- у ХХІ ст. трансформується у цифрову екосистему знань.

У різні роки бібліотека ставала простором для інженерної думки, коли Україна нарощувала промисловий потенціал; для наукових проєктів, коли інформація була ключовим ресурсом у конкурентному середовищі; для інновацій, коли цифрова трансформація вимагає нових форматів і рішень.

- Сучасна роль ДНТБ України*** полягає у виконанні таких важливих функцій, як:
- створення та розвиток освітніх й науково-інформаційних сервісів;
 - підтримка впровадження принципів відкритої науки в Україні;
 - сприяння науковій діяльності шляхом організації централізованого доступу до світових наукових електронних ресурсів;
 - здійснення міжнародної діяльності, спрямованої на інтеграцію до європейського та світового науково-інформаційного простору;
 - формування електронних ресурсів власної генерації.

Міжнародне співробітництво: форми та результати

Важливим складником діяльності Державної науково-технічної бібліотеки України завжди було і є міжнародне співробітництво. ДНТБ України реалізує свою міжнародну діяльність відповідно дочинного законодавства, зокрема Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про науково-технічну інформацію», «Про інформацію»; національного плану щодо відкритої науки; Стратегії цифрової трансформації освіти і науки України до 2030 року; міжнародних договорів у сфері науки в межах програм Європейського Союзу.

Ключові напрями міжнародної взаємодії

Research4Life: виконання функцій національного координатора доступу до ресурсів та надання всебічної підтримки у вирішенні питань, пов'язаних з промоцією проєкту «Research4Life» в Україні на підставі підписаної у липні 2023 р. угоди про партнерство в Research4Life CountryConnector між Research4Life та Державною науково-технічною бібліотекою України. Через портал «Research4Life» надається доступ до електронних колекцій книг і журналів міжнародних видавництв Elsevier, Springer Nature, JohnWiley&Sons, Taylor&Francis, Emerald, SagePublications, Oxford University Press, Cambridge University Press, IOP Publishing та ін.

EIFL-Україна: виконання функцій національного координатора Консорціуму EIFL-Україна (Electronic Information for Libraries), міжнародної некомерційної організації, котра співпрацює з бібліотеками, університетами та науковими установами у 38 країнах Європи, Азії та Африки. з травня 2025 р. Учасники консорціуму мають до 31.12.2025 р. безоплатний доступ до міжнародних баз даних: ACM Digital Library, Oxford University Press, Cambridge University Press, IOP Publishing, Institute of Physics Publishing, ASTM International та ін. EIFL підтримує законодавчі реформи в Україні щодо авторського права та відкритого доступу до інформації.

ORCID: організація та підтримка діяльності Національного консорціуму ORCID-Україна, участь у якому надає можливість закладам вищої освіти та науковим установам інтегрувати свої інституційні репозиторії, електронні архіви та внутрішні системи до системи ORCID (Open Researcher and Contributor ID). Це – унікальний ідентифікатор, який присвоюється науковцям, авторам та іншим учасникам дослідницької спільноти з метою ідентифікації та відстеження їх академічних досягнень, а також для їх інтеграції у різноманітні наукові системи, такі як репозиторії, журнали, конференції та бази даних, що полегшує обмін даними і забезпечує більш точну інформацію про дослідницькі досягнення.

Партнерські відносини з закордонними компаніями та установами – всесвітньо відомими видавництвами Elsevier, Clarivate Analytics, Bentham Science Publishers, EBSCO Information Services, представниками кампаній ORCID, Crossref, Digital Science, Німецькою національною бібліотекою науки і технологій (TIB), Каліфорнійською цифровою бібліотекою та ін.

Освітні та комунікаційні формати:

Проведення щорічної міжнародної конференції «Open Science and Innovation in Ukraine» (понад 20 країн-учасниць).

Організація вебінарів для бібліотекарів і дослідників з питань відкритої науки, наукометрії, репозитаріїв публікацій та дослідницьких даних.

Спільне видання тематичних збірників та тез конференції із закордонними партнерами.

Оцінка ефективності

Кількість міжнародних проєктів: 12 активних (2020–2025);

Партнери: понад 30 організацій з 15 країн;

Участь у конференціях: щороку до 10 міжнародних заходів;

Доступ до міжнародних наукових БД: стійкість дослідницької роботи навіть під час війни;

Інтеграція допрограми ЄС: нові фінансові можливості й науково-технічне партнерство;

Конференції з відкритої науки та інші заходи: підвищення академічної культури та якості досліджень.

Отже, Державна науково-технічна бібліотека України сьогодні – це цифрова платформа для дослідників, студентів, підприємців; центр знань, даних і компетентностей; місце діалогу між наукою, освітою, технологіями та суспільством. Та найголовніше – ДНТБ України залишається бібліотекою, що формує майбутнє. Завдяки професіоналізму колективу, відкритості до нових технологій, партнерству із міжнародними організаціями, вона не лише зберігає історичну спадщину, а й розвиває цифрові рішення і утверджує нові стандарти якості наукової інформації.

Oleksandra Moskalenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1085-9869>,

Deputy Director for Librarianship,

State Scientific and Technical Library of Ukraine

Kyiv, Ukraine

e-mail: moskalenko@dntb.gov.ua

Decades later – to the future: 90 years of the State Scientific and Technical Library of Ukraine

The main stages of the creation, development and digital transformation of the State Scientific and Technical Library of Ukraine, its role and functions in the formation of the scientific and information sphere of the state, the main directions of international cooperation of the library, its effectiveness and prospects are outlined.

Keywords: State Scientific and Technical Library of Ukraine, history of creation, digital transformation and development, innovations, international cooperation.

Новальська Тетяна Василівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3093-3998>,

докторка історичних наук, професорка,

професорка кафедри інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна

e-mail: novalska@meta.ua

Міжнародна співпраця бібліотек в епоху глобалізації: виклики та інновації

Висвітлені сучасні напрями міжнародної бібліотечної співпраці та її роль у формуванні глобального суспільства знань. Проаналізовано внесок бібліотек України у розвиток міжнародної комунікації.

Ключові слова: бібліотека, міжнародна бібліотечна співпраця, глобалізація, книгообмін, цифровізація, наукове співробітництво, міжкультурна комунікація.

Зміни, які відбуваються у сучасному світі під впливом глобалізаційних процесів, актуалізують переосмислення ролі бібліотек як установ, що забезпечують не лише збереження інформації та надання до неї доступу, але й виступають активними учасниками міжкультурного діалогу та каталізаторами формування нового суспільства

знань. Міжнародна співпраця бібліотек набуває особливого значення у контексті створення у світі єдиного інформаційного простору, що поєднує національні культурні особливості та загальнолюдські цінності.

Теоретичне підґрунтя міжнародної бібліотечної співпраці базується на праві людини на інформацію і доступ до знань та культурній багатоманітності світу, що вимагає збереження й популяризацію різноманітних культурних традицій в умовах процесів глобалізації. Еволюція міжнародної співпраці від книгообміну з бібліотечних фондів до формування багаторівневої комунікації відображає зростання усвідомлення бібліотечними фахівцями власної відповідальності за створення суспільства знань.

Аналіз сучасного стану міжнародної бібліотечної співпраці засвідчує формування декількох напрямів розвитку цієї сфери. Фундаментальним є створення міжнародних проєктів, які передбачають формування глобальних каталогів та баз даних, що забезпечують доступ до світових бібліотечних ресурсів незалежно від місцезнаходження користувача. Важливим напрямом є співпраця у науковій сфері, зокрема, проведення міжнародних наукових конференцій, видання спільних публікацій фахівцями різних країн, публікація результатів наукових досліджень у закордонних виданнях, що сприяє поглибленню наукового співробітництва та формуванню міжнародного бібліотечного простору. Не менш вагомими напрямками є книгообмін, участь бібліотечних фахівців у зарубіжних заходах, проходження професійного стажування.

Бібліотеки України беруть участь у міжнародних ініціативах, що свідчить про їх прагнення інтегруватися до світового інформаційного простору. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського розвиває масштабні проєкти співпраці з провідними закладами світу, здійснює обмін досвідом та ресурсами, що забезпечує збагачення культури й науки України та інших держав світу. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого бере активну участь у розвитку міжнародного бібліотечного простору, організовує семінари, презентації, круглі столи, здійснює комунікацію з багатьма зарубіжними закладами та асоціаціями, забезпечує проходження бібліотечними фахівцями стажування за кордоном. Доволі значимою є міжнародна співпраця наукових, публічних бібліотек України, досвід яких широко представлений як у фахових виданнях, так і на сайтах бібліотек в соціальних мережах.

Міжнародна взаємодія відбувається не лише за допомогою діяльності українських бібліотек, але й завдяки роботі Української бібліотечної асоціації (далі – УБА), яка позитивно впливає на розвиток бібліотечної справи, а також на підтримку держави під час війни. Так, УБА активно надає інформацію про події в Україні, бере участь у різних заходах за кордоном, організовує міжнародні конференції та різноманітні міжнародні проєкти.

На міжнародну бібліотечну співпрацю значною мірою впливає процес цифровізації, що розширює можливості обміну інформацією та знаннями. Створення цифрових фондів, онлайн-каталогів, розвиток віддаленого доступу до бібліотечних колекцій, впровадження інноваційних технологій пошуку і аналізу інформації перетворює бібліотечні послуги на більш доступні та орієнтовані на потреби користувачів.

Водночас міжнародна співпраця бібліотек стикається з низкою викликів, що потребують вирішення. При втіленні міжнародних проєктів постає питання про

забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності, що вимагає розробки відповідних правових механізмів. При здійсненні комунікації між фахівцями різних країн можуть виникати культурні та мовні бар'єри, що викликає необхідність приділяти достатню увагу вивченню іноземних мов та національних особливостей різних народів.

Перспективи розвитку міжнародної бібліотечної співпраці пов'язані з посиленням ролі бібліотек як інституцій, що зберігають національну культурну спадщину та знайомлять з нею інші держави, сприяють налагодженню зв'язків та взаємодопомоги між державами. Важливо розвивати міжнародні програми обміну досвідом та знаннями між бібліотечними фахівцями. Проте, одночасно з міжнародною співпрацею українським бібліотекам слід приділяти особливу увагу збереженню національною ідентичності українців, зокрема, шляхом розвитку ініціатив зі збереження нематеріальної культурної спадщини.

Таким чином, міжнародна співпраця бібліотек – це важливий інструмент побудови глобального суспільства знань, у якому поважають культурну різноманітність та сприяють формуванню зручного доступу до інформації. Успіх цієї співпраці залежить від здатності бібліотечних фахівців швидко адаптуватися до технологічних змін, дотримуючись при цьому основних завдань та місії бібліотеки у суспільстві.

Tetyana Novalska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3093-3998>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Professor of the Department of Information Activities and Public Relations,

Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

e-mail: novalska@meta.ua

International cooperation between libraries in the age of globalisation: challenges and innovations

The highlights current trends in international library cooperation and its role in shaping a global knowledge society. It analyses the contribution of Ukrainian libraries to the development of librarianship and international communication.

Keywords: library, international library cooperation, globalisation, book exchange, digitisation, scientific cooperation, intercultural communication.

Новальська Юлія Вікторівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-00015257-1559>,

головна бібліотекарка науково-дослідного відділу,

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,

Київ, Україна

e-mail: jula1977@bigmir.net

Діяльність публічних бібліотек Німеччини з інтеграції іммігрантів у суспільство

Розкрито досвід бібліотек, які одні з перших почали обслуговувати мігрантів на території Німеччини, та бібліотек, задіяних у проєктах, що проводять безкоштовні курси для іммігрантів з вивчення німецької мови.

Ключові слова: іммігранти, міграційні закони, бібліотека, комунікація, інформація, інтеграція іноземців, мовні курси.

Німеччина є однією з найбільш привабливих європейських країн для іммігрантів. За даними Центрального реєстру іноземців (Ausländerzentralregister, AZR) у 2023 р. в Німеччині проживало близько 24,9 млн осіб, так званого, мігрантського походження, це відповідає 29,7% населення, більшість яких приїхали із Туреччини (близько 1,46 млн), Польщі (близько 871 тис.) та Сирії (близько 868 тис.).

Внутрішню міграційну політику, як і більшість інших країн світу, Німеччина формує відповідно до потреб безпеки, економіки та інтересів громадян країни. Водночас, одне із центральних місць цієї політики займає культурна інтеграція, яка допомагає іммігрантам Німеччини швидше соціалізуватись у новій для них країні.

Партнером для багатьох мігрантів виступає Гете-Інститут, який формує образ Німеччини за допомогою інформування про культурне, громадське та політичне життя в країні. Культурні та освітні програми інституту сприяють міжкультурному діалогу та формують культурну причетність. Тим самим Гете-Інститут посилює розширення суспільно-громадянських структур та сприяє загальній мобільності. Діяльність Гете-Інституту, як і інших інституцій держави ґрунтується на міграційному законодавстві країни, основоположними документами яких є «Конституція ФРН» («Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland», 1949, <https://tinyurl.com/bdejxfvh>), Закон «Про громадянство StAG» («Staatsangehörigkeitsgesetz» (StAG)), <https://tinyurl.com/5erjsh79>), Закон «Про перебування, працевлаштування та інтеграцію іноземців на федеральній території» («Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet», Aufenthaltsgesetz, AufenthG, 2004, <https://tinyurl.com/yzukf45y>) та Закон «Про контроль та обмеження імміграції, а також про регулювання проживання та інтеграції громадян Союзу та іноземців» («Закон про імміграцію», «Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern», Zuwanderungsgesetz, 2005), в якому були сформульовані два основні принципи імміграційної політики Німеччини: по-перше, іммігранти, які живуть у країні, на законній підставі та на постійній основі, повинні бути успішно інтегровані; по-друге, в інтересах економічної й інтеграційної політики країни, необхідно застосовувати прозорий і активний підхід до управління імміграцією.

Серед провідних напрямів діяльності Гете-Інституту посідає співпраця з бібліотеками та іншими закладами культури й освіти в різних країнах світу. В процесі такої взаємодії надається установам найрізноманітніша інформація про країну, своєю чергою установи, розповсюджують її між зацікавленими особами. Використовуючи надані матеріали, бібліотеки проводять різні заходи, доносячи до користувачів інформацію про Німеччину її культуру та мову (<https://www.goethe.de/en/kul/bib.html>).

Розвитку та удосконаленню імміграційної політики країни сприяє діяльність публічних бібліотек Німеччини, головною метою якої є допомога у інтеграції іммігрантів у суспільство. Фолькер Пірсіх у дослідженні «Міжкультурні місії бібліотек у Німеччині: тенденції та перспективи», зазначила, що в 1974 р. у Берліні відкрилася Бібліотека ім. Вільгельма Лібкнехта та Намика Кемаля, котра однією з перших почала обслуговувати мігрантів на території Німеччини. Одночасно у міських бібліотеках Дуйсбурга, Франкфурта-на-Майні, Нюрнберга та Штутгарта

були зроблені спроби організувати експериментальне обслуговування мігрантів, яке розглядалося як соціальна робота по обслуговуванню незахищених верств населення: безробітних, інвалідів, мігрантів. У другій половині 1990-х років робота з мігрантами стала самостійним напрямом діяльності бібліотек. У 2006 р. була заснована Комісія з міжкультурної бібліотечної роботи при Німецькій бібліотечній асоціації, яка аналізувала бібліотечну роботу з мігрантами та надавала рекомендації щодо її вдосконалення. З цього часу робота з іммігрантами у публічних бібліотеках Німеччини відбувається у тісному партнерстві з різними організаціями, зокрема із закладами освіти, етнічними організаціями, міською адміністрацією, земельними та комунальними органами влади, соціальними відомствами, релігійними організаціями, таборами для біженців.

Особливе місце у роботі публічних бібліотек з іммігрантами посідають проекти, спрямовані на вивчення німецької мови, адже згідно законодавства країни, бажаючі отримати громадянство мають скласти іспит з німецької мови. Цьому значною мірою сприяють бібліотеки: надають приміщення, технічне обладнання, формують комплекти зі словників, довідників, мовознавчих видань, організують гуртки для бажаючих поглиблено вивчати мову.

Мета проектів – удосконалення за короткий час мовних навичок іммігрантів – користувачів публічних бібліотек та надання інформації про життя та навчання у Німеччині. Задіяні у проектах бібліотеки проводять безкоштовні курси для іммігрантів з вивчення німецької мови, які проходять безпосередньо в бібліотеці або в цифровому форматі через Zoom. Для прикладу: проект «Німецьке кафе» («Café Deutsch») запрошує всіх бажаючих познайомитися з міською бібліотекою Дуйсбурга та її послугами, де також можна знайти підтримку для вивчення мов або поспілкуватися з місцевими жителями за філіжанкою кави (<https://tinyurl.com/33pj9x3c>).

З 2010 р. бібліотеки Гамбурга створюють великі та скоординовані пропозиції для іммігрантів та біженців. Особливо популярний проект добровільної мовної підтримки «Діалог німецькою» («Dialog in Deutsch»). На сайті бібліотеки є розклад занять, і усі бажаючі можуть взяти участь у груповому занятті (<https://tinyurl.com/3cuvduth>).

Кельнська міська бібліотека – одна з найбільших та найважливіших публічних бібліотек у Німеччині, забезпечує доступ до мовних курсів, усіх видів видань різними мовами, програмного забезпечення та мультимедійних пакетів, комп'ютерів, зони WLAN, місць для індивідуальних або групових занять, конференц-залів для тренінгів.

Міська бібліотека Дуйсбурга з 2018 р. запровадила навчальну програму для підлітків «Уроки німецької в бібліотеці» (з 2015 р. діяла як пілотний проект). Це – безкоштовний курс німецької мови для дітей та молоді, який проводиться у співпраці з місцевими школами та соціальними службами. Мета програми – підтримати інтеграцію та освітні можливості підлітків, які потребують додаткової мовної підготовки, а також створити позитивний образ бібліотеки як місця навчання, культури та спілкування.

Міська бібліотека Штутгарта, одна з найсучасніших бібліотек у Європі, пропонує понад 0,5 млн медіафайлів, оригінальну графіку для запозичення, звукову студію з електронними інструментами, майстерню Buchkinder Stuttgart та багато іншого. Вона надає широкий і сучасний асортимент носіїв: книги, журнали, газети, ноти, бази даних, електронні носії, карти та графіка. У бібліотеці є широкий спектр навчальних матеріалів для вивчення понад 100 мов, підтримка для дітей від

18 місяців до 3 років; проводяться години консультацій та презентацій, тренінги під час шкільних тижнів, експертні дискусії, першокласні наукові лекції, багатомовні читання, подкасти подій, платформа електронного навчання тощо.

Отже, завдяки курсам з вивчення мови, книжковим фондам, доступу до різноманітних електронних ресурсів, міжкультурному діалогу, широкому асортименту послуг та розваг, публічні бібліотеки Німеччини створюють привабливе культурно-освітнє середовище для іммігрантів, що сприяє їх інтеграції у суспільство.

Yulia Novalska,

ORCID <https://orcid.org/0000-00015257-1559>,

Chief Librarian of the Research Department,

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: jula1977@bigmir.net

Activities of Public Libraries in Germany on the integration of immigrants into society

The activities of public libraries in Germany aimed at integrating immigrants into society are highlighted. The experience of libraries that were among the first to serve migrants in Germany, as well as libraries involved in projects that provide free German language courses for immigrants, is revealed.

Keywords: immigrants, migration laws, library, communication, information, integration of foreigners, language courses.

Печерога Наталія Василівна,

завідувачка науково-технічної бібліотеки,

Головна астрономічна обсерваторія НАН України,

Київ, Україна

e-mail: nvpech@mao.kiev.ua

Міжнародне співробітництво науково-технічної бібліотеки Головної астрономічної обсерваторії Національної академії наук України

Висвітлено досвід міжнародного співробітництва науково-технічної бібліотеки Головної астрономічної обсерваторії НАН України, зокрема щодо міжнародного документообміну та меж проєкту мережі астрономічних бібліотек світу AstroLib.

Ключові слова: бібліотека, Головна астрономічна обсерваторія, інформаційні ресурси, Національна академія наук України, AstroLib.

Науково-технічна бібліотека (далі – НТБ) є структурним підрозділом Головної астрономічної обсерваторії Національної академії наук України (далі – ГАО НАН України) та здійснює бібліотечно-інформаційний супровід наукової діяльності установи, зокрема бере активну участь в інформаційному та бібліографічному забезпеченні науково-дослідних робіт.

ГАО НАН України заснована 1944 р. з ініціативи академіка АН УРСР О. Я. Орлова, а НТБ – у 1952 р. Сьогодні Науково-технічна бібліотека Головної астрономічної обсерваторії Національної академії наук України накопичила потужний

вузькоспеціалізований бібліотечно-інформаційний ресурс. Сукупний бібліотечний фонд НТБ ГАО НАН України становить 76 560 од. зберігання, з них – 21 274 іноземні видання; книг – 20 673 примірники, з них – 2 721 іноземні; періодика – 49 760 примірників, з них – 17 682 іноземні. Обмінний фонд становить 3476 примірників (видання установи від 1956 р.). Зазначимо, що у фонді книгозбірні зберігаються комплекти журналів «Мироведение» (1914–1937), «Астрономический журнал» (1924–2015), «Astrophysical Journal» (1923–2007); «Astronomische Nachrichten» (1821–1990). Крім того, є повні комплекти періодичних видань ГАО НАН України, що виходили у різні роки: «Астрометрия и астрофизика» (1968–1984), «Кінематика і фізика небесних тіл» (від 1985), «Космічна наука і технологія» (від 1995), «Світогляд» (від 2006), «Короткий астрономічний календар» (від 1948) («Короткий астрономічний календар» з випуску на 1997 р. (видано 1996 р.) має назву «Астрономічний календар»).

Завдяки міжнародному документообміну від початку повномасштабної фази російсько-української війни бібліотека отримала щорічники «The Astronomical Almanac for the Year 2024», «The Astronomical Almanac for the Year 2025», «Astronomical Phenomena for the Year 2025» (США), журнал «Revista Mexicana de Astronomia y Astrofisica» (Мексика). Усі наукові видання ГАО НАН України розміщені на офіційному сайті установи у відкритому доступі 24/7.

НТБ ГАО НАН України створює бази даних власної генерації: електронний каталог (ЕК) – 17 870 записів; електронна картотека публікацій співробітників (Е-картотека) – 9 730 записів. У 2024 р. до ЕК було зафіксовано 7120 звернень, до Е-картотеки – 10 285. На запити користувачів НТБ оцифровує потрібну інформацію та надсилає на е-пошту. Також для науковців ГАО НАН України відкритий доступ до іноземних баз даних Web of Sciences і Scopus, ScienceDirect. Зауважимо, що на офіційному сайті ГАО НАН України на вебсторінці бібліотеки розміщено інформацію про всі наявні ресурси, а також корисні посилання на редакції і видавництва наукових журналів з астрономії, провідні бібліотеки України, іноземні тематичні бази даних, публікації астрономічних обсерваторій, наукових установ та організацій тощо. Використання зовнішніх електронних джерел наукової інформації допомагає компенсувати значний пробіл у комплектуванні бібліотеки фаховими виданнями, зокрема й іноземними.

У 2023 р. фонди бібліотеки поповнено книжковою колекцією відомого німецького вченого-астронома доктора Клауса Йокерса (Klaus Jockers), який багато років поспіль тісно співпрацював з науковцями та бібліотекою ГАО НАН України. Після завершення наукової діяльності він надіслав зі свого приватного зібрання у подарунок бібліотеці 57 примірників книг з астрономії. Нині ці видання зберігаються у НТБ ГАО НАН України як колекція К. Йокерса, інформація про книжки доступна на вебсторінці книгозбірні.

Упродовж останніх кількох років бібліотека ГАО НАН України підтримує тісні міжнародні зв'язки з багатьма установами світу. Ще у 2017 р. бібліотека приєдналася до мережі астрономічних бібліотек світу AstroLib. Цей проєкт був започаткований задля налагодження і підтримки астрономічного співтовариства, розширення контактів із зарубіжними бібліотеками та установами задля оперативного задоволення інформаційних потреб користувачів-науковців.

Розпочинався проєкт з електронного листа бібліотекарки Національної радіо-астрономічної обсерваторії США (National Radio Astronomy Observatory, Charlottesville, Virginia) Марші Дж. Бішоп (Marsha J. Bishop) з пропозицією приєднатися до списку розсилки AstroLib: «Щиро запрошуємо Вас приєднатися до списку розсилки AstroLib. Список розсилки AstroLib призначений для надання інформації про астрономічні бібліотеки, інформаційні центри та все, що стосується підтримки астрономічної спільноти. Приєднання до списку розсилки безкоштовне. Щоб долучитися до списку розсилки AstroLib, перейдіть за посиланням та заповніть форму. Наша мета – об'єднати якомога більше людей, що працюють у сфері бібліотечної справи з астрономії. Ми з нетерпінням чекаємо на зустріч з усіма вами на AstroLib найближчим часом!» [перекл. Н. П.].

Бібліотека відразу приєдналася до цього проєкту і стала частиною світового фахового співтовариства. Відтоді ми маємо можливість замовляти і отримувати від іноземних колег раніше недоступну для наших дослідників фахову інформацію. Сьогодні на замовлення науковців з пошуку потрібної статті ми надсилаємо запит усім членам мережі AstroLib на спеціальну електронну скриньку. Треба зазначити, що майже всі учасники AstroLib оперативно реагують на ці запити. Географія партнерських бібліотек мережі AstroLib – надзвичайно широка, адже є представники з усіх континентів.

Водночас, використовуючи свої фонди, ми регулярно надаємо необхідну інформацію нашим іноземним колегам, оцифровуємо та надсилаємо потрібні матеріали, переважна більшість з яких взагалі відсутня у мережі Інтернет. Також на запити іноземних колег оцифровуємо статті з астрономічних журналів за минулі роки, зокрема видані ще у СРСР. За цей сервіс ми не раз отримували подяки від партнерів. Наведемо кілька прикладів листування:

«Dear Natalia! Thank you very much for your kind email! I am more than happy to know you and other friends in Astrolib Digest. My future plan is preparing an antology. I am asking you and other friends who have national language beside English to write an article bilingual for example: English-Indonesian; English-Ukraine, Italian-English, etc. Would you please send your experience while working in the library; short history of your library, etc? I will collect the articles and published here for Indonesian librarian... Your contribution article will be very valuable for me. Thank you very much for your kind attention! With best regards, Ely, Bosscha Observatory, Indonesia» («Дорога Наталю! Щиро дякую за ваш люб'язний лист. Я дуже рада познайомитися з вами та іншими колегами в Astrolib Digest. Мій план на майбутнє – підготувати антологію. Я прошу вас та інших друзів, чий рідні мови, окрім англійської, написати двомовну статтю, наприклад: англійська-індонезійська; англійська-українська, італійська-англійська тощо. Чи не могли б ви надіслати інформацію про свій досвід роботи у бібліотеці; коротку історію вашої бібліотеки тощо? Я зберу статті та опублікую їх тут для індонезійського бібліотечного співтовариства... Ваша стаття буде дуже цінною для мене. Щиро дякую за вашу увагу! З найкращими побажаннями, Елі, Обсерваторія Босша, Індонезія» [перекл. Н. П.]).

«Dear Natalia! I still remember your help find the chapter for us. A friend of mine asked me to write for an antology about our library service in pandemic time. Enclosed the

paper in Indonesian. I include our communication in table 1. I do hope you give me permit it appears in page 5. Also I sent the conclusion for your information. With best regards, Ely, Bosscha Observatory, Indonesia» («Дорога Наталю! Я досі пам'ятаю, як ви допомогли знайти розділ для нас. Мій колега попросив мене написати для збірки про нашу бібліотечну службу під час пандемії і додав статтю індонезійською мовою. Я включила наше спілкування у таблицю 1. Я дуже сподіваюся, що ви дозволите мені переглянути інформацію на сторінці 5. З повагою, Елі, Обсерваторія Боша, Індонезія» [перекл. Н. П.]).

Зазначимо, що особливо високо була оцінена співпраця бібліотеки з AstroLib під час пандемії та під час російсько-української війни. Багато співробітників ГАО НАН України підкреслювали, що при дистанційній роботі, без доступу до колекцій журналів у книгозбірні установи, саме участь бібліотеки в AstroLib допомагає швидко отримувати потрібну інформацію.

У наш час, в умовах повномасштабної війни міжнародна бібліотечна взаємодія, зокрема тісні зв'язки зі світовим фаховим співтовариством у межах проєкту AstroLib, відіграють дедалі важливішу роль у забезпеченні українських дослідників-астрономів актуальною науковою інформацією.

Natalia Pecheroga,

Head of the Scientific and Technical Library,

Main Astronomical Observatory

of the NAS of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nvpech@mao.kiev.ua

International cooperation of the scientific and technical library of the Main Astronomical Observatory of the National Academy of Sciences of Ukraine

The experience of international cooperation of the scientific and technical library of the Main Astronomical Observatory of the NAS of Ukraine is highlighted, in particular regarding international document exchange and within the framework of the AstroLib project of the world's astronomical libraries network.

Keywords: library, Main Astronomical Observatory, information resources, National Academy of Sciences of Ukraine, AstroLib.

Пономаренко Лариса Олександрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4388-274X>,

кандидатка наук із соціальних комунікацій,

старша наукова співробітниця,

відділ науково-освітніх інформаційних ресурсів та

методичного супроводу освітянських бібліотек,

заступник директора з наукової роботи,

Державна науково-педагогічна бібліотека України

імені В.О. Сухомлинського

Київ, Україна

e-mail: larisa_dnpb@ukr.net

Вебпортал Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського як інструмент інтеграції наукових досліджень у світовий інформаційно-освітній простір

Розглянуто функціонування вебпорталу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського як інструменту науково-інформаційного забезпечення педагогічної науки та формування сучасного освітнього середовища. Доведено його значущість у поширенні результатів досліджень і забезпеченні інтеграції української науки у світовий інформаційно-освітній простір. Охарактеризовано електронні бібліографічні ресурси, серії біобібліографічних видань та науково-допоміжних бібліографічних покажчиків. Висвітлено внесок порталу у популяризацію інноваційних педагогічних практик, розвиток інформаційної культури освітянської спільноти та підвищення міжнародної видимості українських учених.

Ключові слова: вебпортал, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, електронна бібліотека, біобібліографічні покажчики, педагогічна наука, освітнє середовище, інтеграція у світовий інформаційний простір.

У сучасних умовах цифрової трансформації освіти зростає роль наукових бібліотек у забезпеченні доступу до достовірної та якісної інформації, необхідної для досліджень, освітнього процесу і підвищення професійної компетентності педагогічних працівників. Важливе місце у цьому процесі посідає вебпортал (<https://dnrb.gov.ua/ua/>) Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського), який поєднує у собі функції електронної бібліотеки, науково-інформаційного центру та комунікативної платформи.

Вебпортал ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського виконує низку стратегічних завдань, серед яких – науково-інформаційне забезпечення наукових досліджень, надання доступу до електронного каталогу (баз даних) та Науково-педагогічної електронної бібліотеки ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, бібліографічних покажчиків із питань освіти, педагогіки, психології; створення цифрового освітнього середовища, інтеграція українських досліджень у світовий інформаційно-освітній простір.

У I півріччі 2025 р., за даними Google Analytics, вебпортал ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського відвідали понад 22 тис. користувачів з України та зарубіжжя, здійснено понад 31 тис. відвідувань та переглянуто близько 65 тис. сторінок; завантажено понад 5 тис. документів. Загальний обсяг електронного каталогу бібліотеки становить майже 492 тис. бібліографічних записів. Загальна відвідуваність баз даних «Книги», «Періодика», «Рідкісні книги», «Бібліотечна справа» та «Сухомліністика» сягнула майже 20 тис. звернень.

Продовжено розвиток Науково-педагогічної електронної бібліотеки (НПЕБ): загальний масив ресурсу перевищив 13 тис. документів. За півріччя користувачі переглянули близько 13 тис. електронних ресурсів.

Науковці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського розробили концепцію та реалізували на практиці серії біобібліографічних покажчиків: «Видатні педагоги світу», «Академіки НАПН України», «Ювіляри НАПН України», «Майстри бібліотечної справи України». Видання презентують життєвий і науковий шлях визначних педагогів та бібліотечних фахівців, популяризують доробок провідних учених,

сприяють розвитку наукових шкіл. Серія «Академіки НАПН України» (36 випусків) посідає провідне місце, оскільки системно висвітлює досягнення науковців і підсилює імідж української педагогічної науки. Серед останніх біобібліографічних показників виділяються «Володимир Іларіонович Луговий – перший віцепрезидент НАПН України (2020–2025 рр.)» та «Олег Михайлович Топузов – віцепрезидент НАПН України». Вони забезпечують швидкий доступ до структурованої інформації про наукову діяльність учених, містять аналітичні матеріали з узагальненням їхнього творчого доробку та акумулюють дані про наукові публікації, DOI та посилання на повнотекстові матеріали, розміщені в інституційних депозитаріях, що підвищує видимість вітчизняних учених і сприяє інтеграції результатів їхніх досліджень у світовий інформаційно-освітній простір.

Як провідний центр науково-інформаційного забезпечення педагогічної науки та освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського сприяє поширенню результатів вітчизняних досліджень, популяризації інноваційних педагогічних практик і розвитку інформаційної культури освітянської спільноти. У межах виконання НД «Освітнянські бібліотеки як суб'єкт проектування освітнього середовища в умовах цифровізації (прикладне)» (2023–2025) підготовлено науково-допоміжні бібліографічні показники «Нова українська школа – ключова реформа шкільної освіти в умовах цифровізації суспільства: стан, досягнення та перспективи розвитку», «Освіта і педагогічна наука України і Польщі. 2005–2024» та «Бібліотека в епоху цифровізації освіти і науки».

Науково-допоміжний бібліографічний показник «Нова українська школа – ключова реформа шкільної освіти в умовах цифровізації суспільства: стан, досягнення та перспективи розвитку» відображає теоретичні, методичні, організаційні та практичні аспекти впровадження концепції Нової української школи (НУШ). Він охоплює широкий спектр джерел – від нормативно-правових актів до наукових досліджень, навчально-методичних видань та аналітичних оглядів, що спрямовані на підтримку та вдосконалення процесів реформування шкільної освіти в умовах стрімкого розвитку інформаційно-цифрового простору.

Широке коло питань українсько-польської наукової співпраці у сфері освіти і педагогічної науки презентує бібліографічне видання «Освіта і педагогічна наука України і Польщі. 2005–2024»: євроінтеграційні тенденції в освіті, модернізація педагогічної освіти, розвиток освіти в умовах російської війни проти України, впровадження цифрових технологій в освітній процес, набуття ключових компетентностей у продовж життя тощо.

Створені електронні колекції та тематичні бібліографічні ресурси слугують інструментами для професійного розвитку педагогів, надають можливість дистанційного доступу до ресурсів, що особливо актуально в умовах глобальних викликів і потреби у гнучкому навчанні.

Таким чином, вебпортал Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського є не лише технічним інструментом збереження та поширення інформації, а й потужним чинником розвитку науки про освіту, інтеграції українських досліджень у світовий інформаційно-освітній простір та формування відкритого освітнього середовища, орієнтованого на потреби користувача.

Candidate of Social Communications, Senior Research Associate,
Department of Scientific and Educational Information Resources and
Methodological Support for Educational Libraries,
Deputy Director for Scientific Work,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: larisa_dnpb@ukr.net

The V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational of Ukraine web portal as a tool for integrating scientific research into the global information and educational space

This paper sets out to consider the functioning of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine web portal as a tool for scientific and informational support for pedagogical science and the formation of a modern educational environment. The efficacy of the latter in the dissemination of research results and the integration of Ukrainian science into the global information and educational space has been demonstrated. Electronic bibliographic resources, series of biobibliographic publications and scientific and auxiliary bibliographic indexes are described. The portal's contribution to the popularisation of innovative pedagogical practices, the development of the information culture of the educational community, and the enhancement of the international visibility of Ukrainian scientists is highlighted.

Keywords: web portal, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, electronic library, biobibliographic indexes, pedagogical science, educational environment, integration into the global information space.

Прокопенко Лілія Сергіївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>,
кандидатка історичних наук, доцентка,
головна бібліотекарка,
науково-дослідний відділ,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,
Київ, Україна
e-mail: prokopenko888888@gmail.com

Роль міжнародних бібліотечних організацій у досягненні цілей сталого розвитку (на прикладі ІФЛА)

Розглянуто взаємозв'язок між концепцією сталого розвитку та діяльністю міжнародних бібліотечних організацій. Проаналізовано внесок ІФЛА у досягнення Цілей сталого розвитку. Охарактеризовано підтримку ресурсу ІФЛА «Бібліотечна карта світу», підготовку аналітичних документів про внесок бібліотек у досягнення Цілей сталого розвитку, які ІФЛА здійснює на основі добровільних національних та місцевих оглядів різних країн. Наголошено на ролі бібліотек як агентів позитивних змін у суспільстві.

Ключові слова: сталий розвиток і бібліотеки, міжнародне бібліотечне співробітництво, міжнародні бібліотечні організації, ІФЛА, бібліотечна політика.

Сталий розвиток суспільства як глобальна стратегія передбачає гармонійне поєднання економічного зростання, соціальної справедливості та екологічної рівноваги. Бібліотеки активно долучаються до реалізації Цілей сталого розвитку (далі –

ЦСР, відомих також як Глобальні цілі), у 2015 р. визначених ООН як ключові напрямки розвитку країн на період до 2030 р. У цьому контексті важливою є роль бібліотек у забезпеченні доступу до знань для всіх категорій населення, особливо для вразливих груп, наданні освітньої підтримки, як у контексті формальної, так і неформальної освіти, а також у сприянні розвитку цифрової грамотності та соціальної інтеграції. Розуміння змісту й значення ЦСР важливо для бібліотек на глобальному і національному рівнях, адже дає можливість розгорнути активну адвокаційну діяльність, показати внесок бібліотек фактично в усі з визначених міжнародною спільнотою цілей, долучити бібліотеки до національних і регіональних планів розвитку.

Важливу роль у реалізації ЦСР відіграють міжнародні бібліотечні організації, виступаючи як активні учасники глобальних змін. Однією з провідних організацій у цьому напрямі є Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (*International Federation of Library Associations and Institutions*, ІФЛА), яка активно працює на міжнародному рівні, забезпечуючи участь бібліотек у політичних діалогах з питань сталого розвитку. ІФЛА розробляє глобальні адвокаційні кампанії, механізми та інструменти, які допомагають бібліотекам здобути і зберегти підтримку своєї роботи, наочно продемонструвати, які саме позитивні зміни вони можуть зробити у житті спільнот та окремих людей. ІФЛА також репрезентує звіти про внесок бібліотек у реалізацію ЦСР, зокрема щодо доступу до інформації, цифрової інклюзії та просування прав людини. Завдяки таким ініціативам бібліотеки розглядаються не лише як культурні установи, але й як інституції розвитку, здатні створювати партнерства на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Одним із напрямів діяльності ІФЛА є підтримка ресурсу «Бібліотечна карта світу» («Library Map of the World», <https://librarymap.ifla.org>), який надає конкретні приклади участі бібліотек у реалізації ЦСР через профілі окремих країн. З метою заохочення бібліотекарів до опису власного досвіду ІФЛА уклала посібник «Libraries and the Sustainable Development Goals: a storytelling manual» (2018), у якому зібрано поради щодо написання захопливих історій про діяльність, проєкти та програми бібліотек, а також про їхній вплив на громади.

Спільний проєкт ІФЛА і Групи з технологій та соціальних змін (*Technology & Social Change Group*) Школи інформації Вашингтонського університету (США) – «Розвиток та доступ до інформації» («Development and Access to Information», DA2I) – відстежує прогрес у виконанні зобов'язань щодо ЦСР, а також представляє експертні думки про те, як доступ до інформації та бібліотек сприяє досягненню ЦСР. У рамках цього проєкту було підготовлено три звіти (2017 р., 2019 р., 2024 р.).

Корисний напрям діяльності ІФЛА – розроблення інструментів і надання практичних рекомендацій, спрямованих на залучення бібліотек до обговорення важливих рішень, які приймаються на національному, місцевому або інституційному рівні. З цією метою ІФЛА тісно співпрацює з комітетами регіональних структурних підрозділів для визначення пріоритетів та реагування на них на регіональному рівні, зокрема і задля підтримки участі у такій глобальній ініціативі, як ЦСР. ІФЛА розробила інструментарій «Take action!», який дозволяє асоціаціям, установам та окремим особам використовувати корисні ресурси та ефективні ідеї (<https://www.ifla.org/take-action>).

На основі добровільних національних оглядів щодо роботи з досягнення ЦСР – вичерпних письмових звітів, які щороку подаються низкою країн і переглядаються

на Політичному форумі високого рівня задля обміну досвідом і мобілізації підтримки та партнерства зацікавлених сторін для реалізації ЦСР, – ІФЛА підготувала серію матеріалів про те, як саме діяльність бібліотек відображено у таких оглядах. ІФЛА наполягає на тому, що участь бібліотек у процесі підготовки *добровільних національних оглядів* – це не тільки можливість отримати бібліотеками визнання цінності своєї роботи, а й перспектива взяти на себе нові зобов'язання та розширити свої зв'язки. ІФЛА проаналізувала опубліковані *добровільні національні огляди*, акцентувавши увагу на тому, яке місце в них займають бібліотеки. Наразі підготовлено чотири таких аналітичних документа «Libraries in Voluntary National Reviews» – за 2016–2020 рр., 2021 р., 2022 р., 2023 р. З огляду на поширення практики розроблення добровільних місцевих оглядів, яка підтверджує зміцнення ключової роль місцевих органів влади у досягненні багатьох ЦСР, в ІФЛА на їх основі укладено аналітичні документи «Libraries in Voluntary Local Reviews» за 2016–2020 рр. і 2021 р.

Особливу увагу ІФЛА приділяє вивченню досвіду національних бібліотечних асоціацій різних країн у досягненні ЦСР. У квітні – червні 2023 р. з метою ознайомлення з ефективними практиками різних країн було проведено опитування «Підтримка, інтеграція та реалізація: бібліотечні асоціації та Цілі сталого розвитку» («Supporting, integrating and delivering: library associations and the SDGs»), у якому взяли участь 88 національних бібліотечних асоціацій – членів ІФЛА. Результати опитування свідчать про високий рівень обізнаності бібліотечної спільноти про ЦСР загалом. Опитування показало, що більше половини національних бібліотечних асоціацій інтегрували ЦСР у свою діяльність, зокрема використовують їх при плануванні і визначення пріоритетів своєї роботи; понад 40% опитаних мають співробітників або комітети, які безпосередньо займаються ЦСР. Близько половини опитаних зробили ЦСР частиною своєї адвокаційної діяльності. Майже 20% опитаних беруть участь у процесах, пов'язаних із ЦСР (підготовка добровільних національних і місцевих оглядів, співпраця з координаторами ЦСР тощо). Результати опитування наголошують на тому, що успішний досвід участі національних бібліотечних асоціацій різних країн у реалізації ЦСР повинен активно використовуватися тими країнами, які роблять у цьому напрямі перші кроки.

Приклад діяльності ІФЛА показує, що міжнародні бібліотечні організації відіграють суттєву роль у просуванні бібліотек як учасників досягнення ЦСР. Їхня діяльність сприяє інтеграції бібліотек у процеси побудови стійкого, освіченого, інклюзивного суспільства. Для українських бібліотек важливо вивчати цей досвід і активно долучатися до формування моделі сталого розвитку на засадах відкритості, рівності й партнерства. Кожен член бібліотечної спільноти може сприяти зміцненню ролі бібліотек як рушійної сили розвитку, а ЦСР є належною основою для цієї роботи.

Liliia Prokopenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Chief Librarian,

Research Department,

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: prokopenko888888@gmail.com

The role of international library organizations in achieving the Sustainable Development Goals (IFLA case)

The relationship between the concept of sustainable development and the activities of international library organizations is considered. The contribution of IFLA to achieving of the Sustainable Development Goals is analyzed. The support of the IFLA's resource "Library Map of the World" is described, as well as the preparation of analytical documents on the contribution of libraries to achieving of the Sustainable Development Goals, implemented by IFLA on the basis of voluntary national and local reviews of different countries. The role of libraries as agents of positive change in society is emphasized.

Keywords: sustainable development and libraries, international library cooperation, international library organizations, IFLA, library policy.

Рудицька Людмила Павлівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1337-6819>,
молодша наукова співробітниця,
відділ теорії та історії бібліотечної справи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: rudickal@ukr.net

Оновлення спеціалізованого бібліотекознавчого фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах несприятливих зовнішніх чинників в країні (2019–2025)

Проаналізовано тенденції щодо надходжень документів бібліотекознавчої тематики до спеціалізованого фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2019–2025 рр. в умовах негативного впливу пандемії COVID-19, повномасштабного вторгнення РФ на територію України, економічної нестабільності. Розглянуто основні джерела комплектування, тематику видань, наголошено на зростанні ролі електронних ресурсів бібліотекознавчої тематики, уможливленні доступу до світових інформаційних матеріалів.
Ключові слова: бібліотекознавство, надходження документів, війна, пандемія, електронні ресурси, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Інформаційні ресурси бібліотекознавчої тематики становлять основу для теоретичного осмислення, практичного вдосконалення та інновацій у галузі бібліотекознавства, дають змогу бібліотечним спеціалістам ознайомитися з основними напрямками досліджень, методико-технологічними підходами, базовими засадами організації бібліотечної роботи.

У період 2019–2025 рр. Україна стикнулася із серйозними зовнішніми викликами – пандемією COVID-19, повномасштабним вторгненням РФ на територію України, руйнуванням інфраструктури, тривалими обмеженнями бюджетного фінансування, що безпосередньо позначилися на галузі бібліотечної справи загалом та процесі формування фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) зокрема.

Наслідки пандемії COVID-19 далися взнаки вже 2020 р. значними перебоями у ланцюгах постачання документів і вплинули на видавничу діяльність у багатьох

країнах. Закриття кордонів, обмеження на міжнародні поїздки, необхідність адаптуватися до нових умов віддаленої роботи також значно ускладнили надходження до бібліотеки друкованих видань, особливо іноземних. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України 2022 р. серйозно позначилося на інфраструктурі країни. Через бойові дії, тимчасову окупацію частини територій, порушення логістичних зв'язків бібліотеки зіштовхнулися з серйозними труднощами у забезпеченні необхідними науковими й освітніми матеріалами. Багато видавництв зазнали руйнувань, деякі були змушені припинити випуск друкованої продукції або обмежити її. Крім того, політична ситуація та санкції, накладені на РФ та інші країни, з якими раніше було налагоджено співпрацю, унеможливили надходження документів у довоєнних обсягах. Про надходження видавничої бібліотекознавчої продукції до фонду читальної зали бібліотекознавчої літератури (далі – ЧЗБЛ) за сім років (2019–2025) свідчать такі показники: загалом надійшло і було опрацьовано 739 документів. 2019–2021 рр. – 333 прим. документів, з яких 157 – україномовних, 176 – зарубіжних видань. За роки повномасштабного вторгнення РФ 2022–2025 рр. надійшло 406 прим. документів, з яких україномовних – 294, 112 – зарубіжних видань. Для порівняння: упродовж трьох років до пандемії загальна кількість нових надходжень видань бібліотекознавчої тематики становила близько 1000 прим.

Основними джерелами комплектування фонду бібліотекознавчої літератури у 2019–2025 рр. були: обов'язковий примірник; книгообмін; дари від авторів, організацій, приватних осіб; надходження власних фахових видань. Купівлю видань за кошти державного бюджету НБУВ не здійснює уже тривалий час у зв'язку з обмеженим фінансуванням бібліотеки.

За рахунок книгообміну відбувається поповнення фонду сучасною зарубіжною літературою з бібліотекознавства. Зокрема, надходять іноземні періодичні і продовжувані видання, такі як: «BiblioAsia» (Сінгапур); «Bibliothèque nationale de France» (Франція); «Biblioteka Narodowa», «Polska bibliografia bibliologiczna», «Przegląd Biblioteczny» (Польща); «Österreichische Nationalbibliothek. Jahresbericht» (Австрія) та ін.

До спеціалізованого фонду ЧЗБЛ надходять усі фахові періодичні та продовжувані видання України, у яких висвітлюються результати бібліотекознавчих досліджень, розглядається інноваційний досвід, застосування нових методик у бібліотечній практиці. Насамперед, це – видання НБУВ: науково-теоретичний та практичний журнал «Бібліотечний вісник», збірник статей «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», збірники матеріалів міжнародних наукових конференцій НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація...», збірники наукових праць «Рукописна та книжкова спадщина України», «Українська біографістика» та ін.

У 2022–2025 рр. спостерігається зміна тематичних акцентів у бібліотекознавчих публікаціях: дослідники значною мірою зосереджуються на питаннях збереження бібліотек у воєнний час, оцифруванню історико-культурних фондів, інформаційної безпеки й адаптації бібліотек до кризових умов, що відображається у сучасній фаховій періодиці – журналах «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Бібліотечна планета», «Бібліотечний вісник», «Бібліотечний Меркурій», «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика», «Вісник Книжкової палати», «Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук» та ін.

Важливими джерелами з історії розвитку бібліотечної справи та бібліотекознавства, актуальних питань сучасної науки і практики у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності для дослідників, працівників бібліотек, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти є книжкові видання, що надійшли у цей складний період до фонду ЧЗБЛ. Серед них – колективні монографії: «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020)» (відп. ред. О. М. Василенко, 2022), «Бібліотечні портали знань» (відп. ред. К. В. Лобузін, 2022); «Базові складові сучасної системи збереження особливо цінних бібліотечних та архівних фондів, що становлять культурне надбання України» (відп. ред. Ю. С. Ковтанюк, 2023); «Академік Михайло Птуха: з архівної спадщини» (відп. ред. Л. М. Яременко, 2024); «Атрибуція й експертиза книжкових пам'яток: з досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (відп. ред. Г. І. Ковальчук, 2023); монографія Н. Бондар «Видання Івана Федорова і Петра Мстиславця: філологічний аспект» (2024); навчальне видання О. Прігунова і Ю. Яворської «Інноваційні підходи в освітній діяльності бібліотек» (2024) та ін.

Науково-бібліографічні видання, наявні у спеціалізованому фонді бібліотекознавчої літератури, забезпечують систематизований, точний та швидкий доступ користувачів до інформації. Зокрема, це: бібліографічні покажчики «Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», анотований бібліографічний покажчик «Стандарти з бібліотечної справи і суміжних галузей», інформаційно-аналітичне видання «Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України у ... році», довідник «Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (відп. ред. Г. І. Ковальчук) та ін.

У зв'язку зі скороченням обсягів друкованої продукції зросло значення цифрових репозитаріїв та інших е-ресурсів. В умовах війни роль бібліотеки як репозитарію наукової інформації посилилася у зв'язку з труднощами в отриманні друкованих видань. Бібліотека активізувала свою діяльність щодо збереження електронних фахових матеріалів, обслуговування ними користувачів в онлайн-форматі. Переважну більшість інтелектуальної продукції власного виробництва НБУВ, зосередженої у спеціалізованому фонді ЧЗБЛ, представлено у цифровому форматі в електронній бібліотеці і репозитарії НБУВ, доступних для широкого кола українських і зарубіжних користувачів на вебпорталі НБУВ. Навігатором по фонду ЧЗБЛ є аналітико-бібліографічна база даних бібліотекознавчої літератури, яка відображає надходження до спеціалізованого бібліотекознавчого фонду з 1999 р. і також є у вільному доступі в мережі Інтернет (<https://surl.li/gjrqdk>). Важливим джерелом бібліотекознавчої інформації для користувачів ЧЗБЛ є й інтегровані у світовий інформаційний простір електронні наукові ресурси, розміщені на бібліотечній цифровій платформі підтримки наукових досліджень в Україні ResearchUA (цифровий проєкт НБУВ; <http://research.nbuv.gov.ua/>). Також 2025 р. НБУВ отримала річну передплату і відтак безкоштовний доступ для користувачів до архіву української періодики онлайн LIBRARIA (<https://libraria.ua>). Для українських фахівців продовжено доступ до міжнародних баз даних наукової інформації Scopus (<https://www.scopus.com>) і Research4Life (<https://www.research4life.org/>).

Отже, не зважаючи на складні умови роботи, викликані пандемією COVID-19, повномасштабним вторгнення РФ на територію України, економічною нестабільністю, у 2019–2025 рр. тривала діяльність, спрямована на оновлення складу бібліотекознавчого фонду НБУВ друкованими виданнями, надання вільного доступу до спеціалізованих електронних ресурсів, що є важливим складником для задоволення інформаційно-знансєвих потреб користувачів. Подальшу роботу у цьому напрямі буде зосереджено на розбудову інформаційного потенціалу електронних ресурсів читального залу бібліотекознавчої літератури, оцифрування важливих бібліотекознавчих видань ретроспективної частини фонду, оперативне комплектування та опрацювання нових надходжень, а також повідомлення фахівців про них шляхом адресного інформування та електронних книжкових виставок. Не менш значимим для поповнення бібліотекознавчого фонду є розвиток міжнародної фахової комунікації як у контексті книгообміну, так й інформаційного забезпечення широкого загалу науковців і практиків бібліотечно-інформаційної сфери.

Lyudmila Rudytska,
ORCID <https://0000-0003-1337-6819>,
Junior Researcher,
Department of Theory and History of Library Science,
Institute of Library Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: rudickal@ukr.net

Updating the Specialized Library Fund of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the Face of Adverse External Factors in the Country (2019–2025)

The trends in the receipt of documents on library science topics to the specialized fund of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in 2019–2025 are analyzed in the context of the negative impact of the COVID-19 pandemic, the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine, and economic instability. The main sources of acquisition, the topics of publications are considered, and the growing role of electronic sources on library science topics and the provision of access to world information resources are emphasized.

Keywords: library science, receipt of documents, war, pandemic, electronic resources, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Соколова Ірина Василівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4409-5630>,
наукова співробітниця,
відділ теорії та історії бібліотечної справи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: Sokolova@nbuv.gov.ua

Репозитарій dCOBISS у бібліотечно-інформаційній системі балканського регіону

Розглянуто створення та функціональні можливості цифрового репозитарія dCOBISS. Окрема увага приділяється використанню dCOBISS для зберігання і поширення публікацій на умовах Відкритого Доступу, що має велике значення для потреб розвитку науки цього регіону.

Ключові слова: dCOBISS, репозитарій, бібліотечно-інформаційна система COBISS, бібліотечна мережа, взаємодія бібліотек.

Інститут інформаційних наук IZUM здійснює роботу щодо створення і покращення сервісів, програм та додатків для користувачів бібліотечної і інформаційної сфери регіону Західних Балкан. Поява репозитаріїв, в яких може необмежену кількість часу зберігатися будь-який обсяг інформації на невеликих площах – закономірний і необхідний етап у розвитку бібліотек та бібліотечних мереж.

Цифровий репозитарій dCOBISS досить молодий проєкт, який був започаткований у 2020 р. Розробники зазначають, що бібліотекарі й користувачі почали працювати з першою версією вебдодатку, що забезпечує функціонування репозитарію, і який згодом буде вдосконалюватися й модернізуватися. У цифровому репозитарії dCOBISS зберігаються електронні тексти і мультимедійний контент. Особливістю цього ресурсу є те, що він має необхідний інструментарій, щоб збирати і відкривати для аналізу інформацію про публікації Відкритого Доступу (далі – ВД): наукові проєкти, витрати на рецензування і друк наукових публікацій, дані про спонсорів та організації, що виділяють фінансування (<https://tinyurl.com/4mezn8ry>).

Цей ресурс був створений у рамках вже працюючої бібліотечно-інформаційної системи COBISS (Co-operative Online Bibliographic System & Services; Спільна онлайн-бібліографічна система та послуги), яка об'єднує у співпраці бібліотеки регіону через єдину електронну платформу, корпоративний каталог, спільні електронні бази даних (<https://www.cobiss.net/>). У системі COBISS взаємодіють бібліотеки різних типів та підпорядкування: наукових установ, університетів та середніх навчальних закладів, шкільні, бібліотеки підприємств, масові, дитячі тощо. Після запуску нового вебдодатка, усі бібліотеки, що співпрацюють у бібліотечно-інформаційній системі COBISS, отримали можливість з ним працювати.

dCOBISS забезпечує функціональні можливості для: введення файлів, пошуку публікацій, експорту даних з інституційних репозитаріїв, введення даних про публікації Відкритого Доступу.

Функціональні можливості цього репозитарію дозволяють розміщення і зберігання повних текстів у форматах pdf та doc, а також інших цифрових матеріалів: аудіо- та відеозаписів, зображень, фотографій, презентацій, діаграм тощо. Введення бібліографічних записів до корпоративного електронного каталогу, а також електронних текстів, цифрових зображень і мультимедійного контенту до репозитарію dCOBISS виконують бібліографи локальних бібліотек. Бібліографічні записи і цифровий контент, які введені до електронного каталогу і репозитарію dCOBISS доступні для перегляду і роботи бібліотекарям і користувачам бібліотечно-інформаційної системи COBISS.

Зручним сервісом для користувачів є можливість здійснювати повнотекстовий пошук за матеріалами репозитарію. Це означає, що на початковому етапі пошуку,

коли в пошуковий рядок вводяться ключові слова з метою знайти необхідний документ, у переліку знайдених системою документів відображаються не лише ті публікації, що мають це слово у назві або резюме, а й у повних текстах. Усі текстові файли в репозитарії dCOBISS конвертуються та зберігаються у єдиному форматі txt. Конвертація у єдиний формат необхідна для забезпечення функції повнотекстового пошуку.

Поряд з ненауковим цифровим контентом до репозитарія dCOBISS зберігають наукові публікації, що поширюються на умовах ВД. Рух за створення і поширення наукових публікацій на умовах ВД є прогресивним явищем, адже це сприяє прискоренню наукової комунікації та навігації в інформаційному просторі, користувачі отримують можливість читати та завантажувати наукові тексти безкоштовно, а маловідомі електронні видання стають більш доступними для віддаленого користувача. Водночас створення репозитаріїв ВД дозволяє бібліотекам долати труднощі у зв'язку з недостатнім фінансуванням та обмеженими можливостями купувати наукові журнали, що постійно зростають у ціні. Наукові публікації ВД зберігаються у репозитаріях і відкриваються для користувачів безкоштовно, при цьому друк та рецензування потребують оплати. Ці витрати несуть автори-науковці, спонсори, організації. У репозитарії dCOBISS крім самих наукових текстів ВД збирається така інформація: наукові проєкти, в рамках яких фінансуються видання або стаття, вартість публікацій, платники.

Робота над dCOBISS продовжується відповідно до тенденцій та вимог швидко змінних умов роботи бібліотек, а також прискорення інформаційних потоків, збільшення швидкості обміну та обробки інформації. Розробники вебдодатка зазначають, що враховуватимуть усі вимоги та побажання працівників бібліотечно-інформаційної сфери для налагодження чіткої роботи репозитарія. Вивчення та аналіз зарубіжного досвіду свідчать, що саме об'єднані зусилля фахівців інформаційних технологій і бібліотечних співробітників у справі створення, формування та наповнення цифрового репозитарію dCOBISS дають користувачеві якісно новий рівень послуг, якого той потребує.

Irina Sokolova,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4409-5630>,
Junior Research Associate,
Department of Theory and History of Librarianship,
Institute of Library Science,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Sokolova@nbuv.gov.ua

DCOBISS repository in the library and information system of the balkan region

The publication discusses the creation and functionality of the dCOBISS digital repository. Special attention is paid to the use of dCOBISS for storing and distributing Open Access publications, which is of great importance for the needs of the development of science in this region.

Keywords: dCOBISS, repository, COBISS library information system, library network, library interaction.

Сокур Олена Леонідівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>,
кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша дослідниця,
завідувачка відділу науково-методичної роботи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: sokurol@ukr.net

Підвищення кваліфікації працівників інформаційно-бібліотечного комплексу в умовах воєнного стану: базові засади

Визначено, що базовими засадами підвищення кваліфікації бібліотекарів на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану є: актуалізація нормативно-правової бази, переорієнтація науково-інформаційної комунікації, проведення заходів у змішаному форматі, актуалізація напрямів науково-методичної діяльності, модифікація принципів, інтенсифікація взаємодії.

Ключові слова: академічна бібліотека, науково-методична діяльність, підвищення кваліфікації, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна академія наук України.

В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 р. внаслідок повномасштабної агресії російської федерації, відбулася переорієнтація підвищення кваліфікації бібліотечних працівників інформаційно-бібліотечного комплексу, зважаючи на внутрішні й зовнішні виклики:

- постійні бомбардування цивільної інфраструктури агресором;
- непередбачувані відключення електроенергії;
- транспортні колапси;
- вимушений перехід на дистанційний формат роботи;
- робота за скороченим графіком;
- виконання бібліотеками інших завдань керівництва.

Враховуючи вищевикладене, базовими засадами підвищення кваліфікації бібліотечних працівників інформаційно-бібліотечного комплексу визначено:

1. *Актуалізація нормативно-правової бази* (Закон України від 23.02.2023 № 2926-IX «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027)»; постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 № 119 «Деякі питання Національної програми інформатизації», розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2023 № 190-р «Про схвалення «Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія»» та затвердження операційного плану її реалізації на 2023–2025 роки»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1351-р. «Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках», розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.03.2025 № 293-р. «Про схвалення Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках», постанова Президії НАН України від 10.01.2024 № 8

«Про Основні наукові напрями та найважливіші проблеми фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2024–2028 роки», постанова Президії НАН України від 20.03.2024 № 127 «Про затвердження Положення про журнал відкритого доступу Національної академії наук України», розпорядження Президії НАН України від 12.06.2024 № 350 «Про затвердження Положення про відкриту науку в НАН України», Стратегія розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2022–2023); Положення про мережу бібліотек наукових установ НАН України; Положення про бібліотеку наукової установи НАН України).

2. *Переорієнтація науково-інформаційної комунікації* (започаткування групи академічних бібліотекарів «Мережа» у популярному меседжері Viber, розсилка інформації на е-пошту, підготовка інформації на сайті НБУВ та офіційній сторінці бібліотеки у Facebook, налагодження дистанційного індивідуального інформування та консультивання).

3. *Проведення заходів у змішаному форматі* сприяло розширенню: кола спікерів заходів; кількості слухачької аудиторії; тематики заходів.

4. *Актуалізація напрямів науково-методичної діяльності* (організація тематичних заходів із підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, комплексне інформування, видавнича діяльність, методичний моніторинг діяльності академічних бібліотек, підготовка консультацій на актуальні запити, підготовка експертних висновків).

5. *Модернізація принципів* організації підвищення кваліфікації бібліотечних працівників (клієнтоорієнтованість, відкритість, доступність, мультиперспективність, багаторакурсність, універсальність).

6. *Інтенсифікація взаємодії* (відбувається на таких рівнях: внутрішньо-віддільський, міжвіддільський, внутрішньомережевий та загальнодержавний).

Таким чином, базовими засадами підвищення кваліфікації бібліотечних працівників інформаційно-бібліотечного комплексу в умовах воєнного стану є: актуалізація нормативно-правової бази, переорієнтація науково-інформаційної комунікації, проведення заходів у змішаному форматі, актуалізація напрямів науково-методичної діяльності, модернізація принципів, інтенсифікація взаємодії. Отже, можемо констатувати, що в умовах воєнного стану відбулася трансформація системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників інформаційно-бібліотечного комплексу.

Olena Sokur,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>,

Candidate of Social Communications, Senior Research Associate,

Head of the Department of Scientific and Methodical Activity,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: sokuro@ukr.net

Improving the qualification of information and library complex employees in martial arts conditions: basic principles

It was determined that the basic principles of improving the skills of librarians at the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine under martial law are: updating the regulatory framework, reorienting scientific and information communication, conducting events in a mixed format, updating the areas of scientific and methodological activity, modernisation of principles, and intensifying interaction.

Keywords: academic library, scientific and methodological activities, advanced training, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

Степанова Майя Сергіївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3144-1648>,

молодша наукова співробітниця,

сектор міжнародного книгообміну,

відділ іноземного комплектування,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: stepmaja211@gmail.com

Співпраця Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з Бібліотекою національної асамблеї Республіки Корея: особливості міжнародного книгообміну, сучасний стан

Висвітлено особливості міжнародного книгообміну Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з Бібліотекою національної асамблеї Республіки Корея за період з 2023 по перше півріччя 2025 рр.

Ключові слова: наукові установи, культурні зв'язки, міжнародний книгообмін, електронні видання, паперові видання.

Міжнародний книгообмін (далі – МКО) є важливим джерелом регулярного надходження до фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) малотиражної оригінальної літератури, сучасних наукових іноземних видань, рідкісних видань, присвячених культурній та історичній спадщині різних країн світу. Головне завдання МКО – сприяння подальшій інтеграції України у міжнародний науковий і культурний простір. Міжнародний книгообмін здійснюється на некомерційній основі за безпосередньою домовленістю між учасниками-партнерами.

Книгообмінні зв'язки з науковими і культурними установами Республіки Корея були започатковані у 90-тих роках ХХ ст.

На сучасному етапі однією з пріоритетних бібліотек і одним з найактивніших партнерів є Бібліотека національної асамблеї Республіки Корея. Бібліотека національної асамблеї Республіки Корея була заснована у 1952 р. Нині її фонд налічує 8,5 млн томів і 420 млн сторінок повнотекстових баз даних. Співробітництво між НБУВ і Бібліотекою національної асамблеї було розпочато у 1995 р.

Книгообмін з Бібліотекою національної асамблеї Республіки Корея залишається стабільним і передбачуваним. Раз на квартал Бібліотека надсилає установам-партнерам списки літератури. За галузями знання це: науково-технічна література,

історична, юридична, соціологічні дослідження, лінгвістика, мистецтвознавство, релігієзнавство і актуальна художня література. На початку року Бібліотека національної асамблеї проводить опитування щодо інформаційних запитів і потреб партнерів, кількості корейських видань – корейською і англійською мовами, яку зберігають фонди, також корегуються списки періодичних видань.

Корея лідирує за кількістю паперових видань у списках літератури на обмін. Здебільшого це – дорогі повноколірні видання з оригінальними поліграфічними рішеннями. Лише 40–30% книгообмінних видань є електронними. Щороку Бібліотека національної асамблеї за допомогою опитування збирає інформацію щодо зацікавленості установ-партнерів в електронних виданнях і враховує відповіді у подальшій співпраці.

Серед паперових періодичних видань, які надходять до фондів НБУВ з Бібліотеки національної асамблеї Республіки Корея, – журнали, які мають 30–60-тирічну історію. Як приклад можна навести журнали: *Koreana* (1-ший номер у 1987 р.), *Korean Heritage* (1-ший номер у 1965 р.), *Korea Journal* (1-ший номер у 1961 р.), *Journal of Asia Sociology* (1-ший номер у 1972 р.), *Journal of International and Area Studies* (1-ший номер у 1994 році). Більшість корейських періодичних видань, які надходять до НБУВ, розраховані на широку міжнародну аудиторію, видаються англійською, але можуть бути цікавими і для фахівців, які вивчають корейську культуру. Наприклад, *Koreana* виходить 11 мовами, включаючи арабську, індонезійську і в'єтнамську. З 2025 р. випуск російськомовного видання тимчасово припинено. Паралельно з паперовими існують електронні версії *Koreana* англійською і корейською мовами. Видання розповсюджується в 150 країнах – в університетських бібліотеках, культурних установах, музеях.

Серед книжкових видань, які пропонує Бібліотека національної асамблеї Республіки Корея установам-партнерам, переважають видання корейською мовою. За тематикою ці видання охоплюють увесь спектр суспільного, політичного наукового і культурного життя Республіки Корея. Багато літератури присвячено корейській історії територіальних війн, досвіду окупації Японією і післявоєнній відбудові країни, а також взаємовідносинам з сусідніми наддержавами. Наприклад, до фондів НБУВ передано такі видання: *Історія китайсько-корейських відносин у міжнародному порядку Східної Азії*; Хон Ч. У. Японський ідеологічний контроль і політика переорієнтації; *Заснування східноазійської спільноти та розбудова миру*; *Beyond China's expansionist nationalism: a Korean perspective*, Cho Y. *Japanese military «Comfort women»*. Без перебільшення можна стверджувати, що в умовах російсько-української війни ця література, яка є актуальною, затребуваною і своєчасною, чекає на свого перекладача, який зробить її доступною ширшому колу українських читачів і дослідників.

За 2023 р. з Бібліотеки національної асамблеї Республіки Корея до НБУВ надійшло 129 видань, з них – 13 книг, одне продовжуване видання і 115 журналів. Натомість НБУВ відправила 8 книг і 21 журнал.

У 2024 р. НБУВ отримала 116 видань, з них – 32 книги і 84 журнали, було надіслано 11 книжкових видань і 7 журналів.

Наприкінці 2024 р. Бібліотека національної асамблеї без попереднього запиту надіслала до НБУВ добірку найвідоміших творів мовою оригіналу Нобелівської лауреатки в області літератури 2024 р., південнокорейської письменниці – Хан Ган.

Загалом – 15 книг, 14 з них було передано у фонди НБУВ, а одну – до Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника. Серед творів – такі всесвітньо відомі романи, як «Вегетаріанка», «Кохання Йосу», «Чорний олень», «Уроки грецької», «Людські вчинки». Слід зазначити, що на той момент в Республіці Корея були розпродані майже усі тиражі вищезазначеної авторки. Цінність цих надходжень до НБУВ полягає у їх актуальності, важливості тем, які досліджуються і відображаються в текстах (історична травма, ідентичність та самовизначення, різні форми насильства, соціальні норми). Добірка творів Хан Ган також представляє інтерес для відвідувачів бібліотеки, які вивчають корейську мову і перекладачів.

Порівняно з попередніми роками спостерігається збільшення надходжень книжкових видань з Бібліотеки національної асамблеї Республіки Корея. За I півріччя 2025 р. Бібліотека національної асамблеї Республіка Корея надіслала 62 видання, з них – 34 книги, одна брошура, одне продовжене видання і 26 журналів. За той самий період у 2023 р. Національна бібліотека Кореї надіслала до НБУВ 55 журналів. І за перше півріччя 2024 р. НБУВ отримала 48 журналів і дві книги.

У своїх запитах до НБУВ Бібліотека національної асамблеї Республіки Корея надає перевагу науково-технічній, історичній літературі, науково-довідковим виданням НБУВ, виданням мистецько-художнього спрямування.

Здійснюючи міжнародний книгообмін, бібліотеки не лише поповнюють власні фонди іноземною літературою, але і беруть участь у формуванні іміджу своєї країни за кордоном. Бібліотека національної асамблеї є прикладом вдалого, послідовного і гнучкого співробітництва з установами-партнерами, що сприяє популяризації південнокорейської культури в усьому світі.

На сьогодні Бібліотека національної асамблеї Республіки Корея є надійним партнером НБУВ, існує реальна можливість розвивати і поглиблювати культурні і наукові зв'язки між двома організаціями. На відміну від вузькопрофільних інститутських бібліотек національні – зацікавлені також і в літературі універсального змісту, яка якнайглибше відображає самобутність культур і історії різних країн і народів. Національні бібліотеки потребують індивідуальних книгообмінних списків, куди будуть включені художні, зокрема і класичні художні твори українських авторів, художні і документальні твори про російсько-українську війну, твори, присвячені тоталітарному минулому України.

Maya Stepanova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3144-1648>,

Junior Research Associate,

Department of Foreign Procurement,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: stepmaja211@gmail.com

The collaboration between the Vernadskyi National Library of Ukraine and the Library of the National Assembly of the Republic of Korea: current state and features of international book exchange

The features of the international book exchange between the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine and the National Assembly Library of the Republic of Korea have been highlighted for the period from 2023 to the first half of 2025.

Keywords: scientific institutions, cultural ties, international book exchange, cultural ties, online publishing, paper publications.

Стрішенець Надія Володимирівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8032-6622>,
докторка історичних наук, старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: strishenets@nbuv.gov.ua

Пов'язані дані у контексті каталогізації

Рокрито зміну змісту поняття «бібліографічний запис», висвітлено принципово нові підходи до каталогізації на основі пов'язаних даних, джерела пов'язаних даних для бібліотек.

Ключові слова: каталогізація, пов'язані дані, джерела пов'язаних даних, Міжнародні принципи каталогізації.

У «Декларації про міжнародні принципи каталогізації» ІФЛА 2016 р. серед іншого було внесено на перший погляд не надто помітну зміну: звичний для багатьох поколінь бібліотекарів термін «бібліографічний запис» (bibliographic record) вилучено, а натомість введено «бібліографічні дані» (bibliographic data). Хоча ще в Принципах каталогізації 2009 р. він використовувався (як і «авторитетний запис»). Обидва терміни у документах ІФЛА мають в основі своїй схожі дефініції, й позначають вони елементи даних, що описують бібліографічний ресурс і забезпечують доступ до нього. І все ж перехід до «бібліографічних даних» вже свідчить про відмову від сталої, фіксованої форми, закладеної у понятті «бібліографічний запис». Спробуємо проаналізувати – чому.

У проєкті нової Декларації про міжнародні принципи каталогізації (березень 2025 р.) заявлено, що поряд з традиційним, формується новий підхід до каталогізації з використанням сутностей і зв'язків, визначених Бібліотечною еталонною моделлю ІФЛА для підтримання пов'язаних даних (<https://www.ifla.org/news/international-cataloguing-principles-icp-worldwide-review>). Як бачимо, йдеться вже не про сталий «бібліографічний запис», а про «дані», точніше «пов'язані дані». Те, що пов'язані дані поступово стають частиною каталогознавства, аналізувалося нами й раніше, зокрема, у статті «Зарубіжна каталогізація: пов'язані дані і BIBFRAME» (Стрішенець Н. В. Зарубіжна каталогізація : пов'язані дані і BIBFRAME. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 45. С. 9–21). Але в останні роки концепція пов'язаних даних саме у контексті бібліотекознавства набула чіткіших обрисів, а головне, вона закладена в оновленому міжнародному стандарті «Опис та доступ до ресурсів» («Resource Description and Access», RDA).

Слід відзначити, що зв'язки, як істотна властивість бібліографічного універсуму, існували ще у карткових і навіть у друкованих каталогах й підтримувалися за допомогою системи покликань. Комп'ютерні технології відкрили нові можливості значно ефективнішого їх відображення і функціонування вже у онлайновому середовищі. Йдеться насамперед про потенціал бібліографічних

зв'язків, що їх містить семантичний веб, який ще називають мережею пов'язаних даних. Частина цих зв'язків працює і у сучасному е-каталозі. Особливо, коли йдеться про пошук усіх видань одного автора (за наявності авторитетного контролю) чи певної тематики – за допомогою інтерактивних предметних рубрик та індексів класифікації. Водночас метою є надання можливості читачеві за допомогою пошуку в е-каталозі вийти на нові зв'язки, за межі власне бібліотечного каталогу.

Дослідженнями пов'язаних даних, з точки зору їх використання у бібліотеках, займаються науковці OCLC разом з Бібліотекою Конгресу та низкою інших Національних бібліотек (<https://www.oclc.org/research/areas/data-science/linkedata/linked-data-outputs.html>). Природно, що більшість їх проєктів стосується функціонування Worldcat, тобто світового каталогу. В одному з останніх досліджень OCLC, яке називається «Пов'язані дані: майбутнє бібліотечної каталогізації», наводиться доволі розлоге визначення цього поняття: «Пов'язані дані – це спосіб упорядкування й поєднання даних в Інтернеті таким чином, щоб можна було легко, в автоматичному режимі, за допомогою програмних засобів ділитися ними й використовувати різними системами та сервісами» (OCLC. Linked Data: The Future of Library Cataloging. P. 2. URL: <https://www.oclc.org/go/en/publications/linked-data-the-future-of-library-cataloging.html>).

Американський дослідник Кайл Банерджі (Kyle Banerjee) у статті «Міф про пов'язані дані» зазначає, що пов'язані дані – це спосіб опису ресурсів і зв'язків між ними за допомогою вебадрес, які служать ідентифікаторами. Це означає, – зауважує К. Банерджі, – що замість того, щоб зберігати ім'я, предметну рубрику, географічну назву чи іншу точку доступу до даних, бібліотечна система, що функціонує на основі пов'язаних даних, зберігає вебадреси, де можна отримати усю цю інформацію. При цьому файли імен чи географічних назв, можуть підтримуватися різними організаціями (Banerjee K. The Linked Data Myth. *Library Journal*. 2020. Aug 13. URL: <https://www.libraryjournal.com/story/the-linked-data-myth>). Додамо, що справді, впродовж років багато бібліотек звертається до авторитетного файлу імен Бібліотеки Конгресу, а за географічними назвами – до тезауруса географічних назв Гетті інституту, США (Getty Thesaurus of Geographic Names). К. Банерджі зазначає, що фрагменти даних поєднуються у семантичній мережі за допомогою URI та RDF, і така система дає змогу виражати набагато складніші зв'язки. Але для цього метадані мають бути такої високої якості, яку далеко не всі бібліотеки можуть забезпечити.

Отже, поняття «пов'язані дані» означає насамперед покликання на ресурси, які зберігаються в іншому місці, а не у самій бібліотеці. Найвідомішими джерела пов'язаних даних, до яких звертаються бібліотеки, є VIAF, ISNI, Гетті інститут (англ. Getty Center, імена художників), Wikidata та DBpedia. Найбільш відомим з них для українських бібліотекарів є VIAF – Віртуальний міжнародний авторитетний файл (<https://viaf.org>). До його створення й підтримання у актуальному стані, окрім OCLC, причетні такі світові кнгозбірні як Бібліотека Конгресу, Національні бібліотеки Німеччини, Франції та ін. VIAF пов'язує авторитетні файли різних Національних бібліотек, об'єднуючи кожен авторитетний запис, що входить до їхнього складу, в один об'єднаний «суперзапис», який таким чином містить варіанти форми імен, назв установ і організацій різними мовами. Окрім цього, кожному автору, установі чи організації присвоюється ідентифікатор VIAF – VIAF ID і постійне покликання (permalink), які й використовуються у пов'язаних даних. Наприклад, Національна

академія наук України має VIAF ID: 159601540 (Corporate) і постійне покликання – <http://viaf.org/viaf/159601540>.

Впродовж останнього десятиліття каталогізатори дедалі частіше також звертаються і до ISNI – Міжнародного стандартного ідентифікатора імен та назв (див. Стрішенець Н. ISNI та авторитетний контроль у бібліотеках. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 177–180. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726>). У 2012 р. він був опублікований як стандарт ISO 27729:2012, а у 2023 р., після перегляду, знову затверджений. Нині ISNI використовується не лише бібліотеками, але й видавцями, установами авторського права. Його мета: однозначна ідентифікація осіб і організацій, які беруть участь у творчій діяльності. База даних ISNI є загальнодоступною. Кожному автору, зокрема колективному, у ній присвоюється свій унікальний ідентифікаційний номер. Так, Національна академія наук України, представлена там понад півсотнею варіантів написання, має ідентифікатор:0000 0004 0385 8977, і постійне покликання: <https://isni.org/isni/0000000403858977>.

Іншим відомим прикладом реалізації концепції пов'язаних даних є Dbpedia, створена на основі Вікіпедії. Впродовж років каталогізатори активно звертаються до Вікіпедії для уточнення біографічних, фактографічних даних тощо. Але, щоб використовувати інформацію з Вікіпедії для технології пов'язаних даних, вона має бути у вигляді не звичайного тексту, а структурованою. DBpedia якраз і є проектом, спрямованим на вилучення структурованої інформації з величезного обсягу даних, накопичених Вікіпедією. Така інформація вже придатна для використання її у каталогізації. А це, окрім іншого, має потенціал суттєвого збагачення бібліотечних каталогів додатковими, корисними для читача, відомостями. DBpedia побудована на основі технології RDF (Resource Description Framework / Середовище опису ресурсів), що є стандартною моделлю для представлення семантичних даних у мережі. Вона допомагає структурувати й пов'язати інформацію не лише всередині е-каталогу чи бібліотеки, а й ту, що зберігається у різних місцях, поєднуючи окремі елементи даних.

Немало бібліотек зараз починають працювати і з Вікіданими (Wikidata) – іншим відкритим сховищем структурованих даних. Ось, наприклад, ідентифікатор (URI) Вікіданих для запису українського письменника Івана Котляревського: [Ivan Kotliarevskyi – Wikidata](https://www.wikidata.org/wiki/Ivan_Kotliarevskyi). Докладний огляд можливостей, переваг і перешкод, що виникли впродовж усього початкового періоду використання Вікіданих у бібліотеках подано у дослідженні канадського бібліотекаря Каріма Тарані «Набагато більше, ніж просто технологія: Систематичний огляд Вікіданих у бібліотеках» (Tharani K. Much more than a mere technology: A systematic review of Wikidata in libraries. *The Journal of Academic Librarianship*. 2021. Vol. 47, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2021.102326>).

Додамо, що Бібліотека Конгресу, втілюючи ідею пов'язаних даних, почала працювати над перетворенням Списку предметних рубрик Бібліотеки Конгресу (LCSH), Авторитетного файлу імен та інших контрольованих словників у RDF-висловлювання та URL-адреси. Фахівці OCLC працюють над тим, щоб інший дуже поширений інструмент предметизації – FAST («Фасетне застосування предметної термінології»), розроблений на основі Списку предметних рубрик Бібліотеки

Конгресу, мав пов'язану структуру даних. Не останньою мірою саме тому на FAST переходять і великі бібліотеки, які раніше використовували LCSH, наприклад, Британська бібліотека. Важливо, що FAST підтримує сумісність з LCSH.

Таким чином, у моделі пов'язаних даних бібліографічний запис вже не є сукупністю сталих елементів опису, зібраних на картці чи у MARC запису. Це зібрання елементів, взятих не лише традиційно з джерела опису, а зібраних з різних місць мережі Інтернет і пов'язаних між собою. Відповідно, сформоване століттями, поняття бібліографічного запису зазнає нині принципівих змін. Найбільшим каталогом, який переходить на використання пов'язаних даних, є зведений каталог Шведських бібліотек LIBRIS. Він містить покликання на Вікіпедію, DBpedia, Авторитетні файли Бібліотеки Конгресу та VIAF. Проєкт Британської бібліотеки з підготовки Британської національної бібліографії «Share family» також використовує пов'язані дані. Цікаво в цьому напрямі працює і досить близька до нас Національна бібліотека Латвії.

Nadiya Strishenets,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8032-6622>,

Doctor of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Leading Research Associate,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: strishenets@nbul.gov.ua

Linked data in the context of cataloging

The change in the meaning of the concept of "bibliographic record" is revealed, fundamentally new approaches to cataloging based on linked data, and sources of linked data for libraries are highlighted.

Keywords: cataloging, linked data, sources of linked data, International cataloging principles.

Сусуловська Ірина Михайлівна,

головна бібліотекарка,

Наукова бібліотека,

Державний природознавчий музей НАН України,

Львів, Україна

e-mail: irynalibrary@gmail.com

Вовк Оксана Богданівна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-8501-8951>,

кандидатка біологічних наук,

заступниця директора з наукової роботи,

Державний природознавчий музей НАН України,

Львів, Україна

e-mail: oksana.v.soil@gmail.com

Гураль Роман Іванович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1546-1956>,

кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник,
Державний природознавчий музей НАН України,
Львів, Україна
e-mail: gural.roman@gmail.com

Роль міжнародних проєктів у збереженні бібліотечних фондів під час воєнного стану в Україні

Доведено, що завдяки міжнародним проєктам, які забезпечують збереження та реставрацію культурної спадщини, в Науковій бібліотеці Державного природознавчого музею НАН України було застосовано ряд ефективних методів збереження рідкісних видань. З'ясовано, що реставровано 55 цінних документів та започатковано цифрову колекцію рідкісних видань, для її розміщення створено сайт з вільним доступом за покликанням <http://lib.smnh.org/>. З міркувань безпеки, колекція збережена на різних фізичних носіях та збережена у хмарних зовнішніх сховищах.

Ключові слова: наукова бібліотека, рідкісні видання, оцифровування, реставрація, Наукова бібліотека Державного природознавчого музею НАН України.

Наукова бібліотека Державного природознавчого музею НАН України – це галузева бібліотека природничого напрямку, яка входить до бібліотечної мережі НАН України. Її основний фонд налічує понад 72 тис. документів.

Бібліотека була заснована в 1812 р. Ю. Дідушицьким, який зібрав понад 20 тис. томів у своєму маєтку в селі Поториця (Львівська область) і згодом вона отримала назву «Бібліотека Поторицька». У 1857 р. його син В. Дідушицький перевіз бібліотеку до Львова і почав комплектувати її переважно природничою літературою. З 1870 р. бібліотека стала функціонувати як складова частина заснованого В. Дідушицьким Природознавчого музею.

Сучасний фонд бібліотеки – це література в основному природничого спрямування. Основний фонд складається з кириличних книг, іноземної літератури до 1939 р. (книги, періодичні видання, відбитки), сучасних іноземних книг та періодичних видань, авторефератів і дисертацій, картографічних матеріалів, рукописів, дипломів і відзнак. Унікальним ядром бібліотеки, яке має виняткову наукову, культурну та історичну цінність, є 200 видань, датованих 1548–1830 рр. Музейні каталоги, визначники є джерелом знань для визначення, верифікації та інвентаризації музейних колекцій, побудови експозицій, виставок, ведення науково-освітньої діяльності. Окрім вагомого значення для проведення природничих досліджень, фонди бібліотеки мають історико-бібліографічну цінність, як збірка історичних свідчень про діяльність відомих науковців, меценатів, громадських активістів.

В умовах повномасштабної війни, бібліотечні фонди особливо вразливі до пошкоджень. Існує ризик їх фізичного знищення, що може мати непоправні наслідки для майбутніх поколінь. Збереження фондів постає критично важливим завданням, оскільки бібліотеки відіграють ключову роль у збереженні культурної спадщини, є важливим ресурсом для наукових досліджень. Перед нами виникла необхідність пошуку надійних методів їх збереження. Зважаючи на міжнародні напрацювання в цій царині, ефективним методом захисту стародруків та цінних видань від можли-

вого знищення є створення фізичних та віртуальних сховищ їхніх цифрових копій з одночасним вільним інтернет-доступом для їхнього огляду та опрацювання. Цифрові зразки видань, практично, можуть повністю замінити оригінали і часто є більш зручними для використання, адже дозволяють проводити швидкий пошук необхідних термінів у тексті і оперативно працювати з текстом загалом.

Важливе значення для збереження фондів має також реставрація видань, що становлять історичну та культурну цінність. Проте вона вимагає спеціальних навичок та матеріалів, щоб зберегти документи в оригінальному стані.

Оскільки впровадження таких методів збереження фондів вимагає значних фінансових ресурсів, вагомою допомогою у цій ініціативі стала реалізація кількох міжнародних проєктів підтримки на базі Державного природознавчого музею НАН України.

Так, завдяки проєкту «Реставрація та консервація стародруків Поторицької бібліотеки, що знаходиться в Державному природознавчому музеї НАН України» (2022–2024 рр.) за підтримки Союзу родини Дідушицьких гербу Сас та Міністерства культури національної спадщини та спорту Польщі, було відреставровано 55 документів. Реставрацію книг проводила засновниця фірми «Реставро» та її команда під кураторством польських експертів. Індивідуально для кожного документа було виготовлено архівну коробку з безкислотного картону для подальшого збереження.

У 2023 р. за підтримки ГО «Дунайсько-Карпатська Програма» було втілено проєкт «Розвиток технічних спроможностей бібліотеки ДПМ НАН України з метою збереження стародруків у час війни», за підтримки Whitley Fund for Nature, Великобританія. Завдяки цьому проєкту було придбано електронне обладнання (книжковий сканер, комп'ютерну техніку) та зроблено перші кроки з оцифрування цінних книг та одного з розділів блок-карткового каталогу «Ентомологія». Електронне видання каталогу, а також оцифровані книги можна оглянути у вільному доступі на сайті створеному спеціально для їх розміщення за посиланням <http://lib.smnh.org/>.

У 2024 р. оцифрування рідкісних видань продовжувалося в рамках проєкту «Vois for Nature Foundation». На цьому етапі було відскановано 124 книжкові видання, включаючи стародруки, і 12 томів періодичного видання. Цього ж року ми долучились до грантової програми з оцифрування культурної спадщини, яку підтримує Європейський Союз за програмою House of Europe за темою «Створення цифрової колекції найцінніших книжкових видань Наукової бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України». Програма підтримує музеї, архіви та громадські організації, які працюють із культурною спадщиною. Завдяки реалізації проєкту було оцифровано 64 видання для збереження та популяризації (через розміщення в інтернет-просторі) найдавнішої частини видань з фондів наукової бібліотеки Державного природознавчого музею. Оцифрування проводилось за допомогою сучасних технічних засобів, придбаних за кошти проєкту, а саме: двох спеціальних сканерів, сучасного комп'ютера, фотоапарата з професійним освітленням. Цифрова інформація зберігається у 3-рівневій системі бекапування як на хмарній платформі, так і на фізичних носіях: жорсткому диску в NAS, на переносних носіях інформації, які укомплектовані пристроями безперебійного живлення та зарядною станцією на випадок аварійних відключень електроенергії. Для постійного інтернет-доступу до цифрової бібліотеки забезпечено належний обсяг хмарного середовища,

хостинг та доменне ім'я. Також було удосконалено раніше створений сайт «Цифрова колекція наукової бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України», на який можна вільно зайти за покликанням <http://lib.smnh.org>.

На сьогодні на сайті розміщено 207 цифрових копій унікальних книг бібліотеки, 21 диплом, блок-картковий каталог розділу «Ентомологія», окремі томи періодичного видання. Зважаючи на постійну військову загрозу та неодноразові спроби пошкодження інформаційного поля України, оцифрована частина бібліотеки розміщена не лише на сервері Музею, але і на зовнішньому сервері, розташованому за межами України. Для залучення ширшої читацької аудиторії зі всього світу створено резервний сайт цифрової колекції англійською мовою <https://libsmnh.com.ua/>.

Цифрова колекція буде цікавою для читачів інтернет-сторінок та сайту природознавчого музею, які виявляють інтерес до природничих наук та історії досліджень. Працівники бібліотек та музеїв зможуть ознайомитися з досвідом оцифрування й оприлюднення цінних видань. Більше інформації про процес сканування доступно на офіційному каналі ДПМ НАНУ в Youtube, у плейлисті «Книжкові скарби ДПМ НАНУ» (<https://url.lu/ufkddi>). Оцифровані книги бібліотеки промарковані спеціальним QR-кодом, у якому розміщене пряме покликання до їхньої цифрової копії на сайті. Це дозволить обмежити фізичний контакт відвідувачів бібліотеки із цінними виданнями, а відтак, зберегти їх в належному стані, не втрачаючи можливості працювати з книгами безпосередньо в бібліотеці.

Як показує наш досвід, міжнародні проекти відіграють важливу роль у збереженні бібліотечних фондів в Україні, особливо під час війни, оскільки привертають увагу та підтримку з боку міжнародних організацій, які мають досвід у сфері збереження та реставрації культурної спадщини. Ці проекти можуть включати навчання для бібліотекарів з реалізації сучасних методів збереження, фінансування закупівлі спеціалізованого обладнання для збереження книг та документів, і сприяти у вільному доступу до унікальної літератури читачам як в Україні, так і за кордоном.

Iryna Susulovska,

Chief Librarian,

State Museum of Natural History of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Lviv, Ukraine

e-mail: irynalibrary@gmail.com

Oksana Vovk,

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-8501-8951>,

Candidate of Biological Sciences, Senior Research Associate,

Deputy Director for Scientific Work,

Department of Landscape and Biotic Diversity,

State Museum of Natural History of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Lviv, Ukraine

e-mail: oksana.v.soil@gmail.com

Roman Gural,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1546-1956>,

Candidate of Biological Sciences, Senior Research Associate,

Department Biosystematics and Evolution,

State Museum of Natural History of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Lviv, Ukraine
e-mail: gural.roman@gmail.com

The role of international projects in preserving library collections during martial law in Ukraine

It has been proven that thanks to international projects that facilitate the preservation and restoration of cultural heritage, a range of effective methods for preserving rare books have been implemented in the Scientific Library of the State Museum of Natural History of the NAS of Ukraine. It has been determined that 55 valuable documents have been restored, and a digital collection of rare books has been started. A website providing free access to this collection has been launched at <http://lib.smnh.org/>. For security reasons, the collection is stored on various physical media as well as external cloud platforms.

Keywords: scientific library, rare books, digitalization, restoration, Scientific Library of the State Museum of Natural History of the NAS of Ukraine.

Тимченко Віктор Миколайович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5515-1872>,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: tim_vic@ukr.net

Спеціальні колекції Національної бібліотеки при Адміністрації Президента Республіки Туреччина

Розглянуті спеціальні колекції Національної бібліотеки при Адміністрації Президента Республіки Туреччина. Вивчено склад ресурсів цих колекцій, які пропонуються користувачам. Такі ресурси не тільки забезпечують доступ до важливих інформаційних матеріалів, але й сприяють глибшому розумінню турецької культурної спадщини та її зв'язків з Україною, особливо в османському минулому її Півдня.

Ключові слова: Національна бібліотека при Адміністрації Президента Республіки Туреччина, спеціальні колекції, українсько-турецькі зв'язки.

Вивчення досвіду турецьких наукових бібліотек важливе для розвитку української бібліотечної науки загалом і для роботи з кримськотатарськими та османсько-турецькими книжковими пам'ятками Півдня України та Криму зокрема. Однією з бібліотек Республіки Туреччина, ресурси якої особливо інформативні для української науки, є Національна бібліотека при Адміністрації Президента Республіки Туреччина (*тур.* Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi). Серед інших джерел у рубриці «Колекції» (*тур.* Koleksiyon) у ній представлені спеціальні колекції (*тур.* Özel Koleksiyon). Хоч найбільше ресурсів з цих колекцій – історичні, але зібрані у них і книжки з інших наук, таких як філологія, географія, мистецтвознавство, політологія, право тощо. Значна частина цих спеціальних колекцій (Абдю-

ль-Баки Гьокпинарли, Ахмета Бурака Ердогана, Джеміля Меріча, Мехмета Шевкета Ейгі, Мехмета Генча) представлена у Цифровій бібліотеці Адміністрації Президента Республіки Туреччина (*тур.* Cumhurbaşkanlığı Dijital Kütüphanesi) та вже стала предметом розгляду у попередніх роботах. У цій публікації будуть репрезентовані інші спеціальні колекції.

Ці особові колекції – майже повністю гуманітарного змісту, складаються з творів історичного, філологічного, лінгвістичного та художньо-літературного, мистецького, а також політологічного, теологічного та правового спрямувань. Так, колекція вченого-релігієзнавця, священнослужителя, письменника, доктора, професора Махмуда Есада Джошана (1938–2001) містить книги та інші твори 1479–2019 рр. турецькою, арабською, перською, англійською, османсько-турецькою та узбецькою мовами на теми релігійних наук, географії, художньої літератури та історії. Колекція професора, доктора Абдуррахмана Гюзеля (нар. у 1942 р.) містить книги та журнали з художньої літератури, лінгвістики, суфізму та освіти турецькою, німецькою та англійською мовами. Колекція ісламознавця, письменника, проповідника та поета сирійського походження, професора, доктора Халіда Хасана Хендаві (нар. 1952 р.) зберігає твори на тематику ісламу, історії Близького Сходу та ісламської історії арабською та англійською мовами, а також мовою урду. Колекція інженера та бізнесмена сирійського походження Мустафи Саббаха (нар. у 1965 р.) містить книги та журнали арабською та англійською мовами з арабської мови та літератури, ісламської релігії та історії Близького Сходу. Колекція голови Партії націоналістичного руху (*тур.* Milliyetçi Hareket Partisi), політика, вченого та економіста Девлета Бахчелі (нар. у 1948 р.) включає книги з історії, мови, художньої літератури, релігійних наук, політології турецькою, арабською та англійською мовами. Колекція посадовця та посла Хасана Догана (нар. у 1977 р.) містить книги турецькою, арабською та англійською мовами видані у 1868–2021 рр. художньої літератури, історії, релігієзнавства та політології. Колекція журналіста та письменника Ахмета Гюнера Ельгіна (1932–2018) утримує книги та журнали турецькою, французькою та англійською мовами, видані між 1819 та 2018 рр. на теми історії, художньої літератури, права, суспільних зв'язків та журналістики. Колекція політика, державного діяча та письменника Хасана Джеляля Гюзеля (1945–2018) зберігає книги та журнали на теми історії, художньої літератури, мистецтва та політології, які доповнюються багатим фотоархівом. Колекція подружжя мовознавця та видавця Самана (1945–2018) та Хатідже (народилася у 1946 р.) Хельваджиоглу включає книги та журнали з мовознавства, художньої літератури, права, мистецтва та історії 1780–2015 рр. турецькою, німецькою, арабською, французькою, англійською та османською мовами. Колекція діяча мистецтв Мустафи Каміля Дуруста (1924–2014) містить книги та журнали 1850–2018 рр. турецькою, німецькою, французькою та англійською мовами з художньої літератури, архітектури та історії мистецтва. Колекція діяча мистецтв Джінуचना Танрикорура (1938–2000) зберігає твори з мистецтва, художньої літератури та музики турецькою (у старих та нових літерах), англійською та італійською мовами з нотним архівом, різними записами концертів, музичними інструментами та костюмами. Колекція доктора медицини і поета Мустафи Шеріфа Онарана (1927–2013) містить книги і журнали турецькою та англійською мовами з медицини, художньої літератури та історії. Колекція письменника та документаліста Мухсіна

Мете (нар. у 1949 р.) утримує книги та журнали турецькою, арабською, німецькою, французькою та англійською мовами 1933–2019 рр. з історії, художньої літератури, релігійних наук, подорожей та біографій. Колекція політика, письменника та вченого Метіна Кюлюнка (нар. у 1960 р.) містить твори з історії, художньої літератури та мистецтва.

Представлені колекції можуть бути науково цікавими для дослідників історії України, оскільки значна частина одиниць зберігання, які вони утримують, відносяться до османської доби історії Туреччини, коли до її складу входили і південно-українські володіння. У пізніші часи відносини між Україною та Туреччиною продовжувалися, що мало відображення у турецькій науковій літературі. Ці колекції – майже повністю гуманітарного змісту, складаються з творів історичного, філологічного, лінгвістичного та художньо-літературного, мистецького, а також політологічного, теологічного та правового спрямувань. Досвід організації спеціальних колекцій Національної бібліотеки при Адміністрації Президента Республіки Туреччина важливий для організації аналогічних фондів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Viktor Tymchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5515-1872>,

Candidate of Historical Sciences, PhD in History,

Senior Research Associate,

Department of International Information and Foreign Relations,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: tim_vic@ukr.net

The special collections of the nation's library of the Presidency of the Republic Of Turkey

In the article considers special collections of the Nation's Library of the Presidency of the Republic of Turkey. It was studied the resource content of this collections. Following resources not only provide access to important information material, but contribute to a better understanding of Turkish cultural heritage and its relations with Ukraine, especially in the Ottoman South.

Keywords: the Nation's Library of the Presidency of the Republic of Turkey, the special collection, Turkish-Ukrainian contacts.

Філімончук Леся Олександрівна,

ORCID 0009-0006-9436-4308,

молодша наукова співробітниця,

відділ міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна,

e-mail: filimonchuk@nbuv.gov.ua

Бібліотеки як чинник успіху у досягненні Цілей сталого розвитку ООН

Розглянуто роль бібліотек у досягненні Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, внесок бібліотек у впровадження Порядку денного ООН на період до 2030 року.

З'ясовано, що найважливішим завданням бібліотек є задоволення потреб окремих осіб та громад у доступі до інформації та знань, оскільки доступ до інформації є фундаментальним правом людини, адже саме він сприяє реалізації багатьох інших прав. Саме через надання доступу до інформації та знань бібліотеки мають можливість зробити значний внесок у досягнення Цілей сталого розвитку ООН.

Ключові слова: Цілі сталого розвитку, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ, бібліотеки, доступ до інформації.

Генеральна Асамблея ООН у 2015 р. ухвалила документ «Трансформація нашого світу: Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року». Впровадження принципів сталого розвитку в загальносвітовому масштабі визначається системою цілей, що повинні бути досягнуті за допомогою ефективного використання ресурсів для забезпечення збалансованого економічного, соціального, екологічного розвитку країн. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (ІФЛА) та ЮНЕСКО брали активну участь у розробці порядку денного сталого розвитку на період до 2030 року. Як показали численні національні та міжнародні проекти, бібліотеки відіграють одну з ключових ролей у реалізації Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР), адже вони, як публічні установи, завдяки своїм різноманітним послугам для громадськості, прямо або опосередковано сприяють успіху у досягненні вищезазначених цілей та презентації цього успіху. І хоча в ЦСР та Порядку денному на період до 2030 року слово «бібліотека» не зустрічається взагалі, проте роль бібліотек у впровадженні ЦСР або в досягненні окремих цілей відображена в публікаціях ІФЛА, як наприклад, у брошурі «Право доступу до інформації та можливості для всіх: внесок бібліотек у впровадження Порядку денного Організації Об'єднаних Націй на період до 2030 року», в якій, між іншим, ІФЛА рекомендує розглянути участь бібліотек у розробці національних планів розвитку, запроваджувати партнерство та співпрацю з бібліотеками для підвищення обізнаності суспільства задля досягненні ЦСР. Також у вищеназваному документі для бібліотек перераховано можливості для підтримки чи не найважливішої Цілі 16 – «Мир і справедливість» через: доступ громадськості до інформації про урядові системи, громадянське суспільство та інші інституції, навчальні курси для набуття навичок розуміння та використання вищезгаданої інформації, інклюзивні та політично нейтральні простори для зустрічей та спільних проектів. Ця ціль, зокрема, зосереджена на міжнародній співпраці між різними суб'єктами. Та найважливішою публікацією, безумовно, є Ліонська декларація, в якій міститься заклик до держав-членів ООН прийняти міжнародне зобов'язання щодо змісту програми розвитку ООН на період після 2015 р. для того, щоб кожна людина мала доступ, могла зрозуміти, використовувати і розповсюджувати інформацію, необхідну для сприяння сталому розвитку та демократичним суспільствам. У декларації також наголошується: надзвичайно важливо, щоб доступ до інформації та знань не можна сприймати як належне, потрібен узгоджений, скоординований підхід, котрий мобілізує всіх відповідних учасників, не в останню чергу і бібліотеки.

Для моніторингу прогресу країн у досягненні своїх зобов'язань стосовно ЦСР щодо забезпечення доступу до інформації, IFLA у співпраці з Групою з технологій та соціальних змін (TASCHA) опублікувала звіт під назвою «Розвиток та доступ до інформації 2024» (2024 DA2I report). Спираючись на два попередні видання, аналізуючи дані звіту за 2024 р. можна стверджувати, що відбувся прогрес у забезпеченні універсального, змістовного доступу до інформації для розвитку

протягом першої половини періоду реалізації Порядку денного ООН на період до 2030 р. Ініціатива DA2I ґрунтується на переконанні, що доступ до інформації є важливою передумовою розвитку. Без нього прийняття рішень є гіршим, демократія – слабшою, а прогрес у досягненні ЦСР – повільніший. Універсальний, змістовний доступ може бути забезпечений лише за умови універсальної зв'язності, рівності в суспільствах, а також отриманні прав і навичок для створення та використання інформації.

Одним із прикладів реалізації Цілі 9 є надання високошвидкісного інтернету бібліотеками, які в багатьох країнах є важливими для доступу до публікації і даних. Це тісно пов'язано з Ціллю 4 – доступом до якісної освіти, яка є ключовим пріоритетом ЮНЕСКО.

Як зазначали TASCHA та IFLA у своєму звіті DA2i, «змістовний доступ до інформації є важливим для розширення прав і можливостей людей, ефективності політики та підзвітності урядів. Коли кожен може нею користуватися, вона є рушієм сталого розвитку в усіх його вимірах. Коли її немає або недостатньо, можливості втрачаються, рішення приймаються менш якісно, а прогрес гальмується». На шляху реалізації Порядку денного сталого розвитку ООН на період до 2030 року ключові показники свідчать про те, що світ не досягає поставлених цілей. Хоча ми рухаємося до досягнення зв'язку для більшої частини планети до 2030 року, цей зв'язок відбувається в той час, коли громадянські та політичні свободи зменшуються, що обмежує вільний та змістовний доступ до інформації».

Окремо у звіті наголошено на необхідності повноцінної інтеграції бібліотек і у планування розвитку суспільства та активізації їх потенціалу, який занадто часто залишається нереалізованим через різноманітні фактори, адже виконуючи це, уряди та зацікавлені сторони на всіх рівнях допоможуть прискорити тенденцію в бібліотечній сфері до дедалі більшої зосередженості на позитивному впливі, який бібліотеки та бібліотекарі можуть мати на суспільство.

Отже, доступ до інформації є фундаментальним правом людини, адже саме він сприяє реалізації багатьох інших прав. Однією з місій бібліотек є задоволення потреб окремих осіб та громад у доступі до інформації та знань, долаючи комерційні, технологічні чи правові перешкоди (IFLA-UNESCO, 2022). З цієї причини бібліотеки мають можливість зробити значний внесок у досягнення Цілей сталого розвитку. Надання публічними бібліотеками інформації з усіх аспектів ЦСР є абсолютно необхідною державною послугою, особливо завдяки безкоштовному доступу до інтернету, який вони надають у багатьох країнах, бібліотеки реально допомагають виконувати пункти ЦСР та Порядку денного на період до 2030 р, особливо ті, що стосуються прав людини та рівності. Сьогодні у світі функціонує понад 2,5 млн бібліотек, які мають вагомий досвід надання змістовного доступу до інформації, від місцевих громад до самої Організації Об'єднаних Націй.

Lesia Filimonchuk,
ORCID 0009-0006-9436-4308,
Junior Research Associate,
Department of International Information and Foreign Relations,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: filimonchuk@nbuv.gov.ua

Libraries as a factor of success in achieving the United Nations Sustainable Development Goals

The role of libraries in achieving the United Nations Sustainable Development Goals and the contribution of libraries to the implementation of the UN Agenda 2030 are examined. It has been established that the most important task of libraries is to meet the needs of individuals and communities for access to information and knowledge, since access to information is a fundamental human right, as it facilitates the realization of many other rights. Libraries have the opportunity to make a significant contribution to achieving the UN Sustainable Development Goals through providing access to information and knowledge.

Keywords: Sustainable Development Goals, United Nations, International Federation of Library Associations and Institutions, libraries, access to information.

Цімох Олександр Васильович,

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-3343-4495>,

аспірант,

кафедра інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна

e-mail: a.tsimokh@gmail.com

Бібліотеки України – амбасадори дипломатії знань і культури в реаліях сьогодення

Розкрито культурну дипломатію українських бібліотек як ефективний інструмент формування іміджу книгозбірень та держави Україна за кордоном. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану в Україні бібліотеки значно активізували міжнародну діяльність, яка сприяє обміну інформацією та ідеями. Доведено, що культурна дипломатія бібліотек сприяє поширенню знань про нашу країну і її народ, забезпечуючи іміджевий потенціал держави, а також стає інструментом продукування толерантності та взаємоповаги у сучасному світі.

Ключові слова: Україна в умовах воєнного стану, культурна дипломатія, міжнародна діяльність, співробітництво, співпраця, бібліотека.

Культурна дипломатія публічних бібліотек України є ефективним інструментом формування іміджу книгозбірень держави і реалізовується через взаємодію з державними установами та організаціями культури, мистецтва, освіти. В умовах воєнного стану в Україні особливо загострилося питання культурної дипломатії бібліотек, продуктивності міжнародного співробітництва книгозбірень як важливого чинника репрезентації дипломатії знань і культури, що активно обговорюється як на сторінках фахових періодичних видань, так і на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня. Тут варто назвати міжнародну науково-практичну конференцію «Культурна дипломатія бібліотеки», яку організувала і успішно провела 18–19 жовтня 2023 р. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна спільно з Науково-технічною бібліотекою Національного університету «Львівська політехніка», Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), Одеською національною науковою

бібліотекою та Академічною бібліотекою Латвійського університету. Звіт про перебіг заходу зокрема можна прочитати на офіційному вебпорталі НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/node/6305>). Під час підведення підсумків конференції учасники одностайно констатували, що саме дипломатія мовою культури і знань в умовах воєнного стану в Україні здатна розчинити кордони, змінити уявлення про нашу державу як незалежну з багатою історичною традицією, значними досягненнями у сфері науки і культурними надбаннями та сприяти розбудові української інформаційно-бібліотечної сфери в реаліях сьогодення.

Увага учасників Міжнародного круглого столу «Україна-Польща: нові можливості співпраці», проведеного 3 червня 2024 р. (<https://nlu.org.ua/event.php?id=2245>) під егідою Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, цілеспрямовано була зосереджена на зміцненні взаємодії між двома сусідніми державами – Польщею і Україною – у таких царинах зокрема, як бібліотечна справа (Воєводська публічна бібліотека у Кракові), література (літературна платформа «LitCom», секція літератури Європейської академії наук, мистецтв і літератури та ін.) та культура (Польський інститут у Києві) загалом.

За своєю природою міжнародне співробітництво охоплює всі види діяльності, що дає підстави розглядати її як особливий тип суспільних відносин, а отже і комунікацію українських бібліотек у рамках культурної дипломатії на міжнародному рівні у часи цивілізаційних викликів, які переживає наша держава на сучасному етапі.

Наголосимо, що інтенсифікація міжкультурної комунікації від самого початку повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 р. кардинальним чином позначилася на міжнародному співробітництві в інформаційно-бібліотечній сфері. Сьогодні українська бібліотечна система, яка була сформована ще у часи радянського тоталітаризму, переживає процес стрімкого демократичного перетворення та болючої адаптації до нинішніх соціокультурних реалій. Пошук бібліотечною спільнотою України інноваційної парадигми своєї діяльності ґрунтується на розумінні невід’ємності від міжнародного інформаційного співробітництва, надання послуг своїм користувачам на основі впровадження сучасних сервісів, формуванні якісних документно-інформаційних ресурсів.

Наукове осмислення міжнародного співробітництва українських бібліотек та посилення його впливу загалом на бібліотечну справу, започаткування міжнародних зв’язків між окремими бібліотеками та бібліотеками і міжнародними інституціями є важливим для вибору оптимальних шляхів адаптації бібліотечної галузі України до сучасних вимог, упровадження нових сервісів доступу до національних і світових інформаційних ресурсів, застосування новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту.

О. Сербін, аналізуючи виклики та можливості взаємодії співпраці бібліотечної спільноти України в умовах війни, наголошує на необхідності та важливості поглиблення міжнародного співробітництва українських бібліотек та виокремлює чинники такого співробітництва: «суб’єктна участь у міжнародних професійних організаціях; переклад та поширення на українську бібліотечну спільноту міжнародних програмних документів, рекомендацій тощо; активна робота у підрозділах та робочих групах міжнародних структур; розширення партнерства в спільних проєктах та обмін досвідом на рівні бібліотека – бібліотека; спільні із зарубіжними

фахівцями дослідження та публікації; розширення участі в науково-практичних заходах; лідерство українських професійних громадських організацій, національних бібліотек у міжнародних професійних структурах» (Бібліотечний вісник. 2025. № 1. С. 44).

У нинішньому глобалізованому світі надзвичайно актуальною і затребуваною є міжкультурне співробітництво країн і народів. Адже саме культура як сукупність цінностей, що формує смислове наповнення для суспільства, є вагомим та ефективним складником державної дипломатії. Наголосимо, що культурна дипломатія – це універсальний інструмент, який має унікальну здатність впливати як на громадську думку, так і загалом формувати ідеологію суспільства, закладаючи тим самим міцний фундамент для просування національних інтересів на міжнародній арені.

Зазначимо, що поширення цифрових технологій масової комунікації спростило спілкування людей з різних країн, а культурна дипломатія набуває важливості щодо досягнення взаєморозуміння і розбудови мирних відносин між народами. У статті «Культурна дипломатія як напрям зовнішньої політики держави» В. Матвієнко і Т. Шинкаренко репрезентують «культурну дипломатію як інструмент м'якої сили в сучасній дипломатичній практиці нерідко асоціюють із публічною дипломатією» (<https://sshdir.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/ukr.pdf>).

Таким чином, культурна дипломатія – це обмін ідеями, цінностями, традиціями, спрямованими на покращення іміджу країни, а публічна дипломатія пов'язана з інформаційними потоками, телекомунікаційними мережами, комунікативними технологіями та спрямована на вирішення конкретних політичних цілей держави. Культурна дипломатія є складником публічної дипломатії, котра спрямована на реалізацію національних інтересів, посилення безпеки країни через вплив на закордонну аудиторію, активізацію міжнаціонального діалогу. Культурна дипломатія бібліотек – це важливий компонент міжнародних відносин, так звана «м'яка сила» держави, що дозволяє через культуру, ідеї, цінності впливати на інші країни, на противагу «жорсткій силі», яка діє винятково через військовий або економічний тиск.

Активне застосування різних форм і методів культурної дипломатії бібліотек сприяє поширенню знань про країну і її народ, забезпечуючи іміджевий потенціал держави, а також стає інструментом продукування толерантності та взаємоповаги у сучасному світі. Розглядаючи сучасний стан та перспективи культурної дипломатії України, Н. Ржевська акцентує: «поширення інформації сприяє розумінню ідеалів та цінностей інших культур, допомагає формуванню більш широкого та незаангажованого світогляду, що дозволяє неупереджено ставитися до представників інших культур» (http://iir.univ.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/197).

Отже, культурна дипломатія українських бібліотек є ефективним інструментом формування іміджу книгозбірень та держави Україна за кордоном. В умовах воєнного стану в Україні культурна дипломатія українських бібліотек реалізовується через міжнародну діяльність, що сприяє обміну інформацією та ідеями. Культурна дипломатія бібліотек сприяє поширенню знань про нашу країну і її народ, забезпечуючи іміджевий потенціал держави, а також стає інструментом продукування толерантності та взаємоповаги у сучасному світі.

Oleksandr Tsimokh,

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-3343-4495>,

PhD Student,
Department of Information Activities and Public Relations,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
e-mail: a.tsimokh@gmail.com

Libraries of Ukraine – Ambassadors of Knowledge and Cultural Diplomacy in Today's Realities

The cultural diplomacy of Ukrainian libraries is revealed as an effective tool for shaping the image of book collections and the state of Ukraine abroad. It is substantiated that during the martial law in Ukraine, libraries significantly intensified international activities that promote the exchange of information and ideas. It has been proven that the cultural diplomacy of libraries contributes to the dissemination of knowledge about our country and its people, ensuring the image potential of the state, and also becomes a tool for producing tolerance and mutual respect in the modern world.
Keywords: Ukraine under martial law, cultural diplomacy, international activity, cooperation, collaboration, library.

Шевченко Олена Василівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2313-5939>,
докторка наук з соціальних комунікацій, професорка,
професорка кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій,
Інститут гуманітарних наук,
Національний університет «Одеська політехніка»
Одеса, Україна
e-mail: o.v.shevchenko1968@gmail.com

Стратегія удосконалення бібліотечної системи України згідно з політикою цифрової трансформації

Подано теоретичну характеристику основних аспектів діяльності бібліотек України. Визначені сутність та роль бібліотек у концепції інформаційного суспільства, проаналізовано особливості цифрової трансформації бібліотечної сфери, а також охарактеризовано сучасний стан цифровізації книгозбірень. Обґрунтовано необхідність упровадження новітніх інформаційних технологій та модернізації бібліотечної системи України. Розроблено стратегію, особливості та напрями цифрової трансформації бібліотек України.
Ключові слова: модель інформаційного образу, бібліотечна система України, інформатизація суспільства, цифровізація бібліотек, автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи, мобільні технології.

Інформатизація передбачає інформаційне «розширення» можливостей, і для забезпечення виконання даної мети використовують, насамперед, не тільки семантичну частину даного питання, а й матеріально-технічну, тобто, обробка та подальша робота з інформацією за допомогою сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій. Бібліотеки, які є одними з наймасштабніших інформаційних центрів сучасного суспільства. Бібліотечна система України – це широкий простір для впровадження новітніх інформаційно-комп'ютерних та комунікаційних технологій.

Книгозбірні за своєю сутністю є інформаційними центрами, які знаходяться у перманентному стані готовності до оперативного втручання та модернізації як системи у цілому, так і її окремих елементів задля того, щоб відповідати тим запитам та потребам, які встановлює сучасне суспільство.

Під час обґрунтування необхідності створення моделі функціонування сучасної цифрової бібліотеки ми визначили, що цифрова трансформація є не рекомендацією, а скоріш необхідним кроком для того, щоб було збережено роль даного соціального інституту не лише в аспекті користувачів, а й можливої подальшої інтеграції та кооперації з бібліотечними системами інших країн, адже подолати розрив у технологічному забезпеченні буде практично неможливо, якщо зберігати консервативний погляд на цю сферу. Модель інноваційного розвитку бібліотечної системи України включає в себе декілька аспектів (рис. 1).

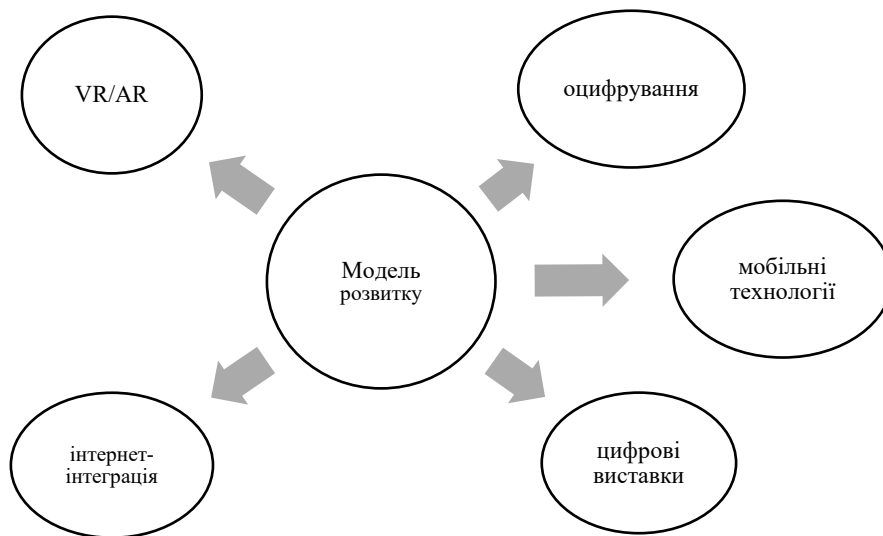

Рис. 1. Аспекти моделі інноваційного розвитку бібліотек України

Як зображено на рис. 1, модель інноваційного розвитку бібліотек України включає п'ять основних напрямів, виділених нами з точки зору рекомендаційного покращення. Так, серед них:

оцифрування як один із етапів утворення цифрових ресурсів бібліотеки, цифрової взаємодії бібліотечних структур України між собою;

застосування мобільних технологій та впровадження створення мобільних додатків бібліотек з метою задоволення інформаційних потреб сучасних читачів та надання вільного доступу до колекцій бібліотеки;

цифрові виставки – вдосконалення форматів віртуальних виставок та заходів за допомогою сучасного програмного забезпечення;

інтернет-інтеграція – створення цифрового контенту бібліотеками та просування його у соціальних мережах та відеохостингах;

VR/AR – утворення принципово нових форматів у користуванні книгою як інформаційним продуктом бібліотек за допомогою технологій віртуальної та доповненої реальності.

Тобто, запропонована модель включає \ як нововведення (наприклад технології VR та AR поки не мають широкого поширення), так і напрями вдосконалення вже

існуючих елементів бібліотечної справи (наприклад оцифрування документів та виставкова діяльність).

Важливим аспектом у запровадженні інноваційної моделі розвитку бібліотечної системи України є послідовність та поступовість виконання всіх етапів від виникнення ідеї до її безпосереднього виконання, реалізації та оцінки ефективності. Реалізація передбачає ніщо інше, як уведення всіх утворених продуктів у дію, запровадження їх у систему діяльності бібліотек України. Таким чином, це:

- вивід на ринок або ж завантаження мобільних додатків у спеціальні сервіси (GooglePlay, AppStore та ін.);

- створення та організація роботи цифрових колекцій документів, які були безпосередньо оцифровані або передані у користування на правах кооперації декількох структур між собою, їхня класифікація та утворення зручної пошукової системи для пошуку;

- проведення відео-конференцій та стрімів з нагоди виставок або ж інших культурних заходів;

- створення інформаційних продуктів у форматі фото, зображень, відео тощо для завантаження у блог, мобільний додаток або веб-сайт бібліотеки;

- організація VR та AR-можливостей для взаємодії читачів з бібліотеками та книгами (створення доповненої реальності, при якій можна при наведенні на QR код отримати додаткову інформацію про видання, наприклад, або ж отримати віртуальну екскурсію бібліотекою у 360 градусів).

Оцінка економічної ефективності інновацій – проведення збору та аналізу статистичних даних щодо витрат, котрі були вкладені у розробку та реалізацію інноваційної моделі. Ми припускаємо, що раціональним рішенням буде попереднє впровадження інновацій у центральних регіонах країни, а після певного випробувального терміну, із врахуванням певних доопрацювань, залучення нових джерел фінансування, перехід на новий рівень, тобто поширення інноваційної моделі в обласних, сільських та інших бібліотеках України.

У ході розробки напрямів модернізації бібліотечної системи України відповідно до вимог цифровізації нами виділено як найбільш пріоритетні:

- удосконалення процесів оцифрування документів та створення цифрових фондів;

- створення загально-бібліотечних мобільних додатків для забезпечення вільного доступу користувачів до бібліотечних фондів, продуктів та послуг;

- реорганізація проведення виставкової діяльності та культурних заходів за допомогою інформаційних технологій;

- використання VR та AR технологій.

Механізм упровадження інноваційних технологій у діяльність бібліотек України був побудований на основі алгоритму інноваційного процесу та включає такі етапи, як ініціація, маркетинг, випуск, реалізація, просування, оцінка та дифузія. Можемо констатувати, що бібліотечна система України має перспективи до подальшої модернізації та цифрової трансформації.

Olena Shevchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2313-5939>,

Doctor of Science in Social Communications, Professor,

Professor of the Department of Information Activities and Media Communications,
Institute of Humanities,
National University "Odesa Polytechnic"
Odessa, Ukraine
e-mail: o.v.shevchenko1968@gmail.com

Strategy for improving the library system of Ukraine in accordance with the digital transformation policy

The study provides a theoretical description of the main aspects of the activities of libraries in Ukraine. The essence and role of libraries in the concept of the information society are determined, the features of the digital transformation of the library sphere are analyzed, and the current state of digitization of book collections is characterized. The need for the introduction of the latest information technologies and modernization of the library system of Ukraine is substantiated. The strategy, features and directions of the digital transformation of libraries in Ukraine have been developed.

Keywords: information image model, library system of Ukraine, informatization of society, digitalization of libraries, automated library and information systems, mobile technologies.

Яковенко Олена Григорівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7688-6173>,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу теорії та історії бібліотечної справи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: yakoog@ukr.net

Моделі менторських практик у бібліотеках Німеччини і Швеції та адаптивні можливості для України

Розглянуто сучасні моделі менторства у Німеччині та Швеції, як інструменти професійного розвитку та соціальної інтеграції бібліотечних фахівців. Проведено порівняльний аналіз практик, стратегічних підходів Німеччині та Швеції до менторства у бібліотечному середовищі, особливості менторських програм. Особливу увагу приділено можливостям адаптації досвіду цих країн в українському контексті.

Ключові слова: менторство, моделі менторства, менторські програми, наставництво, бібліотеки, Німеччина, Швеція.

Бібліотеки як соціальні інституції відіграють ключову роль у побудові інклюзивного суспільства. У контексті зміни ролі бібліотек з традиційних інформаційних центрів на осередки соціального діалогу, професійної підтримки та розвитку працівників, менторські програми набувають дедалі більшої актуальності. Особливо це проявляється у країнах Європи, які активно реагують на посилення міграційних процесів, зокрема з України у 2022–2025 рр. унаслідок повномасштабної російсько-української війни, та подальшу інтеграцію нових соціальних груп.

2022 р. у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України Центр «Розвиток Корпоративної Соціальної Відповідальності», платформа Career Hub за підтримки компанії SAP започаткували менторську програму Mentorship for Ukrainians (M4U) для українців, які виїхали за кордон (<https://tinyurl.com/bkxhxdff>). Програма допомагала їм адаптуватися в європейських країнах через менторську підтримку місцевих фахівців і осіб, які вже давно там мешкали і працювали. Менторство відбувалося у форматі онлайн або офлайн зустрічей. Хоча програма не була суто бібліотечною, але ці ініціативи часто реалізувалися у партнерстві з бібліотеками.

У Німеччині менторство нерозривно пов'язане з ідеями соціального партнерства. Так, німецька онлайн-платформа Handbook Germany : Together на одній зі своїх сторінок (<https://tinyurl.com/3abky8cu>) надає детальну інформацію щодо соціальних менторських програм, розміщує огляд організацій та об'єднань, члени яких пропонують різні програми менторства та наставництва в Німеччині.

Характерною рисою німецької моделі менторства є очний формат спілкування та високий рівень залучення учасників. Програма «Menschen stärken Menschen» («Люди зміцнюють людей», <https://msm-chancenpatenschaften.de/>) – загальнонаціональна ініціатива, яка фінансується федеральним урядом і підтримує понад 170 проєктів менторства, зокрема в бібліотечній галузі. Ціль програми – інтеграція біженців і мігрантів через інклюзію в освітні і культурні процеси; підвищення мотивації та кваліфікації бібліотекарів через участь у менторстві. У межах цієї програми бібліотеки часто стають майданчиками для зустрічей менторів і біженців, забезпечуючи безпечне середовище для обміну досвідом і набуття нових навичок.

Бібліотеки Берліну активно залучають українських волонтерів до менторських програм, організовують культурні заходи для адаптації біженців. Наприклад, Stadtteilbibliothek Karow має найбільшу колекцію українських книг і проводить зустрічі для української громади, мовні тандеми, дискусійні клуби, обговорення української літератури. Bücherhallen Hamburg розвиває партнерство із закладами вищої освіти, організовуючи менторські зустрічі між студентами-волонтерами з місцевих університетів і користувачами-біженцями. Університетська бібліотека Jacob-und-Wilhelm-Grimm-Zentrum також підтримує студентські менторські ініціативи, зокрема для адаптації іноземних студентів, через академічні клуби та читальні групи (<https://tinyurl.com/4dfke73b>).

Міжнародний проєкт «Бібліотека – місце сили», який фінансово підтримував Європейський Союз за програмою «Дім Європи», який було реалізовано Українською бібліотечною асоціацією спільно з партнером з обміну досвідом – Центральною бібліотекою Берліну, – тривав з 1 жовтня 2023 р. до 30 червня 2024 р. Основна ідея проєкту – надати новий поштовх для розвитку бібліотек, які перебували в окупації, через навчання бібліотекарів новим підходам до організації роботи в бібліотеках. Німецькі бібліотекарі стали менторами для українських колег, допомагаючи їм створювати інноваційні послуги, надавали рекомендації щодо розроблення ними ідей та проєктів. Програма включала онлайн-тренінги, фандрейзинг, проєктну діяльність, мовні клуби, освітні програми, психологічну підтримку, доступ до цифрових ресурсів, а також професійну поїздку до Берліну з метою відвідання інноваційних бібліотек, культурних центрів та історичних місць, представлення українських бібліотек німецькій аудиторії. Передбачалося, що після навчання бібліотеки-учасниці започаткують інноваційні послуги, які сприятимуть

моральному, культурному й економічному відновленню людей та громад після війни (<https://tinyurl.com/yaxu47mb>).

Німецька національна бібліотека (Deutsche Nationalbibliothek, DNB, https://www.dnb.de/DE/Home/home_node.html) активно співпрацює з національними і міжнародними бібліотечними установами і є партнером у різноманітних комітетах, колабораціях, проєктах, хоча на сайті установивідсутні відомості про формалізовані менторські програми, як це практикується в публічних чи університетських бібліотеках Німеччини. Однак DNB активно розвиває цифрові сервіси, автоматизовану каталогізацію, інтегровані авторитетні файли, здійснює оцифрування фондів, а також є центром стандартизації у бібліотечній галузі країни (<https://tinyurl.com/mryjv4xm>). Деякі аспекти її діяльності мають ознаки наставницької підтримки. Це – професійні стажування фахівців з інших країн, зокрема з України задля ознайомлення з цифровими процесами, метаданими, авторитетними файлами, бібліотечною класифікацією; співпраця з академічними установами через участь у дослідницьких проєктах, де менті можуть отримати супровід від досвідчених кураторів; інтеграція у міжнародні стандарти, оскільки DNB є учасником ініціативи Virtual International Authority File (VIAF, <https://viaf.org/en/contributors?id=DNB>), яка передбачає обмін знаннями між бібліотеками світу, зокрема через професійні консультації та наставництво у сфері метаданих, а також є членом консорціуму 60-ти великих наукових бібліотек Європи (Consortium of European Research Libraries, CERL, <https://www.cerl.org>).

Швеція у своїх менторських практиках концентрує увагу на цифровій трансформації бібліотек і підтримці мовного й культурного різноманіття через технології. Шведський підхід базується на платформізації бібліотечних процесів, що уможливорює наставництво через онлайн-інструменти. Так, платформа Digiteket надає бібліотекарям ресурси для впровадження менторства у цифровому просторі, розвитку навичок критичного мислення та медіаграмотності. Ця платформа включає курси з менторства, інтеркультурної комунікації та інклюзії. Världens bibliotek – цифрова бібліотека, яка слугує основою для менторських літературних зустрічей, емоційної адаптації українців. Ініціативи Bibliotek Västerbottenу передбачають мовне наставництво, коли волонтери-біженці допомагають перекладати й адаптувати матеріали, у такий спосіб виконуючи роль наставників і культурних провідників (<https://oth.nlu.org.ua/?p=6325>).

Королівська бібліотека Швеції (Kungliga biblioteket, KB, <https://www.kb.se>), як національна і найбільша наукова бібліотека країни здійснює дослідницьку діяльність з гуманітарних наук, координує послуги й програми всіх бібліотек Швеції, які фінансує держава, адмініструє та розвиває LIBRIS (Library Information Systems) – національну систему каталогізації; як і DNB, є учасником VIAF (<https://viaf.org/en/contributors?id=SELIBR>) і CERL. Участь у таких організаціях передбачає обмін досвідом між фахівцями у, наставництво, а також координацію професійної діяльності.

Порівнюючи програми менторських практик Німеччини і Швеції, констатуємо, що менторство у Німеччині реалізується переважно у форматі очних зустрічей, що

сприяє високому рівню залучення учасників, бібліотеки стають простором міжкультурної комунікації, а цільовими групами є біженці та студенти. У Швеції менторські практики ґрунтуються на застосуванні цифрових платформ, наданні доступу до інформаційних ресурсів, що дає змогу масштабувати цей процес, але при цьому спостерігається помірний рівень взаємодії між її учасниками. Якщо у Німеччині основна увага зосереджена на соціальному й академічному менторстві, то у Швеції – на мовному, цифровому й культурному.

Обидва підходи – ефективні, доповнюють одне одного і варті того, щоб їх застосувати в Україні задля розвитку місцевих менторських практик у бібліотечному середовищі. Українські фахівці, вивчаючи досвід Німеччини і Швеції, можуть адаптувати ці моделі менторства у таких напрямках: створення онлайн-інформаційних і освітніх платформ з менторськими елементами; заснування мультикультурних клубів, учасниками яких є ментори і користувачі бібліотек; розвиток академічного наставництва спільно із закладами освіти; участь у роботі міжнародних волонтерських і професійних організацій. Менторські програми передбачатимуть застосування гібридного формату взаємодії – онлайн-сесій, індивідуальних консультацій, короткотермінових візитів до DNB і KB, участі у реальних проєктах цих бібліотек.

Пілотне впровадження менторських програм, зокрема на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та/або інших національних і наукових бібліотек країни підвищить професійну кваліфікацію бібліотекарів; стимулюватиме обмін знаннями в галузі цифрової трансформації, авторитетних файлів, стандартів метаданих; забезпечить наставницький супровід у реалізації проєктів, пов'язаних зі збереженням та оцифруванням історико-культурної спадщини України.

Olena Yakovenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7688-6173>,

Candidate of Historical Sciences,

Head of the Department of Theory and History of Library Science,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: yakoog@ukr.net

Models of mentoring practices in libraries in Germany and Sweden and adaptive opportunities for Ukraine

The issue of modern models of mentoring in Germany and Sweden are considered as tools for professional development and social integration of library professionals. A comparative analysis of practices, strategic approaches of Germany and Sweden to mentoring in the library environment, and features of mentoring programs is conducted. Special attention is paid to the possibilities of adapting the experience of these countries in the Ukrainian context.

Keywords: mentoring, mentoring models, mentoring programs, tutoring, libraries, Germany, Sweden, Ukraine.

Dr Tomasz Makowski,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0623-2614>,
Doktor nauk humanistycznych,
Dyrektor Biblioteki Narodowej,
Warszawa, Polska
e-mail: dyrektor@bn.org.pl

W pół roku pół miliarda wyszukiwań przez czytelników. zalety Połączonych Katalogów Biblioteki Narodowej

Referat porusza kwestię budowy ogólnokrajowej platformy dostępu do informacji o zasobach bibliotek oraz bieżącej produkcji wydawniczej w Polsce, realizowanej w formie Połączonych Katalogów Biblioteki Narodowej. Proces katalogowania prowadzony jest w systemie Alma, a materiały biblioteczne udostępniane są użytkownikom poprzez wyszukiwarkę Primo. Wdrożenie nowoczesnych rozwiązań pozwoliło osiągnąć bezprecedensowe wyniki- w pierwszej połowie 2025 roku odnotowano 550 milionów zapytań, co stanowi historyczny rekord.

Słowa kluczowe: Połączone katalogi Biblioteki Narodowej, Deskryptory Biblioteki Narodowej, katalogowanie zbiorów, Alma, Primo, deduplikacja rekordów.

24-godzinny tryb katalogowania publikacji wpływających do BN w ramach egzemplarza obowiązkowego jest podstawą sprawnego budowania ogólnokrajowej platformy dostępu do informacji o zasobach bibliotek oraz bieżącej produkcji wydawniczej w Polsce. Doskonalenie systemu centralnego katalogowania przynosi wiele korzyści – wpływa na jakość opisów publikacji udostępnianych użytkownikom i przysparza oszczędności bibliotekom różnych typów całego kraju.

Ważnym elementem ogólnokrajowej sieci bibliotecznej jest nowoczesny, darmowy dla bibliotek system Alma i przeglądarka Primo, działające w chmurze, oraz połączone katalogi, które pozwalają rozwijać bibliotekom nowe formy działania, a także kompleksowo dostarczać użytkownikom, opracowaną według jednolitych zasad, informację o ich zbiorach. Dla bibliotek oznacza to uniknięcie konieczności lokalnego instalowania systemu, utrzymywania zaplecza serwerowego czy ponoszenia kosztu zakupu licencji. Powstaje dzięki temu perspektywa rozwoju w porozumieniu z centralną biblioteką państwa przy użyciu najnowocześniejszych rozwiązań. Obsługa systemu odbywa się poprzez przeglądarkę internetową, a biblioteki zyskują dostęp do stałych aktualizacji oprogramowania.

W 2023 roku wykonano pierwszą w dziejach polskiego bibliotekarstwa skuteczną deduplikację prawie pół miliona rekordów bibliograficznych, czterystu tysięcy rekordów wzorcowych oraz przygotowano niemal trzysta tysięcy schematów przekształceń KHP BN w Deskryptory BN. Tym samym przeprowadzono deduplikację wszystkich rekordów przekazanych do zintegrowanego systemu zarządzania zasobami bibliotek do końca 2023 roku. Jest to bezprecedensowy w historii bibliotekarstwa, zakończony sukcesem proces deduplikacji w takiej skali.

Dzięki Połączonym Katalogom BN w pierwszej połowie 2025 roku zarejestrowano 550 milionów zapytań do serwisów bibliograficznych BN. To najwyższy wynik w historii. Dla porównania łączne wykorzystanie katalogu w całym 2024 roku wyniosło prawie 250 milionów, zaś w 2023 roku 100 milionów.

Д-р Томаш Маковський,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0623-2614>,
доктор гуманітарних наук,
директор Національної бібліотеки Польщі,
Варшава, Польща
e-mail: dyrektor@bn.org.pl

Півмільярда пошукових запитів від читачів за півроку. переваги об'єднаних каталогів Національної бібліотеки Польщі

Розглянуто розробку загальнонаціональної платформи для доступу до інформації про бібліотечні ресурси та поточну видавничу продукцію в Польщі, що реалізується через Об'єднані каталоги Національної бібліотеки Польщі. Процес каталогізації здійснюється в системі Alma, а бібліотечні матеріали надаються користувачам через пошукову систему Primo. Наголошено, що впровадження сучасних рішень дозволило досягти безпрецедентних результатів – у першій половині 2025 р. було зареєстровано 550 млн запитів, що є історичним рекордом.

Ключові слова: об'єднані каталоги Національної бібліотеки, дескриптори Національної бібліотеки, каталогізація колекцій, Alma, Primo, дедуплікація записів.

РОЗДІЛ 2

ВІДКРИТА НАУКА В УКРАЇНІ

Андон Пилип Іларіонович,

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-1737-5579>,

доктор фізико-математичних наук,

академік Національної академії наук України,

заслужений діяч науки і техніки України,

радник при дирекції,

Інститут програмних систем Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: andon@isofts.kiev.ua

Резніченко Валерій Анатолійович,

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-4451-8931>,

кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник,

відділ автоматизованих інформаційних систем,

Інститут програмних систем Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: reznich@isofts.kiev.ua

Статистика функціонування Харвестеру відкритої науки Національної академії наук України

Наведена статистика функціонування Харвестеру відкритої науки Національної академії наук України. Для цього були залучені як можливості програмного забезпечення VuFind, на якому реалізований Харвестер, так і статистичні сервіси Flag Counter, Matomo, Google Analytics.

Ключові слова: статистика, харвестер, відкрита наука, інтеграція інформаційних ресурсів.

У рамках виконання цільового науково-технічного проекту Національної академії наук (НАН) України «Створення й впровадження інфраструктури відкритої науки в НАН України (OPENS)» в Інституті програмних систем НАН України був розроблений Харвестер відкритої науки НАН України (Харвестер) [<https://harvester.nas.gov.ua>]. Він являє собою систему інтеграції наукових інформаційних ресурсів установ НАН України, мета якої полягає у суттєвому полегшенні процесу доступу до наукових інформаційних ресурсів з використанням засобів їх інтеграції та наданням єдиної точки їх пошуку та доступу, а також сприянні вирішенню питання централізованого підключення інтегрованих ресурсів до міжнародних агрегаторів.

Харвестер реалізовано з використанням системи VuFind. Для отримання статистики відвідувань VuFind надає власні можливості, та окрім того Харвестер підключений до зовнішніх статистичних сервісів: Flag Counter, Matomo, Google Analytics. Статистичні дані наводяться за півтора роки існування Харвестеру.

Власні можливості VuFind. Харвестер містить понад 322 000 документів, переважна більшість яких – це статті періодичних видань і тільки 6 – відомості про репозитарії даних. Загалом до Харвестеру підключено 34 репозитарії, найбільшими з яких є:

Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України (NASPLIB) – 189 800 статей;

Бібліотечний портал Національної академії наук України (LibNAS) – 113 900 статей.

У Харвестері наявні статті понад 142 800 авторів 15 мовами, серед яких: англійська – 144 330 статей, українська – 92 800 статей, російська – 86 700 статей.

Найбільш публікованими авторами є наступні: Булавін Л. А. – 211 статей, Большаков В. І. – 195 статей, Самойленко А. М. – 182 статті, Оніщенко І. Н. – 168 статей, Баранов М. І. – 152 статті, Гончарук В. В. – 149 статей.

Статистика Matomo. Matomo – один з найпоширеніших безкоштовних додатків вебаналітики з відкритим кодом для відстеження онлайн-відвідувань одного або кількох вебсайтів і відображення звітів про ці відвідування для аналізу. Є альтернативою Google Analytics. Matomo використовує більше 460 000 сайтів і переведений більш ніж на 45 мов. Функціональні можливості:

відстежування відвідувань сайту за їх типом (прямі переходи, переходи з сайтів, переходи з пошукових систем, тощо);

відстежування ключових слів, за якими відвідувачі перейшли на сайт;

відстежування джерела трафіку;

відстежування дій на сайті (скачування файлів, переходи за посиланнями, тривалість відвідування тощо);

відстежування географії відвідувачів;

автоматична звітність електронною поштою у форматі PDF або HTML;

представлення статистики в числовому та графічному вигляді (кругові, стовпчикові діаграми, хмара тегів);

експорт даних у форматі CSV, XML, PHP, EXCEL, JSON.

Усього в Харвестері зареєстровано понад **10 600** відвідувань (1741 – повторні) з 108 країн світу. Далі наводиться інформація про відвідування за континентами, країнами та містами.

Континенти та субрегіони	
Європа	8549 (80,7 %)
Азія	1303 (12,3%)
Північна Америка	602 (5,7%)
Африка	64 (0,6%)
Південна Америка	45 (0,4%)
Океанія	26 (0,2%)
Центральна Америка	5 (0, 05 %)

Країна	
Україна	6996 (66 %)
США	438 (4,1 %)
Німеччина	403 (3,8 %)
Сінгапур	355 (3,3 %)
Китай	277 (2,6 %)
Гонконг	221 (2,1 %)
Польща	186 (1,8%)

Місто	
Київ	2035 (19,2 %)
Сінгапур	344 (3,2 %)
Львів	274 (2,6 %)
Гонконг	208 (2 %)
Житомир	197 (1,9 %)
Дніпро	164 (1,5 %)
Харків	159 (1,5)

Статистика Google Analytics. Google Analytics – сервіс від Google для аналізу інтернет-сайтів та мобільних додатків. Дозволяє створити детальну статистику відвідувачів сайту та оптимізувати видимість вебсторінок. Є найбільш використовуваним сервісом вебаналітики в Інтернеті.

Функціональні можливості:

відстеження відвідуваності та активності користувачів на вебсайті (скільки людей відвідує сайт, звідки вони приходять, як довго залишаються, скільки сторінок переглядають за сеанс, показник відмов);

аналіз поведінки користувачів (які сторінки найпопулярніші, які дії користувачі виконують на сайті, як вони переміщуються по сайту);

відомості про технології користувачів (вебпереглядач, категорія пристрою, платформа, ОС);

створення аналітичних звітів (звіти, що містять статистику про відвідуваність, поведінку користувачів, джерела трафіку, відмови та інші важливі показники);

інтеграція з іншими інструментами Google (Google Ads, Google Search Console та інші сервіси).

Усього зареєстровано понад 9,3 тис. відвідувань. Далі наводиться інформація про відвідування за країнами, містами та мовами.

Країна	
Україна	5815 (62,53%)
Німеччина	444 (4,77%)
США	348 (3,74%)
Сінгапур	347 (3,73%)
Гонконг	233 (2,51%)
Китай	217 (2,33%)
Польща	186 (1,8%)

Місто	
Київ	2126 (22,86%)
Львів	555 (5,97%)
Дніпро	328 (3,53%)
Харків	316 (3,4%)
Одеса	228 (2,45%)
Сінгапур	120 (1,29%)
Запоріжжя	118 (1,29%)

Мова	
Українська	3088 (33,13%)
Російська	2969 (31,85%)
Англійська	2513 (26,96%)
Китайська	129 (1,38%)
Німецька	89 (0,95%)
Польська	75 (0,8%)
Французька	63 (0,68%)

Статистика Flag Counter. Flag Counter – це сервіс, що надає власникам вебсайтів простий та ефективний спосіб відстеження трафіку відвідувачів. Він відображає на вебсайтах невеликий значок блоку прапорів, які вказують на країну походження кожного відвідувача. Ця інформація може бути корисною для власників вебсайтів, які хочуть зрозуміти демографічні характеристики своєї аудиторії або більш ефективно націлювати маркетингові зусилля. Flag Counter пропонує різні варіанти налаштування відображення блоку прапорів, дозволяючи користувачам обирати з низки варіантів дизайну та розмірів. Сервіс безкоштовний для базового використання та пропонує платні тарифи для розширених функцій та аналітики. Наразі Flag Counter використовується на понад 40 200 активних вебсайтах.

Flag Counter фіксує кількість відвідувачів та кількість відвідувань сайту з урахуванням часу і дати та країни відвідувачів/відвідувань. Агреговані дані про відвідувачів/відвідування представляються:

по країнам світу;

за часовим інтервалом (сьогодні, вчора, останній тиждень, місяць, три місяці та по кожному дню з початку підключення Flag Counter).

Для представлення статистичної інформації використовуються таблиці, графіки, діаграми.

Ось основні показники Харвестеру: понад 157 000 відвідувань та понад 42 000 відвідувачів з 111 країн світу. Розподіл відвідувачів за першими 6 країнами світу наступний: Сінгапур – 22 600 (53%), США – 9900 (23,5 %), Україна – 6360 (15,2 %), Китай – 760 (1,8 %), Німеччина – 380 (0,9 %), Франція – 265 (0,6 %).

Слід зауважити, що якщо показники Matomo і Google Analytics схожі, то у Flag Counter вони суттєво відрізняються від них. Так, наприклад, кількість відвідувань у 15 разів більше, а відвідувачів з Сінгапуру – у 14 разів. Це є предметом подальшого аналізу.

На завершення відмітимо, що статистична інформація надає можливість провести детальний і всебічний аналіз функціонування програмної системи, надає широкий спектр можливостей для розуміння поведінки користувачів, оцінки ефективності роботи системи та покращення її роботи.

Pylyp Andon,

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-1737-5579>,

Doctor of Physical and Mathematical Sciences,

Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Honored Figure of Science and Technology of Ukraine,

advisor to the directorate,

Institute of Software Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: andon@isofts.kiev.ua

Valerii Reznichenko,

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-4451-8931>,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Senior Researcher,

Leading Researcher,

Department of Automated Information Systems,

Institute of Software Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: reznich@isofts.kiev.ua

Performance statistics of the Harvester of Open Science of the National Academy of Sciences of Ukraine

The statistics of the functioning of the Open Science Harvester of the NAS of Ukraine are presented. For this purpose, both the capabilities of the VuFind software, on which the Harvester is implemented, and statistical services Flag Counter, Matomo, Google Analytics were involved.

Keywords: statistics, harvester, open science, integration of information resources

Гарагуля Сергій Сергійович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5564-9494>,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
відділ інформаційно-комунікаційних технологій,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: garagulia@nbuv.gov.ua

Інтегровані ресурси академічних публікацій: досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розглянуто участь бібліотек у впровадженні принципів відкритої науки. Проаналізовано досвід створення в НБУВ загальноакадемічних ресурсів дослідницької інформації та публікацій відкритого доступу. Узагальнено оптимальні технологічні рішення з забезпечення інтероперабельності елементів інфраструктури відкритої науки НАН України.

Ключові слова: бібліотечні портали, відкрита наука, інституційні репозитарії, інтероперабельність, Public Knowledge Project.

Концепція відкритої науки (OpenScience), що забезпечує інклюзивний та справедливий доступ до знань у суспільствах різних рівнів розвитку, активно впроваджується науковими установами всього світу. Бібліотеки за рахунок свого традиційного статусу фондоутримувачів наукової літератури, який не похитнувся і з міграцією публікацій в цифровий формат завдяки створенню й підтримці бібліотеками баз даних наукових текстів, відіграють важливу роль в процесах розбудови інфраструктури відкритої науки. Фактично бібліотеки активно перебирають на себе функції ресурсного та сервісного забезпечення досліджень з урахуванням специфіки е-науки. Ними забезпечується доступ до джерельної бази, даних та відкритих результатів досліджень, здійснюється комплексна підтримка дослідницької інформації в системах наукових ідентифікаторів, наукометрична аналітика результатів досліджень, інформаційно-консультативний супровід цифрової наукової комунікації тощо.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського напружувала значний досвід створення та розвитку ресурсів дослідницької інформації та відкритих публікацій – як інституційних (Репозитарій НБУВ), так і загальноакадемічних (Бібліотечний портал НАН України та Репозитарій наукових текстів НАН України).

У 2021 році Президії НАН України була презентована трикомпонентна структура Бібліотечного порталу НАН України LibNASUA [<http://libnas.nbuv.gov.ua>] (керівник проєкту – директор Інституту інформаційних технологій К. В. Лобузін), що охоплювала блоки дослідницької інформації щодо установ НАН України, її науковців та публікації співробітників Академії, зведені в Репозитарій наукових текстів НАН України. Така структура була обґрунтована актуальними розвідками НБУВ щодо сервісів підтримки досліджень у наукових бібліотеках та міжнародного досвіду управління дослідницькою інформацією. Станом на середину 2025 р. на порталі закумульовано дані щодо всіх установ НАН України та понад 2 тис. її чинних та колишніх співробітників.

Протягом 2023–2024 рр. відбувалося активне наповнення періодичного сегменту академічних публікацій – сайту «Журнали НАН України» [<http://jnas.nbuuv.gov.ua/uk/about>]. Станом на середину ресурс налічує майже 182 тис. статей з 347 видань установ НАН України (59 з яких індексуються в Scopus, 38 – у Web of Science, а 55 представлено у DOAJ).

У 2025 році в НБУВ розпочався новий етап розвитку Репозитарію наукових текстів НАН України – збір, консолідація та оприлюднення неперіодичного сегмента академічних публікацій. Завданнями цього етапу є:

- розширення ресурсного наповнення Репозитарію наукових текстів НАН України за рахунок неперіодичного сегмента публікацій установ НАН України (монографії, збірники матеріалів конференцій, навчально-методичні видання);
- визначення та перманентний моніторинг індикаторів впровадження відкритої науки в установах НАН України відповідно до Національного плану щодо відкритої науки;
- налагодження співпраці з установами НАН України щодо отримання метаданих та повнотекстових джерел наукової інформації;
- активізація діяльності, спрямованої на популяризацію засад відкритої науки в установах НАН України;
- визначення цільових груп користувачів та проведення для них навчальних заходів, присвячених відкритому доступу до академічних ресурсів;
- науково-методична підтримка впровадження принципів відкритої науки в НАН України;
- надання консультацій закладам вищої освіти та науковим установам щодо розроблення та імплементації стратегії впровадження відкритого доступу.

Для реалізації неперіодичного сегмента академічних публікацій було обране програмне забезпечення з відкритим програмним кодом OpenMonographPress [<https://pkp.sfu.ca/software/omp>], розроблене Public Knowledge Project, проектом Університету Саймона Фрезера (Канада). ОМР призначене для підтримки процесу видавництва книг, збірників статей, монографій, конференційних матеріалів тощо, з особливим акцентом на відкритий доступ. Важливо, що політика ресурсу дозволяє модифікувати функціонал та інтерфейс програми відповідно до конкретних інформаційних потреб користувачів. ОМР охоплює всі етапи видавничого процесу, забезпечує мультивидавничу підтримку (можна створювати кілька видавництв у межах однієї інсталяції), інтеграцію з DOI (наприклад, через CrossRef), експорт / імпорт метаданих (Dublin Core, ONIX), збір статистики переглядів/завантажень, експорту даних за протоколом OAI-PMH. Інтерфейс створеного на базі ОМР ресурсу доступний багатьма мовами (включно з українською), а також підтримує адаптивний дизайн для мобільних пристроїв. Попри те, що основне призначення ОМР – керування видавничими процесами, бібліотеки можуть ефективно використовувати цей софт для створення репозитаріїв, поточної та ретрокаталогізації е-ресурсів, архівування та довготривалого збереження опублікованих матеріалів, зокрема, використовуючи мережі LOCKSS [<https://www.lockss.org>], CLOCKSS [<https://clockss.org>] або інші репозитарії, що забезпечує резервне копіювання та дотримання міжнародних стандартів збереження цифрового контенту. Рішення НБУВ щодо запровадження цього програмного продукту ґрунтувалося на принципі інтероперабельності, адже саме платформа ОМР здатна забезпечити сумісність із

більшістю актуальних форматів метаданих, що забезпечить якісний та швидкий імпорт даних про публікації від сторонніх контрибуторів.

Станом на середину 2025 року монографічний сегмент Репозитарію наукових текстів НАН України налічує понад 100 видань 2020–2025 рр. публікації від 7 установ НАН України. На ресурсі налаштовано двомовний інтерфейс (українська та англійська мови), автоматичне формування бібліографічних посилань за міжнародними стилями цитування (APA, MLA, Harvard, Chicago тощо). Ресурс функціонує в тестовому режимі з доступом для зареєстрованих користувачів; презентацію сайту заплановано на другу половину 2025 року. Метою подальшого розвитку монографічного корпусу Репозитарію наукових текстів НАН України є активне залучення нових контрибуторів даних (очікується охоплення всіх установ НАН України), розширення каталогу та поглиблення ретроспекції видань.

Розвиток користувацьких сервісів Репозитарію наукових текстів НАН України на 2025–2026 рр. передбачає:

- формування комплексного наукового портфоліо з усіма актуальними афіліаціями, публікаціями та відображенням науково-адміністративної діяльності;

- агрегація показників публікаційної активності та цитованості на рівні окремих установ НАН України та всієї Академії;

- забезпечення взаємозв'язку наукових портфоліо з інфраструктурою відкритої науки НАН України;

- візуалізація даних наукових портфоліо для наочнішого відображення затребуваності й використання досліджень.

Успішний досвід інтеграції даних Репозитарію наукових текстів НАН України до міжнародних харвестерів потребує масштабування, адже не існує універсального інструмента промоції наукових досліджень – кожен конкретний ресурс має власну аудиторію та власні механізми поширення інформації у фахових спільнотах, тож досягнення максимального охоплення харвестерами даних буде одним із пріоритетних завдань на 2025–2026 рр. Зважаючи на численні адміністративні, правові та технологічні колізії, першочерговим процесом буде визначення оптимального переліку ресурсів для інтеграції з-посеред тих, що підтримують протокол збору метаданих Ініціативи відкритих архівів (OAI-PMH) [<https://www.openarchives.org/service/listproviders.html>].

Serhii Harahulia,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5564-9494>,

Ph. D. in Social Communications,

Senior Researcher,

Information and Communication Technologies Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: garagulia@nbuv.gov.ua

Integrated resources of academic publications: the experience of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The participation of libraries in the implementation of the principles of open science is considered. The experience of creating common academic resources of research information and open

access publications in V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is analyzed. The optimal technological solutions for ensuring the interoperability of elements of the open science infrastructure of the NAS of Ukraine are summarized.

Keywords: library portals, open science, institutional repositories, interoperability, Public Knowledge Project

Денков Іван Дем'янович,
ORCID <https://orcid.org/0009-0007-7989-2169>,
аспірант,
відділ автоматизації програмування,
Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова,
Національна академія наук України,
Київ, Україна
e-mail: havoc85@gmail.com

Отримання метаданих з наукових робіт за допомогою штучного інтелекту

Розглянуто можливість автоматизації отримання метаданих із наукових праць за допомогою штучного інтелекту. Створено вебсервіс на Python з використанням GPT-4o mini, що екстрагує з PDF-файлів структуровані метадані у форматі JSON. Наголошено на необхідності валідації результатів людиною.

Ключові слова: наукові метадані, відкрита наука, штучний інтелект, великі мовні моделі, репозитарії даних

Для втілення в життя принципів відкритої науки створюється відповідна інфраструктура: репозитарії відкритих даних, харвестери, електронні бібліотеки та інші службові елементи. Подібна діяльність вимагає структуризації даних. Зокрема, треба отримати метадані наукових робіт і привести їх до певних стандартів.

Зараз в Україні ця робота виконується вручну співробітниками наукових закладів з усіма відповідними недоліками: низька швидкість виконання, помилки внаслідок людського фактору тощо. Отже постає питання пришвидшення і оптимізації процесу. Нами було досліджено можливість задіяти штучний інтелект (ШІ) у процесі отримання метаданих з наукових праць.

В роботі використали LLM ChatGPT, модель GPT-4o mini. Створено вебсервіс за допомогою мови програмування Python на основі фреймворку Flask. Механізм роботи такий: на сервер відправляється POST-запит з JSON-даними, які містять посилання на наукову роботу у форматі PDF; текст файлу подаємо на вхід ШІ разом зі сформульованою спеціальним чином підказкою; на виході – JSON-файл з метаданими англійською та українською, форматованими згідно стандартів Дублінського ядра. За умови наявності з наукових праць планували отримати наступні метадані:

Автор(и)

Назва статті

Анотація

Ключові слова

Мова статті

Періодичне видання, де опубліковано статтю

Рік та номер видання, де опубліковано статтю
Видавець
Посилання на вихідний PDF-файл
Бібліографічне посилання в заданому форматі
Код ISSN періодичного видання
УДК
DOI

Для перевірки роботи сервісу використовувалися матеріали, що відносяться до різних галузей науки з різних джерел (електронні бібліотеки, періодичні видання, архів препринтів НАН України). Приклад англomовної частини результату наведено нижче; атрибути метаданих відсортовано за алфавітом:

```
{  
  "dc.contributor.author": "PavloMaslianko, KatePavlovska",  
  "dc.date.issued": "2024, No. 4",  
  "dc.description.abstract": "The article proposes a conceptual model and NLP system 'Text to image' based on the methodology of system engineering of Data Science systems, architecture, and software of the image generation system based on the latent diffusion model. It is proposed to improve the basic architecture of the latent diffusion model by using a diffusion transformer. It is found that unlike approaches based on U-Net architecture, DiTs work with latent patches, providing better scalability and increased performance. The purpose of the work is to develop a scientifically based conceptual model and system for transforming text descriptions into images, based on the methodology of system engineering, modern methods of deep learning and business profile of Erikson – Penker. Verification and validation of the developed NLP system 'Text to image' for converting text data into images was carried out. The generation results demonstrate the exact reproduction of key elements, which indicates the high quality of the correspondence between the image and the text description. As a result of a comparative analysis of the performance of the models, it was determined that the TransformerLD system, although inferior to the Stable Diffusion and DALL-E 2 models in terms of FID and IS, still remains competitive.",  
  "dc.identifier": "http://cctech.org.ua/images/docs/Articles/2024/paper_24_4_9.pdf",  
  "dc.identifier.citation": "Maslianko, P., & Pavlovska, K. (2024). Conceptual Model and NLP-System 'Text to Image'. Cybernetics and Computer Technologies, 4.",  
  "dc.identifier.issn": "2707-4501",  
  "dc.identifier.udc": "519.688",  
  "dc.identifier.uri": "10.34229/2707-451X.24.4.9",  
  "dc.language.iso": "en",  
  "dc.publisher": "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",  
  "dc.relation.ispartof": "Cybernetics and Computer Technologies",  
  "dc.subject": "system engineering, Data Science, NLP-systems 'Text to image'",  
  "dc.title": "Conceptual Model and NLP-System 'Text to Image'"  
}
```

Аналіз результатів вказує, що ШІ може отримати метадані з наукової роботи, а деякі згенерувати за потреби. Інколи в його роботі можливі помилки. Так, напри-

клад, якщо в статті є анотація двома мовами, то в англійській частині JSON пишеться, що мова статті англійська, а в українській – українська. Також, якщо якісь дані в тексті відсутні, ІІІ знайти їх не може. Отже, співробітник має проводити ревізію результатів роботи сервісу і коригувати помилки. Підказка (набір атрибутів метаданих) для ІІІ може змінюватись відповідно до запитів різних закладів.

Таким чином, вебсервіс за умови мінімальної участі людини може стати повноцінною частиною інфраструктури відкритої науки, даючи можливість електронним бібліотекам, видавництвам, сайтам дослідницьких установ перетворити свої колекції наукових текстів на повноцінні репозитарії, здатні передавати метадані в харвестери з подальшою інтеграцією в міжнародні пошукові системи відкритої науки.

Ivan Denkov,
ORCID <https://orcid.org/0009-0007-7989-2169>,
Postgraduate,
Programming Automation Department,
V. M. Glushkov Institute of Cybernetics,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: havoc85@gmail.com

Extracting metadata from scientific papers using artificial intelligence

The article considers the possibility of automating the extraction of metadata from scientific papers using AI. A web service in Python was created using GPT-4o mini, which extracts structured metadata in JSON format from PDF files. The need for human validation of the results was emphasized.

Keywords: scientific metadata, open science, artificial intelligence, large language models, data repositories

Капіца Юрій Михайлович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9449-8422>,
доктор юридичних наук,
директор,
Центр досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій
Національної академії наук України,
Київ, Україна
e-mail: kapitsa@nas.gov.ua

Проблемні питання законодавчого регулювання відкритої науки в Україні

Розглянуті питання законодавчого регулювання відкритої науки в Україні. Визначені проблемні питання, що потребують змін, що стосується договірного врегулювання прав працівників стосовно службових творів; використання ліцензій відкритого доступу; оприлюднення звітів про виконання досліджень через Національний репозитарій академічних текстів, незабезпечення захисту конфіденційної інформації та комерційної таємниці при обліку НДДКР.

Ключові слова: відкрита наука, відкритий доступ, дослідницькі дані, наукові публікації.

Актуальним питанням в Україні є наближення реалізації відкритої науки (ВН) відповідно до законодавства та практики в ЄС. Вказане набуло істотного розголосу у зв'язку з оприлюдненням МОН України 07.03.2025 р. проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки». Його обговорення у ДО «Український національний офіс інтелектуальної власності» за участю фахівців наукових установ НАН України, НАПрН України, ЗВО 24.04.2025 р. засвідчило, що проект Закону істотно не відповідає актам ЄС та держав-членів ЄС щодо відкритої науки, а також вимогам до застосування публічних ліцензій, призводить до невластивого ЄС зарегулювання цієї сфери відносин та потребує змін.

При вирішенні зазначеного питання слід з'ясувати, які засоби застосовує Європейський Союз, держави-члени ЄС для розвитку відкритої науки; в якій мірі питання ВН відображені в актах ЄС.

1. Характерним для ЄС, з врахуванням істотної динаміки розвитку ВН, є мінімальне регулювання цієї сфери в актах ЄС та переважний вплив на відносини ВН через прийняття політичних документів, рекомендацій (див. Повідомлення Комісії від 6 травня 2015 року «Стратегія єдиного цифрового ринку для Європи»; Заключення Ради ЄС «Перехід ЄС до системи відкритої науки», 2016; Рекомендації Єврокомісії «Доступ до наукової інформації та її збереження, 2012 р. (переглянута редакція 2018 р.); Заключення Ради ЄС «Принципи та цінності міжнародного співробітництва у сфері досліджень та інновацій», 2022; Рекомендації Ради (ЄС) 2021/2122 щодо Пакту про дослідження та інновацій в Європі та Рекомендація Ради щодо Порядку денного політики Європейського дослідницького простору на 2025–2027 роки, 2025 тощо), підтримку громадських ініціатив, запровадження в рамках РП ЄС Горизонт 2020, Горизонт Європа низки проектів з розвитку ВН.

На рівні актів ЄС окремі питання ВН визначені у Директиві (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації в державному секторі (використання дослідницьких даних); Директиві (ЄС) 2019/790 про авторське право в Єдиному цифровому ринку (аналіз тексту та даних). Також, вимоги відкритого доступу (ВД) до результатів дослідження рамкових програм визначені документами РП Горизонт 2020; Горизонт Європа (Регламент (ЄС) 2021/695 щодо утворення «Горизонт Європа», ст. 16 Грантової угода РП «Горизонт Європа» та Додаток 5 до угоди).

Акцентом Директиви (ЄС) 2019/1024 є виключення з відкритого доступу до дослідницьких даних: документів, на які треті сторони мають права інтелектуальної власності; документів, що стосується захисту національної безпеки, оборони, громадської безпеки; містять конфіденційну комерційну інформацію (включаючи комерційні, професійні секрети, секрети компанії). Також директива не розповсюджується на документи організацій, які фінансують дослідження, та наукових організацій – виконавців досліджень та організацій, що здійснюють трансфер технологій.

Грантовою угодою РП «Горизонт Європа» зазначені вимоги щодо ВД до електронної копії опублікованої версії або остаточного рецензованого рукопису, прийнятого до публікації; метаданих; дослідницьких даних, отриманих під час виконання проектів.

Зазначимо, що документами РП, у тому числі Горизонт Європа, не передбачено оприлюднення звітів про виконання проектів, які, як правило, не оприлюднюються.

Вимоги до оприлюднення стосуються наукових публікацій, дослідницьких даних, можуть бути визначені стосовно окремих результатів проєктів (deliverables) у договорах з фінансування.

2. Слід вказати, що відкритий доступ до наукових публікацій в Україні знаходиться на значно вищому рівні ніж в державах-членах ЄС, що було започатковано НАН України та ВАК України у 2008 р. Відповідно до наказу ВАК України та НАН України від 07.07.2008 № 436/311 передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань їх засновниками на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського має здійснюватися з метою забезпечення збереження видань та їх надання в загальний доступ в онлайн-режимі в мережі Інтернет.

Разом з тим, актуальним в Україні є: приведення положень законодавства у відповідність до актів ЄС: Директиви (ЄС) 2019/1024 щодо використання дослідницьких даних, Директиви (ЄС) 2018/790 стосовно пошуку і аналізу тексту і даних. Також важливим є врахування практики відкритого доступу до рукописів статей та даних при реалізації проєктів РП «Горизонт Європа».

Основні проблемні питання, пов'язані з відкритим доступом в Україні, це:

- набуття майнових прав на службові твори роботодавцем відповідно до ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права», що обумовлює відсутність у автора майнових прав на укладання договору про опублікування службової наукової статті, інших службових творів з видавництвом, а також прав здійснювати оприлюднення рукопису службового твору;

- запровадження через Національний репозитарій академічних текстів (НРАТ), на відміну від ЄС, відкритого доступу до об'єктів, до яких такий доступ, як правило, не надається в ЄС (зокрема, звітів про виконання досліджень), що в умовах російської агресії призвело до розповсюдження чутливої інформації щодо сильних та вразливих сторін української економіки та суспільства;

- всупереч вимогам законодавства України та положень Директиви (ЄС) 2019/1024 щодо відкритих даних – незабезпечення захисту комерційної таємниці та конфіденційної інформації при переданні звітів про виконання досліджень до УкрІНТЕІ згідно Порядку державної реєстрації та обліку науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій, затвердженого наказом МОН України від 24.03.2022 № 271, а також при подальшому розповсюдженні цих звітів через Національний репозитарій академічних текстів;

- розміщення звітів про виконання досліджень, дисертацій в Національному репозитарії академічних текстів, інших ресурсах відкритого доступу з порушенням законодавства про авторське право без укладання ліцензійних договорів з правопласниками;

- застосування при відкритому доступі видів ліцензій Creative Commons, які дозволяють поширення похідних творів, що може призвести в Україні до генерації великої кількості неоригінальних творів. Так, надання права створювати та розповсюджувати похідні твори відповідно до ліцензій CC-BY, CC-BY-SA, CC-BY-NC, CC-BY-NC-SA означає, що автор дозволяє, наприклад, створити статтю іншому фахівцеві на основі своєї статті. При чому обсяг такого використання не обмежений, тобто 90 % такої похідної статті може бути текстом статті першого автора та лише 10 % – новими положеннями, зауваженнями іншого автора. Також, така стаття може

розповсюджуватися, розміщуватися в репозитаріях відкритого доступу вже під ім'ям нового автора з зазначенням, що вона є похідним твором та посиланням на первісний твір, який було змінено;

– намагання зарегулювати вимоги щодо ВД у договорах на виконання досліджень та розробок через визначення у законопроекті компетенції МОН України затверджувати «типові положення про відкритий доступ» для включення у договори про виконання наукових досліджень, частка публічного фінансування за якими становить більше 50 %. Зазначимо, що вказане не відповідає практиці реалізації відкритого доступу установ Європейського Союзу та держав-членів ЄС та не враховує динаміку розвитку відкритої науки та відкритого доступу в ЄС та переважного впливу на цей процес державних органів через надання рекомендацій та узагальнення практики.

3. Слід вказати на досвід НАН України з вирішення низки зазначених питань. Так, з урахуванням положень ст. 48 Закону України «Про авторське право і суміжні права» розпорядженням Президії НАН України від 08.11.2024 № 609, були затверджені Умови розподілу майнових прав на службові твори та дослідницькі дані, які визначаються в трудових договорах (контрактах), що укладаються з працівниками установ НАН України, та Примірна додаткова угода до трудового договору (контракту) з працівником установи НАН України щодо майнових прав на службовий твір та службові дослідницькі дані. Вказане дозволяє через доповнення трудового договору з працівником надати йому права на оприлюднення службових творів та укладання договорів з видавцями.

Також, беручи до уваги практику застосування багатьма іноземними науковими журналами ліцензій CC, що не передбачають розповсюдження похідних творів, в НАН України для установ-видавців наукових журналів визначена можливість застосування ліцензії CC-BY-NC-ND («Із Зазначенням Авторства – Некомерційна – Без Похідних 4.0 Міжнародна») та CC-BY-ND («Із Зазначенням Авторства – Без Похідних 4.0 Міжнародна»). Слід зазначити, що застосування зазначених ліцензій не впливає на здійснення цитування наукових статей, розміщення у ВД їх анотацій, оглядів статей тощо, що здійснюється відповідно до випадків вільного використання творів, визначених ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Розміщення авторами наукових статей, даних, препринтів на вебсайтах наукових журналів установ НАН України, в Репозитарії відкритих даних НАН України та Архіві препринтів НАН України здійснюється на підставі ліцензійних договорів, примірна форма яких затверджена Президією НАН України.

Висновки. Досвід ЄС свідчить, що з врахуванням істотної динаміки розвитку сфери ВН, вплив на цю сферу здійснюється установами ЄС та держав-членів ЄС переважно через прийняття політичних документів та рекомендацій. Основні проблемні питання сфери ВН в Україні можуть бути вирішені на рівні договірного регулювання, дотримання законодавства про захист авторського права, конфіденційної інформації та комерційної таємниці. Політичних рішень та відповідних обмежень потребує оприлюднення звітів про виконання досліджень через Національний репозитарій академічних текстів, що в умовах російської агресії призводить до розповсюдження чутливої інформації щодо сильних та вразливих сторін української економіки та суспільства.

Yurii Kapitsa,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9449-8422>,
Dr. of Legal Sciences (habil.), J.S.D.,
Director,
Centre for Intellectual Property Studies and Technology Transfer,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: kapitsa@nas.gov.ua

Problematic issues of legislative regulation of open science in Ukraine

The issues of legislative regulation of open science in Ukraine are considered. Problematic issues are identified, including the contractual regulation of employees' rights regarding service works; the use of open access licenses; the publication of R&D reports through the National Repository of Academic Texts; and the failure to protect confidential information and trade secrets during the registration of R&D.

Keywords: open science, open access, research data, scientific publications.

Кропачева Наталія Миколаївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>,
наукова співробітниця,
відділ науково-освітніх інформаційних ресурсів,
Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського,
Київ, Україна
e-mail: veritas59@i.ua

Відкрита наука як термін і соціальне явище: лінгвістичні характеристики та суспільні орієнтири

Проаналізовано лінгвістичний контекст концепції відкритої науки крізь призму уявлень про відкритість і закритість в науковому дискурсі. Обґрунтовано зв'язок між лексичним оформленням понять «відкритий», «закритий» та особливостями організації сучасного наукового простору.

Ключові слова: відкрита наука, відкритість, відкрите суспільство, закрите суспільство

Постановка проблеми. Сучасний науковий простір характеризується значним зростанням кількості публікацій, присвячених тлумаченню понять, нероздільних із концепцією відкритої науки (OpenScience). Ці дослідження не лише формують термінологічну основу, а й визначають пріоритетні напрями трансформації науково-інформаційної діяльності.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано методи лінгвістичного аналізу, діалектичного осмислення явищ, процесів у руслі концепції відкритої науки.

Результати дослідження. У розвідці акцент зроблено на мовному вимірі категорії «відкритість», що, як показує проведений аналіз, виступає однією з ключових ознак сучасного наукового процесу. Лексема «відкритий» у «Словнику синонімів української мови» подається у значеннях: «те, що стало видимим», «те, що дозволяє доступ

ззовні», «те, що не заслонене, не приховане». Ці смисли корелюють із сучасними уявленнями про відкриту науку як модель прозорого, інклюзивного й співпрацеорієнтованого наукового простору.

Протилежне значення лексеми «закритий», яка тлумачиться як «невидимий», «недоступний», «обмежений для стороннього впливу», підкреслює полярність концептів відкритості й закритості. Таким чином, «відкритість» у науковому контексті передбачає доступ до результатів, а й участь на всіх стадіях дослідницького процесу – від формування гіпотези до репрезентації наукових результатів, наукового продукту, технології включно з відкритими даними, відкритим рецензуванням тощо.

Філософське осмислення поняття «відкритість» можна простежити у працях Карла Поппера, зокрема у праці «Відкрите суспільство і його вороги», де відкритість трактується як гнучкість, демократичність, орієнтованість на індивідуальну свободу й раціональність. Закрите суспільство уражене стагнацією, авторитаризмом, а також явним переважанням соціально-масового начала над індивідуальним. У протиставленні «відкритого» і «закритого» суспільств закладено й типологію наукової комунікації.

В зазначеному контексті слід розглядати бібліотеки як гетеротопії, які, на думку Мішеля Фуко, «своєрідним чином концентрують у собі час, замикаючи в одному місці кілька епох, форм», що дозволяє відійти від акцентування на певних соціальних функціях наукових бібліотек до формування нового цілісного образу бібліотеки у структурі і змісті дискурсу про відкриту науку, відкриті дані, відкритий доступ. Дотримуючись лінгвістичних положень нашої розвідки, доречним буде ще раз зацентрувати увагу, що попри всі трансформаційні колізії та модернізаційні процеси, незмінним залишилося саме поняття «бібліотека», нагадуючи і зберігаючи історично закріплену назву.

На міжнародному рівні сформовано дві домінантні парадигми відкритої науки. Перша – рамкова концепція ЮНЕСКО, що включає в себе ініціативи, дослідницькі практики, політики, спрямовані на те, щоб зробити наукові знання, методи, дані та факти відкритими та доступними для всіх, розширити наукове співробітництво та обмін інформацією на користь науки та суспільства і друга, європейська, представлена програмами Horizon 2020 та HorizonEurope, які системно реалізуються у змісті європейських програм через механізми відкритих ліцензій, журналів і репозитаріїв відкритого доступу.

Висновки. Лінгвістичний аналіз свідчить про багатозначність і водночас недостатню термінологічну усталеність поняття «відкрита наука». Мовна інтерпретація дозволяє виявити основні змістові риси, що формують концептуальну рамку цього явища. Водночас відсутність усталеності в термінології уповільнює формування стратегії впровадження відкритих практик у діяльності наукових інституцій, насамперед бібліотек.

Nataliia Kropacheva,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>,

Researcher,

V. O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: veritas59@i.ua

Open science as a term and social phenomenon: linguistic characteristics and social orientations

The article analyses the linguistic context of the concept of open science through the prism of ideas about openness and closedness in scientific discourse. The connection between the lexical formulation of the concepts of «open» and «closed» and the peculiarities of the organization of the modern scientific space is substantiated.

Keywords: open science, openness, open society, closed society.

Литвинова Лариса Анатоліївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5802-3681>,
кандидатка наук із соціальних комунікацій,
завідувачка сектору з охорони інтелектуальної власності,
відділ науково-методичної роботи,
Інститут бібліотекознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: nbuvtender@ukr.net

Інтелектуальна власність у добу відкритої науки та штучного інтелекту: роль бібліотек у формуванні нової наукової культури

Розглянуто трансформаційні процеси в науково-інформаційному середовищі України під впливом відкритої науки, штучного інтелекту та змін у сфері авторського права. Проаналізовано нормативно-правові аспекти використання штучного інтелекту у науковій діяльності, зокрема правовий режим *sui generis* для неоригінальних об'єктів. Висвітлено роль бібліотек як центрів підтримки відкритої науки, цифрової грамотності та інтелектуальної власності. Визначено нові виклики та перспективи для наукової спільноти в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: відкрита наука, штучний інтелект, авторське право, бібліотеки, *sui generis*, цифрова трансформація.

Відкрита наука, штучний інтелект (ШІ) та авторське право формують нові вектори трансформації науково-інформаційного середовища в Україні, визначаючи не лише напрями інноваційного розвитку, а й нові виклики у сфері правового регулювання. Відкрита наука є основою сучасної європейської наукової політики, яка ґрунтується на принципах відкритого доступу до результатів досліджень, відкритих даних, відкритого рецензування та відкритої освіти. Україна активно інтегрується в ці процеси, що підтверджується діяльністю Міністерства освіти і науки України у сфері відкритої науки, зокрема розвитком електронних репозитаріїв, відкритих архівів та інституційних платформ для поширення наукових результатів. Концепція відкритої науки в Україні передбачає забезпечення доступності знань для всіх громадян, стимулювання розвитку інноваційної економіки та зміцнення співпраці між науковими установами, бізнесом і громадянським суспільством.

Важливою складовою відкритої науки є активне використання штучного інтелекту, який дедалі частіше застосовується для обробки великих обсягів наукових

даних, автоматизованого аналізу, прогнозування та навіть створення нових наукових гіпотез. Системи штучного інтелекту можуть генерувати наукові статті, аналітичні звіти, зображення та інші результати творчої діяльності. Проте, такі практики висувають нові виклики у сфері авторського права. Відповідно до чинного законодавства України, зокрема оновленого Закону України «Про авторське право і суміжні права», твори, створені виключно за допомогою комп'ютерних програм або штучного інтелекту без творчого внеску людини, не визнаються об'єктами авторського права, натомість віднесені до категорії так званих «неоригінальних об'єктів». Для таких об'єктів законодавство передбачає спеціальний правовий режим *sui generis*, що надає обмежений строк охорони – до 25 років.

Право *sui generis* може належати як розробнику штучного інтелекту, так і власнику відповідного програмного забезпечення або іншій особі, яка на законних підставах використовує таку систему. Водночас, якщо людина бере активну участь у створенні твору за допомогою ШІ – наприклад, задає параметри, коригує процес або здійснює змістовний добір елементів, – її вклад може бути визнаний творчим, і відповідно на неї поширюється авторське право. В Україні вже є приклади реєстрації авторських прав на твори, які містять елементи, створені ШІ, однак під правовий захист підпадає лише та частина, яка має творчий внесок людини.

Ця ситуація відповідає міжнародній практиці, зокрема підходам Європейського Союзу, де принципово визнається, що авторське право охоплює лише результати творчої діяльності людини. Такі положення відображені в судових рішеннях ЄС, де наголошується на необхідності людського внеску для набуття авторських прав. Отже, повністю автоматизовані результати роботи штучного інтелекту зазвичай не підпадають під авторсько-правовий захист у класичному розумінні.

У цьому складному, динамічному контексті бібліотеки України набувають особливої значущості як інституції, що не лише адаптуються до нових викликів, а й активно формують нову екосистему відкритих знань. Вони забезпечують технічну, освітню та правову підтримку дослідникам, виступають провайдерами цифрової грамотності, організаторами репозитаріїв та провідниками інновацій.

Сьогодні бібліотеки виконують функції, що значно виходять за межі традиційного збирання та збереження друкованих матеріалів. Вони адмініструють інституційні репозитарії, надають доступ до повнотекстових ресурсів (наприклад, через платформу Research4Life), підтримують стандарти метаданих, здійснюють навчання з відкритого доступу та ліцензування (Creative Commons), допомагають у дотриманні авторських прав. Завдяки цим функціям бібліотеки стали ключовими центрами підтримки відкритої науки в Україні, особливо в умовах кризи. Наприклад, Електронна бібліотека Національної академії педагогічних наук України (DL NAES), репозитарій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (eVerLib) та проекти Державної науково-технічної бібліотеки України (OUCI) забезпечують безперервний доступ до наукових матеріалів навіть в умовах війни.

Крім того, бібліотеки відіграють дедалі важливішу роль у сфері штучного інтелекту. Вони стають джерелом якісних україномовних корпусів для навчання національних великих мовних моделей (LLM), що є критично важливим для незалежності та технологічного суверенітету країни. Оцифровані бібліотечні фонди, літературна спадщина, наукові статті, архіви – усе це є цінним тренувальним матеріалом для українських ШІ-систем. Співпраця бібліотек з ІТ-сектором, науковими

центрами, лабораторіями ІІІ відкриває нові можливості не лише для створення мовних моделей, а й для формування етичної та правової культури використання таких технологій.

Бібліотеки також допомагають науковцям орієнтуватися в новому законодавчому полі: пояснюють особливості застосування *sui generis*, консультують щодо захисту відкритих даних, організовують тренінги з цифрової та правової грамотності, що особливо актуально в контексті недопущення монополізації відкритих наукових результатів з боку великих платформ.

Водночас низка викликів залишається. Це – недостатнє фінансування, нестача кадрів з ІТ-компетенціями, потреба в модернізації інфраструктури, фрагментованість нормативної бази. Успішна трансформація бібліотек в інформаційні центри цифрової епохи вимагає стратегічних державних рішень: інвестицій у репозитарії, хмарні сховища, центри обробки даних; розробки національної стратегії ІІІ з інтеграцією бібліотек як партнерів; вдосконалення законодавства щодо інтелектуальної власності; запуску спеціальних грантових програм для підтримки бібліотечних ініціатив на перетині ІІІ та відкритої науки.

Таким чином, українські бібліотеки перетворюються з пасивних сховищ інформації на активні вузли інноваційного наукового середовища. Їхня участь у поширенні відкритого доступу, підтримці ІІІ-ініціатив, формуванні правової грамотності та збереженні наукової та культурної спадщини є критично важливою для сталого розвитку науки в Україні. Саме від ефективної взаємодії держави, наукової спільноти та бібліотек залежить, чи зможе Україна не лише подолати виклики сучасності, а й стати регіональним лідером у сфері відкритої науки, інтелектуальних технологій та цифрової інклюзивності.

Larysa Lytvynova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5802-3681>,

Cand. Sci. (Social Communications),

Head of the Intellectual Property Protection Sector,

Department of Scientific and Methodological Work,

Institute of Library Science,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

e-mail: nbuvtender@ukr.net

Intellectual Property in the Age of Open Science and Artificial Intelligence: The Role of Libraries in Shaping a New Scientific Culture

The article explores the transformation of Ukraine's scientific and informational environment under the influence of open science, artificial intelligence (AI), and changes in copyright regulation. It analyzes legal aspects of AI use in research, particularly the *sui generis* protection regime for non-original objects. Substantiated the role of libraries as key hubs for supporting open science, digital literacy, and intellectual property management. The paper outlines new challenges and prospects for the academic community in the context of digital transformation.

Keywords: open science, artificial intelligence, copyright, libraries, *sui generis*, digital transformation.

Новицький Олександр Вадимович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9955-7882>,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
науково-дослідний відділ автоматизованих інформаційних систем,
Інститут програмних систем Національної академії наук України,
Київ, Україна
e-mail: on@isofts.kiev.ua

Автоматизоване поширення наукових публікацій через Харвестер відкритої науки Національної академії наук України

Розвиток відкритої науки в Україні підтримується проектом OPENS, в рамках якого створюється сучасна платформа на базі VuFind для інтеграції наукових репозитаріїв. Система збирає, обробляє та поширює метадані і повнотекстові публікації через протокол OAI-PMH, забезпечуючи відкритий доступ і видимість українських досліджень у глобальних наукових інтеграторах (BASE, CORE, OpenAIRE). Це сприяє міжнародній співпраці та розвитку відкритої науки.

Ключові слова: відкрита наука, OPENS, VuFind, OAI-PMH, метадані, наукові публікації, репозитарії, харвестер

Розвиток відкритої науки, як передбачено у проєкті OPENS, вимагає не лише підтримки базового збору метаданих, а й створення інноваційних сервісів, які забезпечують: розширений пошук і аналітику даних; інтеграцію з національними та міжнародними системами; підвищення доступності українських наукових результатів у глобальному науковому просторі. Сьогодні особливо важливо розробляти середовища, що інтегрують цифрові бібліотеки, забезпечуючи відкритий, прозорий та стандартизований обмін даними між усіма учасниками наукового процесу. Це відповідає сучасним тенденціям побудови відкритої науки та сприяє підвищенню видимості українських досліджень.

Одним із технічних рішень для побудови середовища є протокол OAI-PMH. В Україні тривалий час діяв провайдер сервісів для електронних бібліотек на базі РКР Harvester [<https://oai.org.ua/>]. РКР Open Archives Harvester є ефективним інструментом збору метаданих з різних архівів через протокол OAI-PMH. Система дозволяє збирати та індексувати метадані з цифрових репозитаріїв, охоплюючи 76 репозитаріїв і понад 630 тисяч записів. Проте, даний проєкт є застарілим, що потребує розробки сучасного рішення, яке дозволить не тільки інтегрувати ресурси, але і поширювати їх до європейських джерел обміну інформацією.

У зв'язку з цим було прийнято стратегічне рішення щодо розробки нової платформи, яка відповідатиме принципам відкритої науки та сприятиме інтеграції українських наукових результатів у світовий інформаційний простір. На відміну від існуючих рішень, що обмежуються переважно харвестингом метаданих, нова система забезпечуватиме також збирання та зберігання повних текстів публікацій, їхню обробку, збагачення та передачу у стандартизованому форматі до європейських інфраструктур відкритої науки (наприклад, OpenAIRE). Такий підхід дозволить не лише підвищити видимість і цитованість українських досліджень, але й забезпечить їх відкритий, довготривалий та безперешкодний доступ для науковців

з усього світу. В результаті всебічного аналізу було обрано програмний продукт VuFind та створено портал, який доступний за адресою <https://harvester.nas.gov.ua/>. VuFind – це потужна система з відкритим кодом, розроблена для створення сучасних пошуково-навігаційних інтерфейсів, яка об'єднує в одному доступі різноманітні інформаційні ресурси бібліотек, наукових установ та освітніх організацій. Основна ідея VuFind полягає у тому, щоб користувачі могли шукати й отримувати доступ до різних типів ресурсів (книги, статті, дисертації, репозитарні записи, мультимедійні матеріали) через єдиний вебінтерфейс, не звертаючись до кожної бази окремо.

Функціональні можливості VuFind охоплюють кілька ключових напрямів. Єдиний пошуковий доступ VuFind дозволяє виконувати пошук одночасно за кількома джерелами даних – від локального бібліотечного каталогу до відкритих репозитаріїв та зовнішніх баз даних. Пошук підтримує повнотекстовий режим, використання логічних операторів, автодоповнення запитів і фільтрацію результатів за різними критеріями: автор, назва, рік публікації, тип матеріалу, мова тощо, оскільки побудований з використанням пошукової машини Solr, що дає змогу задіяти всі переваги даного методу.

Завдяки підтримці протоколу OAI-PMH VuFind може збирати метадані з електронних бібліотек і репозитаріїв, створюючи єдину індексовану базу для пошуку. Він інтегрується з бібліотечними інформаційними системами (ILS/LMS) і може підключати зовнішні API, такі як WorldCat, Google Books або інші каталоги для збагачення даних, наприклад, автоматичного отримання обкладинки ресурсу.

Система має зручний адаптивний вебінтерфейс, доступний з комп'ютерів, планшетів та смартфонів. Користувачі можуть створювати особисті облікові записи для збереження результатів пошуку, формування списків літератури та налаштування власних повідомлень про нові надходження.

Результати пошуку можна сортувати за релевантністю, датою або іншими параметрами. VuFind підтримує попередній перегляд метаданих, відображає пов'язану інформацію (наприклад, інші видання твору) та надає прямі посилання на повний текст, якщо він доступний у відкритому доступі, що є однією з вимог підключення до CORE [<https://core.ac.uk/>].

VuFind є гнучкою та конфігурованою платформою: адміністратори можуть змінювати відображення полів, додавати або вимикати фільтри, підключати додаткові модулі, інтегрувати нові джерела даних та налаштовувати пошуковий індекс (Apache Solr), оскільки в основі лежить фреймворк Laminas. VuFind реалізує удосконалення функціональності через модульну архітектуру, базовану на Laminas Framework. Кожен модуль має власний клас та конфігураційні файли, в яких описуються сервіси, маршрути, події та шаблони, що дозволяє додавати нові можливості без змін у ядрі системи. Система керування залежностями здійснюється через Laminas ServiceManager, що дає змогу впроваджувати й замінювати сервіси за потребою.

Завдяки своїй здатності індексувати відкриті репозитарії та працювати з форматами метаданих Dublin Core, MARC, MODS тощо, VuFind стає важливим інструментом побудови інфраструктури відкритої науки. Він полегшує доступ до наукових публікацій, забезпечує прозорий обмін даними та підвищує видимість наукових результатів у глобальному середовищі. Крім того, VuFind надає власний інтерфейс OAI-PMH і може виступати в ролі OAI-провайдера, що дозволяє ефективно обмінюватися метаданими з іншими системами та репозиторіями.

Впровадження системи з використанням VuFind та харвестера на платформі <https://harvester.nas.gov.ua> суттєво покращило інтеграцію наукових ресурсів і відкритих репозиторіїв. Завдяки цьому харвестер успішно підключено до провідних міжнародних інтеграторів наукової інформації.

Серед основних інтеграторів – BASE, одна із найбільших у світі пошукових платформ, орієнтована на академічні вебресурси. Він забезпечує широкий доступ до наукової інформації, збираючи дані з численних репозитаріїв і вебсайтів університетів. CORE (COncnecting REpositories) формує бібліографічну базу даних наукових публікацій, індексує та збирає повнотекстові наукові статті з відкритим доступом. Це одна з найбільших у світі колекцій відкритих наукових праць. OpenAIRE – європейська ініціатива, що сприяє розвитку відкритої науки, надаючи інфраструктуру, інструменти та сервіси для відкритого доступу до наукових результатів. Вона підтримує установи у розповсюдженні публікацій, даних, а також стимулює наукову співпрацю. OpenDOAR – глобальний каталог репозитаріїв відкритого доступу, що містить детальну інформацію про репозитарії та їхні політики. Цей ресурс допомагає дослідникам та установам знаходити надійні репозитарії та сприяє відкритому доступу до наукових результатів у всьому світі.

Публікація статті у журналі, підключеному до харвестера, автоматично призводить до її індексації та розповсюдження у провідних міжнародних наукових інтеграторах – таких як BASE, CORE, OpenAIRE та OpenDOAR. Це означає, що після публікації у журналі метадані та повнотекстові дані статті миттєво збираються харвестером і передаються у згадані платформи. Завдяки цьому наукова праця отримує максимальну видимість, доступність і широку аудиторію на глобальному рівні без додаткових дій з боку авторів чи видавців. Такий автоматизований ланцюг поширення сприяє більш ефективному обміну науковою інформацією, підвищує відкритість та прозорість наукових результатів і підтримує розвиток інфраструктури відкритої науки.

Висновки. Впровадження харвестера для наукових публікацій створює ефективний механізм інтеграції національних наукових ресурсів у глобальний інформаційний простір. Завдяки використанню стандартів метаданих та протоколу OAI-PMH, а також підключенню до провідних міжнародних інтеграторів, таких як BASE, CORE, OpenAIRE та OpenDOAR, забезпечується автоматичне поширення наукових результатів, підвищення їхньої видимості та доступності для широкого кола дослідників. Це не лише сприяє розвитку відкритої науки в Україні, але й розширює можливості для міжнародної наукової співпраці, прискорює обмін знаннями та зміцнює позиції вітчизняних дослідників у світовому науковому середовищі.

Oleksandr Novytskyi,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9955-7882>,

PhD in Technical Sciences,

Senior Researcher,

Research Department of automated information systems,

Institute of Software Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

e-mail: on@isofts.kiev.ua

Automated Dissemination of Scientific Publications via Harvester of Open Science of the National Academy of Sciences of Ukraine

The development of open science in Ukraine is supported by the OPENS project, which creates a modern platform based on VuFind for the integration of scientific repositories. The system collects, processes, and disseminates metadata and full-text publications through the OAI-PMH protocol, ensuring open access and visibility of Ukrainian research in global scientific integrators (BASE, CORE, OpenAIRE). This promotes international cooperation and the advancement of open science.

Keywords: Open Science, OPENS, VuFind, OAI-PMH, metadata, scientific publications, repositories, harvester

Проскудіна Галина Юріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9094-1565>,

наукова співробітниця,

відділ теорії комп'ютерних обчислень,

Інститут програмних систем Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: guproskudina@gmail.com

Інформаційно-пошукові можливості Харвестера відкритої науки Національної академії наук України

Розглянуто пошукові функції, що надаються користувачам Харвестера відкритої науки НАН України: простий і розширений пошук, пошук окремих слів, пошук по багатьом словам, використання групових символів, пошук по близькості звучання слів, пошук за фразами, пошук з використанням відстані між словами, пошук за важливістю слів або фраз, уточнення результатів пошуку тощо. Описано збереження та поширення пошукових запитів, фасетний і авторитетний пошук, виявлення подібних за тематикою робіт.

Ключові слова: простий пошук, розширений пошук, фасетний пошук, авторитетний пошук.

В рамках виконання цільового науково-технічного проєкту НАН України «Створення й впровадження інфраструктури відкритої науки в НАН України (OPENS)» був розроблений Харвестер відкритої науки НАН України (Харвестер) [<https://harvester.nas.gov.ua>] – система інтеграції наукових інформаційних ресурсів установ НАН України, мета якого полягає у сприянні більш ефективному використанню отриманих в НАН України наукових результатів завдяки суттєвому полегшенню процесу доступу до наукових інформаційних ресурсів з використанням засобів їх інтеграції та надання єдиної точки їх пошуку та доступу. Одне з ключових завдань цієї розробки – система повинна мати потужні пошукові засоби, має бути реалізована наскрізна пошукова система з підтримкою фільтрації, індексації, навігації та роботи з різними форматами даних.

У Харвестері механізм пошуку реалізований на пошуковій системі Apache Solr, яка в свою чергу оснований на дослідницькій бібліотеці Lucene, яку на сьогоднішній день використовують більшість електронних бібліотечних систем. Зокрема, Наукова бібліотека періодичних видань НАНУ, яка функціонує з 2007 р., про пошукові можливості якої ми неодноразово розповідали в своїх роботах.

Пошук у Харвестері (Search) – це основна функція, що надається користувачам. Він дозволяє користувачам знаходити інформацію в бібліотечних колекціях і ресурсах. Процес включає в себе пошук книг, журналів, статей, електронних ресурсів, цифрових архівів і багатьох інших видів даних. Цей сервіс індексує всі наявні записи всіх бібліотек, підключених до системи, що дає змогу реалізувати простий і розширений пошук.

Пошук здійснюється з використанням інтуїтивних інтерфейсів, що робить його доступним і зручним для користувачів усіх рівнів. Користувачі можуть виконувати пошук за ключовими словами, авторами, темами та іншими критеріями, що допомагає їм знайти потрібні ресурси швидко і точно.

Виявлення (Discover) у Харвестері означає, що система надає не тільки результати пошуку, але й активно допомагає користувачам відкривати нові, цікаві для цього користувача ресурси. Це може включати в себе рекомендаційні системи, пов'язані ресурси, аналоги тощо. Наприклад, система може запропонувати користувачеві пов'язані статті або ресурси, засновані на його запиті, що сприяє глибшому дослідженню теми.

Перегляд за фасетами (Search with Faceted Results) у Харвестері є потужним інструментом для уточнення і навігації за результатами пошуку. Фасети (або фасетні поля) являють собою категорії, які групують результати пошуку за певними атрибутами або метаданими, наприклад, автор, організація, рік публікації, тема, тип ресурсу. Цей підхід дає змогу користувачам точніше визначити параметри, що їх цікавлять, і звужити результати пошуку.

Авторитетний пошук (AuthoritySearch) широко застосовується в бібліотечних системах і наукових ресурсах, зокрема і в Харвестері, де стандартизація та ідентифікація авторів, термінів і тем є критично важливою для точного дослідження. Ось декілька прикладів: використання авторитетних файлів (Authority Files), нормалізація імен і термінів для дотримання стандартів і запобігання неоднозначності, уніфікація результатів запиту, тобто надання стандартизованих посилань на відповідні авторитетні файли, використання унікальних ідентифікаторів, наприклад, ORCID для дослідників.

Дослідити зв'язки у VuFind (Discover Relationships) – це спеціальний інструмент, модуль візуалізації зв'язків, який дає змогу знаходити й аналізувати зв'язки між різними ресурсами для визначення схожості, цитування, авторства, приналежності та інше. Зв'язки будуються на основі метаданих: авторів, тем, ключових слів, пов'язаних видань. Система надає інтерфейс для перегляду й аналізу зв'язків, які можуть бути налаштовані під конкретні потреби і завдання. Наприклад, дослідник може відстежити, як розвивалася певна наукова ідея, переглядаючи зв'язки між публікаціями різних років.

Харвестер надає розвинені функції пошуку та перегляду інформаційних ресурсів на рівні стандарту Apache Lucene та їх маніпулювання. Результати пошуку можуть бути роздруковані, відправлені по пошті, експортовані та збережені для подальшого використання.

Незареєстрованим (анонімним) користувачам надають усі можливості з пошуку, які передбачені Apache Lucene:

звуження простору пошуку: репозитарієм, автором, мовою, діапазоном дат, типом інформаційного ресурсу;

надання умов пошуку на значення метаданих, відсікання слів, використання в словах групових символів, пошук за близькістю звучання слова, пошук за фразами, пошук з використанням відстані між словами, пошук за важливістю слів або фраз, обов'язковою наявністю слів або фраз, будування логічних пошукових виразів;

результати пошуку можна переглянути, зберегти, надрукувати або експортувати в інші бібліографічні формати, помітити тегами для подальшого використання.

Зареєстровані користувачі можуть робити все те ж саме, що й анонімні користувачі, а також їм надаються додаткові функції:

переглядати історію своїх пошукових запитів і результатів, а також зберігати їх під своїм обліковим записом;

створювати і редагувати списки вибраних документів, а також ділитися ними з іншими користувачами;

додавати або вибирати свої власні теги для каталогізації чи пошуку ресурсів у Харвестері;

залишати відгуки, коментарі та оцінки до документів, а також читати відгуки інших користувачів;

підписуватися для отримання новин про нові документи за темами, що цікавлять;

використовувати різні інструменти для роботи з документами, як-от експорт у формати BibTeX, EndNote, RefWorks, Zotero тощо;

надсилати електронною поштою, друкувати, цитувати тощо.

Загальна схема пошуку та перегляду полягає у наступному:

спочатку звужується простір пошуку з використанням фільтрів по: тематичним рубрикам, репозитарію, типу ресурсу, автору, мові та діапазону дат, потім

задається умова пошуку та ініціюється пошук;

результат пошуку надається у стислому вигляді, який можна розгорнути (при бажанні можна продивитись повний текст отриманого ресурсу);

отримані результати можна експортувати, друкувати, відправити по електронній пошті та зберегти;

більш детальне формулювання умов пошуку можна виконати на сторінці розширеного пошуку.

Розширений пошук дає змогу вказати точніші критерії для пошуку ресурсів, як-от тип пошуку, назви полів метаданих та логічний оператор. Це допомагає уникнути нерелевантних результатів і звужити область пошуку. Надається можливість комбінувати різні критерії для пошуку ресурсів, використовуючи кілька рядків пошуку і фасети. Це дає змогу створювати складні та різноманітні запити, які задовольняють різні потреби користувачів. Розширений пошук надає зручний інтерфейс для введення критеріїв пошуку, що спрощує вибір потрібних параметрів і позбавляє від необхідності запам'ятовувати синтаксис запитів.

Реалізація функцій підказок і рекомендацій спрямована на те, щоб зробити пошук більш інтуїтивним, персоналізованим і ефективним. Для цього використовується Solr SuggestComponent – спеціальний модуль, який індексує часто використовувані терміни і фрази. А також Solr MoreLikeThis, який аналізує текстові поля (наприклад, анотації, заголовки) і пропонує схожі ресурси. Рекомендації користувача здійснюються на основі історії пошуку або збережених записів користувача.

Таким чином в систему Харвестера закладено цілий ряд корисних інформаційно-пошукових функцій, які реалізовані на сучасних пошукових програмах. Більшість розглянутих функцій реалізовано, але деякі з них, наприклад, авторитетний пошук, все ще знаходяться на стадії налаштування.

Halyna Proskudina,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9094-1565>,

Researcher,

Department of Computer Science Theory,

Institute of Software Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: guproskudina@gmail.com

Information and search capabilities of the Harvester of Open Science of the National Academy of Sciences of Ukraine

The search functions provided to users are considered, namely: simple and advanced search, search for single words, search for many words, use of group symbols, search by word sounding similarity, search by phrases, search using the distance between words, search by importance of words or phrases, mandatory presence of words or phrases, improvement of search results. Described how to save or share a search query, faceted and authority search, identification of similar works.

Keywords: simple search, advanced search, faceted search, authority search.

Радченко Анна Ігорівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>,

кандидатка геологічних наук, старша дослідниця,

директорка,

Видавничий дім «Академперіодика» Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: radchenko@nas.gov.ua

Гавриш Андрій Володимирович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6474-6803>,

кандидат технічних наук, доцент,

старший науковий співробітник,

Видавничий дім «Академперіодика» Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: Gavrysh@nas.gov.ua

Необхідні новації: тенденції розвитку наукового видання в Україні

Розглянуто ключові аспекти функціонування та розвитку наукового видання як процесу в умовах сучасних глобальних викликів. Названо різновиди моделей відкритого доступу, актуалізовано принципи цифровізації та автоматизації редакційного процесу. Висвітлено важливість поширення та використання цифрових ідентифікаторів різних рівнів, наголошено на етичних принципах роботи наукового видавництва і особливостях їх забезпечення в Україні та НАН України.

Ключові слова: наукове видання, відкритий доступ, відкрита наука, модель доступу, редакційний процес, цифровізація, ідентифікатор

Від здобуття Україною незалежності виданням наукових книг і періодичних видань займаються не наукові видавництва, а редакційно-видавничі підрозділи наукових установ, часто навіть не виділені структурно. Натомість у світі наукові видавництва, особливо великі видавці наукової літератури є центральним елементом академічного процесу та впливовою ланкою розвитку наукової комунікації. Адже саме через публікацію дослідники поширюють знання, формують наукову репутацію та забезпечують академічну спадкоємність. Упродовж останніх двох десятиліть у світі ця сфера зазнала докорінних змін, спричинених цифровою трансформацією, переорієнтацією на відкритий доступ і реформуванням наукометричних практик. Ці зміни постали перед Україною як виклики через обмеженість ресурсів та інші традиційні підходи до організації видавничої діяльності та її нормативного забезпечення.

Відкритий доступ як домінуюча модель. Відкритий доступ (Open Access, OA) трансформувалася з маргінальної ініціативи у домінуючу модель наукової комунікації. Він передбачає надання безкоштовного доступу до наукових результатів через Інтернет без правових або фінансових бар'єрів. Ініціатива міжнародного консорціуму cOAlition S вимагає, щоб усі результати досліджень, профінансовані державними чи благодійними фондами, публікувалися у відкритому доступі. Це стимулює активне реформування видавничих політик у Європі, Північній Америці, Азії. Нині ініціатива відкритої науки підтримана ЮНЕСКО і реалізується у вигляді Європейської хмари відкритої науки (EOSC). Вхідження до EOSC підтримано Україною на урядовому рівні.

Для наукових видань розрізняють кілька моделей відкритого доступу:

Gold Open Access: публікація у відкритих журналах, де фінансування покривається APC (Article Processing Charges);

Green Open Access: самоархівування версій рукопису в репозитаріях;

Diamond Open Access: публікація безкоштовна як для авторів, так і для читачів;

Hybrid: платні відкриті статті у традиційних передплатних журналах.

Цифровізація та автоматизація редакційного процесу. Цифрова трансформація охопила всі етапи видавничого циклу — від подання рукопису до його публікації та подальшого поширення. Основними інструментами є видавничі платформи типу Open Journal Systems (OJS), Editorial Manager, ScholarOne Manuscripts, які забезпечують електронне подання рукописів, інтеграцію з базами даних (ORCID, Crossref, DOAJ), автоматизовану перевірку метаданих, контроль етапів рецензування, автоматичне присвоєння DOI, експортування даних у форматах JATS XML, OAI-PMH тощо.

Усе більшого значення набуває використання штучного інтелекту (AI) в автоматизованому виявленні наукової недоброчесності, фільтрації підозрілих рукописів, перевірці структури й оформлення. Деякі платформи тестують алгоритми генерації рекомендованих рецензій та оцінювання на основі машинного навчання. Усі ці практики потребують нормативного забезпечення і мають бути чітко декларовані у політиках видавців.

Розширення інтерфейсів API і відкритих протоколів забезпечує взаємодію з інституційними репозитаріями, базами наукометрії та грантовими платформами.

Реформа оцінювання наукової діяльності. Оцінювання дослідників за показниками впливовості журналів (Impact Factor, Q1–Q4) критикується як обмежене і nere-

презентативне. Реакцією стало ухвалення Декларації DORA (2012), яка пропонує відмовитися від використання журналоцентричних метрик для оцінювання ефективності дослідника, зосереджуючись на змісті, значущості, відкритості та відтворюваності результатів.

Лейденський маніфест (2015) сформулював 10 принципів відповідального застосування наукометрії, включаючи контекстуалізацію кількісних показників і пріоритет якісної оцінки. Водночас поширюються альтернативні метрики (altmetrics) – кількість згадок у ЗМІ, блогах, Twitter, на платформах типу Mendeley чи ResearchGate.

Варто наголосити, що наукові установи, заклади вищої освіти, грантодавці та фонди досліджень дедалі частіше вводять вимоги щодо відкритих даних (Open Data), відкритих протоколів (Registered Reports) та звітів про вплив на суспільство.

Інтероперабельність, ідентифікатори та метадані. Для забезпечення глобальної взаємодії наукова комунікація має спиратися на стандартизовані, машиночитані метадані, які дають змогу безпомилково ідентифікувати авторів, установи, публікації, гранти тощо. Ключовими елементами інтероперабельності та ідентифікаторами метаданих виступають:

DOI (Digital Object Identifier) – постійне посилання на статтю або об'єкт;

Crossref – система реєстрації DOI, що дозволяє зшивати метадані між публікаціями;

ORCID (Open Researcher and Contributor ID) – унікальний ідентифікатор автора;

ROR (Research Organization Registry) – ідентифікатор установи, пов'язаний із системами DOI та ORCID;

OpenAIRE, DataCite – платформи, які об'єднують статті, дані, гранти та репозитарії в єдину екосистему.

Платформи, які впроваджують ці ідентифікатори, значно легше інтегруються в міжнародні бази, досягають вищої видимості, автоматично індексуються, спрощують процес рецензування та оцінювання.

Етика наукового видавництва. Зі зростанням публікаційної активності постає загроза масовості академічної недоброчесності, зокрема плагіату, фальсифікацій, маніпуляцій з рецензіями.

COPE (Committee on Publication Ethics) формулює міжнародні рекомендації щодо: прозорості політики конфлікту інтересів; авторської відповідальності; механізмів відкликання статей (retractions); поводження зі скаргами; етики рецензування.

Система CRediT (Contributor Roles Taxonomy) допомагає чітко вказати внесок кожного співавтора – від ідеї до візуалізації або обробки даних. Це зменшує конфлікти, стимулює чесну колаборацію та підвищує рівень авторської відповідальності.

Економічна трансформація та видавнича екосистема. Наукове видавництво сьогодні функціонує в умовах ринкової концентрації: п'ять мегавидавництв (Elsevier, Springer Nature, Wiley, Taylor&Francis, SAGE) контролюють понад 50 % ринку. Це породжує ризики комерціалізації знань, зростання цін на APC, а також обмеження доступу до наукової продукції. У відповідь на це формуються відкриті інфраструктури – некомерційні платформи, що забезпечують доступ до наукових публікацій і даних безкоштовно. До них належать:

SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition);

DOAJ (Directory of Open Access Journals);

OpenAIRE – європейська інфраструктура відкритої науки;
PKP (Public Knowledge Project) – розробник OJS.

Такі моделі сприяють децентралізації контролю, автономії наукових установ та формуванню сталих видавничих екосистем на національному і регіональному рівнях.

Світова система наукового видавництва перебуває в динамічному процесі перформатування, де ключовими векторами є відкритість, цифрова трансформація, етична відповідальність і глобальна інтегрованість. Виклики комерціалізації, цифрової нерівності та стандартів якості потребують системної відповіді урядових інституцій. Відповідно, розвиток власних видавничих платформ для України є нагальним питанням, як і впровадження сучасних стандартів інтероперабельності, розбудови відкритої інфраструктури та забезпечення сталого розвитку наукової комунікації відповідно до міжнародних практик.

Саме на вирішення цих завдань спрямована діяльність ВД «Академперіодика» НАН України зі створення та підтримки Універсальної видавничої платформи журналів НАН України, нині реалізована у межах Концепції реалізації європейських принципів відкритої науки в НАН України на 2024–2030 роки. Передбачені кроки суголосні світовим тенденціям і мають сприяти інтенсифікації входження вітчизняних наукових публікацій до світового інформаційного простору.

Anna Radchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>,

PhD (Geology), Senior Researcher,

Director,

Publishing House “Akademperiodyka” of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

e-mail: radchenko@nas.gov.ua

Andrii Havrysh,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6474-6803>,

PhD (Food Technology), Associate Professor,

Senior Research Scientist,

Publishing House “Akademperiodyka” of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

e-mail: Gavrysh@nas.gov.ua

Necessary innovations: trends in the development of scientific publishing in Ukraine

The key aspects of the functioning and development of scientific publishing as a process in the context of modern global challenges are considered. Varieties of open access models are named, the principles of digitalization and automation of the editorial process are updated. The importance of the distribution and use of digital identifiers of different levels is highlighted, the ethical principles of scientific publishing and the features of their provision in Ukraine and the NAS of Ukraine are emphasized.

Keywords: scientific publishing, open access, open science, access model, editorial process, digitalization, identifier

Сініцин Ігор Петрович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4120-0784>,

член-кореспондент Національної академії наук України,

доктор технічних наук, професор,

директор,

Інститут програмних систем Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: ips@nas.gov.ua

Захарова Ольга Вікторівна,

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9579-2973>,

кандидат технічних наук,

старший науковий співробітник,

науково-дослідний відділ автоматизованих інформаційних систем,

Інститут програмних систем Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: ozakharova68@gmail.com

«Науковці та наукові установи» як центральний вузол мережі інформаційних ресурсів відкритих наукових знань

Робота є частиною загального дослідження по створенню Єдиної системи метаданих відкритих наукових знань та вирішує задачу визначення структурованого опису групи ресурсів «Науковці». В роботі сформульовані загальні вимоги до схем метаданих відкритих інформаційних ресурсів та запропоновані багаторівневі схеми метаданих для опису таких сутностей, як «науковець-фізична особа» та «наукова установа». Визначено специфічні характеристики для трьох типів наукових установ.

Ключові слова: Єдина система метаданих наукових знань, метадані науковців, метадані наукових установ, багаторівнева схема метаданих

Постановка задачі. На макрорівні всі типи наукових знань (НЗ) можна розділити на кілька великих груп: наукові документи, наукові проєкти, науковці, експонати, наукові програми та наукові події. Фокусом даного дослідження є ресурси групи «науковці». Мета дослідження полягає у структуризації та формалізації описів данної категорії ресурсів за допомогою створення системи їх метаданих.

Класифікація ресурсів групи «Науковці». Кожен проєкт, публікація, експонат чи будь-який інший елемент відкритих НЗ має один чи багато зв'язків з екземплярами даної групи ресурсів. Науковці можуть виконувати роль автора, розробника, рецензента, наукового керівника тощо. І, зазвичай, це обов'язкові елементи метаданих при описі будь-якого елемента НЗ і найбільш використовувані при пошуку інформаційних ресурсів (ІР). Таким чином, створюється павутиння зв'язків ресурсів «науковець» з фактично усіма іншими категоріями ресурсів відкритих НЗ, де зв'язком є «Роль» науковця. Під науковцями ми розуміємо фізичні особи та установи, що займаються науково-дослідницькою діяльністю. Аналіз джерел наукових знань дозволив більш детально класифікувати ресурс «Науковці» (рис. 1).

Наведена класифікація може бути далі розширена та деталізована.

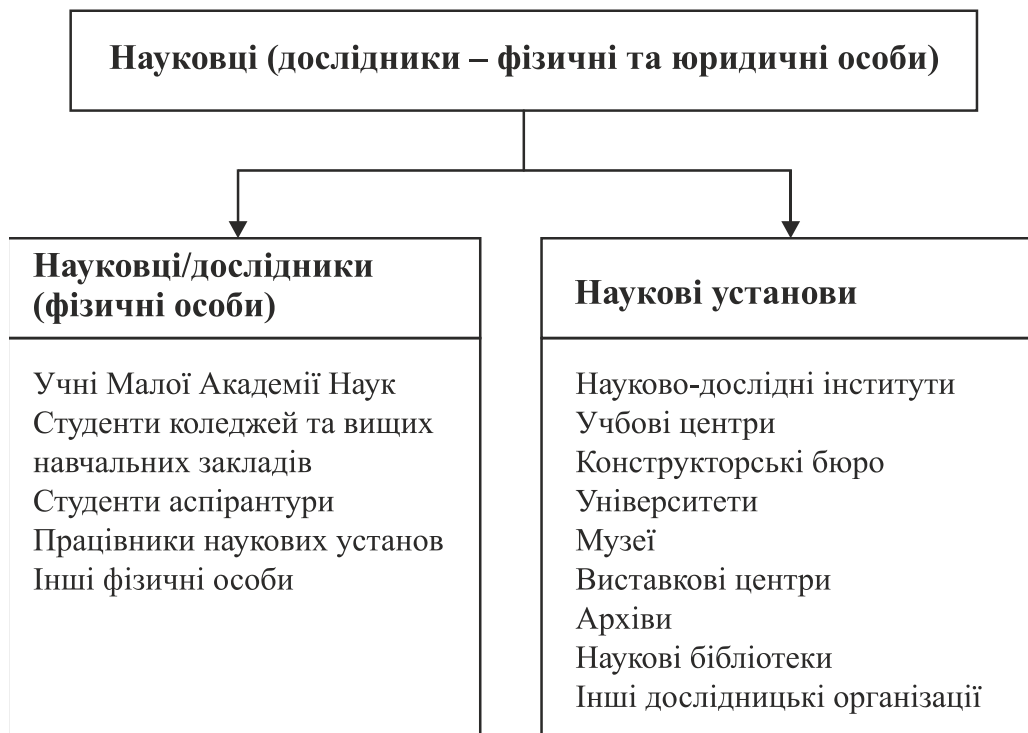

Рис. 1. Класифікація інформаційного ресурсу «Науковці»

Базові стандарти метаданих. Основу систематизації ІР становлять метадані. Опис науковця – не виключення. В основу структурованого опису ресурсівданої групи покладено аналіз існуючих схем і стандартів метаданих.

Зокрема, в якості базових для формування схеми метаданих ресурсів групи «Науковці» можна розглядати онтології FOAF, OntoWeb, KnowledgeWeb, міжнародні стандарти ISDIAH та ISAAR (CPF) тощо.

Загальні принципи створення єдиної системи метаданих відкритих інформаційних ресурсів. Метадані можуть належати до різних предметних областей (ПО), у межах однієї мати різні вираження та інтерпретацію. Створення й узгодження єдиної системи метаданих спростить інтеграцію різноманітних відкритих систем та дозволить автоматизувати обмін метаданими, їх обробку і перетворення, підвищити точність і ефективність пошуку.

Характер опису ресурсів метаданими повинен визначатися завданнями конкретної системи. У спеціалізованих системах опис може бути детальним, а для загальних завдань інтеграції ІР висока ступінь деталізації не потрібна і може перевантажувати систему. Тобто, опис схем метаданих має бути багаторівневим (з різним ступенем деталізації), що дозволить спеціалізувати їх під потреби конкретних задач.

Запропоновані схеми метаданих мають задовільняти наступним вимогам:

- включати в себе всі типи ІР, що підтримуються в Єдиному Відкритому Науковому Інформаційному Просторі (ЄВНІП);
- бути відкритими (забезпечувати можливість доступу до них, їх розширення);
- забезпечувати можливості інтеграції ІР та унікальної ідентифікації ІР;
- забезпечувати можливості розміщення і пошуку інформації в розподіленому середовищі; бути орієнтованими на сучасні технології опису та використання ІР; надавати можливості інтероперабельності з зовнішнім середовищем.

Метадані фізичної особи – науковця (трирівнева схема)

Базовий	Розширений	Спеціалізований
– Ідентифікаційний код – прізвище, ім'я, по-батькові науковця (ПІБ) – ПІБ англійською – дата народження – освіта ○ тип (середня, професійна, бакалаврат, магістратура, аспірантура, докторантура) ○ навчальний заклад ○ дата закінчення – громадянство, – місце реєстрації/проживання (домашня адреса) ○ країна ○ область ○ місто/пгт/селище/село ○ адреса – контактний телефон – електронна адреса – вчений ступінь – вчене звання – наукометричні показники ○ кількість публікацій в українських виданнях ■ монографії ■ статті ■ тези тощо ○ кількість публікацій в іноземних виданнях ■ монографії ■ статті ■ тези тощо ○ проіндексовані у ■ Web of Science ■ SCOPUS ■ Google Scholar – індекс Гірша – Scopus ID – ORCID – Researcher ID	– обліковий запис в соціальній мережі ○ Facebook ○ Twitter ○ Instagram ○ LinkedIn – працює (так/ні) – місце роботи ○ назва установи/ФОП ○ посада/ФОП ○ поштова адреса/адреса реєстрації – навчається (так/ні) – місце навчання ○ назва установи ○ рівень (середній навчальний заклад, бакалаврат, магістратура, аспірантура, докторантура, професійні курси підвищення кваліфікації) ○ поштова адреса – рік захисту дисертаційної роботи – назва дисертаційної роботи	– напрямки наукових досліджень – педагогічний досвід (викладання) ○ наявність, ○ посада (доцент, професор тощо) ○ назва учбової установи ○ курси, що викладає – наукові проєкти ○ назва, ○ URL на веб сторінку проєкта ○ посилання на екземпляр проєкта в онтології (зв'язок з онтологією проєкта) ○ початок проєкту ○ кінець проєкту – стипендії/гранти наукові ○ назва стипендії, ○ установа-спонсор, ○ внутрішня/міжнародна ○ терміни, ○ URL на сторінку опису стипендії в інтернеті ○ посилання на екземпляр в онтології стипендій (зв'язок з онтологією наукових стипендій). – зв'язки у соціальних мережах ○ кваліфікації) ○ поштова адреса – рік захисту дисертаційної роботи - назва дисертаційної роботи

Рис. 2. Схема метаданих сутності «науковці/дослідники (фізичні особи)»

Метадані інформаційних ресурсів групи «Науковці». Основними підгрупами даної групи ресурсів є науковці-фізичні особи та наукові установи, що в загальному випадку є пов'язаними. На рисунках 2 і 3 наведені схеми метаданих для цих підгруп, відповідно. Кожна схема містить три «рівні підтримки»: базовий (мінімальний),

розширений (достатній для повного опису ІР, для широкого кола спеціалістів) та спеціалізований (орієнтований на вузьке коло фахівців).

Метадані ресурсу «Наукова установа» (трирівнева схема)		
Базовий	Розширений	Спеціалізований
– Ідентифікатор (код ЄДРПОУ) – офіційна назва установи, – тип установи, – рік створення, – контактні дані ○ телефони ○ факс ○ електронна адреса ○ поштова адреса – посилання (URL) на сайт установи – посилання на сторінки в соціальних мережах: ○ Facebook ○ Twitter ○ nstagram ○ LinkedIn – контактні особи ○ ПІБ контактної особи, ○ посада контактної особи	– засновник – власник – параметри фізичного доступу до установи ○ місце розташування ○ країна ○ область ○ місто ○ адреса, ○ геолокація (мапа) ○ часи роботи ○ спеціальні умови доступу – науковий штат (чисельний склад) ○ загальна кількість наукових співробітників ○ аспіранти ○ кандидати наук ○ доктора наук ○ академіки ○ члени-кореспонденти академії наук ○ наукові стипендіати – тематичні напрямки досліджень – міжнародна співпраця (міжнародні організації, фонди – партнери) – внутрішні організації-партнери – стислий опис установи	– інформація про джерела фінансування (гранти, премії тощо) – сервіси, що надаються – історія – адміністративна структура ○ загальний опис ○ адміністративний апарат – наукові проєкти – назва ○ URL на сторінку проєкта ○ посилання на екземпляр проєкта в онтології (зв'язок з онтологією проєкта) – періодичні видання, що видаються науковою установою ○ назва, ○ посилання в веб ○ код (зв'язок з онтологією періодичних видань) – конференції, організатором яких є установа ○ назва, ○ періодичність проведення, ○ посилання на сторінку конференції в веб

Рис. 3. Схема метаданих сутності «наукові установи»

Окремі типи наукових установ мають власні набори метаданих, що описують їх особливості і є важливими саме для даного типу установ. Таким чином, наступний рівень схеми метаданих наукових установ, як ресурсу відкритих наукових знань є метадані, що визначають такі специфічні характеристики. На рис. 4 наведений перелік специфічних метаданих для декількох типів наукових установ.

Висновки. Запропонований підхід дозволить поєднати метадані з різних джерел в єдиній базі даних та надавати множину сервісів на основі агрегованих метаданих. Дане дослідження пропонує схеми метаданих інформаційного ресурсу Науковці (для юридичних та фізичних осіб) з різними рівнями деталізації описів. Робота є частиною загальної розробки Єдиної системи метаданих відкритих НЗ.

Подальші напрямки досліджень полягають у розвитку та деталізації специфікованих описів наукових установ (із залученням до схеми більшої кількості типів наукових установ) й створенні схем метаданих для інших груп інформаційних ресурсів та їх інтеграції в Єдину систему.

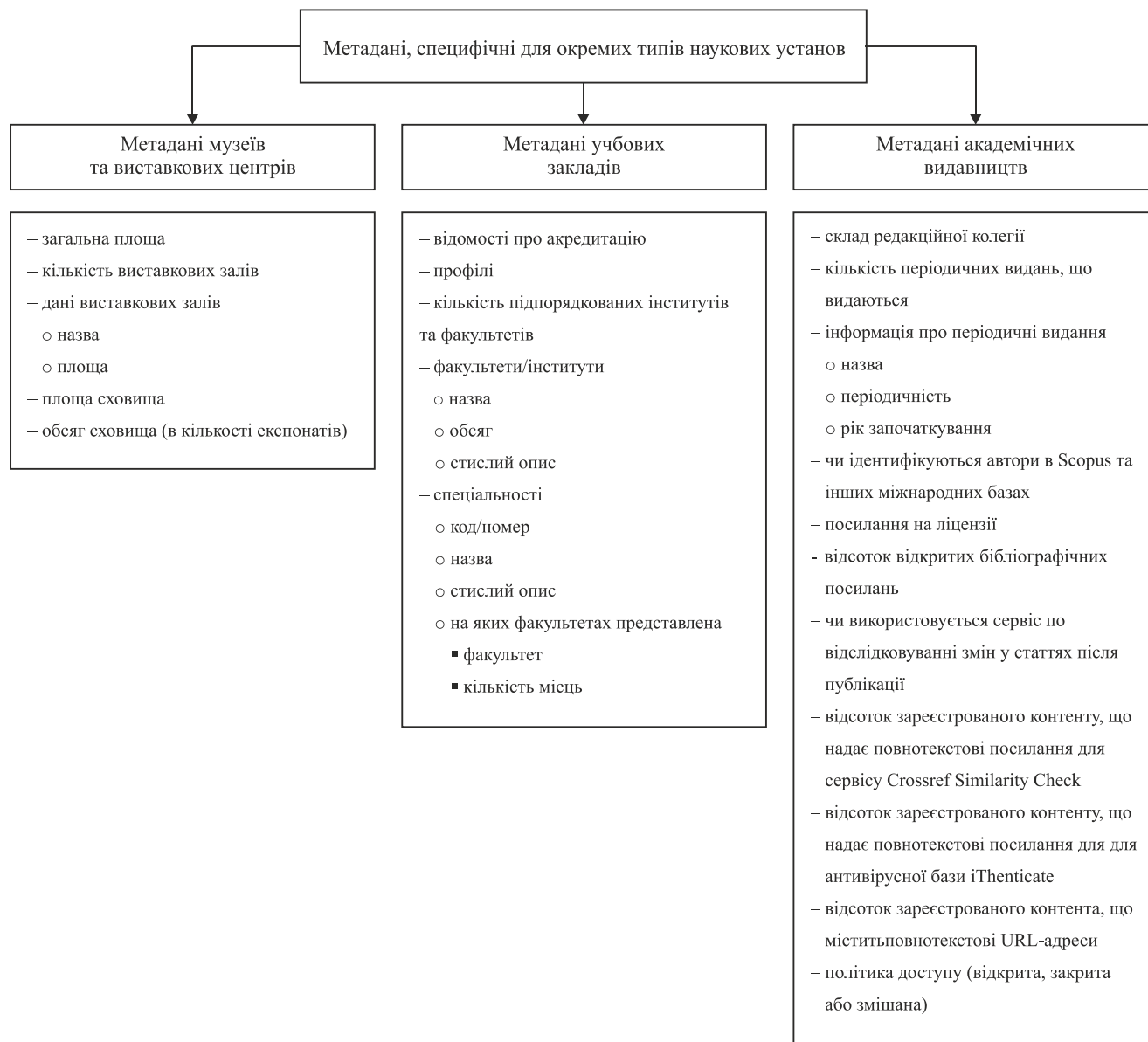

Рис. 4. Приклад специфічних метаданих для конкретних типів наукових установ

Ihor Sinitsyn,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4120-0784>,

Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Doctor of technical sciences, Professor,

Director,

Institute of Software Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: ips@nas.gov.ua

Olha Zakharova,

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9579-2973>,

Candidate of technical sciences,

senior researcher,

Research Department of automated information systems,

Institute of Software Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: ozakharova68@gmail.com

«Scientists and scientific institutions» as a central node of the network of information resources of open scientific knowledge

This work is part of a general study on the creation of an Unified Metadata System for Open Scientific Knowledge and solves the problem of defining a structured meta description of the resource group "Scientists". The work formulates general requirements for metadata schemes for open information resources and proposes multi-level metadata schemes for describing such entities as "scientist-individual" and "scientific institution". Also, specific (inherent only to them) characteristics are defined for three types of scientific institutions.

Keywords: Unified Metadata System for Open Scientific Knowledge, metadata of scientists, metadata of scientific institutions, multi-level metadata schemes.

Тульчинський Вадим Григорович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0280-223X>,

доктор фізико-математичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу,

відділ автоматизації програмування,

Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова

Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: dep145@gmail.com

Маслова Марина Анатоліївна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-4451-9321>,

провідна інженерка,

відділ автоматизації програмування,

Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова

Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: mma021038@gmail.com

Тульчинський Петро Григорович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0680-2675>,

кандидат фізико-математичних наук,

старший науковий співробітник,

лабораторія високопродуктивних і розподілених обчислень,

Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова

Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: p.tulchinsky@gmail.com

Відкрита наука і штучний інтелект як чинники трансформації науково-технічних бібліотек

Інтенсивне впровадження принципів відкритої науки робить наукові публікації та інші наукові тексти легко доступними поза науково-технічними бібліотеками, а великі мовні моделі створюють кращі можливості пошуку серед відкритих джерел, ніж можуть надати співробітники науково-технічної бібліотеки. В таких умовах традиційна роль науково-технічної бібліотеки як структури, що надає послуги читачеві, втрачає перспективу. Щоб

зберегтись як явище, науково-технічні бібліотеки мають трансформувати власні функції та змінити власну роль подібно до того, як бібліотеки трансформувались після винайдення друку.

Ключові слова: відкрита наука, бібліотечна справа, науково-технічні бібліотеки, наукові тексти, препринти, дослідницькі дані, репозитарій, інфраструктура.

Прогрес штучного інтелекту і, зокрема, поява великих мовних моделей викликають багато дискусій щодо перспективи зникнення у близькому майбутньому багатьох професій. В цьому контексті не варто недооцінювати загрозу професіям, що пов'язані з бібліотечною справою, насамперед – в галузі науки і техніки. Останні опинились під подвійною загрозою: все більш масштабне і успішне впровадження відкритої науки робить наукові результати безпосередньо і безкоштовно доступними для широкого загалу, в той час як штучний інтелект надає користувачам можливості пошуку публікацій за природно-мовними формулюваннями з складними умовами та врахуванням всього тексту наукової роботи, а не просто її формалізованих атрибутів (і теж безкоштовно).

У таких умовах актуальності набуває цілий ряд запитань. Чи можуть взагалі зберегтись науково-технічні бібліотеки? За яких умов, в якій формі? Який процес трансформації мають вони пережити, хто буде його ініціювати і проводити?

У цій доповіді ми намагаємось проаналізувати причини і мотиви змін, а в кінці пропонуємо деякі варіанти відповідей виходячи зі свого досвіду використання бібліотек у науковій роботі, створення інфраструктури відкритої науки, розробки і впровадження інтелектуальних систем з використанням великих мовних моделей.

Головним рушієм, що зсунув наукову спільноту в напрямку відкритого доступу, стало драматичне зменшення вартості копіювання текстів. До розповсюдження персональних комп'ютерів науковець мав небагато способів поповнювати персональну бібліотеку. Передплата журналів, купівля монографій, фотокопіювання окремих сторінок наукових робіт вимагали помітних фінансових внесків, тому найпопулярнішим способом залишалось конспектування. В Україні це була золота доба науково-технічних бібліотек ще й тому, що жодного способу прочитати іноземну наукову роботу поза бібліотеками не існувало.

Поява персональних комп'ютерів, електронної пошти та форматів файлів, здатних включати у текст формули і зображення, призвели до першої зміни парадигми: автори почали обмінюватись між собою ще не опублікованими, а інколи ще навіть не поданими до журналу чи конференції електронними рукописами, що тоді звались е-принтами, а зараз відомі під назвою препринтів. Вже у 1991 р. молодий фізик Пол Гінспарг створив для е-принтів співробітників Лос-Аламоської національної лабораторії спеціальну поштову скриньку, що була доступна з усіх комп'ютерів лабораторії, та почав накопичувати колекцію, яка з часом перетворилась на всесвітньо відомий архів препринтів arXiv.org. Аналогічні колекції, хоча і в меншому масштабі, з'явилися і в інших науковців, що освоїли комп'ютер, зокрема, і в нас. Крім препринтів, ми почали зберігати скановані копії наукових робіт, а коли пам'ять персональних машин зростає – то й цілих монографій.

У науковців не було особливої фінансової зацікавленості у збереженні цих колекцій від копіювання колегами: навіть якщо видавництва платили гонорари авторам, ці гонорари, як правило, були одноразовими та не ставали значним джерелом доходів. З появою Інтернету деякі великі колекції наукових текстів перетворились

на публічні електронні бібліотеки. Видавництва співпрацювали з ними чи створювали власні електронні бібліотеки, бо робота з файлами, зокрема, пошук документів та їх фрагментів у електронному вигляді, виявилась набагато зручнішою та ефективнішою за пошук у паперових виданнях за традиційними бібліотечними каталогами, що породило великий попит саме на цифрові формати наукових текстів. При цьому видавництва вели жорстку боротьбу з електронними бібліотеками, які порушували їхні авторські права. Але виграючи окремі справи, вони програвали стратегічно, бо такі бібліотеки та неофіційне розповсюдження копій на особистому рівні зростали лавиноподібно.

На цьому тлі почалась трансформація економіки наукових видань. Авторські гонорари за статті зникли, повсюдно замінюючись на сплату за публікацію з боку автора. Частка читачів (покупців чи підписників) у доходах видавництва науково-технічної літератури поступово зменшувалась, а частка авторів зростала.

Але науково-технічні бібліотеки ще зберегли свою традиційну роль: завдяки договорам з виданнями вони продовжили надавати легальний безкоштовний доступ до наукових текстів. Вони лише поповнили свій інструментарій програмними системами, почали видавати поряд з паперовими документами файли, та до певного ступеню вийшли в Інтернет.

Наступний етап припадає на початок 2000-х, коли серед науковців та спонсорів науки поширились уявлення про паразитизм наукових видань. На той час про авторські гонорари вже не йшлося, а вартість оприлюднення результатів зростала понад десятиріччя. Наукову роботу і текст створюють вчені, рецензують його вчені (зазвичай безкоштовно). За що гроші отримує видавець? За паперовий примірник, що вже не потрібен, і необов'язкове в контексті науки літературне редагування? До того ж, видання гальмують оприлюднення та обмежують доступ вчених-аматорів і науковців з бідних країн. Постало питання, а чи не варто повністю перейти на препринти? У 2002 р. Григорій Перельман виклав у препринті доведення гіпотези Терстона про геометризацию, включно з гіпотезою Пуанкаре як окремим випадком. Він відмовився публікувати цю роботу в будь-якому з рецензованих журналів, проте математична спільнота визнала її, присудивши Перельману медаль Філдса та премію Інституту Клея (від яких він, щоправда, відмовився).

Тоді ж виникла спрямована на відкритий доступ Коаліція S, що за 20 років оприлюднила вже кілька версій Плану S, зокрема щодо обов'язкового права автора на оприлюднення препринту, чи постпринту (останньої авторської версії статті, що пройшла рецензування, але не редагування). Її ініціативи були підтримані, зокрема, європейською Рамковою програмою «Горизонт Європа», численними державними й професійними спільнотами. Тут варто послатись на Рекомендацію Європейської комісії 2018/790 від 25.04.2018 щодо доступу до наукової інформації та її збереження, Директиву 2019/1024 Європейського парламенту та Ради ЄС від 20.06.2019 щодо відкритих даних і повторного використання інформації державного сектору (нова редакція), Регламент (ЄС) 2021/695, Рекомендації ЮНЕСКО щодо відкритої науки 2021 р. тощо. Вимоги до видавців були доповнені вимогами до науковців: оприлюднювати у відкритому доступі дані (зокрема, відкриті коди програм), що отримані за суспільні кошти в тій чи іншій формі. Також з'явилась вимога до наукових установ надавати іншим доступ до коштовного наукового обладнання, придбаного за суспільні кошти (держфінансування, чи гранти). Використання облад-

нання не має бути безкоштовним, але має надаватись з метою проведення власних досліджень чи перевірки отриманих результатів. Кабінет Міністрів України теж схвалив розпорядження «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки» від 08.10.2022 № 892-р, у реалізацію якого активно включилась НАН України, побудувавши власну Інфраструктуру відкритої науки, інтегровану до Європейської хмари відкритої науки.

Зараз ДНТБ України та НБУВ активно залучені до впровадження відкритої науки через перетворення власних електронних бібліотек на повноцінні репозитарії з відкритим доступом до повних текстів та передаванням їх метаданих до міжнародних пошукових систем. Але що буде, коли цю роботу буде виконано?

Звичайно, підтримка і оновлення власних репозитаріїв наукових текстів вимагає певної невеликої, але стабільної роботи. Звичайно, залишається задача фізичного збереження фондів, якнайменше тих, що мають історичну, чи культурну цінність. Якийсь час може піти на цифрування фондів (чи скоріш їх частини, обраної з урахуванням морального старіння наукової літератури та російської мови більшості накопичених видань). Але ґрунтовних підстав сподіватись, що науковці масово звертатимуться на сайти наших бібліотек замість універсальних пошукових систем і штучного інтелекту, нема. Повоєнні (а може й наступні воєнні) бюджети України будуть вимушено економними. Що робити?

Два напрямки трансформації здаються найбільш ймовірними. Перший – поглинання великих науково-технічних бібліотек державною службою, ймовірно – архівною, та ліквідація решти, що не мають достатньо цінних фондів. Другий – розширення функціональності. Тут можна казати про додаткові послуги, наприклад, відслідковування публікації за певними підписками зареєстрованих читачів, про переорієнтацію на обслуговування видавців, наприклад, послуги з оприлюднення даних і препринтів, про мотивацію авторів, наприклад, через послуги просування у пошукових системах, про активізацію роботи з студентами тощо.

Реалізувати шлях розширення функціональності можна лише за умови доброго розуміння потреб цільових спільнот та тісної співпраці з їх представниками. Збереження поточного стану в жодному разі вже неможливе.

Vadim Tulchinskyi,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0280-223X>,

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Senior Researcher,

Head of Department,

Automated Programming Department,

V. M. Glushkov Institute of Cybernetics,

National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: dep145@gmail.com

Maryna Maslova,

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-4451-9321>,

Leading Engineer,

Automated Programming Department,

V. M. Glushkov Institute of Cybernetics,

National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine
e-mail: mma021038@gmail.com

Petro Tulchynskyi,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0680-2675>,
Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Senior Researcher,
High Performance and Distributed Computing Lab,
V. M. Glushkov Institute of Cybernetics,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: p.tulchinsky@gmail.com

Open Science and Artificial Intelligence as Factors in Transformation of Scientific and Technical Libraries

The active implementation of the principles of open science makes scientific publications and other scientific texts easily accessible outside scientific and technical libraries when large language models create better search capabilities among open sources than can be provided by scientific and technical library staff. In such conditions, the traditional role of the scientific and technical library as an institution that provides services to the reader is losing its perspective. To survive as a phenomenon, scientific and technical libraries must transform their functions and change their role like libraries were transformed after the invention of printing.

Keywords: open science, librarianship, scientific and technical libraries, scientific texts, preprints, research data, repository, infrastructure

Цюра Маргарита Анатоліївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8529-4877>,
аспірантка,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: marho.tsiura@gmail.com

Впровадження управління дослідницькими даними в наукових бібліотеках: сучасний стан в Україні

Розглянуто сучасний стан з управління дослідницькими даними (УДД) у вітчизняних наукових бібліотеках. Проаналізовано стан реалізації методичних рекомендацій щодо УДД у діяльності наукових бібліотек України. Окреслено перспективи подальшого розвитку УДД в Україні за умови успішного функціонування спеціалізованого центру.

Ключові слова: управління дослідницькими даними, бібліотека, відкрита наука, інформаційні сервіси, дослідницька інфраструктура.

Бібліотеки протягом тисячоліть від моменту створення виконують різні функції, які змінюються та адаптуються відповідно до потреб суспільства. Проте є декілька базових функцій, які залишаються сталими, одна з яких – збереження даних (від глиняних табличок до цифрових колекцій). На сьогодні у міжнародній та

українській науковій спільноті, включно з професіоналами-бібліотекарями, активно йде обговорення та запровадження на практиці управління даними досліджень (УДД). Тематику зарубіжних бібліотекознавців щодо УДД умовно можна поділити на такі підтеми: поняття та сервіси УДД, роль бібліотек та бібліотекарів, ключові компетентності для надання послуг, а також бар'єри у впровадженні відповідних сервісів.

Варто зазначити, що в світі після 2001 р., коли розпочався рух за відкритий доступ, також посилювався науковий інтерес до УДД. Проте в Україні лише з 2015 р. ця проблематика почала активно розроблятися. І вже через 7 років відкрита наука вийшла на законодавчий рівень, коли було затверджено Національний план щодо відкритої науки, що вплинуло на порушення питання щодо самої проблематики та практичної реалізації УДД. Іншим урядовим документом – Ініціатива «Партнерство «Відкритий уряд» на 2023–2025 – було передбачено забезпечення відкритості та доступності результатів наукових досліджень. Прийняття в роботу цих двох документів послужило підґрунтям для створення робочої групи у 2024 р., за результатами її діяльності було створено «Методичні рекомендації щодо управління науковими даними для закладів вищої освіти та наукових установ у частині визначення механізмів збереження та повторного використання наукових даних» (<https://mon.gov.ua/nauka/nauka-2/vidkrita-nauka/informatsiino-metodychni-materialy>) (далі – Методичні рекомендації). Цей документ наприкінці року було розміщено на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України (МОН). У 2025 р. відповідно до наказу МОН від 18 березня 2025 р. № 466 розпочалася підготовка проєкту професійного стандарту – «Фахівець з управління дослідницькими даними». Для реалізації цієї мети сформувалася окрема група, до складу якої увійшли співробітники чотирьох наукових бібліотек України, зокрема найбільшої наукової установи України – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Спираючись на низку праць відомих бібліотекознавців, про що свідчить список Посилань та корисних ресурсів (подано вкінці документа), розробники Методичних рекомендацій опрацювали та систематизували напрацювання українських та іноземних науковців. Документ має рекомендаційний характер, зорієнтовує щодо збереження даних наукових проєктів та різних існуючих сервісів. Водночас у частині визначення механізмів збереження та повторного використання наукових даних майже не відображено діяльність бібліотек. Хоча бібліотеки завжди виступали одними з ключових інституцій, які акумулюють такі дані. Заразом і бібліотеки, і науковці мають самостійно вибирати та адаптувати сервіси відповідно до своїх потреб. Це спричинило різні підходи до впровадження методичних рекомендацій: від оприлюднення на власному сайті як новини на рівні бібліотеки (наприклад, Наукова бібліотека Ужгородського національного університету) до практичного застосування як нормативного документа на рівні університету (наприклад, у Тернопільському національному педагогічному університеті розробили «Положення про принципи відкритої науки та управління дослідницькими даними», додавши відповідні положення).

Станом на серпень 2025 р. українські наукові бібліотеки, які мають статус національних і надають довідково-інформаційні послуги науковцям, не розповсюдили Методичні рекомендації як новину на власних сайтах чи інших інформаційних ресурсах, не завантажили до репозитаріїв або колекцій і не відобразили у внутрішніх

нормативних документах. Водночас у ресурсі власної генерації НБУВ ResearchUA створено окрему сторінку, присвячену УДД (<http://research.nbuv.gov.ua/node/65>), у категорії «Електронна дослідницька інфраструктура», однак без прикріплення самого документа чи відображення його ключових положень.

Лише окремі бібліотеки з топ-10 провідних університетів України (на основі рейтингу QSWorldUniversityRankings 2026) поширили на загал документ або інтегрували його. Науково-технічна бібліотека імені Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» веде стабільну роботу з УДД. На сайті бібліотеки було створено окрему інформаційну сторінку, яка присвячена УДД (<https://www.library.kpi.ua/open-science/about-research-data-management/>), включно з розміщенням Методичних рекомендацій, а також з березня 2025 р. запроваджено нову послугу – «стюард даних» (<https://www.library.kpi.ua/open-science/stuard-danyh/>). Тобто бібліотека демонструє стратегічний підхід до розвитку дослідницької інфраструктури.

Бібліотеки Сумського державного університету та Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА) не поширили зазначений вище документ. Заразом їхні фахівці регулярно здійснюють моніторинг різних джерел інформації щодо УДД, провадять перевірку та оновлюють власні ресурси необхідною актуальною інформацією, а також беруть активну участь у різних тематичних заходах від вебінарів до конференцій, долучаючись до обговорення.

Можна говорити про низку проблем, враховуючи результати поширення науковими бібліотеками Методичних рекомендацій. Основні – слабка комунікацій між МОН та бібліотеками, недостатня обізнаність щодо управління даними досліджень, відсутність інтересу до теми, неузгоджені механізми інформаційного обміну, дефіцит фахівців для супроводу процесу. У 2025 р. в Державній науково-технічній бібліотеці України (ДНТБ України) почав працювати Центр відкритої науки. Його створили в межах відповідного проєкту для розробки методології, пілотного прототипу та технічного завдання інструментарію для моніторингу управління даними досліджень й їхньої відповідності принципам FAIR.

Водночас не виключений й оптимістичний сценарій, коли бібліотеки могли взяти Методичні рекомендації на опрацювання для подальшого включення у свої внутрішні нормативні документи або відповідні політики. Також існує висока вірогідність, що документ могли розцінити як необов'язковий для впровадження через його рекомендаційний характер.

Отже, подальший розвиток в Україні УДД та його сервісів залежить від налагодження співпраці між науковими бібліотеками на державному рівні, їх активного залучення до міжбібліотечної співпраці та підготовки фахівців, зокрема стюардів або кураторів дослідницьких даних (Research Data Steward), які надаватимуть консультації дослідникам і забезпечуватимуть моніторинг та оновлення інформації щодо УДД на сторінках сайтів. Важливою передумовою підготовки таких фахівців є ініціатива МОН із розроблення професійного стандарту «Фахівець з управління дослідницькими даними», його проєкт повинен бути завершений у вересні 2025 року. Реалізація цієї ініціативи у поєднанні з повноцінним та ефективним функціонуванням Центру відкритої науки в ДНТБ України створить умови для системного впровадження, поширення та популяризації практик УДД.

Marharyta Tsiura,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8529-4877>,
PhD student,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: marho.tsiura@gmail.com

Implementation of Research Data Management in Research Libraries: Current State in Ukraine

The current state of research data management (RDM) in domestic research libraries is considered. The implementation of methodological recommendations on RDM in the activities of Ukrainian research libraries is analyzed. The prospects for further development of RDM in Ukraine are outlined, provided that the specialised centre operates successfully.

Keywords: research data management, library, open science, information services, research infrastructure

Шахбазян Карина Суренівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2205-374X>,
кандидатка юридичних наук,
учена секретарка,
Центр досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій Національної академії наук України,
Київ, Україна
e-mail: karina@nas.gov.ua

Політика відкритого доступу в Рамкових програмах наукових досліджень та інновацій ЄС

Розглянуто питання регулювання відкритої науки в ЄС, зокрема, при проведенні спільних міжнародних досліджень та розробок – при виконанні проєктів Рамкової програми «Горизонт Європа». Визначено питання відкритої науки, що закріплені в Модельній грантовій угоді та угоді консорціуму, які використовуються для проєктів РП «Горизонт Європа» (поширення результатів, доступ до них, публікації та умови відкритого доступу).
Ключові слова: відкрита наука в ЄС, відкритий доступ, дослідницькі дані, наукові публікації, ліцензії вільного доступу.

Політику Європейської комісії з питань доступу до наукових публікацій викладено у *«Керівництві щодо Відкритого доступу до наукових публікацій та даних наукових досліджень»* у програмі «Горизонт 2020» (далі – Керівництво) 2013 р. (Guidelines to the Rules on Open Access to Scientific Publications and Open Access to Research Data in Horizon 2020. URL: https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf). Керівництво є чинним і в наступній РП «Горизонт Європа». В ньому зазначено переваги публікації результатів роботи у відкритому доступі (ВД): поліпшення результатів наукової діяльності завдяки зверненню до даних попередніх досліджень; заохочення

взаємодії вчених; уникнення дублювання досліджень; прискорення впровадження інновацій; підвищення прозорості наукового процесу.

Грантоотримувачі в рамках програми зобов'язані депонувати можливу для зчитування машиною опубліковану версію наукової статті (попередньо рецензовану) до репозитарію наукових публікацій. Це має бути зроблено, по-перше, в короткі терміни, по-друге, навіть у тому разі, якщо публікування відбувається в журналі відкритого доступу, оскільки депонування має забезпечити збереження і доступність статті в довгостроковій перспективі.

Вибір репозитарію залишається за авторами дослідження, але забезпечити публікацію потрібно не пізніше, ніж через рік для гуманітарних наук і через півроку – для інших. В цілому рекомендується все ж не передавати видавництву виключних прав і здійснювати публікацію на основі ліцензій *Creative Commons*. У Керівництві згадується також особливість публікації у разі, якщо результати досліджень можуть бути комерціалізовані. У цьому випадку рекомендується до публікації подати патентну заявку. Такий підхід має назву «захищена публікація». Серед його переваг зазначаються: забезпечення можливості патентування технічних рішень; заявка не може бути відхилена патентним відомством унаслідок оприлюднення технічного рішення до подання заявки; зниження ризиків судових процесів; сприяння вільному поширенню знань.

Зазначимо, що нині діє чотири моделі вільного доступу: *Green Open Access*, *Gold OA*, *Hybrid OA* та *Diamond OA*. У Рамковій програмі «Горизонт Європа» рекомендовано для використання «золотий» та «зелений» шляхи. «Зелений» шлях означає, що автори надаватимуть доступ до своїх повнотекстових публікацій з архівуванням їх в інституційних або інших репозитаріях. Для вибору репозитарію рекомендується звернутися до бази ВД для досліджень у Європі *OpenAIRE*, реєстру сховищ ВД *ROAR* та Каталогу репозитаріїв відкритого доступу *OpenDOAR* (зазначені в документах Єврокомісії з відкритого доступу). «Золотий шлях» припускає, що статті відразу ж стають безкоштовно доступними для читачів після того, як їх опубліковано в журналах ВД. Вартість публікацій у цих журналах для авторів виявляється досить високою із можливістю оплати науковими фондами, працевластувачами-організаціями. *Hybrid OA* запроваджено всіма великими видавництвами наукової періодики (*Elsevier*, *Springer*, *Wiley* та ін.) для своїх передплатних журналів, щоб миттєво відкрити доступ до тих статей, які їх автори хочуть зробити відкритими. У самому Плані S зазначено, що такі журнали не відповідають цьому Плану.

Розвиток «Діамантового» відкритого доступу пропонується Планом відкритого доступу Європейської асоціації університетів (*The EUA Open Science Agenda 2025*. European University Association. February, 2022. URL: <https://www.eua.eu/publications/positions/the-eua-open-science-agenda-2025.html>). Передбачається реалізація заходів з поступової стандартизації видавничої діяльності таких журналів, зокрема узгодження стандартів якості, запровадження доступніших технічних послуг, забезпечення сумісності технічних рішень.

Згідно з поясненнями Анотованої модельної грантової угоди до Додатку 5 «ст. 17 – Відкрита наука» (*Annotate Model Grant Agreement «HORIZON Europe»*, EU Funding Programmes 2021–2027, issued 30 November, 2021., pp. 151–160. URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/common/>

guidance/aga_en.pdf та Угода консорціуму в РП «Горизонт Європа». URL: <https://www.ffg.at/en/europe/heu/legal-financial/consortium-agreement>), у проєктах необхідно втілити такі принципи:

- організації-виконавці проєктів (або автори, у відповідних випадках) мають зберігати права інтелектуальної власності на публікації та дані і мати можливість надавати невиключні ліцензії видавцям;

- інформацію про результати дослідження або необхідну для підтвердження висновків наукової публікації можна розміщувати у репозитарії та вносити дані, програмне забезпечення, алгоритми, протоколи, моделі, робочі процеси, електронні блокноти тощо. Рекомендується надати ВД до цих результатів, якщо це не суперечить чийсь законним інтересам чи обмеженням;

- метадані мають відповідати принципам *FAIR*, читатися машиною, їх рекомендовано розміщувати за ліцензією *Creative Commons (CC0)* або еквівалентною, що забезпечує можливість повторного використання;

- витрати на публікацію у виданнях з повним ВД (журнали повністю з ВД, онлайнві платформи), як правило, підлягають відшкодуванню. *Витрати на публікації в гібридних журналах або журналах за передплатою не підлягають відшкодуванню з гранту РП ЄС.* Водночас «дзеркальні» або «дочірні» журнали журналів за передплатою вважаються журналами з повним ВД; витрати на публікацію в таких журналах може бути відшкодовано. Також плата за публікацію книг, які не є повністю відкритими (або за розділи в таких книгах), не підлягає відшкодуванню за грантом РП ЄС. Витрати на публікацію книги у ВД є прийнятними, якщо вони покривають витрати на перше цифрове видання у ВД. Грант не покриває друк монографій та інших книжкових видань;

- хоча загалом вченим за РП ЄС надано максимальну свободу вибору платформи та інструментів, а також можливість обрати публікацію у ВД або патентування розробок, перспективних для комерціалізації, якщо команда проєкту не передбачає надання ВД до результатів проєкту РП, цьому слід надати обґрунтування.

Врегулювання відкритого доступу в Модельній грантовій угоді «Горизонт Європа» та Угоді консорціуму (положення останньої не мають суперечити Грантовій угоді). Положення щодо відкритого доступу та прав ІВ викладено у ст. 16 Модельної угоди та у Додатку 5 «Права ІВ», який містить пояснення до статей 15, 16 та 17. Так, у Додатку 5 надається визначення ВД як «онлайн доступ до результатів наукових досліджень, який надається кінцевому споживачу на безоплатній основі» (до ст. 16). Також надано інформацію за напрямом «Відкрита наука» за трьома розділами: ВД до наукових публікацій, ВД до наукових даних та додаткові практики (випадки додаткових вимог в умовах конкурсів) (до ст. 17 «Комунікація, поширення результатів, відкрита наука та видимість результатів»). Надаються детальні пояснення щодо ВД: необхідно поширювати результати проєкту у форматі, доступному для оприлюднення. Виконавець проєкту, який передбачає поширювати свої результати, не пізніше, ніж за 15 днів, має попередити про це інших учасників. Інші учасники можуть упродовж 15 днів після отримання повідомлення надати обґрунтовані заперечення щодо такого оприлюднення, зазначивши, що це порушує їхні законні інтереси. У такому разі оприлюднення не відбувається або відбувається після взаємної згоди у вирішенні проблемного питання.

У розділі Додатку 5 «Відкритий доступ до наукових публікацій» зазначається, що бенефіціари мають забезпечити ВД до рецензованих наукових публікацій, що стосуються їхніх результатів за проектом. Зокрема:

- щонайпізніше на момент публікації машинозчитувана електронна копія опублікованої версії або остаточного рецензованого рукопису, прийнятого до публікації, має бути розміщена для збереження в надійному сховищі наукових публікацій;

- слід надати негайний ВД до депонованої публікації через репозиторій із застосуванням останньої версії міжнародної публічної ліцензії *Creative Commons Attribution (CC BY)* або ліцензії з еквівалентними правами; для монографій та інших значних текстових форматів ліцензія може не містити право на комерційне використання та створення похідних робіт (з використанням ліцензій *CC BY-NC*, *CC BY-ND* тощо) і

- через репозитарій слід надати інформацію про будь-які результати дослідження або будь-які інші інструменти, необхідні для підтвердження висновків наукової публікації. Виконавці проекту (або автори) мають зберігати права інтелектуальної власності, достатні для дотримання вимог ВД.

Метадані депонованих публікацій мають бути відкриті під «нульовою» ліцензією суспільного надбання – *Creative Common Public Domain Dedication (CC0)* або еквівалентною ліцензією відповідно до принципів *FAIR* (зокрема, мають бути доступними для зчитування машинним способом) і містити таку інформацію: публікація (автор(и), назва, дата видання, місце видання); зазначення, що фінансування відбувається через РП «Горизонт Європа» або РП Євратом; назва проекту гранту, аббревіатура та номер; умови ліцензування; постійні ідентифікатори для публікації, автори, залучені до проекту та, якщо можливо, визначення їх організацій та самого гранту. У відповідних випадках метадані мають містити постійні ідентифікатори будь-яких результатів дослідження або будь-які інші інструменти, необхідні для підтвердження висновків публікації.

Відшкодуванню підлягають лише збори за публікації у виданнях повного ВД для рецензованих наукових публікацій.

У розділі «Додаткові практики» визначається, що якщо умови конкурсу накладають додаткові зобов'язання щодо відкритої науки у разі надзвичайної ситуації, виконавці повинні (на вимогу органу, що надає гранти) негайно депонувати будь-які результати досліджень у сховищі і надати ВД до них згідно з ліцензіями *CC-BY*, *CC0* або еквівалентної.

Karyna Shakhbazian,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2205-374X>,

PhD in international law,

Scientific Officer,

Centre for Intellectual Property Studies and Technology Transfer,

National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

e-mail: karina@nas.gov.ua

Open Access Policy in the EU Framework Programmes for Research and Innovation

The issues of regulating of open science in the EU are considered, in particular, when conducting joint international researches and developments in projects of the “Horizon EUROPE” Framework Programme. The issues of Open Science are identified, to be enshrined in the Model Grant Agreement and the Consortium Agreement (used for Horizon EUROPE projects): dissemination of results, access to them, rules for publications and open access conditions.

Keywords: open science in the EU, open access, research data, scientific publications, open access licenses.

РОЗДІЛ 3

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРАВОВОГО І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ІНФОРМУВАННЯ

https://doi.org/10.15407/r_nbuv.0005157.56

Половинчак Юлія Миколаївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>,
докторка наук із соціальних комунікацій,
заступниця генерального директора із наукової роботи,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: nub@nbuv.gov.ua

Концепція цифрового проєкту «Форсайт Україна»: від практики експертного прогнозування до науково-інформаційної платформи

Дослідження презентує концепцію створення науково-інформаційного проєкту «Форсайт Україна», спрямованого на виявлення, відбір, систематизацію інформації прогнозного характеру щодо України та пов'язаних із нею глобальних і регіональних процесів. Обґрунтовано принципову важливість акумуляції відповідних матеріалів, особливо продуктованих світовими експертними центрами. Розглянуто підходи до забезпечення доступу до реферативної бази та створення інструментів аналітики даних для неї.

Ключові слова: форсайт, цифрова платформа, реферативна база, аналітика даних

Вибудовування системи довгострокового прогнозування як основи прийняття рішень є на сьогодні досить поширеним і водночас перспективним напрямком експертної підтримки управлінських процесів. Прогнозування через системне осмислення майбутнього із опорою на експертне колегіальне бачення попри понад півстолітню історію залишається актуальним напрямком інтелектуального пошуку для передових країн світу [1; 2], а також викликає помітний інтерес українських науковців [3; 4]. Водночас форсайт дослідження як інструмент вибудовування стратегічного планування та формування державних політик активно застосовуються на різних рівнях та у різних галузях. У Верховній Раді, зокрема, наразі функціонує Міжфракційне депутатське об'єднання «Стратегічний форсайт України» та плідно працює сектор форсайту як підрозділ Дослідницької служби парламенту. Сьогодні можна говорити про цілу низку форсайт досліджень, що їх реалізують вітчизняні наукові центри, зокрема, інститути НАН України. Варто також наголосити на фокусуванні на українській проблематиці у світових форсайт-дослідженнях – як тих, що реалізуються за міжнародної підтримки для України, так і тих, що орієнтовані на глобальну аудиторію, але при цьому прямо чи опосередковано включають українське питання. З огляду на важливість українського чинника у актуальних процесах сучасного світу практично за всіма сферами, значний відсоток актуальних довгострокових прогнозів останніх років, напрацьованих найпотужнішими командами дослідників так чи інакше стосуються України.

Відтак йдеться про масиви високоякісної інформації, що заслуговують стати об'єктом різноаспектних досліджень.

Наявні у вітчизняному науковому дискурсі напрацювання, що стосуються теми форсайт-досліджень, є у першу чергу або теоретичними та методологічними роботами, або ж фінальними прогностичними матеріалами, що висвітлюють результати застосування різних форсайт-методів. Водночас загальний масив публікацій, що висвітлюють прогностичні висновки сам по собі представляє непересічний практичний і науковий інтерес, як документальний потік. У першу чергу це ті публікації, що є наслідком реалізації різних досліджень, спрямованих на прогнозування у тому чи іншому стосунку до України. Зважаючи на зосередженість на перспективному (коротко-, середньо- і довго-) прогнозуванні, вироблені експертні висновки, прогнози, інші документи, представлені у відкритому інформаційному просторі, є корисними і цікавими як для практиків, так і для широкого наукового осмислення.

Попри наявність потужного масиву прогностичних досліджень, що стосуються України, особливо – із очевидних причин – за останні роки, досі не ставилось завдання їх виявлення, відбору, систематизації та надання доступу із відповідним пошуковим апаратом. Так само – не здійснювались їх дослідження як специфічного сегменту інфополя та соціокомунікативного явища, результату наукової та експертної комунікації, впливового інструменту у виробленні державних рішень, підтримки наукових напрямків, врешті – джерельної бази для цілої низки політологічних, соціально-економічних, соціокультурних та інших досліджень.

Тож Національною юридичною бібліотекою НБУВ у співпраці з Дослідницькою службою Верховної Ради України започатковано підготовку цифрової платформи «Форсайт Україна». Відтак метою цієї статті є обґрунтування його концепції, зокрема – підходів до моніторингу, збору та систематизації інформації світових форсайт-центрів.

Отже, створювана платформа покликана стати першим ресурсом, що акумулює тематичну добірку матеріалів, які стосуються українського виміру глобальних футуристичних досліджень та надаватиме інструментарій для систематизації матеріалів за заданим дослідником критерієм (географічним, часовим, тематичним, суб'єктним тощо). Перспективи цього проєкту вбачаються у важливості наукового та експертного прогнозування у сучасному світі, а для українських реалій – особливо.

Проєкт передбачає реалізацію низки завдань із моніторингу інформаційного простору (загалом його виконання базується на використанні ресурсів та інструментів у відкритому доступі). По-перше – формування бази світових аналітичних центрів, що виконують прогностичні експертні дослідження – йдеться про виявлення відповідних установ та представлення на сайті ресурсу структурованої із можливістю пошуку інформації про них: назви, опису, загальних характеристики роботи, тематичних напрямків тощо. Передбачається охопити ресурси установ та організацій, що працюють у галузі стратегічного форсайту, створюють, акумулюють, оприлюднюють інформацію прогностичного змісту; надають доступ до методик та інструментів прогнозування; реалізують наукові та освітні проєкти, пов'язані із застосуванням форсайт-досліджень.

По-друге – безпосередній відбір інформації, що висвітлює результати форсайт досліджень щодо України або пов'язаних із нею питань; систематизацію (за тематикою, авторством, періодом, географією, дотичною проблематикою та ін.) цієї

інформації, формування реферативної бази та е-бібліотеки відповідних документів. Попереднє аналітико-синтетичне опрацювання інформації базуватиметься на підходах, вироблених у форсайт дослідженнях, зокрема: виявлення та відбір матеріалів, що висвітлюють нові тенденції, нові рушії змін, слабкі сигнали, розриви. Для структурування матеріалів визнано за доцільне застосовувати категорії, які відповідають рамкам моделі для сканування горизонтів STEEPEDD (Суспільство, Технології, Економіка, Екологія, Політика та право, Етика, Демографія, Національна безпека й оборона). Пропонована подвійна таксономія (категорії STEEPEDD використовуватимуться як рубрики, а уточнення в їх межах задаватиметься за допомогою тегів – ключових слів) дозволить користувачу цифрової платформи задавати відбір як за широкими рубриками, так і за уточнюючими тегами. До таких, за попередніми прогнозами належатимуть:

- за рубрикою «суспільство» – релігія, етнічна приналежність, становище національних меншин, корінних народів, культурний розвиток, постколоніальність, посттоталітарність; рівень доходів, статус зайнятості, стан здоров'я, навички тощо);

- за рубрикою «технології» – призначення, використання, доступність для користувачів, ефективність, додавання вартості, наявні виклики, наукові дослідження та розробки тощо;

- за рубрикою «економіка» – створення вартості, шляхи комерціалізації, вплив на зайнятість, потреби в інфраструктурі, запит на ресурси, рівний доступ, доступність за ціною тощо;

- за рубрикою «екологія» – безпека продукції, безпека виробництва, можливість переробки, ефективність використання води, заходи з енергозбереження, використання природних ресурсів, вплив на навколишнє середовище тощо);

- за рубрикою «політика та право» – (вплив геополітичних процесів, захист прав індивідуумів, питання відповідальності, структура ринкової конкуренції, дотримання законів та правил);

- за рубрикою «етика» – (баланс між користю та шкодою, справедливість доступу, повага до вибору особи, відношення до природи, турбота про майбутні покоління, повага до індивідуальності тощо);

- за рубрикою «демографія» – (місце проживання, вид заняття, рівень освіти, склад сім'ї, гендерна ідентичність, вікова категорія тощо);

- національна безпека й оборона (військові амбіції сусідніх держав, військові технології, воєнні конфлікти, військові навчання та співпраця тощо).

По-третє – передбачається наукове опрацювання цього сегменту інформаційного потоку, виявлення ключових характеристик у їх динаміці. Перспективним видасться також напрямок попередніх аналітичних узагальнень щодо основних характеристик цього інформаційного потоку (ключові теми та їх динаміка, зв'язок із географічною, інституційною належністю; використані методики форсайту, способи представлення інформації тощо). Науковці Національної юридичної бібліотеки НБУВ, на базі якої започатковано реалізацію цифрової платформи, мають досвід виконання моніторингових проєктів із аналізу як українського, так і зарубіжного інфополя [5; 6; 7]. Попри те, що започаткований проєкт матиме помітно більші масштаби, все ж напрацьовані раніше методики моніторингу, відбору, систематизації, аналізу цілком можуть бути екстрапольовані на його реалізацію. Так само є досвід формування тематичної бази актуальної інформації (<http://nowar.nbuv.gov.ua>).

Загальним підсумком проєкту стане упровадження цифрової платформи «Форсайт Україна» як елемента дослідницької інфраструктури. Важливою також є промоція ресурсу для державних органів, науковців, медійників.

Список літератури

1. Khodyakov D, Grant S, Kroger J, Gadwah-Meaden C, Motala A, et al. (2023) Disciplinary trends in the use of the Delphi method: A bibliometric analysis. PLOS ONE 18(8): e0289009. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0289009>
2. Огляд форсайт-практик у публічному секторі: досвід Європарламенту, Великої Британії, Естонії та Фінляндії. Лабораторія інноваційного розвитку (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Foresight_Public_Sector_update.pdf (дата звернення: 25.08.2025).
3. Український науково-технічний форсайт: стратегічні напрями та перспективи розвитку науки і технологій. Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. Київ. 2024. 84 с. <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.14579380>
4. Попович З.О., Попович О.С., Костриця О.П. (2024). Методика прогнозно-аналітичного дослідження “Український науково-технічний форсайт”. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://foresight.in.ua/methodology_final.pdf (дата звернення: 25.08.2025).
5. Берегельський А., Половинчак Ю. (2015). Аналіз новинних потоків у дослідженні вітчизняного інформаційного поля. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Вип. 41. С. 425-437.
6. Половинчак Ю., Матвійчук Л. (2022). Візуальна аналітика та інфографічна продукція у науково-інформаційній діяльності бібліотек. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Вип. 65. С. 79-97. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.65.137>
7. Реферативні огляди наукових досліджень. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nbuviap.gov.ua/proekty/informatsiino-analitychni-resursy/referatyvni-ohliady-naukovykh-doslidzhen> (дата звернення: 25.08.2025).

References

1. Khodyakov, D., Grant, S., Kroger, J., Gadwah-Meaden, C., Motala, A., et al. (2023) Disciplinary trends in the use of the Delphi method: A bibliometric analysis. PLOS ONE 18(8): e0289009. [In English]. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0289009>
2. Ohliad forsait-praktyk u publichnomu sektori: dosvid Yevroparlamentu, Velykoi Brytanii, Estonii ta Finliandii. Laboratoriia innovatsiinoho rozvytku [Review of foresight practices in the public sector: experience of the European Parliament, Great Britain, Estonia and Finland. Laboratory of Innovative Development]. (2021). [In Ukrainian]. Retrieved August, 2025, from: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Foresight_Public_Sector_update.pdf.
3. Ukrainskyi naukovo-tekhnichnyi forsait: stratehichni napriamy ta perspektyvy rozvytku nauky i tekhnolohii. Instytut doslidzhen naukovo-tekhnichnoho potentsialu ta istorii nauky im. H. M. Dobrova NAN Ukrainy [Ukrainian scientific and technical foresight: strategic directions and prospects for the development of science and technology. G. M. Dobrov Institute for Research on Scientific and Technical Potential and History of Science, NAS of Ukraine]. (2024). [In Ukrainian]. <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.14579380>
4. Popovych, Z.O., Popovych, O.S., Kostyrsia, O.P. (2024). Metodyka prohnozno-analitychnoho doslidzhennia “Ukrainskyi naukovo-tekhnichnyi forsait” [Methodology of forecasting and analytical research “Ukrainian scientific and technical foresight”]. [In Ukrainian]. Retrieved August, 2025, from: https://foresight.in.ua/methodology_final.pdf.

5. Berehelskyi, A., Polovynchak, Yu. (2015). Analiz novynnykh potokiv u doslidzhenni vitchyznianoho informatsiinoho polia [Analysis of news flows in the study of the domestic information field]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Academic Papers of The Vernadsky National Library of Ukraine*, 41, 425-437. [In Ukrainian].
6. Polovynchak, Yu., Matviichuk, L. (2022). Vizualna analityka ta infografichna produktsiia u nauково-informatsiinii diialnosti bibliotek [Visual analytics and infographics in the scientific and information activities of libraries]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Academic Papers of The Vernadsky National Library of Ukraine*, 65, 79-97. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.65.137>
7. Referatyvni ohliady naukovykh doslidzhen [Abstract reviews of scientific research]. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV – Social Communications Research Center* [In Ukrainian]. Retrieved August, 2025, from: <https://nbuviap.gov.ua/proekty/informatsiino-analitychni-resursy/referatyvni-ohliady-naukovykh-doslidzhen>.

Yuliia Polovynchak,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>,

Dr. Sci. (History), Senior Research Associate,

Deputy General Director for research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nub@nbuv.gov.ua

The Concept of the Digital Project «Foresight Ukraine»: From Expert Forecasting Practice to a Scientific and Information Platform

This study presents the concept of the scientific and informational digital project «Foresight Ukraine», which aims to identify, select, and systematize predictive information concerning Ukraine and related global and regional processes. The critical importance of accumulating relevant materials – particularly those produced by leading global expert centers – is substantiated. The paper also examines approaches to ensuring access to an abstract database and to developing data analytics tools for its use.

Keywords: foresight; digital platform; abstract database; data analytics.

Аксьонова Наталія Дмитрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5041-9086>,

наукова співробітниця,

відділ оперативної інформації,

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: aksyonova_n7@ukr.net

Бібліотека, психосоціальна підтримка, бібліотерапія

Аналізується участь бібліотек у реалізації проєктів з психосоціальної підтримки, ментального здоров'я, відзначається позитивний вплив бібліотерапії, як фактора зниження рівня стресу. Наводяться приклади діяльності бібліотек у розбудові системної підтримки й поліпшення психологічного здоров'я мешканців територіальних громад.

Ключові слова: бібліотерапія, популяризація читання, психосоціальна підтримка, стрес.

Від початку повномасштабної війни Україна зазнала величезних втрат (економічних, екологічних, людського й культурно-просвітницького потенціалу). За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України на 25 січня 2024 р., більше ніж в 20% територіальних громад (ТГ) пошкоджена культурна інфраструктура, понад 700 бібліотек зруйновані або знищені (URL: <https://mcsc.gov.ua/news/biblioteku-ukrayiny-oseredky-kulturnogo-nadbannya/>). Війна провокує стреси, погіршує моральний стан. За попередніми прогнозами близько 15 млн людей потребуватимуть психологічної підтримки, тому для налагодження повсякденного життя дуже важливим є врівноваженість емоційного стану, ментального здоров'я спільноти.

Бібліотеки, як «місце сили», мають напрацьований досвід з надання якісної системи послуг, приймаючи активну участь в реалізації проєктів з психологічної підтримки, а саме: Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?»; відомчий проєкт Міністерства культури та інформаційної політики України «Мистецтво допомагати», пріоритетним напрямом якого є «Ментальне здоров'я: бібліотека як простір психосоціальної підтримки». Ключові завдання цих програм – це посилення ролі публічних бібліотек у психосоціальній підтримці людей в громадах, поширення інструментів самодопомоги, використання артметодик у своїй роботі, за потреби переспрямування людей до існуючих психологічних служб. У січні 2025 р. перші підсумки показали, що заходи з психосоціальної підтримки в бібліотеках відвідали близько 3000 осіб. Наразі бібліотекарі інтегрують заходи з психосоціальної підтримки в плани роботи своїх бібліотек, наприклад як результат, наприкінці 2024 р. у співпраці з представниками Полтавської ОВА, Суспільної служби України, Театру сучасного діалогу в Полтавській ОУНБ ім. І. П. Котляревського відкрився культурний простір «Центр перформативної практики». Мета якого реабілітація та соціальна адаптація громадян постраждалих через воєнні дії, активно залучаючи їх до постановок власних п'єс, історій в ролі актора для висловлення пережитих емоцій, подій заради вирішення проблем, подолання стресів. (URL: <https://np.pl.ua/2024/11/u-poltavskiy-oblasniy-bibliotetsi-prezentuvaly-novyy-kulturnyy-prostir-tsentr-performatyvnoi-praktyky-v-poltavi/>). Ще один приклад спільних зусиль представників державної влади, бібліотечної сфери, громадськості в розбудові системної підтримки й поліпшення психологічного здоров'я мешканців ТГ Івано-Франківщини, представлені підсумки реалізації Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», наприкінці 2024 р. в області запрацювало 14 центрів життєстійкості, для ветеранів створено 5 просторів, працює 19 реабілітаційних центрів. Івано-Франківська ОУНБ ім. І. Франка провела низку просвітницьких заходів, які сприяють просвіті та турботі людини про свій психологічний стан; презентувала бібліотечно-інформаційні ресурси; були організовані бесіди-рекомендації, консультації з медпрацівниками, священниками спрямовані на підтримку соціокультурної реабілітації постраждалих від війни та поліпшення психологічного благополуччя населення (URL: <https://surl.li/xpqqrjy>; URL: <https://lib.if.ua/prof/?p=3085>; URL: <https://lib.if.ua/prof/?p=3121>; URL: <https://lib.if.ua/news/1745841965.html>).

Використовуючи різноманітні практики щодо інформування про стрес та шляхи його подолання, бібліотечні фахівці формують відповідні цифрові ресурси, тематичні підбірки літератури, організовують різноманітні заходи, впроваджують техніки з бібліотерапії, книготерапії тощо для поліпшення психоемоційного стану мешканців громади.

Важливо додати, що для більш досконалого формування бібліотерапевтичних ресурсів, окрім рекомендованої літератури, необхідно враховувати читацькі запити, пріорітети, навіть вподобання конкретної людини. Бібліотечні працівники, як психологи можуть допомогти знайти свою «книгу-ключ», яка допомагає залишатися собою, підтримувати емоційний стан, захищаючи від стресів.

Бібліотерапевтичні методики спираються на ґрунтовні науково-практичні вітчизняні та міжнародні дослідження та успішно застосовуються бібліотекарями сьогодення. Слід підкреслити, що проведення заходів з бібліотерапії, а також заохочення до процесу читання, допомагає у вирішенні багатьох життєвих, психологічних проблем, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, підвищує здатність до емпатії, розуміння чужих точок зору. Процес читання впливає на розвантаження мозку, згідно з дослідженнями University of Sussex, шість хвилин занурення в книгу знижує рівень стресу майже на 60%.

Для популяризації читання бібліотеки активно приєднуються до щорічних Національних тижнів читання, ініційованих Українським інститутом книги. Проводячи різноманітні заходи, презентації, зустрічі з письменниками це ще й можливість вивчити читацькі інтереси, а для спільноти чудова нагода долучилися до світу книг.

Слід відзначити актуальність та креативність ініціатив українських бібліотек, які приймають участь в міжнародних та вітчизняних конкурсах грантів, декілька прикладів: проект Вінницької центральної міської бібліотеки імені І. Бевза спрямований на допомогу людям, які через війну переїхали до більш безпечних регіонів України «Книжковий релакс: психологічна підтримка та бібліотерапія» переміг на міжнародному конкурсі грантів «Culture Helps/Культура допомагає».

Ще один приклад участі бібліотек Рівненської області в щорічному конкурсі мінігрантів бібліотечних ініціатив, який проводить Рівненське обласне відділення УБА. Цьогоріч були представлені такі проекти:

«Балкон читання: простір для книги, кави, розмов» – облаштування затишної локації для відпочинку з книгою (Зарічненської ТГ); «Ми є!» – підтримка дружин військових та їхніх дітей (Рівненська обласна бібліотека для дітей); «Читай і Говори» – просування літератури в TikTok (Рівненська ОУНБ); «Що читають ті, хто тримає небо» – поєднання літератури й патріотизму (Рівненська ОУНБ).

Підсумовуючи, можна відзначити, що бібліотеки спрямовують свою діяльність з психосоціальної підтримки громадян, які постраждали від воєнних дій, використовують різноманітні види послуг, бібліотерапевтичних практик, створюючи умови безпечного, сучасного бібліотечного простору заради зміцнення та сталого розвитку громади.

Natalia Aksjonova,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5041-9086>,
Research Associate,
Department of Operational Information,
Information and Analytical Support Service,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: aksyonova_n7@ukr.net

Library, psychosocial support, bibliotherapy

The participation of libraries in the implementation of projects on psychological support and mental health is analyzed, the positive impact of bibliotherapy as a factor in reducing stress levels is noted. Examples of library activities in developing systemic support and improving the psychological health of residents of territorial communities are given.

Keywords: bibliotherapy, reading promotion, psychosocial support, stress.

Аулін Олександр Анатолійович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>,

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник,

відділ політологічного аналізу,

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: sozionik@gmail.com

Роль українських бібліотек у формуванні політичної свідомості громадян

У тезах аналізується роль українських бібліотек у формуванні політичної свідомості громадян в умовах інформаційної війни та поляризації суспільства. Висвітлено досвід бібліотек як осередків просвіти та їхню еволюцію. Описано сучасну діяльність бібліотек із забезпечення доступу до інформації, організації освітніх програм з медіаграмотності. Розглянуто проблеми, що заважають розвитку, та окреслено перспективи, пов'язані з цифровізацією та інноваційними формами роботи для підвищення ефективності бібліотек.

Ключові слова: політична свідомість, бібліотеки, медіаграмотність, просвіта.

У сучасних умовах інформаційної війни, політичної поляризації та зовнішніх загроз формування політичної свідомості громадян є ключовим чинником стабільності та демократичного розвитку України. Здатність критично оцінювати інформацію, усвідомлювати політичні процеси та відповідально брати участь у громадському житті потребує цілеспрямованої просвітницької роботи, в якій українські бібліотеки відіграють дедалі важливішу роль.

Історично українські бібліотечні установи були осередками просвіти й формування політичної свідомості. У період визвольних змагань початку ХХ століття та діяльності «Просвіти» бібліотеки поширювали україномовну літературу, надихаючи розвиток національної ідентичності та політичних прагнень. За радянських часів бібліотечна система підпорядковувалася державній ідеології, ставши інструментами контрольно-інформаційної політики, що проявлялось у цензурі, спробах русифікації та вилученні «небажаних» книжок. Попри репресії й заборони частина бібліотек зберегла просвітницьку функцію, служачи каналом доступу до справжньої історії та ідеї суверенності. З початком незалежної України бібліотеки стали відкритими майданчиками для розвитку політичної культури, де згуртовувались дослідники, активісти й громадяни.

Сьогодні українські бібліотечні установи активно забезпечують доступ до офіційних документів, законодавчих актів, аналітичних матеріалів та наукових публі-

кацій, виконуючи роль надійних інформаційних центрів. Вони організовують лекції, семінари, дискусійні клуби, зустрічі з політиками та експертами, підвищуючи рівень обізнаності громадян щодо політичних процесів. Особливої ваги набувають освітні програми з медіаграмотності, які вчать відрізняти фейки й маніпуляції, формувати критичне мислення та власну обґрунтовану думку. Бібліотечні установи реалізують низку проєктів з підвищення політичної культури: тематичні виставки, онлайн-ресурси, вечори громадської активності. Завдяки партнерствам із місцевими органами влади, освітніми закладами та громадськими організаціями бібліотеки розширюють вплив і підсилюють формування громадянської позиції.

Особлива роль належить Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського – провідному науковому й інформаційному центру країни, що забезпечує широке комплексне інформування суспільства про політичний розвиток, зберігає унікальні фонди, надає аналітичну та консультативну підтримку дослідникам, ЗМІ, державним органам і громадськості.

Сучасна бібліотечна діяльність у сфері формування політичної свідомості громадян стикається з низкою серйозних проблем. Однією з ключових є недостатнє фінансування, що обмежує оновлення бібліотечних фондів, ускладнює модернізацію технічної бази та стримує професійний розвиток персоналу. Особливо актуальним залишається цифровий розрив між міськими та сільськими територіями – доступ до якісного інтернету та електронних ресурсів залишається нерівномірним. Кадрова проблема також є суттєвою: працівники бібліотек часто не мають достатньої підготовки у сфері політичної освіти та медіаграмотності. Окрема увага потребує залучення молоді, яка нерідко сприймає бібліотечні установи як застарілі інституції. Інформаційні загрози, зокрема поширення дезінформації та пропаганди, вимагають від бібліотек нових підходів до просвітницької діяльності.

Перспективи розвитку пов'язані з активним впровадженням інноваційних технологій: використанням соціальних мереж, мобільних застосунків, інтерактивних платформ. Важливо розвивати електронні ресурси, зокрема бази даних з достовірною політичною інформацією. Нові форми роботи – публічні дебати, симуляційні ігри, тематичні квізи – здатні підвищити інтерес аудиторії, особливо молоді. Важливим напрямом є підвищення медіаграмотності через спеціальні програми, адаптовані до вікових та освітніх груп. Крім того, ефективність бібліотек як інститутів політичної освіти зросте завдяки зміцненню співпраці з державними структурами, громадськими ініціативами та міжнародними партнерами.

Отже, в сучасному, динамічному світі, де інформаційні загрози та політична поляризація становлять серйозні виклики для демократичного розвитку України, роль бібліотечного сектору у формуванні політичної свідомості громадян є надзвичайно важливою і багатогранною. Бібліотеки попри історичні випробування та сучасні труднощі, продовжують виконувати свою місію як осередки просвіти, надійні інформаційні центри та активні учасники громадянського суспільства. Українські бібліотечні установи є незамінними інститутами у процесі виховання відповідальних, інформованих та критично мислячих громадян. Подальша підтримка та розвиток їхньої діяльності, особливо в умовах постійних інформаційних викликів, є стратегічно важливим завданням для зміцнення демократичних засад українського суспільства.

Oleksand Aulin,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>,
PhD (Philosophy), Senior Researcher,
Contributed to the Political Analysis,
Information and Analytical Support Service,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: sozionik@gmail.com

The role of ukrainian libraries in shaping the political consciousness of citizens

The article analyses the role of Ukrainian libraries in shaping the political consciousness of citizens in the context of the information war and polarisation of society. The historical experience of libraries as centres of education and their evolution from the Soviet period to the present is highlighted. The author describes the current activities of libraries in providing access to information and organising media literacy education programmes. The problems that impede development are considered, and the prospects related to digitalisation and innovative forms of work to increase the effectiveness of libraries as institutions of political education are outlined.
Keywords: political consciousness, libraries, media literacy, education.

Ауліна Олена Валеріївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7988-4974>,
кандидатка політичних наук,
старша наукова співробітниця,
відділ оперативної інформації,
Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: elena_aulina@ukr.net

Соціальне інформування в НБУ імені В. І. Вернадського: національні традиції та світовий контекст

У дослідженні розглядається роль національних бібліотек, зокрема Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), у соціальному інформуванні суспільства. Проаналізовано діяльність НБУВ у розповсюдженні достовірної інформації через різні проєкти та продукти, зокрема в умовах кризових ситуацій. Надано рекомендації щодо модернізації соціального інформування та подальшої цифровізації, що є вкрай важливим для громадянської просвіти та протидії дезінформації.
Ключові слова: соціальне інформування, національні бібліотеки, НБУВ, інформаційний продукт.

Соціальне інформування є невід'ємною складовою діяльності національних бібліотек як провідних інституцій суспільної комунікації. Воно спрямоване на забезпечення широких верств населення достовірною, своєчасною та соціально значущою інформацією, що сприяє формуванню свідомого громадянства. В умовах цифрової трансформації, гібридних загроз та поширення дезінформації роль бібліо-

тек як гарантів доступу до перевірених знань та фактів зростає, що зумовлює актуальність переосмислення їх соціальної функції.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) традиційно відігравала ключову роль у соціальному інформуванні суспільства, еволюціонуючи від класичної бібліотечної установи до потужного науково-інформаційного центру. Історично НБУВ, як і її попередники, завжди ставила собі за мету не лише збереження знань, а й їхнє поширення, що є суттю соціального інформування. Цей інституційний підхід формувався століттями, адаптуючись до викликів часу та інформаційних потреб суспільства.

Традиції соціального інформування в НБУВ охоплюють широке коло тематичних напрямів, що відображають пріоритети розвитку суспільства та держави. Це, насамперед, інформування про науку та наукові досягнення, що є базовою функцією академічної бібліотеки. Важливим є також напрям культури, що полягає у популяризації національної спадщини та світових культурних надбань. Історично значущим було і залишається інформування з питань демографії, що відображало потребу в аналізі людського потенціалу та соціальних процесів.

З кінця ХХ століття, особливо в умовах незалежності України та глобальних викликів для неї, тематика соціального інформування розширилася. Окремим, вкрай важливим напрямом, стало інформування про соціальні кризи, зокрема про наслідки збройних конфліктів та пандемій. НБУВ надає достовірну інформацію для науковців та громадськості, випускаючи журнал «УКРАЇНА : події, факти, коментарі».

Діяльність НБУВ у сфері соціального інформування реалізується через розгалужену систему проєктів та інформаційних продуктів. Серед них – інформаційно-аналітичні бюлетені, які систематизують та узагальнюють дані з актуальних проблем. Прикладом є бюлетень «Проблеми ринку праці», який видається Інститутом інформаційних технологій НБУВ і є цінним джерелом даних з питань трудових відносин та соціально-економічних процесів в країні. Цей бюлетень, що доступний, зокрема, через електронні ресурси бібліотеки, ілюструє прагнення НБУВ оперативно реагувати на суспільні запити, надаючи об'єктивну аналітичну інформацію.

Також активно створюються дайджести, що узагальнюють інформацію з різних джерел, та віртуальні виставки, які візуалізують та популяризують рідкісні фонди, архівні матеріали та тематичні колекції, роблячи їх доступними для широкої аудиторії. Наприклад, електронні виставки, присвячені знаковим історичним подіям або видатним діячам культури та науки, сприяють збереженню національної пам'яті та її поширенню. Ці форми діяльності підкреслюють інституційну спроможність НБУВ не лише накопичувати знання, а й активно трансформувати їх у доступні інформаційні продукти, що слугують соціальному прогресу.

Аналіз ролі НБУВ у соціальному інформуванні та зіставлення з діяльністю провідних світових бібліотек дозволяє зробити низку важливих висновків. Збереження та розвиток традицій соціального інформування в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського є критично важливим для громадянської просвіти та формування обізнаного суспільства. Бібліотека, з її багатим історичним досвідом та інтелектуальним потенціалом, продовжує залишатися надійним джерелом достовірної інформації з ключових сфер – від науки та культури до соціальних криз, що особливо актуально в умовах сьогодення.

Водночас, очевидною є необхідність гармонізації національного досвіду з кращими світовими практиками. Досвід Бібліотеки Конгресу США, Британської

бібліотеки та Національної бібліотеки Франції підкреслює важливість розширення цифрових сервісів, посилення програм з медіаграмотності та перетворення бібліотек на відкриті хаби громадянської активності. Це дозволить НБУВ ефективніше відповідати на виклики інформаційної доби.

З огляду на повномасштабну війну в Україні, критично важливими є рекомендації щодо модернізації інформування. Необхідно посилити роль НБУВ у забезпеченні доступу до перевіреної інформації, протидії дезінформації, підтримці психосоціального здоров'я суспільства та документуванні воєнних злочинів. Це вимагатиме подальшої цифровізації фондів, розробки інноваційних онлайн-проектів та зміцнення міжнародної співпраці. Майбутні дослідження мають зосередитися на імплементації цих рекомендацій задля посилення стійкості інформаційного простору України.

Olena Aulina,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7988-4974>,

PhD (Political Science), Senior Researcher,

Department of Operational Information,

Information and Analytical Support Service,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: elena_aulina@ukr.net

Social information in the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: national traditions and global context

The study examines the role of national libraries, in particular the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (VNLU), in social information of the society. The historical aspect, traditional directions and modern challenges caused by digital transformation and hybrid threats are highlighted. The author analyses the NB Ukraine's activities in disseminating reliable information through various projects and products, in particular in crisis situations. Recommendations are made for the modernisation of social information and further digitalisation, which is extremely important for civic education and countering disinformation.

Keywords: social information, national libraries, VNLU, information product.

Беззуб Ірина Олександрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>,

наукова співробітниця,

аналітично-прогностичний відділ,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: irabezzub@ukr.net

«Жива бібліотека»: спілкування, що долає стереотипи

Висвітлено формат «Живої бібліотеки» як сучасну концепцію та інноваційний метод подолання суспільних упереджень та дискримінації через спілкування, де «книгою» виступає реальна людина, а «читання» полягає у безпосередньому «живому» комунікуванні. Роз-

крито напрямки, форми організації, проблематику «Живих бібліотек», можливості їхнього використання в освітній практиці та просвітницькій діяльності. Доведено, що вони сприяють формуванню відкритого суспільства в Україні.

Ключові слова: бібліотека, «Жива бібліотека», безбар'єрний простір, стереотипи, дискримінація, стигматизація.

Ідея «Живої бібліотеки» обґрунтована данською молодіжною громадською організацією «Зупини насильство» і вперше реалізована у 2000 р. на музичному фестивалі в м. Роскілле. Сьогодні «Живі бібліотеки» відбуваються в понад 80 країнах, як під час громадських заходів і акцій (музичних фестивалів, книжкових ярмарків), так і у школах, класичних бібліотеках та інших місцях. «Жива бібліотека» – це інноваційний простір, який дозволяє кинути виклик упередженням та дискримінації окремих соціальних груп/середовищ через спілкування вільне від стигматизації.

Численні світові організації позитивно оцінили та адаптували можливості й перспективи «Живої бібліотеки». Зокрема, вона стала частиною програм Ради Європи (РЄ) для молоді «Молодь за права людини та соціальну справедливість», «Усі різні – всі рівні».

Міжнародний проєкт «Жива бібліотека» нині успішно реалізується в Україні. Перша українська «Жива бібліотека» відбулася в Києві 18.05.2008 під час Міжнародного Всесвітнього дня пам'яті людей, які загинули від СНІД. У рамках проєкту РЄ «Молодь за демократію в Україні» українською мовою перекладено довідник «Не судить за обкладинкою: посібник для тих, хто організовує Живу бібліотеку» (<https://rm.coe.int/-/1680a458ad>).

На думку фахівців, «Живі бібліотеки» можуть допомогти в реалізації молодіжної політики «Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р.». Стратегія, зокрема визначає усунення бар'єрів у 6 напрямках, де важливою є суспільна лінія, спрямована на створення рівних можливостей для активної участі людей у громадському житті. Для такої роботи створено «Довідник безбар'єрності» (<https://bf.in.ua/>).

«Жива бібліотека» працює за таким же принципом, як і звичайна бібліотека, де читачі за каталогом обирають потрібну книжку. Однак роль «книжок» тут виконують реальні люди з їхніми історіями подолання міфів, ярликів, стереотипів, негативних ставлень, які суспільство формулює стосовно окремих груп/категорій осіб, що призводить до їхньої дискримінації та виключення з різних сфер життя. Такими традиційно є національні/етнічні меншини, окремі вікові (молодіжні чи літні) категорії людей, підліткові субкультури, релігійні/конфесійні організації, багатодітні сім'ї, матері-одиначки/батьки-одиначки, біженці, переселенці, люди, що побували в полоні, особи з алкогольною/наркотичною залежністю, психічними захворюваннями, ВІЛ-статусом, бездомні люди та інших.

«Читання» в «Живій бібліотеці» є інтерактивним, тобто воно зводиться до обговорення проблеми, що зацікавила «читачів», які з'ясовують деталі особистої історії «книжки». Основне гасло цього формату – «не оцінювати за обкладинкою». Тематика заходів у «Живих бібліотеках» змінюється відповідно до подразників, що з'являються в суспільстві стосовно певної групи населення. Найчастіше, це права соціально відштовхнутих або дискримінованих людей.

Наприклад, Центр громадського здоров'я МОЗ України організував «Живу бібліотеку» для наркозалежних людей (вразливої категорії з досвідом стигми і дискримінації з боку суспільства), під назвою «Не суди за обкладинкою: розкриваючи таємниці наркозалежності». Її метою стало створення простору для спілкування з людьми, які мають успішний досвід боротьби з наркотичною залежністю. Показовим прикладом є проведення у 2021 р. Громадським об'єднанням «Інкубатор демократичних ініціатив» у співпраці з Вищою школою адвокатури НААУ в межах проєкту «Сила права: мережа правників на захист соціально вразливих груп населення» «Живої бібліотеки» для юристів (-ок). У ролі «книжок» виступили люди з досвідом дискримінації – кримськотатарська активістка, правозахисниця (одночасно, внутрішньо переміщена особа), захисник прав людей з гомосексуальною орієнтацією і ЛГБТІК-активіст, представниця Всеукраїнського об'єднання людей із наркозалежністю, директорка філії «Легалайф Україна», керівник і медіатор ромської громадської організації «Бахтало Дром»; мати дитини з розладом аутичного спектру (РАС).

Протягом 2016–2025 рр. Централізована бібліотечна система Хмельницької МТГ за проєктом «Жива бібліотека» провела 8 заходів («Її історія війни», «5 відтінків туризму», «Медична Жива бібліотека», «Сила незламного духу» та ін.).

Під час пандемії COVID-19 багато «Живих бібліотек» відбувалося в онлайн-форматі. Команда Полтавського НПУ імені В. Г. Короленка провела 5 «бібліотек» на теми «Збереження психічного та фізичного здоров'я в умовах карантину», «Безпечне навчання в Інтернеті: інструменти онлайн-освіти», «Медіа-фейки: інформаційна безпека у соціальних мережах», «Психологічне благополуччя в умовах COVID-19» та «Безпечні послуги цифрової держави».

В умовах повномасштабної війни «Жива бібліотека» зосереджується на проблемах солідарності громадян, підтримки військових, ментального здоров'я, волонтерського руху, ВПО, збереженні культурної спадщини, повоєнного майбутнього України та ін. На жаль, у фокусі непорозумінь і дискусій опинилися ВПО як нові члени громад, адже станом на середину лютого 2023 р. їх налічувалося понад 4,8 млн осіб. БО «Карітас Харків» провела «Живу бібліотеку» «Історія переселення та 3 роки нового життя»; ГО «Молодіжна ініціатива міст» реалізувала соціальний проєкт «Живі бібліотеки»: будуємо зв'язки з Донбасом, де історії ВПО руйнували попередження проти «переселенців».

У правозахисній програмі RIGHTS NOW! Міжнародного фестивалю документального кіно про права людини Docudays UA щорічно відбувається «Жива бібліотека» за участю митців, експертів і ветеранів, об'єднаних досвідом боротьби за формування української національної ідентичності. Твори наукової історії, літератури, музики, образотворчого мистецтва та кінематографу допомагають розвінчувати російські наративи і міфи та протидіяти фейкам. Важливою частиною зустрічей став «місток із фронту» за участю українських захисників, медиків, волонтерів, які працюють у зоні бойових дій.

Львівський Музей Міста провів «Живу бібліотеку» з ветеранами російсько-української війни. Учасники познайомилися з часто малознаним для цивільного середовища досвідом українських військовиків. У центрі уваги була комунікація з ветеранами війни, життя з інвалідністю, соціальна інклюзія, арт-терапія, бар'єри та способи взаєморозуміння. Підготовлено цикл відео про коректне висловлення подяки/емпатії ветеранам, адаптацію жінок-ветеранок до материнства та ін. Підго-

товлено до друку ілюстровані текстові версії матеріалів у форматі «Порадника» (https://citymuseum.lviv.ua/wp-content/uploads/2025/05/poradnyk_kolir.pdf).

У «Живій бібліотеці» громадської акції «Донеччина зустрічає своїх захисників» «книгами» виступили психолог М. Сембрух (тема «Не панікуй!»), тренер «HALO Trust», волонтер БФ «Все буде добре – Україна» О. Іванов (мінна безпека «Будь обережний!»), ветеран Е. Мельник (спогади «Пам'ятай! Перемагай!»). Молодіжна рада Бершадської МТГ та представники «СД Платформи» організували «Живу бібліотеку» «Як розвивати мале і середнє підприємство в умовах війни. Практичні лайфхаки».

В останні роки «Живі бібліотеки» стали одним із креативних методів навчання в ЗВО. Так, вони активно використовувалися студентами НУ «Львівська Політехніка» («Виклики під час переговорів про вступ України в ЄС»); Херсонського державного університету («Медіаграмотність – моя інформаційна безпека»; «Історична праглибина нашого письменства»; «Норматив? Анорматив? У мовному портреті міста»; Ужгородському національному університеті (для знайомства студентів із мережею закладів для бездомних людей та дітей). Фахівцями Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти проведено захід «Жива бібліотека: презентація цифрового програмно-методичного комплексу «Школа педагогічного коучингу як компетентісно орієнтована модель професійного розвитку педагога П(ПТ)О».

Формат «Живої бібліотеки» використовується як креативний профорієнтаційний захід, на якому учасники-«читачі» знайомляться із досвідом «книг» – професіоналів своєї справи. Такими були «Жива бібліотека. Career Story Day» кафедри фізичної терапії та ерготерапії УКУ; «Професійні стандарти та новітні технології для роботи в інфомедійному просторі» Хаб у інфомедійно-грамотних громадян Мелітопольського ДПУ імені Б. Хмельницького та ін.

Таким чином, «Жива бібліотека» є дієвим форматом у подоланні суспільних стереотипів та освітній діяльності, використання якого сприяє становленню відкритого демократичного суспільства в Україні.

Iryna Bezzub,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>,

Research Associate,

Analytical and Forecasting Department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: irabezzub@ukr.net

«Human library»: communication that overcomes stereotypes

The format of the «Human Library» is highlighted as a modern concept and an innovative method of overcoming social prejudices and discrimination through communication, where the «book» is a real person, and «reading» consists of direct «live» communication. The directions, forms of organization, problems of «Human Libraries», the possibilities of their use in educational practice and educational activities are revealed. It is proven that they contribute to the formation of an open society in Ukraine.

Keywords: library, «Human Library», barrier-free space, stereotypes, discrimination, stigmatization.

Бондаренко Вікторія Іванівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1617-3665>,

кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша наукова співробітниця,

аналітично-прогностичний відділ,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: vikanbuv@ukr.net

Персоналізоване бібліотечне обслуговування: потенціал мобільних застосунків зі штучним інтелектом

Досліджено мобільні застосунки зі штучним інтелектом та їх потенціал у персоналізації бібліотечного обслуговування. Відзначено окремі аспекти персоналізації бібліотечних послуг які вигідно підсилюються та значно виграють за рахунок впровадження мобільних застосунків з ШІ. Виявлено позитивну динаміку використання мобільних застосунків з ШІ для персоналізації бібліотечного обслуговування, що дало підстави говорити про перспективи подальшого розвитку даних технологій та їх впровадження в бібліотечну діяльність. *Ключові слова:* штучний інтелект, мобільні технології, мобільні сервіси, застосунки, комунікація, бібліотека.

Цифрова трансформація суспільства стимулює бібліотеки до переосмислення традиційних підходів обслуговування користувачів. Зростання інформаційних потоків, різновекторність користувацьких інтересів та очікування на зручний і швидкий доступ до ресурсів вимагають від бібліотек впровадження інноваційних технологій. В цьому контексті особливої ваги набуває персоналізація бібліотечних послуг, яка дає можливість враховувати індивідуальні потреби кожного користувача.

Одним із перспективних інструментів у цьому напрямі є мобільні застосунки зі штучним інтелектом (ШІ), призначені не лише забезпечувати постійний доступ до бібліотечних ресурсів, а й формувати персоналізовані рекомендації, аналізувати користувацьку поведінку, прогнозувати інформаційні запити та адаптувати інтерфейс під побажання конкретного читача. Такі рішення відкривають нові можливості для бібліотек у підвищенні якості обслуговування, формування довготривалого зв'язку з користувачем, а відтак – збереження конкурентоспроможності в умовах інформаційного перенасичення.

Аналіз наукових досліджень з даного питання дозволяє виокремити ті аспекти персоналізації бібліотечних послуг, які вигідно підсилюються та значно виграють за рахунок впровадження мобільних застосунків з ШІ. Це, зокрема: рекомендаційні сервіси, базовані на аналізі історії користувацьких запитів; автоматизоване довідково-інформаційне обслуговування користувачів; адаптивні інтерфейси та налаштування під потреби та вподобання користувача. Зупинимось на них окремо.

У багатьох мобільних бібліотечних застосунках вже сьогодні впроваджено алгоритми рекомендацій, аналізується історія користувацьких запитів, переглядів, замовлень літератури та навіть час, проведений на сторінці певного видання, щоб

автоматично формувати добірки. Так, застосунок «Libby» (OverDrive, США) формує рекомендаційні добірки книжок для кожного користувача окремо використовуючи ChatGPT. ШІ-алгоритми враховують жанрові вподобання, мову читання та попередні завантаження. Застосунок «BiblioCore» має цікаву консультативну функцію під назвою «While You Wait» (Поки Ви Чекаєте) яка ґрунтується на основі ШІ (аналіз каталогів та поведінки користувача). Щоразу коли користувач запитує джерело яке наразі відсутнє в бібліотеці йому пропонуються доступні релевантні джерела.

Все більш популярними сьогодні стають чат-боти та віртуальні помічники, що працюють на основі обробки природної мови та доступні для взаємодії з користувачем у режимі 24/7. Наприклад, віртуальний помічник «Xiaotu» бібліотеки Університету Цінхуа (Китай), який доступний для користувачів як через мобільний застосунок, так і через найбільшу соціальну мережу держави. База даних віртуального помічника «Xiaotu» включає: Вікіпедію та її китайський аналог, контент, переглянутий професорами університету, найпоширеніші питання з відділу довідково-інформаційного обслуговування бібліотеки університету та інші сторонні ресурси, що представлені в інтернет-просторі Китаю. Даний віртуальний помічник отримав широку популярність та підтримку серед користувачів, зокрема через активну соціальну інтеграцію – участь студентів у навчальних діалогах чат-бота.

Варто відмітити, що на сьогодні більшість таких помічників доступні через вебінтерфейси або інтегровані в соціальні мережі, а не в мобільні застосунки, проте на нашу думку їх варто розглядати як такі, що в майбутньому мають перспективу мобільної інтеграції.

Цікавим є досвід впровадження державною бібліотекою Квінсленда (Австралія) «костюмованого» чат-бота з ШІ, що виступає у «ролі» ветерана Першої світової війни. Чат-бот «Charlie» побудований на основі історичних джерел, доступний користувачам на вебсайті військового меморіалу та покликаний розповідати про події і життя у часи Першої світової війни. Компанія-розробник акцентує, що кожна взаємодія користувача з «Charlie» – це не просто розмова, а путівник по багатій колекції державної бібліотеки Квінсленда та Австралійського військового меморіалу, що забезпечує автентичність та залучення через прямі цитати з оригінальних джерел.

Розмовного агента з ШІ на ім'я «Aisha» інтегрувала на свою веб-сторінку університетська бібліотека Зайда (Дубаї, АОЕ). ШІ-агент «Aisha» передбачений як інструмент для покращення доступності та як спосіб цілодобової підтримки та персоналізованої допомоги користувачам. Відповіді «Aisha» спираються на користувацьку базу знань, посилену розширеною генерацією пошуку, що робить їх більш точними та менш схильними до помилок. Також розмовний агент може виконувати перетворення мови в текст і навпаки, роблячи взаємодію більш природною та доступною. «Aisha» додає візуальний вимір, що дозволяє користувачам завантажувати зображення або документи для аналізу та генерувати зображення у відповідь, що в свою чергу робить взаємодію більш універсальною та інформативною. Розмовний агент має доступ до широкого кола зовнішніх інструментів та може отримувати інформацію з різних джерел, включаючи Google, Wikipedia, бібліотечний каталог ZU, інституційний репозиторій ZU та Google Scholar.

Актуальними в контексті персоналізації обслуговування є можливості адаптації інтерфейсу та налаштувань під користувача. Окремі застосунки вже сьогодні змінюють інтерфейс відповідно до віку, мовних налаштувань, потреб у доступності

(наприклад, великий шрифт, озвучування), такі функції підтримуються ШІ, що аналізує попередню активність користувача.

Застосунки з ШІ також мають можливість передбачати інформаційні потреби користувача й надсилати push-сповіщення про нові надходження улюбленого жанру; завершення терміну користування документом; події, які можуть бути цікаві саме цьому користувачеві.

Отже, дослідження досвіду зарубіжних бібліотек щодо впровадження мобільних застосунків зі штучним інтелектом у реалізації персоналізованого обслуговування свідчить про їх значний потенціал. Вони сприяють підвищенню зручності, інклюзивності та ефективності взаємодії користувача з бібліотекою. Водночас успішне впровадження таких рішень потребує системного підходу, технічного забезпечення, захисту персональних даних і готовності бібліотек до цифрової трансформації.

Viktoriya Bondarenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1617-3665>,

Ph.D. in Social Communications, Senior Researcher,

Analytical and Forecasting Department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: vikanbuv@ukr.net

Personalized library services: the potential of artificial intelligence-powered mobile applications

Mobile applications with artificial intelligence and their potential for the personalization of library services have been examined. Specific aspects of personalized library services that are effectively enhanced and significantly improved through the implementation of AI-powered mobile applications have been identified. A positive trend in the use of AI-based mobile applications for personalized library services has been revealed, allowing us to discuss the prospects for further development of these technologies and their integration into library practices.

Keywords: artificial intelligence, mobile technologies, mobile services, applications, communication, library.

Вакульчук Віталій Петрович,

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-1305-2991>,

молодший науковий співробітник,

аналітично-прогностичний відділ,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: wakserdd@gmail.com

Представлення наукових бібліотек через сервіси відеохостингу YouTube

Розглянуто актуальне питання використання можливостей відеохостингу YouTube у бібліотечній практиці, застосування створюваного на цій платформі контенту бібліотек, просу-

вання їх власних інформаційних продуктів; визначено місце і роль відеоконтенту в сучасних комунікаціях, підкреслено його ефективність у просуванні науково-бібліотечних проєктів; підкреслено значення відеоконтенту як засобу інформаційного обміну між різними суб'єктами наукової комунікації.

Ключові слова: YouTube, відеоконтент, відеохостинг, сучасні комунікації, наукові бібліотеки України.

У ХХІ ст. інформаційні технології задіяні в усіх сферах суспільного життя, що зумовлює розширення можливостей комунікації, інформаційного обміну між різними суб'єктами суспільства. Бібліотеки, зокрема й наукові не залишилися осторонь цих глобальних процесів і дедалі активніше використовують у своїй практиці відеоконтент як інструмент і засіб просування своїх інформаційних продуктів і послуг. Здебільшого – це відеоконтент науково-пізнавального, культурно-мистецького та соціального спрямування. Задля успішної реалізації мети і завдань, результатів, які планується отримати, важливо вибрати найбільш прийнятну платформу для розміщення відеоконтенту. Найпопулярнішими і широко використовуваними платформами на даний час є TikTok та YouTube з огляду на їх простоту, доступність, оперативність і, головне – наочність. Але якщо TikTok доцільніше використовувати для розміщення коротких, переважно творчих відеороликів, то YouTube – більш універсальний відеохостинг, який дозволяє завантажувати відео в Інтернет і ділитися ним з користувачами на своєму сайті.

Отже, перший крок – вибір платформи для розміщення відеоматеріалів. У бібліотечній практиці це переважно YouTube. Надалі необхідно розробити «стратегію контенту» відповідно до поставленої мети і цільової аудиторії. Ключовими складовими цієї стратегії є розуміння запитів користувачів, визначення цілей, які планується досягти, створення цікавого, оригінального і пізнавального контенту. Позаяк користувачі бібліотеки є основними споживачами бібліотечного контенту, то, перш за все, необхідно орієнтуватися на них. Для цього існують методики вивчення читацької аудиторії, читацького попиту. У будь-якому разі необхідно постійно підтримувати зв'язок з користувачами, підживлювати їхній інтерес, експериментувати, пропонувати нові форми подачі матеріалу.

Бібліотечні відео мають широке поле застосування залежно від типу бібліотеки і мети, яку планується досягти. Особливістю наукових бібліотек є неприйнятність для них розміщення на своїх інтернет-платформах розважальних матеріалів. Пріоритетом для таких установ є наукова комунікація. З огляду на актуальність впровадження у бібліотечну практику відеоконтенту, варто проаналізувати сторінки найбільших наукових бібліотек України (вибірково) на предмет виявлення типових рис і особливостей, порівняти і визначити переваги або недоліки у формуванні і застосуванні відеоконтенту, розміщеного на сторінці кожної окремої наукової бібліотеки. У даному випадку для аналізу відібрано сторінки таких бібліотек: Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, наукова бібліотека імені В. Максимовича Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Наукова

бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія», Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України і сторінка «Biography. Біографіка. Біографістика» Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Отже, Науково-технічна бібліотека ім. Г. І. Денисенка – бібліотека КПІ має добре оформлену сторінку з коротким описом установи, містить посилання на всі наявні соцмережі та сайт установи. На титульній сторінці каналу є відео-презентація бібліотеки. Містить багато добре впорядкованих списків відтворення, таких як: «Жива історія КПІ», списки відтворення з лекцій та багато пізнавальних відео-гайдів типу «Що читати?», «Must-have для дослідницької діяльності». Є багато відео з конференцій та подій, пов'язаних з установою, також поданих окремими списками відтворення, що дає підстави для висновку, що YouTube канал бібліотеки оформлений якісно і зручно для відвідувача.

На сторінці ЛННБ ім. В. Стефаника немає опису та презентаційного відео, вона не містить списків відтворення. Втім, є постійна рубрика «Оссолінська зустріч», є відео про діяльність бібліотеки, відео з різних заходів і свят, інтерв'ю з видавцями, митцями, науковими діячами. Можна зробити висновок, що канал має змістовний і цікавий контент, але дещо не впорядкований.

YouTube канал Наукової бібліотеки ім. В. Максимовича КНУ ім. Т. Шевченка містить опис та посилання на сайт установи, має два списки відтворення: «Відкрита наука» та «Бібліотечне», хоча загальна кількість відео на каналі – 32. Канал оформлений добре, хоча контенту замало для бібліотеки такого рівня.

Канал ЦНБ Харківського університету ім. В. Каразіна має багато коротких біографічних відео про українських науковців, декілька відео під назвою «Героїні сучасності: жінки-медики Каразінського університету», відео, присвячені Дню пам'яті Героїв Небесної сотні, Міжнародному дню рідної мови, але вся ця інформація не впорядкована у списки відтворення задля зручності перегляду. Канал має змістовне наповнення контентом, але, на наш погляд, потребує більшого розвитку. Бажано створити опис каналу, посилання на інші соцмережі.

Наукова бібліотека ОНУ ім. І. Мечникова розмістила пізнавальні відео, присвячені українським науковцям, історичні відеоматеріали «Голодомор в Україні», «Одеський вісник як дзеркало історії» тощо. Присутні також відео заходів (бібліотечний челенж «Символ нації – державний прапор» тощо), є відео, присвячені російській агресії та ін. проблемам. На каналі розміщений хороший пізнавальний контент, але оформлення не відповідає його високим змістовим якостям і потребує доопрацювання.

Канал Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» має багато списків відтворення, що додає зручності перегляду, є чимало плейлистів з конференцій, є постійні рубрики (Конференція SCDA), є власна відеохроніка, відео-лекції викладачів університету, англomовні пізнавальні відео, зокрема про Scopus тощо. Отже, цей YouTube канал має як відмінне наповнення контентом, так і відповідну впорядкованість, що впливає на високу відвідуваність каналу (56 174 переглядів з моменту заснування каналу).

ДНПБ України ім. В. Сухомлинського розмістив опис і вичерпну інформацію про установу, має посилання на сайт і Фейсбук. Контент різноманітний, логічно впорядкований за списками відтворення: «Педагогічна біографіка про національно-патріотичне виховання дітей і молоді: ідеї, концепції, практики», «Заходи», «Огляди, презентації», «Соціокультурні проекти» та окремий список відтворення з минулими подкастами. Незважаючи на невелику кількість відео, YouTube канал цієї бібліотеки є часто відвідуваним.

Окремо варто охарактеризувати YouTube канал «Biography. Біографіка. Біографістика» Інституту біографічних досліджень НБУВ. Відкривши цю сторінку, бачимо детальний опис мети і завдань каналу, що полягають. зокрема в оприлюдненні наданих фахівцями біографічної справи відеозаписів доповідей на наукових форумах, конференціях, є посилання на всі соціальні мережі. Контент зручно впорядкований, отже, канал має чимало підписників, зростаючу кількість переглядів.

Таким чином, завдяки проведеному аналізу можна зробити висновок, що типовими рисами у формуванні відеоконтенту наукових бібліотек можна вважати наявність якісного пізнавального контенту: відео-презентації наукових видань, подій, відео з конференцій та ін. наукових форумів і заходів, лекції діячів української науки, інтерв'ю тощо. У той же час кожна з сторінок має особливості, у кожній є свої переваги. Щодо недоліків, то вони, здебільшого полягають у відсутності опису каналу, списків відтворення, посилань на соц. мережі. Аналіз уподобань підписників і відвідувачів каналу через зворотній зв'язок, урахування і усунення недоліків підвищить якість каналів і призведе до зростання кількості переглядів, утворення постійної і сталої читацької аудиторії.

Vitalii Vakulchuk,

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-1305-2991>,

Junior Researcher,

Analytical and Forecasting Department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: wakserdd@gmail.com

Representation of Scientific Libraries through YouTube Video Hosting Services

This article examines the relevance of employing YouTube as a platform within library practice, focusing on the use of video content for the promotion of reading, the enhancement of libraries and their own information products, as well as the presentation of scientific and library projects. The study defines the place and role of video materials in contemporary communication processes and underscores their effectiveness as a medium of information exchange among various social groups.

Keywords: YouTube, video content, video hosting, modern communications, scientific libraries of Ukraine.

Волошин Дмитро Андрійович,
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-9239-8496>,
молодший науковий співробітник,
аналітично-прогностичний відділ,
Національна юридична бібліотека,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: dimavoloshin1998@gmail.com

Особливості функціонування та адаптації бібліотек тимчасово переміщених закладів вищої освіти в умовах воєнного часу

На тлі викликів сьогодення розглянуто питання адаптації та інтеграції у соціально-культурний та науковий простір України в нових умовах бібліотек закладів вищої освіти, що були вимушені рятуватись від війни. Розкрито стратегії адаптації бібліотек, спрямовані не лише на збереження зав'язків із ідентичністю регіону походження, але й готовність до взаємодії на міжнародній арені. Також розглянуто питання цифрової трансформації послуг та формування власних каналів взаємодії з їх користувачами.

Ключові слова: стратегії адаптації, релокація ЗВО, збереження культурної ідентичності

З початком збройної агресії російської федерації у 2014 р. та початком АТО заклади вищої освіти, що опинилися в зоні бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях України, були вимушені перемістити свою діяльність у більш безпечні регіони нашої країни, зосередившись не тільки на безпосередній безпеці науково-педагогічного персоналу, безперервності науково-освітнього процесу, але й на цілісності інфраструктури освітнього середовища. Адже бібліотеки та їх діяльність є ключовими осередками наукового життя кожного окремого закладу вищої освіти.

Ми погоджуємося з думкою І. Стамбола про те, що організація діяльності бібліотек в умовах воєнного стану та злочинної агресії є викликом для кризового менеджменту, а саме тому шляхи адаптації до реалій сьогодення, забезпечення сталого психологічного стану студентства та співробітників та пошуки рішень для провадження сталої діяльності є актуальними для вивчення.

Бібліотеки внутрішньо переміщених університетів стали не лише інформаційними хабами, а й важливими чинниками стабілізації академічного життя в нових умовах. У цьому контексті особливої уваги набуває вивчення функціонування бібліотек таких університетів, як Донецький національний університет імені Василя Стуса (ДонУ, нині працює у Вінниці), Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (ЛНУ, Полтава), Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (ТНУ, Київ) та Маріупольський державний університет (МДУ, Київ), які репрезентують різні стратегії адаптації до кризових обставин та моделі збереження академічної спадщини.

Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. фонди наукової бібліотеки Маріупольського державного університету було знищено, що на жаль, є безповоротною втратою значної частини документального ресурсу цього закладу вищої освіти. Однак, університет станом на зараз працює зі своїми партнерами, такими як Університет Галла (University of Hull) та платформа відкритого доступу JSTOR, а також має каталогізовану систему електронного репозиторію. Станом на зараз бібліотека створює новий фонд, особливу увагу приділяє виданням, присвяченим

рідному регіону ЗВО – Донецчини. До прикладу, фонд розширюється за рахунок донацій від представників Донецької ОВА. Варто відзначити й широку міжнародну співпрацю, як от активну роботу з організацією Window on America, що ґрунтується не тільки на розширенні фонду англomовною літературою, але і наданні приладдя для занять мистецтвом, що дає змогу бібліотеці МДУ слугувати справжнім центром творчого розвитку.

Про відданість рідному дому свідчить й організація освітніх та культурних заходів, присвячених рідним для університету регіонам, наприклад «Орнамент мого дому: вишивка Донецчини та Луганщини», що свідчить про широку інтеграцію регіональних особливостей двох постраждалих від руйнувань та агресії рф регіонів України. Через вишивку на вищезгаданому заході формуються маркери національної ідентичності, що сприяють відновленню колективної пам'яті, та поєднують освітню функцію з соціальною підтримкою, адже дають платформу для виступів не тільки діячам спілки Народного мистецтва України (НСМНМУ), але й представникам регіонального мистецтвознавства.

На окрему увагу заслуговує бібліотека Таврійського національного університету ім. Вернадського, що нині також знаходиться у Києві. Нажаль, значна частина фонду також була втрачена на території тимчасово окупованого Криму (фахівці вказують, що вона, серед іншого, мала пожиттєві видання І. Котляревського, доробки В. Палладіна, Є. Петухова, М. Гудзія, тощо). Станом же на зараз бібліотека є активним учасником наукового та соціального життя ЗВО, та бере участь у бібліотечних асоціаціях України.

На нашу думку, одним із пріоритетних завдань бібліотеки ТНУ є збереження культурної пам'яті Кримського півострова, зокрема у контексті мови, звичаєвої традиції, матеріальної та нематеріальної спадщини. У межах бібліотечного простору ця місія реалізується шляхом формування відповідних тематичних фондів, до прикладу отримання пожертв у вигляді навчальних посібників з кримськотатарської мови, підтримки академічних досліджень, а також організації культурно-просвітницьких заходів, покликаних зберігати зв'язок з історико-культурним ландшафтом Криму в умовах територіальної недосяжності. Важливу роль у цьому процесі відіграє також наукове видання університету – *Вісник ТНУ імені В. І. Вернадського*, яке містить окрему секцію, присвячену кримськотатарській мові, в рамках секції «*філологія*», що сприяє популяризації та збереженню мовної спадщини корінного народу півострова.

На наведених нами лише двох прикладах стійкості та боротьби за збереження української національної ідентичності, ми продемонстрували, що бібліотеки закладів вищої освіти, навіть попри втрату фондів, руйнування приміщень, матеріально-технічної баз, демонструють високий рівень адаптації та відновлюваності. Побудова нових шляхів взаємодії зі студентами та працівниками, зокрема, шляхом ведення сторінок у соціальних мережах, а також участь у «онлайн-школах», демонструє високий рівень готовності до впровадження інноваційних практик та підходів до комунікації. Це свідчить про те, що у сучасному розумінні бібліотеки постають як динамічними осередками наукового та мистецького пізнання. Адже, як вказано в одному з дописів у профілі бібліотеки ТНУ, «якщо є сумніви, йдіть до бібліотеки».

Dmytro Voloshyn,
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-9239-8496>,
Junior Researcher,
Analytical and Forecasting Department,
National Law Library,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: dimavoloshin1998@gmail.com

Peculiarities of functioning and adaptation of libraries of temporarily displaced higher education institutions in wartime conditions

Against the backdrop of today's challenges, we consider the issue of adaptation and integration into the socio-cultural and scientific space of Ukraine among libraries of higher education institutions that were forced to leave their homes. We reveal adaptation strategies aimed not only at preserving the unique authenticity of the region of origin, but also at preparing for interaction on the international arena. We also consider the issue of digital transformation of the services provided and the formation of our own channels of interaction with service users.

Keywords: adaptation strategies, relocation of higher education institutions, preservation of cultural identity.

Гаранін Олександр Якович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3792-0006>,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ обслуговування інформаційними ресурсами,
Національна юридична бібліотека,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: ogaranin_undiasd@ukr.net

Пестрецова Ольга Олександрівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>,
кандидатка наук із соціальних комунікацій,
старша наукова співробітниця,
відділ обслуговування інформаційними ресурсами,
Національна юридична бібліотека,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: pestretsova@ukr.net

Бібліотечне інформаційно-правове обслуговування: виклики часу

Висвітлено основні аспекти, що визначають актуальність, специфіку та напрямки інформаційно-правового обслуговування як особливого напрямку бібліотечної діяльності. Визначено ключові ознаки бібліотек, що мають спеціалізацію у галузі правового обслуговування та інформування; наголошено на їх структурних, функціональних, організаційних

особливостях в межах реалізації єдиного напрямку інформування. Охарактеризовано механізмів трансляції правової інформації бібліотеками.

Ключові слова: юридична бібліотека, інформаційно-правове обслуговування, праве інформування, правова інформація.

Бібліотечне правове інформування та інформаційно-правове обслуговування – напрями у бібліотечній діяльності, що безпосередньо пов’язані із суспільним розвитком: становленням демократії у її сучасному розумінні; формуванням громадянського суспільства із повноцінним функціонуванням системи правовідносин та активним залученням до них громадян; розвитком правової освіти та інтенсифікації її інформаційного забезпечення. Очевидно, що запит на широкий доступ до правової інформації (у тому числі і через бібліотеки) напряду пов’язаний із зростанням категорій осіб, у такому доступі зацікавлених в силу економічних, громадянських, суспільних інтересів.

Ця тенденція на сучасному етапі лише посилилась із цілої низки причин, частина із яких – глобальні. До них відносимо становлення інформаційного суспільства, розширення інформаційно-комунікаційного інструментарію поширення правової інформації та його впливу на регулювання суспільних відносин та формування правосвідомості, а також розширення суб’єктів системи інформаційно-правового забезпечення. Принциповими є глобалізаційні процеси, що здійснюють відчутний вплив на зв’язок між національними та зарубіжними правовими системами, ускладнюють правовідносини і актуалізують питання доступу до різноаспектної правової інформації як на професійному, так і громадянському рівні.

Ще частина чинників, що інтенсифікують обіг правої інформації, мають національну специфіку. Для України перших десятиліть незалежності і водночас демократичного переходу питання запиту на інформаційно-правове забезпечення актуалізувалися інтенсивним розвитком державотворення (і, відповідно, формування правової системи), помітним зростанням економічної активності і водночас громадянського активізму. Саме з дієвістю громадянського суспільства помітно актуалізується проблема правового інформування та формування правової культури – складного і багатоаспектного явища, що включає культуру правосвідомості, правової поведінки, культуру юридичної практики, і не може функціонувати без системи якісного, доступного, широкого правового інформування.

Важливим чинником залишається реконструкція національної ідентичності через звернення до власної історії, зокрема і політико-правових артефактів як впливових маркерів, навколо яких логічно вибудовувати осмислення власного минулого і формувати уявлення про суспільний ідеал у його майбутньому.

Події російсько-української війни ці процеси лише актуалізували: сьогодні можемо констатувати розширення запиту на правове інформування з боку різних категорій громадян: чинних військових, ветеранів, членів їхніх родин у найрізноманітніших ситуаціях, внутрішньо переміщених осіб та біженців, волонтерів, зоо та еко активістів, релокованих бізнесів тощо. Іншою помітною тенденцією є дистанційність і цифровізація таких послуг – тут очевидний запит, зумовлений карантинними обмеженнями 2020 р. і повномасштабною війною, «зустрівся» із інформаційно-комунікаційними можливостями останніх років.

Означені тенденції актуалізують питання осмислення як досвіду, так і перспектив бібліотечного правового інформування та інформаційно-правового обслуговування, а також загалом участі бібліотек у правовій комунікації.

Окремою складовою відповідних досліджень є функціонування низки бібліотек та суміжних інформаційних установ, що мають спеціалізацію у галузі правового обслуговування та інформування. Щодо них досить часто використовується термін «юридична бібліотека», який є загальним і часто досить умовним та охоплює різні заклади – від підрозділів великих національних бібліотек, як от дослідницький центр у структурі Бібліотеки Конгресу США – Law Library of Congress чи інформаційно-аналітичний підрозділ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – Національна юридична бібліотека, до найбільш поширених закладів, що їх описуємо як «юридичні» – бібліотек юридичних коледжів та університетів, а також електронних зібрань текстів правової і дотичної тематики.

Структурні, функціональні, організаційні особливості бібліотек, що містять в своїй назві вказівку на юридичний профіль, різняться, але спільною рисою для них є бібліотечна діяльність у сфері правового інформування. По-перше, виступаючи як інформаційні центри, орієнтовані на пошук, акумуляцію, зберігання, організацію та поширення суспільно корисних знань, зокрема і правових, бібліотеки надають доступ до ресурсів на безоплатній основі, що при цьому не знижує їх якості, актуальності, достовірності. Важливим аспектом саме бібліотечного правового інформування є врахування регіонального і локального чинника, а також безпосереднього співробітництва з правниками – від інформаційної підтримки держоганів та місцевого самоврядування до співпраці із громадськими організаціями. Що стосується локальності, то йдеться про розробку та реалізацію моделі забезпечення громадськості інформацією через співпрацю основних учасників інформаційного поля регіону. Партнерська діяльність бібліотек в інформаційно правовій сфері сприяє налагодженню співпраці з органами влади та громадськими структурами в контексті поширення правових знань та навичок (щодо захисту своїх прав, освоєння механізмів електронного урядування та ін.); налагодженню та підвищенню ефективності зворотного зв'язку між органами влади та громадянами; розширення каналів поширення інформації за рахунок партнерства.

На базі бібліотек діють громадські приймальні, часто створені завдяки співпраці з міськими управліннями юстиції, працівники яких надають безкоштовну консультативну допомогу всім верствам населення. Бібліотеки координують діяльність з правоосвітньої роботи із закладами та установами інших систем і відомств: громадськими організаціями – гендерними, екологічними, правозахисними, благодійними; тісно співпрацюють з місцевими органами влади.

Вивчення досвіду участі бібліотек у правовому інформуванні дає підстави для висновку про необхідність подальшого вдосконалення механізмів трансляції правової інформації бібліотеками. Розширення каналів правового інформування актуалізується не тільки проблемою рівня доступності інформації в суспільстві, а й питаннями вироблення шляхів і методів розширення кола послуг у цій сфері. Отже, критерії оцінки правового інформування, здійснюваного бібліотеками, можна розглядати як у кількісному вимірі, що знаходить свій вираз у частоті пошуку відповідей на свої запитання користувачем, так і в якісному – доступності та швидкості отримання інформації, її якості, достовірності й повноті.

Oleksand Garanin,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3792-0006>,

Candidate of Historical Science, Senior Researcher,

Information resources service department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: ogaranin_undiasd@ukr.net

Olga Pestretsova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0102-9134>,

PhD (Social Communications), Research Associate,

Information resources service department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: pestretsova@ukr.net

Library Information and Legal Services: Challenges of the Time

The article highlights the main aspects that determine the relevance, specificity, and directions of information and legal services as a distinct area of library activity. It defines the key features of libraries that specialize in legal services and information, emphasizing their structural, functional, and organizational characteristics within the framework of implementing a unified approach to legal information dissemination. The mechanisms by which libraries transmit legal information are also described.

Keywords: law library, information and legal services, legal information dissemination, legal information.

Желай Оксана Петрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5498-0559>,

кандидатка наук із соціальних комунікацій,

старша наукова співробітниця,

відділ оперативної інформації,

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: ksenia0101@ukr.net

Бібліотеки територіальної громади: складові ефективної взаємодії

Досліджено особливості бібліотечного обслуговування у територіальних громадах (ТГ). Проаналізовано затребуваність інноваційних продуктів і послуг, що розвиваються у публічних бібліотеках на принципах креативності та інклюзивності. Визначено фактори впливу на ефективність діяльності бібліотек. Закцентовано увагу на важливості інтеграційної взаємодії представників бібліотечних установ, місцевих органів влади та самоврядування, громадських та міжнародних організацій.

Ключові слова: публічні бібліотеки, відкритий простір, ТГ, інтеграційна взаємодія.

Сьогодні публічні бібліотеки територіальних громад тісно включені у суспільні процеси і активно урізноманітнюють офлайн і онлайн сервіс для забезпечення широкого спектру користувацьких запитів, що формуються та змінюються під впливом різних суспільно-політичних факторів.

Тому є актуальним дослідження в регіонах України ефективності бібліотечного сервісу та його відповідність користувацьким запитам.

Наразі соціальна місія та інформаційні функції бібліотеки у процесі трансформаційних змін у значній мірі реалізуються публічною бібліотекою через розбудову багатоаспектних відкритих просторів на основі інклюзивності для інформаційного обслуговування різних цільових категорій: вимушено переміщених осіб (ВПО), ветеранів і учасників війни, учнівську молодь, сімей з маленькими дітками, інвалідів та ін.

У відкритих просторах надаються інформаційно-знаннєві ресурси для забезпечення різнопланових інформаційних запитів з питань освіти і працевлаштування, дозвілля; організовуються спільно з відповідними фахівцями консультації і лекції щодо проблем соціального забезпечення, психологічної реабілітації; працюють клуби й гуртки по інтересам.

Важливою складовою успішного функціонування бібліотечної моделі з відкритими просторами є інтеграційна активність бібліотечних працівників з представниками владної вертикалі, органами самоврядування, громадськими та міжнародними організаціями.

Дослідження бібліотечного обслуговування у територіальних громадах показують практичні результати діяльності публічних бібліотек.

За підтримки Луцької міської ради у публічних бібліотеках Луцької міської ТГ продовжується розбудова креативних просторів, впровадження грантових програм та інноваційних послуг: у рамках проєкту «Імідж-студія» проводяться тренінги щодо формування позитивного іміджу особистості, фінансової та медіаграмотності; проходять навчання цифрової грамотності; для самореалізації ВПО: арттерапевтичні заняття з нейрографіки «Як заспокоїтись мистецтвом», гуртки «TVORUMO» та «ФотоКурсик»; у просторових центрах волонтерства проводяться заходи для допомоги ЗСУ; за фінансової підтримки США втілено грантовий проєкт на базі бібліотеки-філії №1 КЗ «Публічна бібліотека Луцької ТГ» «Справедливість для української молоді: розслідування та переслідування воєнних злочинів РФ проти українських дітей»; для допомоги людям з вадами зору та слуху реалізується грантовий проєкт «Бібліотека для всіх: створення та облаштування інклюзивного громадського простору на базі ЦМБ Луцької ТГ» за фінпідтримки уряду Швеції (URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/informatsiia-pro-robotu-haluzi-kultury-lutskoi-miskoi-terytorialnoi-hromady-za-2024-rik>).

Публічні бібліотеки Львівської ТГ виконують інформаційні запити різних категорій користувачів: військових, ветеранів, ВПО, учнівської молоді і сімей з дітками, людей поважного віку та ін. У відкритих просторах для задоволення користувацьких потреб у сфері освіти, культури, дозвілля організовуються навчальні курси і презентації, кінопокази і майстер-класи, виставки тощо (URL: <https://lmb.lviv.ua/about>).

За підтримки ЄС у рамках проєкту «Соціальна інтеграція ВПО в обраних партнерських громадах Дніпропетровської та Львівської областей» у бібліотеках

6 громад реалізується проєкт розбудови мультимедійних коворкінг центрів, де проходять зокрема навчальні курси з організації власного бізнесу; у створеному телеграм каналі з навчальними програмами, інформацією про вакансії всі охочі можуть по хештегах знаходити потрібну для себе інформацію (URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/gotovnist-gromadi-do-opalyuvalnogo/>).

На подальший розвиток інноваційних форм бібліотечного сервісу спрямовані тренінги «Дизайн-мислення для створення бібліотечних інновацій», започатковані Українською бібліотечною асоціацією (УБА) для бібліотечних фахівців. Учасники тренінгів ознайомлюються з сучасними трендами у бібліотечній сфері, вивчають методики Design Thinking. Такі навчання допомагають визначити мету майбутнього проєкту та згенерувати ідеї для втілення інноваційних бібліотечних розробок (URL: <https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5190-proiekt-biblioteka-mistse-syly-iak-zaprovadyty-bibliotechni-innovatsii-za-dopomohoiu-dyzain-myslennia-liutyi-2024-r>).

Навесні 2025 р. у межах реалізації міжнародного проєкту «Посилення ролі бібліотек у відбудові України» за підтримки Шведського інституту відбувся міжнародний круглий стіл «Бібліотека для подолання суспільних викликів у громадах», що зібрав на платформі ZOOM понад 700 учасників, які обмінялися досвідом і відзначили, що публічні бібліотеки як центри культури освіти і комунікації відіграють важливу роль у формуванні світогляду громадян, допомагають спільноті у подоланні сучасних викликів (URL: <https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5365-pidsumky-mizhnarodnoho-kruhloho-stolu-biblioteka-dlia-podolannia-suspilnykh-vyklykiv-u-hromadakh-25-bereznia-2025-r>).

Приклади успішних інноваційних практик публічних бібліотек показують перспективність просторового зонування з метою інклюзивних підходів до забезпечення запитів цільових користувачів, що, своєю чергою, сприяє вирішенню питань і завдань у певній спільноті. Очевидно, що тема модернізаційних процесів бібліотечного обслуговування в ТГ важлива для подальших досліджень та аналізу.

Oxana Zhelai,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5498-0559>,

PhD (Social Communications),

Senior Research,

Department of Operational Information,

Information and Analytical Support Service,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: ksenia0101@ukr.net

Territorial community libraries: components of effective interaction

The features of library services in territorial communities (TCs) are studied. The demand for innovative products and services developed in public libraries on the principles of creativity and inclusiveness is analyzed. Factors influencing the effectiveness of library activities are identified. Attention is focused on the importance of integrative interaction between representatives of library institutions, local authorities and self-government, public and international organizations. *Keywords:* public libraries, open space, TC, integration interaction.

Закіров Марат Борисович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>,
доктор політичних наук, доцент,
завідувач відділу політологічного аналізу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: marat65@ukr.net

Соціально-політичні комунікації у цифрову епоху

У цифрову епоху суттєво зростає масштаб використання інформаційної інфраструктури у соціально-політичних комунікаціях. Політична боротьба переміщується у віртуальний світ, що відкриває нові можливості маніпулювання суспільною свідомістю.

Ключові слова: соціально-політичні комунікації, політейнмент, цифрова епоха, електронне урядування.

Ключовою ознакою глобальної цифровізації є масштабні зміни у технологіях поводження з інформацією та пов'язаних з цими змінами трансформаціями міжособистісної та соціально-політичної комунікації. Останнім часом до публічного дискурсу увійшли поняття «цифрова епоха» і «цифрове суспільство» які відповідно застосовуються для визначення поточної фази цивілізаційного розвитку людства і характеристики особливостей функціонування соціуму. відповідно до ключових атрибутів і можливостей сучасних соціальних комунікацій.

Важливою ознакою цифрової епохи, що має глобальний вплив є активне використання цифрових інформаційних технологій у соціально-політичних комунікаціях. Зокрема, масштаби використання медіа у сучасному політичному процесі зумовили виникнення поняття медіатизація політики який пов'язується із розширенням використання методики інфотейнменту як найбільш поширеної форми подання інформації. Акцентування на використанні емоційного компоненту інформації у політичній комунікації, поступове розширення впровадження елементів шоу в політичні програми, передвиборчі заходи і агітаційні кампанії призвели до виникнення нової форми донесення потрібної інформації і впливу на суспільство – політейнменту який стає основним видом політичної комунікації на традиційних майданчиках й у першу чергу телебаченні. Отже, сучасні медіа-комунікації перетворюються на ключовий інструмент як політичної дії, так і взаємодії, із відповідним перенесенням основного поля змагань політичних сил за прихильність виборців і, відповідно за владу, у віртуальний простір. (Закіров М. Комунікаційні інструменти конструювання реальності епохи постправди. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 69. С. 26–39).

Поряд з цим, важливою рисою цифрового суспільства є виникнення відповідної інформаційної інфраструктури ключову роль у якій відіграє мережа Інтернет як універсальний інструмент доступу до інформації, а також різного роду соціальні мережі як засіб комунікації, що радикально змінює суспільне буття. Масштаби зазначеної інфраструктури спонукають до розуміння її як окремої системи яка не лише забезпечує функціонування і розвиток сучасного інформаційного простору, але формує нові правила комунікації, розширює межі можливого і дозволеного. Зокрема, соціальні мережі значно обмежили монополію держави та інших провідних

політичних акторів на вироблення і розповсюдження інформації. Сучасна політична дійсність має безліч прикладів коли за допомогою горизонтальної комунікації у соціальних мережах не лише швидко організовувалися політичні акції, але відбувалася і подальша координація дій значних громадських мас, що приводили до серйозних політичних потрясінь і руйнації сталих політичних інститутів і утворень.

Разом з тим, як Інтернет у цілому так і соціальні мережі суттєво розширюють можливості соціально-політичної комунікації держави і суспільства та надає владі нові більш ефективні інструменти впливу і взаємодії у системі громадянин – держава. Зокрема, у багатьох країнах світу набули широкого розповсюдження електронні петиції – звернення громадян до влади через електронну пошту або спеціально створені для таких звернень портали. Як засіб соціально-політичної комунікації електронні петиції дозволяють у режимі реального часу і без залучення значних ресурсів виявляти найбільш значущі для суспільства проблеми, визначати рівень їхньої суспільної підтримки та застосовувати інструменти державного реагування або у вигляді виконавчих рішень або законодавчих актів.

Одним з найбільш успішних елементів сучасних форм електронного урядування став українській досвід впровадження єдиного порталу державних послуг «Дія» (акронім від «Держава і я»). З моменту запуску застосунку на початку 2020 року «Дія» активно розвивається і поряд із доступом до цифрових документів забезпечує на порталі і у смартфоні декілька десятків послуг. В умовах війни «Дія» розширила спектр надання державних послуг для громадян України серед яких: допомога для ВПО; «Підтримка, можливість отримати допомогу від держави, від міжнародних організацій; для підприємців послуга – «Декларація, документ, який на час воєнного стану замінює 374 види дозвільних документів тощо.

Поряд з цим, можливості які відкриває цифрова епоха перед владними інститутами несе і чималу небезпеку яка випливає з використання новітніх засобів комунікації для формування нової, значно більш підступної і витонченої форми автократії – інформаційної автократії (англ. – Informational Autocracy), яка за допомогою засобів інформатизації маніпулює суспільною свідомістю. Сучасні автократії для просування своїх інтересів використовують широкий спектр інструментарію конструювання реальності: політейнмент, методики політичного таргетингу, інтернет-тролі, фейкові акаунти, агітейнмент тощо. Через засоби масової інформації і соціальні мережі із залученням «лідерів думок» продукується величезні обсяги хибної інформації, спрямованої на дискредитацію політичних опонентів, нагнітання емоційного напруження і позбавлення доступу до верифікованих даних, що створює парадоксальну ситуацію, коли свобода інформації перетворюється на обмеження свободи слова. (Закіров М. Комунікаційне середовище епохи постправди як передумова неопопулізму. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2024. Вип. 70. С. 39–51. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.70.039>). Людина яка стикається з таким масштабним тиском цілеспрямованої інформації потрапляє у ситуацію яка свого часу була визначена німецькою політологією Е. Ноель-Нойман як «спіраль мовчання», що змушує людину яка знаходиться в меншості утримуватися від висловлювання своєї думки.

Дослідники відмічають, що характерною ознакою цифрового суспільства є факт вибіркового засвоєння інформації коли люди обирають ті джерела новин або інформацію яка відповідає їхнім власним поглядам. Відповідна кореляція політичних

уподобань або світоглядних установок спостерігається і у мережевих спільнотах. Отже, у онлайн просторі відбувається сегментація суспільства яка так чи інакше впливатиме на реальні політичні дії, що додатково можуть бути посилені за рахунок використання методів політичного таргетингу. Адресний вплив на окремі цільові групи Інтернет-аудиторії у поєднанні зі традиційними методами пропаганди забезпечує ефект синергії у результатах політичної комунікації. Безконтрольне застосування зазначеної технології переводить політичну боротьбу у віртуальний світ і відкриває безмежні можливості маніпулювання думкою громадян.

Отже, ефективність соціально-політичної комунікації та її спрямованість у цифрову епоху значною мірою залежить від можливостей акторів процесу впливати на інформаційні обміни, трансформувати інформаційні потоки, створювати нові інтернет спільноти та розширювати аудиторію респондентів.

Marat Zakirov,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,

Head of Department,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: zakirovmarat65@gmail.com

Socio-political communications in the digital age

In the digital age, the scale of use of information infrastructure in socio-political communications is significantly increasing. Political struggle is moving into the virtual world, which opens up new possibilities for manipulating public consciousness.

Keywords: socio-political communications, polytainment, digital age, e-government.

Закірова Світлана Геннадіївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>,

кандидатка історичних наук, доцент,

завідувачка відділу обслуговування інформаційними ресурсами,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: Zakirova@nbuv.gov.ua

Інформаційно-комунікаційні технології у документуванні воєнних злочинів Росії в Україні

Для документування воєнних злочинів під час російської агресії проти України державними і громадськими організаціями створено спеціальні комунікаційні платформи. Використанням інформаційно-комунікаційних технологій виступає інтерактивним засобом участі особи у процесі документування воєнних злочинів РФ в Україні. Сучасні технології дозволяють уникнути на певний час особистого спілкування і частково захистити постраждалу особу від повторної травматизації.

Ключові слова: документування воєнних злочинів, інформаційно-комунікаційні технології, російська агресія проти України, жертви воєнної агресії, комунікаційна платформа.

Вже одинадцять років триває жаклива війна росії проти нашої держави, з яких останні три роки – повномасштабна воєнна агресія, що є найбільшою війною на європейському континенті з часів Другої світової війни. За даними Департаменту протидії злочинам Офісу генерального прокурора України, тільки за період після 24 лютого 2022 р. до травня 2025 р. зафіксовано 162 тис. воєнних злочинів рф в Україні.

Для притягнення до відповідальності російських військових, які вчинили злочини проти цивільних громадян в Україні, як і російських чиновників, посадовців і цивільних, котрі причетні до відкритого і прихованого примусового вивезення українських дітей до росії, надзвичайно актуальним завданням є збір максимальної інформації про протиправні дії, що має стати доказовою базою для українських і міжнародних правоохоронних і судових органів. З часом відповідну інформацію, яка може бути частиною доказів російських злочинів, збирати і фіксувати складніше, тож процес документування має відбуватися якомога раніше після самої події.

Документування рашистських злочинів в Україні – складний процес, враховуючи емоційний і психологічний стан не тільки жертв, але і свідків воєнних злочинів. Інколи людині, що пережила насильство, порушення власних прав або стала свідком страшних подій, вкрай важко висловити свої думки, відкрито розповісти про те, що сталося іншій людині, навіть близькій, а тим більше недостатньо знайомій (слідчій, прокурор, адвокат, журналіст).

Особиста розмова постраждалої особи або свідка злочину з іншою людиною щодо травматичних подій для документування злочинів з різних об'єктивних і суб'єктивних причин не завжди проходить успішно. Навіть тоді, коли постраждала особа вважає себе готовою до комунікації, через глибоку емоційну насиченість процесу документування відбувається непросто. Це потребує від документаліста професійних навичок, знань спеціальної методики роботи з документування, що впливає і на покази постраждалих.

Важкою складовою процесу документування злочинів рашистів в Україні для потерпілої особи є необхідність самостійно сформулювати і точно викласти перебіг подій. Людина підсвідомо намагається заховати подалі у пам'яті важкі спогади, аби не наражати себе на додаткові страждання. Часто для того, щоб наважитися на розповідь про жахливі події, особа потребує доволі тривалого періоду перебування у безпечних умовах, поступового виходу із травматичного і посттравматичного стану. І лише за таких обставин свідок або жертва готові до процесу документування подій з метою настання справедливого покарання для злочинців.

У процесі документування протиправних дій періоду російської воєнної агресії проти України певним виходом зі складної дилеми між необхідністю розпитати постраждалу особи з метою з'ясувати подробиці, щоб зафіксувати елементи складу злочину, та не викликати у неї додаткових страждань через повторне переживання жахливих подій, є використання спеціальних комунікаційних платформ. Інформаційно-комунікаційні технології таких ресурсів створюють можливість для постраждалої особи певним чином «приховати» себе від світу, залишитися у більш-менш комфортному усамітненому стані під час документування події, яка викликає фізичний біль чи психологічні страждання.

Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють на першому етапі документування уникнути особистого спілкування, «захищаючи» постраждалу особу від повторної травматизації під час «проговорення» трагічних подій. Особа, яка повідомляє про протиправні дії на спеціальному ресурсі, може обрати з переліку запропонованих конкретних чітко сформульованих питань щодо фактів і подій, які відбувалися, необхідне, аби описати ситуацію, якомога менше «зануруючись» у неї. Такий алгоритм подання заяви пропонує, наприклад, WarCrimes (<https://warcrimes.gov.ua>) – найбільша платформа збору доказів злочинів РФ скоєних в Україні, створена Офісом Генерального прокурора разом із українськими та міжнародними партнерами для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності з метою подальшого використання в судах і трибуналах.

Іншим державним ресурсом, який створено як інструмент пошуку дітей, їх порятунку та визволення з місць примусового переміщення чи депортації після 24 лютого 2022 р., є спеціальний портал «Діти війни» (<https://childrenofwar.gov.ua/>). Це єдина платформа, яка надає актуальну та зведену (кількісні показники оновлюються щодня) інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни РФ проти України (загиблі, поранені, зниклі безвісти, депортовані), та тих, кого вдалося розшукати, повернути і врятувати. Ресурс виступає універсальним каналом комунікації з Національною поліцією України, Офісом Генерального прокурора, а також з Національним інформаційним бюро.

24 березня 2022 р. у відповідь на повномасштабну агресію Росії проти України Харківська правозахисна група, Українська Гельсінська спілка з прав людини і Центр громадянських свобод заснували Глобальну ініціативу Т4Р «Трибунал для Путіна» (<https://t4rua.org/>). Учасники ініціативи документують події, в яких є ознаки злочинів згідно з Римським статutom МКС (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини) в усіх регіонах України. Попри закритість самої інформації, відкритими є статистичні відомості щодо злочинів. Станом на 22 липня 2025 р. база даних Т4Р містить 89021 кейс у 24 областях України, з яких найбільша кількість – 20 777 – у Харківській області. Протиправні дії розподілені на категорії: відповідно до людських втрат – 5 видів; за правовою кваліфікацією Римського статуту МКС – 27 видів; за типом події – 20 і за об'єктами атаки – 16 видів злочинів.

Спеціальні центри документування працюють і за кордоном. У вересні 2022 р. Громадянська мережа ОПОРА створила Центр сприяння документуванню воєнних злочинів у Варшаві (<https://warcrimescenter.org/>). Центр пропонує заповнити онлайн-форму, в якій особа сама встановлює час спілкування; зазначає про можливий досвід спілкування з різними інституціями (ГО, ЗМІ, правоохоронні органи України або інших держав) щодо травматичних подій. Станом на кінець липня 2025 р. задокументовано 15 181 злочин майже в усіх областях України (окрім Закарпатської).

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють особі, яка бере участь у документуванні воєнних злочинів Росії в Україні через спеціальні платформи, забезпечити власну конфіденційність. Ресурси окремо наголошують на суворому дотриманні принципів захисту персональних даних особи, а також наданої ним інформації, проводять багатоступеневе шифрування, виокремлюють умови передачі відомостей програмного продукту до правоохоронних органів виключно з метою забезпечення законних інтересів особи і притягнення винних до відповідальності.

Отже, процес документування фактів та подій, які є воєнними злочинами, здійсненими рашистськими агресорами в Україні, є тривалим і складним. Інтерактивна інформаційно-документаційна комунікація стає першим кроком у вибудовуванні процесу документування фактів порушення прав людини під час війни, яка певним чином полегшує і постраждалій особі, і документалісту перехід до особистої комунікації. Використання інформаційно-комунікаційних технологій виступає одним із можливих засобів фіксації заяви про злочин або збору доказів про протиправну дію, проте саме такі технології дозволяють багатьом жертвам і свідкам злочинних дій окупантів подолати власний бар'єр мовчання і страху. Цей перший крок на шляху притягнення воєнних злочинців до відповідальності і настання покарання може стати найскладнішим, утім дуже важливим для українських громадян, які стали свідками чи жертвами воєнних злочинів РФ в Україні.

Svitlana Zakirova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>,

Candidate of Historical Science, Associate Professor,

Head of Department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Zakirova@nbuv.gov.ua

The information-communication Technologies in the case of documenting russia's war crimes in Ukraine

To document war crimes during the Russian aggression against Ukraine, state and public organizations have created special communication platforms. The use of information and communication technologies serves as an interactive means of individual participation in the process of documenting war crimes of the Russian Federation in Ukraine. Modern technologies allow for the avoidance of personal communication for a certain period of time and partially protect the injured person from re-traumatization.

Keywords: documentation of war crimes, information and communication technologies, Russian aggression against Ukraine, victims of military aggression, communication platform.

Злигостєв Сергій Ігорович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>,

доктор філософії (PhD) за спеціальністю

«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»,

науковий співробітник,

аналітично-прогностичний відділ,

Національна юридична бібліотека,

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: serhiy.zlygostev@gmail.com

Бібліотечна діяльність у цифровій реальності: виклики та можливості

Розглянуто можливі виклики у процесі впровадження цифрових технологій у роботу бібліотек. Висвітлено важливість адаптації діяльності бібліотек під виклики сучасності.

Серед ключових викликів виокремлено нерівномірну інфраструктурну забезпеченість, правові колізії щодо віртуального доступу до контенту, складнощі у впровадженні адаптивних технологій для людей з особливими потребами. Доведено, що створення цифрових проєктів є важливим елементом формування наукової інфраструктури, на прикладі проєкту ResearchUA Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Ключові слова:* бібліотека, цифровий простір, цифрові технології, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

У сучасному світі цифрова реальність все більше стає невід'ємною складовою в усіх сферах людської діяльності, трансформуючи підходи до збереження, поширення та доступу до інформації та знань. Бібліотеки як осередки культурної пам'яті та інформаційної взаємодії постійно мають адаптуватися до нових технологічних і соціальних викликів. В умовах динамічного інформаційного середовища вони модернізують власну інфраструктуру та постійно розширюють канали комунікації з користувачами.

Метою цієї роботи є висвітлення ключових викликів, які можуть поставати перед бібліотечною сферою в умовах збільшення ролі інформаційного простору, а також виявлення можливостей, які відкриває інтеграція сучасних цифрових технологій у діяльність бібліотек. Акцент зроблено на висвітленні ролі бібліотек в інформаційному просторі, розгляді успішних практик цифрової трансформації, а також на окресленні перспектив подальшого розвитку в умовах технологічного прогресу.

Дослідженню різних аспектів впровадження цифровізації та впливу інформаційного простору на роботу бібліотек присвячені роботи О. Григоревської, В. Горового, В. Добровольської, Л. Дубровіної, О. Мар'їної, О. Онищенко, Ю. Половинчак, В. Попика, В. Струнгар, Г. Шемаєвої та ін.

Зараз бібліотеки все частіше розглядаються як інформаційні центри та осередки розповсюдження та збереження культурної спадщини. Відповідно до цього для популяризації, бібліотечні установи розширюють канали надання інформації користувачам та роблять взаємодію між бібліотекою та користувачем більш зручною.

В умовах війни потреба у віддаленому доступі до інформації постає ще більш гостро. Нещодавні дослідження показують, що більшість бібліотек, особливо національного рівня, мають успішні стратегії впровадження цифровізації та розширення баз даних для отримання користувачами необхідної інформації. Також бібліотеки в процесі впровадження цифрових технологій сприяють обміну науковими доробками, що значною мірою сприяє розвитку наукових досліджень.

Щодо викликів, з якими бібліотеки стикаються в процесі розвитку цифрових технологій, виконане нами попереднє дослідження дало можливість виокремити декілька з них.

По-перше, нерівномірна інфраструктурна забезпеченість. Бібліотеки різних рівнів мають різні можливості технічного та кадрового забезпечення. Оновлення технічного обладнання бібліотек, оновлення інтерфейсу веб-сайтів, оцифрування фондів передбачає залучення фахівців різних галузей та придбання додаткового обладнання. Це в свою чергу, потребує додаткового фінансування, яке недоступне для більшості установ.

По-друге, правові колізії щодо віртуального доступу до контенту. Захист авторського права передбачає впровадження технологій для контролю використання

ресурсів. Цей виклик підтверджує важливість використання нових технологій, адже значно поліпшує та спрощує процес відслідковування та контролю.

По-третє, складнощі у впровадженні адаптивних технологій для людей з особливими потребами. Поява штучного інтелекту та його використання дає можливість робити контент більш адаптивний під різні потреби користувачів, проте для вдалого впровадження, необхідно мати спеціалістів, які можуть цьому сприяти.

Загалом, впровадження нових технологій потребують часу та поточних досліджень їх ефективності. Багато платформ пропонують безкоштовні навчання та грантові програми у різних сферах, що можуть бути корисними і у бібліотечній діяльності.

Окрім окреслених вище викликів, варто розглянути і успішні практики впровадження цифрових технологій. Досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у створенні та реалізації проєкту ResearchUA є репрезентативним прикладом інституційної адаптації до вимог цифрового наукового середовища. Ця цифрова платформа виконує функцію інформаційної платформи нового покоління, що інтегрує бібліотечно-інформаційні ресурси задля підтримки наукових досліджень, репрезентації культурної спадщини та забезпечення транскордонної комунікації. ResearchUA поєднує в собі репозитарії, цифрові каталоги та аналітичні записки, що надає платформі мультифункціональність. Платформа також реалізує принципи Open Science та надає користувачам сервіси підтримки наукової діяльності LRSS (Library Research Support Services). Також ResearchUA підтримує проєкти, пов'язані з оцифруванням документальної культурної спадщини, зокрема рукописної та книжкової спадщини. Створення цієї платформи дає можливість розвитку наукового простору, а також задовольняє потреби науковців в контексті пошуку інформації та обміном досвіду. Цей позитивний кейс є прикладом не лише успішного впровадження цифрових технологій, а й важливості формування наукової інфраструктури країни.

Отже, не зважаючи на виклики, з якими стикаються бібліотеки у процесі розвитку цифрових технологій та вимог користувачів, є приклади успішної адаптації роботи під вимоги сучасності. Саме такі приклади дають можливість обмінюватися досвідом та шукати шляхи розвитку. Перспективами подальших досліджень можуть стати інші успішні кейси впровадження цифрових технологій на прикладі створення різних цифрових проєктів.

Serhiy Zlyhostiev,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0285-693X>,
PhD in Information, Library, and Archival Studies,
Research associate,
Analytical and Forecasting Department,
National Law Library,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: serhiy.zlygostev

Library activities in the digital reality: challenges and opportunities

The article considers possible challenges in the process of introducing digital technologies into the work of libraries. The importance of adapting library activities to the challenges of today is

highlighted. Among the key challenges are uneven infrastructure provision, legal conflicts regarding virtual access to content, and difficulties in implementing adaptive technologies for people with special needs. It is proven that the creation of digital projects is an important element in the formation of scientific infrastructure, as exemplified by the ResearchUA project of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Keywords: library, digital space, digital technologies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Іванова Наталія Георгіївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5219-8720>,

кандидатка історичних наук,

завідувачка аналітично-прогностичного відділу,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: natalie20022002@ukr.net

Формування інформаційного запиту на правову інформацію в умовах війни

Проведено аналіз чинників впливу на зростання запиту українського суспільства на правову інформацію, фахову правову експертизу та аналітику, зокрема в медіа-просторі під час війни. Підкреслено, що аудиторія потребує інтеграції правового контенту та експертних коментарів, що зумовлює підвищений інтерес до фахово поданої правової інформації.

Ключові слова: правова інформація, інформаційний запит, правова аналітика, правове інформування

Трансформації національної правової системи на шляху до євроінтеграції, реформи, складні суспільно-політичні процеси та масштабні виклики, спричинені війною, зумовили останніми роками значне зростання запиту українського суспільства на правову інформацію, і, відповідно, на фахову правову експертизу та інформаційно-аналітичні матеріали цієї тематики.

Деталізуючи зростання запитів на правову інформацію, в першу чергу звернемося до даних Кабінету Міністрів України, отриманих в ході моніторингу виконання органами виконавчої влади основних положень Закону України «Про доступ до публічної інформації». За період з 9 травня 2011 р. по 31 грудня 2024 р. запитувачі надіслали до органів виконавчої влади 1204 549 запитів. Більшість запитів стосувалася правової інформації, випереджаючи запити пов'язані з особистою інформацією та статистикою. Також варто звернути увагу на те, що найбільш активна категорія запитувачів, близько 70%, – це фізичні особи.

Варто зауважити, що поширення різноманітних діджитал-інструментів для оптимізації доступу до законодавства, судових рішень, а також цифровізація юридичних процесів в цілому, у свою чергу, стимулює попит на правову інформацію як серед громадян, так і серед професіоналів. Без сумніву, прискорення цього процесу через війну спростило взаємодію громадян та бізнеса з державою.

Розглядаючи ширше передумови зростання запитів на правову інформацію в цілому та суспільного попиту на правову аналітику, експертні роз'яснення політико-

правових процесів, норм чинного законодавства та тенденцій законотворчого процесу, які знаходять своє відображення в медіапросторі, варто розглянути підстави для цього.

Найактуальнішим чинником на сьогоднішній день є війна та нові юридичні виклики, пов'язані з нею. Сюди входить широкий спектр питань правового характеру, з якими стикаються громадяни як фізичні особи, бізнес, державні установи всіх рівнів, військовослужбовці. А саме: проблеми ВПО та біженців, питання відшкодування збитків (зруйнованого житла, промислових і т.п. об'єктів), права людини, соціальний захист, захист прав військовослужбовців, розслідування військових злочинів та ін. Крім того, з'явилися такі ніші для правового інформування як санкційне регулювання, репатріація активів, міжнародні відносини в контексті війни. Важливими є питання оновлення інституційної структури влади, зміни пріоритетів державної політики, проблеми економічної сфери.

Ще одним вагомим чинником зростання попиту на правову та суміжну інформацію є подання в лютому 2022 року Україною заявки на вступ до Європейського Союзу. З цього моменту українське законодавство дуже активно приводиться у відповідність норм ЄС. Це стосується захисту даних, земельних відносин, фінансів, антикорупції, освіти, гендерних питань, судової практики, зовнішньої політики тощо.

Відповідно до тематики суспільного запиту, зазначені сфери є ключовими для правової аналітики та характеризують глибину проблематики та потребу в експертному супроводі. В умовах війни інформаційні запити стають більш системними та обґрунтованими, що пов'язано із зростанням ролі правових механізмів у повсякденному житті. Це зумовлює підвищений інтерес до фахово поданої правової інформації в медіа-просторі, адже аудиторія потребує інтеграції правового контенту та експертних коментарів.

Отже, формування запиту на правову інформацію сьогодні має свої особливості, що обумовлені специфікою самої інформації і спонуканнями користувача, які найчастіше зумовлені зазначеними вище питаннями. Медіа структури та аналітичні центри адаптують свої інформаційні стратегії до нових реалій та реалізують їх через збільшення використання візуалізації правових процесів, інфографіки; підготовку тематичних матеріалів, що синтезують експертні інтерпретації нормативних змін та правових процесів в конкретній сфері; довідкових тематичних матеріалів; подкастів з фаховими юристами; моніторингу громадської думки щодо правотворення; запровадження рубрик фактчекінгу правової інформації.

Підсумовуючи, треба наголосити, що виклики часу в черговий раз спонукали переосмислення ролі медіа відповідно до зростаючої правової свідомості українського суспільства, яке дедалі частіше очікує знайти в інформаційному просторі не лише факти, а й ґрунтовний правовий аналіз.

Natalia Ivanova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5219-8720>,

PhD (History), Head of Department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: natalie20022002@ukr.net

Information requests for legal information during wartime

An analysis was conducted on the factors influencing the growth of demand for legal information, professional legal expertise, and analytics among Ukrainian society, particularly in the media during wartime. The analysis emphasized that audiences need the integration of legal content and expert commentary, which increases interest in professionally presented legal information.

Keywords: legal information, information request, legal analytics

Іващук Леся Анатоліївна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-2186-1059>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ оперативної інформації,

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com

Досвід країн ЄС зі створення доступності бібліотек та книговидавництва для слабозрячих людей

У даному дослідженні зроблено спробу висвітлити досвід країн ЄС на прикладі Швеції та Нідерландів у створенні умов інклюзивності в бібліотеках та книгосховищах для осіб із вадами зору. Здійснено це з надією на реалізацію цих заходів доступності в Україні.

Ключові слова: інклюзивність, бібліотека, книгосховище.

У Києві існує Музей темряви. Для звичайної людини неймовірно важко опинитись у повній темряві під час екскурсії. З початком повномасштабного вторгнення відсоток українських громадян із вадами зору шалено збільшується зі зрозумілих нам причин. Щоб побудувати нове сучасне суспільство, потрібно брати на озброєння досвід країн Європи щодо інклюзивності бібліотек та книгосховищ. Європейські країни зі своїм толерантним ставленням до людей, які можуть бути «не такими як всі» підтримують багаторічну допомогу людям із вадами зору в їхньому прагненні до освіти і науки.

Мета дослідження – на прикладі досягнень Швеції та Нідерландів показати, що люди з вадами зору мають такі ж інформаційні потреби, як і зрячі. Так само, як зрячі люди можуть читати газету, слухати компакт-диск або завантажувати електронну інформацію з Інтернету, люди з вадами зору також хочуть мати доступ до відповідної інформації у вибраному ними доступному форматі. Розробка ефективної бібліотечної служби для людей з вадами зору є надзвичайно важливою справою, оскільки значно менше книг шрифтом Брайля порівняно з тим, що видається у друкованому вигляді для широкої публіки. Необхідність створювати колекції в альтернативних форматах та робити їх доступними для читачів, які не можуть переглядати полиці, робить необхідним розробку спеціальних служб.

Яка бібліотечна система Швеції?Шведська бібліотечна мережа включає 290 публічних бібліотечних систем, близько 4000 шкільних бібліотек, біля 100 лікарняних бібліотек (переважно подвійного використання – як для медичних

працівників, так й для пацієнтів), одну Національну бібліотеку, 38 університетських книгозбірень та бібліотек коледжів, а також близько 75 спеціалізованих бібліотек та бібліотек урядових установ.

Для підтримки розвитку і доступності освіти бібліотеки при освітніх закладах пропонується широкий спектр послуг для осіб з порушеннями читання у вигляді адаптованих підручників, довгих термінів позики та доступу до читальних студій. При кожній бібліотеці при університетах і коледжах є фахівці з підтримки осіб з інвалідністю. Аудіокниги доступні в абонементі і термін позики становить 30 днів замість 14 днів, пошук здійснюється в бібліотечному каталозі на комп'ютері або смартфоні. Читацькі студії спеціально обладнані технічною підтримкою для осіб з порушеннями читання, такими як дислексія, порушення зору або інші інвалідності. Кожна з читальних студій укомплектована програмами збільшення, синтезаторами мовлення, сканерами, принтерами та інструментами, що допомагають з орфографією та граматиною. Проводяться відкриті лекції бібліотекарями, які надають послуги особам з вадами читання.

У Нідерландах бібліотеки для людей з вадами зору не є самостійними організаціями, а радше інтегровані в систему публічних бібліотек та спеціалізованих послуг, що надаються такими організаціями, як Християнська бібліотека для сліпих (англійською – CBV), Dedicon та Бібліотечна служба сумісного читання (Bibliotheekservice Passend Lezen).

Понад 1,1 млн громадян Нідерландів мають проблеми з читанням; з них близько 250 000 є сліпими або слабозорими, а понад 850 000 мають дислексію. Шляхом субсидій від Міністерства освіти, культури та науки Нідерландів та Королівської бібліотеки Нідерландів здійснюється випуск книг та журналів у відповідних форматах: шрифт Брайля, великий шрифт, цифровий, аудіо та рельєфний друк, а також концепція перенесення кольору на тактильне зображення шрифтом Брайля, поєднання зі звуком за допомогою голосової ручки. Понад 400 000 користувачів бібліотек використовують онлайн-додатки та бібліотечні веб-сайти, щоб позичати електронні книги та аудіокниги – від трилерів та літератури до пізнавальних книг та поезії. Наразі таким чином можна позичити понад 35 000 електронних книг та 7 500 аудіокниг.

Україна у своєму прагненні приєднатися до складу ЄС намагається копіювати дії урядів європейських країн щодо інклюзивності бібліотечних установ. До прикладу, у Державному архіві Львівської області встановлено відеомагніфери для збільшення зображення в реальному часі. За своїм досвідом відмічу, що це дуже зручне обладнання навіть для звичайних користувачів, тому що з часом архівні документи зтираються і цей прилад вельми допомагає. Також вартий уваги онлайн-проект «Живі казки» аудіобібліотеки дитячих казок, який виконує терапевтичну та навчальну роль, а також носить інтерактивний формат. Проте в основному це приватні ініціативи. Звичайно ж економічно не вигідно друкувати книги шрифтом Брайля, одне таке видання втричі більше за звичайну книгу. Проте виграш завжди на боці того, хто ставить на довгостроковість. Згодом люди з вадами зору зможуть інтегруватись в суспільство і це найголовніше. Тож не будемо втрачати надії на здійснення реально ефективного інклюзивного середовища у сфері науки для громадян України.

Lesya Ivashchuk,
ORCID <https://orcid.org/0009-0001-2186-1059>,
PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com

EU countries' experience in making libraries and publishing accessible for visually impaired people

This study attempts to highlight the experience of EU countries, using the example of Sweden and the Netherlands, in creating inclusive conditions in libraries and book depositories for people with visual impairments. This was done with the hope of implementing these accessibility measures in Ukraine.

Keywords: inclusivity, library, book depository.

Кривецький Олег Павлович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8564-7097>,
молодший науковий співробітник,
аналітично-прогностичний відділ,
Національна юридична бібліотека,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: informozavr@ukr.net

Бібліотечне обслуговування людей з особливими потребами

Розглянуто завдання бібліотеки щодо забезпечення фізичного та інтелектуального доступу читачів з інвалідністю до інформаційних джерел. Висвітлено питання надання бібліотечних послуг читачам з особливими потребами та створення для них інклюзивного простору. Висвітлено парадигму бібліотечно-інформаційного обслуговування на основі інклюзії, що передбачає необхідність формування спеціального комунікаційного бібліотечного середовища для обслуговування усіх категорій користувачів, зокрема, і з обмеженнями у життєдіяльності.

Ключові слова: парадигма бібліотечно-інформаційного обслуговування, бібліотечний сервіс, проблеми надання бібліотечних послуг особам з інвалідністю

Сьогодні Україна перебуває у важких реаліях військової агресії РФ, що вимагає від представників різних сфер діяльності технологічних новацій та нових сучасних форм інформаційної комунікації з населенням, створення умов для повноцінного життя та розвитку усіх членів суспільства, в тому числі, людей з особливими потребами, і сучасна бібліотека має взяти участь у процесі інтеграції цих людей у суспільство. Одним із важливіших завдань бібліотеки є забезпечення фізичного та інтелектуального доступу читачів з інвалідністю до інформаційних джерел, через неможливість використання ними загальнодоступних ресурсів, створення максимально комфортних та доступних умов для адаптації та соціалізації, сприяння усуненню цифрової нерівності, особливо у сільській місцевості, завдяки створенню інклюзивного простору і забезпечення його наповнення відповідним обладнанням

для сприйняття інформації людьми з вадами зору, порушенням слуху, маломобільними громадянами тощо. Саме бібліотека може і має стати певним майданчиком із залученням волонтерів та активістів громад для спілкування людей з різноманітними фізичними вадами з фахівцями різних сфер, що сприятиме значному розширенню аудиторії користувачів, втіленню моделі архітектурної доступності бібліотек для маломобільної категорії громадян, створенню додаткових можливостей для адаптації людей з інвалідністю.

В Україні кількість інвалідів за останні 20 років подвоїлася і зараз за даними Державної служби статистики за 2025 р. складає близько трьох мільйонів (приблизно 6% від кількості всього населення), серед яких з'явилася нова категорія – учасники війни. І завдання будь-якої бібліотеки – створити максимально комфортні умови для своїх особливих читачів, які раніше отримували бібліотечні послуги переважно у спеціалізованих книгозбірнях, і забезпечити умови для рівного та вільного доступу до інформації всім без винятку громадянам. У зв'язку з цим, серед науковців і бібліотечної спільноти набула поширення парадигма бібліотечно-інформаційного обслуговування на основі інклюзії, що передбачає необхідність формування спеціального комунікаційного бібліотечного середовища для обслуговування усіх категорій користувачів, зокрема, і з обмеженнями у життєдіяльності. Нову ідею надання бібліотечних послуг було розроблено і започатковано спільно з керівництвом центральної бібліотеки Чорноморська на Одещині, а саме, запроваджено інклюзивний процес реального включення людей з інвалідністю в активне суспільне життя, що однаковою мірою дає можливість членам суспільства з обмеженими можливостями брати участь у всіх програмних заходах бібліотеки за принципом інклюзії.

Основними складовими нового формату бібліотечного сервісу повинні стати: забезпечення користувачів з особливими потребами вільними, безбар'єрними та безперешкодними можливостями отримувати інформацію у будь-якій бібліотеці і в доступних для сприйняття ними форматах; забезпечення необхідної диференціації під час формування бібліотечних фондів, спрямованої на подолання комунікаційних бар'єрів; використання інноваційних методологій, новітнього спеціального програмно-алгоритмічного забезпечення, комп'ютерно-технологічних засобів, спеціальних інформаційних технологій.

Для практичної реалізації цих завдань є необхідними: організація відповідної підготовки бібліотечних працівників для роботи з інвалідами різних категорій; координація діяльності бібліотек з органами місцевої влади, з державними та громадськими організаціями, налагодження та встановлення партнерських зав'язків з соціальними, юридичними, психологічними службами, центрами реабілітації; розробка відповідного дизайну зовнішнього доступу до бібліотеки за допомогою спеціальних архітектурних рішень; створення внутрішнього комфортного простору бібліотеки, що передбачає вільний доступ до фондів бібліотеки; облаштування спеціальних комп'ютеризованих робочих місць користувачів з особливими потребами; запровадження передового міжнародного досвіду з інформаційно-бібліотечного обслуговування особливих категорій.

Серед проблем бібліотечно-інформаційного обслуговування категорії громадян з обмеженими фізичними можливостями є: непристосованість бібліотечних закладів для пересування та обслуговування людей з захворюваннями опорно-рухового апарату; відсутність спеціальної комп'ютерної техніки та обладнання для людей

з вадами руху, зору, слуху; дефіцит у бібліотеках видань у спеціальних форматах для людей з обмеженими можливостями в отриманні інформації. Також однією з проблем бібліотек є відсутність пристосованого транспорту для надання послуг таким читачам на дому та доставки їх до бібліотечних закладів. Можливо, варто залучати до цього пересувну «молодь на колесах», перетворивши їх на постачальника літературно-інформаційних продуктів духовного вжитку.

Сьогодні сучасні бібліотеки повинні брати участь в реалізації державних програм, здійснювати інформаційно-бібліографічне обслуговування людей з обмеженими можливостями, що має стати одним із пріоритетних напрямків їхньої діяльності.

Oleg Krivetsky,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8564-7097>,
Junior Researcher,
Analytical and Forecasting Department,
National Law Library,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: informozavr@ukr.net

Library maintenance of people is with the special necessities

The task of library is considered in relation to providing of physical and intellectual access of readers with disability to the informative sources. The question of grant of library services to the readers with the special necessities and creation is reflected for them inclusion space. The paradigm of library-informative service is offered on the basis of inclusion, that envisages the necessity of forming of the special of communication library environment for maintenance of all categories of users, in particular, and with limitations in vital functions.

Keywords: paradigm of library-informative service, readers with limit physical possibilities, library service, problems of grant of library services to the invalids of different nosologies.

Кулицький Сергій Петрович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5388-1807>,
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
відділ політологічного аналізу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: kulitskysp@ukr.net

Бібліотечно-аналітичні документи на тему розвитку військово-промислового комплексу в умовах сучасної війни для цілей соціально-політичного інформування

Проблеми розвитку військово-промислового комплексу за умов сучасної російсько-української війни для цілей соціально-політичного інформування органів державної влади досліджувались на основі використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки за

період від лютого 2022 р. до липня 2025 р. Визначено вимоги до бібліотечно-аналітичних продуктів на цю тематику. Розглядається вплив сучасної повномасштабної війни на структуру виробництва продукції військово-промислового комплексу.

Ключові слова: сучасна війна, військово-промисловий комплекс, інформація, наукова бібліотека, оборонно-промисловий комплекс, озброєння і військова техніка.

Повномасштабна воєнна агресія Росії обумовила стрімке зростання потреби відповідних органів державної влади України у різноманітній інформації щодо проблем розвитку військово-промислового комплексу (ВПК). Таке зростання потреб у відповідній інформації пов'язано з тим, що російсько-українська війна є першою сучасною війною такого масштабу за ряд останніх десятиліть і характеризується широким застосуванням різних видів озброєнь і військової техніки (ОВТ), у тому числі й новітніх. Утім, ще під час Другої Світової війни керівник розвідувальної служби флоту США адмірал Захарія стверджував, що 95% корисної інформації не є секретною.

У випадку з ВПК до категорії корисної доцільно відносити не лише інформацію про суто технічні характеристики ОВТ, а й змістовно більш широкий спектр повідомлень, включно з повідомленнями політичного, економічного, соціального характеру тощо з боку їх впливу на розвиток ВПК. Адже з позицій системного підходу, таке дослідження взаємозв'язків великої складної системи, яким є ВПК, дає змогу більш обґрунтовано визначати умови та проблеми його розвитку. Відповідним чином доцільно формувати тематичну структуру інформаційно-джерельної бази дослідження розвитку ВПК в умовах сучасної повномасштабної війни. Причому поряд з терміном «військово-промисловий комплекс» у різних джерелах інформації для позначення аналогічного об'єкту використовують термін «оборонно-промисловий комплекс» (ОПК). По суті, ці терміни є синонімами.

Як свідчить досвід Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (СІАЗ НБУВ), важливий внесок у справу інформування органів державної влади на тему розвитку ВПК за умов сучасної повномасштабної війни можуть робити великі наукові бібліотеки. Цьому сприяє доступ до джерел різноманітної інформації; наявність працівників з досвідом інформаційно-аналітичної роботи; можливість ефективного поєднання колективних та індивідуальних форм організації інформаційно-аналітичної роботи; можливість використання інфраструктури бібліотеки у офлайн і онлайн режимах.

Базові принципи підготовки аналітичних документів наступним чином сформулював ще у минулому сторіччі фахівець зі стратегічної розвідки, американський генерал В. Плет: повідомляти достовірно, своєчасно та ясно. На його думку, достовірність аналітичного документу забезпечується правильним поєднанням: поглибленого розуміння реального об'єкту його дослідником; правильним відбором фактів стосовно об'єкту дослідження та виділенням основних причинно-наслідкових зв'язків щодо функціонування та розвитку цього об'єкту. Інформаційною основою підготовки достовірних аналітичних документів щодо проблем розвитку ВПК за умов сучасної війни є поєднання використання різних видів джерел інформації, як то офіційних повідомлень органів державної та місцевої влади та управління, повідомлень ЗМІ на воєнну тематику, відповідних експертних оцінок й аналітичних

матеріалів, інформації з соціальних мереж тощо. Дослідження змісту повідомлень з різноманітних джерел і їх порівняння дозволяє готувати достовірні аналітичні документи про тенденції застосування різних видів ОВТ, а звідси – вірогідних напрямків розвитку ВПК за умов сучасної війни. Утім, треба враховувати ймовірність використання цілеспрямованої дезінформації, як засобу приховування важливої інформації щодо різних видів ОВТ.

Водночас своєчасність підготовки аналітичних документів щодо розвитку ВПК треба визначати не лише за суто часовими (календарними) параметрами, а й через прив'язку часових параметрів підготовки аналітичних документів до виявлених змін у використанні різних видів ОВТ у повномасштабній російсько-українській війні. Наприклад, стрімке поширення використання безпілотних апаратів/дронів призвело до дуже суттєвих змін у тактиці бойових дій та використанні засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ), броньованої техніки, військово-морських кораблів. Зокрема, влітку 2024 р. ЗМІ повідомляли, що росіяни на фронті почали використовувати невразливі для засобів РЕБ дрони, якими оператори керують через оптоволоконний кабель. А вже у першій половині 2025 р. використання таких дронів на фронті стало масовим. Цей приклад наочно ілюструє залежність поняття «своєчасність підготовки аналітичних документів» від змін у використанні різних видів ОВТ. Причому згадувані зміни у використанні ОВТ висунули нові вимоги до виробництва продукції ВПК і вже тягнуть за собою зміни у структурі попиту на озброєння та військову техніку на національних і світовому ринках.

Ясність подачі інформації щодо проблем розвитку ВПК в аналітичних документах також визначається не лише дотриманням логіко-семантичних вимог до їх підготовки, а й чітким відображенням у цих документах нових тенденцій у використанні різних видів ОВТ та обґрунтованою аргументацією їх вірогідного впливу на розвиток ВПК. Так, використання у бойових умовах безпілотних апаратів відповідно призвело до значних змін у бойовому використанні броньованої техніки та надводних військових кораблів.

Крім технологічних чинників, пов'язаних формами використання різних видів ОВТ в умовах сучасної війни, на розвиток ВПК також впливають й інші взаємопов'язані чинники: економічні, організаційні, соціально-політичні тощо.

Так, війна виявила проблему співвідношення вартості застосування різних видів ОВТ воюючими сторонами. ЗМІ звертали увагу на співвідношення вартостей авіаракетних атак та їх відбиття. Причому відносно вища вартість того чи того виду ОВТ означає також потребу у використанні більших обсягів ресурсів протягом довшого періоду часу для їх виробництва. А час на заміну втраченого на війні ОВТ має виключне значення для успіху бойових дій. Тому генеральний директор ТОВ «Українська бронетехніка» В. Бельбас в інтерв'ю ВВС Україна наголосив, що західні партнери підходять до роботи ВПК як до бізнес-процесу, оцінюючи, насамперед, його прибутковість. Але, на його думку, в умовах російської агресії такий підхід неправильний, оскільки розвиток ВПК зараз є питанням обороноздатності Європи.

Повномасштабна російсько-українська війна призвела до зростання військових витрат у багатьох державах та стимулювала інфляційні процеси та сприяла загостренню соціальних проблем. А у демократичних країнах, де влада чутлива до настроїв виборців, стало соціально-політичним фактором, що обмежує розвиток

ВПК. Адже, як наголошують деякі ЗМІ, суспільствам, які не воюють, важко усвідомлюють загрози, які тягне за собою сучасна війна.

Представлені тези з питань розвитку ВПК в умовах сучасної повномасштабної війни дають наочне уявлення про змістовні характеристики комплексного аналітичного продукту, який в процесі соціальної комунікації СІАЗ НБУВ (відправником інформації) передається органам державної влади України (отримувачу інформації) з метою їх належного соціально-політичного інформування щодо ситуації у цій сфері життєдіяльності суспільства.

Sergii Kulytskyi,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5388-1807>,

Ph. D. (Economics), Assistant Professor,

Senior Researcher,

Department of Political Science Analysis,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kulitskysp @ukr.net

Library and analytical documents on the development of the military-industrial complex in the conditions of modern war for the purposes of socio-political information

The problems of the development of the military-industrial complex under the conditions of the modern Russian-Ukrainian war for the purposes of socio-political informing state authorities were studied based on the use of information resources of the scientific library for the period from February 2022 to July 2025. The requirements for library and analytical products on this topic are defined. The impact of a modern full-scale war on the production structure products of the military-industrial complex is considered.

Keywords: modern war, military-industrial complex, information, scientific library, defense-industrial complex, weapons and military equipment.

Кушакова-Костицька Наталія Вадимівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

провідний науковий співробітник,

відділ публічно-правових досліджень,

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України,

Київ, Україна

e-mail: nkkiev1966@gmail.com

Підвищення ефективності інформаційного забезпечення наукової діяльності як запорука її подальшого розвитку України: правові аспекти

Наголошено, що одним з важливих напрямів оптимізації правового регулювання наукової сфери є належне інформаційне, зокрема, бібліотечно-інформаційне забезпечення діяльності вчених. Окреслено проблемні питання щодо державного регулювання в галузі науки та

технологій щодо її фінансової, законодавчої, матеріально-технічної, організаційної підтримки. Визначено основні правові новели та ініціативи в контексті міжнародного співробітництва щодо подальшої регламентації у галузі науки для підвищення ефективності інформаційного забезпечення наукової та науково-технічної діяльності.

Ключові слова: наука, наукова діяльність, бібліотечно-інформаційне забезпечення, правове регулювання, державна політика

Одним з важливих напрямів оптимізації правового регулювання наукової сфери є належне інформаційне, зокрема, бібліотечно-інформаційне забезпечення діяльності вчених. Слід зазначити, що не дивлячись на актуальність цього питання, воно на сьогодні не належить до пріоритетних і не отримає достатньої підтримки з боку держави – фінансової, законодавчої, матеріально-технічної, організаційної тощо. Зміна державної парадигми щодо врегулювання цієї проблеми повинна ув'язуватись насамперед з орієнтацією на створення Національної електронної бібліотеки, цифровізації наявних друкованих бібліотечних ресурсів, належним фінансуванням і модернізацією наукових бібліотек, насамперед Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України.

З огляду на це виникає потреба в удосконаленні національної законодавчої бази в сфері науки взагалі та бібліотечної справи зокрема в контексті забезпечення необхідною інформацією вітчизняних науковців. Йдеться насамперед про оновлення та гармонізацію з *acquis* ЄС, міжнародними правовими стандартами таких ключових нормативно-правових актів, як Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII та Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 219-р.

Особливого значення в цьому контексті набуває прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки», проєкт якого запропоновано для громадського обговорення 07 березня 2025 р. Цей законопроєкт, мета якого визначення основ державної політики у сфері відкритої науки та гармонізація українського законодавства з європейськими правовими нормами у сфері відкритого доступу до науково-технічної інформації, знаходиться наразі у центрі активного фахового і громадського обговорення в Україні.

Безпосередній вплив на покращення інформаційного забезпечення наукової та науково-технічної сфери буде мати і реалізація Національного плану щодо відкритої науки, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р, який визначає завдання в цій сфері до 2030 року. Передусім реалізація Плану передбачає забезпечення відкритого доступу до результатів наукових досліджень та наукової інформації; забезпечення відкритого доступу до дослідницької інфраструктури; внесення змін до законодавства відповідно до стандартів та норм ЄС в частині застосування принципів належного управління науковими даними FAIR та використання оптимізованих наукових даних, у тому числі їх застосування у процесі проведення наукових досліджень; розвиток партнерства українських організацій та установ з Європейською хмарою відкритої науки, зокрема, в рамках програми «Горизонт Європа»; популяризацію науки та підвищення престижу та пріоритетності наукової діяльності в суспільстві; поширення

наукових знань та залучення громадянського суспільства до участі в науковій та науково-технічній діяльності (розвиток «громадянської науки»); удосконалення системи оцінювання якості наукової та науково-технічної діяльності та матриці відкритої науки з оцінювання кар'єри вченого (OSCAM); підвищення рівня поінформованості та формування компетентності з питань відкритої науки.

Нагальним завданням щодо реалізації державної політики в інформаційній сфері є також подальше поглиблення міжнародного співробітництва в сфері науки, технологій та інновацій.

Слід відмітити, що 3 липня 2025 року в Києві відбувся захід «Наука та інновації для відновлення України», організований ЮНЕСКО спільно з Міністерством освіти і науки України. На ньому ЮНЕСКО представило План дій щодо підтримки наукової екосистеми України. Цей документ, покликаний підтримати вітчизняну науку в умовах війни та на етапі її повоєнного відновлення, передбачає комплекс заходів на 2025–2026 роки, зокрема: 1) посилення наукової інфраструктури; 2) поглиблення інтеграції України до Європейського (ERA) та світового дослідницького простору; 3) розвиток міжнародної наукової співпраці; 4) підтримку молодих науковців.

Запропонований План дій щодо підтримки наукової екосистеми України ЮНЕСКО відповідає Стратегічному плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року і може стати складовою майбутнього Плану дій Міжнародної коаліції з науки та інновацій для України.

Важливим етапом міжнародної співпраці України входження в європейський дослідницький простір (ERA) та відповідного законодавчого врегулювання цього процесу стала підготовка Дорожньої карти інтеграції України до ERA на 2025–2027 рр., яка розпочалась 12 травня 2025 р. на засіданні Робочої групи з формування Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору на 2025–2027 рр., створеної згідно з Наказом Міністерства освіти і науки від 30 квітня 2025 року № 656.

Прийняття нової Дорожньої карти надасть можливість узгодити європейські підходи у цьому питанні з національними завданнями розвитку наукових досліджень та забезпечити реальну участь у спільних наукових програмах. Зауважимо, що попередній аналогічний документ – «Дорожня карта з інтеграції науково-інноваційної системи України до Європейського дослідницького простору», прийняту у 10.02.2021 відповідно до ст. 66 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (затвердженого постановою КМУ від 25 жовтня 2017 р. № 1106) було прийнято з метою інтеграції національного дослідницького простору до Європейського дослідницького простору (ERA).

Отже, нова Дорожня карта на період 2025–2027 років забезпечуватиме можливість посилити популярність та престиж вітчизняної науки у світі, зміцнити співпрацю України з міжнародними інституціями та інтегруватися в пріоритетні програми розвитку наукових досліджень ЄС. Вона передбачає такі нагальні заходи, як подальше забезпечення відповідності державної політики в галузі науки стандартам ЄС; посилення екосистеми науки; зростання міжнародного визнання України як партнера в реалізації політики ERA; створення кращих умов для участі у спільних з ЄС програмах.

Резюмуючи, зазначимо, що наявні та очікувані правові новели в українському законодавстві, ініціативи ЮНЕСКО та інституцій ЄС щодо розвитку політики в сфері науки та технологій, які реалізуються в Україні на державному рівні, сприятимуть подальшій реалізації концепції відкритої науки; відкритих даних; обміну, збереженню та цифровізації національних науково-інформаційних ресурсів тощо. Втім, якість надання бібліотечно-інформаційних послуг, зокрема, для належного інформаційного забезпечення здійснення наукової діяльності, залежатиме від підвищення фінансування науки до європейських стандартів (3% ВВП) та визнання її пріоритетності не формально, а завдяки реалізації ефективної державної політики, орієнтованої на відродження високого статусу та призначення вченого та наукової діяльності задля духовного, культурного, соціально-економічного та політичного розвитку країни та її повоєнного відродження.

Nataliia Kushakova-Kostytska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>,

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,

Leading Researcher of the Department of Public Legal Research,

Institute of Legislation and Scientific and Legal Expertise of

the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nkkiev1966@gmail.com

Increasing the effectiveness of information support for scientific activity as a guarantee of its further development in Ukraine: legal aspects

It is emphasized that one of the important directions of optimizing the legal regulation of the scientific sphere is proper information, in particular, library and information support for the activities of scientists. Problematic issues regarding state regulation in the field of science and technology regarding its financial, legislative, material and technical, organizational support are outlined. The main legal novelties and initiatives in the context of international cooperation regarding further regulation in the field of science to increase the efficiency of information support for scientific and scientific and technical activities are identified.

Keywords: science, scientific activity, library and information support, legal regulation, state policy

Матвійчук Лариса Олександрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7230-9053>,

кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша дослідниця,

старша наукова співробітниця,

інформаційно-аналітичний відділ,

Фонд Президентів України,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: l.matvijchuk@ukr.net

Бібліотеки в інформаційних обмінах між суб'єктами наукового процесу

Розглянуто досвід організації науково-інформаційної діяльності бібліотек. Аргументовано необхідність масштабування проєктів оцифрування бібліотечних фондів з метою збере-

ження культурного надбання, представленого на папері та інших традиційних матеріалах у сфері активного використання. В умовах масштабної цифровізації інформаційної сфери перед суспільством постала проблема поступового зникнення зі сфери активного використання культурного надбання, представленого на папері та інших традиційних матеріалах.

Ключові слова: цифровізація суспільства; науково-інформаційна діяльність; оцифрування; електронна бібліотека; інформаційний простір.

Цифровізація сучасного суспільства зумовлює істотні зміни у сфері наукової комунікації та науково-інформаційної діяльності. Суттєве розширення можливостей інформаційних обмінів між суб'єктами наукового процесу внаслідок розвитку комунікаційних технологій не лише прискорює обміни науковою інформацією, але сприяє виникненню нових форм і засобів комунікації у науковому просторі.

Стрімке зростання обсягів інформації внаслідок виникнення і розширення цифрового інформаційного простору та значного спрощення повсякденного використання сучасних технологій створення і розповсюдження даних підтвердили важливу роль бібліотек як універсальних, фахових установ, здатних забезпечувати потреби суспільства у верифікованій інформації в найбільш оперативний та зручний спосіб. Разом з тим, із розвитком сучасних комунікаційних технологій виникла нагальна потреба у відповідній еволюції структури, методів і організації роботи бібліотек, що, у свою чергу, актуалізувало теоретичні дослідження сфери науково-інформаційної діяльності бібліотек.

Провідна роль наукової бібліотеки в організації і здійсненні науково-інформаційної діяльності у сучасній Україні безпосередньо впливає із законодавчої бази. Зокрема, у законі України «Про науково-технічну інформацію» зазначається: «Науково-інформаційна діяльність – сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави у науково-технічній інформації, що полягає в її збиранні, аналітично-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні». Отже, законодавець визначив зміст науково-інформаційної діяльності як такий, що відображає традиційні функції бібліотеки, що складали сутність її діяльності як фахового соціального інституту від виникнення і дотепер.

Зазначена історична усталеність функцій бібліотеки супроводжується перманентною еволюцією змісту, форм і методів їхньої практичної реалізації, яка знаходиться у діалектичному взаємозв'язку із рівнем економічного, соціально-культурного і технологічного розвитку суспільства у конкретний історичний період. Тобто, бібліотеки в процесі адекватного реагування на цифровізацію суспільства повинні не лише впроваджувати нові форми збереження інформації, але і паралельно змінювати підходи до науково-інформаційної діяльності у цілому відповідно до нових можливостей, що відкриваються із впровадженням цифрових носіїв інформації. За умов відповідного технічного забезпечення і наявності підготовлених фахівців бібліотека у цифровізованому суспільстві може стати повноцінним модератором інформаційних обмінів у науковому просторі, що відбуватимуться у режимі реального часу і на кардинально новій технологічній базі, яка забезпечуватиме суттєве зростання ефективності усього комплексу творчого процесу. Отже, бібліотеки мають оволодіти цим інструментом і використати усі переваги цифровізації суспільства для організації максимально ефективної науково-інформаційної діяльності.

Разом з тим, слід зауважити, що ці процеси потребуватимуть доволі серйозних змін у питаннях організації бібліотечної роботи у цілому, суттєвих змін у забезпеченні технічними ресурсами, впровадження систем інтерактивного спілкування, розробки спеціалізованих сайтів, створення електронних баз даних, інформаційних порталів тощо. Окремі елементи цифровізації суспільства вже активно впроваджуються у діяльність у бібліотек як у світі, так і в Україні. Зокрема, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського забезпечує відкритими інформаційними ресурсами та джерелами наукової інформації дослідників України (портал «Наука України: доступ до знань»; реферативна база даних «Україніка наукова», електронна бібліотека «Наукова періодика України»); формує електронні інформаційні ресурси мережі бібліотек наукових установ НАН України, вводить у науковий обіг цифрові джерела національної історико-культурної спадщини, сприяє популяризації наукових досягнень українських науковців (електронна бібліотека «Україніка»).

З точки зору якості підготовки та незалежності, професійного підходу і доступу до інформації саме бібліотечні фахівці здатні взяти на себе функцію вивчення науково-інформаційного простору і відповідного визначення найбільш популярних проблем і нагальних потреб науковців. Ще однією важливою перевагою бібліотек є можливість оперативно реагувати на визначені у ході бібліометричних і наукометричних досліджень запити наукової спільноти і ефективно забезпечувати доступ до необхідної інформації у повному обсязі з наявних друкованих і цифрових носіїв, а також фондів зберігання із застосуванням різноманітних засобів розповсюдження.

Сучасні бібліотеки забезпечують користувачам віртуальний або традиційний доступ до верифікованої інформації у потрібному форматі. Цифровізація суспільства зумовила виникнення нових видів оприлюднення результатів досліджень та інтерактивних форм наукової комунікації. Відповідно бібліотеки розширили надання послуг консультування, розвитку медіаграмотності та розпочали формування тематичних електронних баз. Бібліотеки навчальних закладів світу активно долучаються до участі у видавництві наукових журналів і монографій. Пошукові системи суттєво підвищили ефективність забезпечення наукової спільноти та державних органів бібліометричною та наукометричною інформацією. В умовах масштабної цифровізації інформаційної сфери перед суспільством постала проблема поступового зникнення зі сфери активного використання культурного надбання, представленого на папері та інших традиційних матеріалах. Зарубіжний досвід впровадження масштабних проєктів оцифрування бібліотечних фондів свідчить про значні обмеження їхньої ефективності дією законодавства щодо захисту авторських прав.

Larysa Matviichuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7230-9053>,

Candidate of Sciences in Social Communications,

Senior Researcher,

Information and Analytical Department,

Foundation of the Presidents of Ukraine,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: l.matvijchuk@ukr.net

Libraries in the information exchange among actors in the scientific process

An analysis of both foreign and domestic experience in organizing the scientific and information activities of libraries has been conducted. The necessity of scaling up digitization projects of library collections is substantiated in order to preserve cultural heritage stored on paper and other traditional media, which are gradually disappearing from active use. In the context of large-scale digitalization of the information sphere, society is facing the problem of the progressive loss of access to cultural heritage presented in non-digital formats.

Keywords: digitization of society; scientific and information activity; digitization; electronic library; information space.

Пригорницька Оксана Григорівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4548-4825>,

молодша наукова співробітниця,

відділ оперативної інформації,

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: oksana07pr@gmail.com

Інформаційна війна в умовах окупації: аналіз медіапростору тимчасово окупованих територій України

Проаналізовано особливості медіапростору тимчасово окупованих територій України, зокрема, поширення дезінформації, пропаганди та фейкових новин. Визначено їхній вплив на свідомість та поведінку місцевого населення. Окреслено можливі шляхи протидії інформаційним загрозам для забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: медіапростір, тимчасово окуповані території, фейкова інформація, маніпуляція, пропаганда.

Питання забезпечення інформаційної безпеки на тимчасово окупованих територіях України набуло особливої актуальності в контексті збройного конфлікту у 2014 р. та подальшого широкомасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 р. Окуповані регіони, зокрема частина Донбасу, Криму, а також південні і східні області, стали ареною активної інформаційної війни. Українські засоби масової інформації в цих регіонах були заблоковані або припинили свою діяльність. Їх місце посіли російські телеканали, радіостанції та інтернет-ресурси, підконтрольні окупаційній владі. Незалежні журналісти та волонтери, які прагнули поширювати достовірні відомості, зазнали переслідувань. Контроль над медіапростором цих територій перейшов до окупаційних структур, які стали застосовувати дезінформацію, пропаганду та фейкові новини як інструменти легітимізації окупації, послаблення опору населення та формування альтернативної інформаційної реальності. Цей процес призвів до монополізації та обмеження доступу населення до альтернативних джерел інформації.

Інформаційний простір тимчасово окупованих територій України характеризується системним використанням дезінформаційних технологій, пропаганди та фейкових новин як ключових інструментів інформаційної війни. Основною метою

таких методів є маніпулювання громадською думкою, побудова інформаційно-ідеологічних конструкцій, орієнтованих на легітимізацію окупації та створення позитивного іміджу окупаційної влади. Дезінформаційні кампанії акцентують увагу на дискредитації української влади шляхом поширення негативних стереотипів, легітимізації так званих «народних республік» та «референдумів», а також героїзації російських військових формувань. Також значна увага приділяється історичним маніпуляціям, які слугують ідеологічним виправданням окупаційних дій. Пропаганда на цих територіях поширюється через широкий спектр медіа – від традиційного телебачення та радіо до цифрових платформ і соціальних мереж, які часто використовують ботів і тролів для штучного розширення охоплення контенту. Фейкові сайти й інформаційні агентства на ТОТ займаються виробництвом підроблених матеріалів та сфальсифікованих документів, що дезінформують як місцеве населення, так і міжнародних спостерігачів. Прикладами дезінформації є вигадані звинувачення українських силових структур у масових порушеннях прав людини, а також фальшиві повідомлення про терористичні акти, що нібито готуються українськими «націоналістами», які часто підсилені змонтованими аудіо- і відеодоказами. Поширення таких повідомлень створює атмосферу страху й невпевненості серед населення, а також створення нестабільної та конфліктної обстановки в регіонах. Відтак, інформаційний простір тимчасово окупованих територій стає потужним інструментом ідеологічного впливу та контролю.

Враховуючи таку особливість медіапростору тимчасово окупованих територій постає необхідність розробки ефективних стратегій інформаційної безпеки, спрямованих на нейтралізацію дезінформації та відновлення доступу до достовірної інформації. Важливим компонентом інформаційної політики є підвищення рівня довіри та безпечного доступу населення тимчасово окупованих територій до незалежних медіа, що виступають одним із ключових чинників успішності інформаційних заходів. Також варто зробити акцент на розвитку медіаграмотності, що сприятиме формуванню критичного мислення, а також підвищенню здатності ідентифікувати та протидіяти маніпулятивним та деструктивним інформаційним повідомленням. Важливо також налагодити міжнародну співпрацю для обміну досвідом та посилення кібербезпеки в інформаційному просторі.

Oksana Pryhornytska,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4548-4825>,
Junior Researcher,
Department of Operational Information,
Information and Analytical Support Service,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: oksana07pr@gmail.com

Information warfare in conditions of occupation: analysis of the media space of the temporarily occupied territories of Ukraine

The features of the media space of the temporarily occupied territories of Ukraine are analyzed, in particular, the mechanisms of disinformation, propaganda and fake news dissemination. Their impact on the consciousness and behavior of the local population is determined. Possible ways of countering information threats to ensure information security are outlined.

Keywords: media space, temporarily occupied territories, fake information, manipulation, propaganda.

Симоненко Олена Василівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>,

кандидатка політичних наук, старша наукова співробітниця,

аналітично-прогностичний відділ,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: o.symonenko@nbuv.gov.ua

Вітчизняний практичний досвід залучення організацій ICA, ICOM, IFLA і ICOMOS для збереження культурної спадщини в умовах військового стану

У дослідженні розкривається сучасний досвід діяльності організацій ICA, ICOM, IFLA та ICOMOS у сфері збереження культурної спадщини України в умовах військового стану. Особливу увагу приділено теоретичним основам та практичним аспектам діяльності цих організацій, які спрямовані на збереження культурних цінностей, а також аналізується їхній вплив на формування міжнародної практики у цій сфері.

Ключові слова: культурна спадщина, військовий стан, міжнародні організації, ICA, ICOM, IFLA, ICOMOS.

Серед нагальних проблем, які нині має вирішувати українське суспільство, є збереження культурної спадщини в умовах надзвичайних ситуацій, що виникають внаслідок військової агресії РФ. Після 2014 р., а особливо з 2022 р., професійна спільнота України опинилася перед безпрецедентними викликами, пов'язаними з воєнними діями, техногенними та природними катастрофами. У цьому контексті важливу роль відіграють міжнародні організації, зокрема Міжнародна рада архівів (ICA), Міжнародна рада музеїв (ICOM), Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) і Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS). Їх діяльність у співпраці з вітчизняними фахівцями дозволила сформувати адаптивні, науково обґрунтовані механізми реагування та стратегії збереження національної культурної спадщини в сучасних реаліях України.

Масштабні руйнування культурних пам'яток внаслідок російської військової агресії зараз як ніколи актуалізують питання залучення міжнародних організацій для збереження культурної спадщини.

Вивченню особливостей цієї проблематики свої праці присвятили: Акуленко В., Катаргіна Т., Ковальчук А., Ковтанюк Ю., Мазур Т., Надирова О., Симоненко О. та інші. Серед зарубіжних дослідників слід виокремити роботи: Дадсон Е. (Dadson E.), Косцєєв Марк Р. Х. (Kosciejew M.R.H.); Метьюс Г., Ноулз Г., Сміт І. (Gr. Matthews, G. Knowles, Y. Smith) та інші.

Слід зазначити, що зазначені міжнародні організації використовують різноманітні методи допомоги та поширення інформації про надання допомоги як перед, так і після виникнення надзвичайних ситуацій. Неодноразово вони виступали й з офіційними заявами щодо руйнування чи знищення культурної спадщини під час надзвичайних подій, в тому числі під час збройних конфліктів та політичної нестабільності.

Наприклад, їх спільна декларація щодо ситуації в Україні від 30 травня 2024 р. рішуче засуджує напади та знищення музеїв, архівів, бібліотек і пам'яток, оскільки вони є важливою та унікальною частиною культури. В своєму зверненні ICA, ICOM, ICOMOS та IFLA закликали усі сторони, залучені в конфлікт, поважати та захищати всі бібліотеки, архіви, музеї та пам'ятки.

Окрім офіційних заяв, дані організації впроваджують ряд інших заходів та проєктів. Зокрема, Міжнародна рада архівів спільно з українськими держархівом впроваджує масштабний проєкт з екстреної цифрової консервації архівних документів, особливо тих, які опинилися під загрозою через воєнні дії. Зокрема проводяться тренінги з цифрового збереження і реагування на надзвичайні ситуації. Учасникам надають знання щодо алгоритмів евакуації, документообігу під час кризи та цифрового резервування цінної інформації. В результаті багатьох напрацювань розроблено посібники щодо негайного реагування у випадках масштабних руйнувань та екстреної евакуації архівів.

Подібний підхід до збереження культурної спадщини в надзвичайних ситуаціях демонструє і Міжнародна рада музеїв. ICOM та її національний підрозділ активно надають українським музеям консультації, матеріальну допомогу, обладнання для цифровізації та інструкції для порятунку колекцій. Серед іншого, ICOM організовує конференції, тренінги, де поширює інформацію про Надзвичайний червоний список ICOM-Україна, з метою запобігання незаконному вивезенню з України і торгівлі її культурними цінностями.

В свою чергу, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ активно пропагує комплексний підхід, що передбачає запобігання, контроль та відновлення після надзвичайних ситуацій, залучення громадськості та інституцій, а також впровадження інноваційних технологій для захисту культурних цінностей.

Також важливим досягненням IFLA в цій сфері є створення у 2015 р. Реєстру ризиків для документальної спадщини. До речі, подібні реєстри існують для музеїв від ICOM та пам'яток від ICOMOS.

В даному контексті слід додати, що з моменту початку військових дій в Україні Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ активно долучилася до міжнародних зусиль з захисту культурної спадщини. Як стверджувалося в одній із заяв, IFLA співпрацюючи із Blue Shield International та ЮНЕСКО та з іншими організаціями-засновниками Blue Shield, ICOM, ICA та ICOMOS, а також з Українською бібліотечною асоціацією, створили спеціальну групу ІФЛА, яка залучає експертів із ряду комітетів ІФЛА для роботи над практичними завданнями на місцях.

В даному контексті важливо також відмітити роль Міжнародної ради з охорони пам'яток та визначних місць в збереженні історичних пам'ятників та культурних об'єктів при надзвичайних ситуаціях. ICOMOS активно підтримує Україну в цей складний період, надаючи експертну допомогу та сприяючи міжнародному співробітництву. Зокрема, ICOMOS разом з ICCROM здійснили спільну місію в Україну для аналізу руйнувань, надання технічної допомоги й розвитку національної стратегії з реагування та планування відновлення об'єктів культурної спадщини. До речі, до цієї справи були залучені як місцеві експерти так і державні структури.

Отже, міжнародна співпраця ICA, ICOM, IFLA та ICOMOS відіграє ключову роль у трансфері знань, залученні ресурсів і адвокації захисту національної спадщини. Завдяки спільним зусиллям цих організацій, наша країна має змогу скористатися передовими практиками та отримати необхідні ресурси для збереження своєї куль-

турної спадщини. Як свідчить український досвід, у сфері архівної, музейної, бібліотечної та пам'яткоохоронної роботи в умовах воєнної загрози, присутня висока адаптивність професійної спільноти. З іншого боку, збереження культурної спадщини вимагає подальшої інтеграції міжнародних стандартів, посилення освітніх ініціатив та розробки національних стратегій.

Elena Symonenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8698-9280>,

PhD in Political Science, Senior Researcher,

Analytical and Forecasting Department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: o.symonenko@nbuv.gov.ua

National Practical Experience of ICA, ICOM, IFLA, and ICOMOS in the Context of Cultural Heritage Preservation under Martial Law

The study examines the current national experience of the activities of ICA, ICOM, IFLA, and ICOMOS in the field of preserving Ukraine's cultural heritage under martial law. Special attention is given to the theoretical foundations and practical aspects of these organizations' work aimed at safeguarding cultural assets. The paper also analyzes their influence on the development of international practices in this area.

Keywords: cultural heritage, emergencies, international organizations, ICA, ICOM, IFLA, ICOMOS.

Сісіна Людмила Леонідівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>,

молодша наукова співробітниця,

відділ синтезу соціокультурних мережевих ресурсів,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: milamila1951@ukr.net

Формування екологічної свідомості населення – стратегічне завдання бібліотек

Розглянуто питання формування екологічної свідомості користувачів бібліотек. Доведено, що компетентність бібліотечних працівників щодо вибору ефективних форм і методів екологічного виховання сприяє формуванню в населення навичок гармонійної взаємодії з природним середовищем з метою сталого розвитку та збереження його для майбутніх поколінь.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічні знання, екологічна культура, навички, природне середовище, Green library, Libraries4Future.

Наслідки природних і техногенних катастроф доводять, що наша планета Земля – малозахищена. Мільйони тон дрібного піщаного пилу пустелі Сахара долають відстані і природні перешкоди – воду, ліси і гори. Його виявляють навіть у Карибському басейні та Південній Америці. Пилові бурі мають природне похо-

дження, але на інтенсивність та періодичність їх появи відчутно впливає діяльність людини, пов'язана насамперед зі зменшенням площ природних водойм та рослинного покриву. Людство нищить себе і середовище свого існування і через збройні конфлікти та війни, що спалахують на різних континентах. Великих, іноді непоправних, збитків довкіллю завдає війна Росії проти України. Найбільший вплив воєнні дії чинять на атмосферу через пожежі та вибухи. Внаслідок обстрілів позицій, підриву складів боєприпасів і техніки в повітря потрапляють дрібнодисперсний пил, оксиди азоту, оксиди сірки, альдегіди тощо.

У 2024 р. відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція «Природа в окупації – 10 років російської військової агресії проти довкілля. Перспективи відновлення природоохоронних територій України». Її організувало громадське об'єднання «Всеукраїнська екологічна ліга». Йшлося про проблеми територій, які мають важливе значення для захисту біорізноманіття та збереження клімату. Наголошувалось, що воєнні дії спричиняють забруднення вибуховими та небезпечними речовинами ґрунтів і вод, забруднення повітря токсичними газами під час обстрілів, руйнування природних ландшафтів через зведення фортифікаційних споруд, загибель рослин і тварин у лісових пожежах.

У всьому світі вчені та громадські рухи б'ють на сполох через екологічні проблеми та спонукають до пошуку шляхів захисту довкілля й порятунку цивілізації від загрози зникнення. І приходить розуміння, що для подолання глобальної соціально-екологічної кризи потрібна трансформація людської свідомості – брати від природи не більше, ніж треба, даючи їй змогу відновлюватися, узгоджувати соціальні потреби з можливостями природи та дбати про збереження усіх представників біосфери. Отже, постає нагальна потреба формування екологічної свідомості, що передбачає екологічні знання, зокрема правову обізнаність, екологічне мислення, набуття навичок гармонійної взаємодії з природою, зрештою – екологічну культуру.

На формування свідомого забезпечення сталого розвитку та захисту природного середовища спрямовані міжнародні документи – угоди, конвенції, декларації: Стокгольмська декларація з питань навколишнього середовища людини (1972), Всесвітня хартія природи (1982), Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток (1992), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998), Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року (2015) та ін. Ці документи є інструментами для формування екологічної свідомості членів суспільства, забезпечення сталого розвитку і спрямовані на збереження навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь. Цій самій меті підпорядковані й міжнародні дні та події екологічного календаря: Всесвітній день водних ресурсів, Всесвітній день землі, Міжнародний день захисту клімату, Міжнародний день запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів та ін.

Світова бібліотечна спільнота усвідомлює свою роль у реалізації стратегічних екологічних завдань, визначених міжнародними документами, які підкреслюють важливість участі громадськості у прийнятті рішень щодо охорони довкілля та забезпечення сталого розвитку, та у формуванні в суспільстві відповідального ставлення до використання природних ресурсів. Як суспільний інститут саме

бібліотеки надають широкий доступ до інформаційних ресурсів та створюють сприятливе освітнє середовище усім віковим категоріям і верствам населення.

Вже понад 20 років бібліотеки світу, зокрема й України, є учасниками екологічного руху «Green library». Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) нагороджує зелені бібліотеки за екологічні ініціативи та вагомий внесок у екологічну просвіту і діяльність у рамках конкурсу IFLA Green Library Award. У 2024 р. на цьому конкурсі друге місце в номінації «Найкращий проєкт зеленої бібліотеки» посів проєкт «Екологічний простір “Зелена бібліотека”: у пошуках екогероїв та виходу з екологічної кризи» бібліотеки на Пріорці для дітей (Київ) – за створення сучасного багатофункціонального простору, головним завданням якого є екологічне виховання, формування екологічної культури та свідомості дітей і молоді.

У 2020 р. міжнародний рух Libraries4Future оприлюднив Декларацію принципів, якою визначає бібліотеки як місця навчання та інформації, а роль бібліотечних працівників та користувачів бібліотек – як суб'єктів захисту клімату та сприяння сталому розвитку. Застосовуючи до різних вікових категорій відповідні форми і методи роботи, бібліотеки долучають населення до екологічних рухів і конкурсів та участі у відзначенні міжнародних екологічних дат і подій з метою формування у членів суспільства природоохоронного світогляду і навичок будувати гармонійні відносини з природою. Вони й самі стають «зеленими бібліотеками», «насіннєвими бібліотеками», «пляжними бібліотеками» і власним прикладом втілюють ініціативи екологічної, економічної, соціальної стійкості.

Завдяки акумульованим протягом віків надбанням цивілізації бібліотеки набувають універсальної компетенції, практично важливої у справі екологічної освіти й екологічного виховання, яке складається із засвоєння екологічних знань, розуміння взаємозв'язку і закономірностей розвитку природи і суспільства та наслідків споживацького ставлення до природи і формування на підставі отриманих знань екологічного мислення, екологічної етики, екологічної культури, зрештою – становлення екологічно свідомої особистості, що є неодмінним чинником у вирішенні екологічних проблем.

У справі екологічного виховання бібліотеки співпрацюють з викладачами начальних закладів, державними і громадськими екологічними організаціями, спеціалістами-екологами, санітарними лікарями, екологічними центрами для школярів, запрошують їх на масові заходи, які проводять для населення. Бібліотеки напрацьовують спеціальні інформаційно-комунікативні форми роботи щодо екологічного виховання, формування екологічної свідомості, екологічної поведінки, екологічної відповідальності: екобесіди, екологічні дебати, екологічні тренінги, конкурси, усні журнали, вікторини, ігри, виставки книг, театралізовані дійства, бібліографічні огляди, зустрічі з краєзнавцями, екскурсії, лекції, екотрибуни, фото-конкурси відеорепортажі, театралізовані вікторини тощо.

Сучасною ефективною інтерактивною формою навчання, виховання та формування екологічної свідомості є тренінги, вони передбачають виконання практичних вправ та взаємодію учасників. Атмосфера спілкування у взаємодії сприяє кращому засвоєнню знань та розвиває навички, які можна застосувати на практиці. Форма тренінгу передбачає залучення в процес навчання усього потенціалу учасника: його соціальної, емоційної, інтелектуальної компетентностей, самостійності, здат-

ності до прийняття рішень та взаємодії. У результаті тренінги допомагають усвідомити важливість екологічних проблем та необхідність їх вирішення. Бібліотеки практикують тренінги з сортування відходів, тренінги з раціонального використання природних ресурсів, тренінги з екологічного землеробства, з екологічного туризму тощо.

Отже, компетентність працівників бібліотек щодо вибору ефективних форм і методів екологічного виховання сприяє формуванню екологічної свідомості в користувачів, норм і правил їхніх взаємовідносин з навколишнім світом та здатності до застосування набутих знань і навичок у реальному житті.

Liudmyla Sisina,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>,

Junior Researcher,

Department of Synthesis of Socio-Cultural Network Resources,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: milamila1951@ukr.net

Formation of environmental awareness of the population – a strategic environmental task of libraries

The issue of forming the ecological consciousness of library users is considered. It is proven that the competence of library workers in choosing effective forms and methods of ecological education contributes to the formation of skills in the population for harmonious interaction with the natural environment for the purpose of sustainable development and its preservation for future generations.

Keywords: environmental education, environmental knowledge, environmental culture, skills, natural environment, Green library, Libraries4Future.

Соколов Віктор Юрійович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>,

кандидат історичних наук, доцент,

головний бібліотекар,

науково-дослідний відділ,

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,

Київ, Україна

e-mail: socolv@i.ua

Генезис та подальший розвиток професії «юридичного бібліотекаря» в країнах Західної Європи та США

Визначено зміст поняття «юридичний бібліотекар». Окреслено історію формування зазначеної професії та розвиток освітніх стандартів для юридичних бібліотекарів у контексті становлення юридичних бібліотек в країнах Західної Європи та в США. Охарактеризовано особливості формування професійних вимог до «бібліотекаря-юриста». Проаналізовано об'єктивні чинники підвищення ролі юридичних бібліотекарів у розширенні соціальних функцій, послуг та розвитку діяльності бібліотеки в цілому.

Ключові слова: історія бібліотечної справи, бібліотечна професіологія, бібліотечна освіта, юридична бібліотека, бібліотекар-юрист, юридичний бібліотекар.

Нині бібліотекарі повинні опрацьовувати та вивчати значний масив законодавчих та інших нормативних актів, що надають легітимність їх діяльності та регулюють основні напрями розвитку бібліотек. Вивчення юридичних норм, дотичних до бібліотечної сфери, та їх вчасне застосування на практиці дозволяє реалізувати правоздатність бібліотеки як соціального інституту і суб'єкта права, визначати оптимальні форми взаємодії з користувачами і партнерами, виявляти законні шляхи ресурсних надходжень та обґрунтовувати можливі види економічної діяльності. В Україні в окремих бібліотеках іноді запрошують на роботу юристів не тільки на основі тимчасових договорів, але й на посаду юрисконсульта, якіне тільки укладають певні угоди, а й захищають, при необхідності, права бібліотеки в судах, готують всі необхідні документи для проведення тендерів, аукціонів тощо. Окрім того, зі збільшенням кількості бібліотек юридичного профілю, обізнаність бібліотекарів у юридичній сфері набуває вагомої теоретичної і практичної значущості й актуальності.

За останні 200 років у країнах Західної Європи та в США поступово сформувався своєрідний різновид бібліотечної професійної спеціалізації – «бібліотекар-юрист» або «юридичний бібліотекар» – фахівець з юридичної інформації, який працює у бібліотечних закладах установ судової системи, юридичних фірм, юридичних навчальних закладів, різних державних організацій тощо. Нині термін «юридичний бібліотекар» широко використовується в англomовних та німецькомовних країнах Європи, а також у Франції, Швеції та в деяких інших державах. Зазвичай юридичний бібліотекар відповідає не лише за юридичну літературу в бібліотеці, а й за вирішення юридичних питань у бібліотеці, у зв'язку з чим його іноді називають «бібліотечним юристом». Втім, якщо термін «бібліотечний юрист» наголошує на юридичній складовій, для «юридичного бібліотекаря» – бібліотечна складова є домінуючою. Поволі у західноєвропейських країнах та в США сформувалося декілька аспектів значення цього поняття, які утворюють два основних напрями його змісту: як спеціаліста певного фахового рівня та як бібліотекаря на певній посаді, що охоплює окремі елементи правової сфери діяльності. Отже, «бібліотекар-юрист» (Б.-ю.) або «юридичний бібліотекар» (англ. «law librarian» – юридичний бібліотекар) – це: 1) вищий рівень кваліфікації бібліотекаря в юридичних бібліотеках; 2) посада бібліотекаря за фахом, що має також юридичну освіту чи відповідний спеціальний кваліфікаційний рівень в галузі правознавства або посада, яку займає юрист, що працює бібліотекарем, переважно в юридичній бібліотеці чи в спеціалізованому підрозділі провідних універсальних публічних або відомчих бібліотек. Звичайно, формування спеціалізованої діяльності Б.-ю. була у значній мірі пов'язана з розвитком книжкових зібрань з юридичної літератури, а надалі (з кінця XVIII ст.) – з становленням юридичних бібліотек, наприклад, бібліотек юридичних товариств.

На рубежі XVIII–XIX ст. почав формуватися зміст терміну «юридичний бібліотекар», який в англосаксонському світі з'явився раніше, ніж термін «бібліотекар-юрист» в європейських країнах, який почали використовувати у США у пер. пол. XIX ст. Наприклад, в штаті Міннесота у 1849 р. використовували поняття «state librarian» – «державний бібліотекар» або «state law librarian» – «бібліотекар держав-

ного права», який обіймав посади як бібліотекаря, так і особистого секретаря губернатора штату. У II пол. XIX ст. термін «юридичний бібліотекар» набув офіційного вжитку, що частково підтверджується, наприклад, виданням у 1887–1890 рр. у м. Сан-Франциско журналу «Юридичний бібліотекар» («Law Librarian»).

На рубежі XIX–XX ст., через брак офіційних програм з юридичного бібліотечного навчання, більшість Б.-ю. отримували необхідні знання безпосередньо на роботі. Втім, книжкові фонди юридичних бібліотек швидко зростали, користувачі вимагали більш складних послуг, функціонування юридичних бібліотек ставало все складнішим. З часом, юридичні бібліотекарі та деякі юристи приходили до усвідомлення необхідності створення офіційних освітніх програм для Б.-ю.

У 1876 р. для координації та покращення роботи бібліотек в США було створено «Американську бібліотечну асоціацію» (ALA), головним завданням якої було «дозволити бібліотекарям виконувати свою поточну роботу легше та з меншими витратами». В цей же час були запропоновані перші формалізовані навчальні програми з бібліотечної освіти. У 1891 р. для покращення роботи юридичних бібліотек у штаті Каліфорнія було вперше організовано мережу таких установ, що працювали не тільки для юристів, а й для широкої громадськості та фінансувалися за рахунок судових зборів та плати за реєстрацію. Бібліотеки корпоративних та приватних юридичних фірм перебували на рубежі XIX–XX ст. лише у зародковому стані.

У 1906 р. для розвитку юридичних бібліотек, піднесення престижу професії юридичного бібліотекаря, формування освітньої підготовки Б.-ю. та забезпечення лідерства в галузі юридичної інформації була створена «Американська асоціація юридичних бібліотек» (AALL), до якої увійшли 25 бібліотекарів з різних юридичних бібліотек. Нині AALL налічує понад 5000 членів, які представляють понад 1600 юридичних бібліотек. На рубежі XX–XXI ст. частка академічних Б.-ю. («академічні юридичні бібліотеки» у розумінні – бібліотеки юридичних навчальних закладів) становила приблизно 30% від загальної кількості членів AALL, приблизно 40% Б.-ю. було з юридичних бібліотек приватного сектору, 26% – з бібліотек судів та адвокатських контор.

У I пол. XX ст. юридичні бібліотеки продовжували розвиватися і в країнах Європи, куди все частіше на посаду бібліотекарів почали брати юристів з науковим ступенем або бібліотечних фахівців – знавців юридичної літератури. Серед Б.-ю. в Європі широковідомими були видатні німецькі юристи та вчені-дослідники такі, як Фр. Ліст, Г. Треплін та ін. Так, наприклад, Генріх Треплін (Heinrich Treplin) (1884–1970), після вивчення права і здобуття докторського ступеня (1915) з 1922 р. працював у бібліотеці Лейпцизького університету. У 1925 р. він оприлюднив працю «Питання бібліотечного права» («Bibliotheksrechtliche Fragen»), у 1933 р. написав розділ «Бібліотечне право» («Das Bibliotheksrecht») для другого тому «Посібника з бібліотекознавства» («Handbuchs der Bibliothekswissenschaft»), який у 1961 р. перевидавав з доповненнями. Майже в цей самий час працював ще один німецький Б.-ю., що писав праці з бібліотечного права, – Фрідріх Вільгельм Людвіг Оскар Ліст (Friedrich Wilhelm Ludwig Oskar List) (1887–1965), який у 1928 р. опублікував свою працю «Нарис бібліотечного права» («Grundriß eines Bibliotheksrechts»). Втім, лише

у 2021 р. вийшов перший підручник з основ «юридичної бібліотечної справи» З. Джойнер та К. Ласковського «Вступ до юридичної бібліотечної справи» («Introduction to law librarianship»), який дає обґрунтовані відомості для критичного сприйняття матеріалу та переосмислення діяльності та особливостей професії Б.-ю.

Отже, розвиток публічних юридичних бібліотек багатьох країнах Європи та в США у XX ст. спонукав становлення нової професії – «юридичний бібліотекар», а також формування нової бібліотечної галузі – «юридична бібліотечна справа» («law librarianship»), при цьому розвиток юридичних бібліотек майже на 100 років випереджав розвиток перших освітніх програм з юридичної бібліотечної справи. Нині існує багато видів юридичних бібліотек, які поділяються на три основні категорії: державні, «академічні» та бібліотеки юридичних фірм. Переважно всі провідні державні юридичні бібліотеки відкриті для громадськості та наполегливо працюють над тим, щоб зробити свої матеріали доступнішими для пересічних людей. Розуміння законотворчої діяльності та законів, легкість доступу користувача до правової інформації є життєво важливими соціальними важелями для розвитку демократії та її впровадження у суспільне життя. Отже, розвиток юридичних бібліотек є необхідною ланкою розбудови демократичної держави, а діяльність Б.-ю. стає основою для розширення ролі адвокатури, правового просвітництва та суспільного інформаційно-правового обслуговування користувачів бібліотек. Нині юридичні бібліотекарі знаходяться на передовій правових технологій, оскільки розробляються нові інструменти для забезпечення доступу та до аналізу правової інформації, включаючи досягнення, пов'язані зі штучним інтелектом, повнотою інформаційних даних та візуалізацією інформації.

Viktor Sokolov,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>,

Candidate of historical sciences (Ph. D.),

Associate Professor,

Chief Librarian of the Research Department,

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: socolv@i.ua

The genesis and further development of the profession of «law librarian» in Western Europe and the USA

The content of the concept of «law librarian» is determined. The history of the formation of the specified profession and the development of educational standards for law librarians in the context of the formation of law libraries in Western European Countries and the USA are outlined. The features of the formation of professional requirements for a «law librarian» are characterized. The objective factors of increasing the role of law librarians in expanding social functions, services and the development of library activities in general are analyzed.

Keywords: history of librarianship, library profession, library education, law library, legal librarian, legal librarian.

Спіріна Світлана Валентинівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>,
молодша наукова співробітниця,
відділ обслуговування інформаційними ресурсами,
Національна юридична бібліотека,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
e-mail: pilgrim1715@ukr.net

До питання про документування збитків України і втрат населення під час російсько-української війни

Розглянуто ситуацію щодо шкоди, яку завдала російська агресія в Україні, висвітлено варіанти відшкодування збитків волонтерськими та державними структурами в Україні та міжнародними організаціями. Звертається увага на діяльність Реєстру збитків для України, його функції та акцентується увага на вдосконаленні роботи Реєстру з майбутнім створенням Компенсаційної комісії для визначення розміру компенсації та можливості відповідного відшкодування.

Ключові слова: Реєстр збитків України, «Відновлення», російсько-українська війна, відшкодування збитків, компенсація моральних страждань, класифікація заяв про відшкодування збитків.

Четвертий рік йде російсько-українська війна, від ударів шахедів та балістики руйнуються житлові будинки, соціальна інфраструктура, мирні люди зазнають морально-психологічних та тілесних ушкоджень, гинуть дорослі й діти. Щодня кількість збитків зростає, від повітряних ворожих атак страждають національні святині, музеї, театри, адміністративні споруди, інфраструктура, бізнес, житловий і приватний сектор. Тож виникає необхідність ретельної фіксації завданої шкоди. Серед не менш важливих збитків – психологічні та фізичні травми, які зазнали українці під час безпосереднього контакту з російською армією та під час ворожих повітряних атак, що призводять до фізичного і морального виснаження, втрати майна, як наслідок – вимушеного переміщення.

Збір доказів збитків має на меті зафіксувати та задокументувати масштаби завданої Україні шкоди з перспективою притягнення до відповідальності винних та доведення необхідності відшкодування збитків країною-агресором. Окрім вирішення даної ситуації з глобальної точки зору, не менш важливим є відшкодування на рівні кожної окремої людини – чи це стосується втраченого майна, чи відшкодування морально-психологічної травми. За останніми підрахунками, російська агресія завдала збитків Україні у 500 млрд дол. США і це за щонайменшими підрахунками. Як вважають фахівці, ці суми можуть сягати трильйонів доларів (surl.li/nvsozk).

Зі свого боку, українська влада та волонтерські місцеві організації допомагають з ремонтом, забезпеченням хоча б тимчасового житла, стаціонарним лікуванням та моральною підтримкою постраждалого населення. З цією метою створена програма допомоги від держави «Відновлення» для власників житла – пошкодженого або зруйнованого через бойові дії. Крім того, під патронатом Міністерства соціальної політики в Україні має запрацювати Система обліку інформації про немайнову шкоду: йдеться про наслідки вбивств мирного населення, зниклих безвісти, втрати родичів, вимушеного переміщення.

Засудження агресивної політики росії та її дій проти людяності спонукають і міжнародні організації та цивілізовані країни підтримати Україну у зборі відповідних доказів для справедливого судового розслідування, а також створення умов для компенсації завданих збитків кожній конкретній людині. Над цією проблемою працює Міжнародний суд ООН в Гаазі, де розглядається позов України проти росії за злочин агресії проти суверенної держави. Понад 1,5 тис. біженців з України вже надали свої свідчення Варшавському центру документування російських воєнних злочинів імені Рафала Лемкіна (surl.li/qjsdyh). Європейський Союз розглядає можливість залучення заморожених російських активів для підтримки економіки України. У червні 2025 р. Україна та Японське агентство JICA підписали угоду, яка стосується надання 3 млрд доларів за ініціативою Extraordinary Revenue Acceleration (ERA). Кошти будуть відшкодовані з прибутку, отриманого від заморожених активів РФ. Ресурс буде спрямований на пріоритетні бюджетні видатки для розвитку економіки й посилення України (https://t.me/Denys_Smyhal/10416).

Ще одним дієвим ресурсом, що створений з метою документування завданої шкоди від російської агресії, є Реєстр збитків України. Про його заснування було повідомлено під час Саміту глав держав та урядів Ради Європи у Рейк'явіку 16–17 травня 2023 р. Створення даного Реєстру спонукала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України», яка була прийнята 14 листопада 2022 р. Українці вже можуть подавати свої заявки по дев'яти категоріях, а згодом мають бути відкриті нові категорії. Вже нині подано понад 20 тис. заяв до Реєстру збитків. Про основні функції Реєстру та покрокову процедуру подання заявки через портал «Дія» можна ознайомитись на сайті Реєстру збитків України (<https://rd4u.coe.int/uk/>).

Реєстр працює з 46 організаціями, волонтерами і просто небайдужими людьми. Учасники Реєстру ведуть роботу щодо інформування, консультацій та роз'яснення, а також ведуть перемовини щодо пошуку спільних рішень з формування бази Реєстру та її структурування. Заяви до Реєстру збитків можуть подавати як фізичні так і юридичні особи, і навіть сама держава Україна. У заявах розглядаються такі ситуації як вимушене переміщення в межах України; порушення особистої недоторканості; втрата майна, засобів до існування; втрата доступу до державних послуг і т. п. При цьому одна подія може розглядатися у різних категоріях – 2-х, 3-х і більше.

До співпраці з Реєстром збитків України підключилася низка державних та юридичних організацій. Серед них Міністерство юстиції України та Департамент міжнародного співробітництва, які задіяні у процесі розробки та впровадженні міжнародно-правових механізмів відшкодування збитків, отриманих в результаті збройного конфлікту. Також ведеться робота щодо вдосконалення діяльності Реєстру збитків та щонайширшого обсягу категорій, зокрема, і щодо механізму відшкодування майна завданих довіллю України збройною агресією.

Висвітленням роботи Реєстру збитків займається і така відома правозахисна організація як «Донбас СОС». На сайті організації низка статей інформує про можливості подання заявки на відшкодування майна, аналіз відповідних законодавчих актів, форми подання заявки на відшкодування до Реєстру збитків, способи оцінки збитків тощо. Про діяльність Реєстру збитків та можливість подання заявки на відшкодування інформує і Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського,

посилаючись на сайт Реєстру збитків та коментар про діяльність Реєстру провідного юриста з аналітики законодавства ГО «Донбас СОС».

Оскільки Реєстр лише накопичує дану інформацію, вирішенням якості та кількості грошової компенсації надалі має займатися майбутня Компенсаційна комісія. У процесі формування Компенсаційного фонду задіяні понад 50 країн, які зацікавлені у якнайшвидшому формуванні даної структури.

Тож, як бачимо, процес документування фізичних та морально-психологічних втрат для подальшого відшкодування збитків для України та її громадян продовжується і вдосконалюється, у його роботі задіяні міжнародні урядові та волонтерські структури, низка демократичних країн бере участь в обговоренні питання виплат репарацій російською федерацією, над втіленням цієї теми працюють відповідні фахівці. До того ж, вивчення даного питання у полі зору наукових працівників, які беруть участь в роботі над розширенням тем і відповідних категорій переліку збитків, а також і тих, хто вивчає і поширює дану інформацію.

Svitlana Spirina,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8962-0550>,

Junior Researcher,

Information Resources Service Department,

National Law Library,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: pilgrim1715@ukr.net

On the issue of documenting Ukraine's losses and population losses during the Russian-Ukrainian war

The situation regarding the damages caused by Russian aggression in Ukraine is considered, and options for compensation for damages by volunteer and state structures in Ukraine and international organizations are highlighted. The activities of the Register of Losses for Ukraine, its functions, and the focus of attention on the creation of a Compensation Commission to determine the amount of compensation with the possibility of appropriate reimbursement are considered.

Keywords: Register of Damages of Ukraine, e-Restoration, Russian-Ukrainian war, compensation for damages, compensation for moral suffering, classification of claims for compensation for damages.

Терещенко Ірина Юріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3526-2460>,

молодша наукова співробітниця,

відділ оперативної інформації,

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: iryna777ter@gmail.com

Інклюзивні послуги в бібліотеках: досвід створення доступного простору в територіальних громадах

У дослідженні проаналізовано досвід формування доступного бібліотечного середовища в територіальних громадах, що відповідає актуальним суспільно-інформаційним запитам. Звернено увагу на досягнення окремих територіальних громад щодо вразливих верств населення, які сприяють їх інтеграції та адаптації у суспільстві, зокрема за допомогою бібліотек.

Ключові слова: інклюзивність, бібліотека, бібліотечні послуги, відкритий простір.

В умовах сьогодення бібліотеки виходять далеко за межі своєї традиційної ролі та активно реагують на виклики. Російська військова агресія проти України – суттєвий чинник збільшення кількості людей із фізичними та когнітивними порушеннями, погіршення морально-психологічного стану українців, зокрема переселенців і біженців через війну й окупацію. Такі тенденції підкреслюють важливість розширення соціальної інтеграції та впровадження принципів інклюзивності у всіх сферах життя, зокрема у бібліотечно-інформаційній діяльності; актуалізують роль бібліотечних закладів у забезпеченні рівного доступу всіх членів громади до знань, освітніх, культурних ресурсів. Поняття доступності охоплює не лише фізичний доступ до будівель і приміщень, а й формування сприятливих психосоціальних та технологічних умов, що враховують різноманітні потреби користувачів. За підтримки представників влади, громадськості, благодійних фондів вітчизняні бібліотеки дедалі активніше реалізують принципи інклюзивності, які спрямовані на створення доступності і комфорту.

Так, на виконання Плану заходів у 2023 – 2024 рр. з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні – забезпечення осіб з інвалідністю необхідними засобами доступу до Інтернету в установах освіти та культури, зокрема у бібліотечних закладах (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-%D1%80#Text>), в двох публічних бібліотеках міста Кривий Ріг були оснащені комп'ютерні місця програмним забезпеченням NVDA (сучасні тифлоінформаційні технології) для людей з вадами зору: у Центральній бібліотеці КЗК «Міська бібліотека для дорослих» КМР та Бібліотеці-філії №24 КЗК «Міська бібліотека для дорослих» КМР (URL: <https://www.lib.dp.ua/zir.html>).

Команда Львівської муніципальної бібліотеки на базі Сенсотеки запустила курси цифрової грамотності для ветеранів та цивільних з порушенням зору. Курси включають користування програмним забезпеченням на смартфоні, планшеті, ноутбучі та комп'ютері. Індивідуальна допомога в адаптації незрячим та людям з порушенням зору, а саме користування спеціальними додатками навігації, перегляд кіно тощо. Проєкт Сенсотека львівських бібліотекарів став фіналістом програми «The Europe Challenge 2024: Libraries, Communities and Democracy», яка збирає кращі практики бібліотечних послуг для масштабування, обміну та впровадження їх у різних бібліотеках Європи (<https://surl.li/zdwmrj>).

Відкрито кімнату для батьків з дітками у Волинській ОУНБ ім. О. Пчілки за сприяння Літературної платформи «Фронтера» в рамках проєкту «Адаптація та доступність: інклюзивна культура». У кімнаті облаштовані зони для грудного вигодовування малюків, пеленальні столики, а також місця для ігор. Всі охочі зможуть приходити сюди, щоб вчитися, працювати та долучатися до культурних заходів,

знаючи, що їхнім малюкам буде комфортно (URL: <https://suspilne.media/lutsk/927371-u-biblioteci-u-lucku-oblastuvali-kimnatu-materi-ta-ditini/>).

Отже, приклади показують, що бібліотечний сервіс в територіальних громадах активно розвивається, адаптуючись до потреб різних груп населення: ветеранів, переселенців, молоді, безробітних, людей з інвалідністю, літніх людей та молодих батьків. Такий підхід не лише забезпечує доступ до інформації, а й сприяє соціальній інтеграції та підтримці кожного члена громади.

Для втілення концепції інклюзивності бібліотеки активно впроваджують різноманітні практики. Серед них – фізична адаптація приміщень, створення альтернативних форматів інформації, використання асистивних технологій, надання послуг з читання для людей із порушенням зору та організація інклюзивних культурних подій. Всі ці дії базуються на ключових принципах, які є фундаментом доступності та визначають взаємодію бібліотеки з усіма категоріями користувачів.

Iryna Tereshchenko,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3526-2460>,
Junior Researcher,
Department of Operational Information,
Information and Analytical Support Service,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: iryna777ter@gmail.com

Inclusive services in libraries: the experience of creating an accessible space in territorial communities

The study analyzes the experience of creating an accessible library environment in territorial communities that meets current social and information needs. Attention is drawn to the achievements of some territorial communities regarding vulnerable segments of the population, which contribute to their integration and adaptation in society, in particular with the help of libraries.

Keywords: inclusivity, library, library services, open space.

Чернявська Ліна Павлівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>,
науковий співробітник,
відділ обслуговування інформаційними ресурсами,
Національна юридична бібліотека,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: lina2014.cher@gmail.com

Бібліотечні соціальні проекти як допоміжний інструмент дотримання принципів гендерної рівності в українському суспільстві

Досліджено тему співпраці бібліотек з жіночими і іншими неурядовими організаціями, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за

ознакою статі. Проаналізовано ефективність створених спільно з громадськими організаціями соціально значущих бібліотечних проєктів, спрямованих як на згуртування громад і розвиток конкретної особистості, так і загалом на просування ідей гендерного паритету у суспільстві.

Ключові слова: гендер, бібліотечні соціальні проєкти, інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек, соціально-правове інформування, гендерна рівність.

Постановка проблеми. Важливим фактором стабільного розвитку сучасного демократичного суспільства є досягнення гендерної рівності як передумови повноцінної суспільної і особистісної самореалізації людини. Оскільки чи не найголовнішими причинами існування гендерної нерівності є негативні стереотипи щодо ролі чоловіків і жінок у суспільстві, особливого значення набуває завдання зміни суспільної свідомості передусім через освіту і виховання. У цьому питанні особливої ваги набуває саме діяльність бібліотечних установ як акумуляторів і трансляторів потужних масивів якісної неупередженої, у тому числі, наукової інформації з гендерних і дотичних до них питань. Метою дослідження є аналіз форм і методів співробітництва бібліотечних установ з громадськими організаціями на шляху сприяння підвищенню рівня обізнаності громадян у гендерній проблематиці і просуванню ідеалів гендерної рівності у суспільну свідомість.

Виклад основних матеріалів дослідження. Сьогодні українські бібліотеки виступають провідними установами у створенні і розвитку єдиного масиву інформації для просування у суспільство якісної інформації з гендерної проблематики і, що дуже важливо – центрами, які сприяють подоланню цифрової нерівності (це дуже важливо для вирівнювання можливостей виробництва й споживання інформації представниками обох статей). Переважно ця бібліотечна робота здійснюється шляхом проведення широкого спектра масових заходів (презентації книг, зустрічей з громадськими, політичними і культурними діячами тощо). Активно впроваджуються в практику роботи бібліотек сучасні форми роботи: відеолекторії, електронні виставки, різні інтерактивні форми. Дуже ефективною є поширення практики співпраці бібліотек із громадськими організаціями, зокрема тими, що представляють жіночий і молодіжний рухи, органами державної і місцевої влади.

Особливу увагу у дослідженні приділено започаткованим на базі публічних бібліотек громад важливим соціально значущим проєктам. Зокрема проаналізовано досвід перетворення частини Центральної міської бібліотеки ім. Костя Солухи м. Кам'янця-Подільського (Хмельницька область) на інноваційний простір Maker Space для відкритого діалогу між громадянами та представниками влади, створений завдяки реалізації гранту від Ради Європи. Громада може його використовувати як інноваційний простір для відкритого діалогу та як центр незламності в часи блекаутів.

Серед інших успішних соціальних бібліотечних проєктів, орієнтованих на співпрацю та творчий розвиток різних соціальних груп громади, стало створення комплексного фізичного простору для реалізації людського потенціалу (м. Дунаївці Хмельницької області), молодіжного простору «Молодь діє» на базі бібліотеки села в територіальній громаді (м. Звягель Житомирської області), створення «Міського центру громадянських прав» на базі бібліотеки-філії ім. І. С. Нечуя-Левицького (м. Білгород-Дністровський Одеської області).

Цікавим є досвід партнерської співпраці з громадськими організаціями «Вінницької міської централізованої бібліотечної системи», Конотопської централь-

ної міської бібліотеки ім. С. І. Пономарьова (Сумська область) з ГО «Ліга сучасних жінок». Завдяки реалізації цих бібліотечних проєктів значно активізувалась участь молоді, жінок і ВПО в житті громад, покращилася взаємодія між громадянами та органами місцевого самоврядування, збільшився рівень довіри населення до місцевого самоврядування, поліпшився емоційний стан та юридична обізнаність населення з широкого спектра питань.

Окремо відзначено надзвичайно цікавий і корисний у сфері залученості бібліотек до просування ідей гендерної рівності у суспільстві досвід роботи бібліотек Кіровоградської області. Зокрема – досвід співпраці ОУНБ ім. Д. І. Чижевського з громадською організацією «Обласний жіночий інформаційний центр», результатом якої за фінансової підтримки Уряду Канади стала успішна реалізація проєкту «Жіноче лідерство як ресурс успішного розвитку громади». Бібліотеки Кіровоградщини започаткували нетрадиційний підхід до висвітлення гендерних питань через промоцію читання: бібліотекарі тематику гендеру поєднали з промоцією книг, розглядаючи роль статі в літературі і гендерні ролі героїв сучасних книг.

Ще одним дуже ефективним методом формування рівноправних гендерних відносин є робота клубів Документального кіно з прав людини Docudays UA, у ході яких користувачі бібліотек мають змогу подивитися фільми з правової освіти, а потім взяти участь в обговоренні піднятих, зокрема гендерних, питань. Загалом досвід роботи бібліотек Кіровоградської області з висвітлення гендерної теми є надзвичайно цінним для українських бібліотек. Для підвищення ефективності такої роботи кіровоградські фахівці, зокрема, пропонують при формуванні бібліотечних фондів враховувати потреби в комплектуванні літературою з гендерних питань; створювати в бібліотеках гендерно орієнтований візуальний простір (книжкові виставки, інформаційні експозиції); впроваджувати інтерактивні методи обговорення гендерних проблем; висвітлювати діяльність бібліотек з гендерних питань у ЗМІ та соціальних мережах.

Висновки. Останнім часом значно активізувалась робота бібліотек із утвердження в суспільстві засад гендерної рівності. Сучасні книгозбірні проводять цілеспрямовану і послідовну роботу, спрямовану на донесення до свідомості громадян наукових знань, емпіричних фактів, естетичних і морально-етичних цінностей, щодо важливості досягнення реального гендерного паритету у суспільстві. Така бібліотечна діяльність є важливим компонентом соціокультурної системи сучасного суспільства і одним із важливих елементів реалізації державної гендерної політики. Разом з цим, для підвищення ефективності гендерно-орієнтованої бібліотечної діяльності було б доцільно розширити співпрацю бібліотек із правозахисними організаціями, органами місцевої та державної влади, жіночими громадськими організаціями, а також із закладами освіти.

Lina Cherniavska,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>,
Research Associate,
Department of Information Resources Services,
National Law Library,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lina2014.cher@gmail.com

Library social projects as an auxiliary tool for promoting the principles of gender equality in Ukrainian society

The topic of cooperation between libraries and women's and other non-governmental organizations that carry out activities in the field of preventing and combating domestic violence and gender-based violence is studied. The effectiveness of socially significant library projects created jointly with public organizations is analyzed, aimed both at uniting their communities and developing a specific personality, and generally at promoting the ideas of gender parity in society. *Keywords:* gender, library social projects, information and communication activities of libraries, social and legal information, gender equality.

Юхно Сніжана Михайлівна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-5464-025X>,

молодша наукова співробітниця,

відділ обслуговування інформаційними ресурсами,

Національна юридична бібліотека,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: snijana999@ukr.net

Основні напрями наукового забезпечення правотворчої діяльності

Розкрито зміст принципу наукового забезпечення правотворчої діяльності. Виділено основні напрями діяльності науковців та наукових установ щодо науково-інформаційної підтримки правотворчої діяльності, висвітлено роль бібліотек у відповідному забезпеченні. Обґрунтовано актуальність подальших наукових досліджень проблемних питань у сфері правотворчої діяльності в контексті бібліотекознавства.

Ключові слова: принцип наукового забезпечення, наукові установи, бібліотека, інформаційний супровід.

На сьогоднішній день з метою забезпечення якості та ефективності законодавства важлива роль у процесі правотворення відводиться науковцям та науковим установам. Так, прийнятий Закон України «Про правотворчу діяльність» серед іншого підвищує роль наукової та експертної спільноти в процесі формування публічної політики про що насамперед свідчить закріплений у Законі принцип наукового забезпечення правотворчої діяльності.

Можемо погодитися з О. Томкіною в тому, що в юридичній літературі зміст наукового забезпечення правотворчого процесу розкривається через форми і методи використання в ньому наукових знань. На нашу думку із наведених нею наукових визначень найбільш широко принцип наукового забезпечення розкрито авторами академічного курсу з теорії держави і права, які характеризують принцип науковості як «забезпечення у процесі підготовки нормативних актів вивчення економічних, політичних та інших факторів розвитку суспільства, його об'єктивних потреб; залучення до розроблення правових актів наукових співробітників, фахівців у відповідній галузі права чи господарства; використання вітчизняного та зарубіжного досвіду, результатів наукових досліджень, експертних висновків; врахування

правил законодавчої техніки, що дозволяє за допомогою науки вибрати найбільш ефективні правові форми для врегулювання суспільних відносин, забезпечити об'єктивну оцінку положень проектів правових актів».

Виходячи із процитованого вбачається можливим виділити такі основні напрями діяльності науковців та наукових установ щодо наукового забезпечення правотворчої діяльності:

1. Проведення наукових експертиз законопроектів. Це діяльність, яка здійснюється з метою оцінки якості та обґрунтованості законопроекту; відповідності законопроекту законодавству та сучасному рівню наукових знань; перевірки дотримання вимог техніки нормопроєктування; аналізу рівня використання світового досвіду; прогнозування соціально-економічних, правових наслідків виконання нормативно-правового акта тощо. За результатами такої діяльності здійснюється підготовка обґрунтованого експертного висновку з усебічною оцінкою проекту нормативно-правового акта. Законом України «Про правотворчу діяльність» передбачено, що щодо нормативно-правових актів може проводитися незалежна експертиза експертними організаціями з числа наукових, освітніх, міжнародних та інших організацій відповідного профілю, експертами з числа вчених і фахівців. При цьому Законом визначено, що головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проектів законів є Національна академія наук України.

2. Науково-дослідницька діяльність. Ця діяльність передбачає здійснення науково-правового аналізу законопроектів та надання щодо них відповідних висновків. Згідно законодавства така діяльність може здійснюватися незалежними науковими установами юридичного спрямування як за власною ініціативою так і на запит парламенту. До наукових установ, що здійснюють науково-правовий аналіз законопроектів зокрема належать: науково-дослідні інститути Національної академії правових наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, науково-дослідний інститут публічного права, Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України та інші.

3. Розробка Наукової концепції розвитку законодавства України. Згідно Закону України «Про правотворчу діяльність» на Національну академію наук України покладається завдання щодо розробки Наукової концепції розвитку законодавства України – документа юридичного прогнозування рекомендаційного характеру, в якому на теоретико-емпіричній основі здійснюється системне прогнозування розвитку законодавства України, його окремих сфер, галузей та напрямів. Законом передбачено, що Наукова концепція розвитку законодавства України повинна розроблятися один раз на п'ять років та надсилатися до Кабінету Міністрів України для її врахування під час планування правотворчої діяльності.

Ефективне виконання завдань, покладених на наукові установи, неможливе без належного бібліотечно-інформаційного супроводу діяльності наукових установ та власне правотворців у контексті наукового забезпечення їх експертної та правотворчої діяльності, що зумовлює актуальність наукового дослідження щодо бібліотечно-інформаційного супроводу нормотворення.

Так, бібліотеки та їх спеціалізовані підрозділи збирають, зберігають, обробляють та надають доступ науковцям, правникам-практикам, законотворцям та іншим користувачам бібліотеки до різноманітних вітчизняних та зарубіжних джерел

правової інформації: нормативно-правових актів, міжнародних договорів, судових рішень, коментарів до законодавства, аналітичних матеріалів, дисертацій, наукових статей, монографій та інших документів і літератури, які містять правову інформацію.

Крім того, бібліотеки надають користувачам доступ до електронних баз даних, що містять правову інформацію: законодавчих сайтів, юридичних сайтів електронних бібліотек, електронних видань, що значно спрощує процес пошуку необхідної правової інформації.

Доступ до вказаної інформації сприяє ефективному здійсненню науковцями та науковими установами правових досліджень та правових аналізів у сфері правотворчості адже проведення наукових експертиз, науково-правових аналізів законопроектів, та виконання інших завдань щодо наукового забезпечення правотворчої діяльності передбачає необхідність у дослідженні великого масиву вітчизняного та зарубіжного законодавства, міжнародних договорів; огляді наукових досліджень, публікацій, юридичної літератури; ознайомлення з аналітичними матеріалами та експертними оцінками законопроектів тощо.

Розглядаючи процеси правотворення та їх науково-інформаційний супровід варто звернути увагу на діяльність Національній юридичної бібліотеки (НЮБ), що функціонує у складі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (<https://nbuviar.gov.ua>). У рамках проекту «Законодавча діяльність в Україні: громадське обговорення», науковці НЮБ здійснюють постійний моніторинг сайтів аналітичних центрів, експертних спільнот та фахівців в правовій сфері. В результаті такої діяльності виявляються, систематизуються та надаються для широкого використання аналітичні матеріали, правові висновки, коментарі юристів та інші документи, які можуть бути використані як джерело правової інформації під час здійснення науково-дослідної роботи.

Таким чином бібліотеки та їх спеціалізовані підрозділи відіграють важливу роль у діяльності наукових установ та сприяють науковому забезпеченні правотворчої діяльності.

Зважаючи на сказане на сьогоднішній день вбачається необхідність у посиленні комунікації бібліотек та наукових установ з метою більш ефективного забезпечення їх необхідною аналітично-інформаційною продукцією. До перспектив подальших досліджень варто віднести наукове вивчення таких питань: Наукової концепції розвитку законодавства України, визначеної Законом України «Про правотворчу діяльність»; зарубіжного досвіду діяльності наукових установ та бібліотек у забезпеченні правотворчої діяльності.

Snizhana Yukhno,

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-5464-025X>,

Junior Researcher,

Department of Information Resources Service,

National Law Library,

The Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: snijana999@ukr.net

Main areas of scientific support for legislative activity

The content of the principle of scientific support for law-making activities is revealed. The main directions of the activities of scientists and scientific institutions regarding the scientific support of law-making are highlighted. The role of libraries in supporting the activities of scientific institutions is elucidated. The relevance of further scientific research on problematic issues in the field of law-making in the context of library science is substantiated.

Keywords: principle of scientific support, scientific institutions, library, information support.

РОЗДІЛ 4.

БІБЛІОТЕКИ В ЦИФРОВІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ ЗНАНЬ

Вощенко Олена Іванівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4192-7374>,

докторка філософії з філології (PhD),

наукова співробітниця,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: voshchenko@nbuv.gov.ua

Проблематика представлення конволютів в електронному форматі (досвід проєкту «Репресована україніка» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)

Висвітлено значення конволютів у книжковому пам'яткознавстві. Розкрито проблематику супроводу метаданими та оприлюднення е-копій конволютів на е-ресурсах. Обґрунтовано доцільність вироблених у межах проєкту «Репресована україніка» принципів представлення конволютів на е-ресурсах «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» та ЕБ «Україніка» НБУВ.

Ключові слова: конволют, електронна колекція «Репресована україніка», електронна копія, бібліографічний опис, ретрокаталогізація, оцифрування

Конволют – це штучно створений збірник окремих друкованих видань чи рукописів, скріплених під однією палітуркою. Конволюти поділяють на видавничі та власницькі. Найбільшої популярності виготовлення конволютів досягло наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст., коли книги почали видавати великими тиражами, проте здебільшого у форматі тонких брошур із нетривкими обкладинками. Щоб продовжити користування ними, надати більш презентабельного вигляду, компактно згрупувати і т. д., їх переплітали в один том відповідно до серій, тематики, хронології видань та інших, відомих тільки власникам критеріїв.

Цінність власницьких конволютів, а отже, і їхнє значення для дослідників полягає: 1) у їхній одиничності, унікальності (оскільки групування матеріалу залежить виключно від волі власника); 2) у можливій наявності серед частин конволюта рідкісних та унікальних видань; 3) у репрезентації смаків та зацікавлень відомих діячів української культури (якщо ці конволюти належать до їхніх особових бібліотек та / чи мають відповідні власницькі знаки) або ж зрізу читацьких уподобань епохи загалом.

У колекції «Реабілітована література» теж наявні конволюти. Тому її поступова цифровізація поставила завдання адекватно представити цей різновид друкованої продукції в е-форматі.

Цифровізація конволюта, як і будь-якого примірника з колекції «Реабілітована література», складається з таких етапів: 1) відбір за пріоритетністю та внесення в річний план оцифрування; 2) ретрокаталогізація; сканування сторінок видань, створення е-копій у форматі PDF та їх супровід метаданими; 3) публікація е-копій на ресурсах НБУВ, систематизація, рубрикація та додавання гіпертекстових зв'язків.

1. У план оцифрування на рік конволют внесено як одну книжкову одиницю із зазначенням сумарної кількості сторінок його частин.

2. Ретрокаталогізація конволютів. Бібліотечний облік конволютів урегульовано пунктом 3.4 «Інструкції з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах», упровадженої наказом Міністерства культури і туризму України від 03.04.2007: «Самостійні видання, об'єднані в одній оправі (конволют), обліковуються як окремі примірники і окремі назви». Тому внесення конволютів в е-каталог бібліотеки (ретрокаталогізація) здійснюється за принципом створення окремого запису на кожне видання, що увійшло до конволюта, і надання йому окремого шифру. Наприклад, якщо загальний шифр конволюта (як одного фізичного примірника, що стоїть на полиці книгосховища), до якого входить 13 видань – РЛ № 4825, то в е-каталозі опис його першої частини є шифр РЛ № 4825 конволют 1-13.1., другої – РЛ № 4825 конволют 1-13.2., а останньої – РЛ № 4825 конволют 1-13.2.

3. Створення е-копій та супровід метаданими. Конволют сканують та обробляють за допомогою спеціальних програм як одну книжкову одиницю. Проте для кожного видання, яке до нього входить, створюють окрему е-копію у форматі PDF-файлу. У процесі реалізації проекту «Репресована література» було вироблено рішення дублювати метадані (бібліографічні описи) для е-копій із е-каталогу НБУВ (до цього е-копії описували працівники відділу оцифрування, які не є професійними бібліографами). Керуючись тим, що в е-каталозі, згідно з інструкцією, створюють окремий запис на кожне видання – складник конволюта, фахівці відділу оцифрування публікували е-копію кожної частини конволюта як самостійне видання, супроводжуючи його скопійованим із е-каталогу відповідним бібліографічним описом. Як наслідок, на е-ресурсах «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» та електронна бібліотека «Україніка» користувач отримував (повертаючись до прикладу вище) не е-копію одного тома (яким він був насправді), а 13 е-копій окремих видань. Це позбавляло конволюти, представлені в е-колекції, тотожності книжковим виданням і, відповідно, спотворювало інформацію для дослідників. Аби мінімізувати таке спотворення, у метаданих до е-копії кожної частини конволюта, розміщеної в ЕБ «Україніка», у полі «Примітки» було вказано, що це складник конволюта і зазначено відповідний шифр. Проте це не розв'язувало проблему цілком. До того ж, залишалося питання дублетності е-копій при користувацькому пошуку. Адже на е-ресурсах нерідко з'являлося дві е-копії одного видання – і як самостійної книжкової одиниці, що була оцифрована раніше, і як частини конволюта. Частина конволюта не підлягає видаленню, бо це спотворить його зміст. А е-копія окремого видання, розміщена раніше, уже описана, і її видалення знівелювало б працю фахівців. До того ж, в е-форматі обкладинку (а в одному випадку і зміст, від руки написаний на передньому форзаці) за такого підходу прикріплювали тільки до опису першої частини конволюта. Тоді як у реальності як зміст, так і обкладинка, звичайно ж, стосувалися його повного обсягу. Наведені факти дали підстави для висновку, що

інструкція, згідно з якою здійснювали ретрокаталогізацію конволютів, не може бути застосована і до створення та оприлюднення їхніх е-копій.

Тому було вироблено колективне рішення представляти конволют на е-ресурсах НБУВ як цілісну книжкову одиницю – один запис, який включає бібліографічні описи всіх частин, але під спільним заголовком. Зразок такого заголовка було розроблено фахівчиною з ретрокаталогізації: назва колекції (напр., «Реабілітована література»); шифр (напр., РЛ № 4825); кількість частин конволюта через дефіс (напр., 1-13). Поле «Назви» має такий формат: «Ч. 1 (1905)», «Ч. 2 (1906)», і т. д. (розташовано у стовпчик). У поле «Дати» внесено роки видання всіх частин конволюта. У полі «Колекції» розкрито тематику конволюта відповідно до рубрикації е-колекції («Репресована україніка» чи «Репресована література»): напр., «Держава та право», «Історія – Всесвітня історія», «Народне господарство – Сільське господарство» та ін. Під полем «Колекції» розташовано 13 окремих PDF-файлів, кожен з яких відображає певну частину конволюта й має відповідний заголовок («Ч.1», «Ч.2» та ін.). При відкритті PDF-файлу ліворуч з'являється панель з бібліографічними даними всіх частин. Це дозволяє користувачеві цілком уявляти структуру реального конволюта. У полі «Опис документа» продубльовано заголовок і внесено опис кожної частини конволюта як окремого видання (напр.: «Ч. 1: Доманыцький, Василь. Товариьски крамныци (потребытелььски товариства). 1905. 40 с.)).

Також рубрикація е-колекції «Репресована україніка» містить рубрику «Рідкісні примірники – Конволюти». Клікнувши на неї, користувач отримує підбірку всіх конволютів, що наразі входять до складу цієї е-колекції.

Є підстави стверджувати, що вироблені принципи опису та розміщення е-копій конволютів дозволяють максимально передати для користувача е-ресурсів НБУВ специфіку цих унікальних книжкових видань. Напрацьований досвід може бути використаний для оцифрування та оприлюднення е-копій конволютів розробниками інших е-ресурсів.

Olena Voshchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4192-7374>,

PhD in Philology, Researcher,

Information and Communication Technologies Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: voshchenko@nbuv.gov.ua

Representing convolutes in electronic format(the “Repressed Ukrainica” case)

The paper examines the role of convolutes in book heritage studies, focusing on metadata description and the dissemination of their digital copies. It justifies the application of principles elaborated within the project “Repressed Ukrainica” for presenting convolute e-copies in the “Digital Library of Historical and Cultural Heritage” and the “Ukrainica” e-library of the Vernadskyi National Library of Ukraine.

Keywords: convolute, “Repressed Ukrainica” e-collection, e-copy, bibliographic description, retrospective cataloguing, digitization

Гарагуля Сергій Сергійович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5564-9494>,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
відділ інформаційно-комунікаційних технологій,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: garagulia@nbuv.gov.ua

Наукова бібліотека в цифровому суспільстві: нові ролі, технології, взаємодії

Проаналізовано зміни характеру взаємодії наукових бібліотек із користувачами в парадигмі цифрового суспільства. Визначено ключові фактори, що сприятимуть реалізації науковими бібліотеками своїх функцій в умовах стрімкого технологічного розвитку суспільства й зростання вимог цільової аудиторії.

Ключові слова: відкрита наука, дослідницька інфраструктура, хмарні технології, цифрова культура, цифрове посередництво, штучний інтелект

Цифровізація всіх сфер життя кардинально змінює роль і функціонування наукових бібліотек. У цифровому суспільстві, де інформація генерується, поширюється й споживається в динамічному темпі, бібліотеки вже не обмежуються зберіганням друкованих джерел чи обслуговуванням читачів у фізичних читальних залах. Вони перетворюються на потужні хаби знань, досліджень і комунікації, що забезпечують цифрову підтримку наукового, освітнього та культурного процесу. Ця трансформація вимагає нових підходів, інтеграції сучасних технологій та переосмислення взаємодії з користувачами. У добу цифрової трансформації наукова бібліотека перестає бути лише сховищем знань – вона стає активним учасником наукової комунікації, освітнього процесу та інноваційного розвитку суспільства. Сучасна бібліотека не лише обслуговує читачів, а й виступає платформою для відкритої науки, цифрової грамотності, міждисциплінарної співпраці, соціокультурних проєктів тощо.

Інститутом інформаційних технологій НБУВ в рамках виконання наукового проєкту «Інформаційні технології наукової бібліотеки в розвитку інфраструктури знань цифрового суспільства» досліджувалися сучасні моделі й технологічні рішення формування цифрової інфраструктури знань. Результати дослідження дозволяють концептуалізувати низку нових ролей, технологічних інновацій та форматів взаємодії з користувачами, що поступово набувають домінантного характеру в діяльності наукових бібліотек України, спонукаючи до переосмислення традиційних форм бібліотечного обслуговування.

До нових ролей наукової бібліотеки дослідники зараховують:

– Цифрове посередництво – забезпечення доступу до електронних ресурсів, баз даних, наукових репозитаріїв. Сьогодні наукова бібліотека виконує функцію агрегатора, куратора та посередника в інформаційному просторі. Вона надає доступ до електронних журналів, баз даних, цифрових архівів, відкритих освітніх ресурсів і репозитаріїв. Бібліотека активно інтегрується у наукову екосистему, підтримуючи принципи відкритої науки (Open Science). Важливо також, що завдяки великим обсягам накопичених е-ресурсів високого інтелектуального рівня наукові бібліотеки

стають фактично експериментальним майданчиком для великих мовних моделей (LLM), які опрацьовують масиви текстів і даних задля систематизації знань.

– Підтримка дослідницької інфраструктури – формування й сталий супровід науковими бібліотеками репозитаріїв, порталів знань, мереж наукових ідентифікаторів тощо. Бібліотеки підтримують інституційні репозитарії, систематично впроваджують стандарти ідентифікаторів ORCID, DOI, ROR тощо, бібліометричні сервіси, консультують щодо публікаційної стратегії в міжнародних базах даних (Scopus, Web of Science) та наукових соціальних мережах (ResearchGate, Academia.edu тощо).

– Цифрова культура – проведення науковими бібліотеками заходів, присвячених цифровій обізнаності (digitalliteracy), протидії дезінформації й – ширше – формуванню цифрової культури особистості. Інформаційна грамотність поступово стає ключовою компетентністю та гнучкою навичкою (softskill) XXI століття. Бібліотеки у цьому контексті впроваджують тренінги, майстер-класи, семінари з академічного письма, ефективного пошуку інформації, використання бібліографічних менеджерів, інтелектуальної власності та захисту авторських прав, етичного використання застосунків штучного інтелекту.

Технологічні інновації, які трансформують бібліотечну діяльність, включають, але не обмежуються такими прикладами:

– Інтегровані бібліотечні системи. Наукові бібліотеки впроваджують інтегровані бібліотечні системи (ILS), такі як Koha, Alma, Aleph, які дозволяють ефективно керувати бібліотечними фондами, організовувати електронні каталоги, обліковувати користувачів та статистику використання ресурсів.

– Використання хмарних технологій. Хмарні сервіси дозволяють зберігати великі обсяги інформації, забезпечувати віддалений доступ до ресурсів 24/7, підтримувати єдині електронні платформи для студентів, викладачів та науковців.

– Штучний інтелект та аналітика. Інструменти на основі штучного інтелекту автоматизують пошук релевантних джерел, пропонують персоналізовані рекомендації, аналізують наукові тренди, виявляють плагіат. Наукові бібліотеки дедалі частіше використовують аналітику для покращення сервісів і прийняття стратегічних рішень. Варто, однак, розглядати ШІ як корисну надбудову над ресурсами наукової бібліотеки й застерегти від спроб делегувати штучному інтелекту прийняття стратегічних рішень, які детермінуються великою кількістю взаємопов'язаних факторів, компетентний висновок щодо яких здатна зробити тільки людина.

Унаслідок технологічних інновацій змінюються й *формати взаємодії* наукової бібліотеки з користувачами: дедалі популярнішими стають віртуальні форми обслуговування. Частково це стало наслідком тривалих карантинних обмежень, які сформували в усьому світі нову культуру автономного навчання, віртуальної наукової комунікації та дистанційного робочого процесу. Цифрове суспільство формує нові очікування. Користувачі бажають швидкого, зручного, інтуїтивного доступу до інформації. У відповідь бібліотеки розширюють формати обслуговування: віртуальні читальні зали з віддаленим доступом до електронних колекцій; онлайн-довідка та чат-боти, що забезпечують миттєву підтримку користувачів з інтегрованими до бібліотечних ресурсів рішеннями на основі штучного інтелекту; гібридні події: вебінари, онлайн-презентації, наукові відеоконференції; адаптовані до перманентно оновлюваних гаджетів мобільні додатки, які дозволяють користуватися всім функціоналом наукової бібліотеки у смартфоні.

Мусимо, однак, визнати, що незважаючи на численні переваги, цифрова трансформація бібліотек пов'язана з низкою викликів: технічна відсталість деяких установ, нестача фахівців, проблема авторського права, фінансування, нерівний цифровий доступ для різних категорій користувачів – і, як наслідок, стрімкий технологічний розрив між лідерами та аутсайдерами ринку знань. В Україні, що протягом 11 років веде екзистенційну війну за власне існування, існує велика спокуса визнати питання культури, науки та освіти другорядними, проте, на нашу думку, зважаючи, зокрема, на ідеологічний вимір війни з РФ, саме в бібліотеках, музеях, архівах, закладах культури суспільство має шукати джерело власної сталості, тяглості й підґрунтя для подальшого розвитку.

Наукова бібліотека в цифровому суспільстві відходить від концепції місця до моделі децентралізованого віртуального середовища, де зберігаються та продуктивно використовуються знання, генеруються ідеї, пропонуються інновації. Її успішність залежить від здатності адаптуватися до технологічних змін, формувати нові компетентності персоналу та відповідати вимогам і викликам цифрової культури. Використання сучасних технологій, розуміння свого користувача й переорієнтація на його потреби, відкритість до змін дозволять бібліотекам залишатися актуальними та затребуваними інституціями у XXI столітті.

Serhii Harahulia,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5564-9494>,

Ph. D. in Social Communications,

Senior Researcher,

Information and Communication Technologies Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: garagulia@nbl.gov.ua

Scientific library in the digital society: new roles, technologies, interactions

The changes in the nature of interaction of scientific libraries with users in the paradigm of the digital society are analyzed. Key factors that will contribute to the implementation of scientific libraries' functions in the conditions of rapid technological development of society and the growth of the requirements of the target audience are identified.

Keywords: open science, research infrastructure, cloud technologies, digital culture, digital mediation, artificial intelligence

Гарбар Олександр Сергійович,

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-7155-1514>,

аспірант,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: a.footreviews@gmail.com

Нормативно-правова основа формування цифрових ресурсів документальної історико-культурної спадщини в Україні

Розглянуто питання правового забезпечення створення та використання цифрових ресурсів історико-культурної спадщини України. Доведено, що основою діяльності є нормативно-правові акти, що регулюють доступ до документальної історико-культурної спадщини архівних документів та формування цифрових копій. Висвітлено основні положення Закону України «Про авторське право і суміжні права», що стосуються захисту інтелектуальної власності.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, правові аспекти, цифрові ресурси, історико-культурна спадщина.

В Україні, особливо в умовах воєнного стану, оцифрування рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, документів особового походження, аудіовізуальних документів, науково-технічної документації та інших документів історико-культурної спадщини набуває стратегічного значення для захисту їх інформації в наслідок фізичного зникнення, пошкодження, знищення та забезпечення вільного доступу до цієї інформації у сучасному інформаційному просторі. За даними звітів Державної архівної служби України за 2023 і 2024 рр. зусиллями українських архівістів за допомогою українських та міжнародних урядових і неурядових інституцій було створено понад 21 млн (2023) і 31 млн (2024) цифрових копій документальних Національного архівного фонду. Проте, навіть ці результати не є суттєвими на фоні загального обсягу документальної історико-культурної спадщини архівних документів України. Насамперед, це пов'язано з недосконалістю нормативно-правової бази України та недостатнім фінансовим і людським забезпеченням. Нормативно-правова основа цього процесу базується на національному та міжнародному законодавствах, а також рекомендаціях, що регулюють створення, використання та захист цифрових копій.

Мета дослідження – проаналізувати ключові нормативно-правові акти України, виявити проблеми та запропонувати рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання формування цифрових ресурсів історико-культурної спадщини в Україні.

1. Аналіз нормативно-правових актів з теми дослідження

Нормативно-правова база формування цифрових ресурсів історико-культурної спадщини в Україні базується на законах та підзаконних актах, що регулюють оцифрування, створення електронних реєстрів та забезпечення доступу до їх інформації.

Як такі нормативно-правові документи та підзаконні акти можна розділити на ті, що безпосередньо стосуються документальної культурної спадщини та ті, що відносяться до інших категорій (музеї, пам'ятки тощо).

Документальна культурна спадщина:

Конституція України (ст. 54, 1996 р.) закріплює державний обов'язок щодо захисту культурної спадщини, включаючи її цифрові форми, що слугує основою для розвитку іншої нормативно-правової бази.

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р.), що встановлює правові основи діяльності бібліотек, регулює доступ до бібліотечних фондів, включаючи створення електронних каталогів для збереження документальної спадщини.

Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (2001 р.) встановлює порядок створення та зберігання цифрових копій, покладаючи відповідальність на архіви.

Наказ Міністерства юстиції України від 30.12.2020 № 4555/5 «Про затвердження порядку приймання-передавання електронних документів національного архівного фонду на постійне зберігання» встановлює правила передачі електронних документів архівного фонду на зберігання, забезпечуючи їх збереження в цифровому форматі.

Інші види культурної спадщини (музеї, пам'ятки тощо):

Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р., ст. 16, 33-4) передбачає створення електронних реєстрів нерухомих пам'яток із публікацією онлайн та фінансування автоматизованих систем (ст. 41), що актуалізовано в умовах війни для запобігання знищенню об'єктів.

Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 01.03.2024 № 158, що затверджує Порядок обліку об'єктів культурної спадщини, оновлює процедури електронного обліку цих об'єктів, адаптуючи їх до воєнних умов.

Наказ Міністерства культури України від 03.09.2013 № 819 «Про порядок ведення Реєстру культурних цінностей, які знаходяться в розшуку за запитами інших держав» визначає процедури ведення реєстру культурних цінностей, що підлягають розшуку, сприяючи їх ідентифікації та захисту, включаючи документи й архіви.

Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 № 177 «Про порядок створення і ведення Державного реєстру культурних цінностей, операції з імпорту яких звільняються від обкладення податком на додану вартість», що встановлює порядок ведення реєстру культурних цінностей.

Ці акти формують комплексну правову основу, але їхня імплементація потребує деталізації.

2. Нормативно-правове регулювання в умовах війни

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 р., Україна активно розробляє та приймає нормативно-правові акти для збереження цифрових ресурсів історико-культурної спадщини, зосереджуючись на оцифруванні, створенні електронних реєстрів і забезпеченні захисту інформації в умовах воєнних дій.

На увагу в межах нашого дослідження заслуговує Стратегія захисту документальної спадщини до 2027 року, схвалена розпорядженням Кабінетом Міністрів України 24.12.2024 № 1349-р, яка передбачає створення цифрових копій архівних документів для запобігання втратам, інтеграцію з міжнародними базами даних та посилення кібербезпеки. У січні 2025 р. затверджено Стратегію розвитку культури до 2030 року з операційним планом на 2025–2027 рр., де пріоритетами є оцифрування об'єктів спадщини з зон бойових дій, створення Єдиного реєстру нерухомих пам'яток та Реєстру музейного фонду. Звіт Державної архівної служби за 2024 р. зазначає розробку 17 проєктів актів, включаючи Закон № 4017-IX (жовтень 2024 р.) про страховий фонд документації та постанову № 631 (травень 2024 р.) про державний реєстр, з оцифруванням 477 441 одиниць зберігання у 2024 р. (123% плану).

Н. М. Сенченко та О. М. Сенченко (2024) у власному дослідженні наголошують на потребі подальшого вдосконалення законодавства у сфері оцифрування документальної спадщини, особливо в контексті її наукового, культурного та освітнього потенціалу.

Натомість опублікований офіційним сайтом ЦДАЕА у 2024 році перелік методичних рекомендацій пропонує та деталізує впровадження стандартизованих, безпечних та, в деяких випадках, автоматизованих процесів для резервного копіювання архівних даних, що є інноваційним підходом для збереження національного архівного фонду в умовах військових загроз.

3. Проблематика уніфікації та стандартизації та тенденції до їх вирішення

Проблематика уніфікації та стандартизації в цифровізації культурної спадщини України пов'язана з фрагментарністю норм, відсутністю єдиних технічних стандартів та викликами воєнного часу, як висвітлено в працях українських дослідників за 2015–2025 рр.

Фрагментарність норм проявляється в розподілі регулювання між сферами, що створює розбіжності та ускладнює створення єдиних електронних реєстрів (Є. О. Архипова, О. О. Клевчук, 2021). Відсутність обов'язкових стандартів (наприклад, роздільна здатність сканування 300 dpi, формати PDF/A) призводить до нерівномірності процесів оцифрування, як підкреслено в роботі П. Кострюліної (2024). Воєнні виклики, включаючи кібератаки та втрату фондів, посилюють ці проблеми, як зазначено в огляді С. С. Гарагулі та кол. (2024).

Щодо тенденцій до вирішення, спостерігається активна розробка нових законодавчих та нормативних документів, зокрема, Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (МКСК) продовжує роботу над концепцією Національної електронної бібліотеки України (НЕБ). Так наказом Міністерства культури та інформаційної політики України від 01.03.2023 № 96 утворено тимчасову робочу групу з питань створення Національної електронної бібліотеки України, протягом 2024 року було проведено ряд зустрічей та нарад з міжнародними партнерами.

Також у 2025 році Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію розвитку культури до 2030 року з операційним планом на 2025–2027 роки, що передбачає цифровізацію як основний напрямок, включаючи створення уніфікованих електронних реєстрів та стандартизацію даних для збереження спадщини в умовах війни. В. Г. Курило (2025) пропонує порівняльний аналіз українського та міжнародного досвіду для гармонізації стандартів, включаючи впровадження ISO для оцифрування архівів.

Oleksandr Harbar,

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-7155-1514>,

PhD Student,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: a.footreviews@gmail.com

Legal Framework for the Formation of Digital Resources of Ukraine's Historical and Cultural Heritage in Ukraine

The issues of legal support for the creation and use of digital resources of Ukraine's historical and cultural heritage are examined. It is demonstrated that the foundation of this activity lies in normative legal acts that regulate access to archival documents and the creation of digital copies. The main provisions of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights», which pertain to the protection of intellectual property, are highlighted.

Keywords: copyright, library, legal aspects, digital resources of historical and cultural heritage

Ггах Ігор Петрович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7283-1239>,
молодший науковий співробітник,
відділ інформаційно-комунікаційних технологій,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Київ, Україна
e-mail: ipgakh@gmail.com

Зарубіжний досвід використання і розвитку штучного інтелекту в бібліотеці

Досліджено впровадження штучного інтелекту в бібліотечну справу та виявлення його можливостей, переваг, викликів і успішних прикладів використання. Розглянуто, як ШІ може трансформувати бібліотечні послуги в умовах цифрової епохи та забезпечити ефективність обслуговування користувачів. Досліджено зарубіжний досвід використання штучного інтелекту в бібліотеках.

Ключові слова: штучний інтелект, інформаційне суспільство, бібліотеки, автоматизація, комунікація, комп'ютерні технології, конфіденційність, інтернет, інноваційні рішення.

На сьогодні технології штучного інтелекту (ШІ) набирають все більшої популярності та значення. ШІ є основою технологій, які дозволяють комп'ютерам виконувати завдання, що раніше вимагали людського втручання, що є досить актуальним питанням на даний час у тому числі і у бібліотеках світу. У сучасному суспільстві бібліотеки відіграють важливу роль як центри знань, інформації та культури. Вони забезпечують доступ до різноманітних ресурсів, надають підтримку в навчанні та дослідженнях, а також сприяють розвитку громади. Проте, з розвитком технологій і змінами в способах отримання інформації, бібліотеки стикаються з новими викликами, такими як зменшення кількості відвідувачів і конкуренція з онлайн-ресурсами. Інтеграція цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, стає важливим кроком у еволюції бібліотечної справи.

Штучний інтелект як галузь, що активно розвивається, пропонує нові можливості для автоматизації процесів, покращення обслуговування користувачів та оптимізації управління бібліотечними ресурсами. Застосування ШІ може суттєво поліпшити ефективність бібліотек, дозволяючи їм швидше адаптуватися до потреб сучасних користувачів. Наприклад, автоматизація каталогізації, впровадження рекомендаційних систем та вдосконалення пошукових механізмів можуть значно покращити доступ до інформації та зробити її більш персоналізованою.

Штучний інтелект – це галузь комп'ютерних наук, що займається створенням систем, здатних виконувати завдання, які зазвичай вимагають людського інтелекту. Це включає в себе такі функції, як навчання (machine learning), розпізнавання мовлення, прийняття рішень, проблемне вирішення та інші. ШІ може бути розділений на два основні категорії: вузький (або слабкий) ШІ, який спеціалізується на конкретних завданнях, і загальний (або сильний) ШІ, який прагне досягти рівня інтелекту, подібного до людського.

Системи на основі глибокого навчання (deep learning) стали популярними у XXI ст. завдяки своїй здатності аналізувати та інтерпретувати складні дані, що допомогло у багатьох сферах, включаючи медицину, фінанси та, звісно, бібліотечну справу.

До ключових компонентів ШІ можна віднести машинне навчання, нейронні мережі, обробку природної мови (NLP), робототехніку. Таким чином, штучний інтелект представляє собою потужний інструмент, здатний значно змінити спосіб, яким бібліотеки надають свої послуги та взаємодіють з користувачами. Бібліотеки можуть використовувати ШІ для аналізу великих обсягів даних, це дозволяє виявляти патерни в поведінці користувачів. Це може включати аналіз переваг читання, тенденцій запитів та інших факторів, що впливають на обслуговування. Наприклад, аналіз даних може допомогти бібліотеці виявити, які жанри книг користуються найбільшою популярністю, що дозволить їй краще формувати свої колекції.

До переваг впровадження ШІ в бібліотечну справу які можуть суттєво змінити спосіб функціонування бібліотек можна віднести: покращення обслуговування користувачів, зниження витрат, збільшення доступності інформації, покращення якісного контролю, підвищення ефективності управління, залучення нових користувачів. Впровадження нових технологій може залучити молодшу аудиторію, яка активно користується цифровими ресурсами та технологіями. Бібліотеки, які впроваджують інноваційні рішення, можуть стати більш привабливими для молоді. Це включає в себе розробку мобільних додатків, які дозволяють користувачам отримувати доступ до ресурсів бібліотеки з будь-якого місця.

Використання ШІ в бібліотеках не обмежується лише традиційними функціями обслуговування користувачів. Бібліотеки можуть впроваджувати інші інноваційні рішення такі як аналіз великих даних, віртуальні екскурсії, автоматичні резюме, візуалізація даних.

Незважаючи на численні переваги, впровадження штучного інтелекту в бібліотечну справу супроводжується певними викликами, до них відносяться: етичні питання, захист даних та конфіденційність, готовність до реагування на потенційні витоки даних, залежність від технологій, необхідність підготовки персоналу, фінансові виклики, страх персоналу перед змінами. Багато зарубіжних бібліотек вже почали впроваджувати ШІ у своїй практиці, демонструючи великі успіхи. Бібліотека університету штату Огайо впровадила систему на основі ШІ для автоматизації обробки запитів на інформацію, тому з'явилась можливість швидко відповідати на запити користувачів. Бібліотека Конгресу США використовує алгоритми машинного навчання для аналізу великих обсягів даних, що дає можливість вдосконалити процеси каталогізації та пошуку. Це також надає можливість бібліотеці краще зберігати та організовувати свої колекції.

Національна бібліотека Франції реалізувала проєкт, що використовує ШІ для створення персоналізованих рекомендацій для користувачів на основі їхніх уподобань. Це сприяє залученню нових користувачів та підвищенню їхньої участі в діяльності бібліотеки. Бібліотека університету Техасу впровадила чат-бот, який відповідає на запитання користувачів у реальному часі, що значно зменшує час очікування на відповіді. Бібліотека університету Каліфорнії впровадила систему на основі ШІ для автоматичного аналізу зворотного зв'язку від користувачів, завдяки цьому бібліотека швидко реагує на їхні потреби та покращує свої послуги.

Майбутнє бібліотек у контексті впровадження штучного інтелекту обіцяє бути динамічним. Очікується, що бібліотеки продовжать інтегрувати нові технології, зокрема ШІ, для покращення обслуговування користувачів і підвищення ефектив-

ності внутрішніх процесів. Це може включати використання віртуальної реальності для навчання користувачів та проведення заходів. Вони можуть також почати використовувати біометричні технології для покращення доступу до ресурсів.

Бібліотеки повинні стати важливими центрами для навчання та підтримки користувачів у світі, що швидко змінюється, забезпечуючи доступ до нових технологій та ресурсів. Вони можуть слугувати платформами для проведення семінарів та тренінгів, що допомагають користувачам освоювати нові технології. Наприклад, можуть організовувати курси з цифрової грамотності. Книгозбірні мають розвивати партнерські відносини з технологічними компаніями для впровадження нових рішень і отримання доступу до передових технологій. Це може включати спільні проекти з розробки нових інструментів, які відповідають їх потребам. Такі партнерства можуть призвести до створення інноваційних сервісів, які покращать обслуговування користувачів. Книгарні мають бути готовими адаптувати свої стратегії та послуги відповідно до нових технологій і змін у поведінці користувачів. Це може включати проведення регулярних оцінок ефективності впроваджених технологій і коригування стратегії на основі отриманих даних, також використовувати аналітичні інструменти для моніторингу своїх послуг та ресурсів.

Ihor Gakh,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7283-1239>,

Junior Researcher,

Information and Communication Technologies Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: ipgakh@gmail.com

International experience in the use and development of artificial intelligence in library

The introduction of artificial intelligence into librarianship and the identification of its capabilities, advantages, challenges and successful examples of use were studied. How AI can transform library services in the digital age and ensure the effectiveness of user service were considered. Foreign experience in the use of artificial intelligence in libraries was studied.

Keywords: artificial intelligence, information society, libraries, automation, communication, computer technologies, confidentiality, Internet, innovative solutions

Гуренко Євгенія Юріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9697-6507>,

молодша наукова співробітниця,

відділ комплексного опрацювання документів,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: genadinike@gmail.com

Проблеми організації тематичного пошуку в електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розглянуто проблеми організації тематичного пошуку в електронних каталогах наукових бібліотек на прикладі інформаційно-пошукової системи НБУВ. Проаналізовано можли-

вості та доцільність застосування різних пошукових мов для пошуку документів в ЕК НБУВ. Приділено увагу перспективам покращення пошукових алгоритмів з використанням семантичних технологій.

Ключові слова: електронний каталог, тематичний пошук, інформаційно-пошукові мови, пошукова система НБУВ

У сучасній науковій бібліотеці електронний каталог (ЕК) став основним інструментом доступу до інформаційних ресурсів. Для пошуку документів в ЕК користувачі самостійно обирають інформаційно-пошукову мову (ІПМ) залежно від структури та функціональних можливостей електронної бібліотеки. Це можуть бути як класифікаційні мови, так і вербальні (предметизаційні, дескрипторні, мова ключових слів).

В Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) пошук здійснюється за класифікаційними індексами УДК і Рубрикатора НБУВ, а також природною мовою або за ключовими словами. Пошук за індексами УДК є найскладнішим для користувачів, які не мають достатньої підготовки. Запам'ятати велику кількість кодів неможливо; крім того, не всі терміни, що найчастіше зустрічаються у запитах, можна знайти в алфавитно-предметних покажчиках до таблиць УДК. Наприклад, поняття «урбоекоекологія», «біоекономіка» відсутні – індекси, що відповідають цим поняттям, у таблицях УДК не представлені. Скласти індекс для пошуку може бути не просто навіть фахівцю. Користувач може знайти конкретний документ або відповідну йому рубрику, якщо точно знає індекс УДК документа чи рубрики, якій цей індекс відповідає. Наприклад, Бібліотека Конгресу США для організації своєї великої колекції не використовує ані УДК, ані десяткову класифікацію Дьюї, а лише власну систему класифікації LCC. Втім, у Бібліотеці Конгресу можна знайти документи за індексами УДК, якщо вони були проіндексовані іншими бібліотеками чи організаціями та надійшли до її фондів. Таким чином, для міжнародного обміну інформацією можливість пошуку за індексами УДК залишається важливою.

Практика показує, що більшість читацьких запитів мають тематичний характер, тобто користувачі найчастіше віддають перевагу пошуку за ключовими словами через його простоту і схожість із пошуком в Інтернеті. Для більш точного результату тематичний навігатор НБУВ, який є складовою пошукової системи бібліотеки, пропонує обрати галузь знань, а потім вводити ключові слова – тобто використовувати комбінацію ІПМ класифікаційного і вербального типу.

Фахівці стверджують, що предметизаційна та дескрипторна ІПМ мають низку переваг над пошуковою мовою ненормованих ключових слів, оскільки принцип координатного індексування та тематичний контроль дозволяють найповніше розкрити зміст документа і забезпечують найбільш точний результат читацького запиту. У пошуковій системі НБУВ пошук за предметними рубриками або за допомогою дескрипторів наразі не реалізовано, проте в процесі розробки тематичного навігатора ведеться робота над тим, щоб заголовок кожної рубрики найбільш повно розкривав її зміст і був закінченою думкою. Наприклад, користувач хоче знайти інформацію щодо підприємництва в умовах війни в Україні. Ймовірно, він введе три ключові слова: «підприємництво» («бізнес»), «війна», «Україна» або словосполучення з цих слів – і швидко знайде рубрику: «Підприємництво (організація бізнесу) під час війни в Україні», навіть без зазначення галузі знань. Типовий синонім ключового слова вказаний в дужках у заголовку рубрики, що доповнює її

зміст. Фактично, цей приклад демонструє застосування координатного індексування за допомогою слів і словосполучень природної мови, тобто ми маємо справу з дескрипторною ІПМ без фіксованого словника і без жорсткої парагматики.

Організація тематичного пошуку в ЕК наукових бібліотек стикається з низкою лінгвістичних проблем, пов'язаних із багатозначністю слів, синонімією, а також необхідністю враховувати семантичні зв'язки між поняттями. Крім того, складність становлять великі обсяги даних, різноманітність форматів документів (текстові файли, PDF, мультимедійні ресурси тощо), нерідко застарілий інтерфейс, необхідність забезпечення точного пошуку, оптимізації алгоритмів для швидкої обробки великих обсягів даних.

Багатозначність слів і синонімія стають проблемою у випадках, коли один і той самий термін має різне значення в різних контекстах, а різні терміни можуть позначати одне поняття. Наприклад, в біологічній таксономії один і той самий біологічний таксон (вид, рід тощо) може мати кілька назв українською і латинською мовами, одна з яких є дійсною, а інші – синонімами. Це ускладнює пошук інформації, оскільки система може некоректно інтерпретувати запит або не знаходити релевантні документи, що містять синоніми. Для вирішення цієї проблеми назви-синоніми вводяться в поле «Допоміжні заголовки» тематичного навігатора та беруть участь у пошуку за ключовими словами.

Розробка і застосування таблиць відповідностей між рубриками УДК та Рубрикатора НБУВ також позитивно вплинула на функціонування ЕК НБУВ. Зв'язки між рубриками двох класифікаційних систем реалізовані у тематичному навігаторі НБУВ, що підвищує точність і повноту результатів пошуку, забезпечуючи всебічне використання інформаційного потенціалу бібліотеки.

Серед ключових напрямів покращення тематичного пошуку в ЕК НБУВ в перспективі можна зазначити:

Інтеграція семантичного пошуку – створення тематичних словників, охоплення тем яких визначається документним потоком НБУВ, використання онтологій та штучного інтелекту для автоматичного розпізнавання змісту документів. Це дозволить формувати індекси на основі змісту, а не лише формальних ознак.

Розширення таблиць відповідностей – охоплення нових галузей, зокрема військової справи, цифрової безпеки, соціальних наук, міждисциплінарних досліджень.

Удосконалення тематичного навігатора – деталізація рубрик, покращення інтерфейсу, додавання функцій фільтрації та комбінування індексів.

Створення авторитетного файлу тематичних рубрик – уніфікація термінології, що використовується у Рубрикаторі, ключових словах та описах документів, із включенням відповідностей до УДК. Такий ресурс дозволить забезпечити цілісність пошуку, уникнути дублювання термінів і створити основу для автоматизованої класифікації.

Розробка внутрішньої платформи для обміну класифікаційними рішеннями – бази кейсів, що охоплюють нові теми, приклади систематизації складних документів з коментарями фахівців. Це дозволить не лише зберігати методичний досвід, але й виробити спільні практики всередині бібліотеки та уникнути розбіжностей при опрацюванні документів.

У статті «Поняття предметних рубрик в американському бібліотекознавстві» Н. Стрішенець зазначає, що у минулому рубрика з'являлася у Списку предметних

рубрик Бібліотеки Конгресу лише після того, як вона була присвоєна конкретному виданню, що надійшло до Бібліотеки. Список містив лише рубрики, які охоплювали коло видань, що потрапили до фондів, і використання його іншими бібліотеками могло бути обмеженим. У НБУВ склалася протилежна ситуація: останнім часом у Рубрикаторі з'явилося багато рубрик, які не містять жодного документа. Йдеться не про сполучні рубрики, необхідні для цілісної структури Рубрикатора, а про специфічні, що не мають фактичного наповнення. Наприклад, рубрика розділу етнографії «Рогата худоба народів України», де під виразом «народи України» маються на увазі етнічні групи країни, навряд чи коли-небудь наповниться хоча б одним окремим документом. Надмірне створення рубрик без урахування фактичного документного потоку бібліотеки не сприяє покращенню інформаційного-пошукової системи НБУВ. Це створює ілюзію повноти класифікації, але фактично ускладнює навігацію, збільшує кількість «порожніх» результатів і знижує ефективність пошуку.

Таким чином, організація тематичного пошуку в ЕК НБУВ є динамічним процесом, що потребує постійної методичної підтримки, технологічного розвитку та аналізу класифікаційних практик. Розробка таблиць відповідностей, уніфікація термінології та впровадження пошукових алгоритмів з використанням семантичних технологій – це ключові інструменти створення ефективного знаннєвого інтерфейсу для українського наукового середовища.

Yevheniia Hurenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9697-6507>,

Junior Researcher,

Department of integrated processing of documents,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: genadinike@gmail.com

Problems of organizing thematic search in the electronic catalog of Vernadskyi National Library of Ukraine

The article considers the problems of organizing subject search in electronic catalogs of scientific libraries using the example of the information search system of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (VNLU). It analyzes the possibilities and feasibility of using different search languages for document retrieval in VNLU. Attention is paid to the prospects for improving search algorithms through the use of semantic technologies.

Keywords: electronic catalog, subject search, query languages, VNLU search engine

Данильченко Ірина Василівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5778-4999>,

молодша наукова співробітниця,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: danylchenkoiv@nbuv.gov.ua

Специфіка організації електронних персональних колекцій

Розглянуто особливості організації електронних повнотекстових колекцій, присвячених особам, які зробили вагомий внесок у вітчизняну і світову науку та культуру. Наголошено на важливості формування розгалуженої структури персональної колекції та запропоновано орієнтовну категоризацію матеріалів в її межах.

Ключові слова: електронні ресурси, повнотекстові колекції, персоналії, видатні особи, біографічна інформація

В епоху становлення відкритого інформаційного суспільства важливим є забезпечення віддаленого доступу різних цільових категорій користувачів до достовірної, якісної і повної інформації через загальнодоступні електронні бібліотечні ресурси. Як суб'єкт комунікації в сучасному інформаційному просторі, бібліотека має зорієнтувати діяльність на застосування сучасних «цифрових» підходів, забезпечити зручний доступ до різнопланової інформації та рівні права користувачів на її отримання. Актуальним залишається питання створення бібліотеками та представлення у відкритому доступі історико-меморіальних ресурсів, серед яких варто виокремити електронні повнотекстові колекції за персоналіями відомих державних і громадських діячів, визначних представників науки, культури, літератури і мистецтва.

Персональні (біографічні) колекції створюються з метою: цілісного представлення та популяризації життєвого та творчого шляху видатної особистості; збереження культурної спадщини вітчизняного діяча через оцифрування рідкісних та унікальних документів; забезпечення вільного доступу до інформації; підтримки наукових досліджень та освітнього процесу. Ці колекції можуть частково формувати змістове наповнення електронної бібліотеки, яка ефективно інтегрує інформаційні ресурси, забезпечує зручну навігацію в них та є складовою сучасного інформаційного простору. Подібна колекція може бути присвячена будь-якій особистості, яка зробила вагомий внесок у культуру, науку, мистецтво, історію, громадське чи політичне життя: письменнику, науковцю, освітянину, художнику, композитору, краєзнавцю, державному чи громадському діячу, історичній постаті та ін.

Створення електронної колекції передбачає кілька ключових аспектів: опис колекції (мета створення, тематика, наукова цінність, цільова аудиторія, специфіка організації); розроблення структури (категоризація, розподілення матеріалів за розділами, підрозділами); забезпечення зручного пошуку та навігації (пошук за ключовими словами, назвою, типом документа, роком видання та ін. параметрами, система гіперпосилань); надання доступу до метаданих (заголовки, ім'я автора, рік видання, місце видання, видавець, кількість сторінок, серія, том, тип і мова документа, тема, ключові слова, анотація, зміст, формат файлу та ін.); можливість включення мультимедійних матеріалів (аудіокниги, відеоматеріали, документальні та художні фільми, інфографіка, інтерактивні карти, віртуальні виставки); забезпечення підтримки різних форматів для читання документів (PDF, DjVu, JPEG, TIFF, HTML) та зручна система онлайн-перегляду.

Для полегшення пошуку необхідної інформації істотне значення має детально розроблена структури колекції. Правильно сформована структура цілісно презентує життя, діяльність та спадщину видатної особи, забезпечує швидкий пошук потрібних матеріалів через логічно побудовану ієрархію. Документи в колекції можуть бути розподілені за формальними та змістовими ознаками: хронологією, типом,

видом, жанром, тематикою. Доцільно згрупувати матеріали за різними категоріями, наприклад:

- твори та/або праці особи (літературні, музичні твори, твори образотворчого, ужиткового мистецтва, наукові, навчальні, публіцистичні праці, статті, переклади, рецензії, хроніки, біографічні матеріали (автобіографії, мемуари, щоденники, листування, подорожні нотатки), винаходи, патенти тощо);

- матеріали про життя і творчість, тобто література про особу (монографії, науково-популярні, критичні і публіцистичні праці, біографічні нариси, збірники праць і статей, довідкові видання, навчальні посібники, методичні матеріали тощо);

- бібліографія (персональні бібліографічні посібники, біобібліографічні покажчики, метабібліографічні посібники, біобібліографічні нариси, бібліографічні пам'ятки, бібліографічні списки у періодичних та продовжуваних виданнях тощо);

- матеріали про вшанування пам'яті (пам'ятники, меморіальні дошки, знаки; вулиці, парки, сквери, музеї, заповідники, культурні та освітні заклади, названі на честь особи; премії, нагороди, які носять ім'я особи; художні твори, образотворчі матеріали, присвячені увічненню пам'яті; ювілеї, конференції та ін.);

- мультимедійні матеріали (аудіо та відео матеріали, віртуальні виставки, інтерактивні меморіальні карти тощо);

- інтернет-ресурси (вебсайти, електронні колекції, виставки, довідники, публікації в ЗМІ, блоги, соціальні мережі).

У межах категорій матеріали можна впорядкувати за певними ознаками, наприклад, за видами діяльності (літературна, мистецька, наукова, культурно-просвітницька, громадська діяльність), періодами творчості, датами створення творів або подій, жанрами (як приклад, для літературних творів – поезія, проза, драма), видами документів (літературно-художні, наукові, науково-популярні, навчальні, довідкові, офіційні та ін.), типами документів (книжкові видання, рукописи, світлини, особисті документи та ін.), датою публікації документів (прижиттєві, посмертні, ювілейні видання) тощо. Запропонована категоризація є умовною, тому її варто розглядати лише як орієнтир при організації подібних колекцій. Наведений приклад структури електронного біографічного ресурсу можна адаптувати залежно від доробку видатної особистості, специфіки її діяльності та наявних матеріалів. Вдало організована колекція з розгалуженою структурою допоможе ознайомити користувачів з життєвим шляхом, творчим доробком, здобутками особи та узагальнити внесок діяча у вітчизняну і світову науку та культуру. В деяких випадках електронна колекція може стати дієвим засобом «реабілітації» діяча, творчість якого була замовчувана, перекручена, заборонена цензурою протягом тривалого часу, а спадщина вилучена із загального, наукового та культурного обігу.

Реалізацію науковими бібліотеками таких історико-меморіальних проєктів як електронні персональні колекції варто розглядати як дієвий інструмент репрезентації біографічної інформації, онлайн-публікації спадщини видатних співвітчизників та присвячених їм матеріалів. Формування подібних колекцій відкритого доступу сприятиме ефективному використанню структурованих знань в науково-дослідницькій, освітній і культурній діяльності, а також осмисленню внеску та популяризації досягнень відомих історичних постатей, визначних діячів культури і науки як в Україні, так і у світі.

Iryna Danylchenko,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5778-4999>,
Junior Researcher,
Department of Information and Communication Technologies,
Institute of Information Technologies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: danylchenkoiv@nbuv.gov.ua

Specifics of organizing electronic personal collections

The peculiarities of organizing electronic full-text collections dedicated to individuals who have made a significant contribution to domestic and world science and culture are considered. The importance of forming a branched structure of a personal collection is emphasized and an approximate categorization of materials within its boundaries is proposed.

Keywords: electronic resources, full-text collections, personalities, prominent individuals, biographical information

Деркач Ніна Валентинівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6859-9254>,
молодша наукова співробітниця,
відділ комплексного опрацювання документів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна
e-mail: derkach317@ukr.net

Псевдоніми в стартових авторитетних записах у файлі «Індивідуальний автор» (ATHRA) в процесі ретроспективної конверсії колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Дано основні поняття «псевдонім» та приклади формування каталогізатором стартового запису авторитетних записів у файлі «Індивідуальний автор». Розглянуто методику створення авторитетних записів особливих імен індивідуальних авторів.

Ключові слова: авторитетний запис, псевдонім, заголовок, що містить ім'я особи, ретроспективна каталогізація, ретроспективна конверсія

Обсяг фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) складає близько 15 млн примірників. Але досить об'ємний фонд бібліотеки все ще залишається не відображеним в електронному каталозі. На теперішній час ретроспективна конверсія каталогів у НБУВ (переведення бібліотечних карткових каталогів в електронну форму) здійснюється вибірково. Процес розпочато з опису деяких книжкових колекцій – наприклад, Перші академіки України, Реабілітована література (однією з частин якої є колекція «Розстріляне відродження») та творів А. Кримського, Т. Шевченка та В. Винниченка. У процесі ретроспективної каталогізації дуже важливо сформувати повні та якісні авторитетні файли імен.

Авторитетний файл – це файл, який містить багатоаспектну, перевірену та записану відповідно до норм, інформацію: усі форми особи або організації (варіанти написання різними мовами, псевдоніми, дати життя, світські прізвища духовних осіб) та іншу довідкову інформацію. Для користувача електронного каталогу – це можливість додаткового пошуку. Для каталогізатора – це скорочення часу створен-

ня бібліографічного запису та вищий рівень каталогізації. Запис формується відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання».

Заголовок, що містить ім'я особи, складається з однаково сформульованої основної частини, яку у разі необхідності доповнюють уточнюючими відомостями – ідентифікуючими ознаками (дати, спеціальність, титул, сан, номер, назва місцевості та ін.). Їх наводять у круглих дужках, номери і дати зазначають арабськими цифрами. Мова заголовка, зазвичай, збігається з мовою бібліографічного опису. Заголовок може бути складений мовою тексту документа, а також мовою перекладу, в транскрипції, транслітерації, мовою або графікою, прийнятими для опису в установі, що складає бібліографічний запис.

За ретроспективної каталогізації іноді виникають проблеми з ідентифікацією авторів, тому що автор використовує різні псевдоніми, які часом дублюються з псевдонімами інших авторів. Для створення авторитетного файлу дуже важливо визначитися з основним ім'ям. Ім'я автора – це сукупність слів чи знаків, що ідентифікують автора: прізвище та ім'я автора; прізвище, ім'я та по батькові автора; ініціали автора; псевдонім автора; прийнятий автором знак тощо. Якщо автор відомий лише під псевдонімом, то він приймається за основне ім'я. Наприклад, Леся Українка, Микола Хвильовий, Олександр Олесь, Шолом-Алейхем, Марко Вовчок та ін.

Практика псевдонімів почалася з давніх часів у культурах різних народів. Українські письменники широко почали користуватися псевдонімами з XVI ст., в час, коли розгорілася політична й релігійна полеміка і деякі діячі виступали проти впровадження унії. Псевдоніми для українських письменників, які часто займали ще й урядові посади в Російській імперії (Панас Мирний – Панас Рудченко), були ефективним засобом залишитися інкогніто і уникнути урядових переслідувань. Деякі вдавалися до псевдонімів, щоб обійти цензуру. Також у деяких журналах та альманахах окремі письменники за допомогою псевдонімів створювали враження масовості літературної чи ідейної течії, яку вони відстоювали.

Псевдонім (з грец. *помилкове, брехливе, вигадане ім'я*) – це різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих соціальних груп у суспільстві (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру. Йому протиставляється автонім – справжнє ім'я творчої персони, що використовує псевдонім. Для визначення псевдоніма використовуються додаткові матеріали, що представлені в Інтернеті, а також відповідні словники. Наприклад, «Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)» О. І. Дея (1969) та «Приховані Імена: словник псевдонімів українських авторів XIX–XXI ст.» Н. Браїлян (2023).

Псевдоніми можна класифікувати за кількома критеріями, зокрема за походженням, метою використання, та формою. О. І. Дей подає такі різновиди псевдонімного прикриття авторства:

1. Власне псевдоніми (фіктоніми) – це такі форми імен і прізвищ, які автор подає як справжні (Петро Панч – Панченко, Петро Йосипович).

2. Псевдоніми, у яких справжнє ім'я та прізвище автора змінено узагальнюючу вказівку, яка підкреслює якусь особливість автора: національність (Українець з-під Бескида – Іван Левицький), територіальну належність (Пирятинець – Євген Гребінка), соціальне становище (Селянин з Холмщини – Кость Лоський) тощо.

3. Криптоніми – форма приховування авторства шляхом подачі початкових, кінцевих або довільних літер абетки.

4. Астроніми – псевдоніми, виражені зірочками (***) – Осип Маковей), різні знаки і цифри (1-19, або «.....» – Григорій Квітка, № – Петро Артемовський);

5. Алоніми – форма псевдоніма, коли автор використовує чуже прізвище (Якович Ю. – Айзеншток Ієремія). Також своєрідними різновидами псевдонімів є перекладні псевдоніми (Е. Гребенкин – Є.Гребінка, Lupulescu – Ф. Вовк, Кенир – Л. Глібов), псевдандроніми (чоловіча форма псевдоніма для авторки-жінки (Марко Вовчок – Марія Маркович (Вілінська), псевдогініми (жіночі форми псевдонімів, які вживають чоловіки (Панна з Чортківщини – Осип Маковей).

Ще одним видом псевдонімів є колективні псевдоніми, де група людей, щоб приховати своє авторство, бере спільне вигадане ім'я. Так, «Нерада-громада» – А. Кобилянський і Свенціцький Павлин.

Жінки-письменниці, як правило, приховували імена за псевдонімом і здебільшого не друкували своїх портретів з огляду на літературну етику ХІХ ст. Через це більшість письменниць того часу ввійшли в літературу саме під псевдонімами (Дніпрова Чайка – Людмила Василевська-Березіна, Наталка-Полтавка – Кибальчич Надія).

Деякі автори зумисне підписували свої твори ім'ям з іронічним відтінком, наприклад: Студинський Кирило – Не плазун, але й без трону, Миронець Микола – Редакційний Приблуда.

Заголовки, що містять псевдоніми, мають свої особливості при формуванні та використанні. Основні моменти такі:

Прямий порядок слів (О. Олександренко - Грушевська, Ольга Олександрівна);

Впізнаваність (Остап Вишня – Павло Губенко);

Правило «найпоширенішого імені» (Атаманюк, Василь Іванович більше відомий як Яблуненко, Василь);

Коли вигадано лише прізвище (Гончар, Олесь (Олександр) Терентійович – Біличенко, Олександр Терентійович).

Стартовий авторитетний запис у файлі «Індивідуальний автор» створює каталогізатор, який працює з ретровиданнями de visu. При створенні авторитетного файлу необхідно врахувати всі можливі варіанти представлення елементів в бібліографічному описі найменування особових імен. Це збір інформації, відбір і аналіз інформації, яку належить використати як точку доступу до бібліографічного запису, вибір форми, в якій буде представлена кожна точка доступу.

Для формування Авторитетного файлу «Індивідуальні автори» використовується АРМ «Каталогізатор». Для створення стартового запису каталогізатор заповнює тільки окремі поля – 210 «Основне ім'я», 410 «Інші форми імені».

Значення авторитетних даних у наш час зростає, оскільки принципи авторитетного контролю (уніфікація точок доступу, навігація серед даних) тісно перегукуються з пошуком пов'язаних даних. Авторитетний файл як ядро даних дозволяє зробити наявні інформаційні ресурси більш доступними для користувачів. Створення

і використання авторитетних файлів у процесі опрацювання документів сприяє уніфікації процесів каталогізації та розширює можливості подання інформації до баз даних та електронних каталогів. Створення авторитетного запису імен також відповідає Стратегії розвитку бібліотечної справи України на період до 2025 року.

Nina Derkach,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6859-9254>,
Researcher,
Department of integrated processing of documents,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: derkach317@ukr.net

Pseudonyms in starting authority records in the file «Individual author» (ATHRA) in the process of retrospective conversion of VNLU collections

The basic concepts of "pseudonym" and examples of the formation of the starting record of authoritative records by the cataloger in the file "Individual Author" are given. The features of creating authoritative records of the proper names of individual authors are considered.

Keywords: authority record, pseudonym, title containing a person's name, retrospective cataloging, retrospective conversion

Добра Надія Володимирівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5684-5350>,
молодша наукова співробітниця,
відділ технологій електронного науково-інформаційного обслуговування,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: dobra@nbuv.gov.ua

Сосідко Ірина В'ячеславівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0067-7930>,
молодша наукова співробітниця,
відділ технологій електронного науково-інформаційного обслуговування,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: sosidko@nbuv.gov.ua

Ясінська Олександра Андріївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0809-2483>,
молодша наукова співробітниця,
відділ технологій електронного науково-інформаційного обслуговування,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: yasinska@nbuv.gov.ua

Анотований тематичний навігатор ресурсами Інтернету як інструмент забезпечення оперативного доступу до інформації

Висвітлена онлайн-послуга в бібліотечній діяльності – анотований тематичний навігатор ресурсами Інтернету. Підсумований досвід створення тематичного інтернет-навігатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: Анотований тематичний навігатор ресурсами Інтернету, тематичний інтернет-навігатор, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, користувачі, сайти, інформаційні потреби, пошук

У сучасному світі все більше користувачів віддають перевагу саме онлайн-ресурсам для пошуку інформації, бо це зручно, швидко і завжди під рукою. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського не залишилася осторонь від цієї тенденції і на даний момент має в своєму арсеналі багато засобів для професійної допомоги у пошуку та обробці наукової інформації.

Одним із таких сервісів є Анотований тематичний навігатор ресурсів Інтернету. Робота над ним розпочалася в 2011 році у Відділі технологій дистантного обслуговування. Враховуючи постійне зростання обсягів інформаційних ресурсів, акумульованих НБУВ, було започатковано детальніше опрацювання розділів Анотованого тематичного навігатора ресурсів Інтернету. Це стало важливим кроком для підвищення ефективності використання великих масивів документованих знань.

З огляду на стрімкі трансформації цифрових ресурсів, співробітники Відділу технологій електронного науково-інформаційного обслуговування активно і успішно займаються перевіркою релевантності та актуальності інтернет-ресурсів, а також додають нові сайти, які закономірно з'являються в науковому просторі.

У процесі роботи було виявлено, що за понад десятиліття український сегмент Інтернет-ресурсів зазнав суттєвих змін внаслідок технічного прогресу, а також впливу збройної агресії з боку російської федерації. Отже, формування ресурсу потребує постійної оптимізації продуктивності. Співробітники, відповідальні за наповнення тематичних рубрик Інтернет-навігатора, систематично здійснюють перевірку та редагування, що дозволяє підтримувати динамічність та актуальність представленої інформації. Як наслідок, внесені до Інтернет-навігатора сайти можуть бути видалені, змінені, перенаправлені на інші домени чи заблоковані.

На сьогодні даний ресурс налічує 6 500 анотованих гіперпосилань. Близько 2000 посилань було видалено як такі, що втратили свою актуальність або припинили свою роботу, а відредаговано понад 2500 ресурсів. Серед ключових факторів, чому це трапляється, можна відзначити:

- технічні причини (застарілі технології, які перестали підтримуватися, втрата доменного імені тощо);
- соціально-політичні (зміна власників, зміна діяльності або припинення діяльності);
- юридичні (блокування через порушення авторських прав, інформаційної безпеки тощо);
- військові (зникнення сайтів через тимчасову окупацію території чи руйнування інфраструктури).

Окрім редагування та видалення ресурсів, ведеться постійна робота над пошуком та внесенням до бази даних нових науково-популярних сайтів. Відбір

ресурсів здійснюється відповідно до інформаційних запитів віддалених користувачів, напрямів інноваційного розвитку держави, які визначені в офіційних документах та пріоритетних напрямках розвитку науки, культури, освіти.

Розглянемо розділ природничо-технічних спеціальностей. Серед рубрик даного напрямку в Анотованому тематичному навігаторі ресурсів Інтернету найбільш наповненою є рубрика «Фізико-математичні науки. Астрономія», на сьогодні вона налічує 226 записів, із них 110 записів було внесено в 2025 році, і ця цифра збільшується, бо розділ постійно оновлюється.

У 2014–2018 рр. в залі електронних ресурсів була впроваджена практика перевірки читацьких запитів за допомогою анкетування. Після роботи за бібліотечним комп'ютером, користувачам пропонували заповнити анкету, де вони зазначали ресурси, якими користувалися, теми запитів і свій науковий ступінь. Можна було дізнатися теми і наукові напрями, що цікавлять користувачів різних наукових ступенів, на основі яких досліджувалися читацькі інформаційні потреби. На сьогодні такі статистичні дані вже не ведуться, адже час змінився і більшість користувачів уже самостійно і віддалено користуються ресурсами НБУВ. Тому невеликий відсоток нових користувачів, вперше відвідуючи бібліотеку, потребують консультації, а після її отримання, вже самостійно займаються пошуком і аналізом інформації, що розміщена на сайті книгозбірні.

На тлі сучасних викликів, які постали перед Україною, саме природничо-технічні дисципліни набувають особливого значення – як основа національного відновлення, технологічного суверенітету та екологічної безпеки. Саме ці напрями вимагають особливої уваги до оновлення та перевірки інформаційних джерел, адже вони дуже стрімко розвиваються і регулярно з'являються нові ресурси з цих напрямків.

Nadiia Dobra,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5684-5350>,

Junior Researcher,

Department of Technologies of Electronic Scientific and Information Service,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: dobra@nbuv.gov.ua

Iryna Sosidko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0067-7930>,

Junior Researcher,

Department of Technologies of Electronic Scientific and Information Service,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: sosidko@nbuv.gov.ua

Oleksandra Yasynska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0809-2483>,

Junior Researcher,

Department of Technologies of Electronic Scientific and Information Service,
Institute of Information Technologies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: yasinska@nbnv.gov.ua

Annotated thematic navigator of Internet resources as a tool for providing operational access to information

Highlighted online service in library activities – annotated thematic navigator of Internet resources. The experience of creating a thematic Internet navigator of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is summarized.

Keywords: Annotated thematic navigator of Internet resources, thematic Internet navigator, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, users, sites, information needs, search

Добровська Світлана Валентинівна,
ORCID <https://orcid.org/0009-0007-4059-296X>,
молодша наукова співробітниця,
відділ оптичних носіїв інформації,
Інститут проблем реєстрації інформації
Національної академії наук України,
Київ, Україна
e-mail: djerelo@ipri.kiev.ua

Овсієнко Людмила Миколаївна,
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-5945-0569>,
молодша наукова співробітниця,
відділ оптичних носіїв інформації,
Інститут проблем реєстрації інформації
Національної академії наук України,
Київ, Україна
e-mail: djereloipri@ukr.net

Представлення наукового напрямку «Воєнна наука. Військова справа» в реферативній базі даних «Україніка наукова»

Проведено дослідження динаміки наповнення реферативної бази даних «Україніка наукова» у науковому напрямі «Воєнна наука. Військова справа» з метою виявлення тенденцій розвитку наукових досліджень, пов'язаних з оборонною тематикою. Висвітлено провідні установи з найбільшою кількістю публікацій і провідні фахові видання з тематики «Воєнна наука. Військова справа». Приділено увагу публіціям щодо безпілотних літальних апаратів.

Ключові слова: реферативна база даних «Україніка наукова», воєнна наука, військова справа, обороноздатність, дрони, безпілотні літальні апарати

За складних сучасних геополітичних умов, в яких опинилась Україна, однією з найважливіших функцій держави залишається посилення її обороноздатності. Стає необхідним забезпечення воєнної безпеки і оборони країни, вибору ефективних меха-

нізмів захисту національних інтересів від нинішніх та потенційних загроз воєнного характеру.

Головне завдання сьогодення – виявляти тенденції розвитку наукових досліджень в певних галузях знань, пов'язаних з оборонною тематикою; колективи науковців і практиків, які працюють над вирішенням завдань, що можуть бути використані для підвищення обороноздатності країни.

Важливість науково-практичних досліджень з напрямку «Воєнна наука. Військова справа» ґрунтується на тому, що безпека держави є визначним чинником військово-політичної та економічної стабільності держави, а також захищеності національних інтересів.

Метою роботи є дослідження тенденцій розвитку тематичного напрямку «Воєнна наука. Військова справа» в Україні на основі реферативної БД «Україніка наукова», яка з 1998 року спільно створюється Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України і Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського, та визначення відповідності напрямків наукових досліджень Інституту проблем реєстрації інформації НАН України напрямкам наукових досліджень, які активно проводяться в Україні за допомогою наукометричного аналізу потоку науково-технічної інформації.

Наукометричний аналіз є визнаним методом визначення пріоритетних напрямів науково-технічних розробок, який дозволяє виявляти тенденції розвитку певних наукових галузей. Науковий напрямок «Воєнна наука. Військова справа» є тематичним розділом і входить до серії 3 «Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво» Українського реферативного журналу «Джерело».

Поточний стан записів у БД на липень 2025 року складає близько 850 тис. записів. Загальна кількість записів в базі даних «Україніка наукова» з тематики «Воєнна наука. Військова справа» 10 340 записів. Показник наповнення бази даних з цієї тематики 1,2 %.

За напрямом «Воєнна наука. Військова справа» проведено розширений пошук у реферативній БД «Україніка наукова» за кількістю прореферованих записів в 2017–2024 рр. та за певним індексом рубрикатора НБУВ.

У Рубрикаторі НБУВ «Воєнна наука. Військова справа» позначається під індексом Ц і складається з таких підрозділів як:

- Вчення про війну і армію – 150 рефератів
- Загальна теорія воєнної науки і історія воєнно-теоретичної думки – 305 рефератів
- Теорія воєнного мистецтва – 350 рефератів
- Воєнно-історична наука – 614 рефератів
- Збройні сили у цілому – 2 134 рефератів
- Окремі види збройних сил, роди військ і служби – 2 730 рефератів
- Служба військових сполучень. Військові перевезення – 2 160 рефератів
- Тил і постачання збройних сил – 395 рефератів,
- Воєнна географія – 1 093 рефератів,
- Воєнна техніка, воєнно-технічні науки – 1 120 рефератів.

У таблиці 1 наводиться інформація про динаміку наповнення вищевказаних підрозділів з найбільшою кількістю записів даного напрямку.

Таблиця 1

Динаміка наповнення найбільших підрозділів напряму «Воєнна наука. Військова справа» за 2017 – 2024 роки в РБД «Україніка наукова»

Назва підрозділу	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Окремі види збройних сил, роди військ і служби	173	102	125	99	105	65	52	12
Служба військових сполучень. Військові перевезення	161	104	134	123	123	70	40	9
Збройні сили у цілому	55	60	49	60	57	27	32	19
Воєнна техніка. Воєнно-технічні науки	42	58	39	47	43	23	28	16
Воєнна географія	75	55	56	63	46	27	27	15

Дані щодо кількості публікацій із тематики «Воєнна наука. Військова справа» в РБД «Україніка наукова» за 2017–2024 рр. зведено в таблицю 2.

Таблиця 2

Кількість записів у РБД «Україніка наукова» з тематики «Воєнна наука. Військова справа» за роками

Рік	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Кількість статей	560	448	471	445	420	252	224	97
Кумулятивна КП	7938	8386	8857	9302	9722	9974	10 198	10 295

Провідні фахові видання з тематики «Воєнна наука. Військова справа» наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Провідні фахові видання з тематики «Воєнна наука. Військова справа», представлені в РБД «Україніка наукова»

№	Журнали
1	Авіаційно-космічна техніка і технологія
2	Вісник Національного авіаційного університету
3	Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил
4	Комп'ютерні засоби, мережі та системи
5	Наука і оборона
6	Наука і техніка Повітряних сил Збройних сил України
7	Науковий часопис Академії національної безпеки
8	Озброєння та військова техніка
9	Системи озброєння і військова техніка
10	Системи управління, навігації та зв'язку
11	Український журнал військової медицини (Військова медицина України)

Почали видаватися нові журнали, присвячені висвітленню питань укріплення обороноздатності країни: «Сухопутні війська України», «Український журнал військової медицини» тощо. Після початку війни РФ проти України практично всі журнали публікують статті з питань укріплення обороноздатності та відновлення країни.

Одним із засобів нового озброєння у воєнних конфліктах початку ХХІ ст. стали безпілотні літальні апарати (БПЛА), які довели свою здатність значно ефективніше вести повітряну розвідку, аніж пілотовані літаки, та виконувати інші завдання бойового забезпечення, завдаючи ударів по противнику. На сьогодні неможливо уявити армію без БПЛА, адже вони вказують на ціль та знешкоджують її, наводять артилерію, коригують вогонь, передають розвідувальні дані прямо в штаб, а головне – зберігають життя бійців.

БПЛА для розвідки та повітряного спостереження широко і успішно застосовуються в цивільних і військових цілях. Прогрес в області нових конструкційних матеріалів, силових установок, джерел живлення, мікроелектроніки та інформаційних технологій забезпечив можливість застосування безпіотної авіації для вирішення широкого кола завдань, де використання пілотованої авіації економічно недоцільно або практично неможливо.

Наукові напрямки «Дрони», «Літальні апарати», «Безпілотні літаки», «Аеронавігація» мають індекси рубрикатора:

052/56 – Літальні апарати на повітряній подушці,

Ц651.113 – Безпілотні літаки, безпілотні літальні апарати,

057 – Аеронавігація та зв'язок на повітряному транспорті,

0571 – Аеронавігація. Літаководення.

Найбільша кількість досліджень з цих наукових напрямків виконана в університетах України – Національний авіаційний університет, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» та інші. Частина досліджень виконана в інститутах Національної академії наук України.

Висновки. Використання реферативної БД «Україніка наукова» дозволяє проведення наукометричних досліджень, які надають можливість спрогнозувати тенденції розвитку наукового знання з тематики «Воєнна наука. Військова справа» в Україні. Дослідження потоку наукових публікацій показали, що науковий напрямок «Воєнна наука. Військова справа» є перспективним і таким, що розвивається в Україні. Виявлено підрозділи Рубрикатора НБУВ, в яких є найбільша кількість публікацій з цієї тематики. Це «Окремі види збройних сил, роди військ і служби», «Служба військових сполучень. Військові перевезення», «Збройні сили у цілому».

Svitlana Dobrovska,

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-4059-296X>,

Junior Researcher,

Department of Optical Media,

Institute for Information Recording of National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: djerele@ipri.kiev.ua

Lyudmila Ovsiienko,
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-5945-0569>,
Junior Researcher,
Department of Optical Media,
Institute for Information Recording of National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: djerelo@ipri.kiev.ua

Presentation of the scientific direction «Military science. Military affairs» in the abstract database «Ukrainika Naukova»

A study of the dynamics of filling the abstract database "Ukrainika Naukova" in the scientific direction "Military Science. Military Affairs" was conducted in order to identify trends in the development of scientific research related to defense topics. The leading units with the largest number of publications and leading professional publications on the topic "Military Science. Military Affairs" are highlighted. Attention is paid to the issues of unmanned aerial vehicles.
Keywords: abstract database "Ukrainika Naukova", military science, military affairs, defense capability, drones, unmanned aerial vehicles.

Жабін Олександр Іванович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5693-2155>,
науковий співробітник,
відділ бібліометрії і наукометрії,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: azhabin57@gmail.com

Деякі історичні аспекти становлення вітчизняної наукометрії: від теоретичних засад до сучасних практичних рішень

Акцентовано увагу на науковому внеску видатних вчених, наукознавця Г. М. Доброва та кібернетика В. М. Глушкова, в плані теоретично-методичних напрацювань і практичних рішень щодо методів наукового управління та вимірювання науково-технічного потенціалу на шляху становлення вітчизняної наукометрії, що сприяло практичній реалізації перших на теренах України наукометричних проєктів, таких як «Бібліометрика української науки» та «Ukrainian National H-index Ranking».

Ключові слова: бібліометрія, кібернетика, наукознавство, наукометрія, оцінювання наукових досліджень

Реалізації на початку 2000-х років перших вітчизняних наукометричних проєктів, таких як «Бібліометрика української науки» та «Ukrainian National H-index Ranking» передувала низка наукових досліджень в сфері наукознавства та перші кроки по розробці та впровадженню комп'ютерних технологій на теренах України. Насамперед мова йде про напрацювання видатних вчених – наукознавця Г. М. Доброва та кібернетика В. М. Глушкова.

Засновник української наукознавчої школи, автор теоретичних напрацювань щодо науково-технічного потенціалу та методів його вимірювання Г. М. Добров та ідеолог розробки та створення Загальнодержавної автоматизованої системи обліку та обробки інформації («ОГАС»), призначеної для автоматизованого управління усією державною економікою, В. М. Глушков у спільній публікації «Бесіди про управління» розглянули можливість впровадження методів наукового управління на базі використання нових математичних і технічних засобів. У цій публікації вони також дали відповіді на такі питання, що таке прогноз, план, програма, як навчати науці управління та в чому полягають людські та соціальні ресурси сучасного управління.

Таким чином, вирішення проблематики науки засобами наукометричних технологій, застосованими до принципів оцінювання ефективності результатів досліджень, сягають корінням теоретико-методичних напрацювань Г. М. Доброва та послідовників його наукової школи.

Треба нагадати, що Г. М. Доброву належить визначення терміна «наукознавство» («...комплексне дослідження та теоретичне узагальнення досвіду функціонування соціальних систем у науці з метою обґрунтування науково-технічної політики, а також раціонального формування потенціалу науки та підвищення ефективності наукової діяльності за допомогою засобів соціального, економічного та організаційного впливу»), яке викладене в його монографії «Наука про науку. Введення у загальне наукознавство».

Крім того, ним у 1969 р. було засновано періодичний міжвідомчий науковий збірник «Наукознавство та інформатика» та взято участь в заснуванні міжнародного журналу «Scientometrics».

Стрімкі темпи впровадження цифрових інновацій в бібліотечну сферу сприяли трансформації сучасних провідних книгозбірень до рівня потужних науково-інформаційних комплексів, змінюючи способи збирання, синтетико-аналітичного опрацювання, споживання та зберігання цифрової інформації. Як наслідок такої тенденції саме в підрозділі (Службі інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в 2014 р., в рамках проведення наукометричних досліджень було розроблено та реалізовано метричний проєкт – інформаційно-аналітичну систему «Бібліометрика української науки».

Наразі ця Система є національним та загальнодоступним наукометричним сервісом, який призначений надати суспільству цілісне уявлення про стан та динаміку процесів, що мають місце в науковому середовищі України. Особливістю системи є розроблений спеціалізований програмний інструментарій, який забезпечує статистичне оброблення загальнодоступних та консолідованих даних з бібліометричних профілів вітчизняних дослідників від провідних наукометричних платформ (Google Scholar, Scopus, Web of Science, ORCID тощо) та наукових установ і особисто науковців, для одержання широкого та прозорого спектра аналітичних матеріалів щодо наукового потенціалу України.

Створення цього інформаційно-аналітичного проєкту є сучасним практичним рішенням закладених теоретико-методичних напрацювань наукознавця Г. М. Доброва та кібернетика В. М. Глушкова. Сьогодні це одна з інформаційних-аналітичних складових джерельної бази для прозорого експертного оцінювання результативності

вітчизняної наукової діяльності, що пройшла апробацію впродовж 11 років. На середину 2025 р. в ній представлено профілі з консолідованою бібліографічною та супутньою інформацією на понад 57 тис. науковців [<https://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php>].

На останок слід зазначити, що в сучасних умовах стрімкого запровадження в усі сфери діяльності нашого суспільства цифрових технологій, де поступово та невідворотно ключову роль стали відігравати інноваційні рішення на базі генеративних нейромереж, подальший розвиток вітчизняного бібліотечно-інформаційного потенціалу вбачається у широкому використанні технологічних рішень, що базуються на розвинутих алгоритмах штучного інтелекту для покращення ефективності діяльності сучасних бібліотек, а одним з пріоритетів бібліотечної діяльності повинна стати персоналізована користувацька підтримка.

Oleksandr Zhabin,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5693-2155>,

Researcher,

Department of Bibliometrics and Scientometrics,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

e-mail: azhabin57@gmail.com

Some historical aspects of the development of domestic scientometrics: from theoretical foundations to contemporary practical solutions

The attention is focused on the scientific contribution of outstanding scientists G.M.Dobrov and cybernetics V. M. Glushkov, in terms of theoretical and methodological developments and practical solutions, regarding methods of scientific management and measurement of scientific and technical potential on the path to the formation of domestic scientometrics, which contributed to the practical implementation of the first scientometric projects in Ukraine, such as «Bibliometrics of Ukrainian Science» and «Ukrainian National H-index Ranking».

Keywords: bibliometrics, cybernetics, scientology, scientometrics, evaluation of scientific research

Зайка Віктор Миколайович,

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-6582-6524>,

кандидат фізико-математичних наук,

завідувач відділу,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: zayika@nbuv.gov.ua

Інтероперабельність електронних інформаційних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: поточний стан

Проаналізовано складові комплексу електронних ресурсів НБУВ. Визначено потенціал інтероперабельності е-ресурсів НБУВ при інтеграції до міжнародних систем наукової інформації. Обґрунтовано комбінований підхід при репрезентації окремих е-ресурсів бібліотеки.

Ключові слова: бази даних, протоколи обміну даними, репозитарії, схеми метаданих, Public Knowledge Project

Термін «інтероперабельність» в контексті бібліотечних інформаційних систем використовується для позначення здатності різноманітного (створеного різними постачальниками з використанням різних технологічних стандартів) програмного забезпечення та технологій ефективно взаємодіяти, обмінюватися даними та сумісно використовувати цифрові бібліотечні ресурси без перешкод та додаткових зусиль з боку кінцевого користувача. Під цифровими бібліотечними ресурсами розуміються електронні каталоги, бази даних, інструменти пошуку інформації, цифрові репозитарії. Інтероперабельність в таких неоднорідних системах досягається за рахунок використання спільних стандартів, протоколів, стандартів кодування та декодування (описання) метаданих.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) – одна з найбільших національних бібліотек світу, володіє найбільшим за обсягом документно-інформаційних ресурсів книгосховищем країни. Наприкінці 90-х років минулого століття розпочалося формування електронного (цифрового) фонду НБУВ. Наразі до широкого спектру цифрових інформаційних ресурсів НБУВ входять:

- електронні каталоги (каталоги книжкових видань, журналів та продовжуваних видань, історико-культурних та окремих фондів бібліотеки, фондові каталоги архівних документів, скановані імідж-каталоги);

- повнотекстова база даних «Наукова періодика України», яка, станом на липень 2025 року, охоплює 3 041 наукове видання та містить близько 1,6 млн повних текстів (наукових статей);

- реферативна БД «Україніка наукова» (загальнонаціональна реферативна база даних наукових публікацій, що створюється в співпраці з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України та містить понад 850 тис. записів);

- аналітичні матеріали (поточна актуальна інформація та інформаційно-аналітичні огляди);

- інформаційний портал «Наука України: доступ до знань» (актуальний перелік бібліотек, наукових установ, закладів вищої освіти, профілів науковців України);

- електронна бібліотека «Україніка» (національний довідково-інформаційний та документальний ресурс архівних, рукописних і друкованих джерел, створених в Україні або інших державах – про Україну, її історію, економіку, культуру);

- репозитарій НБУВ eVerLib (електронні копії документів наукового, освітнього, довідкового характеру, які пов'язані з діяльністю НБУВ);

- унікальна колекція рукописів та стародруків;

- реалізовані спільно з іншими науковими установами та архівами унікальні проєкти: «Електронний архів Михайла Грушевського», «В. І. Вернадський», «Т. Г. Шевченко» та інші;

інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки» (національний наукометричний сервіс);

онлайн-ресурс «Репозитарій відкритих публікацій» [<http://open-science.nbuiv.gov.ua>];

невід'ємна складова «Репозитарію наукових текстів НАН України» мережевий ресурс «Журнали НАН України» (<http://jnas.nbuiv.gov.ua>).

Статут Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського окреслює перелік головних завдань бібліотеки, до яких належить формування, розвиток та використання науково-інформаційних ресурсів; організація доступу до фонду та забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів НБУВ [<https://shorturl.at/8F1c0>]. В керівних принципах ІФЛА / ЮНЕСКО щодо розвитку служби публічних бібліотек наголошується, що доступ до інформації та можливість розуміти її є одним із базових прав людини [<https://shorturl.at/dcPON>]. Таким чином, бібліотека зосереджена не лише на наповненні та збереженні свого фонду, але й дбає про легкість знаходження користувачем потрібних цифрових інформаційних ресурсів, створює умови для безперешкодного доступу та використання знайденої інформації, доносить її користувачеві в зрозумілій йому формі та прийнятний для нього спосіб.

Для формування та зберігання вищезгаданих численних бібліотечних цифрових інформаційних ресурсів використовується бібліотечна система, яка є спадкоємицею CDS/ISIS – пакету прикладних програм для управління базами даних, що був розроблений ЮНЕСКО в далекому 1987 році [<http://www.nbuiv.gov.ua/node/1339>]. Нарікання викликає інтерфейс системи, який не відповідає сучасним стандартам зручності користування (UX/UI). Проте найбільше нарікань викликає відсутність повноцінної вебверсії. Що й не дивно, з огляду на те, що початковою метою було створення локальної бібліотечної системи, а не сучасного вебсервісу. Це означає, що без додаткового доопрацювання на налаштування «вебінтерфейсу» бібліотечні ресурси важкодоступні для пошукових систем і, як наслідок, погано індексуються. Труднощі також виникають при інтеграції з міжнародними спільнотами, ініціативами, наукометричними базами даних, передачею метаданих наукових публікацій до каталогів репозитаріїв відкритого доступу та пошукових систем наукових робіт, використанні загальноновживаних протоколів і стандартів (зокрема, OAI та OAI-PMH), які використовуються науковими інформаційними системами, з якими співпрацює НБУВ: Crossref, Scopus, Index Copernicus, Web of Science, BASE.

Наразі найбільш ефективним способом інтеграції / передачі метаданих, що зберігаються в бібліотечній системі, до згаданих вище ресурсів вбачається їх експорт в формат, специфічний для кожного ресурсу. Найчастіше використовується XML формат. Створення XML-файлів не є простою задачею, вимагає ретельного вивчення унікальних для кожного ресурсу XSD схем – технічних специфікацій, які описують самі дані та їхній взаємозв'язок, передбачає досконале знання бази даних, в якій зберігається інформація, застосування специфічної та непростой в використанні так званої мови форматування – аналогу мови структурованих запитів SQL, що використовується в реляційних базах даних.

Зазначених недоліків позбавлені системи управління науковими публікаціями: OJS (OpenJournalSystem) – для журналів та OMP (OpenMonographPress) – для монографій та книг. Це сучасні системи з відкритим програмним кодом, що вільно поши-

рюються, розроблені канадською організацією PKP (PublicKnowledgeProject), забезпечують відмінну видимість публікацій в інтернеті, широку підтримку міжнародних стандартів.

До переваг згаданих систем слід віднести наступні:

- інтеграція з ORCID, DOI, Crossref, автоматична активація ідентифікаторів DOI;
- інтеграція з науковими індексними та наукометричними базами даних, як то DOAJ, Scopus, Web of Science, Google Scholar;
- повна підтримка ініціативи відкритого доступу Open Access / Creative Commons;
- онлайн-доступ до наукових публікацій;
- автоматичне формування метаданих в ряді форматів (XML, OAI-PMH, Dublin Core та інші);
- всі наукові публікації мають стабільні атрибути URL та DOI;

Впровадження платформ OJS та OMP відкриває користувачам ряд переваг та можливостей. Зокрема, спрощується доступ до наукових знань, оскільки публікації в OJS/OMP легко доступні через пошукові системи, а також бібліографічні бази даних. Всі публікації забезпечуються метаданими, анотаціями, ключовими словами, бібліографічним описом, завдяки чому вони відразу придатні для академічного та професійного використання. До переваг також належить вільний доступ, простий та інтуїтивно зрозумілий пошук за назвою, автором, ключовими словами, зручний формат перегляду документів (PDF, HTML, EPUB тощо), перегляд архівів за номерами, тематикою, авторами, DOI, доступ до матеріалів без необхідності використання бібліографічних баз даних.

Наразі в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського триває апробація та поетапне впровадження платформ OJS/OMP.

Слід зауважити, що вказані платформи не замінюють бібліотечні інформаційні системи, оскільки мають зовсім інше призначення. Так, вони розроблені спеціально для управління процесами рецензування, редагування, верстки та публікації чи оприлюднення. Бібліотечні інформаційні системи спроектовані для автоматизації процесів, притаманних бібліотечній діяльності – таких як організація, облік, зберігання, пошук та обслуговування інформаційних ресурсів.

Забезпечення інтероперабельності електронних ресурсів НБУВ, таким чином, є результатом комбінованого застосування двох типів систем управління контентом, які враховують специфіку створення та використання користувачами конкретної інформаційної продукції, а також функціонування ресурсів НБУВ на засадах відкритої науки.

Viktor Zaika,

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-6582-6524>,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences,

Head of Department,

Information and Communication Technologies Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: zayika@nbul.gov.ua

Interoperability of electronic information resources of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: current state

The components of the complex of electronic resources of the National Library of Ukraine are analyzed. The potential for interoperability of e-resources of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine when integrated into international scientific information systems is determined. A combined approach to the representation of individual e-resources of the library is justified.

Keywords: databases, data exchange protocols, repositories, metadata schemes, Public Knowledge Project

Ісаєва Ольга Володимирівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8936-6361>,

наукова співробітниця,

відділ наукової організації електронних інформаційних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: isaeva@nbuv.gov.ua

Дорош Марина Вікторівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1093-3926>,

молодша наукова співробітниця,

відділ наукової організації електронних інформаційних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: dorosh@nbuv.gov.ua

Власова Тетяна Юріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3237-8019>,

молодша наукова співробітниця,

відділ наукової організації електронних інформаційних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: vlasova@nbuv.gov.ua

Авторитетна робота як модель пов'язаних даних: досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Висвітлено досвід використання технологій семантичного вебу на сайті НБУВ, що забезпечує сучасну організацію даних та інтеграцію між різними джерелами інформації. Розглянуто технологічний процес інформаційного пошуку на сайті НБУВ з використанням авторитетних записів, що демонструє архітектуру взаємопов'язаних даних на сайті, сприяє контекстуалізації наукової інформації, перевищує пошукові очікування та породжує нові знання.

Ключові слова: семантичний веб, пов'язані дані, авторитетна робота, пошуковий сервіс, бібліотечний сайт.

Сучасні бібліотечні сайти – це потужні інформаційні хаби, які поєднують традиційні пошукові бібліотечні функції з цифровими технологіями семантичного вебу (Semantic Web), що забезпечує інтелектуальний пошук, кращу організацію даних та інтеграцію між різними джерелами інформації. Ці технології базуються на стандартах Linked Data (пов'язані дані), RDF (Resource Description Framework) та онтологіях, що дозволяє бібліотекам створювати розумні системи каталогізації та пошуку. Стосовно технологічного процесу інформаційного пошуку, який використовують користувачі сайтів та каталогізатори в процесі створення бібліографічних записів, треба зазначити необхідність його розвитку з урахуванням сучасних тенденцій.

Технології семантичного вебу мають використовуватися бібліотеками, щоб зробити їх дані більш відкритими та доступними для взаємодії з іншими системами: як бібліотечними, так і архівними, установами культурної спадщини. Семантичний веб, а саме метод публікації даних, а не документів у структурований, машиночитаний спосіб завдяки пов'язаним даним, дозволяє здійснювати поєднання даних з різних джерел для поліпшення пошуку інформації.

Перехід до пов'язаних даних сприяє контекстуалізації інформації, робить ресурси доступнішими для пошуку, надає можливості для покращення робочих процесів і сприяє інтеграції бібліотечних даних до інших систем та служб.

Оскільки бібліотеки продовжують фокусуватися на нових способах створення та розповсюдження знань, обсяг і різноманітність інформації збільшуються. Метадані, а також експертні знання в області метаданих, набувають важливішого значення, що підкреслено в регламентуючих документах OCLC (Online Computer Library Center).

Інтеграція бібліотечних даних у пов'язані дані частково пов'язана з використанням таких технологій, як штучний інтелект (ШІ). Стосовно ШІ вважаємо за необхідне відмітити, що цей термін став наразі використовуватися в публікаціях на тему сучасних тенденцій розвитку бібліотечної справи. Технології ШІ дозволять бібліотекам успішно вирішувати завдання бібліографічного обслуговування користувачів. Потенціал ШІ ще не достатньо вивчений та не в повному обсязі виявлені його позитивні та негативні сторони. В майбутньому, без сумніву, використання ШІ в бібліотечній сфері дозволить істотно покращити види та форми бібліографічних послуг і підвищити рівень кваліфікації та компетентності персоналу. Наразі, для прикладу, ще важко уявити використання ШІ, який замінить роботу професійного каталогізатора.

Розглядаючи бібліотечний сайт НБУВ як своєрідну афішу інформаційних ресурсів, напрямків науково-освітньої діяльності, які відображаються в оригінальній архітектурі порталів, електронних бібліотек, колекцій, репозитаріїв, електронних каталогів, картотек тощо, особливу увагу треба приділяти реалізації коректного, психологічно-адаптованого пошуку для користувачів.

Прикладом моделі ШІ для наукового пошуку інформації за умов розширення і вдосконалення процесу є використання авторитетних даних для отримання необхідної інформації серед пов'язаних даних на сайті НБУВ, що робить цей процес унікальним.

Пошукові можливості щодо особи на сайті НБУВ реалізуються декількома варіантами. Наприклад, користувача цікавить наявність в бібліотеці творів

В. І. Вернадського. Сформулювавши запит в розділі сайту «Каталоги», читач отримує посилання на декілька сторінок з переліком бібліографічних записів, що відображають наявність документів в бібліотеці.

Якщо той самий запит буде сформульований через розділ «Тематичний навігатор», а потім через «Авторитетний файл імен осіб», читач отримує весь спектр пов'язаних даних стосовно особи та усіх складових наукової архітектури знань, а саме: вміст конкретного авторитетного запису, інформацію з електронної бібліотеки «Україніка», дані з інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань» та Бібліотечного порталу Національної академії наук України LibNASUA. Взаємозв'язок перерахованих локацій наукової інформації на сайті НБУВ завдяки пошуку через «Авторитетний файл імен осіб» надає користувачеві багатоаспектну інформацію, що перевищує пошукові очікування та породжує нові знання.

Таким чином, НБУВ продовжує зосереджуватись на новітніх способах створення, презентації та обміну знаннями в умовах збільшення та різноманітності інформації, що перетворює бібліотечні дані на пов'язані дані з можливістю їх продуктивного пошуку завдяки використанню на сайті бібліотеки авторитетних даних.

Olha Isaieva,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8936-6361>,

Researcher,

Department of scientific organization of electronic information resources,

Institute of information technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: isaeva@nbuv.gov.ua

Maryna Dorosh,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1093-3926>,

Junior Researcher,

Department of scientific organization of electronic information resources,

Institute of information technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: dorosh@nbuv.gov.ua

Tetiana Vlasova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3237-8019>,

Junior Researcher,

Department of scientific organization of electronic information resources,

Institute of information technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: vlasova@nbuv.gov.ua

Authoritative work as a model of linked data: case of Vernadskyi National Library of Ukraine

The experience of using semantic web technologies on the VNLU website, which provides modern data organization and integration between different sources of information, is highlighted. The technological process of information retrieval on the VNLU website using authoritative records is considered, which demonstrates the architecture of linked data on the website, contributes to the contextualization of scientific information, exceeds search expectations and generates new knowledge.

Keywords: semantic web, linked data, authoritative work, search service, library site.

Кириленко Світлана Едуардівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8671-1652>,

молодша наукова співробітниця,

відділ наукового формування національних реферативних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: svkirilenko65@gmail.com

Реферативні огляди та аналітичні доповіді в парадигмі інформаційного суспільства: контент-аналіз

Запропоновано виявляти тенденції розвитку тематичних напрямів за допомогою аналітичних доповідей та реферативних оглядів НБУВ. Контент-аналіз 6 джерел з розвитку бібліотек в парадигмі інформаційного суспільства обґрунтовує стратегічне бачення ролі наукових бібліотек як дослідницької платформи та спільної цифрової системи для наукових установ України, орієнтованої на відкритість, співпрацю та ефективне управління знаннями.

Ключові слова: аналітична доповідь, аналітична записка, реферативний огляд, контент-аналіз, цифрові бібліотечні ресурси, сервіси підтримки

Сучасному науковцю при пошуку інформації про тенденції розвитку науки, новітні розробки та інновації допомагають реферативні огляди та аналітичні доповіді, які презентує сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Реферативні огляди та аналітичні доповіді – це інформаційний продукт, створений за контент-аналізом повного масиву публікацій з певної тематики. Реферативний огляд впорядковує публікації наукових досліджень з обраної тематики і типізує на основі тематичного методу контент-аналізу загальні тенденції наукового напрямку. Систематизація знань з конкретної наукової теми у реферативному огляді надає дані щодо змін у підходах розробки наукових досліджень теми за обрані періоди часу, зокрема, щодо цифрової трансформації. Аналітичні доповіді надають детальний та вичерпний виклад наукової теми, аналізують результати й перспективи досліджень за допомогою методів якісного контент-аналізу, які зосереджено на ґрунтовному вивченні контенту реального наукового напрямку (аналізу піддаються зміст, значення і контексти публікацій зазначеного тематичного напрямку). Методи кількісного контент-аналізу (підрахунок частоти певних елементів

у матеріалі) властиві як для реферативного огляду так і для аналітичної доповіді (записки).

В аспекті парадигми інформаційного суспільства представлено інформаційні продукти НБУВ— аналітичні доповіді, записки, реферативні огляди за останні п'ять років (2019–2024 рр.): (2019) *Бібліотека та наукова електронна комунікація: науковий реферативний огляд*; (2020) *Цифрові бібліотечні ресурси та сервіси підтримки наукових досліджень: сучасні підходи та роль у науковій комунікації: аналітична записка*; (2022) *Бібліотеки у розвитку е-інфраструктури управління науковою інформацією: аналітична доповідь*; (2023) *Цифрові бібліотечні продукти і послуги в інформаційному забезпеченні державного розвитку: аналітична записка*; (2024) *Інноваційні бібліотечні наукові ресурси, цифрові колекції та сервіси у розвитку дослідницької інфраструктури: аналітична записка*; (2024) *Цифрові ресурси наукових бібліотек в умовах війни: науковий реферативний огляд*.

В огляді «Бібліотека та наукова електронна комунікація» досліджено введення цифрових технологій в академічних бібліотеках, зокрема в ЄС. Підсумовано анкетування бібліотекарів та користувачів, яке виявило загальне прихильне ставлення до цифрових ресурсів. Користувач відзначає зручність цифрових матеріалів, комфортний доступ до онлайн-ресурсів. Звернено увагу на недоліки для користувача: застаріла техніка, не сучасний рівень обслуговування в бібліотеках. Вирішення питань незадоволення через технічні обмеження, нестачу персоналу та фінансування є спільним бажанням співробітників бібліотек. Дослідження розкриває головні проблеми розвитку цифрових технологій в академічних бібліотеках та шляхи їх подолання в умовах цифровізації.

Аналітична записка «Цифрові бібліотечні ресурси та сервіси підтримки наукових досліджень: сучасні підходи та роль у науковій комунікації» присвячена узагальненню як вітчизняного, так і міжнародного досвіду зі створення й розвитку інтелектуальної бібліотечної системи підтримки наукових досліджень. Розглянуто нові бібліотечні сервіси підтримки наукових досліджень (*LRSS – Library Research Support Services*) у забезпеченні доступу до цифрових наукових ресурсів, створенні метаданих та управлінні науковою інформацією. Описано інноваційні підходи використання цифрових ресурсів і реалізації цифрових проєктів. Розкрито сучасні функції бібліотечних фахівців як експертів у формуванні електронної дослідницької інфраструктури. Наголошено про вплив бібліотек у цифрових гуманітарних проєктах та системах управління науковою інформацією (*Research Information Management System, RIMS*). Доведено роль НБУВ у впровадженні сервісів для підтримки досліджень НАН України.

Аналітична доповідь «Бібліотеки у розвитку е-інфраструктури управління науковою інформацією» висвітлює новітній шлях для розвитку е-інфраструктур наукової інформації, який базується на сервісах підтримки досліджень і системах управління знаннями. Для формування такої інфраструктури оптимізовано набір цифрових сервісів та наголошено про необхідність спільного використання цих сервісів згідно з принципами відкритої науки. Наведено алгоритми роботи над цифровим портфоліо наукової установи (з застосуванням ідентифікаторів та профілів). Зроблено аналіз визначальних європейських (ERA, EOSC, OpenAIRE тощо) та українських (URIS, OUCI, HPAT тощо) дослідницьких інфраструктур. Зауважено, що піднесення бібліотечної складової е-інфраструктури обумовлює

усунення інформаційних лакун, систематизацію даних, побудову цілковито повної системи аналітики та управління наукою на національному рівні.

В аналітичній записці «Цифрові бібліотечні продукти і послуги в інформаційному забезпеченні державного розвитку» проаналізовано функцію бібліотечних цифрових ресурсів і сервісів в Україні під час воєнного стану. Підкреслено їх значення для підтримки освіти, науки, культури, збереження національної спадщини, відкритого доступу до знань і подолання суспільних викликів. Розглянуто нові підходи до створення цифрових бібліотечних продуктів, висвітлено досвід НБУВ, перспективи розвитку цифрової наукової платформи.

Аналітична записка «Інноваційні бібліотечні наукові ресурси, цифрові колекції та сервіси у розвитку дослідницької інфраструктури» висвітлює етапи трансформації бібліотечних ресурсів у міжнародну дослідницьку інфраструктуру; напрями збереження історико-культурної спадщини під час війни задля майбутнього інноваційного розвитку бібліотек; вплив бібліотек на імплементацію відкритої науки для формування електронної академічної інфраструктури; розвиток цифрової гуманітаристики, сервісів підтримки досліджень. Виокремлено реалізацію проєктів НБУВ, зокрема платформ ResearchUA та LibNAS UA.

Науковий реферативний огляд «Цифрові ресурси наукових бібліотек в умовах війни» містить 250 рефератів першоджерел щодо розвитку бібліотечної справи в Україні під час війни (з 2014 року) та проєктів повоєнного відновлення галузі. Матеріал згруповано за напрямками стратегії збереження колекцій, цифрової наукової комунікації, міжнародних ініціатив зі збереження культурної спадщини, дистанційного обслуговування користувачів, співпраці з міжнародними партнерами та досвіду інших країн у подоланні культурної кризи. Реферати мають посилання на відкриті повні тексти першоджерел.

Контент-аналіз розглянутих вище джерел виявляє стійку тенденцію формування на базі наукових бібліотек цифрової дослідницької платформи задля обслуговування наукових досліджень з відповідними сервісами підтримки. Наголошено на провідній ролі НБУВ в стратегії переходу до цифровізації науки і суспільства.

Svitlana Kyrylenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8671-1652>

Junior Researcher,

Abstracting Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: svkirilenko65@gmail.com

Abstract reviews and analytical reports in the information society paradigm: content analysis

It is proposed to identify trends in the development of thematic areas with the help of analytical reports and abstract reviews of the VNLU. The content analysis of 6 sources on the development of libraries in the paradigm of the information society exposes a strategic vision of the role of scientific libraries as a research platform and a common digital system for scientific institutions of Ukraine, focused on openness, cooperation and effective knowledge management.

Keywords: analytical report, analytical note, abstract review, content analysis, digital library resources, support services

Клюшнікова Олена Валентинівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6827-955X>,

молодша наукова співробітниця,

відділ наукового формування національних реферативних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна

e-mail: klushnikova@nbuv.gov.ua

Сандул Оксана Георгіївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3305-9319>,

молодша наукова співробітниця,

відділ наукового формування національних реферативних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: sandul@nbuv.gov.ua

Інформаційна діяльність бібліотеки в парадигмі суспільства знань

Проаналізовано стан упровадження у бібліотечну практику технологічних інновацій та інспіровані ними зміни у фахових компетенціях співробітника бібліотеки. Обґрунтовано участь бібліотек в ініціативах відкритої науки. Досліджено тенденції реалізації бібліотечного мультисервісу. Визначено стратегічну роль бібліотек у суспільстві знань.

Ключові слова: бібліотечне обслуговування, відкрита наука, реферативна інформація, суспільство знань, фахові компетенції бібліотекарів.

Поточний рівень розвитку інформаційних технологій, стрімкий перехід багатьох суспільних сфер та практик до «життя в цифрі» (О. С. Онищенко) спонукає до переосмислення ролі знань і – вужче – інтелектуальних ресурсів бібліотек у соціальних відносинах. Фахівцями ЮНЕСКО та низкою дослідників запропоновано термін «суспільство знань» на позначення того типу соціокультурної взаємодії, в якому знання, інформація та інтелектуальні ресурси є головними рушіями соціального, економічного та культурного розвитку. Основними чинниками розвитку особистості в суспільстві знань стають оволодіння великими масивами мультiformатної інформації, безперервна освіта протягом життя, вільний доступ до глобальних інформаційних ресурсів, залучення в креативні та інноваційні індустрії, медіаграмотність тощо. Цілком очевидно, що бібліотеки, й передусім наукові бібліотеки, відіграють ключову роль – і вже не посередника між користувачем та інформаційними ресурсами, які дедалі важче опрацювати через перманентне збільшення їхнього обсягу, а арбітра, авторитетної інстанції, що надає користувачу через зручні для нього канали зв'язку верифіковані й персоналізовані відповіді на інформаційні запити. Якість та достовірність контенту – прерогатива інформаційного обслуговування користувачів бібліотек в умовах масового поширення фейків, ворожих наративів,

пропаганди відвертої та прихованої. Саме тому медіаграмотність та фактчекінг у бібліотечному обслуговуванні стали новими й обов'язковими компетенціями. Курс підвищення кваліфікації «Інформаційна культура та медіаграмотність», який пройшли співробітники відділу наукового формування національних реферативних ресурсів (далі – Відділ) у січні 2025 року в Національній академії керівних кадрів культури та мистецтв, став корисним досвідом й посприяв набуттю нових важливих скілів бібліотечної роботи.

Проблематика ролі та місця бібліотеки в цифровій інфраструктурі суспільства знань активно розроблялася Відділом у 2023–2025 рр. й втілювалася в науковому реферативному огляді, що охопив найбільш значущі джерела з бібліотекознавства та інформології, опубліковані протягом останнього десятиліття. Формат реферативного огляду, якого тривалий час дотримується Відділ, дозволяє здійснювати інформаційне обслуговування користувачів у максимально сконденсованому вигляді, наводячи найсуттєвіші наукові гіпотези, висновки, дані та методи досліджень.

Фахівцями Відділу на основі аналітико-синтетичного опрацювання наукових джерел було виокремлено 4 головні розділи реферативного огляду, які найбільш комплексно характеризують зрушення в інформаційному обслуговуванні користувачів бібліотек, які відбулися протягом останніх років.

У розділі реферативного огляду «Технологічні інновації в роботі бібліотек» акумульовано зміст публікацій українських та зарубіжних дослідників бібліотечної та інформаційної справи, в яких узагальнено впровадження технологій штучного інтелекту, віртуальної й доповненої реальності, гейміфікованих додатків, інтерактивних та імерсивних технологій у роботу бібліотек, визначено продуктивні й хибні напрями взаємодії бібліотек з ІТ-індустрією. Дослідники наголошують на тому, що використання сучасних технологій має носити етичний характер й не ставити під загрозу крихку екосистему здобуття нового знання на догоду інтенсифікації наукової роботи й валового збільшення наукових результатів.

Розділ «Імплементация практик відкритої науки в бібліотеках» відображає стрімкий процес розвитку ресурсів відкритого доступу та утворення сталих інтероперабельних зв'язків і комунікацій в інфраструктурі знань. Система інституційних репозитаріїв публікацій, репозитаріїв даних та баз даних дослідницької інформації формує стабільну мережу цифрових наукових комунікацій та сприяє видимості й інтеграції здобутків українських учених у глобальний науковий простір. Окремо в розділі підкреслено формування в НБУВ низки ресурсів відкритої науки – загальнонаціональних баз даних наукових публікацій, Бібліотечного порталу НАН України, Репозитарію наукових текстів НАН України тощо.

Нові й часом несподівані для традиційного бібліотечного обслуговування професійні навички, яких має набувати сучасний спеціаліст, знайшли відображення в розділі «Еволюція бібліотечного фаху: нові ролі та компетенції». Дослідники констатують, що на зміну статичній системі «бібліотекар – читач» приходять вир глобальних цифрових комунікацій, і задоволення інформаційних потреб користувачів сучасної бібліотеки, яка вимушена конкурувати вже не стільки з пошуковиком Google, як із всезнаючим Чатом GPT, спонукає до появи таких професій як бібліотекар-комунікатор, куратор колекцій, куратор та аналітик дослідницьких даних, медіаасистент, консультант із цифрової культури тощо. Важливо, втім, розмежовувати ці нові ролі в середовищах публічних бібліотек, які дедалі більше

тяжінють до комунікаційних хабів локальних громад, та бібліотек академічних, чия місія з комплексного супроводу наукової діяльності залишається непохитною.

Фінальний розділ реферативного огляду «Бібліотечний мультисервіс: зміна парадигми обслуговування» спрямований на з'ясування рівня впровадження мультимедійних бібліотечних сервісів та послуг. Сервісна складова сучасної бібліотеки має виходити з усвідомлення неминучої зміни вектора поширення інформації: здебільшого нині не користувач шукає нове знання, а нове (й не завжди релевантне та верифіковане) знання знаходить користувача у фоновому режимі під час невибіркового споживання медіаконтенту. Зважаючи на доступність широкого спектра науково-популярної інформації в Інтернеті, завданням бібліотек є «тримати планку» якісного й достовірного контенту, не дозволяючи собі потрапити в тренд популістських настроїв частини суспільства. Саме тому, аналізуючи представництво бібліотек у соціальних мережах, створення ними каналів інформації, організації ними просвітницьких заходів тощо, дослідники застерігають від надмірного спрощення комунікації з користувачем. Знання, накопичене бібліотеками, резюмують науковці, має слугувати сталому поступу суспільства, а не примхам аудиторії.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що проаналізовані Відділом джерела наукової інформації чітко визначають стратегічну роль бібліотеки у парадигмі суспільства знань: забезпечення тяглості передачі знань у соціумі, формування фундаменту для наукоємної економіки, інклюзивність та нівелювання цифрової нерівності, виховання критичного мислення індивідуума. Маємо обґрунтовані сподівання, що багаторічна праця Відділу зі створення загальнонаціональної політематичної реферативної бази даних «Україніка наукова», покликаної надавати оперативну інформацію про розвиток усіх галузей знань в Україні, внесла свою посильну лепту в ці процеси.

Olena Kliushnikova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6827-955X>,

Junior Researcher,

Abstracting department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: klushnikova@nbuv.gov.ua

Oksana Sandul,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3305-9319>,

Junior Researcher,

Abstracting department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: sandul@nbuv.gov.ua

Information activities of libraries in the paradigm of the knowledge society

The state of implementation of technological innovations in library practice and the changes they have inspired in the professional competencies of library staff are analyzed. The participation of

libraries in open science initiatives is justified. Trends in the implementation of library multi-services are investigated. The strategic role of libraries in the knowledge society is determined.

Keywords: library services, open science, abstract information, knowledge society, professional competencies of librarians

Колоскова Галина Валеріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5311-7518>,

докторка філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи,

доцентка,

кафедра медіакомунікацій та комунікаційних технологій,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,

Дніпро, Україна

e-mail: koloskova_h@365.dnu.edu.ua

Кластерний підхід як форма організації бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону в умовах цифровізації

Проаналізовано кластерний підхід як форму організації бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону в умовах цифровізації. Розглядаються елементи моделі бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону. Запропоновано стратегічні напрями оптимізації бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону в умовах цифровізації.

Ключові слова: регіон, цифровізація, бібліотечно-інформаційний потенціал.

Сьогодні в умовах воєнного стану в Україні бібліотеки разом з іншими документно-інформаційними структурами продовжують виконувати суттєву роль у становленні цифрового інформаційного середовища регіону та держави загалом. Нині поступово відбувається процес їх трансформації на сучасні бібліотечно-інформаційні центри, основним призначенням яких є надання власних та спільних інформаційних ресурсів, продуктів, сервісів з метою якнайповнішого забезпечення інформаційних потреб різних категорій користувачів.

Необхідно відзначити, що процеси цифровізації є вектором розвитку сучасного суспільства, що характеризується постійним зростанням інформаційних потоків у традиційному та електронному середовищах. При цьому, значно підвищується роль інформації та знань у життєдіяльності нашої країни, що супроводжується формуванням глобальної регіональної інформаційної інфраструктури та зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій. З огляду на ці тенденції налагоджується й зміцнюється взаємодія між різними документно-інформаційними структурами, спрямована на створення спільних інформаційних ресурсів, продуктів, сервісів та організацію доступу до них із метою ефективного забезпечення широкого спектра інформаційних потреб сучасних користувачів.

Сьогодні цифровізація діяльності підприємств регіонів є одним із головних напрямів, задекларованих у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр. Це стосується всіх галузей економіки регіонів України, не стала винятком і бібліотечна. Основними документами, що регламентують реалізацію заходів із цифрової трансформації, є постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок формування та використання регіональної програми інформатизації «Дніпропетров-

щина: цифрова трансформація на 2023–2025 роки», Програма цифрового розвитку регіонів, Концепція розвитку цифрової економіки на 2018–2020 рр., Цифрова стратегія для громади, Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року, Стратегія розвитку бібліотечної справи до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України».

Відповідно до цих документів на сучасному етапі виникла потреба з'ясувати перспективи розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації. У цьому контексті насамперед слід розглядати співпрацю бібліотечних установ з архівами, музеями, іншими структурами з метою створення єдиного консолідованого інформаційного ресурсу, розкриття та використання наявного стартового (внутрішнього) та інтеграційного (зовнішнього) бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону. Вважаємо, що для його підвищення доцільно запропонувати модель на основі кластерного підходу, подану на схемі 1.

Схема 1. Модель бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону в умовах цифровізації

Елементами моделі інтелектуального потенціалу регіону в умовах цифровізації є бібліотечно-інформаційний потенціал, який поділяється на два види – стартовий (внутрішній), що охоплює інформаційні, матеріально-технічні та кадрові ресурси, й інтеграційний (зовнішній): інформаційна інфраструктура, ОУНБ, бібліотеки, архіви, музеї й інші структури. Головним елементом моделі є обласна універсальна наукова бібліотека як центр координації та управління діяльністю установ, що об'єднані та взаємодіють з метою створення спільних ресурсів, розкриття й взаємовикористання власних ресурсів, а також формування єдиного інтегрованого інформаційного простору. Основним засобом взаємодії та обміну інформаційними ресурсами є інформаційна інфраструктура. Стартовий та інтеграційний бібліотечно-інформаційний потенціал – це значущий ресурс, який позиціонують, розкривають і застосовують з метою формування нових продуктів і послуг для забезпечення інформаційних потреб різноманітних категорій користувачів. Одночасно кластерний підхід розглядають як форму взаємодії різних структур. Результатом впровадження моделі бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації стане створення єдиного регіонального консолідованого інформаційного ресурсу з уніфікованим форматом подання даних на базі сучасних цифрових платформ, а також підвищення рівня розвитку та використання бібліотечно-інформаційного потенціалу загалом.

Для реалізації зазначеного напрямку пропонуємо такі заходи: співпраця з різними структурами та органами місцевого самоврядування; розроблення стратегії діяльності відповідно до Концепції регіональної програми інформатизації; проектна діяльність із залученням бюджетних і грантових коштів; участь у міжрегіональних, державних і міжнародних проєктах, метою яких є створення спільних інформаційних ресурсів.

Бібліотечно-інформаційний потенціал є потужним інтелектуальним ресурсом у системі цифрового складника інформаційного потенціалу міста й регіону та виконує вагомую функцію у забезпеченні інформаційних потреб користувачів.

Стратегічними напрямами його оптимізації в умовах цифровізації є: створення регіональної системи інформаційних ресурсів бібліотек; розвиток інформаційної інфраструктури регіону; розроблення комплексу заходів та організаційно-технологічних засобів, що надасть можливість вводити інформаційні ресурси в активний суспільний обіг; створення корпоративних об'єднань бібліотек із метою залучення книгозбірень музеїв, архівів до формування спільних інформаційних ресурсів регіону на основі застосування технологій проєктного, інноваційного й інформаційного менеджменту; забезпечення організаційно-функціональної, технологічної єдності бібліотек на базі використання інноваційних цифрових платформ; налагодження стійких зв'язків з органами місцевого самоврядування в напрямі реалізації програм сталого соціокультурного розвитку регіону.

Halyna Koloskova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5311-7518>,

Doctor of Philosophy in Information, Library and Archival Studies,

Associate Professor,

Department of Media Communications and Communication Technologies,

Oles Honchar Dnipro National University,

Cluster approach as a form of organizing the library and information potential of the region in the conditions of digitalization

The cluster approach is analyzed as a form of organizing the library and information potential of the region in the conditions of digitalization. The elements of the model of the library and information potential of the region are considered. Strategic directions for optimizing the library and information potential of the region in the conditions of digitalization are proposed.

Keywords: region, digitalization, library and information potential

Косенко Олена Віталіївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>,
молодша наукова співробітниця,
відділ комплексного опрацювання документів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua

Колекція А. Ю. Кримського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (на прикладі видання «Вісті Таврійського університету»)

Проаналізовано колекцію А. Ю. Кримського у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Розглянуто його історію створення наукового видання «Вісті Таврійського університету», яке є складовою колекції.

Ключові слова: колекція А. Ю. Кримського, періодичні видання, «Вісті Таврійського університету», фонди НБУВ

На початковому етапі формування фондів Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) традиційно приймала різноманітні пам'ятки з усієї України. На сьогодні бібліотека володіє чималими колекційними зібраннями різночасових знахідок, які представлені різними типами фондів. Одна з них – колекції видатних українських науковців. Зберігаються колекції переважно у фондах основного книгозбереження та спеціалізованих читальних залах. Однією з важливих складових фондів НБУВ є колекція Агатангела Юхимовича Кримського, яка має свою власну історію. Її вивчення заслуговує особливої уваги.

Агатангел Юхимович Кримський (1871–1942) – видатний український науковець, сходознавець, мовознавець, літературознавець, історик, письменник, перекладач (знавець більше ніж 50 мов), академік Української академії наук (УАН) з 1918 р., один із фундаторів УАН і Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині НБУВ). Джерельною базою для дослідження колекції А. Ю. Кримського у фондах НБУВ є книги та періодичні видання. Усі ці матеріали дозволяють скласти певне уявлення про колекцію А. Ю. Кримського. Однак встановити точну кількість переданих видань сьогодні досить складно, оскільки початкова інвентаризація фондів відбувалася з певною затримкою та досить недбало. У 30-ті роки ХХст. до фондів НБУВ було передано цінні надходження від академіка А. Ю. Кримського, це більше ніж

2 тис. друкованих одиниць. У 1951 р. до Бібліотеки надійшла найбільша частина (10 151 книжок і 2 659 журналів) колекції. Ще майже пів тисячі документів родичі науковця передали бібліотеці в 1961 р. Нині особова колекція академіка А. Ю. Кримського зберігається у відділі організації та обслуговування основним фондом НБУВ. Каталог бібліотечної колекції А. Ю. Кримського відображено в генеральному каталозі НБУВ, з абетковим принципом формування. Особовий фонд А. Ю. Кримського містить наукові матеріали зі сходознавства й українознавства, освітні плани й програми, художні твори й переклади; біографічні матеріали (записні книжки з нотатками й перекладами віршів, посвідчення, довідки); рецензії на праці А. Кримського; матеріали службової та громадської діяльності (доповіді, плани роботи, доповідні записки); листування; фотографії; образотворчі матеріали тощо.

Окрім книжкових видань в колекції видатного вченого значиму частку займають періодичні та продовжувані видання (повні комплекти російських та іноземних сходознавчих журналів, збірники, наукові праці тощо). На сьогодні каталог періодики колекції А. Ю. Кримського проходить етап відновлення та внесення всієї інформації про зібрання колекції періодики академіка до електронного каталогу (ЕК), який виконує інформаційно-пошукову функцію та дає змогу швидко встановити наявність конкретного документа у фондах бібліотеки і отримати доступ до інформаційних ресурсів відповідно сформульованого пошукового запиту. В ЕК НБУВ колекційні шифри починаються із загальноприйнятої форми назви колекції (Кримський Агатангел Юхимович – Шифр: Кримський А. Ю.). На першому етапі опрацювання колекції Кримського А. Ю. проводиться звірка періодичних видань у фондосховищі НБУВ з Генеральним картковим каталогом періодичних та продовжуваних видань на предмет наявності номерів і виявлення їх відображення в каталозі, а також звірка з топографічним каталогом періодичних видань (за шифром). Всі номери і випуски колекції періодики академіка проходять повну звірку *de visu* з основним книгосховищем НБУВ та картковими каталогами за період їх зберігання та заносяться до ЕК Бібліотеки. На другому етапі, після звірки номерів (випусків, підшивок) та інвентарів відбувається створення бібліографічного запису журналів та продовжуваних видань колекції. Бібліографічний запис створюється на підставі карток з читацького алфавітного карткового каталогу періодичних та продовжуваних видань, а у разі їх відсутності – безпосередньо за виданням. Бібліографічний запис складається мовою оригіналу документа. Всі службові записи, що не є елементами БЗ, робляться виключно українською мовою. Головною вимогою при створенні опису видання є забезпечення його унікальності для кожного окремого документа.

Серед бібліотечної колекції А. Ю. Кримського є чимало рідкісних періодичних видань, які наявні тільки в цій колекції. Не можна обійти увагою наукове видання «Вісті Таврійського університету» (рос. «Известия Таврического университета») (Шифр Кримський А. Ю.: Ж30075), яке зберігається в єдиному примірнику тільки в колекції А. Ю. Кримського.

Наукове видання «Вісті Таврійського університету» виходило у Сімферополі, в 1919–1920 рр. Вийшло всього дві книги. Перша книга була надрукована в 1-й Радянській друкарні у 1919 р. На перших сторінках першої книги видання, в Офіційній частині, розміщено Постанову Кримського Крайового Уряду «Про заснування Таврійського університету» та «Положення про Таврійський університет». Неофіційну частину 1-ї книги «Вістей» відкриває «Короткий історичний нарис виник-

нення Таврійського університету» Арсенія Маркевича, розміщений на 32 сторінках. Далі йдуть матеріали щодо відкриття Таврійського університету. Також розміщено наукові статті професорів Бориса Грекова, Миколи Гудзія та інших науковців університету. Друга книга «Вістей Таврійського університету», видана у 1920 р., була надрукована в Друкарні Таврійського губернського земства. На звороті титульного листа наведено відомості: «Друк за розпорядженням ректора Таврійського університету від 9 березня 1920 р.». Ректором у цей час був професор Роман Іванович Гельвіг. В офіційній частині другої книги «Вістей» наведено матеріали з питань щодо вибору місця для університету; про заснування відділень університету: економічної, східної мови при історико-філологічному факультеті; про організацію педагогічного факультету; тимчасові штати та особовий склад професорів, викладачів та службовців; кошторис витрат Таврійського університету на 1919 р. та інші матеріали. У неофіційній частині книги вміщено наукову роботу В. І. Палладіна «Дихальні хромогени рослин» та статті інших авторів.

На сьогодні завдяки опрацюванню ретроспективної частини колекції періодики академіка А. Ю. Кримського до електронного каталогу НБУВ занесено понад 110 назв з колекції академіка. Проведено реєстрацію понад 1440 примірників журналів, збірників тощо, наявних у колекційному фонді Бібліотеки, із зазначенням їхнього місця зберігання. У книгосховищі НБУВ зберігається масив періодики, який ще не потрапив до електронного каталогу, на даний час проводиться далі його звірка з картковими каталогами (остання звірка відбулася в 1960 р.) та створюється електронна база даних колекції періодики академіка А. Ю. Кримського. Тому у подальшому для покращення роботи користувачів із періодичною колекцією академіка планується створення бібліографічного покажчика зібрання періодичних видань А. Ю. Кримського, збережених у фондах НБУВ. Це є важливою справою не лише для вшанування видатного українського академіка А. Ю. Кримського, але й дозволить ввести у науковий обіг чимало цінних артефактів нашого минулого.

Olena Kosenko,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>,
Junior Researcher,
Department of Complex Processing of Documents,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua

Collection of A. Yu. Krymsky in the funds of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (on the example of “News of Tavria University”)

The collection of A. Yu. Krymsky in the funds of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is analyzed. The history of his creation of the scientific publication "News of the Tavria University", which is a part of the collection, is considered.

Keywords: collection of A. Yu. Krymskyi, periodicals, "News of the Tavria University".

Крючин Андрій Андрійович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5063-4146>,

член-кореспондент Національної академії наук України,

доктор технічних наук, професор,

заступник директора,

Інститут проблем реєстрації інформації

Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: kryuchyn@gmail.com

Манько Дмитро Юрійович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1848-2952>,

кандидат фізико-математичних наук,

старший науковий співробітник,

відділ оптичних носіїв інформації,

Інститут проблем реєстрації інформації

Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: dmitriy.manko@gmail.com

Гарагуля Сергій Сергійович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5564-9494>,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

старший науковий співробітник,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: garagulia@nbuv.gov.ua

Солоніна Надія Володимирівна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-9719-2788>,

молодша наукова співробітниця,

відділ оптичних носіїв інформації,

Інститут проблем реєстрації інформації

Національної академії наук України,

Київ, Україна

e-mail: Nvs@ipri.kiev.ua

Організація пошуку інформації в реферативних базах даних з використанням сучасних технологій

Обґрунтовано доцільність та високу перспективність впровадження сучасних цифрових технологій – зокрема, штучного інтелекту, машинного навчання, семантичного пошуку, хмарних обчислень та інших інноваційних рішень для удосконалення процесів інформаційного пошуку в реферативних базах даних. Показано потенціал таких баз як інструментів аналітики та оцінювання робіт українських дослідників, які працюють над вирішенням актуальних завдань, зокрема у сфері підвищення обороноздатності держави.

Ключові слова: інформаційний пошук, штучний інтелект, машинне навчання, бібліотечні електронні ресурси, наукометрія, реферативна база даних «Україніка наукова».

Реферативні бази даних (РБД) відіграють ключову роль у сучасній науковій комунікації, забезпечуючи доступ до великого обсягу структурованої інформації. Вони дозволяють дослідникам, аналітикам науки та іншим фахівцям ефективно знаходити релевантну наукову літературу у своїй сфері інтересів. З розвитком цифрових технологій можливості таких систем значно зросли. Зокрема, завдяки впровадженню штучного інтелекту (ШІ), машинного навчання (МН), семантичного пошуку, хмарних обчислень та інших інновацій процес пошуку стає дедалі швидшим, точнішим та персоналізованішим. Серед сучасних технологій можна виділити наступні:

Штучний інтелект і машинне навчання сприяють автоматизації пошукових процесів та глибшій персоналізації. Алгоритми можуть аналізувати історію пошукових запитів, інтереси та поведінку користувача для формування індивідуалізованих рекомендацій. Алгоритми обробки природної мови (*Natural Language Processing – NLP*) дозволяють автоматично класифікувати та кластеризувати документи за тематикою, що значно полегшує пошук. Також технології розпізнавання оптичних даних (*Optical Character Recognition – OCR*) і комп'ютерного зору відкривають доступ до сканованих або неструктурованих документів, які раніше були складними для аналізу.

Семантичний пошук, який базується на розумінні значення та контексту запитів, дозволяє досягати вищої релевантності результатів у порівнянні з традиційним ключовим пошуком.

Завдяки хмарним обчисленням і технологіям Великих даних (*Big Data*) можна обробляти величезні масиви наукової інформації швидко та ефективно. Розподілені обчислювальні системи на основі Hadoop або Apache Spark дозволяють аналізувати дані у терабайтових обсягах. Крім того, прикладні програмні інтерфейси (*Application Programming Interfaces – APIs*) та вебскрейпінг (автоматизоване видобування даних із вебсторінок за наперед заданими параметрами) широко використовуються для екстрагування метаданих, анотацій і повнотекстових документів із різних джерел.

Інформація, представлена в реферативній базі даних «Україніка наукова» (а це понад 850 тисяч анотованих першоджерел з усіх галузей знань), дозволяє отримувати актуальні дані з пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної науки і техніки. З початком повномасштабної війни РФ проти України значно зросла кількість публікацій з питань укріплення обороноздатності нашої держави і подолання наслідків агресії та відновлення зруйнованого. Представлені реферати дають змогу встановити розробників певних технологій та зміни в напрямках наукових досліджень. Суттєвий вплив на перебіг боротьби проти агресора має використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА). БПЛА є ефективним засобом боротьби України з агресором, й водночас ворожі БПЛА становлять зростаючу багатоаспектну загрозу цивільній та військовій інфраструктурі, населенню та довкіллю. Розробкою методів використання, керування та протидії БПЛА займаються в Україні дослідники з багатьох науково-дослідних інститутів, університетів. Автори публікацій визначають, що в ході ведення сучасних воєнних дій застосування безпілотних авіаційних комплексів стало одним з найбільш важливих чинників у вогневому ураженні противника та досягненні успіху на полі бою. Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України призвело до докорінних змін у сфері використання безпілотних систем військового призначення та інтенсивного

переосмислення роботизованих технологій у війні сучасного типу. Суттєві переваги безпілотної авіації над пілотованою при рішенні значного комплексу бойових та спеціальних завдань, зокрема за критерієм «результат-затрати», дали поштовх для активізації процесу прийняття на озброєння армій багатьох країн світу безпілотних авіаційних комплексів. Аналіз досвіду застосування БПЛА в збройних конфліктах кінця XX – початку XXI століть показав їх високу ефективність та, водночас, висвітлив проблему протидії такому високотехнологічному і високоточному виду зброї. Широкий спектр БПЛА за напрямом застосування, бойовим радіусом, цільовим навантаженням визначають необхідність системного, комплексного підходу щодо рішення проблеми протидії БПЛА. Наукове підґрунтя для такого комплексного підходу закладає інформація, що міститься у базах даних наукової інформації, а широкий інструментарій новітніх засобів пошуку, аналітики та систематизації наукової інформації сприяє ефективності взаємодії науки й виробничого сектору та наукоємності розробок оборонного призначення.

Andrii Kriuchyn,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5063-4146>,

Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine,

Doctor of Technical Sciences, Professor,

Deputy Director,

Institute for Information Recording of National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kryuchyn@gmail.com

Dmytro Manko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1848-2952>,

Ph. D. in Physics and Mathematics,

Senior Researcher,

Department of Optical Media,

Institute for Information Recording of National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: dmitriy.manko@gmail.com

Serhii Harahulia,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5564-9494>,

Ph. D. in Social Communications,

Head of Department,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: garagulia@nbuv.gov.ua

Nadiia Solonyna,

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-9719-2788>,

Junior Researcher,

Department of Optical Media,

Institute for Information Recording of National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Nvs@ipri.kiev.ua

Organization of information search in abstract databases using modern technologies

The feasibility and high prospects of implementing modern digital technologies, in particular, artificial intelligence, machine learning, semantic search, cloud computing, web-scraping etc. to improve information search processes in abstract databases is substantiated. The potential of such databases as tools for analytics and assessment of the achievements of Ukrainian researchers working on solving urgent problems, in particular in the field of increasing the state's defense capabilities, is shown.

Keywords: information search, artificial intelligence, machine learning, library electronic resources, scientometrics, abstract database "Ukrainika Scientific".

Кубко Анастасія Юріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6421-5105>,

молодшанауковаспівробітниця,

відділ бібліометрії та наукометрії,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна,

e-mail: anastasiya.kubko@gmail.com

«Смартизація» бібліотеки: плюси і мінуси

Досліджено концепцію Smart Library. Представлена історія її розвитку; узагальнені погляди на головні ознаки розумної бібліотеки; оцінені її основні компоненти та їхні переваги і недоліки. Визначені головні умови для перетворення традиційної бібліотеки на Smart Library.

Ключові слова: смартизація бібліотек, розвиток бібліотек, розумна бібліотека, Smart Library, інтернет речей.

Науково-технічний прогрес, що значно прискорився в новому тисячолітті, зокрема через широке впровадження Інтернету і мобільного зв'язку та виникнення нових способів комунікації, призвів до переосмислення ролі бібліотеки у суспільстві та змін в її функціонуванні як хабу знань. Процеси автоматизації, цифровізації та використання передових інформаційних технологій призвели до утворення нового типу бібліотеки – так званої Smart Library, «розумної бібліотеки», що є гібридним технологічно-орієнтованим простором для навчання і спілкування, який використовує у своїй роботі штучний інтелект, IoT (Internet of Things, «Інтернет речей»), набір інструментів, що обчислюють набори інформації надвеликих розмірів, які неможливо опрацювати традиційними методами та підходами (Big Data, «великі дані»), хмарні обчислення та інші інновації для покращення надання бібліотечних послуг, управління інформацією та взаємодії з користувачами. Хоча термін «Smart Library» був вперше запропонований у 2003 році фінськими дослідниками (Айттола, Рюханен та Ояла), початкові спроби виокремлення необхідних вимог, відповідаючи яким, бібліотека може називатися «розумною», відмічаються лише в кінці 10-тих, і більшість досліджень сконцентрована на вивченні інноваційних послуг окремих бібліотек

та інноваційних технологій. Так само, роботи 20-х років розглядають визначення Smart Library доволі широко, акцентуючи увагу на технологіях, мережевій взаємодії та сукупності послуг – отже потреба в систематизації отриманих знань все ще лишається нагальною. Проведений аналіз публікацій з тематики дозволяє виокремити основні поняття, пов'язані із концепцією «розумної бібліотеки».

Наразі більшість дослідників вважають, що в поняття «розумності» бібліотеки слід вкладати відповідність наступними ознакам:

Розширений список послуг (подовження часу роботи бібліотеки, віддалений доступ, доступ до електронних копій документів, безконтактна оплата послуг, віртуальні тури бібліотекою тощо). Частина авторів розшифровує «smart» саме як абревіатуру, де S – Services, M – Methods, A – Automation, R – Resources, T – Technology, і бачить найголовнішою ознакою розумної бібліотеки smart services, «розумні послуги».

Використання інноваційних технологій, серед яких:

Штучний інтелект (ШІ) – використовується для персоналізації рекомендацій, розпізнавання мови та автоматизації процесів.

IoT – для автоматизації процесів, побудови «розумної» інфраструктури, підвищення ефективності управління бібліотечними ресурсами та покращення користувацького досвіду. Прикладами є відстеження книг (наприклад, за допомогою технології автоматичної ідентифікації RFID); розумні полиці, які сигналізують про неправильно розставлені книги; датчики для моніторингу температури та вологості у сховищах.

Аналіз великих даних – використовується для аналізу поведінки користувачів та оптимізації бібліотечних колекцій.

Хмарні технології – для віддаленого доступу до ресурсів.

Віртуальна та доповнена реальність – для інтерактивного навчання та культурного обміну.

Методи, – до яких відносять офлайн- і онлайн-функціонування бібліотеки.

Автоматизація процесів – від автоматизації трудомістких та повторюваних дій (каталогізація та класифікація бібліотечних ресурсів, пошук каталожних карток, видача та повернення матеріалів тощо), до вмикання і вимикання світла в приміщенні бібліотеки, тобто елементи «розумного будинку» (в перспективі – як частини «розумного міста»).

Ресурси – до яких, окрім традиційних паперових носіїв, мають бути включені електронні бази даних, цифрові копії книг, періодики, аудіо- та відео матеріалів, електронні довідкові інструменти, копії на CD, DVD та інших носіях тощо.

Прикладом «розумних бібліотек» може бути Національна бібліотека Сінгапуру, яка використовує інтернет речей для автоматизації управління бібліотечними фондами, зокрема RFID для відстеження книг і сенсори для моніторингу умов зберігання; університетські бібліотеки США (використання IoT для створення розумних полиць і автоматизованих систем видачі); та бібліотека Тяньцзіня (Китай), що застосовує IoT для управління фондами, включаючи роботи для сортування книг і сенсори для моніторингу відвідуваності.

Ключовим елементом функціонування розумної бібліотеки вважається використання новітніх технологій, які, власне, і забезпечують автоматизацію процесів, поліпшення послуг, що надаються користувачам, і оптимізацію управління ресурсами.

Серед переваг варто виділити наступне:

1. Переваги «Інтернету речей»:

звільнення бібліотекаря від частини рутинної праці за рахунок автоматизації таких завдань, як інвентаризація, видача книг чи моніторинг приміщень, що економить час і ресурси;

уможливлення надання сучасних послуг і покращення наявних – автоматизовані послуги, швидкий доступ до ресурсів і персоналізовані функції (наприклад, навігація чи сповіщення), що роблять бібліотеку зручнішою для відвідувачів;

обмеження впливу «людського фактора» і підвищення точності – наприклад, автоматизоване відстеження за допомогою RFID зменшує ймовірність втрати книг чи помилок під час інвентаризації;

підвищення безпеки – зокрема, RFID-ворота на виході запобігають несанкціонованому винесенню книг;

оптимізація витрат – IoT допомагає оптимізувати споживання електроенергії та інших ресурсів завдяки розумним системам управління.

2. Переваги хмарних технологій:

зберігання та обробка даних, що зібрані IoT-пристроями, в хмарних серверах, що забезпечує доступність і масштабованість;

інтеграція Інтернету речей з іншими технологіями (ШІ, аналіз великих даних).

3. Переваги аналізу великих даних:

дозволяє аналізувати великі обсяги даних, які збираються IoT-пристроями, з метою оптимізації бібліотечних процесів (наприклад, прогнозування попиту на книги чи планування ресурсів).

Недоліками, що обмежують широке впровадження смартизованих бібліотек є:
Висока вартість технологій.

Технічна складність. Впровадження інтернету речей вимагає розвинутої і стабільної мережевої інфраструктури та кваліфікованих системних інженерів.

Сумісність і стандартизація. Наразі не всі IoT-пристрої сумісні один з іншим.

Цифрова грамотність. В бібліотекарів та користувачів мають бути навички використання IoT-систем. Це може створювати проблеми, наприклад, для літніх людей.

Необхідність підвищеного контролю за конфіденційністю та безпекою даних, так як частина IoT-пристроїв збирає дані типу читацьких вподобань та переміщення користувачів.

Таким чином, слід констатувати, що розумні бібліотеки є логічним еволюційним наслідком розвитку традиційних бібліотек, в основі якого лежать процеси автоматизації, покращення і розширення спектру послуг, оптимізації управління ресурсами. Необхідною умовою перетворення бібліотеки на «розумну» є використання сучасних технологій і інтернету, повноцінне фінансування, а також певний рівень цифрової грамотності бібліотекаря та користувача. Наразі повноцінне функціонування Smart Library відбувається в країнах з високим рівнем діджіталізації та фінансування бібліотек. Тим не менш, наявний досвід впровадження смартизації доводить, що таким чином традиційні бібліотеки покращують свої функціональні можливості та краще відповідають сучасним користувацьким запитам.

Anastasiia Kubko,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6421-5105>,
Junior researcher,
Department of Bibliometrics and Scientometrics,
Institute of Information Technologies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: anastasiya.kubko@gmail.com

«Smartization» of the library - advantages and disadvantages

The concept of Smart Library is studied. The history of its development is presented; the opinions on the main features of a smart library are summarized; its main components and advantages and disadvantages are assessed. The main conditions for transforming a traditional library into a Smart Library are determined.

Keywords: library development, Smart Library, Internet of Things.

Кудименко Лілія Григорівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2322-3173>,
молодша наукова співробітниця,
відділ наукової організації електронних інформаційних ресурсів,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: kudymenko@nbuv.gov.ua

Research Organization Registry – новий стандарт у науковій комунікації

Розглянуто новий проєкт сфери наукової комунікації – Research Organization Registry (ROR), що пропонує сталі інструменти для точної ідентифікації всіх учасників дослідницьких процесів. Описано передумови створення ROR, зазначено цілі та переваги практичного застосування. Наголошено на провідній ролі ROR у розвитку відкритої науки та аналітики наукової діяльності.

Ключові слова: ROR, наукові організації, стійкий ідентифікатор, відкриті дані, дослідницька інфраструктура.

В епоху цифровізації науки та відкритих даних важливо забезпечити прозорість, доступність та точну ідентифікацію всіх учасників дослідницького процесу. Одним із ключових інструментів для цього став Research Organization Registry (ROR) – глобальний відкритий реєстр наукових організацій, що надає унікальні стійкі ROR ID для дослідницьких установ у всьому світі та дозволяє однозначно ідентифікувати їх в наукових публікаціях, грантах, базах даних та інших джерелах.

ROR – некомерційний проєкт, розвивається за підтримки ключових у науковому середовищі організацій: Crossref, DataCite та California Digital Library, які забезпечують технологічну основу, підтримку та сумісність ROR з іншими цифровими ідентифікаторами, такими як:

ORCID – для дослідників: ідентифікує вченого, незалежно від зміни імені чи багатомовності;

DOI – для результатів досліджень: ідентифікує публікацію, незалежно від багатомовності назви.

ROR застосовується для наукових організацій: ідентифікує установу та надійно пов'язує результати досліджень з нею, незважаючи на варіативність чи багатомовність назв.

Завдяки успішній інтеграції ROR допомагає упорядкувати інформацію, робить її чіткою та легкою для обміну між програмними системами, щоб статті в журналах, набори даних та інші результати досліджень можна було надійно пов'язати з університетами, спонсорами, компаніями, лабораторіями та іншими установами.

До появи ROR у науковому середовищі не існувало універсального та відкритого способу однозначної ідентифікації організацій, і було багато плутанини: у різних базах даних одні й ті самі установи могли бути представлені по-різному, з варіаціями назв, адрес чи перекладів. Постала необхідність систематизувати інформацію про наукові заклади та створити відкритий реєстр, де кожному університету, дослідницькому інституту чи іншій установі надається унікальний постійний ідентифікатор, за допомогою якого можна точно і однозначно вказати, де працює вчений, хто проводив дослідження, або яка організація отримала грант. Це своєрідна цифрова візитівка, незмінна у всіх базах даних.

З метою визначення вимог до такого Реєстру в 2016 році група з 17 організацій створила ініціативу «Org ID». В різних містах світу проводилися семінари, конференції з залученням компетентних фахівців наукової сфери. Висновки проведених заходів були узагальнені у трьох документах, після чого основний набір рекомендацій щодо управління та принципів продукту був затверджений. З'явився запит знайти організації для участі у впровадженні та веденні Реєстру.

У січні 2018 року в Жироні, Іспанія, відбулася зустріч зацікавлених сторін, на якій були присутні і представники всесвітньовідомих у науковому середовищі ORCID, DataCite та Crossref. Саме їм і було доручено підготувати пропозицію, яка відповідала б вимогам Робочої групи. Ця подія і стала практичним початком створення пілотного проєкту, який отримав назву «Реєстр дослідницьких організацій».

А вже в січні 2019 року в Дубліні, Ірландія, на відкритій зустрічі було запущено Першу версію Реєстру, відому як Мінімально життєздатний реєстр (MVR), який включав ідентифікатори ROR та метадані для 91 625 організацій.

На сьогодні таких записів – понад 115 000, отже, ROR має глобальне охоплення та активно взаємодіє з іншими ключовими структурами у науковій екосистемі:

- ORCID: для зв'язування вчених зі своїми афілійованими організаціями;
- Crossref і DataCite: для додавання ROR ID у метадані наукових публікацій;
- OpenAlex, Dimensions, Scopus: для аналізу наукової активності на інституційному рівні.

Усе більше видавництв та баз даних переходять до використання ROR для уніфікації даних про афіліації та підвищення якості аналітики. Проєкт також активно впроваджено у наукові репозитарії, грантові заявки та відомі системи: Lens, Europe PMC, Dryad, Zenodo, Figshare, DSpace, OJS тощо.

Найважливі функції ROR:

- збирати інформацію про інституційну приналежність дослідників;
- стандартизувати та усувати неоднозначність назв організацій;
- забезпечувати інституційну дослідницьку аналітику;
- спрощувати пошук досліджень;
- підключати спонсорів до досліджень, які вони фінансували;
- керувати інституційними угодами про відкритий доступ;
- дотримуватися національних рекомендацій щодо відкритої інфраструктури;
- покращувати метадані про приналежність у глобальній дослідницькій екосистемі.

Проект ROR постійно знаходиться у активній фазі розвитку, найближчим часом плануються такі удосконалення:

- поліпшення інтерфейсу та пошуку користувача;
- автоматизація оновлень та синхронізація з іншими базами;
- розвиток функціоналу для відстеження змін організацій (злиття, перейменування тощо);
- розширення глобального охоплення, особливо для країн, де представництво поки що неповне.

Висновок очевидний: Research Organization Registry (ROR) – важливий інфраструктурний елемент нової наукової екосистеми, що сприяє відкритій науці та створює основу для сталого розвитку наукової взаємодії. Це незамінний інструмент для дослідників, організацій, фондів та видавців, завдяки якому наукові організації набувають стабільної цифрової ідентичності, а дослідники та аналітики – можливості для точного аналізу та обліку наукової активності.

Використання ROR змінює підхід до роботи з науковими організаціями в глобальному інформаційному середовищі, стає новим стандартом у науковій комунікації та спрощує навігацію у швидко зростаючому світі академічних даних.

Liliia Kudymenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2322-3173>,

Junior Researcher,

Department of Scientific Organization of Electronic Information Resources,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kudymenko@nbuv.gov.ua

Research Organization Registry – a new standard in scientific communication

A new project in the field of scientific communication, which offers stable tools for accurate identification of all participants in research processes – Research Organization Registry (ROR) – is introduced. The prerequisites for the creation of ROR are described, the goals and advantages of practical application are indicated. The leading role of ROR in the development of open science and analytics of scientific activity is emphasized.

Keywords: ROR, scientific organizations, persistent identifier, open data, research infrastructure.

Ланде Дмитро Володимирович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3945-1178>,
доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри,
кафедра інформаційної безпеки,
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського,
Київ, Україна
e-mail: dwl@gmail.com

Крючин Андрій Андрійович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5063-4146>,
член-кореспондент Національної академії наук України,
доктор технічних наук, професор,
заступник директора,
Інститут проблем реєстрації інформації Національної академії наук України,
Київ, Україна
e-mail: kryuchyn@gmail.com

Застосування великої мовної моделі у технології традиційного пошуку в реферативних базах даних

Представлено інтеграцію великої мовної моделі (LLM) у пошукову систему «Бібліотека Наукометрії», яка об'єднує реферати українських наукових публікацій з РБД «Україніка наукова» та препринти з ArXiv. Основним пошуковим двигуном є Manticore Search, до якого додано семантичне ядро на основі LLama-4 через API. Запропоновано математичне обґрунтування семантичного індексування текстів, а також описано режими роботи, що розширюють можливості аналізу: формування дайджестів, переклад, інтерактивна мережа понять. Показано ефективність системи у пошуку за темами, виявленні трендів, побудові авторських зв'язків. Точність пошуку зросла на 15%, час аналізу скоротився на 30–40%.

Ключові слова: Велика мовна модель, LLM, Manticore Search, семантичний пошук, реферативна база даних, дайджести, інтерактивна семантична мережа, ArXiv, Україніка наукова, наукометрія.

Сучасні науково-технічні бібліотеки зіштовхуються з проблемою обробки все зростаючого потоку інформації. Традиційні методи пошуку, що спираються на ключові слова та частотні моделі тексту, стають недостатніми для ефективного аналізу складних наукових документів. База даних «Бібліотека Наукометрії» [<https://bigsearch.space>] охоплює дві основні колекції: реферати українських наукових публікацій із РБД «Україніка наукова» (1998–2024 рр., 769 тисяч записів) та препринти з ArXiv (2007–2025 рр., 2247 тисяч документів). Для поліпшення пошуку та аналізу інформації в цих масивних корпусах застосовано нову архітектуру, яка поєднує традиційний двигун Manticore Search з сучасною великою мовною моделлю (Large Language Model, LLM), а саме – LLama-4 через API. Такий підхід забезпечує не лише точне знаходження відповідей, а й глибокий семантичний аналіз змісту.

На практиці існуюча система показала ефективність у таких задачах: пошук за темою тепер дозволяє знаходити документи, пов'язані з конкретною проблематикою, навіть якщо вони не містять точно співпадаючих слів, завдяки використанню векторного простору і косинусної подібності. Система також успішно визначає динаміку наукових досліджень у часі, виявляючи тренди та зміни в напрямках публікацій. Особливо корисним виявився механізм побудови зв'язків між авторами,

ключовими словами та темами, що дозволило виявити наукові мережі співпраці та напрямки досліджень.

Інтеграція LLM у пошукову інфраструктуру реферативних баз даних є трендом, який активно розвивається. Проте більшість існуючих систем використовують LLM лише для генерації відповідей, не впроваджуючи глибокого аналізу структури знань. У нашому випадку вдалося реалізувати комплексний підхід, де LLM не замінює традиційні методи, а доповнює їх, забезпечуючи семантичне розширення. Це відкриває нові можливості для наукового пошуку, прогнозування трендів, аналізу авторських мереж та формування освітніх маршрутів.

Протягом останніх років спостерігається значний інтерес до застосування великих мовних моделей у науково-інформаційних системах. Розвиток технологій обробки природної мови, зокрема архітектур на основі трансформерів, відкрив нові можливості для аналізу текстових корпусів, що вимірюються мільйонами документів. Серед основних праць у цій галузі виділяються дослідження, присвячені семантичному пошуку, автоматичному реферуванню, побудові тематичних моделей і мереж знань.

Одним із перших піонерів у сфері застосування LLM у науковому контексті став проєкт Semantic Scholar, який використовує навчальні моделі для формування графів понять і рекомендацій наукових публікацій [1-2]. Важливим етапом стало впровадження моделей BERT і її наукової версії SciBERT [3], які показали високу ефективність у завданнях класифікації, вилучення фактів і векторного представлення наукового тексту. Пізніше появились більш потужні архітектури, такі як GPT-4 і LLaMa-4, які не лише забезпечили кращу якість обробки, але й відкрили шлях до генерації узагальнень, перекладів та інтерактивного аналізу.

У роботі [4] було показано, що навчання мовних моделей на спеціалізованих корпусах значно покращує результати порівняно з загальною мовою. Це підтверджує важливість адаптації моделей до конкретної предметної області – у нашому випадку до українських наукових рефератів і англійських препринтів з ArXiv. Також слід зазначити монографію [5], де було запропоновано методи побудови тематичних графів на основі векторних представлень документів, що має пряме відношення до формування інтерактивної семантичної мережі в нашій системі.

Метою дослідження є підвищення ефективності пошуку та аналізу наукової інформації в реферативних базах даних шляхом інтеграції великої мовної моделі (LLM) у традиційну пошукову інфраструктуру. Це передбачає не заміну, а доповнення класичних методів семантичними технологіями, які забезпечують глибше розуміння змісту документів, автоматизоване формування узагальнень, переклад, а також побудову інтерактивних мереж знань.

Для опрацювання текстових даних використовується комбінація класичного пошукового механізму та сучасних методів машинного навчання. Основним пошуковим ядром є Manticore Search, який забезпечує швидке виконання запитів до індексованого тексту за допомогою логічних та регулярних виразів. У паралельному режимі працює система на основі LLM, яка забезпечує семантичне збагачення початкових даних.

Семантичне індексування на основі LLM

Кожен текст проходить попередню обробку, після чого подається на вхід LLM. На виході отримується числове представлення документа у вигляді вектора $v_d \in R^n$,

де n – розмірність прихованого простору моделі. Цей вектор кодує семантичну структуру тексту:

$$v_d = f_\theta(T_d),$$

де T_d – текст документа d ,

f_θ – функція, реалізована мережею з параметрами θ .

Вектори всіх документів зберігаються в окремому індексі, побудованому за допомогою FAISS (Facebook AI Similarity Search), що забезпечує швидкий пошук найближчих сусідів у багатовимірному просторі.

Пошук на основі семантики

При постановці запиту q , модель перетворює його у вектор v_q . Документи, найближчі до цього запиту, визначаються за косинусною подібністю:

$$\text{sim}(v_q, v_d) = \frac{v_q \cdot v_d}{\|v_q\| \cdot \|v_d\|}.$$

Цей показник дозволяє ранжувати документи не лише за наявністю слів, а й за їхнім значенням. Така модель значно перевершує традиційні методи типу TF-IDF або BM25, особливо у випадках, коли запит сформульовано на вищому рівні абстракції.

Формування дайджестів і аналітичних зведень

LLM також використовується для автоматичного формування дайджестів, які узагальнюють результати пошуку. Для множини документів $D_q = \{d_1, d_2, \dots, d_k\}$, відповідних запиту q , будується загальна тематична модель $\Phi(D_q)$, яка далі перетворюється у зрозуміле людиною повідомлення A_q :

$$A_q = g_\Phi(\Phi(D_q)),$$

де g_Φ – генератор тексту, навчений на наукових анотаціях.

Переклад і аналіз окремих документів

Модель може також перекладати документи на інші мови, зберігаючи їхню наукову точність. Для кожного тексту T_d формується його переклад T'_d на мову l :

$$T'_d = h_\Psi(T_d, l),$$

де h_Ψ — перекладацька функція, реалізована LLM.

Окрім того, проводиться детальний аналіз окремих документів, який включає виділення головної мети, методології, результатів та висновків.

Побудова інтерактивної семантичної мережі

На основі множини векторів $V = \{v_1, v_2, \dots, v_m\}$, відповідних певній темі, будується граф понять $G=(N, E)$, де N – вершини (поняття, автори, терміни), E – ребра, що вказують на взаємозв'язки. Кожне ребро має вагу $w_{i,j}$, яка обчислюється як подібність векторів:

$$w_{i,j} = \text{sim}(v_i, v_j)$$

Цей граф динамічно оновлюється та відображається у вигляді інтерактивної карти, доступної користувачеві.

Результатом інтеграції LLM стало створення нового покоління пошукового сервісу, який поєднує точність традиційного пошуку з глибиною семантичного аналізу. Серед основних досягнень:

Підвищення точності пошуку на 15% порівняно з традиційними системами;

Автоматичне формування наукових дайджестів, які зменшують час аналізу на 30–40%;

Переклад наукових текстів без втрати контекстуальної точності;

Візуалізація семантичних зв'язків у вигляді інтерактивної мережі, що виявляє приховані залежності між дослідженнями.

Висновки. Застосування великої мовної моделі у рамках реферативної наукової бази даних «Бібліотека Наукометрії» довело ефективність такого підходу для аналізу великих текстових масивів. Математично обґрунтована модель семантичного індексування, використання косинусної подібності, автоматичне формування дайджестів та побудова інтерактивної мережі понять – все це дозволяє говорити про створення нового типу інтелектуального пошукового сервісу.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше для української реферативної наукової бази даних «Бібліотека Наукометрії» було комплексно застосовано велику мовну модель LLama-4 у поєднанні з традиційним пошуковим двигуном Manticore Search. Це дозволило не лише підвищити точність пошуку на 15%, але й розширити аналітичні можливості системи: автоматично формувати наукові дайджести, перекладати тексти без втрати контексту, а також створювати інтерактивні семантичні мережі, які виявляють приховані зв'язки між темами, авторами та концепціями. Особливим етапом стало адаптування моделі до українськомовних наукових текстів, що відкриває шлях до подальшого розвитку українських цифрових гуманітарних наук. Час, необхідний для аналізу результатів пошуку, скоротився на 30–40% завдяки автоматичному формуванню наукових дайджестів і перекладу документів. Крім того, інтерактивні семантичні мережі надали користувачеві новий рівень взаємодії з інформацією, що особливо корисно для наукових оглядів, освітніх матеріалів та прогнозування розвитку тем.

Подальший розвиток передбачає застосування адаптивного навчання на основі зворотного зв'язку від користувачів та розширення мовної підтримки для українськомовних текстів.

Dmytro Lande,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3945-1178>,

Doctor of Technical Sciences,

Head of the Department, Professor,

National Technical University "Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute",

Kyiv, Ukraine

e-mail: dwl@gmail.com

Andrii Kriuchyn,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5063-4146>,
Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine,
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Deputy Director,
Institute for Information Recording of National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: kryuchyn@gmail.com

Application of a Large Language Model in the Technology of Traditional Search in Bibliographic Databases

This paper presents the integration of a large language model into the search system "Library of Scientometrics", which combines abstracts from Ukrainian scientific publications in the "Ukrainika Scientific" (1998–2024, 769 thousand records) and preprints from ArXiv (2007–2025, 2247 thousand documents). The core search engine is Manticore Search, enhanced with a semantic layer based on LLama-4 via API. A mathematical foundation for semantic indexing, cosine similarity-based search, and extended analysis modes – including digest generation, translation, and interactive concept networks – are proposed. The system's effectiveness in thematic search, trend detection, and author network construction is demonstrated. Search accuracy increased by 15%, while analysis time was reduced by 30–40%.

Keywords: Large language model, LLM, Manticore Search, semantic search, bibliographic database, digests, interactive semantic network, ArXiv, Ukrainika Scientific, scientometrics.

Ласенко Наталія Анатоліївна,
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-3524-271X>,
заступниця директора,
бібліотека Національної музичної академії імені П. І. Чайковського,
Київ, Україна
e-mail: natalialaenko@gmail.com

Формування фонду бібліотеки Національної музичної академії імені П. І. Чайковського: специфіка та пріоритети

Розглядається специфіка та сучасний стан формування фонду музичною літературою в бібліотеці Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Визначено проблемні питання, з якими стикається бібліотека в умовах обмеженого асортименту музичної літератури, запропонованого видавництвами України. Проаналізовано роль дарунків у формуванні бібліотечного фонду, а також окреслено потенційні шляхи для покращення процесів забезпечення освітньої та наукової діяльності сучасними фаховими виданнями.

Ключові слова: бібліотека, формування фонду, музична література, дарування, музична освіта

Бібліотека Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (НМАУ) є провідним інформаційним та науково-методичним центром для студентів, викладачів і науковців у сфері музичного мистецтва. Основною функцією бібліотеки є інформаційне забезпечення освітньої та наукової діяльності академії шляхом комплектування фонду сучасною літературою. Бібліотека НМАУ – це справжній культурно-музичний центр із глибокою історичною традицією та багатими колек-

ціями. Вона зберігає музичну й наукову спадщину композиторів, професорів, дослідників, а також функціонує як науковий і архівний центр.

У бібліотеці НМАУ нотні видання, які є основною частиною фонду, за своїм змістовним наповненням є унікальною колекцією, яка є важливою інформаційною базою у забезпеченні музичної освіти та наукових досліджень, не тільки для студентів та викладачів академії, а також представників інших закладів вищої освіти, культурних та мистецьких закладів нашої держави. Нотні зібрання становлять особливу культурно-історичну цінність, оскільки зберігають унікальні зразки вітчизняної та світової музичної спадщини, що мають значення для як для виконавців так і досліджень з історії музичної культури. Сьогодні фонд бібліотеки НМАУ налічує понад 400 тис. одиниць зберігання, з яких близько 300 тис. – нотні видання. Значну частину колекції становлять твори українських композиторів: рідкісні хорові твори Д. С. Бортнянського, А. Л. Веделя, М. П. Дилецького, зберігається музична спадщина М. В. Лисенка, Б. М. Лятошинського, В. С. Косенка, Л. М. Ревуцького. У фонді наявні видання класиків світової музики – І. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена, Ф. Шопена, П. І. Чайковського, Д. Д. Шостаковича та інших композиторів. Також, бібліотека зберігає приватні зібрання таких діячів, як Г. Верьовка, М. Донець-Тессейр, Є. Ф. Станкович, Д. М. Степовий, І. Боровик, І. Шамо. Ю. Шамо, М. Скорик, А. Штогаренко та інші видатні постаті. Ці нотні колекції мають значну джерелознавчу цінність, оскільки містять авторські рукописи, робочі матеріали, рецензії, листування та інші документи, що відображають музично-культурне життя України ХХ–ХХІ століття.

Поповнення фонду музичною літературою здійснюється різними шляхами: за рахунок закупівлі нових видань та отримання дарунків від різних наукових, культурно-освітніх, благодійних установ, викладачів, приватних осіб із власних колекцій. В умовах обмеженого державного фінансування культурної сфери та складної економічної ситуації, спричиненої воєнними діями в Україні, недостатнього асортименту нотних та музикознавчих видань, які пропонують видавництва, все ж таки основну частину нових надходжень до фонду бібліотеки складають дарунки. Одним з проблемних є питання високої вартості фахової літератури, особливо це стосується нотних видань, що впливає на можливості закупівлі літератури у достатньої кількості. Тому, на сучасному етапі, одним з основних джерел поповнення фонду бібліотеки залишаються саме подаровані та передані безкоштовно видання, які відіграють важливу роль у поповненні бібліотечного фонду. Ці надходження часто включають унікальні зразки нотної літератури, тому, для задоволення інформаційних потреб студентів, здійснюється копіювання в кількох екземплярах, що дозволяє забезпечити збереження унікальних примірників.

Закупівля нових видань здійснюється шляхом перегляду прайсів видавництв та ретельного відбору видань, які відповідають профілю освітнього та наукового процесів академії, доволі часто під конкретні запити отримані від кафедр. З метою покращення формування фонду музичною літературою, з урахуванням інформаційних потреб всіх категорій користувачів бібліотеки, перспективними на нашу думку є такі напрями:

- співпраця з зарубіжними музичними видавництвами;
- цифровізація фондів, що дозволить зберігати рідкісні видання;
- участь в міжнародних музичних проєктах і грантах.

Комплектування бібліотечного фонду НМАУ імені П. І. Чайковського новими виданнями має ключове значення для забезпечення сучасних освітніх та наукових процесів, оперативного доступу до фахової літератури з різних навчальних дисциплін. У музичній освіті велике значення має робота з оригінальними нотними матеріалами, які майже не доступні в електронному форматі, особливо це стосується творів українських сучасних композиторів. Для написання магістерських і дисертаційних робіт, монографій та наукових статей, методичних посібників фахівцям потрібні сучасні теоретичні джерела, можливість користуватися рідкісними виданнями, архівними документами та авторськими рукописами. Планомірне поповнення фонду залишається одним з пріоритетних завдань, успішне вирішення якого залежить від різних чинників, які впливають на їх реалізацію. Одним з основних чинників, на нашу думку, є розробка державних програм у напрямі підтримки видавничої продукції музичного змісту з урахуванням потреб закладів вищої освіти, а також державна фінансова підтримка для можливості придбання сучасної актуальної літератури відповідно до потреб конкретної установи.

Natalia Laienko,

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-3524-271X>,

Deputy Director,

Library of the P. I. Tchaikovsky National Music Academy,

Kyiv, Ukraine

e-mail: natalialaenko@gmail.com

Formation of the fund in the library of P. I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine: specifics and priorities

The specifics and current state of formation of the fund of musical literature in the library of the National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky are considered. The problematic issues that the library faces in the conditions of the limited assortment of musical literature offered by Ukrainian publishing houses are identified. The role of gifts in the formation of the library fund is analyzed, and potential ways to improve the processes of providing educational and scientific activities with modern professional publications are also outlined.

Keywords: library, fund formation, musical literature, gift, musical education.

Лощинська Наталія Василівна,

ORCID <http://orcid.org/0000000165355863>,

кандидатка філологічних наук, доцентка,

т. в. о. зав. відділу,

відділ наукового формування національних реферативних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: loschynska@gmail.com

Руденко Євгенія Валеріївна,

ORCID <http://orcid.org/0009-0002-4915-429X>,

молодша наукова співробітниця,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Нормативно-правова база розвитку бібліотечних електронних ресурсів в Україні

Розглянуто документи чинної нормативно-правової бази України, що стосуються розвитку електронних ресурсів у бібліотеках України. Викладено суть основних нормативно-правових актів, які стосуються застосування електронних ресурсів у роботі бібліотек. Встановлено, що переважна більшість представлених документів активно сприяє розвитку інформаційно-бібліотечної сфери, однак деякі з них мають абстрактно-декларативний характер.

Ключові слова: законодавча база, правові засади, електронна бібліотека, цифровий сервіс, інформаційні платформи

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є цифровізація. Під впливом цифрових систем і технологій змінюється навколишня реальність, цифрові засоби комунікації стають невід'ємною частиною існування сучасної людини. В умовах цифровізації зберігається традиційна роль бібліотек: створення, збирання, обробка, накопичення та збереження інформації, вільний та рівноправний доступу до інформації користувачів бібліотек. Цифрові технології є основою інноваційної діяльності виробничих стратегій та повинні створюватися на умовах стабільності, передбачуваності та добросовісної конкуренції, забезпечення нових робочих місць, відкриття перспектив в науковому світі. Метою статті є викласти суть основних нормативно-правових актів, виданих за роки незалежності України, які прямо чи опосередковано стосуються застосування електронних ресурсів у роботі бібліотек.

Повноправними об'єктами аналітико-синтетичної обробки документів у бібліотеках є електронні інформаційні ресурси. Електронні ресурси – це інформаційні ресурси, які створюються, керуються та використовуються за допомогою комп'ютера й містять дані та програми, зафіксовані в електронній формі на певних носіях. Електронні ресурси різноманітні й постійно розвиваються. З метою підтримання їх розвитку і вдосконалення на державному рівні були створені відповідні правові документи: закони, підзаконні нормативні акти. Розглянемо їх.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР. Метою цього закону є встановлення основ регулювання правових відносин щодо захисту інформації в автоматизованих системах за умови дотримання права власності громадян України і юридичних осіб на інформацію та права доступу до неї, права власника інформації на її захист, а також встановленого чинним законодавством обмеження на доступ до інформації. Дія Закону поширюється на будь-яку інформацію, що обробляється в автоматизованих системах.

Закон України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02.10.1992. Цей Закон закріплює право громадян України на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності. Він забезпечує рівні можливості щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації.

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007-2015 рр.» від 9 січня 2007 року № 537-V ґрунтується на засадах: пріоритетності науково-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов; всебічного розвитку загально-доступної інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів та забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та ІКТ.

Закон України Про концепцію Національної програми інформатизації від 01.12.2022 N 2807-IX. Головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення розвитку інформаційного суспільства, широких можливостей для задоволення інформаційних потреб та реалізації прав і свобод громадян на основі своєчасної, достовірної та повної інформації.

Наказ Міністерства культури України № 684 від 08.09.2018 р. Про затвердження Положення про українську цифрову бібліотеку. Метою створення та функціонування Бібліотеки є сприяння розвитку культурної, освітньої, наукової та інноваційної діяльності, задоволенню культурних, освітніх, інформаційних, науково-дослідних та інших потреб відвідувачів (незарєєстрованих користувачів та користувачів шляхом інтеграції надбань української культури у світовий інформаційно-культурний простір.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 № 219-р. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи до 2025 року. Стратегія є документом, що формує бачення, визначає пріоритети, завдання та основні дії для досягнення якісних змін у бібліотечній справі України.

Розпорядження Президента України Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій від 20.10.2005 № 1497/2005. Метою є створення належних умов для прискорення економічного та соціального розвитку України, суттєвого поліпшення умов життя людей, забезпечення відкритості і прозорості функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Серед багатьох завдань, окреслених у розглянутих законодавчих актах, є формування системи національних інформаційних ресурсів, які мають бути зосереджені у тому числі в бібліотеках та інших інформаційних центрах. Завдяки їхній реалізації та втіленню в життя досягається можливість збереження інформації в електронній формі про пам'ятки матеріальної і духовної культури, архівні документи, забезпечення швидкого доступу до вітчизняних і світових досягнень культури. Вони покликані вдосконалити роботу бібліотек, спростити користувачам доступ до інформації, незалежно від часу і місця, полегшити працю бібліотекаря завдяки активному впровадженню цифрових технологій.

Nataliia Loshchynska,

ORCID <http://orcid.org/0000-0001-6535-5863>,

PhD in Philological Sciences, Docent,

Temporary Head of Department,

Abstracting Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Loschynska@gmail.com

Yevheniia Rudenko,
ORCID <http://orcid.org/0009-0002-4915-429X>,
Junior Researcher,
Department of Information and Communication Technologies,
Institute of Information Technologies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: rudenkoyv@nbuv.gov.ua

Regulatory and legal framework for the development of library electronic resources in Ukraine

The documents of the current regulatory framework of Ukraine, relating to the development of electronic resources in Ukrainian libraries, are considered. The essence of the main regulatory and legal acts, relating to the use of electronic resources in the work of libraries, is set out. It is established that the vast majority of the presented documents actively contribute to the development of the information and library sphere, however, some of them are of an abstract and declarative nature.

Keywords: legislative framework; legal principles; electronic library, digital service, information platforms

Міськов Геннадій Васильович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4135-8880>,
молодший науковий співробітник,
відділ наукового інформаційного-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського
Національної академії педагогічних наук України,
Київ, Україна
e-mail: ittek@ukr.net

Трансформація бібліотек України в умовах інтеграції у цифрову інфраструктуру знань: стратегічні виклики та інноваційні рішення

Сучасні бібліотеки України стоять перед викликом трансформації: від традиційних сховищ до центрів інтеграції в цифрову інфраструктуру знань. Робота присвячена аналізу стратегічних викликів, пов'язаних із цим процесом, зокрема, відсутністю єдиної державної політики, недостатнім фінансуванням та правовими обмеженнями. Досліджуються інноваційні рішення, що сприятимуть успішній цифровізації, зокрема, розвиток інституційних репозитаріїв, оцифрування фондів та підвищення цифрової грамотності користувачів і персоналу.

Ключові слова: репозитарії, оцифрування, підвищення грамотності.

Постановка проблеми. В епоху глобальної цифровізації та становлення суспільства знань українські бібліотеки опинилися на важливому етапі своєї еволюції. Вони більше не можуть виконувати лише традиційну функцію зберігання друкованих фондів. Сучасні виклики вимагають від бібліотек активної інтеграції в цифрову інфраструктуру знань, що включає відкритий доступ до наукових даних, електронні репозитарії, цифрові архіви та мережеву взаємодію.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю подолання значного розриву між традиційною моделлю бібліотечної діяльності та вимогами сучасної науково-інформаційної спільноти. Попри окремі успіхи, більшість українських бібліотек стикаються з системними проблемами, які перешкоджають їхній повноцінній трансформації. До основних із них належать:

- Відсутність єдиної національної стратегії цифровізації бібліотечної сфери, що призводить до розрізнених і часто неефективних ініціатив;
- Недостатнє фінансування для модернізації технічної бази, придбання програмного забезпечення та створення високоякісних електронних ресурсів;
- Правові бар'єри, пов'язані з оцифруванням фондів, авторським правом та забезпеченням відкритого доступу;
- Низький рівень цифрової грамотності частини персоналу, що ускладнює впровадження інноваційних сервісів.

Ці проблеми не лише гальмують розвиток самих бібліотек, а й обмежують доступ українських вчених, студентів та громадян до актуальної інформації. Таким чином, дослідження стратегічних викликів та пошук інноваційних рішень для інтеграції бібліотек у цифрову інфраструктуру знань є ключовим завданням для забезпечення їхньої життєздатності та конкурентоспроможності в майбутньому.

Виклад основних матеріалів дослідження. Трансформація українських бібліотек у цифровій інфраструктурі знань є незворотним і стратегічно важливим процесом. Цей перехід несе в собі значні виклики, які потребують комплексного аналізу та системних рішень. Насамперед, ключовим бар'єром є відсутність єдиної національної політики у сфері цифровізації бібліотек. Це призводить до хаотичного розвитку електронних ресурсів, дублювання проєктів та неефективного використання обмежених ресурсів.

Другий важливий виклик – це фінансове забезпечення. Бібліотеки не мають достатнього фінансування для придбання високотехнологічного обладнання, програмного забезпечення для управління електронними колекціями та їх довготривалого зберігання. Це гальмує як процес оцифрування фондів, так і створення сучасних електронних сервісів, які б відповідали світовим стандартам.

Крім того, існує проблема правового регулювання. Чинне законодавство не завжди відповідає потребам цифрової епохи, особливо у сфері авторського права. Це створює перешкоди для створення відкритих репозитаріїв і широкого доступу до оцифрованих матеріалів.

Щоб подолати ці виклики, необхідно впроваджувати інноваційні рішення. Одним із них є створення єдиної національної платформи для електронних ресурсів, яка б забезпечила інтеграцію баз даних різних бібліотек. Це дозволить користувачам отримувати доступ до інформації з «єдиного вікна», що значно спростить пошук і використання матеріалів.

Також критично важливим є розвиток інституційних репозитаріїв, які є фундаментом для відкритої науки. Ці репозитарії не лише забезпечують довготривале зберігання наукових публікацій, а й підвищують видимість українських дослідників на міжнародній арені. Бібліотеки, у свою чергу, можуть відігравати ключову роль у їх адмініструванні та наданні консультацій щодо публікаційної етики.

Нарешті, не менш важливим є підвищення кваліфікації персоналу. Бібліотекарі повинні стати не просто зберігачами книг, а й консультантами з цифрової грамот-

ності, спеціалістами з управління метаданими та фахівцями у сфері інформаційних технологій. Проведення регулярних тренінгів та семінарів дозволить адаптувати наявні кадри до нових вимог.

Підсумовуючи, успішна інтеграція українських бібліотек у цифрову інфраструктуру знань вимагає скоординованих дій на державному рівні, достатнього фінансування та активного впровадження інноваційних технологій і підходів. Це дозволить не лише зберегти та примножити національну наукову та культурну спадщину, а й забезпечити її доступність для майбутніх поколінь.

Висновки. Трансформація бібліотек в Україні в умовах інтеграції до цифрової інфраструктури знань є не просто трендом, а стратегічною необхідністю. Дослідження показало, що попри значні виклики, пов'язані з відсутністю єдиної державної політики, недостатнім фінансуванням та правовими обмеженнями, існує чітке розуміння шляхів розвитку.

Бібліотеки майбутнього – це не лише сховища, а й ключові гравці в системі наукових комунікацій. Їхня успішна інтеграція в цифрову екосистему залежить від трьох основних напрямів:

- Інституційне забезпечення. Необхідність створення єдиної національної стратегії та платформи, яка об'єднає розрізнені ініціативи та забезпечить синергію зусиль.

- Інноваційно-технологічний розвиток. Інвестування в оцифрування фондів, створення та розвиток інституційних репозитаріїв, а також впровадження сучасних ІТ-рішень.

- Людський капітал. Підвищення рівня цифрової грамотності бібліотечного персоналу, що дозволить ефективно управляти новими сервісами та надавати якісні консультації користувачам.

Успішна реалізація цих кроків дозволить українським бібліотекам не лише зберегти свою актуальність, а й стати повноцінними учасниками світової науково-інформаційної спільноти, сприяючи відкритості та доступності знань в Україні.

Hennadii Miskov,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4135-8880>,

Junior Researcher,

Department of Scientific Information and Analytical Support of Education,

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: ittek@ukr.net

Library Transformation in Ukraine Amidst Integration into the Digital Knowledge Infrastructure: Strategic Challenges and Innovative Solutions

Modern Ukrainian libraries face the challenge of transformation: from traditional repositories to centers for integration into the digital knowledge infrastructure. This paper analyzes the strategic challenges of this process, including the lack of a unified state policy, insufficient funding, and legal constraints. The research explores innovative solutions that will contribute to successful digitalization, such as the development of institutional repositories, the digitization of collections, and the improvement of digital literacy among users and staff.

Keywords: repositories, digitization, digital literacy.

Островська Олена Миколаївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4233-5672>,
молодша наукова співробітниця,
відділ технологій електронного науково-інформаційного обслуговування,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: Ostrovaska@nbuv.gov.ua

**База даних «Науковці України» – фундаментальний компонент
інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань»
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського**

Публікація присвячена ефективному використанню наукового електронного бібліотечно-інформаційного ресурсу баз даних «Науковці України».

Ключові слова: реєстр українських дослідників, БД «Науковці України», електронна науково-інформаційна система.

База даних «Науковці України» як складова частина інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань», надає відкритий доступ до структурованої інформації про наукові надбання і досягнення українських дослідників. Ресурс сприяє побудові стійкого цифрового середовища для підтримки ефективності наукових досліджень та популяризації науки в Україні.

Система забезпечує ведення реєстрів українських науковців, допомагає знаходити, інтегрувати та аналізувати дослідницькі дані вітчизняних науковців. Про кожного вченого із науковим ступенем і без нього (за наявності наукових публікацій) систематизовано інформацію за розділами:

прізвище, ім'я, по батькові (роки народження / життя, інші варіанти імені, варіанти імені іншими мовами, електронна адреса, фотопортрет);

місце роботи (назва установи, відомче інституційне підпорядкування);

науковий ступінь (місце захисту, рік захисту, код і назва спеціальності, вчене звання);

галузь наукової діяльності за спеціальностями ВАК (додаткова спеціальність за розділами знань);

основні праці науковця (співавтори, література про нього);

пов'язані особи (вчителі, наукові керівники, учні, родичі науковця, ступінь спорідненості);

персональні вебресурси (інтернет-адреси) вченого;

бібліометричні профілі – ORCID, SCOPUS, Google Академія, WoS (ResearcherID), Research Gate та інші міжнародні стандарти.

Відомості щодо наукових видань та публікацій вітчизняних дослідників пов'язані із записами авторитетних файлів.

Також записи інтегровано з електронним каталогом НБУВ, «Науковою періодикою України», реферативною базою даних «Україніка наукова».

База даних «Науковці України» вирізняється доступністю інформаційних ресурсів для користувачів, оперативністю їх формування та зручністю доступу, що відкриває можливість для:

пошуку всебічної інформації про персоналію;
перегляду наукового доробку (автореферати, дисертації, книги, статті, інший контент);
за наявності завантаження повних текстів публікацій;
визначення відомостей щодо наявних інформаційних джерел довідкового та біографічного характеру;
знаходження посилання на автоматично створені списки джерел та ін.

Сервіс «Науковці України» не лише забезпечує доступ до структурованої інформації про персоналії науковців, але й сприяє побудові стійкої електронної науково-інформаційної системи, як однієї з ключових елементів цифрової трансформації української науки.

Olena Ostrovska

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4233-5672>,

Junior Researcher,

Department of technologies of electronic scientific and information service,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Ostrovska@nbul.gov.ua

**The database «Scientists of Ukraine» is a fundamental component of the
information portal «Science of Ukraine: Access to Knowledge»
of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine**

The publication is dedicated to the effective use of the scientific electronic library and information resource of the database "Scientists of Ukraine".

Keywords: register of Ukrainian researchers, database "Scientists of Ukraine", electronic scientific information system.

Поліщук Тетяна Валентинівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5157-8182>,

молодша наукова співробітниця,

відділ наукового формування національних реферативних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: polishchuktetana@gmail.com

**Реферативні ресурси в інфраструктурі знань
цифрового суспільства**

Здійснено огляд нових тенденцій у розвитку цифрового суспільства. Розкрито взаємозв'язок між реферативними ресурсами, інфраструктурою знань та цифровим суспільством. Проаналізовано реалізацію цифрової трансформації та висвітлено роль бібліотек у процесах діджиталізації.

Ключові слова: діджиталізація, реферативні ресурси, інфраструктура знань, цифрове суспільство

Постійна та активна діджиталізація всіх сфер нашого життя формує нове цифрове суспільство. Процес управління створенням, поширенням та споживанням знань формує інфраструктуру знань, що дозволяє ефективно керувати інформацією та знаннями. Нерозривно пов'язані з цією інфраструктурою реферативні ресурси бібліотек, адже вони є найбільш компактними за формою репрезентації одиницями наукової інформації.

Побудова нового цифрового суспільства – це якісно новий рівень організації соціальних, економічних та культурних взаємодій, де цифрові технології стають невід'ємною частиною повсякденного життя. Таке суспільство характеризується повсюдним поширенням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які пронизують усі сфери людської діяльності: від державного управління та бізнесу до освіти, медицини та дозвілля. Основними рисами цифрового суспільства є: інтернет та мобільні технології (миттєвий обмін інформацією та комунікації між людьми незалежно від їхнього географічного розташування), зростання обсягів інформації (постійно зростають об'єми інформації, і більша її частина стає доступною онлайн, що вимагає нових підходів до пошуку, фільтрації та осмислення даних), широке впровадження автоматизованих систем та технологій штучного інтелекту (змінюється ринок праці, процеси виробництва та надання послуг в електронному форматі в державному та приватному секторі), цифрові технології в освіті тощо.

Цифрове суспільство будується на інфраструктурі знань, що є їх важливою основою. Вона включає в себе всі компоненти, що забезпечують створення, організацію, зберігання, доступ, поширення та використання знань. Також охоплює технологічну інфраструктуру (інструменти, що забезпечують технічний бік обробки та зберігання інформації), організаційні структури (установи та організації, що відповідають за управління знаннями), людські ресурси (фахівці, які створюють, обробляють, аналізують та використовують знання – вчені, бібліотекарі, ІТ-спеціалісти, аналітики даних тощо), безпосередньо сама інформація, що становить знання (наукові статті, книги, бази даних, мультимедійні матеріали, статистичні дані), правові та етичні норми (законодавство щодо авторського права, захисту даних, ліцензування та інше).

У постійно зростаючому обсязі інформації, реферативні ресурси набувають особливого значення. Вони є ключовими інструментами для навігації в масивах знань, дозволяючи швидко знайти необхідну інформацію, оцінити її актуальність та прийняти рішення щодо подальшого дослідження. Реферативні ресурси – це вторинні інформаційні продукти, що містять стислий виклад (реферат) первинних документів (статей, книг, дисертацій, звітів тощо) та їх бібліографічний опис. До них відносяться бібліографічні бази даних (наприклад, Web of Science, Scopus, Google Scholar), реферативні журнали, електронні каталоги, системи пошуку та обробки інформації (це і пошукові системи загального призначення (Google) та спеціалізовані пошукові системи (наприклад, для наукових публікацій), індекси цитування тощо. Основними функціями реферативних ресурсів у цифровому суспільстві є економія часу, спрощення пошуку, оцінювання наскільки документ відповідає інформаційним потребам, надання актуальної інформації про нові публікації з питань, які цікавлять.

Цифрове суспільство є середовищем, яке сприяє розвитку інфраструктури знань. Без цифрових технологій неможливо було б створити, зберігати та поширювати вели-

чезні обсяги інформації, які складають сучасну інфраструктуру знань. Наприклад, хмарні технології та швидкісний інтернет є фундаментальними для функціонування сучасних баз даних та онлайн-репозитаріїв. Щоб цифрове суспільство функціонувало ефективно, воно потребує надійної та доступної інфраструктури для управління знаннями. Без розвиненої інфраструктури знань діджиталізація перетвориться на хаотичний потік даних, а не на осмислене використання інформації. Розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для створення та розширення інфраструктури знань, що призводить до появи нових, більш досконалих реферативних ресурсів. Ці ресурси, роблячи знання більш доступними, сприяють подальшому розвитку цифрового суспільства.

У сучасному цифровому суспільстві бібліотеки відіграють центральну роль у реалізації зв'язку між цифровим суспільством, інфраструктурою знань та науковими ресурсами. Вони трансформуються зі сховищ книг на динамічні центри доступу до інформації, навчання та соціальної взаємодії. Бібліотеки активно оцифровують свої унікальні колекції, роблячи їх доступними онлайн, що розширює можливості доступу до культурної та наукової спадщини.

У світі, де інформація легко зникає, бібліотеки відіграють ключову роль у довгостроковому збереженні цифрового контенту, забезпечуючи доступ до нього для майбутніх поколінь. Спеціалізовані бібліотеки (наприклад, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) є центрами формування національної інфраструктури знань, зберігаючи величезні обсяги наукових даних, створюючи наукові бази даних та реферативні журнали.

Цифрове суспільство створює попит на нові способи управління знаннями; інфраструктура знань надає технологічні та організаційні основи для задоволення цього попиту; а наукові ресурси бібліотек, зокрема, реферативні ресурси є критично важливими інструментами, що дозволяють орієнтуватися в цьому величезному потоці інформації.

Бібліотечна сфера є яскравим прикладом того, як інституції знань адаптуються до вимог цифрового суспільства, забезпечуючи ефективне функціонування інфраструктури знань та надаючи користувачам необхідні реферативні інструменти для орієнтації у світі інформації.

Осердям цифрового суспільства є інфраструктура знань, яка включає в себе всі системи, процеси та технології, що дозволяють ефективно управляти інформацією та знаннями. Нерозривно пов'язаними з цією інфраструктурою є наукові, й зокрема, реферативні ресурси, що слугують ключовими навігаторами у величезному масиві інформації.

Tetiana Polishchuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5157-8182>

Junior Researcher,

Department of scientific formation of national abstract resources,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: polishchuktetana@gmail.com

Abstract resources in the knowledge infrastructure of the digital society

A review of new trends in the development of the digital society was carried out. The relationship between abstract resources, knowledge infrastructure and digital society was revealed. The implementation of digital transformation was analyzed and the role of libraries in digitalization processes was highlighted.

Keywords: digitalization, abstract resources, knowledge infrastructure, digital society

Савенко Олег Олександрович,

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-7010-7545>,

аспірант,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: osavenko742@gmail.com

Шляхи вирішення проблеми модернізації офіційного вебсайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Зважаючи на те, що розвиток інформаційних технологій не стоїть на місці, періодичний аудит поточного функціоналу електронних ресурсів бібліотек є життєво необхідною мірою задля забезпечення можливості внесення вчасних модернізаційних змін в їх кодову базу. Мета дослідження – проаналізувати поточний стан вебсайту НБУВ, подивитися на складову електронних ресурсів інших провідних національних бібліотек та визначити найкращі шляхи вирішення проблеми модернізації вебсайту НБУВ.

Ключові слова: електронні ресурси, бібліотека, модернізація вебсайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ми живемо в часовому просторі, де панують електронні технології. Смартфони та комп'ютери стали вірними та незамінними помічниками для кожної людини в процесі отримання нової інформації. Роль національних бібліотек так само трансформується. Провідні книгозбірні мають власні вебсайти та інші електронні ресурси, завдяки яким мають можливість рухатися в ногу з часом та надавати максимально зручні та актуальні послуги читачам. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ), яка є найбільшою бібліотекою країни та її головним науково-інформаційним центром, також має широко функціональний вебсайт. Вебсайт НБУВ надає широкий спектр послуг: доступ до електронного фонду та колекцій, новини, конференції, власні періодичні видання. За рахунок багатомодульної навігації, можна потрапити на вебресурси підрозділів бібліотеки. Система пошуку є дуже розширеною, вона дає можливість використання ключових слів, пошук за автором або роком та тематичними колекціями. Основними технологіями, на яких побудований ресурс, є Drupal, IPBIS та CDS/ISIS. Вебсайт підтримує велику кількість різних мов та працює стабільно.

Порівняльний аналіз було обрано як метод дослідження поточної складової електронних ресурсів провідних національних бібліотек світу. До списку було включено такі наукові скарбниці, як Бібліотека Конгресу США, Британська бібліотека та Національна бібліотека Франції, які були порівняно за такими критеріями, як дизайн та користувацький досвід (UI/UX), навігаційна структура, пошукова система, мобільна стратегія, відкриті дані та API.

Дизайн та користувацький досвід (UX/UI)

Бібліотеки проявляють максимальну увагу щодо сучасності зовнішнього вигляду (UI) своїх електронних ресурсів та зручності користувацького досвіду (UX). Дизайни кожної з бібліотек мають по-своєму унікальні кольорові палітри та анімації, що з перших секунд складають дуже приємні враження на користувача та передають усю міцність та солідність бренду.

Навігаційна структура

Вебресурси провідних національних бібліотек світу пропонують відійти від великої кількості навігаційних елементів на екрані, натомість використовуючи маленьку кількість зрозумілих, орієнтованих на конкретні потреби користувача кнопок з текстом на кшталт «Все для досліджень!» або «Що ви хочете зробити сьогодні?». Це дозволяє зробити фокус на потрібних діях та знайти шлях до бажаного контенту максимально швидко.

Пошукова система

Пошукові системи провідних бібліотек надають широкий спектр можливостей для різних категорій користувачів. В них присутні такі корисні функції, як список обраних книг та історія пошуку. Для наукових працівників є розширені варіанти пошуку, які є схованими для широкого кола читачів. За рахунок цих особливостей, процес знаходження потрібної інформації для читацької аудиторії стає максимально персоналізованим та легким.

Мобільна стратегія

Окрім того, що всі розглянуті бібліотеки приділяють значну увагу щодо адаптивності вебсайтів, кожна з бібліотек має різнопланові мобільні додатки. Деякі з них призначені для загального користування фондом бібліотеки, деякі є тематичними (розроблені безпосередньо для конкретних подій всередині бібліотеки), а деякі взагалі націлені на окремі групи користувачів з вадами зору (BARD Mobile від Бібліотеки Конгресу). Такий підхід дає можливість власникам смартфонів максимально ефективно використовувати повну електронну потужність бібліотеки, долаючи всі незручності мобільної версії браузера.

Відкриті дані та API

Провідні бібліотеки дають доступ до своїх даних через API (Application Programming Interface – інтерфейс прикладного програмування). Будь-який розробник сайтів або додатків може створити продукт, який буде користуватися цим джерелом даних у своєму функціоналі. Такий підхід є ще одним засобом для бібліотеки щодо виконання своєї провідної ролі задоволення інформаційних потреб суспільства.

На основі проведеного аналізу було сформовано такі шляхи модернізації вебсайту НБУВ.

Оновлення дизайну та навігаційної структури

Необхідно провести комплексне дослідження користувацьких потреб НБУВ та розробити сучасний дизайн з простою та ефективною навігаційною структурою, що буде релевантним для різних груп користувачів.

Удосконалення пошукової системи

Розширити пошукову систему такими функціями, як список обраних книг та історія пошуку. Явно розділити можливості пошуку за різними типами користувачів.

Створення мобільного застосунку

Треба створити власний мобільний застосунок, який буде мати повний доступ до фонду НБУВ, ділитися новинами, конференціями та періодичними виданнями.

Також варто розглянути можливість створення та впровадження спеціального штучного інтелекту в якості асистенту, який буде надавати користувачеві бібліографічні послуги.

Впровадження відкритої інфраструктури

Розробити та надати в користування нові API для покращення відкритого доступу до бібліографічних записів та оцифрованих колекцій.

Технологічна основа: переваги використання Flutter

Для реалізації запропонованих вище шляхів модернізації, критично важливим є вибір правильної технології. Найбільш влучним варіантом є Flutter – кросплатформний фреймворк для розробки застосунків з відкритим вихідним кодом від компанії Google. Його ключовою перевагою є те, що одна кодова база може підтримуватися на багатьох платформах, що дає можливість одночасно розробляти вебсайт, мобільний додаток для операційної системи Android та мобільний додаток для операційної системи iOS. В перспективі, цю кодову базу можна легко адаптувати для додатків на такі операційні системи, як Windows, macOS, Linux. Flutter є сучасною та перевіреною часом технологією, яка, використовуючи мінімальну кількість зусиль та коштів, надасть максимальний результат та значно покращить електронні ресурси НБУВ.

Модернізація електронних ресурсів НБУВ є пріоритетним завданням. Реалізація запропонованих шляхів дозволить Україні зміцнити свої позиції в міжнародному науково-інформаційному просторі.

Oleh Savenko,

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-7010-7545>,

Postgraduate Student,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: osavenko742@gmail.com

Ways to solve the problem of modernizing the official website of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Given that information technology is constantly evolving, periodic audits of the current functionality of electronic resources are vital to ensure that timely modernization changes can be made to their code base. The purpose of this study is to analyze the current state of the VNLU website, examine the electronic resources of other leading national libraries, and identify the best ways to solve the problem of modernizing the VNLU website.

Keywords: electronic resources, library, modernization of the website of the Vernadskyi National Library of Ukraine.

Самохіна Жанна Владиславівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4694-3840>,

молодша наукова співробітниця,

відділ технологій електронного науково-інформаційного обслуговування,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: j.samokhina@nbuv.gov.ua

Система діджитал-технологій у бібліотечному сервісі

Розглянуто роль основних елементів цифрових технологій в процесах адаптації бібліотечно-інформаційного обслуговування до сучасності. Підкреслено важливість використання QR-кодів для популяризації електронних інформаційних ресурсів та бібліотечних послуг. Подано основні елементи цифрового бібліотечного маркетингу у системі сучасних діджитал-технологій. Представлено параметри вебаналітики даних для дослідження показників ефективності функціонування вебсайту бібліотеки.

Ключові слова: цифрові технології, онлайн-послуги, QR-код, вебсайт, інноваційний розвиток, вебаналітика.

Знання та інформація стали основним ресурсом, необхідним для забезпечення успішної діяльності установ бібліотечної сфери, тому швидкими темпами зростає попит на електронні ресурси, зокрема, на повнотекстові документи в електронному форматі. Сьогодні активно проходять процеси перенесення документів в цифровий простір, створюються передумови для появи нових інформаційних ресурсів, продуктів і сервісів, більшість людей використовують мережу інтернет як основне джерело інформації. В результаті всебічної цифровізації суспільства постійно зростає значення діджитал-технологій, які стали рушійною силою майже у всіх галузях людської діяльності.

Бібліотеки активно створюють та накопичують власні електронні продукти та надають доступ до них, формують електронні бібліотеки (ЕБ), репозитарії та інші бази даних (БД), забезпечують доступ до світових інформаційних цифрових ресурсів. Тому гостро постає питання піару електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів на всіх можливих рекламних носіях в онлайн-овому і в офлайн-овому режимі для їхньої популяризації серед користувачів. Так, у системі традиційного маркетингу, необхідна реклама в друкованих засобах масової інформації (газетах і журналах), реклама на радіо і телебаченні, поліграфічна та зовнішня реклама. І, звичайно, потужну роль відіграє реклама у мережі Інтернет: на вебсайті бібліотеки, банерна контекстна реклама, реклама самого сайту бібліотеки за допомогою електронної пошти та соціальних мереж, розсилка індивідуальних листів, реєстрація бібліотечного сайту в пошукових системах та каталогах, мобільні додатки, відеоконтент тощо.

Треба відмітити, що окрім традиційних заходів з просування електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів для користувачів, доцільно пропагувати бібліотечний сайт та інформаційні БД через QR-коди, які можуть полегшити доступ до інформації, значно скоротивши читачеві пошуковий шлях, а також в цілому покращити комунікаційні процеси між користувачами і бібліотекою. Читач може сканувати QR-код бібліотечного вебсайту або необхідного інформаційного ресурсу замість того, щоб шукати бібліотечний сайт у будь-якій пошуковій системі або проводити пошук, наприклад, конкретної БД. Для скорочення пошукового шляху користувача можна, зокрема, сформувати QR-коди з посиланням на електронний каталог бібліотеки, найбільш актуальні повнотекстові БД, на електронні виставки, також для розміщення інформації про різноманітні події, що проводяться у бібліотеці – семінари, виставки тощо. QR-коди обов'язково розміщуються на вебсайті бібліотеки, також у читачьому каталозі, на пунктах видачі літератури, у читальних залах, у відділі абонементу, традиційних інформаційних стендах для полегшення процесу

бібліотечного обслуговування. Також належним вбачається проведення анкетних опитувань користувачів з використанням QR-коду, наприклад, через онлайніві наукові довідково-інформаційні сервіси «Віртуальна довідка», «Запитай бібліотекаря». Для формування QR-кодів можна скористатися відповідними безкоштовними сайтами, зокрема, OnlineQRGenerator (<https://www.online-qr-generator.com>), QRCode (<https://www.qr-code.io>), QRCodeGeneratorPRO (<https://www.qrfy.com>).

Формування системи діджитал-технологій в бібліотечному сервісі є результатом онлайніві діяльності бібліотеки за умови врахування потреб читацької аудиторії, вивчення попиту користувачів. Тому необхідно систематичне проведення моніторингу інформаційних потреб користувачької аудиторії, різних її категорій та груп. Очевидно, що ефективна популяризація електронної інформаційної продукції є запорукою підвищення конкурентоспроможності бібліотечно-інформаційних установ в інтернет-середовищі. До основних бібліотечних продуктів і сервісів в системі діджитал-технологій належать: електронне довідково-бібліографічне обслуговування; інституційні депозитарії та електронні колекції повнотекстових документів; електронна доставка документів; електронні виставки нових надходжень та тематичні виставки; віртуальні екскурсії тощо.

Головна перевага системи діджитал-технологій полягає у можливості комунікації з користувачами в онлайніві режимі, що більш ефективно порівняно з традиційними методами комунікації. До визначальних елементів системи цифрового бібліотечного маркетингу належать вебсайти установ, соціальні мережі, електронна пошта, пошукова оптимізація SEO (search engine optimization), контекстна реклама, мобільні додатки, відеоконтент, вебаналітика даних.

Сучасність вебсайту бібліотеки, його ефективний супровід, є важливою умовою успішного просування бібліотечно-інформаційної продукції. Процес функціонування вебсайту бібліотеки, як одного з основних елементів системи цифрових технологій, відбувається в тісній взаємодії з іншими складниками системи, що реалізують маркетингову стратегію бібліотеки. Зокрема, з розвитком ринку мобільних пристроїв, актуальним є змінна структура сайту, яка буде адекватно відображатися за будь-якого екранного розміру гаджета.

Вебаналітика даних досліджує показники ефективності функціонування вебсайту бібліотеки, що сприяє удосконаленню його інформаційно-комунікативних можливостей. Основні параметри, які систематично потрібно відстежувати: кількість користувачів, що відвідали бібліотечний вебсайт; кількість візитів читачів, що відвідали сайт і відбули на ньому певний проміжок часу; кількість часу, який користувач провів на сторінці вебсайту; кількість вебсторінок, які переглянули користувачі на сайті. Також важливо простежувати та аналізувати кількість завантажень будь-яких документів, взаємодію з інформаційними сервісами «Віртуальна довідка» та «Запитай бібліотекаря», моніторити написання читачами коментарів, контролювати кількість користувачів, що відвідують вебсайт бібліотеки з мобільних пристроїв.

Отже, система цифрових технологій та маркетингу стає сьогодні провідним елементом ефективного курсу діяльності бібліотеки. Для забезпечення конкурентоздатності та належної ролі бібліотечної установи у світовому науково-інформаційному просторі на тлі появи в онлайн-доступі колекцій електронних інформаційних ресурсів, повнотекстових БД, безкоштовних електронних бібліотек, бібліотечним установам необхідно вдаватися до всіх можливих ефективних засобів електронної

комунікації з користувачами для подальшого покращення форм і методів бібліотечного сервісу.

Zhanna Samokhina,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4694-3840>,

Junior Researcher,

Department of Technologies of Electronic Scientific and Information Service,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: j.samokhina@nbul.gov.ua

The system of digital technologies in library service

The role of the main elements of digital technologies in the processes of adapting library and information services to modern times is considered. The importance of using QR codes for the popularization of electronic information resources and library services is emphasized. The main elements of digital library marketing in the system of modern digital technologies are presented. The parameters of web data analytics for studying the indicators of the effectiveness of the functioning of the library website are presented.

Keywords: digital technologies, online services, QR code, website, innovative development, web analytics.

Самохіна Наталія Федорівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6985-0973>,

кандидатка технічних наук, старша наукова співробітниця,

завідувачка відділу,

відділ наукової організації електронних інформаційних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: samokhina@nbul.gov.ua

Пелюховська Інна Захарівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5721-7038>,

молодша наукова співробітниця,

відділ наукової організації електронних інформаційних ресурсів,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: pelukhovska@nbul.gov.ua

Електронні інформаційні ресурси наукової бібліотеки: класифікація та проблеми використання

Подано результати дослідження електронних інформаційних ресурсів на прикладі їхнього функціонування у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Розглянуто класифікацію електронних інформаційних ресурсів за їхніми властивостями, технологією створення та формування. Представлено розподіл інформаційних ресурсів за видами,

виділено їхню структуру. Окреслено проблеми користувачів у раціональному використанні електронних матеріалів.

Ключові слова: електронна бібліотека, цифрова копія, електронний аналог, локальний доступ, інформаційна система.

Використання сучасних інформаційних технологій, широкого спектра електронних інформаційних ресурсів (ЕІР), застосування інформаційних систем забезпечують принципово новий рівень отримання знань. ЕІР надають можливість користувачам задовольняти свої інформаційні потреби на високому рівні, використовуючи сучасні бібліотечно-інформаційні технології, доступ до світового дослідницького простору.

Наукові бібліотеки сьогодні одночасно із сховищами традиційних документів пропонують для користувачів бази новітніх ЕІР, які самі створюють і формують. Одним з важливих елементів бібліотечно-інформаційних технологій, доступу до світового наукового простору є створення електронних бібліотек (ЕБ), тобто інформаційних систем, що накопичують, зберігають й використовують зібрання електронних документів, доступних для користувача через засоби інтернет-технологій. ЕБ надають швидкий та результативний доступ до ЕІР книжкових колекцій та періодичних видань, до зарубіжних електронних ресурсів. Формування та використання ЕІР сьогодні є одними з нагальних напрямків створення єдиного інформаційного простору.

Із типових технологій створення та формування в НБУВ ресурсів ЕБ, можна визначити такі: комплектування електронними виданнями, що репрезентують науковий доробок співробітників бібліотеки – науковими статтями, монографіями, науковими каталогами, бібліографічними покажчиками тощо; отримання електронних копій друкованих видань та періодики або електронних видань, наданих правопласниками (авторами та видавництвами); створення цифрових копій традиційних бібліотечних документів; залучення матеріалів, що знаходяться у вільному доступі у мережі Інтернет; підписка на електронні ресурси провідних зібрань інформаційних документів (архіву української періодики Libragia, повнотекстової бази даних наукових публікацій ScienceDirect, електронних продуктів на платформі EBSCO тощо).

За режимом доступу ЕІР поділяються на ресурси локального доступу та віддаленого доступу. Віддалений доступ передбачає, що електронний документ міститься в інформаційних мережах передавання даних. У вільному доступі можна продивитися електронні аналоги книжкових та періодичних видань, не захищені авторським правом. Решта повнотекстової інформації доступна лише у локальному режимі у читальних залах бібліотеки.

Основні види ЕІР для формування і наповнення ЕБ НБУВ: монографії, колективні монографії, дисертації, автореферати, життєписи, підручники, посібники, навчальні посібники, навчально-методичні та методичні посібники, збірники наукових праць, збірники статей, хрестоматії, соціологічні дослідження, національні та аналітичні доповіді, аналітичні записки, довідники, словники, енциклопедії, покажчики, бібліографічні покажчики, атласи та альбоми, тези та реферативні інформаційні матеріали, наукові видання, фахові наукові періодичні видання, брошури, законодавчі матеріали (зокрема, стандарти та нормативно-правові акти) тощо.

Структура наукових ЕІР у НБУВ має розгалужену систему з групуванням інформаційних ресурсів за видами діяльності: електронні каталоги та тематичні бази даних; повнотекстовий архів електронних версій наукових монографій, наукових статей, матеріалів конференцій, журналів, підручників, навчально-методичних посібників та ін., що репрезентує науковий доробок співробітників НБУВ (Репозитарій НБУВ); електронний архів наукових періодичних видань України (Наукова періодика України); фонд електронних повнотекстових документів книжкового типу (Наукова електронна бібліотека НБУВ); реферативні ресурси (Реферативна база даних «Україніка наукова»); онлайнові електронні бази даних (Libraria, EBSCO та ін.); віртуальна довідкова служба, технологія виконання якої включає: запит користувача, пошук відповідної бібліографічної або повнотекстової інформації, відповідь читачеві. Зокрема, виконання тематичної віртуальної довідки подається у вигляді бібліографічного опису документів із зазначенням електронних адрес відповідних матеріалів; довідкові сервіси для читачів (тематичний Інтернет-навігатор, електронна доставка документів МБА; електронні виставки тощо).

Досвід використання ЕІР у НБУВ, показує, що застосування ЕІР дозволяє у повній мірі задовольняти інформаційні потреби користувачів. Для удосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів в НБУВ та подальшого розширення переліку ЕІР часто проводяться читачькі анкетування, постійні моніторинги використання ЕІР бібліотеки, систематичний аналіз звернень користувачів до інформаційних ресурсів вебсайту НБУВ.

Популярності ЕІР сприяють можливість отримати необхідні наукові матеріали для роботи з ними вдома у будь-який час доби, зручність роботи з електронною версією. У НБУВ функціонує безкоштовна бездротова локальна мережа Wi-Fi, читачі мають можливість користуватися електронними версіями вітчизняних наукових журналів, журналів НАН України, архівом української періодики Libraria. У НБУВ також проводяться роботи з використання систем *OpenJournalSystems (OJS)* та *OpenMonographPress (OMP)* як засобів оприлюднення результатів наукових досліджень. *OJS* та *OMP* є одними з найбільш відповідних платформ для представлення наукових видань згідно усім вимогам та стандартам, що надаються світовими наукометричними базами.

Проблемами користувачів у площині ефективного використання ЕІР у першу чергу можна назвати: недостатнє володіння іноземними мовами; некомпетентність у галузі новітніх технологій; недостатній рівень пошуку необхідних інформаційних матеріалів, що впливає на швидкість та якість роботи; відсутність необхідного обсягу повнотекстових електронних матеріалів; доступність повнотекстових електронних ресурсів лише у локальній мережі бібліотеки; труднощі у процесі копіювання ЕІР для подальшої роботи; питання, що лежать у площині авторського права тощо.

Таким чином, у подальшому процесі розвитку, формування та використання ЕІР вбачається нагальність об'єднання зусиль наукових бібліотек, які займаються створенням електронних зібрань та колекцій для надання онлайнового доступу читачам до інформаційних ресурсів книгозбірень. Одним з перспективних способів інформаційного забезпечення розвитку інфраструктури знань цифрового суспільства є використання ЕБ. Досвід роботи НБУВ показує, що процеси формування, використання та збереження ЕІР, системи віртуального сервісу постійно розвиваються і є основоположними у діяльності наукових бібліотек.

Nataliia Samokhina,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6985-0973>,

Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher,

Head of department,

Department of Scientific Organization of Electronic Information Resources,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: samokhina@nbuv.gov.ua

Inna Pelukhovska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5721-7038>,

Junior Researcher,

Department of Scientific Organization of Electronic Information Resources,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: pelukhovska@nbuv.gov.ua

Electronic information resources of the scientific library: classification and problems of use

The results of the study of electronic information resources are presented using the example of their functioning in the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The classification of electronic information resources according to their properties, technology of creation and formation is considered. The distribution of information resources by type is presented, their structure is highlighted. The problems of users in the rational use of electronic materials are outlined.

Keywords: electronic library, digital copy, electronic analogue, local access, information system.

Слюсар Майя Теодорівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3683-6144>,

молодша наукова співробітниця,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: sliusar@nbuv.gov.ua

Сучасні бібліотечні сайти: виклики, інновації та значення у цифрову епоху

Висвітлено питання трансформації бібліотечних вебсайтів в умовах цифрової епохи. Акцент зроблено на функціональних змінах, впровадженні технологій штучного інтелекту, а також на стратегічних викликах, пов'язаних із модернізацією онлайн-платформ наукових бібліотек. Узагальнено міжнародний досвід і сформульовано пропозиції щодо цифрового розвитку бібліотечного вебсередовища.

Ключові слова: бібліотечний вебсайт, цифрова трансформація, штучний інтелект, інновації, інформаційні технології, наукова комунікація

У ХХІ столітті стрімкий розвиток цифрових технологій суттєво трансформує способи доступу до інформації. У цьому контексті традиційна бібліотека поступово

еволюціонує у багатофункціональний інформаційний центр, одним із ключових елементів якого виступає бібліотечний вебсайт. В умовах цифрової епохи функціональність бібліотечних онлайн-ресурсів істотно розширюється. Сучасний вебсайт бібліотеки виконує низку важливих завдань, зокрема: забезпечення ефективного пошуку та доступу до інформаційних ресурсів; надання інтерактивних онлайн-сервісів; створення умов для соціальної взаємодії з користувачами; адаптація інтерфейсу для осіб з порушеннями зору, слуху або іншими особливими потребами; оптимізація для мобільних пристроїв; інтеграція з соціальними мережами; гарантування безпеки та захисту персональних даних; підтримка багатомовного середовища тощо.

Динаміка розвитку інформаційних технологій зумовлює необхідність постійного оновлення бібліотечних онлайн-платформ відповідно до зростаючих потреб і очікувань користувачів. Особливо актуальними ці вимоги є для наукових бібліотек, які мають впроваджувати розширені пошукові інструменти, забезпечувати інтеграцію з міжнародними науковими базами даних (такими як Scopus, BASE, Web of Science), гарантувати відкритий доступ до цифрових колекцій, підтримувати API-зв'язки з іншими інформаційними установами, а також відповідати сучасним вимогам щодо дизайну інтерфейсу та зручності користування.

Технологічна модернізація – важлива складова розвитку бібліотечної галузі, адже саме вона забезпечує виконання всіх функцій сучасної бібліотеки: від надання доступу до електронних ресурсів і сервісів до впровадження інструментів інклюзії, інтерактивності та соціальної взаємодії. Це не просто оновлення інструментів, а стратегічна передумова перетворення бібліотек у багатофункціональні цифрові простори, які відповідають викликам XXI століття.

Попри численні переваги, бібліотеки стикаються з низкою викликів, а саме потребою в регулярному оновленні сайтів; високими вимогами до кібербезпеки; обмеженням фінансування для впровадження ІТ-інновацій. Значним нововведенням останніх років стало впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) у бібліотечну сферу. Світовий досвід свідчить про високу ефективність таких рішень у підвищенні якості обслуговування користувачів, оптимізації пошукових процесів і автоматизації рутинних операцій.

Основні напрямки впровадження ШІ в роботу бібліотек: автоматизовані консультації та пошук інформації (чат-боти), аналіз великих масивів тексту для розподілу по тематиках (автоматизована класифікація та індексація), персоналізовані рекомендації літератури, розпізнавання мови, аналіз відвідуваності та поведінки користувачів для покращення сервісів та оптимізації ресурсів тощо.

Міжнародна практика демонструє широкий спектр використання ШІ у бібліотеках. Зокрема, публічна бібліотека Лос-Анджелеса (США) впровадила чат-бот на базі штучного інтелекту, який допомагає користувачам знаходити необхідні ресурси та інформацію про заходи. У Національній бібліотеці Китаю функціонує система розпізнавання обличчя для контролю доступу, а також реалізовано автоматичне опрацювання стародавніх документів. У міській бібліотеці «Oodi» в Гельсінкі (Фінляндія) віртуальний помічник на базі технологій обробки природної мови (NLP) сприяє ефективному пошуку літератури. У Сингапурі Національна бібліотека застосовує ШІ для персоналізованих рекомендацій та аналізу читацьких уподобань. Потенційними перевагами впровадження ШІ у бібліотечну діяльність є: економія часу персоналу, персоналізація обслуговування, підвищення точності класифікації ресурсів,

розширення можливостей доступу для осіб з інвалідністю (зокрема, через голосові інтерфейси). Водночас існує і низка ризиків, серед яких: потреба у значних інвестиціях в ІТ-інфраструктуру, питання конфіденційності та безпеки даних, необхідність підвищення цифрової компетентності працівників, а також етичні аспекти автоматизації прийняття рішень.

У сучасному інформаційному суспільстві вебсайт наукової бібліотеки – це не лише інструмент комунікації, а повноцінний цифровий ресурс, який забезпечує дистанційний доступ до знань, сервісів і послуг. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) – найбільшої наукової бібліотеки країни – відіграє стратегічну роль у збереженні, поширенні та модернізації наукового знання.

Показовим прикладом сучасних викликів у цифровій трансформації бібліотек є вебсайт НБУВ. Цифрова платформа бібліотеки забезпечує доступ до електронного каталогу, наукової електронної бібліотеки, цифрових колекцій рукописів, рідкісних видань, бібліографічних покажчиків, архівів, публікацій періодики тощо, виступаючи важливим інструментом наукової комунікації. Проте станом на 2025 рік сайт НБУВ має низку проблем, які суттєво знижують його ефективність. Зокрема, інтерфейс є застарілим і не відповідає сучасним вимогам UI/UX-дизайну; структура перевантажена текстовими елементами без чіткої візуальної ієрархії, що ускладнює навігацію. Відсутність адаптивної мобільної версії знижує доступність ресурсу для користувачів мобільних пристроїв. Також спостерігається повільне завантаження сторінок. Обмежена мовна підтримка та нестабільне функціонування багатомовної версії ресурсу суттєво знижують його доступність для іноземних користувачів. Нові інформаційні технології створюють потенційні ризики в умовах зростання гібридних загроз. У зв'язку з цим модернізація сайту НБУВ є нагальною потребою. Пріоритетними напрямками вдосконалення є: розроблення адаптивного дизайну з урахуванням принципів доступності, впровадження особистих кабінетів користувачів, функціоналу закладок, розширеного пошуку та інтелектуальних фільтрів, тісна інтеграція з іншими науковими платформами через API, підтримка мобільних застосунків, а також створення динамічного контенту у формі блогів, новинних стрічок і систем анонсування подій. Таким чином, сучасний бібліотечний сайт має функціонувати як динамічний цифровий простір, що виконує освітню, наукову, інформаційну та культурну функції. У цифрову епоху бібліотека повинна не лише зберігати знання, а й надавати інтелектуальні сервіси нового покоління. Вебсайт як ключовий інструмент комунікації з користувачем має бути зручним, функціональним, технологічно розвиненим і відповідати потребам цифрового суспільства XXI століття.

Модернізація онлайн-платформи НБУВ в цьому контексті є не лише питанням технічного оновлення, але й стратегічною умовою забезпечення її провідної ролі у науково-інформаційному просторі держави.

Maya Sliusar,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3683-6144>,

Junior Researcher,

Information and Communication Technologies Department,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: sliusar@nbul.gov.ua

Modern library websites: challenges, innovations, and significance in the digital age

This paper explores the transformation of library websites in the digital age. It highlights functional changes, the integration of artificial intelligence technologies, and presents the institutional example of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine website. The paper also addresses strategic challenges related to the modernization of online platforms of academic libraries. International experience is summarized, and recommendations for the digital development of the library web environment are proposed.

Keywords: library website, digital transformation, artificial intelligence, innovation, information technology, scientific communication

Татарчук Людмила Михайлівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4714-6958>,
кандидатка історичних наук,
заступниця директора з наукової роботи,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України,
Київ, Україна
e-mail: tlm2017@ukr.net

Цифровізація як цілісне переосмислення моделі діяльності сільськогосподарської бібліотеки: виклики, можливості та нові підходи до інформаційного забезпечення аграрної галузі

Розглянуто цифровізацію як ключовий чинник трансформації ННСГБ НААН в умовах сучасного інформаційного суспільства. Проаналізовано, як цифрові технології змінюють функції, форми й напрями діяльності бібліотек аграрного профілю, сприяючи їх перетворенню на активні інформаційні хаби для фахівців аграрної галузі, науковців, фермерів. Окреслено основні виклики та можливості, що постають перед бібліотеками загалом у процесі цифрової трансформації.

Ключові слова: сільськогосподарська бібліотека, цифровізація, інформаційне забезпечення, аграрна галузь, електронні ресурси, цифрові сервіси.

У ХХІ столітті процес впровадження цифрових технологій та інструментів набули вирішального значення для розвитку інформаційної інфраструктури в усіх сферах життя, зокрема й у бібліотечній справі. Бібліотеки незалежно від типу, виду, підпорядкування забезпечують доступ до науково-технічної інформації відповідно напрямів діяльності. Наразі вони опинилися на етапі глибокого переосмислення своєї ролі, функцій і методів роботи. Цифрова трансформація не лише модернізує технічні засоби доступу до інформації, а й змінює саму парадигму бібліотечної діяльності – від пасивного зберігання знань до активного створення та поширення цифрового контенту.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) як провідна спеціальна бібліотека загальнодержавного значення з формування галузевого сегмента аграрних наук не залишається осторонь трансформаційних змін і активно спрямовує свою діяльність на впровадження цифрових технологій у всі аспекти бібліотечного обслуговування.

ННСГБ НААН традиційно відіграє роль посередника між науковим знанням та практикою у сфері сільського господарства. В умовах цифровізації це посередництво набуває нових форм й охоплює низку напрямів: 1) формування електронних ресурсів, актуальних баз даних, що об'єднують наукові та освітні ресурси, доступні для користувачів; 2) оцифрування інформаційних ресурсів: створення електронних версій наукових публікацій, методичних матеріалів, монографій, що забезпечує збереження наукової спадщини та доступ до неї; 3) впровадження цифрових сервісів: створення онлайн-платформ для доступу до інформації, проведення вебінарів, онлайн-консультацій, що сприяє інтерактивному обміну знаннями; та 4) підвищення цифрової грамотності користувачів: організація навчальних програм, тренінгів та майстер-класів для аграріїв, студентів та науковців з освоєння цифрових інструментів.

Бібліотека системно розвиває електронні ресурси, зокрема формує національний галузевий електронний ресурс «УкрАгroteка» (http://base.dnsgb.com.ua/cgibin/irbis64r/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&C21COM=F&I21DBN=DNSSGB&P21DBN=DNSSGB). Він являє собою політематичну базу даних електронних ресурсів, що з використанням широкого спектра пошукових можливостей уможливають доступ до інформації з аграрних питань. На його базі створено електронну наукову сільськогосподарську бібліотеку, складником якої є ресурси власної генерації, оцифровані, запозичені. Створюються актуальні галузеві бази даних, що відображають сучасний стан і перспективи аграрної науки, зокрема, «Євроінтеграція», «АПК України в глобальних умовах зміни клімату», «COVID-19», «Бібліотека на допомогу АПВ в умовах війни», та цифрові колекції: «Документи 19 століття», Колекція «Золотий буряк», «Українська сільськогосподарська книга» тощо. Забезпечується доступ користувачів до Міжнародної інформаційної системи з сільськогосподарських наук і технологій AGRIS (платформа надає безоплатний доступ до більш ніж 14 млн бібліографічних записів 100 мовами у галузі продовольства та сільського господарства), колекцій журналів, електронних бібліотек, закордонних баз наукової інформації Scopus, Web of Science, ScienceDirect, Benthamscience, Research4Life тощо. Значна увага колективом бібліотеки приділяється створенню відкритого електронного архіву наукових публікацій, упровадженню інтелектуальних пошукових сервісів та автоматизованих систем управління ресурсами.

У рамках стратегії цифрового розвитку ННСГБ НААН активно співпрацює з міжнародними інформаційними структурами, бере участь у наукових проєктах, інтегрується у світовий науково-інформаційний простір. Уся ця діяльність спрямована на підвищення відкритості, інклюзивності та ефективності бібліотеки як ключового елементу національної аграрної інформаційної системи.

В умовах воєнного стану співробітники бібліотеки як науково-дослідної установи категорії «А» постійно удосконалюють й розширюють свою діяльність, виконуючи важливу соціальну та наукову функцію, забезпечуючи безперервний інформаційний супровід аграрної науки, освіти та практики. Підтримка доступу до цифрових ресурсів у віддаленому режимі, організація онлайн-заходів, вебінарів і консультацій дозволяють ефективно реагувати на виклики часу та задовольняти потреби широкого кола користувачів – науковців, здобувачів освіти, фахівців аграрного сектору. З метою популяризації напрацювань ННСГБ НААН проведено низку

семінарів: «Організація збереження бібліотечних фондів ННСГБ НААН: традиційні та інноваційні форми й методи», «Проблемні питання комплектування фондів ННСГБ НААН в умовах карантину та воєнного стану в країні», «Модернізація діяльності архівних установ через сучасні інноваційні технології: критерії та перспективи», «Діяльність спеціальних бібліотек як джерело інформаційної підтримки наукових досліджень на прикладі ННСГБ НААН», «Репрезентативність наукового потенціалу НААН у міжнародних базах даних як складова іміджу аграрної науки України», «Механізми нормативно-правового регулювання відносин з дотримання авторських прав в інформаційно-комунікаційній діяльності спеціальних галузевих бібліотек» тощо.

Попри ефективну роботу ННСГБ НААН, спрямовану на впровадження цифрових технологій, маємо й проблеми, як-от: обмежені ресурси для впровадження новітніх технологій та підтримки чинних систем; потреба у фахівцях з інформаційних технологій, здатних розробляти та підтримувати цифрові сервіси; нерівний доступ до цифрових ресурсів; складнощі у переведенні друкованих матеріалів у цифровий формат, зокрема через відсутність стандартів та технічних засобів. Але це ті виклики, які попри свою складність, відкривають нові можливості для розвитку бібліотеки як сучасного центру знань і цифрової компетентності. Вони стимулюють переосмислення стратегічного підходу до цифровізації, пошук партнерств з ІТ-компаніями, навчально-освітніми закладами та громадськими організаціями, що можуть надати необхідну технічну й експертну підтримку. Ці виклики – не перепони, а драйвери змін, здатні трансформувати бібліотеку в сучасний інформаційний центр, що відповідає потребам цифрової епохи.

Впровадження цифрових технологій – це не лише технологічне оновлення, а й глибоке концептуальне переосмислення місця ННСГБ НААН в аграрному науково-освітньому просторі. Це нові можливості для інтеграції знань, забезпечення сталого розвитку сільських територій і формування культури цифрової взаємодії в агросфері. Важливо, щоб ці процеси супроводжувалися державною підтримкою, інституційною взаємодією та інвестиціями в цифрову інфраструктуру.

Liudmyla Tatarchuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4714-6958>,

PhD in History,

Deputy Director for Scientific Work,

National Scientific Agricultural Library

of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: tlm2017@ukr.net

Digitalization as a holistic rethinking of the agricultural library's operation model: challenges, opportunities, and new approaches to information support for the agricultural sector

It examines digitalization as a key factor in transforming the National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences within the context of a contemporary information society. It analyzes how digital technologies are reshaping the functions, formats, and

directions of agricultural libraries, facilitating their transformation into active information hubs for agricultural professionals, researchers, and farmers. The main challenges and opportunities encountered by libraries in the broader context of digital transformation are outlined.

Keywords: agricultural library, digitalization, information support, agricultural sector, electronic resources, digital services

Ткаченко Олександра Петрівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2193-5596>,
молодша наукова співробітниця,
відділ комплексного опрацювання документів,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: tkachenko@nbn.gov.ua

Ретрокаталогізація як інструмент збереження національної культурної спадщини

Розглянуто значення ретрокаталогізації книжкової культурної спадщини, вплив цифровізації на бібліотечні процеси. Розкрито роль бібліотек у збереженні національної культурної спадщини.

Ключові слова: книжкова культурна спадщина, тематична рекаталогізація, ретрокаталогізація книг, інформаційні технології

Визначну роль в житті кожного народу, його духовності має культурна спадщина. Книжкова культурна спадщина є важливою частиною загальної культурної спадщини народу і потребує збереження для майбутніх поколінь. Її збереження і вивчення допомагає краще зрозуміти минуле, цінувати сучасне і формувати майбутнє. Книжкова культурна спадщина – це сукупність писемних джерел, рукописних та друкованих книг, а також інших видів писемності, що мають культурну, історичну, наукову або художню цінність.

Бібліотеки є невід’ємною частиною культурного життя суспільства, сприяють розвитку освіти, науки та збереженню національної пам’яті. Бібліотеки відіграють ключову роль у збереженні книжкової культурної спадщини, виступають як центри збирання, зберігання, опрацювання та надання доступу до різноманітних джерел інформації, серед яких є книги, рукописи, періодичні видання та інші матеріали.

Одним із головних бібліотечних фондів України, безумовно, є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Основний напрямок діяльності НБУВ – збирання, збереження та популяризація наукового і культурного національного документного надбання. Бібліотека НАН України має вже більш ніж столітню історію, тож сучасне цифрове опрацювання її фондів набуває особливого значення в контексті збереження національної культурної спадщини.

З огляду на необхідність зміцнення позицій української науки та культури у глобальному цифровому середовищі, особливо під час військової агресії росії проти України, провідні фахівці НБУВ вживають різноманітних заходів, що мають сприяти популяризації величезного доробку українських вчених та діячів культури. Одним з них є здійснення ретроспективної каталогізації у максимально повному обсязі.

Ретроспективна каталогізація (ретрокаталогізація) книг – це процес створення або оновлення каталожних записів для книг, які були надруковані до впровадження сучасних стандартів каталогізації. Метою ретрокаталогізації є зробити старі видання доступними для пошуку та використання в сучасних бібліотечних системах. Ретрокаталогізація має велике значення для збереження національної культурної спадщини, оскільки вона дозволяє ідентифікувати, документувати та каталогізувати історичні матеріали, забезпечуючи їх збереження для майбутніх поколінь. Вона сприяє систематизації та доступності інформації про культурні цінності, що важливо для різних досліджень, освіти та культурного розвитку.

Розвиток бібліотечної справи, як і усіх сфер сучасного життя, знаходиться під впливом цифрових технологій. Тож, ретроспективна каталогізація з часом теж набуває нових технологічних, сервісних та продуктивних рівнів, мета яких – створення максимального інформаційного комфорту для користувачів. Сучасна ретрокаталогізація допомагає виявити та задокументувати об'єкти культурної спадщини, які можуть бути втрачені або забуті. Вона забезпечує систематизований підхід до збору та організації даних про культурні цінності, що полегшує доступ до інформації. Ретроспективна каталогізація допомагає зберегти знання про минуле, традиції та культуру, які можуть бути використані для освіти та культурного розвитку. Систематизована інформація робить культурну спадщину доступною для дослідників та інших зацікавлених осіб.

Збереження та популяризація культурної спадщини через ретроспективну каталогізацію сприяє формуванню та збереженню культурної ідентичності та самобутності. Каталогізація та документування дозволяють виявити ризики для культурної спадщини та вживати заходів для її збереження, запобігаючи втратам.

Першою ластівкою тематичної ретрокаталогізації у відділі комплексного опрацювання документів (ВКОД) стала участь у проєкті Інституту інформаційних технологій НБУВ «Інформаційний портал «Наука України: доступ до знань», започаткованому ще 2016 року. У межах проєкту фахівці відділу каталогізації долучилися до опрацювання документального масиву «Перші академіки України». До електронного каталогу НБУВ було внесено записи на масиви документів академіків В. І. Вернадського, Д. І. Багалія, М. М. Боголюбова, М. Ф. Кащенко, М. В. Птухи, Ф. В. Тарановського, С. П. Тимошенка, М. І. Туган-Барановського, П. А. Тутковського, Б. Є. Патона, А. Г. Загороднього.

Рекаталогізація масиву документів «Перші академіки України» дозволяє реконструювати знання про історію академічної науки в Україні шляхом створення та систематизації бібліотечно-інформаційного ресурсу, присвяченого видатним науковцям України, які свого часу започаткували як розвиток національної науки, так і саму національну Академію наук.

З 2020 року здійснюється тематична рекаталогізація частини масиву колекційного зібрання «Реабілітована література», присвячена українському письменству 20-х–30-х років ХХ століття. Роботу над цим проєктом можна визначити як пріоритетний напрямок подальшого опрацювання книжкової культурної спадщини. Паралельно з роботою над цим проєктом фахівці ВКОД здійснюють тематичну ретрокаталогізацію масивів документів «Т. Г. Шевченко», «А. Ю. Кримський». Опрацювання документів здійснюється *de visu*, що дає найкращий результат, хоча й вимагає значних витрат часу. Записи супроводжуються авторитетними файлами, що максимально підвищує інформативність бібліографічних ретрозаписів.

Зважаючи на культурну та історичну цінність цих документів, керівництво НБУВ знайшло можливість для фінансування їх оцифровки. Таким чином повнотекстові електронні версії видань української художньої літератури як невід'ємна частина культурного книжкового надбання, поповнюють «Цифрову бібліотеку історико-культурної спадщини». Ознайомитися з нею можна на сайті НБУВ [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=NAV&P21DBN=ELIB].

Здійснення таких масштабних проєктів – це завжди командна робота, до якої залучені фахівці та науковці основних бібліотечних структур. Її проведення у ВКОД не обмежується звичайним створенням бібліографічного запису в електронному каталозі. Рекаталогізація містить в собі цілу низку процесів, які передують оцифруванню першоджерела і внесення бібліографічних відомостей про нього до е-каталогу НБУВ.

Ланцюжок процесів, з яких складається рекаталогізація, у відділі комплексного опрацювання документів виглядає наступним чином:

- На підставі карток Генерального алфавітного каталогу неперіодичних книжкових видань, надрукованих кириличним шрифтом (ГАК) складається «Акт» на приблизно 20 одиниць зберігання, в якому відображено як перші, так і всі дублетні примірники одного і того ж видання.

- Співробітники відділу фондів (ВООФ) підбирають за «Актом» книги та передають у ВКОД.

- Фахівець ВКОД ретельно звіряє шифри, інвентарні номери, дублетність тощо перш ніж розпочати вносити бібліографічний запис до е-каталогу. За потреби інвентарні номери додатково перевіряють за інвентарними книгами фахівці Відділу комплектування бібліотечних фондів (ВКБФ).

- Складання і внесення бібліографічного запису на книжковий примірник, формування авторитетного файлу фахівцем ВКОД.

- Присвоєння індексів УДК та ББК першому примірнику у Секторі систематизації ВКОД та внесення індексів до бібліографічного запису відповідного примірника.

- Перша і четверта сторінки обкладинок документів, які опрацьовані і внесені до е-каталогу, скануються у ВКОД для подальшої візуалізації з відповідним бібліографічним записами.

- Співробітник ВКОД здійснює ідентифікацію новостворених бібліографічних записів із відповідними зображеннями імідж-каталогу.

- На примірники опрацьованих документів, які безумовно є частиною книжкової культурної спадщини, наклеюють антикрадіжні ярлики в якості безпекових заходів.

- Разом із супровідним «Актом» документи передають до Відділу технології оцифрування фондів (корпус по вул. Володимирській, 62), де їх оцифровують.

- Після здійснення рекаталогізації опрацьовані примірники повертають у ВООФ, на місце зберігання.

Як бачимо, цифровізація, розвиток бібліотечних інновацій вплинули і на процес рекаталогізації, надали йому нових можливостей, розширили межі. У сучасному світі, де інформація швидко змінюється, бібліотеки адаптуються до нових умов, використовуючи цифрові технології для збереження та поширення культурної спадщини.

НБУВ є невід'ємною частиною культурного та наукового простору України, відіграючи важливу роль у збереженні, популяризації та розвитку національної культурної спадщини. Діяльність Бібліотеки сприяє зміцненню національної ідентичності та формуванню гордості за українську культуру.

Oleksandra Tkachenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2193-5596>,

Junior Researcher,

Department of integrated processing of documents,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: tkachenko@nbul.gov.ua

Retrocatalogization as a tool of preservation of national cultural heritage

The publication theses consider the significance of retrocataloging of book cultural heritage, the impact of digitalization on library processes. The role of libraries in preserving national cultural heritage is revealed.

Keywords: book cultural heritage, thematic recataloging, retrocataloging of books, information technologies

Шекера Павло Іванович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6665-8222>,

завідувач відділу,

відділ комплексного опрацювання документів,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: shekerapv@nbul.gov.ua

Ретроспективна робота відділу комплексного опрацювання документів НБУВ: здобутки, перспективи, проблеми. Аналітичний огляд проєкту за п'ять років

Проведено короткий аналітичний огляд роботи відділу комплексного опрацювання документів НБУВ за останніх п'ять років в проєкті ретроспекції основного фонду зберігання. Підбито підсумки, зроблено аналіз та перспективи, враховані недоліки та набутий досвід за ці роки. Здійснена спроба умовного розмежування при машиночитаному каталогізуванні періодичних та книжкових видань.

Ключові слова: ретроспекція, рекаталогізація, періодичні і продовжувані видання, книжковий ресурс, традиційні карткові каталоги, електронний каталог НБУВ, бібліографічний опис

Одним із завдань відділу комплексного опрацювання документів (ВКОД) є повторна робота по внесенню бібліографічного запису на документ. Йдеться про машиночитану каталогізацію, зокрема, опис документа, який уже зроблений в минулому і підпадає під розряд ретроспекції.

Щоб виокремити частину фонду для ретроспективної роботи, потрібно враховувати багато аспектів пріоритетності при відборі, особливо це стосується книгозбі-

рень значного об'єму фонду – понад 5–10 млн. На сторінках публікацій наукових співробітників НБУВ (Павло Шекера, Петро Шекера, О. Вощенко, О. Косенко, Н. Деркач, О. Ткаченко) неодноразово зверталась увага на технологію ретроспекції та ретрокаталогізації у бібліотеці.

Співробітники ВКОД за п'ятирічний термін ретроспективної роботи, враховуючи набуті навички і досвід, можуть по праву ділитися знаннями, створювати нові плани для покращення, вносити зміни в технологічний процес.

Сама технологія повноцінного ретроспективного опрацювання при відборі, звірці, коригуванні, внесенні змін тощо, полягає в тому, щоб задіяти якомога більше дотичних до цього підрозділів Бібліотеки – пройти повний цикл від підбору в каталозі, зняття з полиці у книгосховищі, звірки і редагування інвентарних номерів у відділі комплектування, звірки документа з каталогами бібліотеки, опрацювання його, а саме індексування, бібліографічного опису і внесення правок та змін при необхідності.

Однозначного стандарту технології і підходу при виконанні даних робіт немає. Книга з відділу комплектування, ще не зафіксована ні в яких записах, згідно з технологічною інструкцією «Централізоване бібліотечне опрацювання документів у НБУВ» проходить декілька етапів, перш ніж потрапити на полиці фонду та в електронний каталог Бібліотеки. Журнал чи продовжуване видання також не обминає цей шлях. Різниця лише в тому, що обидва види документів споконвічно проходить його по своєму.

З 2017 року в НБУВ традиційні карткові каталоги не поповнюються новими каталожними картками, але актуальності не згубили і продовжують повноцінно функціонувати для користувачів лише з поправкою – до вищезгаданого року включно. Раніше будь-які зміни у бібліографічному записі документа, який знаходиться в книгосховищі чи у відділах-фондоутримувачах, відзначались у картці, а при необхідності йшла тотальна заміна. Наразі, за відсутності таких процесів, картка залишається на місці, а внесені зміни, потрапляють в електронний каталог Бібліотеки в новому вигляді. Як зазначалось мною раніше, книга отримує нове життя, доступне світовому загалу з усіма належними точками доступу, до яких входять і авторитетні записи, і візуалізація титульного аркуша, анотація, оцифрування тощо, що поповнює пошуковий ресурс даного документа.

Якщо у книгах можна виокремити певний масив, який має історичну та наукову цінність, то з періодичними виданнями цього робити не варто, адже губиться справжня періодичність та хронологічний ряд. Тому було визначено, що певна назва продовжуваного видання ретроспектується з першого номера, або ж того, який є в фондах зберігання, до останнього. Є винятки, як, наприклад, колекція, де зібрані певні твори – різнопланові, не лише за тематикою, але й за видом документів. В такому випадку йде тотальне ретроспекційне опрацювання без винятків та поправок. Адже запис вноситься в електронний каталог і в майбутньому при доповненні, тотальному ретрокаталогізуванні певної назви періодичного видання, лише йде зазначення місця та шифру та інвентарних номерів.

Відбір книг для ретрокаталогізації проходить за значимістю, історичною та науковою цінністю. Видатні особи, засновники Академії наук та Бібліотеки, внесені в електронний каталог і займають чинне місце серед електронних ресурсів книгозбірні. Наразі продовжується робота із ретроспективного опрацювання колекції

«Реабілітована література». Неабияку допомогу в підборі книг для роботи надає відділу старша наукова співробітниця суміжного відділу інформаційно-комунікаційних технологій Олена Вощенко. У співпраці з нашим відділом, зокрема з м. н. с. Ніною Деркач, уже опрацьовано сотні книг ретроспективного напрямку, і користувачі можуть завдяки цьому насолодитись поезією та прозою видатних корифеїв української літератури 20–30-х років XX століття.

До терміну «рекаталогізація» Відділ підходив лише теоретично, якщо вести мову про масовий процес переопрацювання каталожних карток з традиційних алфавітних карткових каталогів, переводячи їхній зміст в електронну форму, прискорюючи перехід в машиночитану каталогізацію. Для пояснення є декілька причин, одна з яких залишається незмінна, а саме – уже було наголошено, що для каталогізатора та систематизатора основою є опрацювання *de visu*, візуальний контакт з документом при бібліографічному описі, а перенос інформації з картки, в якій створено запис ще 20–30-х років минулого століття, не є повноцінно достовірним, тому на початку впровадження проєкту було прийнято рішення створювати повноцінний бібліографічний запис за оригіналом.

Підводячи підсумок, можна констатувати той факт, що робота з наповнення інформаційно-пошуковим ресурсом документів основного фонду зберігання є перспективною і необхідною в час інформаційних технологій, пошуку знань уже здобутих, швидкості доступу до необхідного документа. Розширюється коло пошукових можливостей, при необхідності книга оцифровується, реставрується, стає знову на полицю, і на одному рівні з сучасними друкованими документами відкриває нові шляхи для оперативного пошуку знань, підкреслюючи доступність національного надбання в найбільшій книгозбірні України.

Pavlo Shekera,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6665-8222>,

Head of Department,

Department of Comprehensive Document Processing,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: shekerapv@nbuv.gov.ua

Retrospective work of the VNLU comprehensive document processing department: achievements, prospects, problems. Analytical review of the project for five years

A brief analytical review of the work of the Department of Comprehensive Document Processing of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine over the past five years in the project of retrospection of the main storage fund was conducted. The results were summed up, analysis and prospects were made, shortcomings and experience gained over these years were taken into account. An attempt was made to make conditional distinctions in machine-readable cataloging, creating a bibliographic record of various printed documents, namely periodicals and books, filling the Library's electronic catalog with a new information and search resource.

Keywords: retrospection, recatalogization, periodicals and serials, book resource, traditional card catalogs, electronic catalog of the National Library of Ukraine, bibliographic description

Якубець Олександр Анатолійович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2559-2631>,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
відділ інформаційно-комунікаційних технологій,
Інститут інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: editor1272@ukr.net

Квантитативний метод дослідження та ресурси НАН України: Роки. Люди. Цифри

Розглянуто проблематику застосування квантитативної методології (кількісного аналізу) у роботі з біографічною інформацією. На прикладі офіційного інтернет-порталу НАН України продемонстрована та констатована необхідність та доцільність застосування квантитативного підходу у наукових дослідженнях.

Ключові слова: квантитативний метод дослідження (кількісний аналіз), база даних, LIBNAS, Національна академія наук України, члени НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Сім років тому Національна академія наук України (НАН України) святкувала 100-річчя з дня заснування. З цієї нагоди було створено тисячі наукових та науково-популярних текстів, у яких діяльність головної наукової установи країни висвітлювалась максимально докладно та всебічно. Основний акцент робився, природньо, на персоналіях – академіках (дійсних членах), членах-кореспондентах, іноземних членах НАН України та інших науковцях, тим чи іншим чином дотичних до діяльності Академії. І йдеться тут не лише про класичні життєписи, наукові біографії чи описи професійних звершень.

Завдяки новітнім цифровим технологіям та відповідному інструментарію з'явилася можливість оперувати де-факто безмежними масивами інформації, у тому числі – біографічної, піддаючи широкому аналізу той чи інший її аспект, послугуючись при цьому квантитативною методикою, або ж – методом кількісного аналізу, суть якого полягає у зборі та аналізі числової інформації, яка дозволяє виявити певні тенденції, закономірності, зв'язки або залежності між досліджуваними явищами, на підставі чого напрацьовуються певні робочі моделі. Водночас, використання статистичних інструментів, стандартизація інструкцій з чітко прописаними критеріями відбору та алгоритмами і відповідними процедурами збору інформації забезпечує мінімізацію суб'єктивного впливу на перебіг того чи іншого дослідження та на його результати.

Найбільш зручними платформами для застосування квантитативного підходу виглядають електронні бази даних (БД), зокрема – ті, що лежать в основі інтернет-ресурсів (порталів та сайтів), як от БД «Персоналії НАН України», яка є стрижнем та опорою конструкції Бібліотечного порталу НАН України LibNAS UA [<http://libnas.nbuv.gov.ua>], що адмініструється та наповнюється силами співробітників Інституту інформаційних технологій Національної бібліотеки України імені

В. Вернадського (ІТ НБУВ) відповідно до плану роботи установи, який, серед іншого, містить пункт «Інформаційні ресурси НАН України» у якому задекларовано «створення єдиної точки доступу до джерел наукової інформації» та «оптимізацію корпоративних зусиль з метою формування електронних ресурсів НАН України».

Саме на цій БД у 2018 році з нагоди 100-річчя НАН України і було апробовано квантитативну методикку шляхом аналізу наявних тоді в базі 1577 записів (профілів), кожен з яких (за деякими винятками) містив максимально повну структуровану та уніфіковану біографію кожного академіка (дійсного члена; 649 осіб), члена-кореспондента (770 осіб) або іноземного члена (158 осіб) НАН України – як діючих, так і тих, котрі вже покинули цей світ. Аналіз було здійснено за кількома магістральними напрямками: а) Вікові особливості членів академії; б) Географія походження; в) Освіта; г) Наукова спеціалізація, д) Гендерний аспект тощо, кожен з яких мав власні відгалуження (див.: Якубець О. А. Персональний склад Національної академії наук України за 100 років її існування: Аналіз на основі використання квантитативних методик. *Українська біографістика*. 2019. Вип. 17. С. 113–131).

Спливло сім років і логічно було б здійснити порівняльний аналіз персонального складу НАН України, проте формат тез, з огляду на обмеженість обсягу, не надає такої можливості, а тому розширений виклад теми планується здійснити на сторінках підсумкового збірника конференції. Поки що ж доведеться обмежитися проблематикою кількості.

Отже, станом на 01.08.2025, БД «Персоналії НАН України» (інтернет-портал LIBNAS), налічувала вже 2124 записи (профілі), 1798 з яких – це повний матрикул академіків (дійсних членів; 715 осіб), членів-кореспондентів (902 особи) та іноземних членів (181 особа) НАН України за весь період її існування (з 1918 року і дотепер), а решта 326 – біографічні довідки очільників академічних установ, котрі, тим не менше, не є членами академії (не мають вчених звань вище професора або старшого, провідного чи головного наукового співробітника), а тому у даній публікації не розглядатимуться. Як не братимуться до уваги два академіки (Віктор Єгоров та Олександр Ковальов), шість членів-кореспондентів (включаючи колишнього прем'єр-міністра України Миколу Азарова) та 13 іноземних членів НАН України (всього – 21 особа), яких 15.06.2022 було виключено зі складу академії за співпрацю з державою-агресором.

Після ювілейного 2018 року академія тричі (у 2021, 2024 та 2025 роках) шляхом виборів поповнювала свої лави, збільшившись на 291 особу в абсолюті та на 234 – де факто. Це – суто термінологічна розбіжність, яка, втім, створює певну колізію: в контексті виборів новими – у прямому значенні цього слова – членами академії можуть вважатися лише члени-кореспонденти та іноземні члени НАН України, котрі дійсно вперше потрапляють до компанії «обраних», у той час як академіки (дійсні члени) – це вчорашні члени-кореспонденти, які підвищили свій статус, перебравшись на самий верх академічної ієрархії – на даний нюанс варто зважати, коли йдеться про загальну підсумкову статистику, позаяк нерідко різні джерела по-різному подають та інтерпретують одну й ту саму інформацію.

Таким чином, завдяки БД «Персоналії НАН України» маємо наступну статистику: у 2021, 2024 та 2025 роках до складу академії всього було обрано 189 членів-

кореспондентів (74, 76 та 39 відповідно) та 34 іноземних члени (24 – у 2021 році та 10 – у 2025; у 2024 іноземних членів НАН України не обирали). Окрім того, ще 68 членів-кореспондентів підвищили свій вчений статус до звання академіка (дійсного члена).

Тим часом, офіційний сайт НАН України декларує, що станом на 01.03.2025 до складу академії входило 172 академіки (дійсних члени), 371 член-кореспондент та 78 іноземних членів, разом – 621 особа. Оскільки ж останні на сьогодні вибори до складу НАН України відбулися тільки через два місяці після оприлюднення цієї статистики – 01.05.2025, та з огляду на те, що дана публікація готувалася наприкінці липня – на початку серпня поточного року, а офіційний сайт НАН України статистики по персональному складу академії на той момент не оновив – з'явилася потреба актуалізувати застарілу інформацію, знову ж таки – з використанням БД «Персоналії НАН України». У підсумку станом на 01.08.2025 маємо: 194 чинних академіки (дійсних члени), 414 членів-кореспондентів та 88 іноземних членів НАН України, разом – 682 особи.

Важливе зауваження: тут йдеться виключно про чинних, тобто – живих на момент підготовки публікації членів академії. Проте академія не лише «приростає» новими кадрами, але й несе непоправні, хоча і цілком природні втрати. Так, вже цього року пішли із життя: академіки Герберт Камалов (1940–2025; Відділення хімії НАН України), Антон Наумовець (1936–2025; Відділення фізики і астрономії), Віталій Походенко (1936–2025; Відділення хімії), Юрій Шемшученко (1935–2025; Відділення історії, філософії та права); члени-кореспонденти: Олександр Марченко (1958–2025; Відділення фізики і астрономії), Віталій Моторний (1940–2025; Відділення математики), Василь Сокіл (1954–2025; Відділення літератури, мови та мистецтвознавства), Юрій Ямпольський (1946–2025; Відділення фізики і астрономії). При цьому, академік Камалов та член-кореспондент Марченко померли ще до 01.03.2025, а тому у загальній статистиці НАН України враховуватися не повинні, але чи брався цей момент до уваги – невідомо. Так само невідомо, до якої категорії членів НАН України (діючих чи вже ні) віднесено академіка Шемшученка, який пішов у небуття якраз 1 березня поточного року.

Коротко резюмуємо: квантитативний (кількісний) метод є повноцінним інструментарієм наукового дослідження, застосування якого у поєднанні із сучасними ІТ-технологіями дає змогу обробляти великі масиви інформації (у нашому випадку – біографічної), виявляючи певні тенденції та закономірності, на базі яких можуть бути сформульовані відповідні висновки, якість і достовірність яких напряму залежить від узгодженості дій всіх учасників процесу.

Oleksandr Yakubets,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2559-2631>,

Candidate of Historical Sciences,

Researcher,

Department of Information and Communication Technologies,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: editor1272@ukr.net

Quantitative research method and NAS of Ukraine: Years. People. Figures

The issues of applying quantitative methodology in working with biographical information are considered. Using the example of the official Internet portal of the NAS of Ukraine, the necessity and feasibility of using a quantitative approach in scientific research is demonstrated and stated.

Keywords: quantitative research method (quantitative analysis), database, LIBNAS, National Academy of Sciences of Ukraine, members of NAS of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

РОЗДІЛ 5

РУКОПИСНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Бодак Ольга Петрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0914-7095>,

кандидатка історичних наук, старша дослідниця,

завідувачка відділу,

відділ кодикології та кодикографії,

Інститут рукопису;

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;

Київ, Україна

e-mail: bodak@nbuv.gov.ua

Науково-консультаційна діяльність Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2021–2025)

Репрезентовано науково-консультаційну діяльність Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2021–2025 рр. Окреслено результати науково-методичної, консультаційної та науково-практичної допомоги з питань атрибуції, проведення експертизи цінності, опрацювання рукописних пам'яток науковим установам гуманітарного спрямування, закладам вищої освіти, науковим бібліотекам, музеям, архівам, громадським організаціям, інформаційним центрам та іншим інституціям України й світу. *Ключові слова:* Інститут рукопису НБУВ, історія, рукописна книга, атрибуція, експертиза цінності.

Одним із напрямів діяльності Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) є надання науково-методичної, консультаційної та науково-практичної допомоги з питань атрибуції, проведення експертизи цінності, опрацювання рукописних пам'яток науковим установам гуманітарного спрямування: закладам вищої освіти, науковим бібліотекам, музеям, архівам, громадським організаціям, інформаційним центрам та іншим інституціям України й світу, а також широкому колу дослідників, які вивчають історію та культуру України.

Науковці ІР накопили значний досвід у галузі теоретико-методологічної експертизи та атрибуції рукописних пам'яток, опису архівних фондів, створення електронних інформаційних ресурсів рукописної історико-культурної спадщини. Як фахівців з атрибуції рукописних книг XI–XVIII ст. співробітників ІР запрошують для проведення експертизи та визначення історичної цінності виявлених унікальних рукописних документів, для проведення державної експертизи культурних цінностей, тимчасово вивезених їх за межі України для експонування на виставках тощо.

Під час карантинних обмежень у період пандемії коронавірусної хвороби науково-консультаційна діяльність ІР була повністю переведена у дистанційний формат. Особливої актуальності у той час набули електронні інформаційні ресурси ІР, зокрема комплексна база даних «Архівні фонди Інституту рукопису («Рукописний фонд»)), повнотекстові бази даних «КОДЕКС : Рукописні книги» та «Рукописна та

книжкова спадщина України», бібліографічна база даних «Дослідження рукописних та архівних фондів (Підручний фонд ІР)», а також електронні колекції унікальних рукописних документів світового значення, представлені на сайті НБУВ у базі «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини». Проте вже у 2021 р. науковці ІР відновили проведення виїзних експертиз рукописних пам'яток. Навіть у перші місяці повномасштабного вторгнення російських військ на територію України та введення воєнного стану науково-консультаційна діяльність ІР не припинялася, а кількість звернень щодо консультацій, наукової атрибуції та експертизи рукописних документів суттєво зросла. Загроза знищення історико-культурних пам'яток на території України, особливо в прифронтових регіонах, спонукає власників та дослідників звертатися до експертів для підтвердження автентичності та історичної цінності рукописних пам'яток, зокрема, для подальшої їх передачі на зберігання до архівів чи музеїв у більш безпечних регіонах.

Протягом кількох років велася підготовка до масштабного українсько-польського виставкового проекту «Пишність і знання. Королівська бібліотека Станіслава Августа», відкриття якого планувалося у Королівському замку у Варшаві навесні 2022 р. Для цієї виставки експертний висновок щодо атрибуції та науковий опис рукописів «Регія» з фондів ІР НБУВ (Ф. І, № 5939–5941; Ф. І, № 5975/1; Ф. І, № 6414; Ф. І, № 6417) надала старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії ІР, фахівець з полоністичних колекцій рукописних книг та стародруків С. О. Булатова.

Старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії ІР, фахівець з давньої східнослов'янської оправи О. М. Гальченко надала низку науково-методичних консультацій. Так, на замовлення відділу реставрації Національного художнього музею вона провела дві виїзні консультації щодо іконографічної атрибуції сюжетних середників на оправі Євангелія XVII ст., залишки яких були виявлені на шкіряному покритті оправи під фрагментами металевго окладу під час консерваційно-реставраційних робіт. За запитом реставраторів музею було проведено іконографічне та порівняльне вивчення виявленого оздоблення на кришках оправи з подібними середниками на інших шкіряних оправах з фондів Національного художнього музею, що дозволило більш точно атрибутувати час та місце створення оправи. За результатами атрибуції було встановлено, що виявлені середники мають західноукраїнське походження і є типовими для оправ саме XVII ст. Було також встановлено кілька нових сюжетів, які раніше не зустрічалися при оздобленні оправ на престольних Євангелій, оздоблених тисненням. За запитом Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України О. М. Гальченко провела атрибуцію оправи Літопису Львівського 1498–1649 рр. для підготовки факсимільного видання. Для Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського атрибутовано двох овальну середники на основі наданих електронних копій (встановлено час побутування – XVIII ст., та визначено іконографію сюжетів, що виявилися досить рідковживаними і нетиповими для українських оправ). За запитом Національного музею імені А. Шептицького встановлено факт відсутності кількох сторінок у Требнику Петра Могили 1646 р. з фондів музею за друкованим факсимільним виданням, опублікованим у 1988 р.

Старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії ІР, доктор історичних наук Л.А. Гнатенко провела кодиколого-палеографічну атрибуцію та філігранологічне дослідження комплекту із восьми книг Восьмигласника XVII–XVIII ст. для Цифрового фонду «Електронні колекції: українські книжкові пам'ятки: рукописні книги і документи», написала супровідну наукову анотацію до цифрових копій. За запитом Едварда Касинця, колишнього куратора Публічної бібліотеки Нью-Йорка (США) вона проконсультувала щодо атрибуції Молитовника князя Володимира (Кодекса Теодоровича) XIV ст., який зберігається в їхній бібліотеці, а також надала консультацію для його публікації 2021 р. та презентації в Нью-Йорку в 2024 р. За запитом М. Тратнер, вченої й журналістки зі Швеції, провела кодикологічно-палеографічну атрибуцію українського Номоканона 1450–1477 рр., рукопис зберігається в Національній бібліотеці Польщі; консультувала користувачів щодо атрибуції кириличних рукописів XI–XVII ст.: Мінеї XI–XII ст., Ірмологіона XVII ст., рукописних кодексів польської колекції з Перемишля XV–XVI ст., кириличного запису в латинській грамоті XVII ст.

Вже понад десять років Інститут рукопису є партнером видавничого проєкту «Повертаємо в Україну культурну спадщину», започаткованого у 2009 р. видавництвом «Горобець» у партнерстві з Національним заповідником «Софія Київська» за підтримки Українського культурного фонду. Метою проєкту є розшук, наукове дослідження й факсимільне видання давніх українських рукописних книг, які знаходяться поза межами України і фізичне повернення оригіналів яких не є можливим. У проєкті задіяна Л. А. Гнатенко як науковий редактор, а в окремих виданнях і як укладач. Вона проводить кодикологічні та палеографічні, графіко-орфографічні дослідження давньої української книги; під її кураторством створено та триває наповнення «Бази даних української рукописної книги XI–XVI століть», офіційна презентація якої відбулась у липні 2025 р. в Національному заповіднику «Софія Київська». Це онлайн-реєстр українських рукописних книг за кордоном, який дозволить належно оцінити рукописну спадщину як національне історико-культурне надбання та стане значним кроком до повернення її в Україну у факсимільних чи інших виданнях. У рамках цього багаторічного проєкту науковці ІР систематично надають фахову та консультаційну допомогу: О.М. Гальченко проводить консультації щодо оправи досліджуваних рукописів; Е.С. Клименко як фахівець з кодикологічних досліджень музичних рукописних книг консультувала щодо музичної нотації рукописних книг; Л.А. Гнатенко надала консультації щодо атрибуції болгарського рукопису Євангелія царя Івана Олександра 1355 р. (Британська бібліотека, Лондон, Additional 39627), а також рукопису Євангелія тетр (XVII ст., церковнослов'янська мова молдавської редакції), віднайденого експедицією видавництва «Горобець» на Закарпатті, та інші.

За запитом Національного заповідника «Києво-Печерська Лавра» завідувача відділу фонду юдаїки Т. О. Батанова та старший науковий співробітник В. В. Черновіаненко провели наукову експертизу та атрибуцію рукописного сувою Тори, переданого у 2024 р. Міністерством культури та стратегічної комунікації України до Заповідника на тимчасове зберігання. Здійснено повний огляд сувою, визначено стан збереження, наявність маргіналій, встановлено приблизне датування документа, надано попередню оцінку культурно-історичної цінності та підготовлено офіційний експертний висновок.

Загалом за 2021–2025 рр. науковці ІР надали 21 експертний висновок та понад 250 консультацій щодо експертизи та атрибуції рукописних пам'яток, опису архівних фондів, створення електронних інформаційних ресурсів рукописної історико-культурної спадщини України як дослідникам з України, так і інших країн світу, зокрема Німеччини, США, Швейцарії, Франції, Польщі, Ізраїлю, Японії, Фінляндії, Латвії, Болгарії, Чехії та ін.

Olha Bodak,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0914-7095>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Head of the department,

Department of Codicology and Codicology, the Institute of Manuscript,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: bodak@nbuv.gov.ua

Scientific and consulting activities of the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (2021–2025)

The scientific and consulting activities of the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine in 2021–2025 are presented. The results of scientific and methodological, consulting and scientific and practical assistance on issues of attribution, value assessment, and processing of manuscript monuments to scientific institutions of the humanitarian direction, higher education institutions, scientific libraries, museums, archives, public organizations, information centers, and other institutions in Ukraine and the world are outlined.

Keywords: the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, history, manuscript book, attribution, value examination.

Брижицька Світлана Анатоліївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9683-5947>,

кандидатка історичних наук,

заступниця генерального директора з наукової роботи,

Шевченківський національний заповідник,

Канів, Україна

e-mail: svitlana_brizhit@ukr.net

Огляд літератури, подарованої Інституту рукопису Шевченківським національним заповідником

Представлено огляд наукової літератури, зокрема шевченкознавчої, що була видана Шевченківським національним заповідником у період з 2020 по 2024 роки у рамках підготовки до відзначення 100-річного ювілею взяття під державну опіку могили Тараса Шевченка. Розкрито зміст та спрямування видань.

Ключові слова: Шевченківський національний заповідник, Шевченківські читання, Наукові записки, Канів, Варвара Респіна.

20 серпня 2025 року Шевченківський національний заповідник святкує свій ювілей – 100-річчя взяття під державну опіку, адже саме 100 років тому була прийнята важлива, не лише для української, а й для світової заповідної справи, постанова Ради народних комісарів УСРР «Про оголошення території могили Т. Г. Шевченка державним заповідником» площею 4 десятин землі. Цій постанові передувала велика історія. Після поховання Тараса Шевченка на Чернечій горі у Каневі 22 травня 1861 р. могилою Кобзаря опікувалося чимало поетових шанувальників, а саме: його родич Варфоломій Шевченко, канівський вчитель Василь Гнилоширов, члени Старої київської громади, члени редакції часопису «Киевская старина» на чолі з Володимиром Науменком, голова Київської губернської земської управи Симон Петлюра разом із уповноваженим губернської управи по догляду за могилою Т. Г. Шевченка, письменником, видавцем, перекладачем, громадським діячем Василем Королів-Старим, видатні науковці Володимир Різнченко, Микола Біляшівський та інші.

До Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського автором тез було подаровано, як упорядником та редактором, шевченкознавчі наукові видання заповідника, що побачили світ з 2020 по 2024 роки. Книги були видані у контексті підготовки названого ювілею. Насамперед, це примірник наукового документального збірника «Варвара Рєпніна. Листи. Публікації. Спогади» (уклад. і авт. вступ. статті С. А. Брижицька; Черкаси, 2020), який подає біографічні дані про близьку до Тараса Шевченка особу – княжну Варвару Миколаївну Рєпніну та її батька князя Миколу Григоровича Рєпніна. Вміщено листи В. М. Рєпніної до різних адресатів, її спогади про родину і власне життя, автобіографічну повість «Дівочка». Окремо представлено статті про В. М. Рєпніну. Публікації вміщено зі збереженням первісного друку, в оригінальних форматах журналів «Русский архив», «Киевская старина», збірників різних років. Книга стане в нагоді науковцям, учителям, студентам, усім, хто цікавиться історичним родом Рєпніних, що походить з чернігівських Рюриковичів, Волконських, Розумовських, життям і творчістю В. М. Рєпніної на літературній і публіцистичній ниві.

Із 2015 по 2024 роки у Шевченківському заповіднику в Каневі було проведено п'ять із десяти (інші – в Астані, Оренбурзі, Нур-Султані) Міжнародних Шевченківських читань спільно з співорганізаторами, серед яких як шевченкознавчі центри, вищі навчальні заклади України, так і музейні установи і вузи Республіки Казахстан. Кожна конференція – тематична. Кожна мала конкретну присвяту. Отже, за результатами конференцій Заповідником було видано наукові збірники за результатами таких заходів: у 2015 р. Четвертих читань за темою «Доля Тараса Шевченка на засланні», присвячених 165-річчю від часу переведення Т. Г. Шевченка на службу в Новопетровське укріплення; у 2017 р. П'ятих читань за темою «Тарас Шевченко: незламна постать на шляху до волі», присвячених 160-річчю від часу повернення Тараса Шевченка із заслання (1847–1857); у 2018 р. Шостих читань за темою «Історичний досвід та сучасний стан вивчення Журналу (Щоденника) Тараса Шевченка» – до 160-річчя написання автобіографічного документа; у 2021 р. Дев'ятих читань за темою «Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії», приурочених до 160-ї річниці повернення Тараса Шевченка в Україну; у 2024 р. Десятих читань за темою «Наукові здобутки у вивченні біографії Тараса Шевченка» до 210-ї річниці з дня народження митця та

175-ліття завершення експедиції на Арал. Особливу увагу хочу звернути на теми Дев'ятих та Десятих Шевченківських читань, оскільки їх назва була сформульована одним із активних учасників конференцій доктором історичних наук, лауреатом Шевченківської премії, академіком НАПН України Володимиром Мельниченком. Саме він запропонував створення вченими-шевченкознавцями принципово нової колективної академічної шеститомної Біографії Тараса Шевченка, що є на часі. Зауважу, що остання академічна наукова колективна Біографія Тараса Шевченка була видана більш як сорок років тому (Т. Г Шевченко. Біографія / Бородін В. С., Кирилюк Є. П., Смілянська В. Л., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є. Київ : Наук. думка, 1984. 560 с.).

Збірник Четвертих Шевченківських читань містить матеріали круглого столу «Шевченкознавство на південному Уралі і Казахстані у ХХ–ХХІ ст.» (2015 рік), а також наукові розвідки, що спрямовані на вивчення оточення та зв'язків Тараса Шевченка на засланні, духовних та побутових витоків його творчості, а також джерелознавчим аспектам шевченкознавства та формам збереження історичної пам'яті, сучасним інтерпретаціям спадщини Кобзаря, репрезентаціям періоду заслання Тараса Шевченка у поточному культурно-інформаційному просторі.

У статтях збірника П'ятих Шевченківських читань науковці зробили акцент на художній та літературній творчості Тараса Шевченка періоду солдатчини; на музейних і бібліотечних зібраннях, що розкривають тему поетового заслання; на вивченні сучасними шевченкознавцями як в Україні, так і за кордоном періоду заслання митця в казахстанських степах.

Учасники Шостих Шевченківських читань окреслили історіографічні засади вивчення Шевченкового Журналу (Щоденника), звернули увагу на події та оточення Тараса Шевченка у 1857–1858 роках, що висвітлені письменником на його сторінках, проаналізували видання Журналу (Щоденника) в музейних колекціях і бібліотечних фондах за різні роки, роль і місце цього видання в сучасній гуманітаристиці та українознавстві, а також приділили увагу щоденникам інших письменників та митців як літературним пам'яткам.

Збірник Дев'ятих Шевченківських читань представляє історію та сучасний стан біографічної шевченкіани в Україні, репрезентацію життя Тараса Шевченка в інформаційно-культурному просторі, досвід досліджень життя і творчості Шевченка та увічнення пам'яті Кобзаря у місцях заслання, особливості (авто)біографій митців як літературного жанру і творчого процесу, аналіз мотивів, образів, символів в (авто)біографічному наративі.

Матеріали Десятих Шевченківських читань висвітлюють художню і літературну творчість Тараса Шевченка, оточення і зв'язки українського митця, біографічну шевченкіану в музейних колекціях і бібліотечних фондах, а також біографічні видання про Тараса Шевченка. Окремо представлено теоретико-методологічні засади вивчення біографій митців.

Збірники Шевченківських читань адресовано шевченкознавцям, літературознавцям, історикам, культурологам, мистецтвознавцям, музейникам, краєзнавцям, освітянам, усім, хто цікавиться життям та творчою спадщиною Тараса Шевченка.

У 2022 році у Заповіднику започатковано видання збірника наукових праць – «Наукові записки Шевченківського національного заповідника», який висвітлює сучасні питання шевченкознавчих досліджень, а також діяльність Шевченківського

національного заповідника як історико-культурного, науково-дослідного, культурно-освітнього, пам'ятко- та природоохоронного закладу, створеного на базі комплексу пам'яток культурної спадщини та природи, пов'язаних з життям і вшануванням пам'яті Тараса Шевченка. В збірнику публікуються оригінальні статті та дослідницькі матеріали, він є платформою для обміну ідеями та результатами досліджень серед українських та зарубіжних науковців з питань шевченкознавства, мистецтвознавства, літературознавства, музеєзнавства, історії та краєзнавства. Адресовано збірник науковцям, викладачам, аспірантам, студентам вищих навчальних закладів, працівникам культурно-освітньої та музейної сфер. Мови видання: українська, англійська, німецька. Періодичність видання збірника: один раз у рік. Побачили світ уже три видання: у 2022, 2023 та 2024 роках.

Отже, видання Шевченківського національного заповідника свідчать про достойну презентацію колективом наукового творчого доробку у контексті відзначення поважного ювілею установи та вкотре підкреслюють важливість осмислення пророчого слова Тараса Шевченка в умовах російсько-української війни, аби впевнено йти по шляху виборювання державної незалежності й суверенітету: «Свою Україну любіть, / Любіть її... Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть».

Svitlana Bryzhytska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9683-5947>,

Candidate of Historical Sciences,

Deputy Director General for Scientific Work,

Shevchenko National Reserve,

(Kaniv, Ukraine)

e-mail: svitlana_brizhit@ukr.net

Review of literature donated to the Institute of Manuscripts by the Shevchenko National Reserve

A review of scientific literature, in particular Shevchenko-related literature, published by the Shevchenko National Reserve from 2020 to 2024 in preparation for the celebration of the 100th anniversary of the taking of Taras Shevchenko's grave under state care is presented. The content and direction of the publications are disclosed.

Keywords: Shevchenko National Reserve, Shevchenko Readings, Scientific Notes, Kaniv, Varvara Repnina.

Булатова Світлана Олегівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2830-7867>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця,

відділ кодикології та кодикографії,

Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: irnbuv@gmail.com

Українськомовне видання «Збірка для кухмістера з приготування як страв, так і випіків, переписана року 1757 дня 24 липня» / упоряд. Я. Думановський, С. Булатова; пер. з пол. і наук. ред. С. Булатової. Київ: Ġzhak, 2024: до специфіки перекладу

Розглянуто основні проблеми при перекладі старопольської кухарської збірки XVIII ст.: охарактеризовано доцільність стилізації та архаїзації в контексті перекладу історичного джерела; акцентовано лексичні збіги української та польської мов як прояв традиційного взаємозв'язку культур.

Ключові слова: рукопис, український переклад, старопольський текст, архаїзм, рецептура, Інститут рукопису НБУВ.

Кухарська збірка XVIII ст. «Zbiór dla kuchmistrza tak potraw jako ciast robienia wypisanu roku 1757 dnia 24 lipca», що зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, вперше була опублікована в Польщі в 2021 р. Минулого року побачив світ український переклад видання «Збірка для кухмістера з приготування як страв, так і випіків, переписана року 1757 дня 24 липня» (Київ, 2024).

У 1003 рецептурах Збірки відклалися зразки різних кулінарних ідей та стилів XVI–XVII ст. Рукописна книга походить з волинського маєтку Устилуг шляхтянки Розалії Поцейової із Загоровських, і призначалася для приготування страв її кухмістром. У Збірці презентовано кухню, поширену на теренах українсько-польського пограниччя – на Волині, Люблінщині, з якими були пов'язані Загоровські та Поцеї. Давньою прикметною рисою цих земель було перехрестя різних культурних традицій, мов і релігій.

Переклад цього історико-кулінарного джерела був здійснений як спроба своєрідної стилізації. Найважливішим було передати українською мовою особливості оригіналу, зберегти його самобутність. Оскільки мова Збірки проста й невибаглива, близька до розмовного стилю епохи, то в межах перекладу довелося відмовитися від її штучного збагачування чи модернізації.

У процесі перекладу тексту виявилися спільні значення давніх слів, спільні контексти, певні вербальні збіги. До прикладу, коли в оригіналі, йдеться про те, скільки часу треба настоювати зілля, вжито архаїчний вислів «od godziny do godziny» (від години до години, тобто протягом доби). Отже нейтральний, не дослівний переклад у цьому випадку оминув би історичний контекст. Тому найвдалішим вважаємо саме такий вислів, зафіксований спорадично в староукраїнських господарських порадниках: «Від години до години», який доводить зв'язок старопольських текстів з українською культурною традицією.

Суттєву складність при перекладі рецептур становили народні назви рослин, особливо в рецептурах т. зв. водок. Задля відтворення колориту джерела ми намагалися обрати власне таку діалектну назву рослини, яка б найбільш відповідала польській або була тотожною. Тут також помічаємо чимало збігів з українськими народними назвами. Зазвичай це був діалектний варіант загальноприйнятої назви: до прикладу ключики – польська та українська народна назва первоцвіту весняного (інші назви – миколайчики, баранчики, примула, веснянка). Проте часто в перекладі обрано як відповідник традиційну українську назву. Це, зокрема, не цендалія (чис-

тотіл) як у польській, а целідонія (від *Chelidonium majus*), що фігурує у старо-українських пам'ятках XVII–XVIII ст.

У оригіналі вжито чимало архаїзмів, особливо це стосується найдавнішої частини – «Кухмістерства», що вирізняється архаїчною мовою, подекуди незвичною навіть для XVIII ст. Однак певні застарілі граматичні форми виявилися органічними й зрозумілими в українському перекладі – на кшталт «пошафранити» або «насмальцювати».

Складність перекладу полягала ще й у багатозначності окремих старопольських лексем. Так, зустрічається в тексті «Кухмістерства» давнє значення слів «чистий», «чисто» у контексті, де точно не йдеться про гігієну; це поняття трактується набагато ширше – «приготувати чисто» означає і «як належить, найкращим способом, дуже добре». Таке тлумачення збігається з українською коннотацією «чистий»/ «чисто», «дочиста»/ «начисто», які також є багатозначними.

У процесі підготовки видання задля адаптації власне для українського читача і зважаючи на давню термінологію, ми доповнили зміст Словника тлумаченням низки старопольських термінів та висловів. Також в українському виданні повністю наведені коментарі до тексту. Загалом такий підхід надав змогу відтворити цілісне уявлення про форму та зміст давнього історичного тексту.

Svitlana Bulatova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2830-7867>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow,

Senior Research Fellow,

Department of Codicology and Codicography,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: irnbuy@gmail.com

Ukrainian-language edition «Collection for a master cook, both to the preparation of dishes and pastries, transcribed in the year 1757 on 24 July» / Edited by J. Dumanovsky, S. Bulatova, translated from the polish and edited by S. Bulatova. Kyiv: Īzhak, 2024: specifics of translation

The main problems associated with the translation of an 18th-century Old Polish cookbook are considered. The expediency of stylisation and archaicism in the context of translating historical sources is characterised, and lexical similarities between the Ukrainian and Polish languages are highlighted.

Keywords: manuscript, ukrainian translation, old polish text, archaism, recipe.

Гнатенко Людмила Анатоліївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5287-0081>,

докторка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця,

відділ кодикології та кодикографії,

Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна
e-mail: gnatenko.manus@gmail.com

Мойсієнко Віктор Михайлович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3513-1807>,
доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України,
професор, кафедра української мови,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
Житомир, Україна
e-mail: v.moysiienko@ukr.net

Осінчук Юрій Васильович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>,
кандидат філологічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник,
відділ української мови,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
Львів, Україна
e-mail: osinchuk@gmail.com

Публікація Оршанського Євангелія XIII століття: дослідження, метаграфований текст. Презентація електронного видання

Наголошено на актуальності публікації середньовічних українських кириличних рукописних книг. Презентується електронне видання Оршанського Євангелія XIII ст., виконане методом метаграфування. Текст супроводжується новітнім кодикологічно-палеографічним та лінгвістичним дослідженням. Доводиться київське походження кодексу.

Ключові слова: Оршанське Євангеліє XIII ст., кириличний рукопис, київське походження, метаграфований текст.

Актуальним для української нації є публікація середньовічних кириличних рукописних книг з давнього джерельного спадку, тож представляємо електронне видання: Оршанське Євангеліє XIII століття. Дослідження, метаграфований текст, покажчики словоформ / відп. ред. Л. А. Гнатенко ; упоряд. Ю. В. Осінчук ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису, Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича. Київ: НБУВ, 2024. 564 с. Репрезентоване видання розміщено на сайті НБУВ: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004988>

Знамените кириличне рукописне Оршанське Євангеліє XIII століття є унікальним скарбом України й має непересічне значення для національної історико-культурної спадщини. Оригінал цієї книги зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. 301, № 555 П), електронна копія кодексу представлена в Цифровій бібліотеці історико-культурної спадщини НБУВ: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000026>

Оршанське Євангеліє було створено, ймовірно, в київському митрополичому скрипторії в останній чверті XIII ст. Це розкішний рукописний кодекс у 2° (264x194), збережений не повністю, який нині складається з 142-х аркушів. Він вишукано ілюмінований, збереглися дві кольорові мініатюри євангелістів Матвія й Луки

(пізніші, кінця XIII ст. чи першої половини XIV ст.), заставки та 317 великих ініціалів старовізантійського (253) та тератологічного (64) типів. Текст писано церковно-слов'янською мовою на пергамені кириличним уставним типом письма, коричневим чорнилом та кіновар'ю.

Працював над написанням кодексу переважно один книжник-писець. Вірогідно, цей книжник був упорядником кодексу і безпосередньо керував роботою, а також майстерно художньо оформив рукопис вишуканими ініціалами. Він також навчав книжковій писемній справі учнів, оскільки двом доручив уписати тексти в кінці євангельських читань на арк. 113–122.

За графіко-орфографічними особливостями Оршанське Євангеліє належить до давньоукраїнського (=давньоруського) періоду розвитку української орфографії. Письмо рукопису двоєрове, юсове, зі спорадичним уживанням архаїчного юса йотованого (ѣ).

Протографом Оршанського Євангелія був значно раніший євангельський текст київського походження, ймовірно XI–XII століття.

За рівнем письма Оршанське Євангеліє не поступається Галицькому Євангелію 1144 р. і переважає Добрилове Євангеліє 1164 р.

Рукописне Оршанське Євангеліє доступне для наукового вивчення вже понад 150 років, проте чимало питань стосовно його атрибуції й досі залишаються відкритими.

У представленому виданні Оршанського Євангелія автори наукового дослідження Л. А. Гнатенко (кодикологія та палеографія), В. М. Мойсієнко, Ю. В. Осінчук (мова) репрезентують результати своїх досліджень щодо часу, місця створення та мови кодексу, що дає змогу підтвердити його українське походження та київську мовну редакцію.

Вперше текст Оршанського Євангелія публікується методом метаграфування. Підготовку тексту здійснив Ю. В. Осінчук, а також він уклав науковий довідковий апарат: покажчики словоформ, євангельських читань й змісту текстів Оршанського Євангелія.

Оршанське Євангеліє досі не має факсимільного видання, але його реалізація заплановано видавництвом «Горобець» за сприяння українських меценатів.

Презентоване електронне видання сприятиме подальшому вивченню кодекса.

Liudmyla Hnatenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5287-0081>,

Doctor hab. of Historical Sciencis, Senior Researcher,

Senior Researcher,

Department of Codicology and Codicography,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: gnatenko.manus@gmail.com

Viktor Moisiienko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3513-1807>,

Doctor hab. of Philology, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Ukrainian Language,

Zhytomyr Ivan Franko State University,
Zhytomyr, Ukraine
e-mail: v.moysiienko@ukr.net

Yurii Osinchuk,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>,
Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher,
Senior Researcher of the Department of Ukrainian Language,
I. Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Lviv, Ukraine
e-mail: osinchuk@gmail.com

The publication of the Orsha Gospel of the 13th century: research, metagraphed text. presentation of the electronic edition

The relevance of the publication of medieval Ukrainian Cyrillic manuscripts is emphasized. The first prepared edition of the Orsha Gospel of the 13th century is presented. by the method of metagraphing the text, which is accompanied by the latest codicological-paleographic and linguistic research. The Kyivan origin of the codex is proven.

Keywords: Ukrainian Orsha Gospel of the 13th century, Cyrillic manuscript, Kyivan origin, metagraphed text.

Горбач Тимур Сергійович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2769-5768>,
кандидат історичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник,
відділ джерелознавства,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: tamerlangorbach@gmail.com

Збірка неописаних латиномовних пам'яток з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: опрацювання та каталогізація

Наведено стислі відомості про неописане зібрання латиномовних джерел XV–XIX ст., що зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Визначено типи пам'яток, розкрито зміст та проведено вже атрибутованих документів. Окреслено перспективи подальшого наукового опрацювання та каталогізації всього комплексу документів з метою забезпечення доступу до нього широкого кола дослідників.
Ключові слова: латиномовні пам'ятки, наукове опрацювання, каталогізація, Інститут рукопису НБУВ.

У процесі формування фондів архівних установ нерідко у сховищах накопичується велика кількість матеріалів, частина з яких може тривалий час залиша-

тися неописаною. Причини цього можуть бути різними: надмірна завантаженість працівників, складність атрибуції джерел (зумовлена їхніми типологічними, мовними чи палеографічними особливостями), низький рівень пріоритетності тощо.

Схожа ситуація склалася в Інституті рукопису. Нещодавно співробітники відділу джерелознавства розпочали археографічне опрацювання і подальшу каталогізацію збірки латиномовних рукописів XV–XIX ст., що надійшли до фондів тоді ще відділу рукописів у міжвоєнний (1930-ті роки) та, ймовірно, у післявоєнний час (1950–1960-ті роки). Рукописи надходили з різних установ: Інституту польської пролетарської культури, Центральної державної історичної бібліотеки, Музею Бердичівщини, «Загінецької бібліотеки» та ін.

До збірки входять пам'ятки різних типів: документи (привілеї) польських королів, актові книги, капітулярії, каталоги античних та середньовічних монет, навчальні конспекти, трактати з філософії та риторики, нотні рукописи тощо. Хоча атрибуція всіх пам'яток іще триває, вже зараз можна стверджувати, що доволі значна їх частина створена або зберігалася на Волині. З Луцька походить книга актових записів під назвою «Wypis z xiąg grodzkich zamku Luckiego roku tysiąc siedmset pięćdziesiątego dziewiątego», що вміщує конституції, декрети сеймів та коронних трибуналів XV–XVII ст., вписи (у повному та скороченому вигляді) різних публічних документів.

Інші рукописи колись належали до зібрань Луцького кафедрального собору, звідки походять збірки статутів, постанов, розпоряджень соборного капітулу та луцьких єпископів: «Acta decreta, statuta, resolutiones, variaeque ordinationes reverendissimi capituli cathedralis Luceoriensis», «Varia monumenta collegii vicariorum ecclesiae cathedralis Luceoriensis».

Вельми цікавим не лише за інформаційним наповненням, а й за художнім оздобленням виглядає каталог братів конвенту Ордену домініканців при костелі Успіння Діви Марії у Луцьку, започаткований 1686 р. («Cathalogus sive metrica profitentium fratrum filiorum regalis conventus Luceoriensis b. Mariae virginis in caelos assumptae s. ordinis praedicatorum»). З діяльністю цієї релігійної спільноти пов'язана також «Liber consiliorum conventus Luceoriensis» – книга рішень та постанов ради луцького конвенту Ордену домініканців, що містить документи за 1613–1748 рр. Волинське походження має ще низка рукописів, які колись були частиною бібліотеки Кременецького (Волинського) ліцею, зокрема кілька томів каталогу античних та середньовічних монет («Catalogus numorum veterum Lycei Volhyniens»), що становили нумізматичну колекцію цього навчального закладу.

Левову частку збірки латиномовних документів становлять рукописи, однак трапляються і друквані пам'ятки, як-от праця Матіаса Таннера: «Societas Jesu usque ad sudorem & mortem, pro salute proximi laborans», що є збіркою гравюр (мідьоритів), виконаних майстрами з Аугсбурга – Вольфгангом Ф. Кіліаном, його братом Єремією Кіліаном, Йоганном К. Гафнером, празьким гравером Йоганном Г. Гайншем та ін. Кодекс надрукований у типографії університету Карла-Фердинанда у Празі між 1690 і 1693 роками. Уміщені в ньому гравюри ілюструють благочестиве життя, місіонерську діяльність та мученицьку жертвовність братів Ордену єзуїтів. Свого часу книга належала до бібліотечних зібрань Урбановських-Стажинських («Загінецька бібліотека»), про що свідчить типовий екслібрис.

Ще один друк має назву «Rhetorices compendiosa expositio, ex celeberrimis oratoribus in XIII tabulas, aere incisas, ordine pellucido distributa». Це стислий виклад ритори-

рики, що ґрунтується на досвіді античних ораторів (Цицерона, Квінтіліана, Арістотеля) і складений у вигляді чотирнадцяти таблиць, які відображають головні елементи ораторського мистецтва. Укладачем посібника був Луї Ріше. Книга здобула визнання й кілька разів перевидавалася; наявний у нас примірник побачив світ у Парижі у 1671 р.

Одночасно з опрацюванням латинських джерел триває підготовка наукового каталогу, що міститиме розгорнуті описи документів. Варто зазначити, що каталог складатиметься з двох частин: до першої увійдуть рукописи, написані мовами народів Західної та Центральної Європи; друга частина присвячена власне латинським пам'яткам.

Отже, презентована збірка латиномовних джерел становить значний науковий потенціал для дослідження широкого кола питань, пов'язаних з історією Латинської Церкви на українських землях, розвитком філософської думки, діяльністю освітніх закладів та рецепцією європейської науки і культури в Україні. Уведення до наукового обігу нових джерел відкриває шлях для міждисциплінарних студій у галузях історичних, культурологічних і релігієзнавчих досліджень.

Tymur Horbach,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2769-5768>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Senior Research Associate,

Department of Source Studies,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: tamerlangorbach@gmail.com

A Collection of Undescribed Latin Manuscripts from the Archival Fonds of the Institute of Manuscript Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: Processing and Cataloguing.

Brief information is provided about a previously undescribed collection of Latin sources from the 15th to 19th centuries, preserved in the manuscript collections of the Institute of Manuscript Studies at the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The types of sources are identified, and the content and provenance of already attributed documents are revealed. The prospects for further scholarly processing and cataloguing of the entire corpus are outlined, with the aim of ensuring access for a wide range of researchers.

Keywords: Latin sources, scholarly analysis, cataloguing.

Добрянська Тетяна Андріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7162-430x>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ кодикології та кодикографії,

Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: irnbuv@gmail.com

**Рукописна книга XVII ст. із зібрання Церковно-археологічного музею
при Київській духовній академії у фондах Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:
дослідження та перспективи збереження у сучасних умовах**

Розглянуто рукописні книги XVII ст. із зібрання історичних документів та колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, що нині зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Проаналізовано історико-культурну цінність рукописів як джерел духовної та національної спадщини. Особливу увагу приділено їх збереженню в умовах воєнного стану.

Ключові слова: Інститут рукопису НБУВ, зібрання історичних документів та колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, рукописна книга XVII ст., рукописна спадщина.

Упродовж століть українська книжна традиція формувалася як духовне й культурне надбання народу. Особливе місце в цьому процесі займає рукописна книга XVII ст. (далі – РК XVII ст.), створена на перетині релігійних протистоянь, культурного відродження та боротьби за збереження власної ідентичності.

Зібрання історичних документів та колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (далі – ЦАМ КДА) є одним із найвизначніших осередків духовної освіти й науки XIX – початку XX ст., що нині зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) у складі фонду № 301. Фонд містить унікальні артефакти, зокрема РК XVII ст., які мають виняткову історичну та культурну цінність.

У сучасних умовах постає питання про їх збереження як культурної спадщини, адже нині ці пам'ятки опинилися під загрозою фізичного знищення, зокрема внаслідок вибухів, пожеж і руйнування культурної інфраструктури, нестабільність електропостачання, що ускладнює дотримання належного режиму зберігання.

Однак попри ці виклики, існує низка реальних перспектив збереження рукописних скарбів, зокрема і РК XVII ст. із зібрання ЦАМ КДА. Робота вчених ІР продовжується, передусім – це цифрова архівація рукописів: створення цифрових копій РК з високою роздільністю, електронних та друкованих наукових каталогів і збереження копій пам'яток у хмарних архівах. Велику роль у цьому відіграє міжнародна підтримка, зокрема з боку ЮНЕСКО та інших організацій з охорони культурної спадщини, які надають ресурси для захисту фондів.

Незважаючи на труднощі, науковці ІР НБУВ активно долучаються до підготовки наукових описів рукописів, у тому числі й зібрання ЦАМ КДА (Л. Гнатенко, О. Іванова, О. Гальченко, Т. Добрянська, Л. Петрушко). Ряд рукописів із досліджуваного зібрання вже мають цифрові репродукції, доступні у відкритому цифровому доступі НБУВ. Серед них: *Ірмологій* 70–80-х років XVII ст. (ф. 301, од. зб. 344п), *Празники та Тріодь пісна і цвітна* 50–60-х років XVII ст. (ф. 301, од. зб. 644п), *Збірник* 40–50-х років XVII ст. (ф. 301, од. зб. 148л) та інші. Цифрові копії зберігаються у відкритому доступі на офіційному сайті НБУВ: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe.

Важливим наслідком дослідження рукописної книги XVII ст. стало введення до наукового обігу новітніх атрибутивних метаданих рукописів, адже досі дослідники

послугувувались застарілими відомостями. До роботи залучена археографічна, кодикографічна, палеографічна, текстологічна та лінгвістична інформація.

На початку 2000-х років в ІР НБУВ було створено базу даних «Кодекс: Рукописні книги», призначену для зберігання описів кириличних рукописних книг. Цей ресурс надав змогу розв'язати основні проблеми, пов'язані зі специфікою опису рукописної книги, зокрема з урахуванням її багатошаровості, варіативності і контекстуальності. Упродовж наступних років співробітники ІР НБУВ розробляли й удосконалювали розгорнуту інформаційну археографічну та кодикологічну модель опису рукописів. З 2014 р. розпочалося заповнення бази даних відомостями про рукописну книгу XVII ст., а згодом до структури бази даних було включено додаткові поля. У 2015 р. на базу даних «Кодекс : Рукописні книги» було отримано свідоцтво про авторське право. З цією базою можна ознайомитися за посиланням: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2095>.

У базі містяться детальні описи рукописів, зокрема вихідні відомості про дату та місце створення рукопису, імена писців, переписувачів тощо. У багатьох випадках доступні також оцифровані зображення рукописних аркушів, що відкриває нові можливості для дослідження стародавніх текстів без фізичного доступу до оригіналу. Нині робоча версія бази даних включає 475 описів рукописів XII–XVII ст., з яких 53 – це описи кодексів XVII ст. із зібрання ЦАМ КДА. Таким чином, база даних «Кодекс : Рукописні книги» – це не просто електронний каталог, а своєрідне поєднання минулого й майбутнього, яке робить українські рукописні артефакти доступними для всіх, хто прагне досліджувати та зберігати національну рукописну спадщину.

Підсумовуючи, варто зазначити, що війна змінює не лише політичну карту, а й ставлення до національної культурної спадщини, яка не кориться насильству. Тому збереження рукописних книг XVII ст. із зібрання ЦАМ КДА – це не лише свідчення пам'яті, а й важливий внесок у збереження нашого майбутнього.

Tetiana Dobrianska,
ORCID <https://orcid.org/000-0002-7162-430X>,
Candidate of Historical Sciences,
Research Associate,
Department of Codicology and Codicography,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: irnbul@gmail.com

Handwritten books of the 17th century from the Collection of the Church and Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy in the Holdings of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: research and preservation prospects under current conditions

This article examines 17th-century handwritten books from the collection of historical documents and manuscripts of the Church and Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy, which are currently preserved in the holdings of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The historical and cultural value of these manu-

scripts as sources of spiritual and national heritage is analyzed. Special attention is given to the challenges and prospects of preserving these unique materials under martial law conditions.

Keywords: Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, collection of historical documents and manuscripts of the Church and Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy, 17th-century manuscript book, manuscript heritage.

Дудка Юлія Борисівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8693-4063>,

молодша наукова співробітниця,

відділ джерелознавства,

Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: dudka2412@gmail.com

**Особовий архів Миколи Шудрі з фондів Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело
до вивчення життя та діяльності Леся Курбаса в контексті
збереження національної культурної спадщини**

Розглядаються документи Леся Курбаса, що зберігаються в особовому архівному фонді Миколи Шудрі в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Проаналізовано зміст і структуру фонду, зокрема листування, спогади та публікації, які дозволяють глибше зрозуміти мистецький і світоглядний шлях Леся Курбаса. Особлива увага приділяється значенню збережених документів для національної культурної спадщини загалом та сучасного театрознавства зокрема.

Ключові слова: Микола Шудря, Лесь Курбас, Інститут рукопису НБУВ, архівний фонд, культурна спадщина.

Лесь Курбас – видатний український актор, режисер, театральний реформатор – належить до тієї плеяди національних діячів культури та науки, чийі імена були надовго стерті з народної пам'яті через політичні репресії та жорстку цензуру. Отож віднайдення у процесі опрацювання архівного фонду відомого українського публіциста, члена Спілки письменників України Миколи Шудрі (ф. № 299) серед великої кількості інших матеріалів документів, що стосуються постаті Леся Курбаса, стало важливим відкриттям для української культури.

Микола Шудря, на свій страх і ризик, звернувся до вивчення спадщини Курбаса ще в 1960-ті роки. Його дослідницька діяльність включала не тільки опрацювання дивом вцілілих офіційних документів, збирання фотографій, афіш, театральних програмок, листів, а й докладні нотатки, складені після спілкування з колегами й учнями Курбаса, які пережили свого товариша та вчителя, зокрема з Йосипом Гірняком, Гнатом Ігнатовичем та іншими. Усе це наразі міститься в особовому архівному фонді М. Шудрі і становить джерело унікальної інформації про життя і творчий шлях актора та режисера.

Особливу цінність фонд має завдяки наявності чернеток неопублікованих статей, особистих спостережень і нотаток Миколи Шудрі, які дають змогу глибше

зрозуміти не лише творчість Леся Курбаса, а й контекст її осмислення у ХХ ст. Ці документи віддзеркалюють як художні експерименти театру «Березіль», так і загалом долю театрального покоління, яке формувалося під впливом великого режисера-новатора.

Документи про Леся Курбаса, зібрані та збережені М. Шудрею, відображають драматизм епохи, у якій жив і творив митець. Вони містять роздуми про долю українського театру, плани розвитку «Березоля», політичні утиски, під якими жив і творив режисер. Завдяки Миколі Шудрі до нашого часу дійшли матеріали, що стали основою для відновлення історичної справедливості щодо Леся Курбаса та його доби, зокрема «Документи із судової справи Леся Курбаса» (фонд № 299, од. зб. № 573, 558), опубліковані Миколою Шудрею і Миколою Лабінським. Взагалі результатом плідної співпраці фондоутворювача з театрознавцем і письменником М. Г. Лабінським стали ґрунтовні видання мистецької спадщини Леся Курбаса. Разом вони працювали над укладанням та оприлюдненням спогадів учнів та матеріалів про колег режисера. В архівному фонді М. Шудрі зберігся значний за обсягом епістолярій М. Лабінського з товаришами Леся Курбаса по театральному цеху. Своєю чергою, М. Шудря не лише фіксував факти, але й формував історію про Леся Курбаса як про національного генія, реабілітованого в суспільній свідомості. Його дослідження стали основою для подальших академічних праць і відродження інтересу до українського театального модернізму, про що свідчать спогади Рустема Галіат-Валаєва у перекладах Миколи Шудрі (фонд № 299, од. зб. № 414).

Особовий фонд Миколи Шудрі, зокрема творча спадщина Леся Курбаса серед матеріалів архіву, є не просто сукупністю документів, а яскравим свідченням прагнення свідомих українців до збереження своєї культурної пам'яті. Його значення виходить за межі вузького наукового інтересу, адже це джерело, що дозволяє осмислити минуле і формувати майбутнє української мистецької думки.

Yulia Dudka,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8693-4063>,

Junior Researcher Fellow,

Department of Source Studies,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: dudka2412@gmail.com

The personal archive of Mykola Shudra from fonds of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine as a source for studying Les Kurbas's activities in the context of preserving national cultural heritage

The documents of Les Kurbas preserved in the personal archival fond of Mykola Shudria at the Institute of Manuscripts of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine are examined. The content and structure of the collection are analyzed, particularly the correspondence, memoirs, and publications that offer a deeper understanding of Les Kurbas's artistic and philosophical path. Special attention is given to the importance of preserved materials for the national cultural heritage as a whole and contemporary theater studies in particular.

Keywords: Mykola Shudria, Les Kurbas, the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, archival fond, cultural heritage.

Калініч Ганна Юріївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4525-8908>,
кандидатка історичних наук,
наукова співробітниця,
відділ фонду юдаїки,
Інститут рукопису,
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: a.kli@ukr.net

**Масові документи в особовому фонді як джерело з історичної антропології:
на прикладі фонду Олесь Гончара з Інституту рукопису Національної
бібліотеки України імені В. І. Вернадського**

З погляду історичної антропології, ті масові джерела, які в архівній справі традиційно відкидаються як малозначимі, є інформативно цінними. Такі документи були включені до особового фонду Олесь Гончара, прийнятого на облік в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Їх зберігання стало доречним лише завдяки конкретним чинникам, а облікування мало певні особливості задля компактного і доступного для дослідницького пошуку опису.

Ключові слова: історична антропологія, історичне джерело, Олесь Гончар, Інститут рукопису НБУВ, архівна справа.

На зберігання в Інституті рукопису НБУВ було прийнято особовий фонд Олесь Терентійовича Гончара (фонд 380, описи № 1 і 2), до якого увійшли документи, включення яких потребувало додаткового обґрунтування, порівняно з усталеним комплектом. До таких відносяться вирізки з газет, зібрані фондоутворювачем і його родиною, багаточисленні листи від невідомих осіб, написані до Олесь Гончара як до письменника, громадського діяча і просто своєрідного «батька», іще більш численні вітальні листівки і телеграми від невідомих осіб, а також інші документи, які номінально відносяться до «важливих» груп (документи щодо службової і громадської діяльності, документи щодо біографії, про особу, життя та творчість Олесь Гончара), але фактично приймаються до архівних фондів лише в обмеженій кількості – як репрезентаційний матеріал.

До нашого фонду ці документи увійшли як доволі цілісні комплекси, які без «купюр» відображають сприйняття Олесь Гончара кореспондентами, публічну складову його діяльності, опосередковано (через сам факт зберігання, через примітки, а також через систематизацію документів при передачі із родинного архіва до державного архівосховища) відображають сприйняття цих сфер самим Олесем Терентійовичем і його родиною. Якщо ж ширше, то ці комплекси відображають історію ментальності українського суспільства другої половини ХХ ст.: певні сфери побутування письменницького середовища, культуру спілкування читачів із письменником і сприйняття власне письменника, а також всі ті смисли, які вкладалися людьми в постать нашого фондоутворювача як письменника, громадського діяча і народного депутата, але існували в суспільстві і поза Олесем Гончаром як своєрідним «фотофільтром», який лише збирав і унаочнював їх.

По суті поділ документів на важливі та малозначимі відображає різні підходи до написання і, відповідно, сприйняття історії. Документами передусім «важливими» цікавиться класична парадигма історіописання, в центрі якої політична історія, ідеї й ідеології, виразні події, яскраві особистості тощо. Ця парадигма панує в побутуваному сприйнятті ті в загальноосвітніх навчальних програмах. Також до «важливих» відносяться джерела для досліджень, споріднених з економікою, соціологією, які надають історії більш доказового характеру. Натомість для історичної антропології джерельну цінність становлять джерела повторювані, типові, адже в них відображається культура масова, тобто «мовчазної більшості», ментальність (на противагу ідеології) суспільства, імпліцитна свідомість тощо, і ті практики, в яких вони втілювалися.

Нині в українському історіописанні дослідження з історичної антропології поступово виходять на перший план, а от архівні комплекси джерел залишаються тими ж, що й раніше, коли їх формування орієнтувалося на класичну і структурну парадигми історіописання. Чи повинні архівісти переорієнтуватися? На нашу думку, ні, не повинні. Однак мають взяти до уваги оцінку істориками інформативної цінності джерела і принагідно враховувати її.

Поки що у повсякденному робочому спілкуванні простежується значний розрив, як оцінюють цінність конкретних документів історики і не історики, коли, наприклад, описують новий архівний фонд. Аргументи не істориків цілком слушні: з конкретного комплексу документів можна зробити цікаве дослідження, однак подібні комплекси будуть повторюватися із фонду у фонд, то невже і їх всі потрібно зберігати? По-друге, таких документів фізично багато, а місце для зберігання обмежене; а також ці документи захаращують опис фонду, серед них губляться дійсно цінні, унікальні джерела. Також неспростовним є спостереження, що безліч вже описаних напрочуд цікавих документів, наприклад, з ХІХ ст., і досі не були затребувані дослідниками, тож навіщо множити нікому не потрібні цікавинки?

А з іншого боку, маємо протилежний власний досвід, коли документи, надзвичайно корисні для дослідження з соціальної історії духовенства ХІХ ст., були утилізовані в процесі реінвентаризації вже у 1950-х роках.

Формування і збереженість архівних фондів нерідко буває справою випадковою (порятунок чи, навпаки, знищення внаслідок пожежі) і суб'єктивною, хоча, безумовно, нині регулюється законами про Національний архівний фонд, бібліотечними законами й іншими нормативними документами. Для оцінки цінності, інформативної потужності конкретного джерела (документа чи комплексу документів) мають бути розроблені варіативні якщо не правила, то взірці для подальшого творчого осмислення, і вироблено варіативні критерії, на які варто орієнтуватися в експертній оцінці.

Фонд О. Гончара в Інституті рукопису був сформований саме таким, яким він став, через збіг обставин – документи до Бібліотеки передавалися протягом 17-ти років, і їх описували кілька упорядників, разом і послідовно. При остаточному впорядкуванні з цього строкатого зібрання неможливо було вилучити малоцінні документи, тому довелося довести недолік до технічно можливого максимуму і перетворити ваду на особливість фонду, його «фішку». Завдяки чому таке рішення стало можливим і доречним?

По-перше, завдяки непересічному значенню Олеся Гончара в українському суспільстві другої половини ХХ ст. На його постаті акумулювалося більше уваги і смислів, ніж на постатях не видатних, а просто відомих й «та інших» публічних осіб.

По-друге, завдяки особливому місцю роману «Прапороносці» і в шкільній програмі зокрема, і загалом у формуванні уявлення про Велику вітчизняну (німецько-радянську) війну. «Прапороносців» читали практично всі, хто в принципі читав книжки, подібну охопність має обмежене коло творів, вона співставна із телевізійною. Тобто документи фонду відображають рецепцію твору і творчості письменника у зрізі величезної частини суспільства/.

По-третє, завдяки кількісній та жанровій насиченості однотипних документів, тобто документів, зручних для зіставлення, синтеза й аналіза. Якщо йдеться про газетні вирізки, то про Олеся Гончара писали регулярно, повсюдно і багато, часом навіть на цілі випуски газет. Така тиражованість дає, всупереч цензурі, значно більше опосередкованої інформації про публічну презентацію письменника і про суспільство, ніж поодинокі відціджені публікації, присвячені іншим діячам. Інформація повторювалася, еволюціонувала, інтерпретовувалася, змінювалася – і все це є напрочуд показовим. А у масовій кореспонденції виокремлюємо індивідуальне та загальне чи типові у висловлюваннях, у точках уваги, презентації адресантів й сприйнятті письменника тощо.

Кажучи коротко, комплекс малозначимих документів у фонді О. Гончара набуває цінності завдяки значимості постаті фондоутворювача, її тиражованості у соціумі та справді масовому характеру відкладених джерел.

Для того, щоб компактно описати і зберігати документи, кожен з яких не має власної архівної цінності, у фонді О. Гончара їх було згруповано – в описі № 1 шляхом об'єднання однотипних документів в діапазони одиниць зберігання, фізично покладених в одну справу, а в описі № 2 їх було об'єднано в окремі одиниці зберігання *per se*. Щоб конкретний документ залишався доступним для дослідницького пошуку, під узагальнюючою назвою справи чи одиниці зберігання перераховано всі документи, що ввійшли до неї.

У такий спосіб було згруповано газетні вирізки та дещо із вітальної кореспонденції до Олеся Гончара. Маємо окремі справи із газетними вирізками на певні теми: окремо – із уривками конкретних творів О. Гончара, а також тематично згруповані публіцистичні матеріали, наприклад, про екологію, про мову; окремо – відгуки на конкретні твори. Інші вирізки згруповано і за тематикою (про особу і творчість, ювілейні публікації тощо), і навперехрест – за тематикою і за часом публікації (1940-ві, 1950-ті роки і т. д.).

Що ж до вітань, які не ввійшли до комплектів кореспонденції від одного адресанта, то їх було згруповано за однотипністю адресанта, наприклад, від шкільних учнівських колективів, сільськогосподарських, робітничих колективів, профспілок, офіційних представників іноземних держав тощо; а навперехрест – за подією до привітання. Так, від шкільних учнівських колективів маємо близько двохсот вітань до 50-річчя Олеся Гончара. Їх було розібрано по алфавіту і згруповано по десять документів в одиницю зберігання. Таким чином вдалося і включити ці вітання до фонду, і не змішати їх із вітаннями від осіб, більш значимих щодо постаті Олеся Гончара.

Не переобтяжити опис листами від пересічних людей (зазвичай їх приймають до фондів лише як репрезентативні) вдалося завдяки тому, що все листування було поділене на доволі дрібні групи; проте докладний поділ передусім відображає іпостасі, в яких Олесь Гончар виступав у суспільстві, тобто повертаємося до особливої значимості постаті, що водночас робить доречною увагу до її «малозначимої» архівної спадщини.

Впорядкування і описування рукописних фондів рідко вкладається у прокрустове ложе формальних правил, і навіть ідеально вкладене, все одно включає творчу складову. Упорядники мають змогу обговорити проблеми описування на засіданні науково-методичної комісії, яка, на відміну від приватних консультацій з колегами, може офіційно оформити певне вирішення проблеми. Однак деякі фонди є надто винятковими, і для подібних випадків варто було б розробити базові методичні рекомендації з описування архівних фондів, безумовно, із зауваженнями про специфічну доречність формування і зберігання таких комплексів. Можливо, їх варто було б лише оцифрувати, а фізичне місце в архівосховищах залишити для більш цінних документів.

Hanna Kalinich,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4525-8908>,

Candidate of Historical Sciences,

Research Fellow,

Department of the Jewish Funds,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: a.kli@ukr.net

**Mass documents in the personal fund as a source from the historical anthropology:
the example of the fund of Oles Honchar at the Institute of Manuscripts of the
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine**

From the point of view of the historical anthropology, those mass sources that are neglected traditionally in archival matters, are informatively valuable in fact. Such documents were included to the personal fund of Oles Honchar, registered at the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Their storage became appropriate only due to specific factors, and the registration had certain features for the compact and accessible description for the search.

Keywords: the historical anthropology, historical source, Oles Honchar, Soviet writer, Institute of Manuscripts of the NBUV, archival matters.

Клименко Ірина Валентинівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0081-2055>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ джерелознавства Інституту рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: irinaklim18@gmail.com

**Архів музейного працівника, києвознавця Дмитра Васильовича Малакова
у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського: археографічний огляд**

Репрезентовано архівну спадщину українського краєзнавця, музейного працівника, києвознавця Д. В. Малакова, що зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліо-

теки України імені В. І. Вернадського. Документи архівного фонду висвітлюють основні етапи життєвого шляху, наукову та громадську діяльність і є джерелом вивчення української історії, культурних пам'яток рідного краю, зокрема, історико-культурної спадщини міста Києва.

Ключові слова: Д. В. Малаков, архів, український краєзнавець, музейний працівник, києвознавець, Інститут рукопису НБУВ.

Історико-краєзнавчі дослідження Дмитра Васильовича Малакова поєднали загальноісторичну методологію з конкретизацією історичних фактів, сприяли глибшому дослідженню історії України, зокрема Києва та його вулиць, висвітлили внесок відомих діячів історії, культури і науки, тісно пов'язаних з містом. Науковий внесок Д. В. Малакова у розвиток музейної справи відзначився організацією наукової роботи Музею історії Києва. Чималий доробок науковця присвячено історичним містам Київської Русі, загалом пам'яткам історії і культури України, історико-культурній старовині Києва, історії будівель, вулиць. До цього часу історико-краєзнавча спадщина українського краєзнавця Д. В. Малакова залишається маловідомою для широкого кола дослідників історії та культури України.

У Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається комплекс наукової спадщини краєзнавця, з якого сформовано особовий архівний фонд Д. В. Малакова (опис 2, фонду № 373) – краєзнавець Д. В. Малаков. Згідно акту від 24.05.2019 № 5, на підставі раніше укладеної угоди, фондovласник І. М. Малакова передала в дар на постійне зберігання до фондів Інституту рукопису НБУВ архів Д. В. Малакова. У складі архіву було передано приватне листування Д. В. Малакова із К. Кричевською-Росандіч, Т. Симиренко, фотографії К. В. Кричевської-Росандіч, І. М. Малакової.

Архівні документи Д. В. Малакова склали опис № 2, які були вирішено приєднати до раніше сформованого особового архівного фонду Г. В. Малакова (№ 373) його брата – відомого українського художника, який працював у галузі станкової та книжкової графіки. Слід відзначити, що у фонді Г. В. Малакова є комплекс документів батька, В. Ф. Малакова – журналіста і драматурга. З огляду на це було вирішено створити родинний фонд Малакових.

Науково-технічне опрацювання архівних документів Д. В. Малакова виконала старший науковий співробітник відділу джерелознавства Інституту рукопису І. В. Клименко протягом 2023–2024 рр.

Опис № 2 фонду № 373 складається з 167 од. зб., 772 документів. Крайні дати документів опису № 2 – 1992–2018 рр. Документи опису систематизовано за алфавітом, для деяких розділів був використаний тематично-хронологічний принцип. Структура опису № 2 фонду обумовлена видовим складом документів. До опису № 2 додаються покажчики: іменний, географічний, установ та організацій. Під час науково-технічного опрацювання документів, які склали опис № 2, були виділені наступні основні групи документів.

Перший розділ «*Наукові документи*» складається з наукових праць, зокрема тут є статті, присвячені родині Кричевських: «Кричевські в Києві», «Видатний українець Василь Кричевський», «Продано в Києві»; каталоги виставки творів К. В. Кричевської-Росандіч, анотація до статті «Кричевський Василь Григорович», коментарі і примітки до варіанту книги К. В. Кричевської-Росандіч «Спогади Катерини Кричевської-Росандіч».

У другому розділі – *«Документи до службової, професійної і громадської діяльності»*, відклалися службова записка заступнику директора Музею історії м. Києва, акти передавання-приймання за дорученням К. В. Кричевської-Росандіч в дар до музеїв України художніх творів В.Г. Кричевського, доповідна записка, матеріали про участь у науково-практичній конференції «Василь Кричевський та культура у XX столітті», протокол Вченої ради Музею історії м. Києва.

Третій розділ *«Листування»* це – щоденне листування Д. В. Малакова із К. В. Кричевською-Росандіч і іншими відомими українськими діячами, такими, як Г. П. Білоус, С. Боженко, Т. Бутович., Б. Гаврилишин, Д. В. Ліховий, А. О. Рудь, С. Скрипник, Г. Симиренко, О. К. Федорук, Л. Хмельковський та іншими.

Четвертий розділ *«Фотодокументи Д. В. Малакова»* це – родинні фотодокументи подорожі Д. В. Малакова і І. М. Малакової до Каліфорнії, родинні фото І. М. Малакової – української архітекторки-реставраторки.

П'ятий розділ *«Документи К. В. Кричевської-Росандіч (1926–2021 рр.) – художниці, основні галузі творчості станковий живопис і графіка»*. Катерина Василівна навчалася у Київській художній школі, Празькій художньо-промисловій школі, Гейдельберзькому університеті. Емігрувала до США у 1949 р. Авторка книги *«Мої спогади»* (Київ, 2006; перевидання у 2010 р. у США англ. мовою – *«Recollections of a Life»*, *«Спогади життя»*). У розділі містяться: біографічні документи К. В. Кричевської-Росандіч (довідка, посвідчення особи, копія меморіальної книги студентів Гейдельберзького університету, диплом лауреата Фонду Т. Г. Шевченка), окремі фрагменти книги *«Мої спогади»*, рецензія на дисертаційне дослідження Н. Белічко *«Творчість Георгія Малакова в контексті розвитку української графіки 50–70 років XX століття»*. Епістолярна спадщина представлена щоденними листами між К. В. Кричевською-Росандіч і Д. В. Малаковим та листуванням з іншими приватними особами – І. Блюміна, Ф. П. Даник., П. Ротач., Г. Симиренко, В. Д., Ревуцьким В. С. Терно, а також з офіційними установами.

Шостий розділ *«Документи інших осіб»* включає приватні документи родини Кричевських: В. В. Кричевського, О. Є. Кричевської, М. В. Кричевського, В. Г. Кричевського, зокрема їхні біографічні документи, листи, репродукції картин, фотодокументи та документи осіб, які стосуються родини Кричевських.

Документи архівного фонду Д. В. Малакова є джерелом інформації з історичного минулого України, вони піднімають важливе питання охорони і збереження культурних пам'яток рідного краю.

Iryna Klimenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0081-2055>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Department of Source Studies,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: irinaklim18@gmail.com

**Archives of the Ukrainian lokal historian, museum worker, Kiev scholar
D. V. Malakov in the funds of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi
National Library of Ukraine: archeographic survey**

Scientific article «Archives of the Ukrainian lokal historian, museum worker, Kiev scholar D. V. Malakov in the funds of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: archeographic survey» it represents documents of the archival fund of the Ukrainian lokal historian, museum worker, Kiev scholar D. V. Malakov. The documents of the archival fund highlight the main stages of life, scientific and social activities and is a source for the studying of Ukrainian history cultural monuments of the native land, in particular the cultural and historical heritage of Kyiv. Her personal fund is kept at the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Keywords: D.V. Malakov, archiv, Ukrainian historian, museum worker, Kiev scholar, Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Коваленко Сергій Миколайович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4666-7073>,
молодший науковий співробітник,
відділ джерелознавства,
Інститут рукопису
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: kovalensergey@ukr.net

**Тричі репресований: трагічна доля чеського православного священника
з Волині – Антона Віха**

Антон Віх (1874–1938) – чеський колоніст, православний священник, кооператор і громадський діяч – став жертвою радянського терору та репресивної політики щодо чеської національної меншини. Його життєвий шлях є репрезентативним прикладом знищення освіченого, самостійного та національно свідомого прошарку сільського населення.

Ключові слова: Антон Віх, чехи в Україні, Зубівщина, Кручинець, Волинь, репресії, хмелярство.

Життєпис Антона Володимировича Віха відображає ключові суспільні процеси першої третини ХХ століття – колонізацію, релігійне життя, розвиток кооперації, радянізацію, колективізацію та масові репресії. Народившись у колонії Зубівщина, Антон здобув духовну освіту, прийняв православ'я, служив на Волині, поєднуючи пастирську місію з освітньою та організаційною діяльністю в громаді. У 1904 р. брав участь у Першому з'їзді чеських православних пастирів у Почаєві, викладав у школах, заснував добровільні об'єднання, зокрема пожежну дружину.

Після революційних подій 1917 р. не виявляв політичної активності, проте продовжив господарську діяльність. Як керівник Хмелярського кредитного товариства в колонії Кручинець він підтримував місцевих хмелярів: кредитував господарства, сприяв модернізації аграрної інфраструктури та відстоював інтереси селян у Волинській Хмільській.

Саме ця діяльність стала підставою для політичного переслідування. У 1927 р. його вперше заарештували за звинуваченням в економічному шпигунстві. Після

звільнення перебував під постійним наглядом. У 1931 р. його заарештували вдруге – цього разу за участь у вигаданій «Українській контрреволюційній організації» та її так званій «хмелярській групі». Йому інкримінували антирадянську агітацію, підривну кооперативну діяльність, зв'язки з куркулями. Свідчення були отримані, імовірно, під тортурами, а доказова база була надзвичайно слабкою.

У 1932 р. А. Віх був засуджений до трьох років заслання у Північний край. Після повернення намагався не проявляти публічної активності. Проте в 1938 р. був заарештований втретє – цього разу за звинуваченням у шпигунстві на користь Чехословаччини. Вирок – розстріл. Ймовірно, був страчений восени того ж року. Реабілітований посмертно у 1990 р.

Його біографія є узагальнюючим прикладом долі представника національної меншини – освіченого, працьовитого, релігійного громадянина, який став жертвою політики більшовицького терору, спрямованої проти соціально незалежних, економічно активних і національно ідентичних груп населення.

Serhii Kovalenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4666-7073>,

Junior Researcher Associate,

Department of Source Study

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kovalensergey@ukr.net

Three times repressed: the tragic fate of a czech orthodox priest from Volhynia – Anton Vich

Anton Volodymyrovych Vich (1874–1938) – a Czech settler, Orthodox priest, and public figure – serves as a vivid example of the destruction of the educated and nationally conscious rural population during the years of Stalinist terror. The tragic fate of A. V. Vich illustrates the Soviet regime's deliberate policy of eliminating the cultural and economic stratum of national minorities. His life represents an embodiment of national, religious, and professional identity that did not fit into the model of the Soviet «new man.» The analysis of his biography helps to expand our understanding of the scale and specificity of the repressions in Volhynia and to honor the memory of repressed Czechs in Ukraine.

Keywords: Anton Vich, Czechs in Ukraine, Zubivshchyna, Kruchynets, Volhynia, repression, hop growing.

Коваль Тетяна Володимирівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9207-7512>,

кандидатка історичних наук,

завідувачка відділу,

відділ джерелознавства,

Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: ktvbon@ukr.net

Документи з історії дослідження Генерального опису Лівобережної України у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розглянуто питання дослідження історичних джерел Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр., зокрема Археографічною комісією ВУАН у 20-х роках ХХ ст., що зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: Лівобережна Україна, рукописи, ревізія, Інститут рукопису, документи, Археографічна комісія.

У фонді ІР є значна кількість рукописів, до вивчення яких дослідники звертаються з певною періодичністю. Можна навіть умовно простежити деяку «циклічність» звернення вчених до певних історичних джерел. Саме до таких документів відноситься Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., який протягом багатьох років був важливим джерелом з вивчення різних аспектів політичного, економічного, соціального, культурного життя Гетьманщини у другій половині ХVIII ст. Зафіксований у описі перепис населення, облік землеволодіння та іншого майна є одним з наймасштабніших як за охопленням території, так і за обсягом вміщеної в ньому інформації. На сьогоднішній день Генеральний опис зберігається у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) та нараховує 969 томів, які містять відомості про майже 3,5 тис. населених пунктів, за винятком незначної кількості документів, які зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ і стосуються опису Київського полку.

Наукове дослідження Генерального опису розпочалося майже через століття після проведення перепису і припадає на 60-ті рр. ХІХ ст. Першовідкривачем наукової розробки опису вважають О. Лазаревського. Протягом наступних десятиліть науковці продовжували детально досліджувати матеріали опису з різних ракурсів і напрацьовували вагомий доробок.

Вони досліджували Генеральний опис як історичне джерело, вивчаючи наукову вартість його матеріалів, повноту та достовірність внесених в опис даних, вивчали питання землеволодіння та сільського господарства, акцентували увагу на розвитку ремесел, господарства, міської забудови. У багатьох дослідженнях опис використано як джерело історико-демографічної інформації. Зокрема, за описом підраховували чисельність населення Лівобережної України, аналізували як структуру населення загалом, так і її окремих груп: чисельність домогосподарств, склад сім'ї, розглядали демографічні характеристики міських та сільських мешканців за соціальними групами та статеві-віковою структурою, вивчали міграційні процеси. Доволі часто використовувалися матеріали опису для проведення генеалогічних досліджень. Останнім часом з'явилося багато напрацювань з вивчення історії міст і сіл. Проте, необхідно зазначити, що ідея розробки та публікації документів Генерального опису по окремим містам була започаткована у 20 роках ХХ ст. У фондах Інституту рукопису зберігаються документи Археографічної комісії ВУАН (Фонд Х, Всеукраїнська Академія наук (ВУАН) (1918–1933). Архів і колекція документів ХVI–ХХ ст.), серед яких є низка історичних джерел присвяченим саме питанням виявлення та оприлюднення документів Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр.

11 жовтня 1925 р. на засіданні Археографічної комісії під головуванням М. Грушевського постало питання щодо виявлення місць зберігання матеріалів над якими планує працювати комісія, серед яких було зазначено і Генеральний опис Лівобережної України. У травні 1930 р. на черговому засіданні комісії М. Грушевський підняв питання публікації історичних джерел, особливо джерел з історії Лівобережної України XVII–XVIII ст. Саме на цьому засіданні було вирішено підготувати том із соціально економічної історії одного з найбільших міст Лівобережжя. Об'єктом наукового дослідження мали стати міста – Стародуб чи Ніжин. Для координації роботи в цьому напрямку була створена спеціальна підкомісія у справі видання Румянцевської ревізії (Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.) до якої увійшли академік М. Василенко та дійсні члени комісії: О. Грушевський, П. Клименко, П. Ткаченко, В. Романовський, К. Лазаревська, С. Шамрай та ін. На засіданнях підкомісії було підготовлено план заходів, розроблено зразок короткого опису ревізії із зазначенням характеру документів та статистичних даних, а також методику фіксації документів, зокрема: зазначати номер тому, кількість аркушів, кожне поселення із зазначенням полку та сотні, дані про особу, яка додає відомості (свідки, ревізор), коротко описувати документи на володіння поселенням. Пропонувалося друкувати видання без граф, натомість пояснення, що стоять у графах, замінити скороченнями, а щоб дати повне уявлення про зовнішній вигляд Генерального опису, зробити фотознімки кількох сторінок з рукопису.

У грудні 1930 р. було заплановано розпочати роботу з підготовки до видання Генерального опису міст Ніжина, Стародуба, Переяслава. Згодом, у листопаді 1931 р., було ухвалено остаточне рішення щодо публікації документів м. Стародуба, а для пришвидшення роботи, яку планувалося провести протягом двох років, розпочати копіювання одночасно двох томів ревізії м. Стародуба.

Протягом 1932 р. під керівництвом К. Лазаревської готувалися до видання матеріали Румянцевської ревізії до історії м. Стародуба, і вже на кінець року було підготовлено проект видання. Проте воно так і не було надруковане.

У фонді ІР зберігається «Румянцевська ревізія м. Стародуба» написана рукою К. Лазаревської (Ф. Х, од. зб. 8481). Рукопис налічує 646 аркушів рукописного тексту без титулу, зробленого на різному папері чорним, фіолетовим, зеленим, червоним чорнилом. Деякі аркуші пошкоджені. Крім того, у фонді Всеукраїнської Академії наук (Ф. Х) зберігається низка праць членів Археографічної комісії, які доповнюють тему дослідження Генерального опису, частина з яких також ніколи не була опублікована.

Tetiana Koval,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9207-7512>,

Candidate of Historical Sciences,

Head of Department of Source Study,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: ktvbon@ukr.net

Documents on the history of research into the General Description of Left-Bank Ukraine in the collections of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The issue of studying the historical sources of the General Description of Left-Bank Ukraine of 1765–1769, in particular, by the Archeographic Commission of the VUAN in the 1920s, which are stored in the funds of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, is considered.

Keywords: Left-Bank Ukraine, manuscripts, revision, Institute of Manuscripts, documents, Archaeological Commission.

Корчемна Ірина Степанівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1317-9452>,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу,
відділ фондів рукописної спадщини,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: korchemna5@gmail.com

Удосконалення інструктивно-нормативних документів з архівного обліку в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як один із чинників збереження рукописних фондів

Висвітлено процес удосконалення та оновлення інструктивно-нормативних документів з архівного обліку в ІР НБУВ, які визначають загальні підходи до організації та ведення обліку документів НАФ на паперових носіях та аудіовізуальних документів. Перераховано основні нормативно-правові та методичні документи, на підставі яких удосконалились та оновились інструкції з обліку документів у ІР НБУВ.

Ключові слова: збереження рукописної спадщини, облік архівних документів, науково-методичне забезпечення, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збереження історико-рукописної спадщини України завжди було і залишається пріоритетним в діяльності Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), особливо в умовах воєнного сьогодення.

Одним із ключових засобів гарантування збереженості фондів ІР НБУВ є архівний облік документів та належне науково-методичне забезпечення цього процесу. Облік архівних документів належить до основних архівних процесів і на практичному рівні виконує низку важливих функцій для ІР НБУВ: фіксує належність документів до певних класифікаційних комплексів, забезпечує їхню організаційну впорядкованість, єдину систему реєстрації, адресний пошук та контроль за наявністю і станом.

Документаційне забезпечення процесу обліку рукописних фондів в ІР НБУВ та основні документи, які регулюють цю діяльність, відображають вимоги сучасних нормативних документів та правил, затверджених Державною архівною службою

України. Однак зміни в нормативно-правовій базі функціонування архівної галузі України, в документуванні життєдіяльності українського суспільства, що супроводжуються виникненням нових видів документів і носіїв інформації, а також необхідність забезпечити інтелектуальний доступ до інформації про конкретний архівний документ через архівні інформаційні системи – все це зумовило відповідне удосконалення та оновлення інструкції з обліку документів у ІР НБУВ.

Затверджена наказом генерального директора НБУВ інструкція «Облік документів у Інституті рукопису НБУВ» (від 19.08.2024 № 41-осн) визначає організацію та ведення державного обліку документів НАФ в ІР НБУВ. Ця інструкція орієнтована на регламентацію взаємоузгодженого комплексу управлінських, організаційних, науково-методичних, контрольно-охоронних заходів з обліку архівних документів, що забезпечують фіксацію їх наявності, отримання відомостей про їх склад, обсяг і рух в одиницях обліку. Цей документ визначає загальні підходи до організації та ведення обліку документів НАФ на паперових носіях та аудіовізуальних документів.

У Інструкції надано роз'яснення щодо методики основних робіт і технологій з обліку документів НАФ в ІР НБУВ на підставі нормативно-правових актів, нормативно-методичних документів, нормативних актів НАН України, локальних нормативних документів НБУВ. Зокрема Інструкція опирається на закони України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 № 32/95-ВР зі змінами, «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24.12.1993 № 3814–ХІІ зі змінами, Правила роботи архівних установ України, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.04.2013 № 656/5, зареєстровані в Міністерстві юстиції України 10.04.2013 за № 584/23116 зі змінами, Порядок державного обліку документів Національного архівного фонду, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 27.09.2013 № 2045/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 02.10.2013 за № 1695/24227, Інструкцію «Облік документів у державних архівах України», схвалену Науково-методичною комісією Укрдержархіву (протокол від 29.12.2014 № 4).

Зберігаючи наступність нормативних документів і відповідність вимогам чинного законодавства України, у тексті цієї Інструкції, що включає 6 розділів і додатки, деталізовано технології застосування системи облікових документів і актів за результатами робіт з архівними документами – обліку надходження документів до ІР НБУВ та вибуття з нього, видавання документів з архівосховища у тимчасове користування у межах ІР НБУВ та за межі Бібліотеки, а також обліку окремих видів архівних документів, бібліотечного фонду, страхового фонду документів і фонду користування ними.

Дана інструкція забезпечує як облік історико-культурної спадщини України в Інституті рукопису НБУВ, так і її збереження. Дотримуючись основних принципів державного обліку документів НАФ, ІР НБУВ своєчасно та оперативно вносить зміни до основних облікових документів та укладає нові, щорічно складає відомості про кількість та склад архівних фондів, одиниць зберігання, одиниць обліку для централізованого державного обліку документів НАФ.

Iryna Korchemna,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1317-9452>,
Candidate of Historical Science,
Head of Department,

Department of Manuscript Heritage Fonds,
Institute of Manuscript,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: korchemna5@gmail.com

Improvement of instructional and regulatory documents on archive accounting at the Institute of manuscripts V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine as one of the factors of preserving manuscript funds

The process of improving and updating the instructional and regulatory documents on archival accounting at the Institute of Manuscripts of the NBUV, which determine general approaches to the organization and maintenance of accounting for NAF documents on paper media and audiovisual documents, is highlighted. The main regulatory and methodological documents were provided, on the basis of which the instructions for accounting documents at the the Institute of Manuscripts of the NBUV were improved and updated.

Keywords: preservation of manuscript heritage, accounting of archival documents, scientific and methodological support, Manuscript Institute of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Петрушко Людмила Анатоліївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7175-9143>,
кандидатка історичних наук,
наукова співробітниця,
відділ кодикології та кодикографії,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: liudmyla1991@ukr.net

Театральне життя Києва (за документами Тетяни Слюдикової із фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)

Презентовано інформаційний потенціал спогадів Т. Б. Слюдикової щодо розкриття теми театального життя Києва ХХ ст. за документами її архівного фонду.

Ключові слова: театральне життя, Київ, Т. Б. Слюдикова, мемуари, Інститут рукопису НБУВ.

Спогади історика-архівіста Тетяни Борисівни Слюдикової вміщують багато цінної інформації для розкриття різноманітних тем. Однією з них є театральне життя Києва ХХ ст. та в евакуації. Саме цьому питанню і присвячена наша доповідь.

Тетяна Борисівна була великою шанувальницею театру та театального життя. В архівному фонді Т. Слюдикової серед документів зберігаються і її спогади про «дружбу» авторки мемуарів з театральним життям, яке розпочалася ще в дитинстві. Мама Тетяни Борисівни, яка через брата була знайома з багатьма артистами, часто розповідала про театральне життя: «Коли ми ще жили в провінції, мати багато розповідала про київські театри Садовського, Соловцова, кафе Шато-де Флер, в якому працював куплетистом її брат Василь. Через дядю Васю мама була знайома з відомими тоді в Києві артистами».

У своїх спогадах Тетяна Борисівна описує випадкову зустріч (ще до війни) із відомою співачкою Марією Ланською: «Одного дня ми з матір'ю проходили вулицею Саксаганського і, не доходячи до вул. Комінтерна, мати вказала мені 11/2 поверховий будинок і мовила: “Цей будинок належав відомій співачці Марії Ланській”. І зненацька чуємо голос: “Нюся?” Ми підняли голови і побачили спершуся на підвіконня літню жінку. Це була Марія Ланська. [...] В той час вона працювала капельдинером у театрі ім. І. Франка». Авторка спогадів розповідає гірку історію про дім артистки: та купила будинок з метою забезпечення власної старості (можливо, щоб здавати помешкання – Тетяна Слюдикова не пояснює цього), але після революції він був конфіскований, і їй надали в ньому лише одну шестиметрову кімнату.

Не лише родинне оточення Т. Слюдикової шанувало театр, а і її подруги: «Моя шкільна подружка І. Зінгаренко виявилася також театралкою». У дівчаток були свої «постійні» місця в оперному театрі – «у III ярусі, 2 ряд, середина». Батьки давали Тетяні 50 коп. – такою була вартість відповідного квитка в той час. Тетяна Борисівна навіть через багато років пам'ятала першу оперу, яку відвідала. Це був «Фауст» Гуно. І раділа цьому факту: «І добре, що “Фауст”, а не “Щорс” Йориша». Вона знала авторів оперних творів, згадувала їх. Тетяна Слюдикова високо оцінювала тогочасний акторський склад театру: «В театрі працювали прекрасні співаки», і називала З. Гайдай, О. Петрусенко, М. Гришка, К. Лаптева та інших. Розбиралася в партіях – який артист яким голосом співав.

Про особливу любов до театру свідчить описаний випадок із приїздом на гастролі до Києва С. Лемешева. Вже одні слова «це було свято» вказують на те. А крім того, Тетяна Борисівна розповідає, як вона, будучи на той час студенткою університету, «залишивши однокурсницям свій портфель», пішла за квитками. Черга була такою великою, що довелося простояти доти, доки закінчилися заняття в університеті. Але, очевидно, квитки таки було добуто. Крім Оперного, подруги відвідували і драматичні театри, зокрема, імені Лесі Українки та Івана Франка. Тетяна Слюдикова дає високу оцінку режисерам театрів і акторам: «Тоді в театрах працювали видатні режисери: в театрі ім. Л. Українки – К. Хохлов і блискуча трупа: Ф. Романов, Ю. Лавров, М. Стрелкова, пізніше – молоді О. Борисов, П. Луспекаєв; в театрі ім. І. Франка, очолюваний Г. Юрою працювали Г. Борисоглібська, Н. Ужвій, П. Няtko, А. Бучма, Ю. Шумський та ін.».

Під час війни, в евакуації в Куйбишеві, театр допомагав – рятував від труднощів того часу: «Відвідання театру якось прикрашало тяжке буденне життя». Тетяна Борисівна зазначає, що «Великий театр [...] став центром культурного життя», який давав вистави у приміщенні місцевого Палацу культури. Натомість оперу було переведено в будинок оперети. Очевидно, охочих відволіктися від жахів війни за допомогою мистецтва було багато, бо Т. Слюдикова згадує про труднощі з квитками. Вирішувалася проблема в такий спосіб: «Через дядю, який допомагав адміністрації театру із залізничними квитками, ми з Шурою могли відвідувати театр будь-коли, були б гроші». Тетяна Борисівна згадує чудове виконання оркестром музики Чайковського, Римського-Корсакова, Сьомої симфонії Д. Шостаковича та інших. Це був оркестр театру, який давав концерти у свій вихідний день.

Після повернення з евакуації до Києва та початку роботи в ЦДІА походи в театри продовжувалися. Авторка спогадів зазначає, що архівісти товаришували, збиралися, обговорювали зокрема і театральні вистави. Також вона здружилася із

колегами по науково-видавничому відділу В. С. Коноваловою і С. К. Кукреш, з якими готували I том зібрання документів до 50-річчя першої російської революції; колеги часто ходили в театри.

Темі театру в житті архівістів Тетяна Борисівна надає окрему увагу і характеризує їх як «архівісти були театрами», котрі не пропускали жодної прем'єри в театрах Л. Українки та І. Франка, опері. Вона розповідає про цікавий факт, що «театральні касири охоче приходили до нас і давали в борг квитки». Очевидно, заробітки в працівників були такі, що вони не завжди могли дозволити купити квитка одразу, але в день отримання зарплати всі «розплачувалися з боргами».

Влітку проходили гастролі театральних труп з-за кордону. І, завдяки налагодженим стосункам з касирами, для архівістів двері у світ мистецтва були відкритими: «Добрі відносини з касирами давали нам можливість діставати квитки на літні гастролі московських, ленінградських, польського, китайського та ін. театрів».

Навіть у кінці спогадів, пишучи про самотність і слабке здоров'я, Тетяна Борисівна опосередковано згадує театральне життя: «Обговорювати як раніше якусь книжку, фільм, виставу, якусь подію по телефону вже накладно. А жити далі якось потрібно».

Отже, спогади Т. Слюдикової є важливим джерелом для реконструкції театального життя Києва ХХ ст. загалом і в контексті її особистого шляху зокрема.

Liudmyla Petrushko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7175-9143>,

Candidate of Historical Sciences,

Research Fellow,

Department of Codicology and Codicography,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: liudmyla1991@ukr.net

Theatrical life of Kyiv (based on the memoirs of Tetyana Slyudykova Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine)

The informational potential of Tetyana Slyudykova's memoirs has been presented to explore the theme of theatrical life in Kyiv.

Keywords: theatrical life, Kyiv, T. Slyudykova, memoirs, Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Себта Тетяна Миколаївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0259-0932>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця,

відділ джерелознавства новітньої історії України,

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ,

Київ, Україна

e-mail: sebta@ukr.net

Презентація джерелознавчого дослідження «“Архів Петра Курінного”: збірка фотодокументів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Київ, 2025)»

Дослідження висвітлює походження, кількісний, якісний та тематичний склад збірки фотодокументів фонду 381 Інститут рукопису НБУВ, яка ще називається «Архів Петра Курінного». Збірка налічує 1340 одиниць зберігань (негативи на склі, плівці, 3 металеві кліше) 1900–1940-х років. Було встановлено, що збірка негативів складається з трьох частин – приватні архіви, зокрема художника, мистецтвознавця проф. Дам'яна Горняткевича; негативи, зроблені в українських таборах переміщених осіб «Зомме Казерне» у м. Аугсбург і «Регенсбург–Оселя» у м. Регенсбург в Баварії; негативи з довоєнних зібрань українських закладів науки і культури.

Ключові слова: негатив, Аугсбург, Регенсбург, Оселя Гангофер, Дам'ян Горняткевич, Петро Курінний, НМІУ, НМХУ, НЗСК, Інститут археології.

Назване джерелознавче дослідження структурно складається з трьох блоків: текстової частини власне дослідження, блоку вибраних ілюстрацій (180 од.) та науково-довідкового апарату, що включає список архівних і бібліографічних джерел, перелік ілюстрацій, покажчики – іменний, географічно-топонімічний, установ та організацій; загальний обсяг дослідження 256 с. У ньому висвітлюється походження, кількісний, якісний та тематичний склад збірки фотодокументів фонду 381 «Український вільний університет» (далі – УВУ) Інституту рукопису НБУВ, яка ще називається «Архів Петра Курінного».

Архів Петра Курінного налічує 1340 фотодокументів. З них 41 негатив на склі і одне фото (8×6 см), наклеєне на сірий картон, були передані 27 лютого 2006 р. на реставрацію в Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (нині – Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів України). Наразі у фонді 381 є 1298 фотодокументів (негативи на склі та плівці, три металевих кліше) 1900–1940-х років. Збірка містить також певну кількість різного роду вказівок на походження окремих негативів: старі конверти з інформацією про негатив (інвентарні номери, предмет, місце, час, автор зйомки), його власника, різні записки, обкладинки, куди вкладалися негатив(и), написи на пакувальному папері або на самому негативі тощо.

Архівний комплекс УВУ був переданий до України в грудні 2001 р. До ІР НБУВ він надійшов через Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України 18 квітня 2002 р., що було оформлено актом передачі 28 травня 2002 р. З УВУ до ІР НБУВ надійшли чотири групи матеріалів: 1) архів Петра Курінного (три дерев'яних ящики з фотонегативами на склі та плівці); 2) архів УВУ мюнхенського періоду за 1946–1998 рр. (1499 аркушів документів, 7 брошур, 7 плакатів, 9 журналів тощо в картонній коробці); 3) видання УВУ (253 примірники в картонній коробці); 4) видання Українського технічно-господарського інституту (далі – УТГІ) та бібліотека Григорія Комаринського (1921–2019), в. о. директора УТГІ (404 примірники в чотирьох картонних коробках).

Друковані матеріали, які надійшли в ІР НБУВ, вирішено було передати у відділ зарубіжної україніки, а із архівних документів УВУ та фотодокументів архіву П. Курінного сформувано у 2012 р. фонд 381 (УВУ у Мюнхені). Нині його документальна частина налічує 470 од. зб., а от фотодокументи, які склали опис № 2, були

лише попередньо систематизовані для внутрішнього обліку. Нарешті у 2022–2023 рр. вони були технічно опрацьовані – оцифровані та обліковані. Оцифрування збірки здійснила Світлана Сорокіна, завідувачка сектору «Археологія доби каменю-бронзи» відділу археології Національного музею історії України, а облік – авторка цих рядків.

Фотодокументи архіву П. Курінного були розділені на 26 од. зб. і розміщені так, як надійшли в ІР НБУВ, – в коробках для фотопластин, пачках, загорнутих у крафтовий папір, в розсіпу. Нині у ф. 381, як вже зазначалося, налічується 1298 одиниць фотодокументів. Серед них: 1213 негативів на склі, у тому числі 14 битих, 68 негативів на плівці, 13 фрагментів плівки (з 1–4 кадрами на кожному), 3 металевих кліше і 1 блок з двох зліплених між собою фотопластин.

Проведені дослідження дали змогу виокремити споріднені за походженням групи фотонегативів. Найбільшу групу (996 фотонегативів) складають фотонегативи приватного характеру, зроблені після Другої світової війни в українських таборах переміщених осіб (displaced persons – ДіПі) «Зомме Казерне» в Аугсбурзі і «Регенсбург–Оселя» / «Ганггоферзідлунг» в Регенсбурзі (Баварія, Німеччина). З них 816 знімків були зроблені в Аугсбурзі, 6 – в Регенсбурзі, а місце зйомки 174-х негативів залишилося невизначеним – або це знімки у приміщенні (137 од.), або перефотографовані світлини приватного характеру (37 од.).

Другу групу складають фотонегативи з приватних архівів: художника проф. Дам'яна Горняткевича (72 од.), офіцера-українця Австро-Угорської армії (5 од.), з невизначених приватних архівів (14 од.). Можливо, всі три частини цієї групи пов'язані між собою і походять з одного приватного архіву, а саме Д. Горняткевича.

Третю групу складають негативи (211 од.) з фотозбірок українських закладів науки і культури, що діяли напередодні Німецько-радянської війни (1941–1945): Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (нині – Національний музей історії України), Інституту археології АН УРСР (НАН України), Державного музею українського мистецтва (Національний художній музей України), Державного архітектурно-історичного заповідника «Софійський музей» (Національний заповідник «Софія Київська»), Київського державного музею російського мистецтва (Київська національна картинна галерея), Центрального антирелігійного музею УРСР (Національний заповідник «Києво-Печерська Лавра») та інших музеїв України.

Цими фотодокументами з другої половини 1940-х рр. опікувався український історик, археолог, музейник Петро Курінний. Вони не були його приватною власністю від моменту створення, а потрапили до кола інтересів й опіки через низку обставин.

Зокрема група негативів з довоєнних зібрань українських закладів науки і культури опинилася в руках П. Курінного насамперед внаслідок переміщення їх нацистською владою у 1943–1944 рр. через Краків до Німеччини у м. Гьохштедт (Баварія). Певна кількість негативів могла потрапити до наукового архіву П. Курінного через його професійну діяльність до війни. Він був директором кількох музейних закладів – Історичного музею Уманщини (1917–1924), Лаврського музею культів та побуту (1924–1926), Державного культурно-історичного заповідника «Всеукраїнський музейний городок» (1926–1933); головою реставраційної комісії (1924–1932); вченим секретарем ВУАК (1929–1933); співробітником Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (1938–1941).

Для науковців, зокрема музейників, найбільший інтерес становить група негативів з довоєнних зібрань українських закладів науки і культури.

Довоєнну фотозбірку Національного художнього музею України (НХМУ) репрезентують 106 негативів. Частина з них була зроблена за часів ВУІМ (шевченкіана, експозиція відділу «Старий Київ», київська забудова другої половини XIX – початку XX ст.). Збереглися негативи, зроблені Г. Павлуцьким на початку XX ст. (предмети релігійного культу). Іншу частину складають негативи другої половини 1930-х років вже за часів Державного українського музею народної творчості, перейменованого 1939 р. на Державний музей українського мистецтва. Це експозиція і окремі експонати Київської обласної виставки самодіяльного образотворчого мистецтва 1937 р., килимарські вироби та виробничий процес Центральних експериментальних майстерень народної творчості, які з осені 1936 р. діяли при Музеї.

До довоєнної фотозбірки Національного музею історії України (НМІУ) відносяться 49 негативів. Це 12 фоторепродукцій планів Запорозької Січі, 4 негативи із зображенням з різних боків двох античних світильників римського періоду I–II ст. н. е., 9 негативів із зображенням експозиції Музею України (збірка П. Потоцького), експонати якого після арешту П. Потоцького були включені до зібрання Центрального історичного музею (нині – НМІУ) та ін.

Національний заповідник «Софія Київська» репрезентують 15 негативів з його довоєнної фототеки. Це негативи двох аркушів (2-й і 3-й) інформаційного стенду про Софійський собор у Києві; кілька негативів з видами українських містечок, пам'яток архітектури Чернігова і Харкова; низка негативів, на яких зображені українські і російські реставратори-монументалісти (І. Моргілевський, П. Юкін, В. Фролов, М. Фармаковський, М. Чернишов, К. Домбровська та ін.) на подвір'ї Софійського собору влітку 1938 р.

Довоєнну фотозбірку Інституту археології НАН України репрезентують 14 негативів. На багатьох з них зображений відомий археолог С. Гамченко, зокрема серед учасників археологічних розкопок на території садиби В. Трубецького у Києві (1927), трипільського поселення біля с. Стіна на Вінниччині (1929), могильника черняхівської культури біля с. Маслове на Черкащині (1929). Два негативи зафіксували учасників спільної Київської археологічної експедиції ІА АН УРСР та ІМК АН СРСР на чолі з М. Каргером (І. Іванцов, Є. Махно, В. Довженко, В. Гончаров, Г. Корзухіна, І. Шаскольський та ін.) під час розкопок Десятинної церкви та на території садиби Слюсаревського (1939).

Уманський краєзнавчий музей репрезентують 5 негативів з археологічними артефактами з розкопок П. Курінного 1926 р. трипільського поселення біля с. Томашівка.

До Київської національної картинної галереї відносяться 4 негативи. Це зображення експозиції музею, зокрема виставки творів І. Шишкіна до 40-річчя його смерті (1938).

Національний заповідник «Києво-Печерська Лавра» репрезентований трьома негативами (ікони, пам'ятки архітектури), а Феодосійська картинна галерея ім. І. К. Айвазовського – двома (портрет сенатора, предводителя дворянства Таврійської губернії О. І. Казначеева та фото кримськотатарської дівчини в національному вбранні).

Походження 13-ти негативів встановити не вдалося. З них чотири негативи з зображенням малярських творів (19/948, 19/954, 22/1092, 26/1279) можуть походити з архіву Д. Горняткевича, що однак потребують подальшого дослідження.

Всі три групи негативів ф. 381 становлять значну інформаційну цінність для дослідження української новітньої історії, зокрема української еміграції 1940-х років; для вивчення творчості, біографії та середовища окремих діячів української культури, зокрема художника, мистецтвознавця, громадського діяча проф. Д. Горняткевича; для дослідників модерного мистецтва, історії київських музеїв, київської архітектури, археологів, а також шевченкознавців. І хоча частина негативів відома за публікаціями їхніх відбитків, є ще багато невідомих негативів, які можуть допомогти науковцям і дослідникам у їхніх пошуках. Більшість з них – це якісні оригінали, що вже саме по собі є цінністю.

Tetiana Sebta,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0259-0932>,

Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Senior Researcher,
Senior Researcher,

Department of Source Studies of the Recent History of Ukraine,

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: sebta@ukr.net

**The Presentation of the Source Study "«Petro Kurinnyi's Archive»:
Collection of Photo Documents of Institute of Manuscript
of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine" (Kyiv, 2025)**

The research views the provenance, the quantitative, qualitative and thematic composition of the collection of photo documents of the records 381 of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, which name is also «Petro Kurinnyi's Archive». The collection has 1340 items (negatives on glass, film and 3 metal clichés) of the 1900s–1940s. The collection consists of 3 parts – private records, in particular of the painter, art critic prof. Damian Horniatkevych; from the Ukrainian displaced persons camps «Somme Kaserne» in Augsburg and «Regensburg–Oselia» in Regensburg in Bayern; the negatives from the pre-war collections of the Ukrainian cultural and scientific institutions.

Keywords: negativ, Augsburg, Regensburg, Ganghofersiedlung, Damian Horniatkevych, Petro Kurinnyi, National Museum of History of Ukraine, National Art Museum of Ukraine, St. Sophia of Kyiv, Institute of Archaeology.

Сохань Світлана Валентинівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4352-5996>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ кодикології та кодикографії, Інститут рукопису

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна

e-mail: sv.sokhan@gmail.com

Рукописний реєстр документів Межигірського монастиря початку XVIII ст.: історико-кодикологічний аналіз

Дослідження рукописного реєстру документів Межигірського монастиря XVIII ст., що зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ, дозволяє реконструювати первісний склад архіву, простежити структуру та організацію монастирського діловодства, а також відтворити зміст втрачених актових матеріалів. Висвітлено кодикологічні особливості рукопису, принципи систематизації документів та значення цього джерела для дослідження історії монастирських архівів.

Ключові слова: рукопис, реєстр, Межигірський монастир, архів, кодикологія, джерелознавство, Інститут рукопису НБУВ.

Архіви православних монастирів є унікальною джерельною базою для вивчення соціально-економічного, культурного та правового життя України ранньомодерної доби. Значна частина цих документів втрачена через війни, пожежі, секуляризацію та інші катаклізми. Реконструкція архівів за допомогою збережених реєстрів і описів дозволяє відновити важливу інформацію про земельні володіння, господарські зв'язки, адміністративну культуру та роль монастирів у суспільстві. Ця спадщина дозволяє глибше зрозуміти закономірності накопичення земельних ресурсів церквою.

Рукописний реєстр документів Межигірського монастиря 1710-х років зберігається в Інституті рукопису НБУВ (Ф. I, № 2442). Кодекс надійшов 1931 р. у складі рукописної частини бібліотеки Софійського собору, про що свідчить старий шифр «Соф. 786» на звороті верхньої кришки книги. На арк. 1 та 82 зв. наявні штампи ВБУ. Арк. 82 зв. також містить записи: «1759 года марта 22» та два вірчі записи від 25 вересня 1921 р. і 22 грудня 1932 р., підписані головним охоронцем Музею культур і побуту Ф. М. Морозом і завідувачем відділу рукописів ВБУ М. В. Геппенером. Назва реєстру відсутня; рукопис написаний охайним скорописом кількома почерками, чорним і коричневим чорнилом. Папір рукопису різномірний і датується початком XVIII ст. Виявлено чотири філіграні, аналогічні зображенням з альбому Е. Лауцявічюса: двоголовий орел (№ 473, арк. 102), Аламода (№ 59, арк. 15), поштовий ріг з літерою М (№ 3041, арк. 424), та зображення, подібне до Мадонни (№ 2387, арк. 317). Обсяг рукопису – 82 аркуші формату 195x320 мм. Частина аркушів (зокрема, арк. 1–7, 10–17, 25–28, 38, 45, 55, 65, 73–74, 78–82) залишилася чистою, без записів. Текст починається з 8-го аркуша. Стан збереження рукопису незадовільний: наявні плями від вогню та вологи; арк. 1–16 зсередини розірвані по корінцю. Оправа книги – картон, обтягнутий темно-коричневою шкірою, частково пошкодженою.

Реєстр відображає структуру монастирського архіву та систему внутрішнього діловодства XVIII ст. У процесі надходження нових документів до монастирського архіву він доповнювався новими записами. Маргінальні записи містять додаткову інформацію про документи 1730–1755 рр., дотичні до більш ранніх документів, а також уточнюють власницькі відносини спірних монастирських землеволодінь в пізніший час. Хронологічні межі документів реєстру охоплюють від 1523 року по 1755 рік, загалом зафіксовано понад 470 документів. Найдавніший із них – копія листа Сигізмунда I до київського воєводи Андрія Немировича про надання права ігумену Межигірського монастиря Мисаїлу Щербині на відбудову й заснування общини та затвердження кордонів землеволодіння монастиря. Слід зазначити, що в багатьох записах реєстру під однією позицією фіксувалися кілька документів, наприклад оригінал і його копії (екстракти), а також додаткові чи супровідні акти,

пов'язані з основним описаним документом. Відповідно кількість документів у реєстрі не може бути визначена точно.

Внутрішня структура рукопису відповідає формату архівних реєстрів XVIII ст., створених для зручності систематизації документів щодо майнових і земельних прав монастиря. Реєстр містить перелік документів, зібраних у вигляді конволюта («палітурки»), 10 фасцикулів (фасц. 1, 7, 9, 10 – по одній в'язці; фасц. 2, 3, 5, 6 – по дві; фасц. 8 – три; фасц. 4 – чотири в'язки) та дві дерев'яні шухляди.

Заголовки до збірника документів, фасцикулів та шухляд репрезентують 13 тематичних розділів із 21-м підрозділом архіву Межигірського монастиря. За змістом документи поділяються на привілеї, грамоти, універсали, судові позови, свідчення возних, «розиски», комісарські листи, реляції, екстракти, квити, дарчі грамоти, духовні заповіти тощо. За тематикою документи охоплюють: 1) права на місто Вишгород, село Петрівці, слобідку Стрижова, озера Косур, Божатин, Ситне, Свинкове та на збір медової данини; 2) землеволодіння біля Межигірського монастиря; 3) володіння млинами на річці Котор; 4) право на вільний проїзд через річку Дніпро, медову данину тощо; 5) пляци й ґрунти у Вишгороді та на острові Опалиховщина; 6) документи про ігуменство, відновлення монастирської общини, визначення монастиря як січової парафії (Військо Запорозьке Низове); 7) млини, двори та пляци в місті Переяслав і околицях, хутори Дем'янчицький, Гузієвський, Комарівський ліс у селі Циблі, ставок Хаврківцівський; 8) село Чернин; 9) млини в місті Остер на Юськовій греблі, поля, городи, луки в околицях, острів Жуківський, двір у місті Козелець; 10) озеро Колпит; 11) острів Огорістий, млини Горянський і Мощунський, Шолохов Ріг, сіножаті на Оболоні (Київ); 12) двори і пляци в Києві; 13) села Русанів і Плоське, млини і гребля в селі Русанів.

Реєстр дає змогу відтворити первісний склад документального комплексу Межигірського монастиря, відновити зміст утрачених актів, простежити динаміку земельних і майнових прав, реконструювати процес формування різноманітних форм землеволодіння в Україні.

Svitlana Sokhan,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4352-5996>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Department of Codicology and Codicography, Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: sv.sokhan@gmail.com

The manuscript register of the documents of the Mezhyhirsk monastery of the beginning of the 18th century: a historical and codicological analysis

An analysis of the manuscript register of documents of the Mezhyhirsky Monastery of the 1710s, which is preserved at the funds of the Institute of Manuscripts at the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, codicological and archaeographic characteristics of the manuscript are given. *Keywords:* manuscript, register, Mezhyhirsk monastery, archive, codicology, source studies, Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Степченко Ольга Петрівна,
ORCID [https:// orcid.org/0000-0002-5991-6692](https://orcid.org/0000-0002-5991-6692),
кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
директорка,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: olg.stepchenko@gmail.com

Історико-культурна спадщина Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: сьогодення та перспективи

Розглянуто роль та значення історико-культурної спадщини Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану; показано проблеми та шлях подолання викликів сьогодення.

Ключові слова: Рукописні фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, наукові досягнення, виклики сьогодення.

Віроломний напад Росії на Україну спричинив серйозні зміни в діяльності всіх органів нашої держави, зокрема і в бібліотечній сфері. Російсько-українська війна вимагає від наукових і культурних установ України рішучих кроків, заходів протидії російській пропаганді, викривленню історичного минулого України. Рукописні документи становлять невід'ємну частину історико-культурної спадщини, накопиченої людством протягом тисячоліть. В Інституті рукопису НБУВ зберігається 452 фонди, з яких 360 фондів особового походження і 92 фонди колекційні, а це понад 600 тис. од. зб. рукописних документів. Як перед найбільшим за обсягом і найбагатшим за складом та змістом архівним сховищем світового рівня, перед Інститутом рукопису стоїть першочергове завдання, що полягає в збереженні рукописної спадщини та підтриманні високого іміджу України щодо організації безперебійного виконання на гідному науковому рівні міжнародних та вітчизняних запитів з метою висвітлення правдивої інформації, яка доноситься як до вітчизняної, так і до зарубіжної аудиторії.

Про подолання викликів, спричинених збройною агресією Росії проти України, зокрема про спрямування на цифровізацію, інтеграцію у міжнародний простір йдеться в одному із документів Уряду від 24 грудня 2024 р. за № 1349-р «Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності до 2027 р.». Отже, збереження та популяризація унікальних об'єктів української та світової культури, що становлять національне надбання України, є одними з пріоритетних напрямів культурно-просвітницької діяльності Інституту рукопису НБУВ.

Про виправлення нашої історії та пошук українських документів в архівах світу йшлося і на Нараді Керівників закордонних дипломатичних установ «Історична дипломатія. Віднайдення України в архівах світу» 24 липня 2025 р. де міністр закордонних справ України А. Сибіга у своєму виступі наголосив: «За нас нашу історію писали в багатьох іноземних столицях. Нас свідомо стирали з історичної мапи світу. І зараз, завдяки мужності наших воїнів, завдяки завзятості наших дослідників і істориків, ми виправляємо історію для себе та для світу». Отже, через нашу культурну спадщину, через наші архівні фонди, ми зобов'язані відновити якомога

більше інформації про Україну, попри те, що українські історики не завжди мають можливість досліджувати архіви, викрадені росіянами, які переписують нашу історію та підлаштовують її під свою пропаганду.

Війна загострила виклики у сфері культури, зокрема й у бібліотечній роботі: фізичні руйнації, кадровий відтік, перебої з електроенергією, фінансові труднощі, неповний робочий день тощо. Але завдяки злагодженій роботі, рукописники виконують свої плани, не зважаючи на всі складнощі воєнного стану. Інститут отримав вагомі наукові результати в галузі теоретичних питань та практичних історико-кодикологічних досліджень рукописних фондів; палеографічні, графіко-орфографічні дослідження рукописних книг та пам'яток писемності; у вивченні питань камеральної археографії рукописних книг та писемних пам'яток XIV–XVIII ст., в тому числі слов'янської, грецької, латинської, польської, єврейської рукописної книги та української рукописної музичної книги, їх існування у різні хронологічні періоди у співвідношенні із розвитком науки, культури, освіти; поповнюються бази даних рукописних книг та особових архівних фондів; продовжується комплектування, науковий опис та архівний облік рукописів.

Найбільшим нашим досягненням є оцифрування рукописів. За останні роки Інститут рукопису разом з відповідними службами НБУВ значно прискорили таку важливу роботу. Насамперед оцифровано документи найбільш давні (XII–XVI ст.), часто затребувані та із поганим фізичним станом збереженості, документи, які несуть інформацію про історичне минуле нашої держави, щоб протипоставити їх ворожій пропаганді.

Результатом роботи стала підготовка монографічних видань та наукових статей, де викладено основні теоретичні та науково-прикладні результати досліджень, створення науково-довідкового апарату на рукописні фонди у вигляді традиційних та електронних ресурсів на різні види джерел та організація широкого доступу до них за допомогою нових інтелектуальних рішень – робота вкрай необхідна, з огляду на те, що історико-культурна та наукова комунікація в сучасних умовах є важливим фактором формування національного менталітету та духовності в Україні. Навіть під час війни наша виставкова робота продовжується на високому рівні; проводяться онлайн консультації, лекції, вебіари, круглі столи, конференції, що є доброю платформою для обміну думками та їх реалізації. Удосконалено, оновлено та затверджено Вченою радою НБУВ Інструкцію про облік документів в Інституті рукопису НБУВ, яка визначає організацію та ведення державного обліку документів НАФ в ІР НБУВ і є орієнтованою на регламентацію взаємоузгодженого комплексу управлінських, організаційних, науково-методичних, контрольно-охоронних заходів з обліку архівних документів, що забезпечують фіксацію їх наявності, отримання відомостей про їх склад, обсяг і рух в одиницях обліку.

Така багатоаспектність складної, але конче потрібної наукової діяльності Інституту рукопису характеризує передусім високий рівень наукових досліджень та перспективність наукових розробок як в теоретичному, так і практичному аспектах, навіть в складних умовах воєнного стану. Отримані вагомі наукові результати свідчать, що науково-дослідна діяльність ІР НБУВ є спрямованою на захист документальної історико-культурної спадщини України як запоруки збереження національної ідентичності та державності, розвиток міждисциплінарних досліджень теоретичних питань щодо місця і ролі рукописної спадщини в національній культурі України.

Війна – це страшне лихо, та це не наш вибір, не ми її розпочали. Ми маємо робити все, що вміємо, все, що можемо зробити задля перемоги. Іншого варіанту немає. Ми маємо об'єднати зусилля науковців у розв'язанні актуальних питань розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу у сучасних умовах, виокремити найгостріші проблеми та визначити шляхи їх подолання. Зокрема, в перспективі ми маємо досліджувати та розкривати зміст рукописних фондів, покращувати та удосконалювати описи раніше описаних фондів, доводити інформацію до наукової спільноти тощо. Наші рукописні сховища переповнені, тож в перспективі було б добре створити відповідну комісію і зробити повторну експертизу цінності окремих раніше опрацьованих фондів, які не мають особливої культурно-історичної цінності, а тільки займають місце у сховищах ІР. Для надійного збереження цінних рукописних документів великого формату нам потрібні металеві мапери, для наукового опрацювання нових надходжень – крафт та спеціальні архівні папки та багато іншого. Ці завдання та проблеми потребують подальшого розгляду та їх вирішення.

Olha Stepchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5991-6692>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow,

Director,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: olg.stepchenko@gmail.com

Historical and cultural heritage of the Manuscript Institute of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: present and future

The role and significance of the historical and cultural heritage of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine under martial law are considered; the problems and ways to overcome the challenges of today are shown.

Keywords: Manuscript funds of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, scientific achievements, current challenges.

Стойко Наталя Григорівна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-7808-5904>,

провідний бібліограф,

відділ рідкісних і цінних видань,

Вінницька обласна наукова бібліотека ім. В. Отамановського,

Вінниця, Україна

e-mail: stouko.n.g@gmail.com

Данило Щербаківський «Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні» на прикладі примірника з фонду відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ імені Валентина Отамановського

У статті подано історико-книгознавчий аналіз Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні, виданого Щербаківським у 1924 р. Розглядаються особливості вінницького примірника з фонду рідкісних і цінних видань обласної бібліотеки.

Ключові слова: Вінницька ОУНБ ім. В. Отамановського, відділ рідкісних і цінних видань, Данило Щербаківський, золотарська оправа, метал.

Золотарська оправа книги здавна привертала увагу і дослідників, і поціновувачів книги своєю красою та осмисленістю кожної деталі оздоблення. Розуміння того, що літературний шедевр повинен мати належне зовнішнє оформлення сягає глибокої давнини. Українські землі не стали винятком.

Витвори ремісничого натхнення XVI–XIX ст. були описані вперше Данилом Щербаківським (1877–1927). У праці «Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні» він спробував окреслити основні етапи художньо-стилістичного розвитку золотарських оправ. У 2024 р. виповнилося 100 років з часу друку цієї праці. Автор був знаним істориком і мистецтвознавцем української старовини. Він досліджував історію українського мистецтва, розмаїття етнічної матеріальної культури, завідував історико-побутовим відділом та відділом народного мистецтва Музею старожитностей і мистецтв (1910–1927), був членом Київського товариства старожитностей і мистецтв, Київського товариства охорони пам'ятників старовини та мистецтва. Визнанням його наукового доробку стало обрання почесним членом Української Академії мистецтв (1918) та Етнографічної комісії ВУАН (1920), ученим секретарем секції мистецтв Українського наукового товариства в Києві (1921), заступником голови Всеукраїнського археологічного комітету (1922), дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка. Видатний український вчений-гуманітарист Сергій Єфремов писав про науковця: «Енергія, завзяття і відданість праці у Данила Щербаківського були колосальні. Він не жалувал себе на роботі, весь віддаючись їй, і того ж чекав і вимагав від інших, органічно не розуміючи, як можна робити щось наполовину. Сам він просто не вмів цього; коли робив щось, то віддавався роботі увесь, забуваючи про свої власні інтереси і не дбаючи про них. Не гребував і “чорною” роботою, коли це могло посунути справу...».

Д. Щербаківський чимало зробив для повернення з Москви до Києва культурних надбань України. Зараз найбільша колекція виробів золотарства зберігається у Філії Національного музею історії України – Музеї історичних коштовностей України. Значна частина експонатів музею – це церковні цінності музейного значення, які були повернуті до України у 1922 р. саме цим вченим. Результати дослідження, які Д. Щербаківський виклав у книзі «Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні», вперше розкривали красу українських золотарських оправ.

Вчений подав описи та короткі відомості про оправи, які на той час зберігалися в київських музеях та наочно демонстрували високий рівень ювелірного мистецтва на українських землях. Авторський текст доповнили фотографії. Дослідник вважав, що зібрано надто мало інформації про українські оправи, щоб остаточно визначитись з їхньою оригінальністю, проте вже можна міркувати про візантійський та західноєвропейський впливи, а також почасти – мусульманський. Він звернув увагу на конструкцію металевої оправи, зокрема роль корінця, вказуючи, що суцільний корінець за технологією оздоблення – це суцільна металева пластина (прорізна, суцільна карбована, гравірована) або кольчуга. Останню як окремий тип відзначив саме Д. Щербаківський. Він писав також, що на оформлення окладів українських видань пізнього часу впливали гравюри із стародруків.

У фонді відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ імені В. Отамановського зберігається примірник публікації цієї праці, що є відбитком з журналу

«Бібліологічні вісті» Українського наукового інституту книгознавства. Книга надійшла до фонду Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН, що підтверджується характерним топографічним шифром. Вочевидь керівництво філії потурбувалось про набуття відбитку, попри наявність передплаченого журналу.

На бібліотечному примірнику виявлено також відбиток овальної печатки: «Вінницька / бібліотека / ім. Коцюбинського», який засвічує подальшу долю друку. Після ліквідації філії на її базі планувалося створення бібліотеки імені М. Коцюбинського. Цей етап відбився на титульному аркуші примірника, який надалі зберігався вже в нашій обласній бібліотеці.

Відбиток має добрий стан збереженості, оригінальна обкладинка збереглася, хоча її згин потребує реставраційного втручання. Традиційно малий тираж відбитків змушує уважніше ставитися до кожного збереженого примірника, тим більш такого бурхливого часу, як перші роки радянської влади.

Natalya Stoyko,

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-7808-5904>,

Leading bibliographer of the department of rare and valuable publications,

Vinnytsia Regional Scientific Library named after V. Otamanovsky,

Vinnytsia, Ukraine

e-mail: stouko.n.g@gmail.com

Danylo Shcherbakivskyi "Treasure bookbinding in the 16th–19th centuries in Ukraine" on the example of a copy from the collection of the Department of Rare and Valuable Editions of the Vinnytsia Regional Universal Scientific Library named after Valentyn Otamanovskyi

The article presents a historical and bibliographic analysis of treasure bookbinding in the 16th–19th centuries in Ukraine, published by Shcherbakivskyi in 1924. The features of the Vinnytsia copy from the fund of rare and valuable editions of the regional library are considered.

Keywords: Vinnytsia Regional Universal Scientific Library named after Valentyn Otamanovskyi, Department of Rare and Valuable Editions, Danylo Shcherbakivskyi, treasure bookbinding, metal.

Філіпович Марина Анатоліївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7184-3203>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ кодикології та кодикографії, Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: marifil@ukr.net

Символ «Богоспасенного града» Києва в Київському літописі першої чверті XVII століття

Розглянуто інтерпретацію словесної формули «Богоспасенного града» Києва одним з авторів Київського літопису першої чверті XVII століття – уставником соборної церкви Успіння Богородиці Пирогощої Кирилом Івановичем. Досліджено контекст використання

цього давнього візантійського топосу в оповіданні про відбудову Успенської церкви та його зв'язок з антиунійною полемікою тих часів.

Ключові слова: Київський літопис першої чверті XVII століття, Кирило Іванович, літописець, символ «Богоспасенного града» Києва, Київ, соборна церква Успіння Богородиці Пирогощої, міщани.

Київський літопис першої чверті XVII століття є унікальною пам'яткою, створеною напередодні Київського піднесення 1620-х років, важливим джерелом для дослідження політичних, просторових та ціннісних уявлень людини ранньомодерного часу. Саме тут чи не вперше зустрічається словесна формула (топос) про Київ як «Богоспасаємий град», а також висловлюються ідеї про статус та роль Війська Запорозького в житті Речі Посполитої. Такі міркування згодом отримують чіткіше оформлення в «Протестаціях» Йова Борецького 1621 р. та будуть розвинуті в «Віршах на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного», написаних ректором Київської братської школи Касіяном Саковичем і продекларованих його учнями в Києві 1622 р.

У фокусі нашого дослідження – концепт «Богоспасенного града» Києва та його інтерпретація ієреєм, уставником соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощої Кирилом Івановичем.

Як зазначають дослідники, тема Києва у Київському літописі першої чверті XVII століття є наскрізною. Обидва автори літопису були киянами. За слушним висловом відомої української історикині Н. Яковенко, кияни почувалися членами закритого «київського клубу» і сприймали свій життєпростір як ексклюзивний. Дослідниця зауважує, що мешканці Києва ніколи не називали Волинь, Поділля чи околиці Руського воєводства «Україною» – це поняття для них завжди і послідовно зарезервоване лише за їхньою власною територією. Н. Яковенко відзначила відстороненість (або зверхність) Кирила щодо волинців. Так, згадуючи про перебування в Києво-Печерському монастирі Лжедмитрія I, Кирило характерно зауважує: «А пришол з Волини, не знат откул».

«Ексклюзивний» (тобто київський) простір Кирила Івановича постає як територія з центром у Києві та його передмістями. Згадуючи про освячення Спасо-Преображенської, Свято-Микільської та Петропавлівської церков Межигірського монастиря архієпископом «з Греції» 19 квітня 1612 р., літописець додає: «и много народу было з мѣста Києва и з иных мѣсть», підкреслюючи тим самим центральну роль Києва у власному світосприйнятті.

Міський простір Києва в уявленні уставника Кирила формують Ринкова площа (Ринок), Київський замок, гора Уздихальниця, київські церкви та монастирі (Печерський, Кирилівський, Видубицький, Михайлівський Золотоверхий). Особливо важливими в топографії літописця є сакральні об'єкти – основні орієнтири його духовного простору.

Абсолютним центром сакрального простору Кирила Івановича є Успенська церква Пресвятої Богородиці Пирогощої. Літописець присвятив їй кілька авторських пасажів, де заглиблюється в історію храму та докладно розповідає про хід відновлювальних робіт (1613–1614 рр.) коштом київських міщан під наглядом бурмістра Созона Балики за проєктом його зятя, італійського архітектора Себастьяна Браччі.

Після укладення Берестейської унії 1596 р. і заснування унійної митрополичої кафедри в Києві Софійський собор перейшов під юрисдикцію унійного митрополита. Кирило Іванович згадує про це в літописі: «Того ж року [під 1609 р. у літописі. – М.Ф.] и Сѣя София црков остала *от* службы, не почали свещеники до ней со кресты ходити и службы Бжиеси *от*правовати прето, иж митрополит Ипатий приступил до костела рымского и казал был там свещеником киевским за себе Бга просити...». Це повідомлення, попри виразний антиунійний контекст, як видається, покликане підкреслити особливу сакральну роль соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці, яка в умовах втрати Софійського собору стає фактичним головним храмом міста. На думку дослідників, у 1613–1620 рр. церква Успіння Богородиці Пирогощії виконувала роль головного православного храму Києва, а після відновлення православної ієрархії Єрусалимським патріархом Феофаном у 1620–1633 рр. була кафедрою київських православних митрополитів.

Символічно, що Київський літопис починається звісткою про поставлення митрополита Іларіона на київську кафедру в Софійському соборі в 1051 р. Звернення до теми поставлення Іларіона є, ймовірно, відсилкою до Феофанових висвят 1620 р., очевидцем яких, вірогідно, був сам автор літопису. Таке повідомлення та подальші літописні сюжети про соборну церкву Успіння Богородиці Пирогощії можна розглядати як демонстрацію тяглості канонічної православної традиції попри втрату легального статусу православної ієрархії після Берестейської церковної унії.

Варто зауважити, що в літописі Кирила послідовно згадуються храми, присвячені Пресвятій Богородиці. Серед них реальні храми: соборна церква Успіння Богородиці Пирогощії (якій відведено центральне місце в тексті літопису як духовному центру Києва), Успенський собор Києво-Печерського монастиря, Успенський собор у Смоленську, Успенський собор у Володимирі-на-Клязьмі, а також символічна церква Різдва Пресвятої Богородиці, зведення якої літописець пов'язує з перемогою князя Костянтина Острозького над московським військом під Оршею 1514 р.

Показовим є застосування літописцем епітета «божественна» щодо київської Успенської церкви («сия бжтвенная црков была изнищена... *от* поганого цря перекопского Менди-Курия и *от* нечтивых его агарян»). Таке означення містить певні біблійні конотації, його вжито з метою створити відповідний контраст між святинею та «нечестивими агарянами». Подібні епітети застосовувалися щодо особливо шанованих і сакрально значущих храмів. Отже, літописець свідомо підкреслює виняткову духовну цінність церкви Успіння Пресвятої Богородиці як сакрального центру православного Києва.

Промовистим також є літописний сюжет про покарання злодія перед образом Пресвятої Богородиці, який хотів пограбувати один з храмів Печерського монастиря.

Все це свідчить про глибоку побожність Кирила та його відданість культу Пресвятої Богородиці, під заступництвом якої літописець убачає захист Києва від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Духовним центром міста постає відновлена «божественна» Успенська церква, яка перейняла цю функцію після переходу Софійського собору до уніатів. Літописець апелює до ідеї непорушного тривання церковної «старовини», і символом неперервності (церковної спадкоємності) є соборна церква Успіння Богородиці Пирогощії.

Зауважимо, що саме в оповіданні про історію та відбудову соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці Кирило Іванович двічі вживає словесну формулу «во Богоспасаємом граде Києве». Перед нами один з найбільш ранніх випадків застосування такого топосу. Це старий візантійський штамп, що правив за одну з метафоричних назв Константинополя – сакрального центру християнської імперії, яка перебуває під опікою Бога. Як зауважила Н. Яковенко, послідовно така словесна формула стала прикладатися до Києва, починаючи від окружного послання митрополита Йова Борецького (15 січня 1621 р.).

Що спричинило появу такої амбітної метафори в Київському літописі першої чверті XVII століття? Звернімо увагу на контекст використання цієї словесної формули. Вона зустрічається двічі в оповіданні про відбудову Успенської церкви. Оповідання «О поправе на старом фундаменте» відкривається молитовним зверненням до Бога та повідомленням про те, що відбудову храму розпочато «за фартунного панования наяснѣишого гсдря и великого короля нѣго Жигимонта, а за держание воеводства Киевского велможного его млсти пѣна Станислава Жолковского, а во отступлений митрополитов киевских вдовствующи митрополий Киевской, понеж они вси уклонишас во купе ко западу, мы ж оных мерзость возненавидѣвше, наслаждаемся пророческих словес: “От Сиона изыйде закон и слово Гдне из Єрслма, а не з Рима”». Вислів «От Сїона изыйде закон и слово Гдне из Єрслма, а не з Рима» є перифразом із Книги пророка Ісаї (Іс. 2:3): «От Сїона бо изыйдетъ законъ, и слово Гдѣ из Іерслима». У Святому Письмі ці слова вказують на те, що істинний Закон і Боже Слово мають своє джерело в Сіоні (Єрусалимі), який у християнській традиції сприймається як духовний осередок правдивої віри. В Київському літописі цей текст зазнає свідомої трансформації – до нього додається акцентоване уточнення «а не з Рима», що виразно підкреслює православну позицію автора щодо духовної першості Єрусалима (Сходу) над Римом (Заходом). З огляду на це, очевидним є виразний антиунійний підтекст цього літописного повідомлення.

Отже, літописне оповідання про відбудову Успенської церкви наповнене символами та прихованим змістом: місто Київ «всих обще живущих православных христиан прсных во вѣре» – осередок істинної віри – перебуває під опікою Бога («Богоспасаємий град») та заступництвом Божої Матері у протистоянні з ворогами-уніатами.

У цьому світлі зрозумілою стає фінальна частина оповідання: місто Київ є не лише сакральним центром, де забезпечені духовні права православної спільноти міщан, а також місцем, де забезпечено їхні політичні права та привілеї. Так, пишучи про те, що в «Богоспасаємом граде Києве» священники подільських церков служили по черзі в головному храмі – соборній церкві Успіння Богородиці Пирогощої, літописець підсумував, що за молитовне заступництво «всі православні християни» (тобто київські міщани) були звільнені від постойів та податків королем (Сигізмундом III Вазою) і київським воєводою (Станіславом Жолкевським): «а оны за тоє... тым были пожалованы, же во вшеляком покою на тот час мешкали от вшеляких подачок и от постоев так околичных, яко и от самого пѣна воеводы».

Таким чином, автор малює ідеалізовану картину спокою та добробуту щасливих мешканців «Богоспасенного града» Києва, гарантом якої є король і київ-

ський воєвода. Таке ідилічне бачення відображає також «прагматичні» сподівання Кирила Івановича, які він покладав на новопризначеного київського воєводу та, ймовірно, свого нового патрона, львівського каштеляна і польного коронного гетьмана Станіслава Жолкевського.

Maryna Filipovych,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7184-3203>,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Fellow,
Department of Codicology and Codicography,
Institute of Manuscript,
V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: marifil@ukr.net

The symbol of Kyiv as a "God-Saved City" in the Kyiv Chronicle of the first quarter of the 17th century

This study examines the interpretation of the verbal formula of Kyiv as a "God-protected city" by one of the authors of the Kyiv Chronicle of the first quarter of the 17th century — Kyrylo Ivanovych, the charter keeper of the Cathedral Church of the Dormition of the Most Holy Mother of God Pyrohoshcha. The context of using this ancient Byzantine topos in the narrative about the reconstruction of the Dormition Church and its connection to the anti-union polemics of that time is examined.

Keywords: Kyiv Chronicle of the first quarter of the 17th century, Kyrylo Ivanovych, symbol of the "God-Saved City" of Kyiv, Kyiv, Cathedral Church of the Dormition of the Mother of God Pyrohoshcha, burghers.

Чернухін Євген Костянтинович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4906-0787>,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник,
відділ джерелознавства,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: geikle@hotmail.com

Архів рабина Адольфа Сальвенді (1837–1914) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Фонд 455 містить рукописи другої половини XIX ст. з архіву рабина Адольфа Сальвенді. Його власноручні записи 1858–1867 рр., листування його дітей, а також інших осіб за період 1878–1888 рр., висвітлюють життя й побут родини Сальвенді й низку питань розвитку єврейських національних рухів. Тексти документів записані німецькою і французькою мовами, а також рукописним єврейським письмом.

Ключові слова: рабин Адольф Сальвенді, єврейський національний рух, рукописне єврейське письмо, листування.

Серед рукописів, складених мовами народів Західної і Центральної Європи, які зберігаються у фондах ІР НБУВ, визначаються окремі групи рукописів, пов'язані спільним походженням: переважно особою укладача або суспільної інституції, з якими вони афіліюються. Нечисельність або малозначущість таких груп зазвичай не сприяє створенню окремих особових фондів, але є винятки. Так, 532 од. зб. з числа нещодавно опрацьованих рукописів, складених іноземними мовами, дають підставу виокремити їх у якості особового фонду Адольфа Сальвенді – округового рабина у Дюркгаймі, активного діяча єврейського національного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У заснованому фонді 455 наразі описані: 1) копіарій приватного листування і особисті записи Адольфа Сальвенді 1858–1867 рр., на 101 арк., 2) 530 листів різних осіб до Феліції Сальвенді, його старшої доньки, і 3) бібліографія праць із гебраїстики, на 95 арк. Рукописи надійшли з фондів Державної історичної бібліотеки УРСР після 1952 р. за актом, підписаним Й. В. Шубинським. Тексти документів записані переважно німецькою мовою, але частина листів і записів укладалася івритом і французькою мовою. Рукою Адольфа Сальвенді складені всі записи в його копіарії 1858–1867 рр., 228 його власних листів 1878–1887 рр., а також листи до Феліції Сальвенді, написані ним від імені молодшої доньки/сестри Рози, складені до 1889 р. У часи складання копіарія Адольф Сальвенді навчався в університетах Бреслау (нині – Вроцлав) і Єни, і вже тоді активно листувався з рабинами, діячами єврейського національного руху, освітянами й науковцями, дотичними до справи відродження єврейської культури на основі давнього івritу і традиції. Кодекс містить уривки з його власних листів до різних осіб у містах Центральної та Східної Європи, в листах порушувалися питання організації єврейських громад і національної освіти, відродження мови й письма тощо. Близько половини текстів записано єврейським рукописним письмом, яке було цілком функціональним у листуванні певного прошарку єврейської спільноти.

Збірка приватних листів до Феліції Сальвенді була переплетена в один грубезний том у твердій чорній палітурці, але не систематизована за адресантами або ж принаймні за датами написання: на початку збірки опинилися «останні» листи – 1888 р., а внизу – «перші», від 1878 р. Наразі всі листи збірки обраховані й описані як окремі одиниці зберігання. Майже всі вони адресовані до Феліції Сальвенд. Близько половини всіх листів надсилав їй батько, значна кількість листів від мачухи Жанетти (49) і подруги Лусіль Вейль (55), менше листів від ще 25-ти осіб, серед них сестра Роза і брат Гуго, кузина Марта Мейер та ін. Лише один лист писала сама Феліція Сальвенді, звертаючись до родини Шварц у 1879 р. Усі кореспонденти, за винятком однієї особи, писали німецькою мовою. Французькою мовою складені листи Люсіль Вейль. Адольф Сальвенді писав німецькою, але з використанням окремих слів, записаних єврейським рукописним письмом, майже в кожному листі. Незначна частина листів Адольфа Сальвенді містить також розлогі тексти, записані єврейським рукописним письмом у якості додатку або продовження листів німецькою мовою. Загальні хронологічні межі представленого в збірці листування свідчать, що йдеться про період «усвідомленого» дівочтва Феліції, коли вона вже могла вільно читати й писати принаймні трьома мовами, і до часу її шлюбу й вірогідного переїзду до чоловіка Леопольда Гомбургера в Карлсруе. Майже всі листи адресовані до

Нойштадту (нині – Нове Место, Словачія), де Феліція проживала з батьками своєї матері Августи Мейер, яка померла у 1870 р. Не зважаючи на очевидну неповнолітність адресатки, її кореспонденти відповідали «по-дорослому» й цікаво з погляду реконструкції суспільних та особистісних стосунків у єврейських колах другої половини XIX ст. На першому місці за важливістю порушених у листах питань, очевидно, стоять теми, які формулював батько, листи якого мають педагогічно-енциклопедичний характер і спрямовані на виховання національно свідомої членкині єврейської громади. Простіше і на побутовому рівні писали мачуха Жаннетта й подруги Феліції в інших містах Європи. Здається, що всі кореспонденти Феліції мали пряму дотичність саме до єврейських громад. Подекуди це очевидно, оскільки йдеться про дочок або дружин відомих у єврейських колах осіб: рабинів, професорів, педагогів тощо. Окрім інформації для колективного портрету єврейських родин і громад Центральної Європи, листи містять важливі біографічні відомості щодо самого Адольфа Сальвенді, його рідних і дітей. Доступна нам у відкритих джерелах інформація про Адольфа Сальвенді доволі суперечлива й неповна, натомість листи містять безпосередні та актуальні в часі свідчення про дати народження його дітей, імена родичів, визначні події життя тощо.

Адольфу Сальвенді міг належати також рукопис із переліком літератури, необхідної для реалізації його завдань у царині відродження єврейської культури. Список складений каліграфічним неоготичним і подекуди стандартним європейським скорописом, назви окремих книжок записані єврейським квадратним письмом. Зазначені в списку праці визначають хронологічну межу записів – кінець XIX ст.

Yevhen Chernukhin,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4906-0787>,

Candidate of Philological Sciences,

Senior Research Associate,

Department of Source Study,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

e-mail: geikle@hotmail.com

Archives of Rabbi Adolf Salvendi (1837–1914) in the funds of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Fund 455 contains manuscripts from the second half of the 19th century from the archives of Rabbi Adolf Salvendi. His handwritten notes from 1858-1867, correspondence with his daughter Felicia, the letters of his children Rosa and Hugo, as well as other individuals from the period 1878-1888, shed light on everyday life of the Salvendi family and a number of issues related to the development of Jewish national movements. The texts of the documents are written in German and French, as well as in handwritten Hebrew.

Keywords: Rabbi Adolf Salvendi, Jewish national movement, handwritten Hebrew, correspondence.

Щерба Людмила Сергіївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2614-1648>,
молодша наукова співробітниця,
відділ фондів рукописної спадщини,
Інститут рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: ludmila_shcherba@me.com

Архівна спадщина Володимира Левковича Симиренка у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

На основі документів, що зберігаються в особовому фонді В. Л. Симиренка, подана інформація про життя та діяльність українського помолога і селекціонера плодових культур в Україні, одного із перших агроєкологів та розробників дослідницької справи методології сучасного садівництва.

Ключові слова: Інститут рукопису НБУВ, особовий архівний фонд, В. Л. Симиренко, садівництво України.

Симиренко Володимир Левкович (1891–1938) – український помолог і селекціонер плодових культур в Україні, один із перших агроєкологів та розробників дослідницької справи методології сучасного садівництва. Професор Київського політехнічного інституту, Уманського і Полтавського сільськогосподарських інститутів. Автор численних наукових, науково-популярних праць і статей з помології.

Син відомого українського вченого-помолога, селекціонера-плодовода Левка Платоновича Симиренка, Володимир Левкович разом з батьком створили світового рівня унікальну українську садівничу школу – в його розсадниках було близько 40 000 гібридів овочевих дерев і ягідних кущів. В. Симиренко поділяв з батьком моральні ідеали, поділив з ним і справу його життя. Тому й не дивно, що в 1920 р., після трагічної смерті батька, Володимир Левкович був призначений керівником націоналізованого батьківського розсадника (1921–1930 рр.). Вже наступного року на базі цього господарства, було засновано Мліївську садово-городню дослідну станцію та Центральний державний розсадник України. За ініціативою В. Л. Симиренка заснувалася мережа сортовипробувальних ділянок, опорних пунктів і зональних станцій на терені всього Радянського Союзу, які працювали за єдиною методикою.

Станції, отримуючи матеріал з розсадника Володимира Симиренка, розпочали швидкими темпами випробовувати, розмножувати та впроваджувати стандартизований асортимент плодових культур, рекомендований для різних ґрунтово-кліматичних зон. Вся інформація з цих станцій стікалася до В. Симиренка, якого з повним правом можна назвати родоначальником системи моніторингу в садівничій галузі. Все це слугувало визнанню України як центру помологічної науки.

Володимир Симиренко заклав підвалини наукового, виробничого та промислового вирощування плодових та ягідних культур. Все це відображено в його фундаментальних працях «Садовий розсадник» (1929), «Плодові асортименти» (1930) та ін. Продовженням діяльності вченого став організований ним в 1930 р. Всесоюзний науково-дослідний інститут плодового та ягідного господарства у Китаєві

(нині – Український науково-дослідний інститут садівництва). Під егідою вченого створено низку сортів плодових культур, які здобули визнання у всьому світі.

Мліївська садово-городня дослідна станція, а згодом і перший у країні Всесоюзний інститут південних плодових та ягідних культур стали головним методичним центром тогочасного Союзу з питань садівництва. Симиренківська наукова школа у 20–30-ті роки була єдиним осередком наукового спротиву більшовицькій профанації науки і поширенню в Україні «мічурінізації». Принциповий науковий диспут професора Володимира Симиренка з Іваном Мічурініним закінчився трагічно. Навесні 1938 р. В. Симиренко був втретє заарештований як ворога народу, і засуджений до розстрілу.

Влада репресувала не лише багатющу творчу спадщину двох великих українських вчених-садівників, батька і сина, але й викреслила з української історії всю славетну симиренківську родину. Місцем поховання Володимира Левковича вважається урочище Солянка у міській зоні Курська. Одразу після розстрілу із бібліотек було вилучено і знищено всі праці В. Симиренка, хоча він був реабілітований ще у 1957р.

Дружині і дітям Володимира Левковича вдалося врятуватися і втекти із радянського сталінського пекла. Після довгих випробувань вони знайшли свій дім у Канаді. Син Олексій (1931–1979), професор соціології в університеті штату Пенсільванія, донька Тетяна (1926–2001), політолог.

Всі свої роки Тетяна Симиренко-Торп ретельно і старанно розшукувала і збирала по зарубіжних архівах та книгозбірнях матеріали про діяльність батька та діда, листувалася з шанувальниками Симиренків в Україні. Вона стала не лише берегинею, а й літописцем Симиренківського роду.

Незначна частина архівного фонду В. Симиренка зберігається у фондах ІР НБУВ (ф. 358), який передала Тетяна Симиренко-Торп та Петро Вольвач, український вчений, садівник, агроєколог, історик, лауреат премій ім. Л. П. Симиренка НАН України. Особовий архівний фонд В. Л. Симиренка сформований з двох описів (2010 р. та 2024 р.). Серед документів – копія праці «Часткове сортознавство плодових рослин», зошити з копіями службових листів, написаних В. Симиренком у статусі керуючого бюро та Управління солдатських крамниць (1916–1917 рр.), лист Левка Плотоновича Симиренка (діда Володимира Симиренка) до Тараса Григоровича Шевченка у 1859 р., газетні вирізки з публікаціями біографічних даних В. Симиренка, листування Т. Симиренко-Торп, фотокопії садиби родини Симиренків у с. Млієві тощо.

Значна частина фонду родини Симиренків зберігається в Державному архіві Черкаської обл. (ф. 5799).

«Я вкрию садом увесь світ», – цим гаслом Володимир Левкович керувався упродовж всього свого життя. Будучи розбудовником національного садівництва та одним із перших агроєкологів, В.Симиренко назавжди вкарбував своє ім'я до переліку видатних діячів науки України.

Liudmyla Shcherba,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2614-1648>,

Junior Research Fellow,

Department of Manuscript Heritage,

Institute of Manuscripts,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: ludmila_shcherba@me.com

Archival heritage of Volodymyr Levkovych Symyrenko in the funds of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Based on documents preserved in the personal archive of V. L. Symyrenko, this article provides information about the life and activities of the Ukrainian pomologist and fruit crop breeder, one of the first agroecologists and developers of research methodology in modern horticulture in Ukraine.

Keywords: Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, personal archival fund, Volodymyr Levkovych Symyrenko, horticulture of Ukraine.

РОЗДІЛ 6

УКРАЇНЬСЬКА БІОГРАФІКА: ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ

Александрова Галина Андріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

докторка філологічних наук, старша наукова співробітниця,

провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: galekss@ukr.net

Форми біографічних репрезентацій у сучасній українській літературі

Розглянуто основні форми біографічних репрезентацій у сучасній літературі (твори про війну, історичних діячів і письменників). Акцентується на тому, що біографізм і достовірність у тексті поєднується з авторською вигадкою. Сучасні автори синтезують у своїх творах якості біографа, історика, політика, літературознавця, філософа, психолога, тому їх аналіз потребує залучення інтердисциплінарних підходів.

Ключові слова: біографія, роман, війна, історичний діяч, письменник, інтердисциплінарність.

Важливою ознакою сучасного літературного процесу є подолання застарілих традицій, відкритість і неупередженість у відтворенні біографій і відомих, і менше знаних історичних постатей, відхід від поверхового патріотизму, відвертої заангажованості до зображення звичайного, буденного життя людини в різних формах і виявах. Біографічний дискурс сучасної української літератури, що все більше інтегрується в загальноєвропейські культурні процеси, повсякчас перебуває в полі зору дослідників (праці І. Акіншиної, О. Галича, Г. Грегуль, І. Данильченко, О. Дацюка, О. Левицької, І. Савенко й ін.), але постійне зростання масиву цієї літератури потребує нових підходів до її осмислення.

Такі твори часто спираються і на життєвий досвід автора, і на біографічні джерела (спогади, листи, щоденники тощо), міцно пов'язані з культурою документу – майже кожен образ має біографічну основу, зберігає пам'ять про людину й добу, у якій вона жила. Письменник намагається переконати читача, що його твір – це реальна життєва історія, а не художній вимисел. Водночас поряд із справжніми героями й подіями є придумані, які підсилюють художню правду твору відповідно до задуму, а біографізм і достовірність поєднуються з авторською вигадкою. У сучасному біографічному творі на першому плані – духовний світ особистості, ставлення до інших людей; наголошується на ролі діалогу, комунікацій між людьми й культурами. Особлива увага приділяється свободі вибору, самостійним рішенням, які є внутрішніми причинами змін у житті.

Українська література, як і всі інші явища в нашій країні, зазнала відчутного впливу війни. Ця тема – одна з наріжних для всього письменства, зокрема й біографічної. Нині переважно виходять книжки-свідчення цивільних, які пережили окупа-

цію, або видання, у яких автори виражають свою реакцію на повномасштабну війну. Є книжки, видані родичами чи близькими загиблих – з їхньою творчістю чи спогадами про них (наприклад, М. Вітишин «Мій син – кіборг» (2022), Т. Матвіїв «Мої думки» (2022, 2023)). Окреме місце належить автобіографічним романам про російсько-українську війну (Н. Сильчук «Голос війни» (2024), де автор описує досвід перебування в бойовому підрозділі, що виконує завдання на гарячих напрямках фронту; О. Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» (2023), у якому основою твору стали скріншоти новин, які автор робив упродовж 13 місяців під початку повномасштабної війни, подавши «уламки» хроніки й зафіксувавши ключові точки нової дійсності й розлами свідомості.

Загалом література про війну – це не лише художній твір, це важливий еґо-документ чи історичне писання. Особливо важливо, коли автор воює й фіксує свої спостереження, емоції. Він може бути автором лише однієї книжки, але вона, написана по гарячих слідах, може стати важливим джерелом інформації для майбутніх письменників і не тільки для них. Зокрема роман В. Залужного «Моя війна» (2024) – це особиста розповідь генерала про шлях від хлопчика до Головнокомандувача Збройних сил України й водночас – це історія країни, яка прямує до війни: спершу ілюзорної, у можливість якої ніхто не вірив, а згодом – справжньої, глобальної, повномасштабної. Очевидиця подій і радниця Головнокомандувача зі стратегічних комунікацій Л. Долгоновська в книжці «Залізний генерал. Уроки людяності» (2024) описує не тільки знакові етапи в роботі Валерія Залужного під час повномасштабної війни, а й супроводжує біографічні факти важливими цитатами й коментарями наближених людей, унаслідок чого його постать показано багатовимірно. Ця книжка – нонфікшн, із якої читач дізнається про Валерія Залужного як особистість і професіонала-військового, отримує унікальні уроки лідерства, окрім того присутній тут і опис реальних ситуацій з початку повномасштабного вторгнення. О. Мокренчук у книжці «Герої моєї країни: Михайло Драпатий» (2023) використала прийом розповіді про минулі події з можливістю перемикає увагу на інші теми й історії. О. Чернінька в романі «Лемберг: мамцю, ну не плач» (2024) ділиться власним болючим досвідом про пошуки безвісти зниклого сина. У цих текстах, які розповідають про біографії реальних людей, дуже важливі непідробні, реальні емоції. Ідеться про різні досвіди проживання війни. Тому образи, зокрема військових, постають живими й справжніми, а не ідеалізованими.

Сучасні письменники намагаються переосмислити минуле, повернутися до історичних уроків, зробити з них висновки. Вони відтворюють людські драми й трагедії, кожен неповторну людську долю в такій формі, щоб це кореспондувало із досвідом сучасника. Після засилля масової літератури, постмодерних ігор із автором і читачем відбуваються протилежні процеси: зростає вартість живого досвіду конкретної людини. Часто історія моделюється крізь призму біографії людини, яка пережила численні випробування.

Історичні постаті діють у романах Т. Малярчук «Забуття» (В. Липинський), Н. Сняданко «Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма (Василь Вишиваний), А. Поважного «Кам'яний воїн» (Н. Махно), С. Процюка «Пан» (Є. Чикаленко), О. Ільченка «Місто з химерами» (В. Городецький), В. Даниленка «Капелюх Сікорського» (І. Сікорський) та ін. Поєднання документальних фактів і постмодерністських прийомів притаманне роману Ю. Андруховича «Коханці Юстиції». Авто-

біографічний характер мають романи цього ж автора «Таємниця», «Лексикон інтимних міст». Автор-біограф прагне максимально повно показати розвиток особистості, динаміку її зростання в історичному контексті його часу. Щоб створити живий портрет діяча, поряд з автобіографічними нотатками, щоденниковими записами, листами персонажа, спогадами про нього сучасників, автори широко цитують творчу спадщину героя.

Помітним явищем сучасного літературного процесу стали біографічні твори про письменників І. Власенко, В. Врублевської, Р. Горака, В. Єшкілева, Варвари Жукової, Й. Козленка, П. Кралюка, Є. Кужавської, М. Лаюка, Барбари Редінг (О. Пуніної), Р. Піхманця, М. Слабошпицького, Н. Сняданко, О. Саліпи, С. Процюка, Т. Сидоренко, П. Яценка й ін. Письменницька біографія стає сферою експериментування, до неї повсякчас зростає інтерес читача. Це спричинило появу нових форм біографічних репрезентацій, де насамперед акцентується на психологічних чинниках. Важливими для сучасного читача є знання про коло читання письменника; його уподобання – художні, естетичні, мистецькі; про контакти з літераторами свого часу тощо.

Сучасний письменник здебільшого не лише фіксує факти й події, а відкидає стереотипи побудови художньо-біографічного твору, часто пропонує фіктивний умовний життєпис, залучаючи в нього вигаданих персонажів, що змінюють акценти твору й водночас – біографію персонажа.

Отже, життєпис реальної людини постає в сучасній художній літературі як культурний простір, у якому перехрещуються біографічні, історичні, культурологічні, психологічні аспекти. Біографічні твори дають змогу витворити новий канон національної літератури, де вагомими є мілітарні, соціально-політичні й філософські проблеми; проблема ідентичності; антиколоніальна й постколоніальна, антиімперська тематика. Форми біографічних репрезентацій у художньому творі нині розглядаються на перетині різних наук, оскільки сучасні письменники часто поєднують у своїх творах якості біографа, історика, політика, літературознавця, філософа, психолога – тому аналіз біографічних творів потребує залучення інтердисциплінарних підходів.

Halyna Aleksandrova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

Doctor of Philological Sciences, Senior Research Associate,

Leading Research Fellow of Department of Theory

and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: galekss@ukr.net

Forms of Biographical Representations in Contemporary Ukrainian Literature

The main forms of biographical presentations in contemporary literature (works about war, historical figures, and writers) are considered. Emphasis is placed on the fact that biographical details and authenticity in the text are combined with the author's imagination. Contemporary

authors combine the qualities of a biographer, historian, politician, literary scholar, philosopher, and psychologist in their works, so their analysis requires interdisciplinary approaches.

Keywords: biography, novel, war, historical figure, writer, interdisciplinarity.

Бережок Євгенія Володимирівна,

завідувачка відділу краєзнавства «Одесика»,

Одеська національна наукова бібліотека,

Одеса, Україна

e-mail: eugenieberejok@gmail.com

Нові матеріали до біографії Федора Андрійовича Козубовського: керівництво Одеською державною науковою бібліотекою

Висвітлено малодосліджені сторінки біографії археолога й музеєзнавця Ф.А. Козубовського, зокрема, його діяльність у 1929–1932 рр. на посаді директора Одеської державної наукової бібліотеки (нині – Одеська національна наукова бібліотека). Спираючись на архівні матеріали, окреслено основні напрями його роботи в один із найскладніших періодів існування закладу – під час об'єднання трьох міських наукових бібліотек на тлі посилення ідеологічного тиску, «чисток» фондів і початку репресій.

Ключові слова: Федір Андрійович Козубовський, Одеська державна наукова бібліотека, Одеська національна наукова бібліотека, бібліотечна справа в Одесі, 1929–1932 рр.

Ім'я археолога й музеєзнавця Федора Андрійовича Козубовського (1895–1938 / 1942), репресованого в період Великого терору, навіть після реабілітації в 1959 р. залишалося поза увагою дослідників, і лише зі здобуттям незалежності України розпочалося поступове повернення його постаті до наукового дискурсу. Окремі аспекти біографії Федора Андрійовича висвітлено в працях Р. В. Маньковської, О. В. Юркової, В. В. Козюби, В. А. Колеснікової, С. В. Павленка й інших, де увага фокусувалася на доробку вченого в галузі історії й археології, однак його діяльність на посаді директора Одеської державної наукової бібліотеки (ОДНБ) у 1929–1932 рр. досі не була предметом спеціального вивчення. Метою дослідження є окреслення ключових напрямів роботи Ф. А. Козубовського на посту очільника найстарішої публічної бібліотеки України.

Перед тим, як отримати посаду директора книгозбірні, Федір Козубовський очолював Коростенський окружний музей (нині – Коростенський краєзнавчий музей), брав участь у археологічних і етнографічних дослідженнях, працював у складі Археологічної секції Волинського науково-дослідного музею під керівництвом С. С. Гамченка. Прагнучи наукового розвитку, він намагався влаштуватися на роботу в наукових центрах Києва, Харкова й Москви. У грудні 1929 р., за рішенням Укрнауки, його призначили директором Одеської державної публічної бібліотеки (ОДПБ).

На той час ОДПБ опинилась у кризовому стані. Посилення ідеологічного контролю дедалі відчутніше впливало на всі аспекти її діяльності: від формування фондів до внутрішньої організації роботи. Попередній директор І. С. Вугман, відомий фахівець у галузі бібліотекознавства, перетворив книгозбірню на одну з найбільших за обсягом фонду книгозбірень УРСР, забезпечив високий рівень бібліо-

графічної й наукової роботи. Утім, його спроби зберегти за бібліотекою статус наукового осередку та опір перетворенню установи на засіб суцільної політичної агітації викликали незадоволення з боку партійного керівництва. Це стало поштовхом до розгортання кампанії дискредитації Вугмана й спричинило напруження всередині колективу бібліотеки. Врешті-решт І. С. Вугмана було звільнено, а в бібліотеці розпочалася кампанія боротьби з так званою «вугманщиною» – безпартійними співробітниками й особами, визнаними «політично неблагонадійними». Майже рік бібліотека залишалася без постійного керівника. З огляду на ситуацію, що склалася, вибір керівництва Укрнауки на користь Ф. А. Козубовського – молодого науковця з управлінським досвідом, революційним минулим і партійним квитком – виглядав цілком закономірним.

Приступивши до своїх обов'язків та враховуючи настанови НКО, Ф. А. Козубовський намітив план подальшого розвитку бібліотеки, що охоплював кілька ключових напрямів: об'єднання з Українською державною бібліотекою ім. Т. Шевченка й Центральною науковою бібліотекою (колишня бібліотека Новоросійського університету), створення нової структури бібліотеки, яка включала відділи «Молдавіка», «Юдаїка» й абонементу, пересувні бібліотечні пункти, кабінет східних мов тощо; зміна методів роботи на всіх основних бібліотечних процесах книгозбірні; посилення українізації бібліотеки; удосконалення наукової й бібліографічної діяльності; обмеження доступу до «шкідливої» літератури й очищення кадрів.

Не маючи досвіду роботи в бібліотечній сфері, Ф. А. Козубовський активно взявся за нову для себе діяльність. Незважаючи на критику керівними органами свого попередника І. С. Вугмана, у багатьох напрямках він продовжив започатковані ним ініціативи. Зокрема зосередив увагу на поліпшенні матеріально-технічної бази бібліотеки: ремонт приміщень, облаштування додаткових місць для зберігання фондів. Федір Андрійович також намагався поживавити роботу «Товариства друзів бібліотеки», заснованого для підтримки бібліотеки у розв'язанні різноманітних проблем, однак зробити це повною мірою йому не вдалося. Водночас Козубовський поживавив роботу з опрацювання книжок, що надійшли в 1917–1922 рр., – так звані «резервні фонди». Для цього він створив окрему групу співробітників бібліотеки та домігся від Наркомосу фінансування цієї роботи.

Одним із найскладніших завдань, що постало перед Ф. А. Козубовським, було створення Одеської державної наукової бібліотеки (ОДНБ) шляхом об'єднання трьох установ: Української державної бібліотеки ім. Т. Шевченка, Центральної наукової бібліотеки й Одеської державної публічної бібліотеки. Директором новоствореної книгозбірні було призначено самого Федора Андрійовича, а його заступником – історика-медієвіста Й. Л. Вайнштейна. Після реорганізації були засновані підрозділи: поповнення (каталогізації), книгокористування, довідково-консультаційне бюро, картографії й періодики, марксизму-ленінізму, «Україніка», «Одесика», бібліографічний, Музей книги та рідкісних видань, абонемент, таємний, технічний. Задум Ф. А. Козубовського щодо формування кабінету східних мов і відділів «Молдавіка» і «Юдаїка» так і не вдалося втілити в життя. Об'єднання трьох провідних бібліотек міста вимагало значної організаційної роботи: упорядкування майна, книжкових фондів, каталогів і картотек, формування єдиного колективу. ОДНБ функціонувала як цілісна установа лише до 1934 р.: після утворення Одеського державного університету, за рішенням Наркомосу, бібліотеку колишнього Новоросійського університету було виокремлено й передано новоствореному закладу.

Ф. А. Козубовський надавав великого значення українізації бібліотеки. На його думку, саме відділ «Україніка» мав координувати популяризацію української культури: розробляти теми; укладати списки; спрямовувати читання; забезпечувати переклади й активне висвітлення під час екскурсій.

Для активізації соціокультурної діяльності Федір Андрійович пропонував використовувати засоби масової інформації, зокрема, радіо. Протягом трьох років співробітники бібліотеки раз на десять днів готували радіобюлетені – бібліографічні огляди літератури, присвячені актуальним темам, внутрішнім чи міжнародним подіям, ювілейним датам.

Як і попередні очільники бібліотеки, Ф. Козубовський прагнув зберегти за бібліотекою статус наукової установи, підтримував розвиток наукової й видавничої діяльності, пріоритетом у якій він вважав підготовку бібліографічних списків і покажчиків з марксизму-ленінізму, народного господарства, книгознавства тощо. З цією метою на початку 1931 р. створено редакційну колегію під керівництвом Ф. А. Козубовського і О. Л. Вайнштейна. Попри відмови у фінансуванні видавничої діяльності ОДНБ з боку Наркомосу, дирекції вдавалося друкувати частину наукових напрацювань своїх співробітників. При ОДНБ також працював відділ аспірантури з бібліотечної справи, що до цього був у складі Центральної наукової бібліотеки. Її випускниками стали С. Я. Боровой, О. Б. Варнеке, М. В. Рапопорт та ін.

Час, коли бібліотекою керував Федір Козубовський, припав на початок масштабного ідеологічного тиску, репресій 1930-х рр. та вилучення «небажаних» книг із фондів. У 1930 р., за розпорядженням Наркомосу, у бібліотеці організували таємний відділ, куди звозили заборонені видання з фондів книгозбірень Одеси й області. Серед постраждалих від репресій були й висококваліфіковані працівники бібліотеки: Е. Г. Оксман, Є. О. Загоровський, Б. М. Комаров та ін. Так звані «чистки апарату» призвели до кадрової кризи в бібліотеці через втрату досвідчених спеціалістів та їх заміщення не кваліфікованими працівниками. Для поліпшення ситуації Ф. А. Козубовський скористався досвідом своїх попередників та підтримав діяльність підготовчих курсів з бібліотечної справи для нових працівників.

Слід зазначити, що керівництво бібліотекою Ф. А. Козубовський успішно поєднував з науковою діяльністю. Він був членом археологічної секції Одеського наукового товариства при ВУАН, Одеської комісії краєзнавства при ВУАН, президії Одеського українського бібліографічного товариства, навчався в аспірантурі Одеського державного історико-археологічного музею під керівництвом відомого археолога М. Ф. Болтенка. Протягом 1930–1932 рр. Ф. А. Козубовський брав активну участь в археологічних експедиціях, зокрема, очолював Бозьку археологічну експедицію НКО УСРР. У серпні 1932 р. він отримав призначення в Київ на посаду т.в.о. наукового співробітника Всеукраїнського Археологічного Комітету при ВУАН і залишив пост директора ОДНБ.

Понад два роки бібліотека працювала під керівництвом Ф. А. Козубовського. Попри відсутність досвіду в бібліотечній сфері, він зумів втілити майже всі пункти реорганізаційного плану, сформованого на початку свого директорства. Цьому сприяло те, що Козубовський не відкидав напрацювання попередників, а прагнув творчо їх використовувати. Важливу роль відіграла й підтримка досвідчених фахівців: О. Л. Вайнштейна, О. М. Де-Рібаса, І. І. Погорілого й ін. Згодом він здобув повагу й авторитет серед колективу. Хоча спогадів бібліотекарів про нього не збереглося,

свідчення К. І. Галактіонова, колишнього колеги по Коростенському музею, який описував його як вимогливого, організованого, але справедливого керівника, підтверджуються архівними матеріалами Одеської національної наукової бібліотеки. Очолюючи ОДНБ, він приділяв значну увагу трудовій дисципліні, сумлінному виконанню обов'язків і захисту інтересів колективу й самої книгозбірні.

Evgeniya Berezhok,

Head of the Department of Local History "Odesyka",
Odesa National Scientific Library,
Odesa, Ukraine
e-mail: eugenieberezhok@gmail.com

New Materials for the Biography of Fedor Andriyovych Kozubovsky: Directorship at the Odesa State Scientific Library

The article highlights little-studied pages of the biography of archaeologist and museologist F. A. Kozubovsky, in particular his activities in 1929–1932 as director of the Odesa State Scientific Library (now the Odesa National Scientific Library). Based on archival materials, the main directions of his work in one of the most difficult periods of the institution's existence are outlined – during the unification of three city scientific libraries against the backdrop of increasing ideological pressure, "purges" of funds, and the beginning of repressions.

Keywords: Fedir Andriyovych Kozubovsky, Odesa State Scientific Library, Odesa National Scientific Library, 1929–1932.

Білоус Наталя Володимирівна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0009-5418-7265>,
кандидатка філологічних наук,
завідувачка філією «Музей Сержа Лифаря»
Музею історії міста Києва,
Київ, Україна
e-mail: bilous0712@gmail.com

З маловідомих фактів біографії Сержа Лифаря: подорож до Аргентини 1934 року

Серед архівних матеріалів колекції Сержа Лифаря, які зберігаються у фондах Музею історії міста Києва, вагомою частиною є его-документи. Спогади й листи, у яких ідеться про поїздку восени 1934 року до Південної Америки, у тому числі й до Аргентини (Буенос-Айрес, театр Колон), є цінними для реконструкції біографії видатного балетного танцівника, хореографа й балетмейстера періоду 30-х років ХХ ст. і створюють цілісну картину сприйняття глядачами й фахівцями того часу, а також його самопрезентацію.

Ключові слова: Серж Лифар, балет, біографія, колекція, Аргентина, театр Колон, Буенос-Айрес.

Робота видатного артиста балету, хореографа й балетмейстера, педагога в різних театрах і на різноманітних артистичних заходах, попри значну кількість матеріалу, досі не була темою окремих досліджень у вітчизняних (та й зарубіжних) дослідників.

Між тим, популярність і вплив Сержа Лифаря як запрошеного танцівника-прем'єра, хореографа, очільника гастролей балетної трупи Паризької опери (у тому числі й навколосвітніх турне), учасника численних подорожей і поїздок, а також його спілкування з артистами, політиками, церковними діячами, меценатами, широким колом поціновувачів танцювального мистецтва безперечно є актуальним явищем світової культури ХХ століття. «Для України надзвичайно важливими є конкретні свідчення історичної присутності у культурному просторі Європи і світу, яскравим прикладом чого є творчість Сергія (Сержа) Лифаря, яка у СРСР замовчувалася, а за кордоном ототожнювалася з Францією та, донедавна, з Росією» (Євген Бершеда. Лозанна–Київ: Повернення Сержа Лифаря. *Україна-Швейцарія: маловідомі сторінки історії та сучасність* (Берн–Київ, 2020, <https://surl.li/ioykgj>).

У цьому контексті цікавою й показовою є перша поїздка Сержа Лифаря до Південної Америки й, зокрема, до Аргентини в 1934 році, про яку він згадує в мемуарах, нотатках і листах. Крім того, важливим джерелом є також афіші й матеріали театру Колон у Буенос-Айресі, надані працівниками для дослідження. Інше джерело, що надає інформацію про подорож, – це архівна справа в СБУ (так звана «Справа артистів»), у якій зберігаються копії листа Сержа Лифаря до батька; копія портретного фото з його автографом «1934, В.А. (Буенос Айрес – Н.Б.)»; лист від балерини Ольги Спесивцевої від 21.08.1931 р. у Венецію (МІК НД-12788/1-2), надісланий із Буенос-Айреса, де вона в той час працювала в театрі Колон.

Про очікування візиту «надзвичайного танцівника Сержа Лифаря, провідної зірки Паризької опери» пише аргентинське видання «Sintonia» в лютому 1934 року із зазначенням, що Лифар прибуде до театру Колон у Буенос-Айресі з невеликою трупю (всього сім чоловік, яких згодом він відправить назад до Європи із Бразилії – його трупа не доїде до аргентинського театру). І що «його приєднання до балетної трупи театру “Колон” буде слухним. Це дало б йому змогу творити нові балети, використовуючи свої видатні танцювальні здібності, які одноголосно здобули схвалення усієї Північної півкулі». Вибір цієї країни й театру був зумовлений тим, що останній був одним із найвідоміших у світі (і зараз таким залишається), а балетна трупа цього театру, організована в 1925 році – найстаріша в Південній Америці. Крім того, до його приїзду там уже працювали знайомі хореографи – М. Фокін, Б. Ніжинська – і для Лифаря ця пропозиція була викликом і спробою показати себе на одній із найвідоміших і найпрестижніших сцен світу.

Окрім мистецького Лифар наголошує й на політичному моменті: «У ці роки Північна Америка мало втручалася у справи Південної Америки, і суперництво у впливі на політику і культуру Бразилії (як і Аргентини) відбувалося між Францією та Німеччиною. Звісно, останній було важко заперечувати першість близької латинської раси». Загальновідомо, що вплив і авторитет французької культури на аргентинську в 30-ті роки минулого століття був безперечний, а Буенос-Айрес називали «південноамериканським Парижем».

Поїздка відбулась у вересні–жовтні 1934 року. Лифар докладно описує, як подорожував великим кораблем «Аугустус» до Барселони, а потім – дев'ять діб – спочатку до Ріо-де-Жанейро через океан, а далі – літаком. «До Буенос-Айресу я поїхав на місяць керувати театром Колон (Колумб, Colon). Я прийняв цю запропоновану мені місію і мав деякі неприємності, втім, у тому ж театрі Колон я знав багато і хороших, і радісних хвилин.

Коли я прийшов до театру, мене у дуже лестних (лестошах) виразах представили усій балетній трупі, яка заради цього зібралася. Я одразу відчув і навіть почув (те, що не чула адміністрація – неголосні вигуки і зауваження звучали російською та польською мовами) опозицію: моєму приходу не дуже зраділи підозрілі (звісно, у танцювальному сенсі) росіяни і поляки, які захопили владу і перші місця у балеті». Він дуже критично відгукується про перших танцівниць, які, на його думку, захопили ці місця завдяки прихильності якихось впливових осіб і водночас «затираючи» молодих обдарованих танцівниць. Серед безперечно талановитих він називає Марію Руанову (Maria Ruanova), яка згодом стала етуаллю Монте-Карлівського балету. Це те, що залишилося в спогадах Лифаря. Також він пише про те, що аргентинська публіка зустрічає його виступи із захопленням (афіші від 29 вересня 1934 року засвідчують його спільні виступи з артистами аргентинського балету в постановках «Сільфіди», «Болеро»).

Зворотна мандрівка із Південної Америки до Європи теж не менш цікава, тому що до Європи він подорожував кораблем з представниками французького церковного «бомонду». Одночасно з гастрольми Сержа Лифаря 10–14 жовтня 1934 року в Буенос-Айресі відбувався (вперше в Південній Америці) тридцять другий Євхаристійний конгрес – це була важлива подія в житті католиків усього світу, у якій взяли участь понад 1 мільйон людей. Лифар згадує, що «на конгрес приїхали кардинал Пачеллі (у майбутньому, з 1939 по 1958 – папа римський Пій XII) і французький кардинал Верд'є, безліч представників французької церкви, на честь конгресу відбувалися великі урочистості. Конгрес закінчився одночасно з моїми гастрольми і ми пливли на тому самому кораблі «Paris» (з Буенос-Айреса до Ріо-де-Жанейро – *Н.Б.*), що і французькі католицькі делегати. На пристані одночасно зібралися два натовпи – віруючих католиків та <...> віруючих у танець! (газети оголосили про мій від'їзд із Буенос-Айреса). Оточений моїми друзями – артистами театру Колон, я забіг на пароплав і наказав відкоркувати шампанське і тут на очах шокованого високого духовенства почалася пиятика! Потім артисти зійшли на берег, я піднявся на палубу – кардинал Верд'є у цей час благословляв мовчазний натовп, який стояв на колінах....». Згодом, уже на кораблі «Massilia», танцівника познайомив із Верд'є французький посол Ларош. І оскільки кардинал був свідком того, з яким захопленням і ентузіазмом проводжали Лифаря аргентинські прихильники, багато чув про нього, то хотів переконатися, чи ця слава заслужена. І під час подорожі через океан, ведучи бесіди про мистецтво, співрозмовниками було вирішено влаштувати вечір танців з благодійницькою метою. Звісно, решта духівництва на кораблі не були від того щасливі, але вони не могли голосно висловлювати невдоволення при кардиналі. Оскільки окрім Лифаря на кораблі не було танцівників, то він змушений був виконувати свої балети «Чардаш» і «Фавн» на музику Дебюссі індивідуально.

Отже, комплекс документів, пов'язаний з поїздкою митця до Аргентини в 1934 році, є цінним джерелом для реконструкції біографії й для дослідження впливу Сержа Лифаря на артистичне життя Аргентини цього періоду. Можемо стверджувати, що він відчував і позиціонував себе впливовим танцівником і хореографом, який щедро ділиться власними враженнями й спостереженнями, а в подальшому ще відвідуватиме театр Колон і підтримуватиме зв'язки із аргентинськими артистами балету, політиками й культурними діячами. Свідченням його безпосереднього впливу на культурне життя й мистецькі процеси є той факт, що й нині

в цьому знаменитому закладі культури Лифар відзначений серед хореографів, чиї балети й досі виконуються на сцені театру.

Nataliia Bilous,
ORCID <https://orcid.org/0009-0009-5418-7265>,
Candidate of Philological Sciences,
Director at the Serge Lifar Museum
(a Branch of the Museum of Kyiv History),
Kyiv, Ukraine.
e-mail: bilous0712@gmail.com

From the Little-known Facts of Serge Lifar's Biography: a Trip to Argentina in 1934

Among the archival materials of Serge Lifar's collection, which are stored in the funds of the Museum of the History of the City of Kyiv, a significant part is his personal documents. Memoirs and letters describing his trip to South America in the fall of 1934, including Argentina (Buenos Aires, Colón Theater), are valuable for reconstructing the biography of this outstanding ballet dancer, choreographer, and ballet master of the 1930s and provide a complete picture of how he was perceived by audiences and experts of the time, as well as his self-presentation.

Keywords: Serge Lifar, ballet, biography, collection, Argentina, Colon theatre, Buenos Aires.

Буряк Лариса Іванівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,
докторка історичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця,
відділ теорії та методики біобібліографії,
Інститут біографічних досліджень,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: larysa.buryak@gmail.com

Жіночий (авто)біографічний наратив воєнного часу: перехрестя драматичного й героїчного

Біографіку воєнної дійсності, зокрема її жіночий (авто)біографічний сегмент, досліджено як перехрестя драматичного й героїчного в життєвих досвідах українських жінок. Обґрунтовано тезу про кардинальні зміни, що відбулись у сучасному жіночому (авто)біографічному наративі. Виокремлено та проаналізовано ключові ознаки, відмінності й основні тенденції, що маркують його як особливе явище й соціокультурний феномен зі змістовою неповторністю й розмаїтою жанровою палітрою.

Ключові слова: жіночий (авто)біографічний наратив, російсько-українська війна, Дарія Цимбалюк, Олеся Хромейчук, Вікторія Амеліна.

Сучасний жіночий (авто)біографічний наратив є одним із сегментів українського соціокультурного простору, що зазнав суттєвих змін на тлі воєнних подій останнього

часу. Які ключові ознаки, характерні відмінності й тенденції маркують його як особливе явище, як соціокультурний феномен у вимірі вітчизняної біографіки? Відповіді на ці питання потребують, передусім, необхідність окреслити загальну картину простору жіночої (авто)біографіки, його змістову неповторність і основні способи презентації наративів, що й стане предметом цього дослідження.

Головною особливістю сучасного простору жіночої (авто)біографіки є його кардинальна відмінність від того, яким він був на попередньому етапі, тобто, до початку російсько-української війни. Війна виявилася справжньою демаркаційною лінією, яка розділила цей сегмент соціогуманітаристики на довоєнний і сучасний. Тут поняття «сучасний» відраховується від 2014 року, коли почалася війна, що й досі триває, визначаючи наше сьогодення.

Отже, сучасний жіночий (авто)біографічний наратив трансформується, розширюється й урізноманітнюється одинадцятий рік поспіль. Війна одразу внесла кардинальні зміни до нього, вплинувши як на загальну структуру, так і на зміст. Вона стала помітною темою жіночої (авто)біографіки, починаючи з 2014 р., і перетворилася на провідну з початком повномасштабної агресії Росії проти України. З огляду на це, спадає на думку відомий вислів німецького драматурга Бертольда Брехта: «У темні часи – чи буде спів? Так, теж буде спів про темні часи».

Звертаючись до метафоричної мови Брехта, сучасний (авто)біографічний наратив постає тим самим «співом», який, уособлюючи собою перехрестя драматичного й героїчного, презентує пережиті жіночі досвіди воєнного лихоліття. Він являє собою надзвичайно широку палітру, відзначається різноманітністю й багатоголоссям, позбавляється маргінальності, виходить за межі вітчизняного дискурсу, природно вписується в глобальний контекст і стає його органічним елементом.

У глобальному вимірі рефлексій на війну звучить голос української художниці й дослідниці Дарії Цимбалюк, усталене життя якої було зруйновано війною, розпочатою в 2014 р. У наслідок війни Дарія Цимбалюк опинилась у Шотландії. Тут вона здобула ступінь доктора філософії в 2021 році в Університеті Сент-Ендрю. Обравши жанр епістолярію як одну із форм автобіографічної репрезентації, Дарія веде внутрішній діалог із собою й водночас зі своїми батьками у формі щемливо проникливого поетичного віртуального листа до них («Letterstomyparents», <https://surl.li/bbsvov>). Цей лист – синтез автобіографічної поетики й мистецької візуалізації водночас. Текст листа супроводжується зображеннями картин авторки, написаних під впливом побачених жахів і пережитих емоцій. У такий спосіб поєднано мистецтво слова й мистецтво живопису, синтез яких здатний безпощадно візуалізувати глибину особистої драми, максимально загострюючи пережитий досвід біженства, емоції за втраченим домом, розпач розриву з рідним містом й батьками, які були органічною, невід’ємною частиною світу, що залишився позаду.

Резонансною подією в сучасному просторі жіночих наративів стала автобіографічна рефлексія на російсько-українську війну Олесі Хромейчук – історикині, письменниці, директорки Українського інституту в Лондоні, яку називають «одним із найпотужніших публічних голосів України у Великій Британії» (<https://surl.li/dsnotq>). Ідеться про її книгу «Смерть солдата. Історія, розказана його сестрою», яка з’явилась англійською мовою (“The death of a soldier told by his sister”) у вересні 2022-го, а роком пізніше була перевидана українською.

Брат Олесі загинув на сході України в 2017 році. Тож книга стала відгуком на особисту драму, пережиту тоді, а опублікована вже на тлі повномасштабної агресії: «Я б воліла, щоб не довелося писати цю книжку, щоб не було теми для неї, щоб брат був живий, а не щоб мою книжку надрукували...» – такими словами авторка розпочинає свою історію (<https://surl.li/bgpbsn>).

Книга написана в жанрі особистої розповіді як унікальної жанрової форми, яка дає змогу з надзвичайною гостротою відтворити переживання втрати через загибель близької людини та передати широкий спектр глибинних емоцій травматичного автобіографічного досвіду. Водночас у цьому творі Олесі Хромейчук, попри його індивідуальний характер, прочитується відлуння безмежного болю й втрат, яких зазнали українці впродовж війни. Особиста пережита травма авторки набуває особливого звучання, символізуючи собою біль усієї України.

Письменниця Вікторія Амеліна загинула внаслідок ракетної атаки по Краматорську наприкінці 2023 року. Її посмертна книга «Дивлячись на жінок, що дивляться на війну: щоденник війни і правосуддя» (*Looking at Women, Looking at War: A War and Justice Diary*) стала справжнім суспільним тригером глобального масштабу. Вона увійшла до списку 40 найкращих видань 2025 року за версією BBC, була видана цього ж року в одному із найвідоміших видавництв Macmillan Publishers St. Martin's Press. Передмову до неї написала знаменита канадська письменниця, лауреатка міжнародних премій і одна з найвпливовіших феміністичних авторок сучасності Маргарет Етвуд.

В одній з анотацій до видання зазначається, що «ця книжка стане класикою» (<https://surl.cc/yhvxb>). В. Амеліна готувала книгу англійською мовою, адресуючи її, передусім, світовій громадськості, яка повинна була дізнатися про те, що відбувається в Україні. Книга розкриває погляд на жінок, що опинились у вирі війни й водночас відображає хаос і жорстокість війни очима жінок. Її зміст, як і жанровий вибір, зумовлені воєнними обставинами. Жанр цього автобіографічного наративу – документальне письмо, у якому поєдналися щоденникові записи, репортажні історії героїнь, звіти польових місій, інтерв'ю, есеї, історичні екскурси, поезія.

Всупереч трагічно перерваному життю, біографія письменниці стала органічним елементом її останньої книги, продовжуючи в такий спосіб життєву траєкторію авторки. Її голос звучить зі сторінок книги, а її образ, хоча й невидимий, неодмінно присутній на кожній з них. Сама письменниця зізнавалася: «Вочевидь, героїнею книжки є також і я сама, а ще – українські міста, містечка та села...» (<https://surl.lu/rbcpdj>).

Отже, жіночий (авто)біографічний наратив став одним із ключових маркерів, що репрезентують сьогоденні радикальні зміни у сфері біографіки, спричинені російсько-українською війною. Війна стала домінантою жіночих самоідентифікацій й саморепрезентацій, що зумовило формування специфічної жанрової палітри, здатної водночас відтворювати трагізм і героїку українського сьогодення, а також спроможність жінок чинити опір і долати екстремальні виклики. Репрезентуючи унікальні жіночі досвіди війни, (авто)біографічний наратив органічно інтегрується в сучасні глобальні дискурси, відзначається різноманітністю й багатоголоссям, відіграючи роль вагомого суспільного чинника у світовому контексті.

Larysa Buriak,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Leading Research Associate of Department of Theory
and Methodology of Biobibliography,
Institute of Biographical Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: larysa.buryak@gmail.com

Women's (Auto)biographical Narratives in Wartime: at the Crossroads of the Dramatic and the Heroic

This study examines the biographical representation of wartime reality, focusing specifically on its female (auto)biographical dimension, as a site where the dramatic intersects with the heroic in the lived experiences of Ukrainian women. It advances the argument that contemporary women's (auto)biographical narratives have undergone profound transformations in response to the ongoing conflict. The analysis identifies and interprets the key characteristics, distinctive features, and major trends that define these narratives as a unique socio-cultural phenomenon, marked by thematic originality and a rich diversity of genres.

Keywords: women's (auto)biographical narrative, Russian-Ukrainian war, Darya Tsymbaliuk, Olesya Khromeychuk, Victoria Amelina.

Вернік Юлія Вікторівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,
науковаспівробітницявідділуформуваннябіобібліографічних
інформаційнихресурсів,
Інститутбіографічнихдосліджень,
НаціональнабібліотекаУкраїниіменіВ. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: juliiavernik@gmail.com;

Вернік Олексій Леонідович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу формування біобібліографічних інформаційних
ресурсів,
Інститут біографічних досліджень,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: olex.vern@gmail.com

Штучний інтелект як інструмент модернізації Українського національного біографічного архіву

У тезах висвітлені перспективи застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) для модернізації й розвитку Українського національного біографічного архіву (УНБА). Проаналі-

зовано п'ять напрямів інтеграції ІІІ в УНБА: удосконалення програмного забезпечення; автоматизоване додавання й уточнення інформації про персоналії; визначення зв'язків між історичними постатями; формування узагальнених біографічних нарисів і візуалізацій; створення інтелектуального голосового консультанта. Зазначено, що використання сучасних ІІІ-технологій модернізує УНБА, підвищить якість роботи з біографічними даними.

Ключові слова: штучний інтелект, Український національний біографічний архів, бази даних, цифрова гуманітаристика.

Розвиток засобів штучного інтелекту (ІІІ) та його масове впровадження в професійну й повсякденну практику ставлять перед розробниками Українського національного біографічного архіву (УНБА) нові завдання. Вони пов'язані з питанням визначення й обґрунтування основних напрямків включення ІІІ. Спираючись на досвід провідних світових архівів і бібліотек, таких як Library of Congress (США), British Library (Велика Британія) чи Europeana (ЄС), відмітимо, що інтеграція ІІІ може відбуватися на різних етапах життєвого циклу інформаційних систем: від створення й наповнення до аналізу, поширення й популяризації контенту. Подібні напрацювання дозволять у перспективі істотно розширити функціональні можливості УНБА на різних рівнях його розробки й експлуатації.

Один з аспектів застосування ІІІ найбільш широко використовується в процесі додавання й коригування інформації про персоналії діячів української культури. Однак на сьогоднішній день стає зрозуміло, що таких аспектів значно більше. Враховуючи актуальні приклади використання інтелектуальних технологій у різних сферах діяльності, можна виокремити кілька ключових напрямів їх впровадження в УНБА:

Розробка й вдосконалення програмного забезпечення системи УНБА. Основною метою тут є, звісно, прискорення процесу розробки, покращення якості коду. Особливо це актуально в умовах недостатнього ресурсного забезпечення й перевантаження функцій управління проєктом, UX/UI-дизайну, кодування, тестування тощо. У поточних умовах розвитку мається на увазі, насамперед, інтеграція баз даних «Персоналії», «Джерела», «Іконографія».

Сучасні системи на зразок GitHub Copilot, ChatGPT Code Interpreter, Cursor, Tabnine можуть прискорювати інтеграцію окремих модулів і допомагати у вирішенні складних технічних задач. Зокрема для УНБА це оптимізація запитів до бази даних з урахуванням особливостей значних обсягів біографічної інформації й швидке прототипування нових функцій (наприклад, модулів візуалізації даних чи аналітики).

Додавання і уточнення інформації про історичну особу до бази даних системи. У даному аспекті розглядається декілька моментів. По-перше, це перевірка / співставлення дублів і осіб з однаковими прізвищами (наприклад, Коваль Олександр Іванович-кінорежисер і Коваль Олександр Іванович-скульптор). По-друге, це можливість обробки оцифрованого тексту через засоби оптичного розпізнавання (OCR), зокрема для некрологів чи газетних статей кінця ХІХ – початку ХХ ст. По-третє, генерація пропозицій щодо заповнення відсутньої інформації про ту чи іншу персоналію із вказівкою на джерела (наприклад, якщо вказана лише дата народження, система може автоматично запропонувати можливе місце народження, спираючись на джерела в бібліографічних базах).

Визначення зв'язків персоналії з іншими персоналіями з бази даних системи. Мається на увазі інтелектуальний аналіз можливих зв'язків особи з іншими історич-

ними особами, навчальними закладами, організаціями й установами, місцями, а також, визначення типу зв'язків: родинні, навчальні, професійні, інституційні й інше. І на підставі матеріалу будувати графи зв'язків з визначенням їх повноти.

В УНБА накопичена велика кількість даних, які можна візуалізувати у вигляді зв'язків. Наприклад, під час дослідження діяльності Миколи Лисенка можна виявити учнів і колег, інформація про яких уже є в базі. Інтелектуальна побудова графи цих зв'язків дала б змогу показати музичну школу Лисенка як центр культурного впливу, включно з географією цього впливу.

Висвітлення розширеної інформації про персоналію на основі даних з системи. Насамперед маєтись на увазі автогенерація нарисів з посиланням на конкретні дані з БД. Наприклад, в УНБА є записи про освіту, місця роботи, публікації й нагороди, але відсутній узагальнюючий текст. ІІІ може на основі цих фрагментів автоматично сформувати нарис, додавши хронологічну структуру й виноски на конкретні записи, сформувати часові шкали або географічні мапи життєдіяльності особи.

Створення «консультанта» бота ІІІ з голосовим керуванням у виконанні користувачьких запитів до системи. Даний напрям у останній рік набуває все більшого поширення. Основною функцією такого «консультанта» має стати зв'язок потреб користувача, сформульованих природною мовою із запитом мовою запитів бази даних системи. Тобто, переведення неструктурованих голосових запитів користувача українською мовою в структуровані в контексті системи запити SQL. Таким чином, бот має вести бесіду з користувачем, зокрема для уточнення прізвища персоналії, додавання фільтрів (наприклад, «покажіть всіх професорів Київського національного університету ХХ століття»), і після цього зробити наступний запит: «тепер покажіть лише тих, хто мав публікації у 1900–1910 роках» – бот може врахувати контекст, не формуючи запит з нуля, що значно підвищить зручність користування архівом).

На відміну від традиційного чат-бота, ІІІ-консультант УНБА здатен не лише реагувати на запити, а й ініціювати дії: пропонувати релевантні дані, підказувати напрямки пошуку, аналізувати пов'язані записи. Наприклад, після виконання запиту «Знайди всіх випускників Львівського університету, які працювали в галузі етнографії в 1990–2000 роках» ІІІ-консультант поверне список осіб із посиланням на джерела, а також запропонує побудувати мережу їхніх наукових контактів. Або сформує короткий нарис із фактів з БД, запропонує добірку портретів з підсистеми «Іконографія».

Отже, розвиток УНБА з урахуванням сучасних ІІІ-технологій лише сприятиме внутрішній модернізації системи та її інтеграції в глобальний науково-інформаційний простір. У перспективі оптимізація роботи архіву відкриває нові напрями для міждисциплінарних досліджень, посилює роль у сфері цифрової біографістики, забезпечує довготривалу актуальність архіву й сприяє розвитку нових підходів до репрезентації культурної спадщини України в цифрову добу.

Yuliia Vernik,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

Research Associate of Department of Formation of Biobibliographic
Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine
e-mail: juliiavernik@gmail.com;

Oleksii Vernik,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,
Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher of Associate,
Senior Researcher of Associate of Department of Formation of
Biobibliographic Information Resources,
Institute of Biographical Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: olex.vern@gmail.com

Artificial Intelligence as a Tool for the Modernization of the Ukrainian National Biographical Archive

The abstract examines the prospects of applying artificial intelligence (AI) technologies to the modernization and further development of the Ukrainian National Biographical Archive (UNBA). Five key areas of AI integration into UNBA are analyzed: enhancement of software solutions; automated addition and refinement of information about historical figures; identification of connections between personalities and institutions; generation of comprehensive biographical narratives and visualizations; creation of an intelligent voice-based assistant. It is noted that the use of modern AI technologies will contribute to the internal modernization of UNBA, increase the efficiency of working with biographical data.

Keywords: artificial intelligence; Ukrainian National Biographical Archive; databases; information systems; digital humanities.

Вірченко Тетяна Ігорівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7953-2285>,
докторка філологічних наук, професорка,
професорка кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства,
факультет української філології, культури і мистецтва,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна
e-mail: t.virchenko@kubg.edu.ua

Теоретична модель інтелектуальної біографії

У розвідці здійснена спроба запропонувати модель інтелектуальної біографії на основі здобутків у біографії за 2014–2025 роки. Реконструкцію здійснено, зважаючи на функцію, автора, постать, методи, предметне поле, структуру, реципієнта інтелектуальної біографії.

Ключові слова: інтелектуальна біографія, теоретична модель, реконструкція.

Відзначимо, що на сьогодні інтелектуальна біографія побутує як жанр (О. Харитоненко), вид інтелектуальної історії (І. Демуз), модель біографічного аналізу (В. Левченко), залежно від обраного дослідницького підходу.

Зважаючи на стан розвитку проблеми, вважаємо за доцільне в межах цієї розвідки визначити теоретичну модель жанру інтелектуальної біографії на матеріалі інтелектуальних біографій 2014–2025 років (Ю. Капарулін «Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878–1942 рр.)» (2014), Д. Сачко «Докія Гуменна: інтелектуальна біографія» (2018), У. Граб «Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повоєнних десятиліть» (2019), О. Баган, П. Іванишин «Василь Іванишин: інтелектуальна біографія» (2023), І. Чедолума «Дилеми українського Мефістофеля: інтелектуальна біографія Михайла Рудницького» (1889–1975) (2024), В. Ададурова «“Переставляючи слова у століттях”: інтелектуальна біографія Ілька Борщака» (2024) та інші).

Місію (функцію) інтелектуальної біографії найточніше сформульовано В. Андрєєвим унаслідок пошуку дефініції й окреслення відмінностей інтелектуальної й традиційної біографії в розвідці «“Інтелектуальна біографія” історика: експлікація поняття» (2011).

Пізнання ідентичності особистості й текстуалізація здобутої інформації – потужний інструмент збереження культурної пам’яті або розвінчання міфів. Так, наприклад, надзвичайно цінним є дослідження В. Ададурова про Ілька Борщака, адже в борщакознавстві існувала недобра тенденція максимально ідеалізувати або критикувати постать.

Автором інтелектуальної біографії є науковець, який може представляти різні наукові спеціальності (мистецтвознавство, історія, філологія, зокрема літературознавство), мати відмінний рівень досвідченості, але навряд чи це може й мусить позначатися на дотриманні методології дослідження. Разом із тим, зменшена часова дистанція з особою, обраною для дослідження, можливість контактувати з рідними або наявність родинного зв’язку матиме вплив на спосіб викладу матеріалу, адже набуття автором статусу очевидця подій сприяє тому, що слова набувають іншої ваги.

Базовими *методами* дослідження вчені обирають історико-порівняльний, проблемний, історико-генетичний і проблемно-хронологічний; домінантними науковими принципами – об’єктивність, багатогранність.

Процес дослідження, відповідно до поглядів В. Чишка, передбачає чотири стадії: емпіричну; реконструкцію життя, діяльності (в усіх напрямках!) й психічного складу особистості; реконструкцію світоглядних поглядів постаті, зокрема в професійній діяльності; увиразнення морально-етичних якостей. Усе це в комплексі сприятиме репрезентації особи в усіх гранях ідентичності.

Постать. Першочергово дослідники зосереджують увагу на тих постатях, щодо життя й діяльності яких варто ліквідувати «білі плями»; тих особистостях, які зазнали кардинальних світоглядних змін. Наприклад, Олександр Рябінін-Скляревський зазнав трансформацій національної ідентичності. Не менше уваги заслуговують ті, хто науковцями був вилучений із наукового дискурсу. Така доля, наприклад, спіткала музиколога Мирослава Антоновича, повернення ім’я якого стало можливим лише в незалежній Україні.

Предметне поле інтелектуальних біографій доволі широке: життєва історія носія ідей (постаті); історія ідей, значимих в історико-культурному розвитку; досвід комунікації героя інтелектуальної біографії з суспільством.

Зміст. Уявлення про зміст формується на основі формули, запропонованої Дональдом Вокером, згідно з якою інтелектуальна біографія передбачає сукупність анкетної біографії особистості й професійної, бібліографічної й ситуаційної біографії.

Аналіз *структури* інтелектуальних біографій дає право стверджувати існування двох моделей. Основна відмінність між ними – це принцип структурування розділів: він може бути або хронологічний, або за гранями діяльності. Відзначимо, що автори здебільшого послуговуються першим принципом. Разом із тим, Юрій Капарулін послідовно розмежував життя й діяльність Олександра Рябініна-Скляревського та його професійну біографію: діяльність як воєнного ученого і як дослідника історії України.

Реципієнт інтелектуальної біографії має бути, за Сереном К'єркегором, налаштованим на розуміння генези, сутності інтелектуальних ідей постаті, яка стала об'єктом дослідження. Будь-який інший класифікаційний поділ навряд чи є доречним. Автор інтелектуальної біографії також має пам'ятати, що сучасний читач потребує не лінійної, одновимірної оповіді, а соціокультурних, політичних та інтелектуальних контекстів.

Tetiana Virchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7953-2285>,

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Professor of Department of Ukrainian Literature,

Comparativistics and Grinchenko Studies,

Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Art,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: t.virchenko@kubg.edu.ua

A Theoretical Model of Intellectual Biography

The study attempts to propose a model of intellectual biography based on the achievements in biography for 2014–2025. The reconstruction is based on the function, author, figure, methods, subject field, structure, and recipient of intellectual biography.

Keywords: intellectual biography, theoretical model, reconstruction.

Гиріна Тетяна Сергіївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1587-8767>,

докторка наук із соціальних комунікацій, професорка,

завідувачка кафедри соціальних комунікацій, словесності та культури,

факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації,

Державний податковий університет,

Ірпінь, Україна

e-mail: hirinatetyana@gmail.com

Біографічні проєкти в епоху кліпової свідомості: техніки утримання уваги в аудіоформаті

Висвітлено особливості створення й поширення біографічних подкастів у контексті феномену кліпової свідомості. Окреслено й обґрунтовано найбільш ефективні техніки утримання

уваги слухачів: наративні прийоми; кліфхенгер; персоналізація контенту; інтерактивність; якісний звуковий дизайн і оптимальна тривалість епізодів. Наведено приклади біографічних подкаст-проектів з України, Польщі, США.

Ключові слова: біографічні подкасти, кліпова свідомість, аудіоформат, сторітелінг, медіакомунікації.

Сучасна культура характеризується явищем «кліпової свідомості» – фрагментованого, мозаїчного сприйняття інформації, що сформувалося під впливом прискореного потоку медіакліпів. Дослідники пов'язують появу цього феномену зі стрімким розвитком цифрових технологій і надлишком різноманітного контенту. Кліпове мислення проявляється в скороченні глибини уваги, уривчастості знань і поверховому перегляді матеріалів замість їхнього послідовного осмислення. Наприклад, надмірне споживання коротких відео (TikTok, Reels тощо) корелює зі зниженням самоконтролю й концентрації, а «залежність» від коротких відео ослаблює виконавчі функції уваги в мозку. Отже, «кліповість» стала нормою цифрової епохи – з її негативними рисами (роздробленість сприйняття, втрата аналітичності) та навіть певними адаптивними плюсами (захист від інформаційного перевантаження, здатність до багатозадачності).

Водночас практика показує, що попит на змістовні історії нікуди не зник – навпаки, в умовах інформаційної перенасиченості аудиторія цінує контент, який надає зв'язний сюжет і сенс. Біографії видатних особистостей якраз виконують цю функцію: через історії життя вони допомагають зрозуміти контекст епох, мотиви вчинків, навчитися на чужому досвіді. Медіатренди останніх років підтверджують інтерес до глибокого контенту: навіть молодша аудиторія подкастів прагне «занурення» в історії: тематичні блоки «суспільство і культура», «історія», «документалістика» набули популярності поряд із новинами.

Аудіоподкасти стали одним із провідних медіаформатів для біографій у цифрову еру. Цьому сприяють кілька чинників, серед яких: гнучкість прослуховування, інтимність і залученість аудіо, епізодичність і серіальність подкастів та ін. У цілому, подкасти переживають бум популярності, а їхня аудиторія на глобальному рівні щороку зростає на десятки відсотків.

Перенесення біографії в аудіоформат диктує низку труднощів, пов'язаних із розсіяною увагою сучасної публіки. Автори подкаст-біографій мають врахувати, що слухач, оточений кліповими стимулами, може швидко втратити інтерес без постійного утримання його уваги. Ключові виклики, які стоять перед авторами такого контенту, включають концентрацію сюжету, фрагментоване споживання, конкуренцію з коротким контентом, технічні й продакшн-завдання. Враховуючи перепони подібного плану, підкастерам-біографам доводиться освоювати не лише письменницьку майстерність, а й режисуру звуку, тому що їхній контент має бути конкурентним з іншими форматами й типами медіазмісту.

На основі аналізу практики успішних подкастів можна виділити низку прийомів, які допомагають подолати вказані виклики та втримати інтерес кліпово мислячої аудиторії:

сторітелінг і драматургія. Жива розповідь з елементами сюжету перетворює біографічні факти на захопливу історію. Використання діалогів, опис сцен з життя героя, відтворення конфліктів роблять подкаст схожим на аудіокнигу або радіоп'єсу;

cliffhanger (кліффгенгер). Закінчення епізоду на інтригуючому моменті – перевірний спосіб стимулювати слухача повернутися до наступної серії;

персоналізація й ефект присутності формують відчуття близького знайомства з героєм і самим сторітеллером. Емоційна залученість слухача зростає, якщо він відчуває особисту причетність, що підсилює інтимність аудіоформату;

інтерактивність аудиторії. Новітні тенденції подкастингу передбачають усе активнішу участь слухачів у створенні контенту. Ідеться про «соціальний подкастинг», коли аудиторія може впливати на випуски: ставити питання; пропонувати теми; брати участь в обговореннях на платформах; слухати подкасти наживо з можливістю фідбеку;

звуковий монтаж і дизайн. Звуки виконують роль «якорів» уваги: вони урізноманітнюють подачу, не дають слухачеві занудьгувати від монотонного голосу. Монтаж із вирізанням пауз, зайвого матеріалу підтримує динамічний темп оповіді. Дотримання оптимального темпу (не надто повільно, щоб не розсіяти увагу, але й не надто швидко, щоб було комфортно стежити за думкою) – важлива складова. Фактично, монтажер у подкасті виконує роль режисера ритму: варіюючи тривалість сцен, вставляючи перебивки, він формує свого роду аудіомонтаж кліпів всередині довшої розповіді;

короткі серії й міні-епізоди оптимально тривалістю 15–20 хв.

Професійним і змістовним прикладом цього є подкаст від Суспільного «Український культ» (Україна), у якому ведучі в розмовах з експертами досліджують знакові постаті української культури та їхній зв'язок із європейським і світовим контекстом. Кожен, приблизно годинний епізод, присвячений окремому діячу (наприклад, письменнику, журналісту й громадському діячу Іванові Франку, художниці Тетяні Яблонській, авангардистці Соні Делоне), чиє життя й творчість аналізуються захопливо й глибоко. Мета проєкту – відкрити слухачам багатство української культурної традиції через історії її видатних представників та зруйнувати міф про «провінційність» нашої культури.

«Podcast Biograficzny» (Польща) – авторський біографічний подкаст Якуба Германовича, що запрошує слухачів до «gawędy o ludziach niezwykłych» – розповідей про незвичайних людей. Кожен випуск хронометражем 30–60 хв. – це окрема біографія, часто маловідомої або забутої постаті. Наприклад, є епізоди про Євгенію Левицьку – піонерку фізичного виховання в Польщі, про князя Генрика XI П'яста, про маршала Жана-Батіста Бернадота. Ведучий захопливо переповідає життєвий шлях героїв, поєднуючи історичні факти з цікавими деталями й легендами. Подкаст належить до жанру історичного просвітництва в легкій формі й дозволяє відкрити для себе яскраві особистості різних епох. Слухати обидва проєкти можна на базових платформах і на Spotify, Apple Podcasts.

Проведений аналіз показує, що успішна медіастратегія в сфері біографій базується на поєднанні глибокого змісту з формою, дружньою до «кліпового» сприйняття. Ключові елементи такої стратегії включають сюжетність і емоційність, тобто, подачу біографії як захопливої історії з використанням драматургії, що захоплює увагу з першої хвилини й тримає через емоційні «гачки». Серіалізація й сегментація в контексті розбиття на епізоди або тематичні блоки, які легше спожити за один раз; застосування кліфхенгерів для підтримання інтересу між епізодами. Полісенсорність аудіо з точки зору активного використання можливостей звуку: музики, шумів,

різних голосів, що створюють багатошарове аудіовидовище і не дають слухачеві «відключитися». Інтерактивний і персональний підходи обумовлюють конструювання навколо подкасту спільноти, звертання до слухача як до співрозмовника, стимулювання зворотного зв'язку. Біографічний наратив у такій обгортці стає сумісним із кліповою культурою, оскільки він подає глибокі знання в розважально-динамізованій формі, що відповідає очікуванням нетерплячої аудиторії, не жертвуючи змістом. Важливо й те, що аудіоформат сам по собі певною мірою вирішує проблему уваги тому, що подкаст дозволяє поєднувати прослуховування з іншими справами, вписуючи біографічні історії в розклад сучасної людини.

Tetiana Hyrina,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1587-8767>,

Doctor of Science in Social Communications, Professor,

Head of the Department of Social Communications, Literature and Culture,

Faculty of Social and Humanities, Technologies, Sports and Rehabilitation,

State Tax University,

Irpin, Ukraine

e-mail: hirinatetyana@gmail.com

Biographical Projects in the Era of Clip Consciousness: Techniques for Maintaining Attention in Audio Format

The features of the creation and distribution of biographical podcasts in the context of the phenomenon of clip consciousness are highlighted. The most effective techniques for keeping listeners' attention are outlined and substantiated: narrative techniques, cliffhanger, content personalization, interactivity, high-quality sound design and optimal episode duration. Examples of biographical podcast projects from Ukraine, Poland and the USA are given.

Keywords: biographical podcasts, clip consciousness, audio format, storytelling, media communications.

Дядищева-Росовецька Юлія Борисівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4366-3587>,

кандидатка філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри стилістики та мовної комунікації,

Навчально-науковий інститут філології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

e-mail: dyadros@gmail.com;

Росовецький Станіслав Станіславович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5569-4765>,

доктор філософії у галузі філології (PhD),

незалежний дослідник,

Київ, Україна

e-mail: rosovss@hotmail.com

Постать С. К. Росовецького в осмисленні сучасників (до 80-річчя від дня народження науковця й письменника)

Розглянуто проблему всебічного висвітлення непересічної постаті видатного вченого й талановитого письменника в колективній монографії «Станіслав Росовецький: In memorem» (2023) – комплексному виданні, що має привернути увагу не лише літературознавців, фольклористів і мовознавців, а й фахівців з біографістики.

Ключові слова: Росовецький Станіслав Казимирович, in memorem, літературознавство, фольклористика, мовознавство, біографістика.

Сьогодні виповнилося б 80 років С. Росовецькому, професору Київського національного університету імені Тараса Шевченка, видатному вченому, талановитому письменнику, який три роки тому пішов у засвіти. 20–22 березня 2023 р. під егідою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, за сприяння й активної участі доктора філологічних наук, нині – члена-кореспондента НАН України, заступника директора з наукової роботи О. Бороня, було проведено Наукові читання до 55-річчя наукової діяльності покійного вченого, у яких взяли участь дослідники не тільки з Києва, а й з Полтави, Львова, Івано-Франківська, дистанційно приєдналися з Греції, Австрії, Швеції, Румунії, опосередковано – зі США. Матеріали читань лягли в основу колективної монографії «Станіслав Росовецький: In memorem» – видання, що містить не лише наукові дослідження, а й спогади, розповіді, які дозволяють скласти цілісне враження про цю непересічну особистість. У своїй цілокупності вони становлять безумовний інтерес з точки зору біографістики.

Представлені в монографії матеріали дають можливість уявити масштаб постаті науковця. Тематика розвідок відобразила широке коло філологічних проблем, над якими працював С. Росовецький – «давник», дослідник «Слова о полку Ігоревім», реконструктор билин, фольклорист, шевченкознавець, агіолог, компаративіст, прихильник застосування принципу інтертекстуальності, текстолог, прибічник застосування «точних» методів у дослідженні фольклору й літератури; йому належать влучні спостереження як із історичної лексикології й історії української літературної мови, так і з сучасної літератури. Також представлено в монографії розвідки з вивчення творчості С. Росовецького – прозаїка й драматурга. Тобто, колектив співавторів намагався створити комплексне дослідження, що за своєю спрямованістю відбивало б розмаїті інтереси вченого. Науковим редактором видання виступив О. Боронь.

Колективну монографію, що поєднує наукові дослідження зі спогадовою частиною, розпочинає глибока розгорнута стаття Р. Харчук «Колись хтось обов'язково напише: я є учнем Володимира Перетца, Олександра Назаревського і Станіслава Росовецького», у якій авторка опукло окреслила постать Росовецького, його життєвий шлях, підкресливши тяглість наукової традиції.

Розділ «Дослідження» розпочинає підрозділ «Постать науковця і митця в осмисленні сучасників». Тут подано розвідки, автори яких намагаються окреслити внесок С. Росовецького до різних галузей філології, а також проаналізувати творчість самобутнього літератора. В. Смілянська поділилася спогадами про тривалу співпрацю над «Шевченківською енциклопедією» з науковцем багатющою ерудиції, літературознавцем і фольклористом широкого профілю, автором численних шевченкознавчих праць. Н. Беляєва звернулася до висвітлення проблеми методології літературознавчих досліджень С. Росовецького, зазначивши, що це є надскладним

завданням, і що, перефразовуючи С. Росовецького, тут має йтися про «методологію методологій методологій». Дослідниця надзвичайно виважено й делікатно сформулювала свою мету: наблизитися якщо не до розв'язання такого надзавдання, то хоча б окреслити тезово концептуальні пошуки професора – що й вдалося їй блискуче здійснити в детальному дослідженні. У розвідці Н. Нагорної міститься спроба всебічного осмислення внеску яскравої постаті – авторитетного «давника», агіолога, «професійного міцного текстолога», відкривача давніх текстів, а також подано цінне змалювання новаторських форм роботи талановитого викладача зі студентами, його індивідуальні «бесіди-диспути», «розмови як мовленнєвий науковий жанр» тощо. М. Шаповал здійснила всебічний аналіз інтелектуального профілю письменника в біографічній драматургії С. Росовецького, що приваблює передусім спрямованістю до антропологічного виміру тексту. Також секретом успіху автора, вважає дослідниця, є багатство тематичних відтінків художньої обробки ним біографій видатних людей. Г. Мережинську привабила надзвичайно глибока проблема метадискурсу його творів. Ще одну розвідку дослідниця присвятила всеохопному вивченню шевченкіани С. Росовецького, увагу дослідниці привернули художні стратегії інтерпретації образу митця. М. Дмитренко присвятив свій докладний допис аналізу трактування С. Росовецьким малих жанрів фольклору – проблему жанрової класифікації покійний учений вважав найскладнішою у фольклористиці. М. Дмитренко полемізує з дослідником, висвітлює його бачення та висуває й обґрунтовує свою позицію. Л. Шевченко замислилася над інтелектуальними контурами тексту С. Росовецького, філолога-енциклопедиста. Увагу Д. Сизонова привернули особливості наукового стилю С. Росовецького, і передусім – лінгвістичні маркери. Застосовавши комплексний аналіз, у розвідці було здійснено вдалу спробу викристалізувати специфічні ознаки його власного стилю – ідіостилу науковця. Співавтори Ю. Дядищева-Росовецька і С. Росовецький-молодший зосередилися на проблемі сучасної рецепції лінгвістичної спадщини професора Росовецького – оригінального мислителя, полівекторної особистості.

Другий підрозділ колективної монографії присвячено рефлексіям щодо наукових студій професора С. Росовецького. О. Боронь замислюється, який переклад «Слова о полку Ігоревім» Шевченко мав на засланні? У своєму дослідженні він висуває вичерпні докази на користь спостереження С. Росовецького щодо перекладу Льва Мея. Р. Радишевський аналізує у фундаментальному дописі літературно-наукову критику як систему в осмисленні й інтерпретації Л. Білецького, одного з учасників Семінарію В. Перетца, діяльність якого завжди привертала увагу С. Росовецького. І. Заярна зацікавилася модифікаціями стародавніх інтермедіальних жанрів у поезії другої половини XX – початку XXI століття – до питання контамінації різних жанрових елементів і структур у жанровостильовому русі сучасної літератури, що корелює з розроблюваними С. Росовецьким підходами до осмислення світової літератури в її цілокупності. У своїй ґрунтовній розвідці «“Про загибель Доріату” Дж. Р. Р. Толкіна: проблеми текстології та реконструкції» М. Назаренко звертається до фантастики й текстології – сфер, співзвучних із зацікавленнями С. Росовецького-медієвіста, дослідника теоретичних проблем текстології, науковця, котрий на практиці застосовував її методи для аналізу текстів і при спробах реконструкції авторських і народних творів. Л. Кісельова вивчає семантику й символіку «диму» у творах поетів XIX–XX ст. С. Росовецький наполягав на синхроністичному вивченні літератури

й фольклору за умови аналізу результатів їх взаємодії в різні історичні періоди й на різних структурних рівнях – жанровому, образному, мотивно-тематичному, мовно-стилістичному. Це необхідно для розуміння логіки розвитку художньої думки й процесу розбудови національної концептосфери. До проблеми тлумачення С. Росовецьким і В. Смілянською образу-концепту «русалка» – одного з ключових персонажів шевченківської демонології, звернулася Н. Слухай при аналізі цього образу-концепту як культурного коду українства. Орієнтальний дискурс українського героїчного епосу привабив дослідників В. Балущка й Т. Шевчук на матеріалі думи «сокіл і соколя». Вони здійснили спробу «дешифрування» архаїчних «першоелементів» (за С. Росовецьким), які пов'язані з прадавнім міфо-епічним птахом індоіранської традиції – Гарудою–Ш'єною–Саєною–Сімургом, що мають субстратне походження. К. Рахно звернувся у своєму фундаментальному дослідженні до розгляду «Слова о полку Ігоревім» і українсько-польської книжності XV–XVIII ст. Це є подальшим розвитком спостережень С. Росовецького щодо відгомонів «Слова» й «Задонщини» в староукраїнській книжності та почасти старопольській літературі української тематики XV–XVIII ст. Зокрема гапакси й лексичні раритети поеми, на думку автора, є доказом автентичності «Слова». До царини наукових зацікавлень С. Росовецького належить детальна розвідка Ю. Писаренка, присвячена аналізу ймовірної мети й символічному осмисленню візиту Ігоря до Пирогощої – щодо розкриття історичної основи й символічного підтексту фіналу «Слова о полку Ігоревім». Це корелює зі студіями С. Росовецького щодо глибинного культурного контексту «Слова о полку Ігоревім» у його взаємозв'язках з українською фольклорною традицією. Цікаве дослідження А. Поцелуйка, присвячене вивченню індоєвропейських мілітарних релігійно-міфологічних кодів. Докладна розвідка О. Гуцуляка, у якій досліджується святий Миколай як «карпатський бог» і вивчаються витоки його міфологічного образу, певною мірою є продовженням студій С. Росовецького щодо запровадження до наукового дискурсу аналізу міфологічних ремінісценцій «українськості» Христа, Богородиці й християнських святих.

В окремому розділі «Із недрукованої та маловідомої наукової спадщини С. Росовецького» подано матеріали, виступи з шевченкознавства, медієвістики, статті, присвячені майбутньому літератури тощо.

Важливий біографічний матеріал зібрано в розділі спогадів про Росовецького-колегу, науковця, улюбленого викладача, наукового керівника, однокласника, друга. Завдяки ним складається цілісна картина про цю непересічну особистість. Спомини містять також цінні спостереження щодо його науково-організаційної й науково-методичної роботи, які не було зафіксовано в підручниках і статтях. Цей позитивний досвід був би втрачений, якби не розповіді колишніх його студентів і аспірантів. Наприклад, згадки про способи організації фольклористичної практики (Л. Дядечко, Н. Слухай, І. Головаха); про винахідливий прийом її звітності – певною кількістю зібраних «фольків» (умовних одиниць на позначення фольклорних текстів різних жанрів); про продуктивний засіб унаочнення для студентів процесу трансмісії у фольклорі (Л. Дядечко); про заохочення студентів до наукового пошуку й про факультативні семінари (С. Саломатін); про організацію видавничої справи (І. Заярна, П. Поберезкіна); про роботу з аспірантом над текстом дисертації (Л. Пономаренко); про наукову безкомпромісність (П. Поберезкіна) і т. д.

При здійсненні наукових студій важливо окреслити перспективу для подальших досліджень, як, наприклад, сам Станіслав Казимирович у монографії «Володимир Перетц: Біографія інтелектуала» (2023) наголошував на необхідності наукового перевидання українознавчого доробку В. Перетца, з повним науковим апаратом. Так низку перспектив сформулювали співавтори колективної монографії «Станіслав Росовецький: In memoriam». Т. Шевчук і В. Балущок висловили думку про корисність окремого видання за примітками С. Росовецького до «Історії української літератури» М. Грушевського. Н. Чамата наголосила на важливості другого видання, з виправленнями, «Шевченко. Сучасна біографія» (2020), а в приватній бесіді радила подбати про видання трьох тематичних збірників праць С. Росовецького: з фольклористики, присвячені проблемам інтертекстуальності, та його агіографічні студії.

У наступному розділі, – «Розповідь про себе», – для створення цілісного життєпису було подано поєднані фрагменти з інтерв'ю С. Росовецького, його виступів, публікацій тощо. За основу було взято вступні нотатки «Про себе коротко» з бібліографічного покажчика 2018 року.

Однією з важливих цілей біографіки є збирання та систематизація біобібліографічної інформації. У колективній монографії «Станіслав Росовецький: In memoriam» розділ «Бібліографія» містить список наукових праць С. Росовецького (402 позиції), окремо наведено перелік його вибраних художніх творів (що істотно поповнився останнім часом: див. буклет до 80-річчя митця, розташований на сайті «Бібліотека Росовецького»), подано основну літературу про вченого й письменника та його «Бібліографію бібліографій». Важливо, що тут не лише укладено бібліографію, а й подано покликання на відгуки про публікації автора й рецензії – усі знайдені на момент публікації. У виданні представлено науковий апарат: укладено іменний покажчик, наведено інформацію про авторів, подано список скорочень і зміст англійською мовою.

Видалося доречним додати після розділу зі спогадами вклейку з ключовими фотографіями, що відображають основні етапи життя С. Росовецького. Важливо наголосити, що крім друкованого видання створено й електронну версію, яку розміщено у вільному доступі на сайті Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, сайті «Бібліотека Росовецького» й ін. Варто зазначити, що на колективну монографію відгукнулася «Критика»: Ю. Бентя написала огляд у жовтневому числі за 2024 рік.

Отже, «Станіслав Росовецький: In memoriam» є вдалою спробою всебічно окреслити непересічну постать нашого сучасника, науковця й письменника. Сподіваємося, що його внесок до вітчизняної культури буде достойно оцінений.

Yuliia Dyadyshcheva-Rosovetska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4366-3587>,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of stylistics and language communication,

Educational and Scientific Institute of Philology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

e-mail: dyadros@gmail.com;

Stanislav Rosovetsky,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5569-4765>,
PhD, Doctor of Philosophy in Philology,
independent researcher,
Kyiv, Ukraine
e-mail: rosovss@hotmail.com

The Figure of S.K. Rosovetsky in the Perception of Contemporaries (on the 80th Anniversary of His Birth)

The conference abstract addresses the challenge of providing a comprehensive portrayal of the remarkable figure of Stanislav Rosovetsky – an outstanding scholar and gifted writer – in the collective monograph Stanislav Rosovetsky: In Memoriam (2023). This multifaceted publication is intended to draw the attention not only of literary critics, folklorists, and linguists, but also of researchers specialising in biographical studies.

Keywords: Rosovetsky Stanislav Kazymyrovych, in memoriam, literary studies, folklore studies, linguistics, biography studies.

Кіраль Сидір Степанович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу національної бібліографії,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: lingvodek@ukr.net;

Жовтобрюх Валентина Федорівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0953-3017>,
кандидатка філологічних наук, доцентка,
наукова співробітниця відділу національної бібліографії,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: zhovtobruhvalentina@gmail.com

Критична рецепція творів Лесі Українки в рецензіях її сучасників

Розглянуто питання критичної рецепції творів Лесі Українки в рецензіях її сучасників. З'ясовано роль первинної й вторинної рецепції в інтерпретації художніх творів. Висвітлено динаміку якісних змін у змісті рецептивних публікацій. Проаналізовано рецензії на твори Лесі Українки.

Ключові слова: Леся Українка, критична рецепція, рецензія, інтерпретація.

Одним із актуальних напрямів дослідження літературної спадщини Лесі Українки є аналіз критичних відгуків на її твори. Особливої уваги заслуговують рецензії фахівців, які були сучасниками поетеси, а тому перебували в контексті того ж самого суспільно-політичного й культурного життя, переживали ті ж самі виклики часу й шукали відповіді на питання, що їх ставила буремна епоха 1900–1917 років.

Термін «рецепція» стосовно художньої літератури в багатьох дефініціях містить як ключове поняття сприйняття (Л. Горболіс, Р. Гром'як, І. Нагай). Для сучасного літературознавчого аналізу художньої творчості плідним є розмежування (за Р. Гром'яком) первинної й вторинної літературної рецепції: якщо первинна рецепція виникає, коли читач безпосередньо сприймає текст, то вторинна літературна рецепція формується значною мірою під впливом і нашаруваннями літературної критики. Як первинна, так і вторинна художні рецепції є надзвичайно важливими для повноцінного наукового освоєння художнього доробку письменника. Первинна літературна рецепція зосереджується на інтерпретації художніх текстів, що несуть ідеї, суголосні з часом і запитамі й нагальними потребами читацької аудиторії. Ця особливість і визначає актуальність дослідження рецензій на твори Лесі Українки, написаних її сучасниками в період 1900–1917 років.

Відгуки й рецензії цього часу публікувалися в періодичних виданнях «Літературно-науковий вістник», «Киевская старина», «Українська хата», «Нова громада», «Книгарь» і подавали в собі перші, безпосередні враження критиків на появу нових творів їхньої сучасниці. Деякі відгуки подано без підпису або під криптонімами. Приміром, відгук 1900 року без підпису на літературно-критичну статтю письменниці «Малорусские писатели на Буковине» (допис 1902 року), опублікований під криптонімом В. на видання ліричних творів і поеми «Одержима»; відгук без підпису 1902 року на поему «Давня казка» й рецензія 1913 року на поему «Оргія». Ранні відгуки без авторства здебільшого фіксують сам факт появи нового твору чи видання або зосереджені на переказі фабули з обширним цитуванням.

Можна простежити динаміку якісних змін у змісті цих і подальших публікацій. Відгуки, опубліковані в перші роки ХХ століття, сповнені схвальних емоційних вражень, але фактично не містять аналітичного розгляду художнього твору (окремі елементи аналізу помітні лише в рецензії на поему «Оргія»). Це можна пояснити надзвичайно високою інтелектуальністю творів поетеси, їх світоглядною глибиною й художньою довершеністю, що вимагало від рецензентів відповідного рівня освіченості, розуміння авторського задуму та його втілення, спроможності досягнути все багатство внутрішнього світу й творчої уяви письменниці. Усвідомлюючи певний драматизм ситуації, дослідники відзначали відсутність гідної інтерпретації творів Лесі Українки в критиці першого десятиліття ХХ століття (М. Євшан, М. Шаповал, М. Зеров).

Однак у другому десятилітті, ще за життя поетеси, з'являються аналітичні праці критиків, цінність яких полягає в пошуках та знаходженні різних аспектів характеристики творів письменниці. Показовим є також прагнення розглянути її здобутки в системі літературного процесу, визначивши традиції й новаторство в обранні історичного тла, проблематики, палітри образів і форм.

Спроби такого аналізу бачимо передусім у критичній розвідці 1911 року, де М. Євшан подає глибокий аналіз драматургії Лесі Українки, розглядаючи цей жанр як найбільш органічний для її творчості. Відомий критик пояснює причини звернення літераторки до біблійних тем та історії античності й відзначає новаторство в царині поєднання форми й змісту. Саме М. Євшан помітив своєрідність літературного напрямку, у якому творила Леся Українка і який, на перший погляд, був відірваний від сучасного життя. Однак рецензент заперечує звужене розуміння реалізму як приземленості у виборі тем і відтворенні дійсності, орієнтації винятково

на життя нужденних і знедолених. Аналізуючи особливості змалювання дійсності у творах поетеси, він послідовно доводить реалістичність її манери, зважаючи передусім на загальнолюдський зміст проблематики й модерний характер духу її творів, попри певну екзотику зображуваних народів, територій і епох.

Виокремлюючи утвердження моральних цінностей, піднесення яких пронизує всі п'єси, автор відзначає велику виховну роль драматургії Лесі Українки. Роздуми рецензента, сповнені нових ідей, закладають основи для інтерпретації Лесиних п'єс у подальшому й напрямів їхнього переосмислення, забезпечуючи для майбутніх критиків наступний рівень вторинної рецепції в новому соціокультурному контексті.

Рецензію М. Шаповала 1911 року на драматичний етюд «Йоганна, жінка Хусова» можна вважати новаторською в історії лесеукраїнознавства, оскільки автор уперше проводить паралелі між відтвореним в етюді євангельським сюжетом і актуальними для людини початку XX століття проблемами прав і свободи особистості; становища жінки в суспільстві; вибору життєвого шляху; віри й самопожертви; протистояння християнських цінностей і бездуховності. Прагнучи розтлумачити досить непросту для розуміння концепцію поетеси, критик показує складний шлях героїні твору, розкриваючи мотиви її вчинків і змін у свідомості. У своїх поясненнях він повсякчас наголошує на аналогії між суспільними викликами епохи раннього християнства й сучасного життя. Водночас висвітлюючи закладену в текст поетесою ідею абсолютної переваги християнських чеснот, автор рецензії робить висновок про поверховість емансипації жінок у сучасному йому світі, яка обертається неволею за умов відсутності сильного духовного імпульсу. Таке потрактування згаданого драматичного етуду свідчить про появу нових підходів до аналізу саме драматичних творів Лесі Українки, що знайшло свій розвиток у подальших розвідках Л. Жванії, М. Зерова, М. Моклиці, П. Одарченка, Б. Якубського й інших дослідників.

Сучасницею Лесі Українки була й Л. Старицька-Черняхівська. Її перу належать два відгуки, де рецензентка, як і її попередники, шукає нові напрями аналізу творів поетки. У розвідці 1914 року авторка розглядає драму-феєрію «Лісова пісня» в контексті світової літератури й порівнює її з п'єсою Гауптмана «Утоплений дзвін», що має аналогічний сюжет. У рецепції Л. Старицької-Черняхівської вершинний твір Лесі Українки має безсумнівні переваги: естетичні (завдяки філігранній досконалості форми й гармонійному вплетенню образів з народної поезії) та ідейні (оскільки конфлікт драми досягає найвищого напруження, переростаючи в трагедію, а водночас – і піднесення нескореної, вільної, високої душі). Авторка поєднує аналіз твору з цитатами, що підтверджують її думки, і емоційними оцінками художніх здобутків поетеси в неповторному колориті її вірша. Так формується стиль літературної рецензії, що відбиває первинне, безпосереднє сприйняття драми-феєрії Лесі Українки в синтезі аналітичного й чуттєвого начал.

Інший відгук Л. Старицької-Черняхівської, що вийшов 1917 року, присвячено поемі «В катакомбах». Однак на початку своєї розвідки критикиня подає тезу, зміст якої нагадує висловлену думку М. Євшана на шість років раніше: про відрубність становища Лесі Українки в літературі через неспроможність суспільства вповні зрозуміти й оцінити її творчість. До такого висновку Л. Старицьку-Черняхівську спонукає прочитання поеми «У пущі», коротенький аналіз якої й подає рецензентка. Конфлікт твору навіює сумні думки про панування й схвалення в суспільстві винят-

ково практичного підходу до життя, байдужість і ворожість до духовного. Авторка відзначає автобіографічність поеми, утім поширює її зміст на багатьох українських літераторів, твори яких були вищими за потреби тогочасного суспільства. Далі рецензентка переходить до аналізу драматичної поеми «В катакомбах» без будь-яких пояснень, що говорить про близькість ідейного змісту обох творів. У рецепції Л. Старицької-Черняхівської драматизм поеми будується на протиставленні характерів тогочасних типів людей, що, сповідуючи покірність і поміркованість, прагнуть узгодити нову віру й свої буттєві потреби, і раба-неофіта, який прагне справжньої свободи й готовий до боротьби за волю.

Аналіз критичної рецепції творів Лесі Українки в рецензіях її сучасників відкриває нові перспективи дослідження естетичної концепції поетеси й напрямів розвитку літературної критики. З'ясування традицій і наступності в інтерпретації творчої спадщини письменниці є важливим чинником досягнення українського джерелознавства і геніальної постаті Лесі Українки.

Sydir Kiral,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>,

Doctor of Philological Sciences, Professor,

head of Department of National Bibliography,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: lingvo.dek@ukr.net;

Valentyna Zhovtobriukh,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0953-3017>,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Research Associate of Department of National Bibliography,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: zhovtobruhvalentina@gmail.com

Critical Reception of Lesya Ukrainka's Works in the Reviews of Her Contemporaries

The issue of critical reception of Lesya Ukrainka's works in the reviews of her contemporaries is considered. The role of primary and secondary reception in the interpretation of works of art is clarified. The dynamics of qualitative changes in the content of receptive publications is highlighted. Reviews of Lesya Ukrainka's work are analyzed.

Keywords: Lesya Ukrainka, critical reception, review, interpretation.

Комарянська Тетяна Вікторівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

молодша наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: tatvish01@gmail.com;

Котлярова Тетяна Володимирівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,
молодша наукова співробітниця,
відділ теорії та методики біобібліографії,
Інститут біографічних досліджень,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: kotliarova@nbuv.gov.ua

Герої України: «Велика українська енциклопедія» як потенційне джерело «Українського національного біографічного архіву»

Подано статистичні відомості щодо присвоєння звання Герой України; проаналізовано персоналії Героїв України – учасників російсько-української війни в електронній «Великій українській енциклопедії» з перспективною метою внесення даних до «Українського національного біографічного архіву».

Ключові слова: звання Герой України, російсько-українська війна, «Велика українська енциклопедія», «Український національний біографічний архів», персоналія.

Героями не народжуються... Герої серед нас... Герої не вмирають... В останні роки ці відомі фрази все частіше виринають з пам'яті, стають заголовками інформаційних повідомлень, темами громадських заходів. Герої – усі ті, хто в російсько-українській війні стоїть на захисті нашої Батьківщини або поклав своє життя заради її майбутнього. Декотрих з них визнано героями на державному рівні. Відповідно до статті 6 Закону України «Про державні нагороди України», найвища державна відзнака – звання Герой України – «присвоюється громадянам України за здійснення визначного героїського вчинку або визначного трудового досягнення» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#n34>). За героїський вчинок вручається орден «Золота Зірка», за визначні трудові досягнення – орден Держави.

Офіційного джерела, з якого можна було б отримати вичерпну інформацію про нагороджених званням Герой України, на жаль, не існує. Наразі актуальні й максимально повні відомості про Героїв України акумульовані у Вікіпедії: станом на 17 серпня 2025 р. оприлюднені укази Президента України щодо присвоєння звання 1149 особам; орден «Золота Зірка» отримали 877 осіб, орден Держави – 272 (https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_Героїв_України). Тобто, число нагороджених за героїський вчинок більш ніж втричі перевищує кількість тих, хто заслужив звання трудовими досягненнями. 595 осіб отримали звання посмертно. Україна вимушено стала країною Героїв. Статистика наочно свідчить про значне збільшення їх числа саме в період повномасштабної фази російсько-української війни: у 2022 р. званням Героя України й орденом «Золота Зірка» було нагороджено 196 осіб (89 – посмертно), у 2023 р. – 142 (101 – посмертно), у 2024 р. – 162 (109 – посмертно), за 7,5 місяців 2025 р. – 152 (91 – посмертно). Для порівняння: у 2014-му – у рік початку російсько-української війни – звання Героя України (з врученням ордену «Золота Зірка») було присвоєно 110 особам (107 – посмертно), і 99 з них – це учасники Революції гідності, а разом у всі попередні роки, від 1998-го до 2013-го, і впродовж 2015–2021 рр. – 115 особам (76 – посмертно).

Довідково-енциклопедичні електронні ресурси, зокрема онлайнова «Енциклопедія сучасної України», розміщують сторінки з біографіями Героїв України, але виокремленого тематичного розділу не мають. Натомість в електронній «Великій українській енциклопедії» (е-ВУЕ) створено окрему, постійно поповнювану рубрику «Герої України в російсько-українській війні», яку можна відкрити з головної сторінки вебсайту. На 15 серпня 2025 р. тут налічується 266 персоналій військових, нагороджених посмертно званням «Герой України», починаючи з тих, хто ще в 2014 р. став на захист Батьківщини ([https://vue.gov.ua/Категорія: Герої_російсько-української_війни](https://vue.gov.ua/Категорія:Герої_російсько-української_війни)). На основі цих онлайн-публікацій співробітниками Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» підготовлено три випуски збірника «Герої України. Російсько-українська війна» (керівник авторського колективу – доктор історичних наук, професор Алла Киридон). У 2023 р. вийшов перший збірник, який налічує 78 персоналій посмертно нагороджених захисників, у 2024 р. – другий випуск, у якому вміщено 38 персоналій, у 2025 р. – третій, де подано 70 персоналій. Автори проєкту зауважують, що вони поки не оприлюднюють «статті про Героїв України, які продовжують виконання бойових завдань, з метою безпеки та нерозголошення інформації в умовах теперішньої повномасштабної війни» (Киридон А. Формування пантеону українських героїв. *Герої України. Російсько-українська війна*. Вип. 1 / упоряд.: Н. Гаврилишина, А. Киридон. Київ : Держ. наук. установа «Енцикл. вид-во», 2023. С. 7).

Увесь матеріал, опублікований на сайті е-ВУЕ й у збірниках, структуровано за абеткою, стилістика викладення інформації персоналій відповідає енциклопедичному формату. Основна частина кожної статті побудована за такою схемою: 1) стисла довідка (прізвище, ім'я, по батькові, дати життя, місце народження, смерті, поховання, військове звання та ін. дефініції); 2) життєпис; 3) подвиг (виокремлено не в кожній персоналії); 4) нагороди; 5) меморіалізація / визнання; 6) джерела інформації (вебсайти органів влади й посадових осіб України, військових формувань і правоохоронних органів; офіційні сторінки Генерального штабу Збройних сил України, оперативних командувань, родів військ у соціальних мережах; сторінки інформаційних агентств і ЗМІ); 7) література. Більшість персоналій доповнено факультативними рубриками: «Цитата», де публікуються спогади про захисника його побратимів, рідних, колег у мирному житті, і «Додатково», у якій подається інформація про родину героя, його захоплення, побратимів, що загинули разом з ним, а також вміщуються медіафайли. Ці матеріали залучено з відкритих інтернет-ресурсів. Пошукова робота з виявлення інформації про Героїв триває, уточнюються відомості про деяких воїнів (наприклад, точна дата народження Манька Вадима Олександровича поки не встановлена – 1995?), нагромаджуються дані про інших захисників – Героїв України.

Біографічний матеріал, зібраний та упорядкований в е-ВУЕ може бути вагомим джерелом поповнення бази даних «Персоналії» «Українського національного біографічного архіву» (УНБА), основною метою якого є створення «фундаментального вітчизняного науково-інформаційного ресурсу, який інтегрував би вивірену інформацію про діячів України минулих часів і сьогодення» (Яценко О. М., Вернік О. Л., Вернік Ю. В. Український національний біографічний архів у системі вітчизняних електронних біографічних ресурсів. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2021. Вип. 22. С. 241). Структурованість інформації в статтях е-ВУЕ

сприятиме легкому опрацюванню матеріалу й чіткому внесенню даних до персональної сторінки Героя України в базі даних «Персоналії» УНБА.

Отже, електронна «Велика українська енциклопедія» завдяки розміщеному в ній достовірному, достатньо вичерпному і якісно організованому матеріалу є потенційним джерелом «Українського національного біографічного архіву», залучення якого слугуватиме вшануванню й увічненню пам'яті Героїв України, що під час російсько-української війни стали на захист держав – за вільну і незалежну Україну.

Tetiana Komarianska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

Junior Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: tatvish01@gmail.com;

Tetiana Kotliarova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

Junior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kotliarova@nbuv.gov.ua

Heroes of Ukraine: Great Ukrainian Encyclopedia as a Potential Source of Ukrainian National Biographical Archive

Statistical information on the conferment of the title Hero of Ukraine is presented; the personalities of the Heroes of Ukraine – participants in the Russian-Ukrainian war in the digital Great Ukrainian Encyclopedia are analyzed with the prospective purpose of entering data into the Ukrainian National Biographical Archive.

Keywords: title Hero of Ukraine, Russian-Ukrainian war, Great Ukrainian Encyclopedia, Ukrainian National Biographical Archive, person's profile.

Любовець Надія Іванівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

докторка історичних наук, старша наукова співробітниця,

завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: lyubovets@gmail.com

Сучасні цифрові ініціативи документування спогадів про російсько-українську війну як ресурс і новий формат репрезентації біографічного знання

Розглянуто сучасні цифрові ініціативи зі збору та збереження свідчень про російсько-українську війну. Акцентовано увагу на мемуарних наративах як ресурсі для біографічних

досліджень і соціальних функціях мемуарів. Проаналізовано нові формати репрезентації індивідуального досвіду в цифровому просторі та їхнє значення для розвитку української біографіки. Окремо досліджено державні й громадські цифрові ініціативи, їх жанрове розмаїття, тематику й авторський склад.

Ключові слова: мемуари, цифрові ініціативи, біографічне знання, біографіка, російсько-українська війна.

У сучасних умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України особливого значення набуває фіксація індивідуального досвіду. Однією з форм такої фіксації є мемуари – усні й письмові свідчення, які виступають не лише актом особистої рефлексії, а й важливим джерелом для гуманітарних досліджень, зокрема, у галузі біографіки. Мемуарні тексти відображають унікальний життєвий досвід окремої особистості та репрезентують її в контексті війни, сприяючи розширенню розуміння людини війни, її цінностей, вибору й моделей поведінки.

У цьому контексті особливо важливими є щонайменше три ключові соціальні функції мемуарів: *меморіальна* – збереження пам'яті про події війни, людей, які загинули, або справили визначальний вплив на автора; *комунікативна* – створення простору для діалогу між поколіннями, соціальними групами, військовими й цивільними, Україною і світом; *терапевтична* – подолання травматичного досвіду через фіксацію подій, емоцій, втрат; відновлення внутрішньої рівноваги в кризових умовах.

На сьогодні можемо говорити про два етапи розвитку мемуарного нарративу періоду російсько-української війни: з 2014-го й до сьогодні. Перший етап (від 2014 року до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року) охоплює переважно свідчення військовослужбовців, що представлені в класичних жанрах: щоденники, мемуари, фронтові нотатки, усноісторичні інтерв'ю. Тематично спогади цього періоду зосереджені на досвіді бойових дій на Донбасі, втратах, трансформації ідентичності. Ідеться як про індивідуальні спогади, так і про державні ініціативи зі збору й публікації таких матеріалів (про це більш детально див: <https://surli.cc/kprabw>). Прикладом є спогади Валерія Ананьєва (псевдонім Валерія Маркуса) – книга «Сліди на дорозі» (2018), а також збірки, підготовлені за участі Українського інституту національної пам'яті, зокрема, п'ятитомна серія «Усна історія російсько-української війни» (2015–2019). Особливу увагу привертає видання Валерія Ананьєва, яке вирізняється сучасними формами репрезентації: книга містить близько сотні QR-кодів, що забезпечують ефект присутності для читача через інтеграцію фото, відео реальних подій і артефактів із фронту, дозволяючи глибше зануритися в унікальний досвід автора.

Другий етап (з 24 лютого 2022 року до сьогодні) характеризується якісним розширенням кола авторів: свій досвід фіксують не лише військові, а й цивільні, діти, волонтери, медики, переселенці, діячі культури й інші. Значно збагатився й жанровий спектр спогадів: від листів, блогів, відеощоденників до поетичних форм, есеїв, фотонарисів, коміксів, малюнків. Видаються спогади в класичному друкованому форматі, зокрема, збірки: «Війна 2022. Щоденники. Свідчення. Есеї» (2022, упорядник Володимир Рафєєнко), де представлені фрагменти щоденників, есеї й вірші сучасних українських письменників (Сергія Жадана, Вікторії Амеліної, Софії Андрухович та інших); «Щоденник спогадів. Діти про війну» (2023, упорядниця Ірина Констатюк), що подає історії війни очима дітей і вчителів Попівської громади Конотопського району (Сумська область) з використанням прози, поезії й малюнків.

Однак наймасовішою, найунікальнішою й водночас найбільш популярною формою представлення спогадів стають цифрові проекти, які адекватно відповідають викликам часу. Саме цифрові ініціативи документування свідчень про російсько-українську війну формують і будуть формувати й надалі основу біографічного ресурсу. Цифрові платформи виступають ключовим інструментом збору, збереження й поширення мемуарного досвіду. Їхні переваги полягають в оперативності, відкритості, мультимедійності й широкому охопленні авторського кола. Вони забезпечують не лише швидке документування свідчень, а й доступність матеріалів для широкого кола читачів від науковців до пересічних користувачів, зацікавлених у розумінні особистого виміру війни. Водночас вони створюють унікальне середовище для потенційних авторів, де можна вільно ділитися власними історіями в зручному форматі: текстовому, аудіо, відео чи візуальному тощо, незалежно від місця перебування. Це сприяє формуванню відкритого, інтерактивного й живого архіву війни.

Використання новітніх технологічних і технічних рішень дозволяє створювати унікальний пласт джерел, які стануть у нагоді для різних галузей гуманітаристики. Зокрема для біографічних досліджень – як матеріал для реконструкції життєвих історій «людини війни»; для меморіальних студій (досліджень пам'яті) – у контексті формування, збереження й трансформації колективної пам'яті, осмислення війни через індивідуальні свідчення; для культурної антропології – з огляду на роль мемуарів у відображенні цінностей і світоглядів різних соціальних груп, для дослідження культурних практик воєнного періоду; для психології – як ресурс вивчення травматичного досвіду, механізмів адаптації, подолання втрат і психологічної підтримки тощо.

Приклади громадських ініціатив: багатомовний проєкт, розрахований на українського й іноземного читача: «Війна. Історії з України. Українці розповідають як вони живуть у війні. War. Stories from Ukraine» (ГО «Детектор медіа»; <https://surl.li/gxklnb>). Метою визначено збирання історій людей з України, які переживають війну: як тих, хто опинився під обстрілами, так і тих, хто змушений був залишити свої домівки та виїхав за кордон (<https://surl.li/mnzjrv>).

Ще одним показовим прикладом є проєкт ресурсу «Читомо»: «Ще один день: щоденники війни» (<https://surl.li/sblpog>), що присвячений феномену українських щоденників війни в сучасних форматах. У межах проєкту зібрано щоденникові свідчення, представлені в найрізноманітніших формах: від традиційних текстів до коміксів, ілюстрацій, поезії, зображень, створених за допомогою ШІ, дописів у соціальних мережах, малюнків і колажів у зошитах чи підручниках. На сьогодні нараховує онлайн-виставку з 34-ма щоденниками й серію аналітичних матеріалів про специфіку текстових і графічних щоденників, а також про те, як написання щоденника може стати терапевтичною практикою. Метою ініціативи є підтримка рефлексії українців над власним воєнним досвідом і утвердження щоденника як форми самовираження й терапевтичного інструменту (<https://surl.li/bwhtwi>).

Таким чином, у контексті повномасштабної війни спогади учасників і свідків набувають особливої ваги як джерела біографічного знання. Вони дозволяють документувати зміни в ідентичності, громадянській позиції, мотивації як окремих осіб, так і цілих спільнот; фіксують унікальний, емоційно забарвлений досвід життя в умовах війни, специфіку соціальних практик цього періоду, які часто залишаються

поза увагою офіційної історії. Мемуарні тексти постають не лише засобом осмислення індивідуальної долі, а й важливим інструментом пізнання самої епохи.

Фіксація особистих свідчень про російсько-українську війну, що триває з 2014 р., проходить у два етапи. Перший (2014–2022) переважно охоплює військових авторів і класичні жанри (щоденники, мемуари, інтерв'ю), які формують основу біографічного ресурсу війни. Другий етап (від 24 лютого 2022 р. й дотепер) відзначається суттєвим розширенням авторського кола й жанрової палітри, з активним використанням цифрових і друкованих форматів, що сприяє широкому залученню суспільства до збереження індивідуального досвіду війни та формуванню багатовимірного простору колективної пам'яті.

Цифрові ініціативи відкривають нові можливості для розвитку біографічного знання, забезпечуючи збереження досвіду й створення нових форматів його репрезентації. Вони є важливим ресурсом для біографіки, пам'язнавства, культурної антропології, соціології й психології в дослідженні війни як історичної, культурної й особистісної травми.

Мемуарні свідчення – це не лише документація війни, а й форма опору, солідарності й гуманності. Вони становлять цінний спадок сучасної України й виклик для науки щодо їх збереження, осмислення й інтеграції в академічний простір. Таким чином, мемуарні наративи виконують подвійну роль: особистісне висловлення й джерело для ширших біографічних, соціальних і культурних досліджень.

Використання новітніх технологій дозволяє створювати унікальний масив джерел, релевантних для різних гуманітарних дисциплін, зокрема, для фіксації життєвих історій, осмислення колективної пам'яті, аналізу культурних практик війни й вивчення психологічних аспектів травми і її подолання.

Цифрові платформи, як ключовий інструмент збору, збереження й поширення мемуарів, забезпечують оперативність, відкритість, мультимедійність і доступність для читачів і потенційних авторів.

Nadiia Liubovets,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

D.Sc. (History), Senior Research Associate,

Head of Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

e-mail: lyubovets@gmail.com

Contemporary Digital Initiatives for Documenting Memories of the Russian-Ukrainian War as a Resource and a New Format for Representing Biographical Knowledge

This article examines contemporary digital initiatives for collecting and preserving testimonies about the Russian-Ukrainian war. It focuses on memoir narratives as a resource for biographical research and the social functions of memoirs. It analyzes new formats for representing individual experiences in the digital space and their significance for the development of Ukrainian biographical studies. State and public digital initiatives, their genre diversity, themes, and authorship are examined separately.

Keywords: memoirs, digital initiatives, biographical knowledge, biographies, Russian-Ukrainian war.

Марченко Наталія Петрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: np_marchenko@ukr.net

Формування наукових підходів до історичного читання дітей і підлітків у бібліотечних працівників

Аналіз заходів із підвищення професійної компетенції бібліотечних працівників за 2022–2025 рр. засвідчив зростання запиту на знання з історії й культури України, а також потребу в опануванні новітньої методики розвитку емоційного інтелекту й критичного мислення дітей і підлітків засобами історичного читання. Доведено, що найвищу ефективність мають заходи, засновані на синергії досвіду працівників бібліотек, освітян, письменників і видавців, які працюють у галузі книги для дітей і юнацтва.

Ключові слова: історичне читання дітей, історичні книжки для дітей в Україні, підвищення професійної компетенції бібліотечних працівників, книговидання в Україні ХХІ ст.

В умовах війни підвищення професійної компетенції бібліотечних працівників України, котрі працюють із дітьми й підлітками, включають різноманітні оф- і онлайн тренінги, семінари, майстер-класи, курси підвищення кваліфікації й інші форми навчання, спрямовані на розвиток професійних знань, навичок і умінь, необхідних для успішного виконання їхніх обов'язків. Це не лише дає змогу бути в курсі сучасних тенденцій розвитку бібліотечної справи й надавати якісні послуги користувачам, а й сприяє психологічній стійкості, убезпечує від професійного «вигорання».

Серед найпопулярніших форм проведення заходів, які дають змогу залучити максимально широке коло учасників при гарантуванні високої безпечності участі кожного (що в умовах війни надважливо!) – вебінари й онлайн-курси.

Серед основних напрямків навчання бібліотечних працівників найвищою популярністю користуються ті, що спрямовані на: опанування нових технологій (зокрема підвищення кваліфікації у сфері інформаційних технологій) і розвиток навичок роботи з користувачами (зокрема інклюзивні практики). Водночас стрімко набирають популярності заходи, котрі дають змогу поглибити знання в галузі бібліотекознавства й бібліографії, розкривають нові підходи до організації бібліотечних фондів і сучасні тенденції в книговиданні й літературі для дітей і юнацтва в Україні.

Особливий запит в умовах війни сформувався на знання й навички щодо промоції історичного читання серед дітей, котре є важливим інструментом для їхнього всебічного розвитку та формування світогляду й водночас «м'якою технологією» консолідації суспільства загалом, можливістю налагодити конструктивні «діалог поколінь» і практику збереження історичної пам'яті.

Одним із найуспішніших методичних заходів для учасників освітньо-виховного процесу за 2022–2025 рр. став проєкт із промоції історичного читання «Історія через книги», реалізований Українською бібліотечною асоціацією в партнерстві з видавничо-

освітнім проектом «Портал» за підтримки Українського інституту книги. Цикл із 12 тематичних вебінарів, кожний із яких тривав п'ять годин щодня впродовж двох тижнів, завершив круглий стіл, який зібрав найцікавіший досвід та ідеї учасників. До навчання з власної ініціативи зголосилося понад 1400 бібліотечних працівників публічних, дитячих і шкільних бібліотек, а також низка освітян і активних батьків із усіх кінців України й різних куточків світу, де навколо ідеї збереження української ідентичності дітей сформувалися громади біженців і українська діаспора. Як наслідок утворилася віртуальна творча спільнота (як закрита група у на платформі Facebook «Історія через книги Порталу: спільнота для освітян, бібліотекарів і батьків» (<https://www.facebook.com/groups/1089808955899294>), де учасники вебінарів діляться досвідом і далі розвивають набуті в ході роботи навички.

Унікальність проекту полягає в продуманій синергії концептуального репертуару й інформаційного простору видавничо-освітнього проекту «Портал» і методики його розкриття як двоадресного, спрямованого як на читача-дитину, так і на дорослого поряд. Ця двоадресність, а також наголошення методів розвитку емоційного інтелекту й критичного мислення у дітей і підлітків у процесі читання історичної літератури були реалізовані шляхом залучення до проведення вебінарів освітянки-методистки (Марія Ліоненко) і науковиці-книгознавиці (Наталя Марченко), котрі щоразу розкривали перед слухачами як фактичний, доступний дітям різного віку, так і феноменальний, важливий дорослим, зміст і сенс кожного з 30-ти відібраних до розмови видань. Синергії заняттям додавала участь у кожному письменників – авторів книжок, які розглядалися (Ольга Купріян, Катерина Єгорушкіна, Олеся Мамчич, Галина Ткачук, Марина Павленко, Катерина Міхаліцина, Валентина Вздольська, Надійка Гербіш, Галина Глодзь, Світлана Богдан, Володимир Тиліщак). А також тематична організація циклу та взаємопов'язаність книжок і спеціально створених «Порталом» для полегшення формування системного сприйняття історії України юнню довідкових видань і ресурсів («навігатори», «часострічки» тощо). Прослухати заняття можна за покликанням: <https://surl.lu/wnnldd>; переглянути презентації й конспекти уроків, використані під час вебінарів – тут: <https://padlet.com/lionenkomariia/padlet-r2i4fzu7qqzh9d02>.

У підсумку учасники пересвідчилися, що історичне читання для дітей, найперше – залучення їх до осмислення історії, розуміння її зв'язку з сучасністю й формування власної ідентичності, а також навчилися фахово й на сучасних наукових засадах проводити відбір історичних видань для читання дітей різного віку; отримали навички для розкриття дітям історичного контексту прочитаного та відображення його зв'язку із сучасністю, нетравматично обговорювати з ними складні історичні теми; формувати емоційний інтелект і критичне мислення дітей і підлітків.

Аналіз досвіду учасників, яким вони ділилися в ході роботи, засвідчив, що історичне читання, зокрема біографічне, значно розширює знання дітей про світ, збагачує їхнє мовлення та покращує навички аналізу й критичного мислення, формує національну ідентичність, розвиває емпатію й надихає на досягнення власних цілей.

Nataliia Marchenko

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Senior Research of Associate Department

of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: np_marchenko@ukr.net

Formation of Scientific Approaches to Historical Reading by Children and Adolescents Among Librarian Staff

An analysis of measures to improve the professional competence of library workers for 2022–2025 showed an increase in the demand for knowledge of the history and culture of Ukraine, as well as the need to master the latest methods for developing emotional intelligence and critical thinking in children and adolescents through historical reading. It has been proven that the most effective measures are those based on the synergy of experience of library workers, educators, writers, and publishers working in the field of books for children and youth.

Keywords: historical reading by children, historical books for children in Ukraine, improving the professional competence of library workers, book publishing in Ukraine in the 21st century.

Міхно Олександр Петрович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник,
відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського,
Київ, Україна
e-mail: amihno@ukr.net

Бібліографічний апарат енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI століття)»: структура, цифрова доступність і аналітичний потенціал

Проаналізовано бібліографічний апарат енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» в контексті цифрової трансформації гуманітарного знання. Розкрито структуру, цифрову доступність джерел і аналітичний потенціал апарату як інструменту дослідження педагогічної спадщини.

Ключові слова: бібліографічний апарат, енциклопедичний словник, цифрова гуманітаристика, педагогічна спадщина, цифрова доступність, біографіка, педагогіка.

Постановка проблеми. Питання формування, структурування й функціонування бібліографічного апарату в сучасних енциклопедичних виданнях набуває особливого значення в умовах цифрової трансформації гуманітарного знання. Особливо актуально це в контексті біографічних ресурсів, які поєднують документування індивідуального внеску персоналій у розвиток науки з відображенням наукової рецепції цих постатей. У цьому аспекті об'єктом нашої уваги є бібліографічний компонент енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» – результат прикладного наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025 рр., керівник – академік НАПН України Лариса Березівська), здійсненого

Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В.О. Сухомлинського. Електронне видання словника оприлюднено в 2025 р.: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745951/>.

Виклад основних матеріалів дослідження. Значущою складовою енциклопедичного біографічного словника є бібліографічний апарат, що дає чітке уявлення про джерельну базу, на якій ґрунтувалася стаття про педагога, дає змогу читачеві розширити свої знання про персоналію, а також забезпечує джерельне підґрунтя для подальших історико-педагогічних студій. Загальна кількість бібліографічних описів у словнику становить 2425 позицій. Ці описи структурно поділяються на два типи:

описи праць, створених самими педагогами – 1294 позиції (53,4%); інтелектуальний доробок кожної персоналії, що фіксує її наукові, методичні й публіцистичні праці;

описи праць, присвячених педагогам – 1131 позиція (46,6%); цей блок відображає ступінь наукової рецепції й дослідницького інтересу до тієї чи іншої постаті в освітньо-гуманітарному просторі.

Такий структурний підхід забезпечує збалансоване охоплення як авторського доробку персоналій, так і рівня їх осмислення в історико-педагогічному дискурсі.

Цифрова доступність джерел – одна з головних характеристик сучасного бібліографічного апарату. З-поміж усіх бібліографічних записів 936 позицій (38,6% від загальної кількості) супроводжуються активними гіперпосиланнями на електронні повнотекстові версії джерел. Розглянемо розподіл цих посилань:

серед 1294 праць педагогів 213 (16,5%) мають електронні копії;

серед 1131 праці про педагогів 723 (63,9%) супроводжуються електронними гіперпосиланнями.

Такий розподіл свідчить про асиметрію цифрової доступності: значно вищий відсоток оцифрованих матеріалів стосується досліджень про педагогів, ніж їхніх власних праць. Цей факт відкриває важливі перспективи для подальшої цифрової гуманітаристики, зокрема щодо цифрового перевидання джерел, що належать самим педагогам, підвищення цифрової репрезентації педагогічної спадщини XIX–XX століть, створення відкритих повнотекстових баз даних на основі наявної бібліографії.

Зібрана бібліографія також виконує роль джерельного індикатора: вона дозволяє виявити персоналії, навколо яких зосереджено найбільше досліджень; простежити хронологічну динаміку наукового інтересу; ідентифікувати лакуни в історико-педагогічному знанні. У такий спосіб бібліографічний апарат перетворюється з допоміжного елементу на повноцінний об'єкт аналітики й інструмент для побудови інтегрованих моделей вивчення педагогічної спадщини. Проілюструємо цей аналітичний потенціал на прикладі: бібліографічний апарат словника містить 137 праць про педагогів, опублікованих у 2023–2025 роках, зокрема: 73 – за 2023, 45 – за 2024 і 19 – за 2025 рік. Це свідчення того, що енциклопедичний словник не є застиглою фіксацією минулого, а враховує найсвіжіші дослідження, що забезпечує його наукову актуальність.

Ще одним аспектом аналітичного потенціалу є різноманітність типів джерел: традиційні монографії, навчальні посібники, статті в наукових журналах, бібліографічні покажчики, а також мультимедійні матеріали – аудіо- й відеозаписи. Зокрема серед мультимедійних джерел – аудіо- й відеозаписи поезії Христини

Олексіївни Алчевської («В сьйві ранку золотого...»), Волинський національний університет імені Лесі Українки (<http://surl.li/odsxj>), відео про дитячого письменника Віктора Близнеця (Педагогічний музей України (<https://youtu.be/KPNGfRAoS2k>) і документальний фільм «Три таємниці Шумського» (Національна телекомпанія України, 2010 (<https://tinyurl.com/3zjpnxus>, <https://tinyurl.com/59y94x8u>, <https://tinyurl.com/mbm4axdp>)). Інтеграція традиційних і цифрових форматів підсилює функціональність бібліографічного апарату в умовах цифрової епохи.

Висновки. Отже, бібліографічний апарат енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» забезпечує збалансоване відображення авторського доробку педагогів і ступеня їх осмислення в науковому дискурсі, надаючи широку джерельну базу для подальших досліджень. Виявлена асиметрія цифрової доступності між оцифрованими працями педагогів і дослідженнями про них висвітлює актуальні виклики та відкриває перспективи для цифрового перевидання й репрезентації педагогічної спадщини. Бібліографічний апарат виконує функцію аналітичного індикатора, що дає змогу відстежувати динаміку наукового інтересу й визначати дослідницькі лакуни. Інтеграція традиційних і мультимедійних джерел значно розширює інформаційне поле, відповідаючи викликам цифрової епохи й підсилюючи функціональність бібліографічного апарату як інструменту сучасних гуманітарних практик.

Oleksandr Mikhno,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,

Head Researcher,

Department of Pedagogical Source Studies and Biographical Studies,

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: amihno@ukr.net

Structure, Digital Accessibility, and Analytical Potential of the Bibliographic Apparatus of the Encyclopedic Biographical Dictionary Pedagogues of Ukraine (Second Half of the 19th – Early 21st Century)

The bibliographic apparatus of the encyclopedic biographical dictionary "Pedagogues of Ukraine (second half of the 19th – early 21st century)" is analyzed in the context of the digital transformation of humanities knowledge. The structure, digital accessibility of sources, and the analytical potential of the apparatus as a tool for studying pedagogical heritage are revealed.

Keywords: bibliographic apparatus, encyclopedic dictionary, digital humanities, pedagogical heritage, digital accessibility, biography, pedagogy.

Патик Вікторія Василівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця відділу теорії і методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: victoriia@ukr.net

Оцифровування як інструмент збереження архівної спадщини

Розглянуто питання оцифровування архівних документів. Відзначено значення збереження й захисту документальних джерел. Акцентовано на важливості забезпечення доступності й зручності користування архівною спадщиною.

Ключові слова: оцифровування, Державна архівна служба України, архіви, джерела, архівні документи.

Пріоритетними питаннями були й залишаються сьогодні збереження й захист архівної спадщини, забезпечення доступу користувачів до архівної інформації, розширення загальнодоступності архівних інформаційних ресурсів. В Україні спостерігається значний прогрес в оцифровуванні архівних документів, оскільки це є дієвим інструментом для розширення доступу до них. Після початку широкомасштабної російської агресії на території України збереження, оцифровування, онлайн-доступність архівних джерел набуває особливо вагомого значення.

Важливим кроком у цьому напрямку було затвердження Наказом Державної архівної служби України «Програми оцифрування архівних інформаційних ресурсів на 2022–2025 роки» (№ 165, від 29.12.2021), яка передбачала надати у вільний доступ у цифровому форматі майже 34 млн. файлів, з них майже 1 млн. 300 тис. – це документи особового походження.

Однак після того, як було розпочато роботу, ми бачимо (Наказ «Про внесення змін до Програми оцифрування архівних інформаційних ресурсів на 2022–2025 роки» (від 12.03.2025 № 39-НОД), що станом на 2025 р. прогнозована загальна кількість налічує більше ніж 80 млн. файлів, а документів особового походження – майже 1 млн. 500 тис. Це свідчить про прискорення темпів оцифровування документів. Дана програма успішно реалізовується завдяки широкомасштабній роботі мережі архівних установ, а щомісяця на сайті Державної архівної служби України оприлюднюється інформація про виконану роботу з оцифровування документів Національного архівного фонду.

Для формування цифрового фонду були розроблені методичні рекомендації «Доступ до цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду» (Київ, 2022), у яких подано загальні положення про організацію цифрового фонду користування, представлено процес його створення та надання доступу до нього. «Практичний посібник з оцифровування архівної спадщини на паперовому носії в надзвичайних ситуаціях» (2023) був створений з метою допомогти українським архівістам корисними порадами й рекомендаціями в створенні цифрових копій і їх зберіганні. Як зазначає голова Державної архівної служби України А. В. Хромов, «система державних архівів України демонструє світове лідерство за швидкістю оцифрування навіть в умовах війни».

Меморандум про співробітництво між Державною архівною службою України й корпорацією FamilySearch International (США) (2 червня 2020 р.) сприяє оцифруванню генеалогічних документів. Близько 30 архівів мають угоди про співробітництво з корпорацією.

Зручність користування й доступність для користувачів, захист оригінальних документів від пошкодження, полегшення пошуку необхідної інформації – як результат оцифрування. Окрім того, це дає можливість презентувати унікальні й особливо цінні документи для широкого загалу. Наприклад, серед останніх пред-

ставлених оцифрованих унікальних документів можна назвати Грамоту короля Сигізмунда I (26 січня 1526 р.), яка є частиною документальної Колекції грамот на пергаменті, і зберігається в Центральному державному архіві України (Львів); Декрет австрійської імператриці Марії-Терези про призначення Мануїла Ольшавського мукачівським єпископом (12 березня 1743 р.) – у фондах Державного архіву Закарпатської області.

Отже, першочергові завдання, які особливо важливі під час збройної агресії Російської Федерації проти України, – це формування й забезпечення збереженості Національного архівного фонду; відкритий доступ до національної архівної спадщини; оцифровування архівних матеріалів; забезпечення збільшення обсягів оцифрованих документів Національного архівного фонду й зростання цифрового фонду користування, а також створення й наповнення електронних інформаційних ресурсів.

Viktoriia Patyk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Senior Research Associate of Department of Theory

and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: victoriia@ukr.net

Digitization as a Tool for Preserving Archival Heritage

The issue of digitizing archival documents is considered. The importance of preserving and protecting documentary sources is noted. Attention is drawn to the importance of ensuring the accessibility and ease of use of archival heritage.

Keywords: digitization, State Archival Service of Ukraine, archives, sources, archival documents.

Плющик Оксана Валентинівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

кандидатка філологічних наук, доцентка,

старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: o.pliushchyk@gmail.com

Біографічний контекст наративів про собак у період російсько-української війни

У розвідці намічено шляхи й напрямки досліджень біографії тварин, зокрема, собак та їх взаємодію з людиною. Висловлюється думка, що людина, яка безпосередньо здатна вплинути на собаку (навчання й дресура, догляд і виховання), фактично й формує її біографію. Маючи різні джерела (інтернет-ресурси, друковані видання, громадські й державні ініціативи тощо), людина стає потенційним біографом тварини, а подібні наративи стають невід'ємною частиною біографії країни.

Ключові слова: біографія тварини, собака і людина, біограф тварини, нагородження собак, російсько-української війна.

Міждисциплінарна наука як антропозоологія (вивчення взаємозв'язків між людиною й твариною (anthrozoology)) досліджує, зокрема, безпосередній вплив тварин на культуру, суспільство, економіку й світогляд людини в різні історичні періоди й у різних культурах. Тварини представлені в міфах, релігії, фольклорі, мистецтві, літературі; популярна їхня залученість до служби людині, терапевтична роль тощо.

Досліджуючи власне біографіку, що насамперед передбачає вивчення біографії людини, часто зустрічаються й наративи про тварин, а продовження історій і оповідей про них фактично є сходиною до розгортання їхніх біографії. Варто зазначити, що ставлення суспільств і культур багатьох європейських країн до тварин, їхнього благополуччя, досліджень взаємодії з людиною й безпосередньої «вписуваності» в її життя стає тією відправною точкою, що сприяє розвитку відповідних напрямків освіти, навчання (особливо в міждисциплінарних спрямуваннях), різноманітним дослідженням тощо.

Під час війни в Україні постраждали й страждають не тільки люди, а й тварини, зокрема, домашні: вони також залишаються без домівок, сімей, у яких проживали, зазнають пошкоджень і травмувань, у них порушується психіка, з'являється страх, зазнають панічних атак і т.п. Деякі тварини активно приймають участь під час бойових дій і наслідках війни. Враховуючи здатність собак допомагати людям при розмінуванні, патрулюванні, евакуації, пошуку людей з-під завалів тощо, акцентую на їх важливій ролі у воєнний час. Важливо наголосити на ролі собак у житті людини, оскільки вона надзвичайно багатогранна; вони – одні з перших тварин, яких приручила людина, і які стали важливими її супутниками в багатьох сферах життя; вони найбільше піддаються навчанню й дресируванню.

Собаки набагато більше, ніж коти, лякаються голосних звуків (у випадку війни – обстріли, вибухи тощо) – і часто гинуть від серцевого нападу, від панічних атак і стресу. Відомі випадки їхньої чуттєвості, коли саме вони попереджають бійців про наближення обстрілів, оскільки дуже тонко відчують (нервуються, непокоються) на коливання тиску в атмосфері при вильоті снаряду, звук якого, як відомо, з'являється опісля, а люди вважають, що собаки «чують носом» небезпеку (наприклад, <https://surl.li/bazikb>). Інтернет зберігає багато історій про собак, які стали побратимами/бойовими друзями, талисманами й оберегами, психологами для військовослужбовців (<https://surl.li/odmksk>; <https://surl.li/ovacvj> та ін.) і які просто знайшли прихисток, люблячу родину (<https://surl.lu/nliemn>). До речі, навіть помічник-робот, якого застосовують військові, робопес(собака-робот BAD.2 від британської компанії Brit Alliance) – на службі в Збройних Силах України (<https://surl.li/xkkatc>).

Найвідоміша собака періоду повномасштабного вторгнення – усім відомий пес Патрон. Можна сказати, що він один з небагатьох, який має потужну класичну біографію в процесі власного розвитку від народження до дорослої особини. Насамперед, популярності (а його порода – джек-рассел-тер'єр – має певну харизму й приваблює своїм характером: маленький за розміром, активний і швидкий, контактний, на вигляд отже – веселий, притягує погляд і привертає увагу своєю

непосидючістю) він набув після низки здійснених ним заходів разом з господарем – співробітником ДСНС Чернігівщини – по розмінуванню. І перші публікації про нього з’явилися вже в березні 2022 року. За період своєї роботи він став відомим не тільки в Україні, а й за її межами. Протягом 2022 року Патрон отримав шість нагород різного гатунку: від медалі «За віддану службу» (з рук президента Володимира Зеленського) до титулу «Пес доброї волі» від UNICEF. Його зображення отримало авторське право для кількох організацій і компаній (у форматі торгової марки кондитерської фабрики, виробника іграшок, товарів для тварин тощо). Він – герой декількох дитячих книжок і анімаційного серіалу, герой російських фейків і українських пісень (близько десятка мешапів і каверів); знявся в документальній кінострічці «Ми, наші улюбленці та війна» (2024). Зображення пса Патрона – на поштовій марці, муралах (у багатьох обласних містах), стендах, одязі, десятках художніх робіт тощо (<https://surli.cc/tgntrk>). Він має благодійний фонд для підтримки саперів і тварин (<https://www.ua-region.com.ua/45152679>), сайт з продажу речей з власним зображенням (<https://patronshop.com.ua/uk>) та ін. – за словами керівників подібних проєктів, лєвова частка або навіть увесь виторг спрямований на волонтерство. Пес Патрон активно спілкується в соцмережах (https://www.tiktok.com/@patron_dsns, <https://x.com/PatronDsns>, https://www.instagram.com/patron_dsns/#), а особливо – з дітьми на різних заходах, насамперед, з безпеки життя, для опанування мінної безпеки, а також – будучи психологічним терапевтом, навчає долати стрес і тривогу. Зрештою, пес Патрон став талісманом ДСНС і офіційним символом Міжнародного координаційного центру з питань гуманітарного розмінування. Він став відомим більше за свого господаря, Михайла Ільєва, начальника частини піротехнічних робіт та гуманітарного розмінування ГУ ДСНС України у Чернігівській області, але завдяки йому собака й здобула цю популярність.

Не оминуло собак і нагородження, яке відбувається на більш масштабному рівні: з 2023 року реалізується приватний проєкт «Собаки-герої України» *«про собак, які на рівні та разом із людиною або самотійно роблять героїчний вчинок»* (<https://www.dogsheroes.com/pro-proiekt/>). На сайті проєкту можна ознайомитися з проходженням церемонії, подати заявку, прочитати історії про чотирилапих героїв і їхніх власників (у розділі «ЗМІ про нас» є посилання на відповідні сайти). За підсумками року створюється календар обмеженим тиражем, кожен місяць якого представлений короткою інформацією й візуальною історією про взаємодію людина – пес. До проєкту написано гімн і знято кліп (<https://www.youtube.com/watch?v=TUBGo1gj6rc>).

Біографічний контекст мають наративи про допомогу тваринам, їхнє спасіння, служіння тощо (<https://www.youtube.com/watch?v=Uc5wYXiK3DI>), а особливо – возз’єднання з попередніми власниками/передача новим господарям та/або про життя в нових умовах, і навіть – у інших країнах (<https://surli.lt/iixorp>). Таких розповідей, зокрема, і про собак-інвалідів (<https://surli.lu/kbekxh>) дуже багато у власників зоопритулків, які також мають історії про свої заклади під час війни (<https://surli.li/xhntiz>; <https://surli.cc/ulgioc>).

Отже, говорячи про біографію країни, яка виживає, живе й рухається вперед попри всі негаразди, спричинені війною, варто враховувати не тільки наративи про людей, їхні біографії – це найголовніше в становленні як національної пам’яті, так і національної ідентичності, – а й історії про тварин, що часто мають біографічний

контекст як безпосередньо про них, так і людину, яка завжди поруч. В умовах постійної воєнної загрози відбувається дуже тісна взаємодія тварини з людиною / людини з твариною, і не тільки зі свійською й домашньою, а навіть і з диким звіром.

Oksana Pliushchuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Senior Researcher of Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: o.pliushchuk@gmail.com

The Biographical Context of Narratives about Dogs During the Russian-Ukrainian War

The paper outlines the ways and directions of research into the biography of animals, in particular, dogs and their interaction with humans. The author suggests that a person who is directly able to influence a dog (training and training, care and upbringing) actually shapes its biography. Having various sources (Internet resources, printed media, public and government initiatives, etc.), a person becomes a potential biographer of an animal, and such narratives become an integral part of the country's biography.

Keywords: animal biography, dog and man, animal biographer, dog awards, Russian-Ukrainian war.

Попик Володимир Іванович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України,

директор Інституту біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: volodymyrpopyk317@ukr.net

Українська біографіка перед викликами буремного часу

Зосереджено увагу на новаціях у науковій, творчій та інформаційній діяльності, які є відповіддю дослідників і працівників видавничої, інформаційної й бібліотечної сфери на виклики часу, обумовлені драматизмом подій російсько-української війни, змінами в уподобаннях і запитах широкого читацького/користувачького загалу, зростанням інтересу людей до досвіду співвітчизників.

Ключові слова: біографіка, записки, спогади, інтерв'ю громадян, національний інформаційний простір, вшанування пам'яті захисників Батьківщини.

Українська біографіка – літературна, наукова, публіцистична – є не просто важливою складовою вітчизняної гуманітарної культури. Будучи частиною інтелектуального й духовного життя нації, яка століттями перед лицем жорстких викликів

змушена вести безкомпромісну боротьбу за свої інтереси, право бути самостійним суб'єктом європейського й світового поступу, вона несе високу патріотичну місію сприяння збереженню вогнища Українського світу, його засадничих моральних засад і традицій. Розбудованому українськими біографами пантеону імен належить значуща роль в утвердженні національної самосвідомості співвітчизників, відчуття у них нерозривного зв'язку з Батьківщиною, розвиткові діалогу й передачі досвіду між поколіннями. Звідси – постійне перебування біографіки «на пульсі» суспільного життя, гостре реагування на виклики часу, особливо війни й соціальних потрясінь, привнесені ними зміни в суспільні настрої, очікування, духовні запити читачів.

Але слід враховувати, що за різних історичних обставин, зокрема і в останні десятиліття, життя об'єктивно визначало для вітчизняної біографіки доволі відмінні пріоритети. На зорі незалежності на першому місці серед них було повернення Україні раніше замовчуваних і забутих імен, формування національного пантеону достойників. Відповідаючи на цей виклик часу, біографіка розвивала давні патріотичні народознавчі традиції української гуманітаристики, у ній домінували мотиви національного відродження, а дещо ідеалізовані романтичні підходи тісно перепліталися з державницькими. На цьому ґрунті, особливо в перші роки ХХІ ст., виявилися й певні кризові явища, але вітчизняній біографіці вдалося успішно подолати прояви етатизму й псевдоелітарності.

У другому десятилітті, в умовах духовного оновлення суспільства після двох Майданів, у якості головних героїв вітчизняної біографіки утвердилися люди високого інтелектуального злету: письменники; діячі освіти, науки, культури, науки; ідеологи й рушії суспільного руху, яким належала провідна роль у розвиткові національної ідеї, боротьбі за незалежність України. Зосередження на їх образах обумовлювало необхідність більш тонкого розкриття глибин духовного світу, творчих пошуків, складності людського шляху. Це суттєво піднесло загальний рівень вітчизняної біографіки, поставило в центр її інтересів розвинену творчу особистість. Вітчизняна біографіка суттєво наблизилася до надбань сучасної європейської й світової гуманітаристики; почала інтенсивно освоювати напрацьовані нею нові для України жанри й прийоми біографічного письма; форми й методи побудови біографічних наративів; засоби комунікації дослідників з окремими цільовими читацькими аудиторіями.

Однак з особливою інтенсивністю цей процес творчого оновлення розгорнувся вже в роки війни. Йому сприяє не лише тісне входження України у світовий гуманітарний простір, а й суттєві зміни в житті й настроях суспільства, які стали значущими викликами для української біографіки, визначили для неї нові пріоритети. Уже більше як десятиліття боротьби українського народу проти російської навали, а особливо чотири останні роки протистояння повномасштабній агресії суттєво змінили духовний світ українців. Світосприйняття наших співвітчизників стало більш трагічним, але й більш зрілим, мужнім, готовим до жорстких випробувань. Перед усіма гостро постали проблеми пошуку нових духовних опор для розуміння себе; мобілізації сил; подолання травматичних переживань; реалізації власного потенціалу попри виклики долі. Звідси – зростання зовсім нових запитів до освоєння й використання досвіду інших людей – представників минулих поколінь і сучасників, а отже – і інтерес до нелегких перипетій їхнього реального життя й боротьби, протидії обставинам, часто непереборним, до болів, вагань, особистих

трагедій. Воєнне лихоліття відкрило поглядів дослідників і читачів такі обшири, які вітчизняною біографікою попередніх десятиліть виявилися освоєними зовсім недостатньо.

Це стало справжнім випробуванням для усіх спрямувань біографіки: наукової; освітянської (у тому числі біографіки для дітей і юнацтва); літературної; публіцистичної, а також для біографічно-інформаційної галузі, діяльності бібліотек як поширювачів біографічних знань.

Можна по-різному оцінювати те, якою мірою виклики часу сприйняті окремими творчими напрямами й колективами як рушії для пошуків і змін на методологічному, проблемно-тематичному рівні, у застосуванні новаторських форм і методів письма, формуванні нових жанрових спрямувань тощо. Реальна картина тут постає досить розмаїта: від тяжіння до раніше вже роками напрацьованих тематик, традиційних підходів, незрідка лише формально позначених відгуками на драматичні події сучасності, до активного реагування на гостроту нових реалій і сміливої постановки раніше не розроблюваних проблем, пошуку принципово нових засобів комунікації з читацькою/користувацькою аудиторією.

Напевне, традиційне й новаторське в біографії повинні існувати поруч. Ґрунтовні наукові праці й художні твори, присвячені діячам минулого, важливі для нас сьогодні розкриттям інтелектуального й духовного потенціалу наших попередників, твердості їхнього духу й світоглядних переконань, моральних засад, багатства життєвого досвіду.

Однак гострота ситуації й нові запити суспільства настійно вимагають більш активної включеності біографіки й біографічної інформації в повсякденне функціонування національного інформаційного простору. Насамперед тому, що війна вивела на авансцену історії мільйонні маси людей: героїв, які захищають Батьківщину; свідків і жертв воєнних подій; жителів прифронтових районів, міст і селищ по всій Україні, котрі страждають від обстрілів і бомбардувань; вимушених переселенців, що знаходяться в Україні і за її межами; людей, які втратили близьких і рідних, перенесли тяжкі психологічні травми. Реалії війни не перетворили наших співвітчизників на «гвинтики історії», а це відкидає геть всяку можливість творення біографами спрощених, плакатних, одновимірних образів. У полі інтересів широкого кола потенційних читачів знаходиться перш за все непростий досвід і переживання інших людей, які можна порівнювати зі своїми власними, і в яких можна шукати собі опору. Війна посилила увагу до світоглядних констант, людської долі, традицій простих українців, їхнього вміння протистояти тяжким випробуванням, драматичним поворотам долі, незмінно зберігаючи при цьому гуманістичні цінності Українського світу.

Можливо, саме завдяки цьому прискорилися процеси долучення української біографіки до визначальних світових трендів її розвитку. Швидко зростає увага не лише до постатей відомих українців, а й до порівняння долі звичайних людей минулих поколінь і наших сучасників, до освоєння їх досвіду. Саме тому однією з характерних тенденцій сучасного дослідницького й інформаційного процесу стало масове розгортання збирання науковцями, журналістами, волонтерами, працівниками інформаційних центрів і бібліотек спогадів і розповідей-інтерв'ю про події війни, їх систематизація й публікація в різних форматах у друкованому й електронному вигляді. Україна переживає нині справжній злет (авто)біографічної творчості. Власне, одне

з найважливіших її завдань нині – не лише зберегти пам'ять про драматичні події, а й допомогти читачам морально вистояти, зберегти своє «я», залікувати травми війни. Розповіді про пережите, роздуми, поєднані із замальовками подій, фактами, документами, друкуються книжковими виданнями, у пресі, публікуються в мережі, найбільш резонансні перевидаються за кордоном. Проявом цього процесу є й повсюдне прагнення до увічнення пам'яті полеглих у різних формах: наукових дослідженнях, публіцистиці, у створенні меморіалів у міському просторі, інтернет-ресурсах, соціальних мережах.

Важливою формою відповіді українських дослідників-біографів на виклики часу має стати активне просування результатів їх наукових напрацювань до широкої аудиторії. Ідеться не лише про проблематику, напряму чи опосередковано пов'язану з війною, а про розкриття духовної сутності української людини крізь віки. Наукова біографіка повинна вийти за тісні межі вузького кола читачів-професіоналів. У цьому плані вже чимало нині робиться. Біографіка зараз більш активно «пішла в маси» – постійно зростає кількість популярних видань для різних аудиторій, зокрема й для дітей молодшого, середнього віку і юнацтва; електронних ресурсів; каналів на Ютубі; матеріалів у Телеграмі, Фейсбуці, Інстаграмі й так далі. Далеко не все там рівноцінне, відповідає належним методичним вимогам. Ця сфера гостро потребує серйозних методичних напрацювань і практичної допомоги з боку фахівців у плані застосування нових форм і прийомів письма, піднесення ефективності текстів і їх редакційної підготовки. На особливу увагу в цьому плані заслуговує методична підтримка розвитку популярної мережевої біографіки. Вельми позитивним є те, що університети, зокрема, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка започатковують спеціальні навчально-наукові програми. Розгортається також практика семінарів з проблем написання біографічних праць різних форматів для чітко окреслених читацьких аудиторій.

Volodymyr Popyk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the NAS of Ukraine,

Director of Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: volodymyrpopyk317@ukr.net

Ukrainian Biographies before the Challenges of Stormy Times

The focus is on innovations in scientific, creative and informational activities, which are the response of researchers and workers in the publishing, information and library sectors to the challenges of the time, caused by the drama of the events of the Russian-Ukrainian war, changes in the requests and interests of the general readership/user community, and the growing interest of people in the experience of compatriots.

Keywords: Biography, notes, memories, interviews of citizens, national information space, commemoration of the defenders of the Motherland.

Рубан Алла Іванівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4328-2928>,
молодша наукова співробітниця,
відділ науково-освітніх інформаційних ресурсів і методичного
супроводу освітянських бібліотек,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського,
Київ, Україна
e-mail: metodist22@ukr.net

Лев Юстимович Биковський на сторінці інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу»

У тезах, підготовлених до річниці пам'яті бібліографа, книгознавця, бібліотекознавця, історика, журналіста, мемуариста, геополітика Лева Юстимовича Биковського (1895–1992), розкрито діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, направлену на популяризацію досягнень видатних бібліотекознавців, бібліографознавців, книгознавців і документознавців України й світу.

Ключові слова: біографіка, історія бібліотечної справи і бібліографії, бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці, віртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, вебпортал.

В Україні в умовах сьогодення важливим є дослідження біографій українських науковців, практиків, їхніх ідей і поглядів задля їх розкриття, переосмислення й донесення до широкого загалу. Одним із головних завдань, що стоять перед закладами й установами культури, науки й освіти, є забезпечення відкритого доступу до різних джерел інформації, зокрема до тих, що інформують про досягнення у сферах книгознавства, бібліографознавства, бібліотекознавства, документознавства.

На вебпорталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського функціонує інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу» (<https://surli.cc/xlkqgc>). Його метою є поширення досягнень бібліотечної науки й практики, популяризація праць видатних діячів, висвітлення їхнього життя, діяльності, творчої спадщини та втілення їхніх ідей у практику.

Одну зі сторінок згаданого ресурсу (<https://surli.cc/iejchw>) присвячено Леву Юстимовичу Биковському, 130 років від дня народження якого минуло навесні 2025 р. Він увійшов в історію української науки й культури ХХ ст. як бібліограф, книгознавець, бібліотекознавець, історик, журналіст, мемуарист, геополітик; був одним із бібліотекарів-фундаторів Всенародної бібліотеки України (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського); доцент у галузі книгознавства (США, 1971); член-кореспондент Української вільної академії наук (США); член Наукового товариства ім. Шевченка та Українського історичного товариства.

Матеріали про науковця на його сторінці структуровано за розділами: «Біографія», «Бібліографія творів», «Бібліографія публікацій про життя та діяльність», «Повнотекстова база статей», «Листи», «Фотогалерея», «Ушанування пам'яті».

Перший розділ репрезентує життєві віхи майбутнього бібліолога, починаючи з дитячих років і тієї сімейної атмосфери, у якій він зростав та формувався як особис-

тість. Виховувався й отримав початкову освіту Левко в мішаній польсько-українській родині, у якій батько Юстим Биковський походив із зuboжілої польської шляхти, а мати Анна Славінська мала українсько-циганське коріння. Далі – навчання в Київській реальній школі, Звенигородській семирічній комерційній школі, Петербурзькому політехнічному, Петроградському лісовому інститутах. В останньому він став членом таємного українського студентського «Інформаційного бюро», що координувало роботу українських студентських громад різних закладів освіти міста. Інженер-економіст за освітою, він одним з перших заклав основи науки про книгу, теоретично обґрунтував засади бібліології, бібліотекознавства й бібліографії, принципи державної книжної політики. Як учений і організатор співпрацював з визначними діячами національної історії й культури: Іваном Огієнком, Агатангелом Кримським, Юрієм Меженком, Сергієм Єфремовим та ін. Як і багато хто з української інтелігенції, Лев Биковський із 1921 р. продовжував роботу за межами Батьківщини. Жив і працював у Польщі, Чехословаччині, Німеччині, США. В еміграції склав і реалізовував план розбудови бібліотеки Української господарчої академії в Подєбрадах, створив студентський бібліографічний гурток, продовжував займатися проблемами бібліології. Друкувався в журналах, працював в установах, пов'язаних з книговидавництвом, редагував і видавав збірники.

Перебування в Польщі в період 1928 – осені 1944 рр. стало головним етапом у його науковій бібліологічній діяльності. Він працював у Варшавській міській публічній бібліотеці завідувачем відділу комплектування (1928–1944 рр.), в останні два роки виконував обов'язки директора книгозбірні. Спільними зусиллями з Фаустином Червійовським ці двоє вихідців з українських теренів розбудовували мережу філій публічної бібліотеки у Варшаві, дбали про підвищення професійного рівня бібліотекарів, працювали над концептуальними питаннями бібліотечної справи.

У Сполучених Штатах Америки, де жив у 1949–1992 рр., очолював Книгознавчу секцію Української вільної академії наук у Нью-Йорку (1954–1963); був членом управи УВАН; секретарем книгознавчої секції й Чорноморської комісії, заступником голови; працював у Денверській публічній бібліотеці й Денверській групі УВАН; написав більше 50 праць книгознавчого, бібліографічного спрямування; разом із Л. Винаром відновив діяльність Українського бібліологічного інституту. Як зазначають дослідники ідей Л. Биковського, він випередив свій час, ще сто років тому трактуючи книгознавство в сучасному розумінні цього терміну й відповідно до світових європейських стандартів.

Бібліографію праць Л. Ю. Биковського представлено в другому розділі електронного ресурсу, де подано опис як окремих видань автора, так і його статей у періодиці. Взагалі ж його творча спадщина – понад 500 праць, частину з них надруковано й збережено в архівах України і США. У доробку – теоретичні розвідки з проблем книгознавства, бібліографії, теорії, історії бібліотечної справи; публікації, присвячені геополітичній ситуації України й питанням новітньої історії; науково-публіцистичні праці про діячів української науки й культури. Його твори було видано, окрім української, англійською, німецькою, чеською, французькою й італійською мовами.

Чимало науковців досліджували життя й творчу спадщину видатного бібліолога – отож і чималий список праць про нього в рубриці «Бібліографія публікацій про

життя та діяльність». Серед авторів, які зробили найбільший внесок у дослідження життєвого й творчого шляху Л. Биковського: С. Білоконь, Л. Винар, О. Завальнюк, Н. Казакова, Т. Ківшар, В. Прокопчук, Ю. Секунова, Н. Солонська, І. Стамбол.

Розділ «Повнотекстова база статей» дає можливість прочитати статті й дослідження як Лева Юстимовича (53 назви), так і тих, хто досліджував його життя й діяльність (36 назв).

У наступному розділі представлено листування Л. Биковського з Л. Винаром, Є. Бачинським, В. Проходою.

«Фотогалерея» дає змогу ознайомитись як зі світлинами Лева Юстимовича в різні роки життя, його батьків, дружин, колег, так і пам'ятних місць, пов'язаних із його діяльністю. Також тут подано зображення обкладинок деяких праць науковця.

У розділі «Ушанування пам'яті» подано посилання на висвітлення заходів, приурочених 100-річчю (1995) та 125-річчю (2020) Л. Ю. Биковського, а також представлено віртуальну виставку-презентацію до 130-річчя від дня народження ювіляра «Любов до книги – крізь усе життя», підготовлену фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (<https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=42643>).

Сторінка «Биковський Лев Юстимович» інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу» комплексно й системно представляє цю постать, популяризує її наукові надбання; вона може стати в пригоді для широких кіл громадськості, зокрема для бібліотекознавців, бібліографознавців, книгознавців, бібліотекарів, педагогів, студентів та ін.

Alla Ruban,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4328-2928>,

Junior Researcher,

Department of Scientific and Educational Information Resources
and Methodological Support of Educational Libraries,

V. O. Sukhomlynskyi State scientific and pedagogical library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

e-mail: metodist22@ukr.net

Lev Yustymovych Bykovsky on the Page of the Information Bibliographic Outstanding Librarians, Bibliographers, Bibliologists and Documentalists of Ukraine and the World Resource

The theses, prepared for the anniversary of the memory of the bibliographer, bibliologist, librarian, historian, journalist, memoirist, geopolitician Lev Yustymovych Bykovsky (1895–1992), disclosed the activities of V. O. Sukhomlynskyi State scientific and pedagogical library of Ukraine aimed at popularizing the scientific achievements of outstanding library specialists in Ukraine and worldwide.

Keywords: biographical studies science, history of librarianship and bibliography, librarians, bibliographers, bibliologists, virtual information and bibliographic resource, V. O. Sukhomlynskyi State scientific and pedagogical library of Ukraine, web portal.

Семешин Едуард Володимирович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5022-203X>,
магістр історії,
незалежний дослідник,
Ромни, Україна,
e-mail: edvardhannover@gmail.com

Йосип Вакалюк та брати Олександр і Михайло Теодоровичі

Досліджено репресивні практики радянського тоталітарного режиму 1930-х рр. на прикладі кримінальних справ Йосипа Вакалюка, Олександра й Михайла Теодоровичів. На основі архівних документів розкрито механізми фабрикації звинувачень у контрреволюційній діяльності й шпигунстві. Проаналізовано свідчення, отримані в умовах слідчого тиску.

Ключові слова: політичні репресії, НКВС, Йосип Вакалюк, Олександр Теодорович, Михайло Теодорович, Суми, тоталітаризм.

У 1930-х рр. сталінський тоталітарний режим розгорнув масштабну кампанію політичних репресій. Тисячі безневинних громадян стали жертвами фабрикованих обвинувачень у шпигунстві, контрреволюційній діяльності, участі у вигаданих підпільних організаціях. Актуальність теми обумовлена необхідністю осмислення травматичного історичного досвіду та вшанування пам'яті жертв політичного терору. Метою, отже, є реконструкція й аналіз обставин арешту й звинувачень Йосипа Вакалюка й братів Теодоровичів на основі їхніх кримінальних справ.

Йосип Микитович Вакалюк народився 25 грудня 1895 р. в с. Пашева, Дубенського повіту, що на той час входив до складу Польщі (нині – Рівненська область, Україна). Працюючи вихователем у дитячому будинку ім. Крупської в м. Суми, 8 серпня 1937 р. він був заарештований. Підставою для кримінального переслідування стало те, що в 1926 р. він нелегально прибув до СРСР із Польщі та, за версією слідства, займався шпигунською діяльністю й підтримував письмовий зв'язок з іншим польським перебіжчиком на прізвище Юхимок, який у 1936 р. був репресований Коростенським відділом НКВС. На момент арешту його родина – батько Микита Прокопович, брат Степан і сестра Дарія – проживала в Польщі. Дружина, Анастасія Олексіївна Титаренко (1908 р. н.), працювала робітницею при дитячій установі, а донька (8 р.) була ученицею.

На допиті 9 серпня 1937 р. Й. Вакалюк заперечував звинувачення в проведенні антирадянської діяльності. Слідчий наполягав на тому, щоб обвинувачений визнав свою приналежність до Української військової організації (УВО). Проте Й. Вакалюк стверджував, що був членом Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) і за це в 1924 р. був заарештований польською поліцією. До УВО він ніколи не належав. На допиті 12 серпня 1937 р. Й. Вакалюк повідомив, що під час проживання в Польщі його двічі заарештовувала поліція: вперше – у грудні 1924 р., вдруге – у квітні 1925 р. Перший арешт стався в с. Вільне (нині – Рівненська область), коли він перебував у будинку секретаря місцевого партійного осередку Якова Синичука. Він прийшов туди разом зі Степаном Юхимоком для отримання вказівок щодо підготовки терористичних актів проти поміщиків. Під вартою Й. Вакалюк провів одну ніч. Після другого арешту та звільнення з-під варти він вирішив емігрувати до СРСР.

9 жовтня 1937 р. був допитаний єдиний свідок у цій справі – Іван Григорович Райденко, 1909 р. н., уродженець с. Степанівка Буринського району (нині – Конопський район Сумської області). На той час він проживав у м. Суми й працював вихователем у дитячому будинку ім. Крупської. У 1931–1934 рр. проходив службу в органах ДПУ (8-й полк). У своїх свідченнях І. Райденко зазначив, що знав обвинуваченого по спільній роботі в дитячому будинку. За його словами, Й. Вакалюк влаштувався туди завдяки сприянню колишньої директорки закладу – Тамари Василівни Макарової. У 1936 р. вона нібито звільнила його через професійну непридатність, однак за кілька місяців знову прийняла на роботу як вихователя. На цій посаді він і працював до свого арешту. Свідок повідомив, що найближчими друзями Й. Вакалюка були вихователі того ж дитбудинку: Івлева Юлія Трохимівна, дружина командира Сумського артучилища, Черняєва (імені й по батькові свідок не знав), Пічугіна Любов Дмитрівна, дружина офіцера, який раніше служив у білогвардійських частинах. Також свідок стверджував, що в поведінці Вакалюка відзначалися «ворожі методи виховання». Зокрема під час розмов з вихованцями він наголошував на необхідності бути здоровим і сильним, ставлячи себе за приклад, а також хизувався своїм фізичним станом, демонстрував м'язи рук і говорив: «Хіба у Сталіна чи Ворошилова такі м'язи, як у мене?». Внаслідок таких розмов серед вихованців поширилися вигуки проти Ворошилова, і персоналу дитбудинку довелося докласти зусиль для відновлення дисципліни. І. Райденко також зауважив, що Й. Вакалюк був грубим у поводженні з дітьми.

У анкетних даних від 20 листопада 1937 р. зазначено, що Й. Вакалюк працював учителем у неповній середній школі с. Лука-Баранівка Сумського району. Згідно з протоколом допиту, він свідчив, що після масових арештів комуністів польською дефензивою за підозрою в організації підпалів поміщицьких маєтків у квітні 1925 р. він зустрівся зі своїм односельцем – співробітником польської розвідки Василем Ігнатовичем Слипчуком. Слипчук повідомив, що польська розвідка володіє інформацією про всіх членів КПЗУ, і незабаром усі вони будуть заарештовані. Він запропонував Й. Вакалюку «спокутувати провину» за участь у комуністичній партії, співпрацюючи з польською розвідкою в боротьбі з її ворогами. Під загрозою арешту Й. Вакалюк погодився співпрацювати – в обмін на реабілітацію за свою комуністичну діяльність. Ця домовленість була письмово оформлена. Після цього, за завданням В. Слипчука, він мав виїхати до СРСР під виглядом політичного емігранта, нібито рятуючись від переслідувань, і вести шпигунську діяльність на користь Польщі. За сприяння В. Слипчука в квітні 1925 р. він перетнув радянсько-польський кордон. Опинившись на території СРСР, Й. Вакалюк добровільно звернувся до комендатури НКВС, де його допитали, після чого направили на проживання до м. Чернігів. Перебуваючи в Чернігівській області він начебто їздив по селах і вів антирадянську агітацію, а також нібито «завербував» для шпигунської роботи куркуля Бугрим із с. Горлівці (ймовірно, мова йде про с. Орлівка Чернігівської області. – авт.). У 1926 р. Й. Вакалюк виїхав до Харкова, щоб, за його ж свідченнями, передати шпигунські дані агенту польської розвідки Дзяцько. У Харкові він, за завданням польської розвідки, нібито мав здійснити серію диверсій – влаштувати катастрофу поїзда шляхом розбирання рейок. Ці плани так і не були реалізовані. Згодом, за рекомендацією Центрального Комітету МОПР, його направили на навчання до м. Суми. У Сумах він нібито мав намір завербувати Максима Григоровича Мисливченка,

директора місцевої середньої школи. Однак через погіршення стану здоров'я та втрату зв'язку з польською розвідкою шпигунська діяльність була припинена.

Обвинувальний вирок у справі Й. Вакалюка ґрунтувався переважно на його власному зізнанні від 20 листопада 1937 р. Його звинувачували в шпигунстві на користь Польщі та підготовці терористичних актів. Так звана «контрреволюційна діяльність» Й. Вакалюка нібито підтверджувалася свідченнями двох осіб – Цимбалової та Райденка. Протокол допиту Цимбалової в матеріалах справи відсутній, і, крім обвинувального вироку, її прізвище більше ніде не фігурує. Незважаючи на це, справу було передано на розгляд «трійки» НКВС. 6 грудня 1937 р. Нарком внутрішніх справ СРСР Єжов і Прокурор СРСР Вишинський засудили Й. Вакалюка до розстрілу. 20 грудня вирок було приведено у виконання.

28 січня 1959 р. вдова репресованого, Анастасія Олексіївна Вакалюк, звернулася до начальника НКДБ при Раді Міністрів УРСР у Сумській області з проханням видати їй свідоцтво про смерть її колишнього чоловіка Й. Вакалюка. Документ був необхідний для оформлення шлюбу з новим чоловіком. 11 лютого того ж року начальник відділення УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Сумській області Запороженченко повідомив, що Й. Вакалюк помер у місцях ув'язнення. Свідоцтво про смерть можна буде отримати в Сумському міському бюро РАГС. У 1960 р. в ході повторного розслідування було встановлено, що Бугрим і Мисливченко, яких Вакалюк нібито завербував для шпигунської діяльності, до кримінальної відповідальності не притягувалися. У КДБ і державних архівах не було жодних матеріалів, які б підтверджували належність Й. Вакалюка, В. Сліпчука чи С. Дзяцька до агентурної мережі польської розвідки. Справу С.Ф. Юхимок було перевірено разом зі справою Вакалюка, після чого її передали до військового трибуналу з пропозицією про припинення провадження. Свідки, допитані ще в 1941 р., повідомили, що Й. Вакалюка разом з іншими заарештовували за належність до КПЗХ. Також було встановлено, що в справі Й. Вакалюка допитано лише одного свідка – І. Райденка, який не надав жодної суттєвої інформації щодо антирадянської діяльності обвинуваченого. Військовий трибунал Київського військового округу припинив кримінальну справу проти Й. Вакалюка, і його було помертньо реабілітовано (кримінальна справа зберігається в Держархіві Сумської області, Ф. Р-7641, Оп. 2, Спр. 292).

Олександр Михайлович Теодорович, згідно з матеріалами особової справи (ЦДАВО, Ф. 166, Оп. 12, Спр. 7604) народився 13 березня 1895 р. в с. Рогозне (нині – Білорусь). У 1915-1918 рр. служив на Західному фронті й у Румунії. Брав участь у бойових діях як на Західному, так і на Південно-Західному фронтах. У 1915 р. закінчив прискорений курс Олександрівського військового училища. З 1916 р. перебував на фронті як командир 1 стрілецького полку. Після демобілізації в червні 1919 р. вступив до Окружної артилерійської школи РСЧА. 20 вересня 1919 р. був заарештований разом з іншими офіцерами й курсантами школи за звинуваченнями в участі «у військовій змові». Того ж дня його доставили до Москви та ув'язнили в Бутирській тюрмі. Згодом його було звільнено (кримінальна справа ГАРФ. Ф. Р-8419. Оп. 1. Д. 324). З 1922 р. по 1925 р. працював педагогом і начальником навчальної частини Сумської військової школи. З 3 січня по 15 грудня 1925 р. – учитель середньої школи. Одночасно, з 19 січня по 15 грудня 1925 р., виконував обов'язки голови спілки «Робос» у с. Вирі. З 16 грудня 1925 р. працював секретарем Сумського ВНО. Станом на 4 лютого 1927 р., у складі його сім'ї були:

мати (71 р.), дружина Ольга (23 р.), син Віктор (3 міс.) Також мав брата Михайла, який служив у Червоній армії до 1925 р., згодом працював секретарем. О. Теодорович у 1931 р. був заарештований сумським відділом ДПУ, однак через місяць був звільнений. 14 листопада 1937 р. давав свідчення проти І.А. Квітчастого. 3 березня 1938 р. був повторно заарештований. У нього була дружина – Мартиненко Ольга Яківна, діти Віктор (11 р.) та Владислав (6 р.).

Михайло Михайлович Теодорович народився 9 червня 1889 р. в с. Рогозне (Білорусь). За національністю – росіянин. Закінчив гімназію, а в 1913 р. – Тифліське військово-училище. Під час Першої Світової війни служив у складі 100 піхотного Островського полку. 26 жовтня 1915 р. був нагороджений Орденом святого Станіслава II ступеня. У Червоній армії перебував до 1923 р. У 1930 і 1931 рр. був заарештований. 30 грудня 1934 р. знову репресований за статтею 54-10 КК УРСР, однак 10 лютого 1935 р. справу було закрито Сумським міським відділом НКВС. На час арешту 18 квітня 1938 р. працював викладачем Сумського артилерійського училища. Був неодруженим. Олександр і Михайло Теодорович були засуджені до розстрілу як учасники вигаданої каральними органами «контрреволюційної повстанської організації» (кримінальна справа зберігається в Держархіві Сумської області (Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 530, 531).

Висновки. Репресії 1930-х рр. у Сумах, на прикладі справ Йосипа Вакалюка, а також Олександра й Михайла Теодоровичів, свідчать про типову практику політичного терору в умовах радянської тоталітарної системи. Обвинувачення базувалися здебільшого на сумнівних або примусових свідченнях, без жодних реальних доказів.

Eduard Semeshyn,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5022-203X>,

Master of History,

Independent Researcher,

Romny, Ukraine

e-mail: edvardhannover@gmail.com

Sumy Residents – Victims of Stalinist Terror: The Fates of Yosyp Vakalyuk and the Brothers Oleksandr and Mykhailo Teodorovych

This article explores the repressive practices of the Soviet totalitarian regime of the 1930s through the criminal cases of Yosyp Vakalyuk and the brothers Oleksandr and Mykhailo Teodorovych. Based on archival documents, the study reveals the mechanisms behind fabricated charges of counterrevolutionary activity and espionage. It analyzes testimonies obtained under investigative pressure and highlights the role of the NKVD and the involvement of specific individuals in the repressive process.

Keywords: political repression, NKVD, Yosyp Vakalyuk, Oleksandr Teodorovych, Mykhailo Teodorovych, Sumy, totalitarianism.

Скальський Віталій Валерійович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0270-264X>,

кандидат історичних наук, молодший сержант,

штаб-сержант другої категорії служби гуманітарного забезпечення

військового вишколу відділення по роботі з особовим складом

секції персоналу (G-1) штабу II корпусу НГУ «Хартія» /
науковий співробітник відділу історії Української революції 1917–1921 рр.,
Інститут історії України НАН України,
Київ, Україна
e-mail: skalskyw@ukr.net

Елемент біографії крутянця Олександра Борозенка-Конончука

Встановлено окремі біографічні факти учасника бою під Крутами Олександра Борозенка-Конончука, який був фельдшером, служив у 3-му авіаційному парку та був заступником голови Українського комітету парку.

Ключові слова: бій під Крутами, Українська Народна Республіка, радянсько-українська війна, фельдшер, 3-й авіаційний парк.

Біографія стрільця Студентського куреня, учасника бою під Крутами, полоненого та розстріляного росіянами наприкінці січня 1918 року Олександра Борозенка-Конончука уже частково досліджена.

По-перше, це ім'я регулярно з'являється чи не в усіх публікаціях про бій під Крутами (січень 1918 р.), де автори уміщують списки розстріляних або учасників.

По-друге, у 2014 році в збірнику наукових праць «Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років» (вип. 10) опубліковано археографічну статтю «Крутянець Олександр Борозенко-Конончук» з деталями біографії.

Утім, у біографічних дослідженнях завжди є простір для деталізації.

При суцільному перегляді справи 22 опису 1 фонду 1076 «Український військовий генеральний комітет», що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління, виявлено документ «Іменний список солдат-українців 3-го авіаційного парку».

Документ датований 28 червня 1917 року та підписаний заступником голови Українського комітету 3-го Авіаційного парку Борозенком. При цьому ініціали не зазначені. У списку під номером 250 значиться фельдшер Олександр Борозенко. Інших людей з таким прізвищем у списку немає.

Це значить, що фельдшер Олександр Борозенко і заступник голови Українського комітету Борозенко є однією й тією ж особою.

Попри те, що не вказане подвійне прізвище, сумнівів, що в документі йдеться саме про крутянця Олександра Борозенка-Конончука, немає. Адже ймовірність того, що існує дві людини на ім'я «Олександр Борозенко», які є фельдшерами і служать в російській армії (а про це відомо в згаданій вище археографічній публікації) вкрай низька.

Отже, крутянець Олександр Борозенко-Конончук служив фельдшером у 3-му Авіаційному парку і був там заступником голови Українського комітету.

Skalsky Vitaliy,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0270-264X>,

Candidate of Historical Sciences / junior sergeant,

Staff sergeant of the second category, the humanitarian support group
of the military training department of the personnel section of the staff,

2nd Corps of the Ukrainian National Guard “Khartia” /
Researcher, Department of history of Ukrainian revolution, 1917–1921,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: skalskyw@ukr.net

An Element of the Biography of Krutyants Oleksandr Borozenko-Kononchuk

Some biographical facts of Oleksandr Borozenko-Kononchuk, a participant of the Battle of Kruty, who was a paramedic, served in the 3rd Aviation Park and was the deputy chairman of the Ukrainian Park Committee, are established.

Keywords: battle of Kruty, Ukrainian People's Republic, Soviet-Ukrainian war, paramedic, 3rd Aviation Park.

Стягайло Вероніка Володимирівна,
провідний бібліотекар відділу краєзнавства «Одесика»,
Одеська національна наукова бібліотека,
Одеса, Україна
e-mail: stiagailo.nika@gmail.com

Взаємини Андрія Ніковського з Іваном Липою (на основі епістолярних джерел)

На основі епістолярних джерел досліджуються взаємини А. Ніковського й І. Липи – українських діячів другої половини XIX – початку XX ст. Показано динаміку стосунків: від співпраці на ниві українського національно-культурного руху до полемік, що відображали інтелектуальні суперечності епохи й характери діячів.

Ключові слова: Андрій Ніковський (1885–1942), Іван Липа (1865–1923), біографістика, український національний рух XIX – початку XX ст.

Взаємини провідних діячів українського національного руху досі залишаються недостатньо дослідженими, хоча вони є ключовими для розуміння механізмів функціонування української інтелектуальної еліти. Аналіз стосунків А. Ніковського й І. Липи дає змогу побачити не лише особистісні виміри їх співпраці і конфліктів, а й виявити глибинні закономірності розвитку українського національного руху.

При аналізі взаємин І. Липи й А. Ніковського слід враховувати двадцятирічну різницю у віці, що впливала на світоглядні підходи обох. Найтісніша співпраця діячів припадає на період їхнього перебування в Одесі. Липа входив до першого правління товариства «Просвіта», заснованого 1905 року, тоді як Ніковський обіймав посади в його керівних органах згодом, зокрема, був секретарем і бібліотекарем. Обидва виступали з рефератами на засіданнях «Просвіти». У листі А. Ніковського до О. Олеса за 1909 р. знаходимо: «Оце зараз скінчив реферата в “Просвіті”. Як опонент виступав Іван Липа. У поглядах на літературні напрями ми з ним сходилися, а щодо критики – тим паче. І де таки наша справжня літературна критика?».

Крім того, і Липа, і Ніковський у 1905 р. підтримали ініціативу студентів Новоросійського університету щодо впровадження української мови й українознавчих

дисциплін у навчальний процес. Також вони співпрацювали в межах одеського осередку надпартійної організації Товариства українських поступовців (ТУП), зокрема, у «Молодій громаді», що відзначалася виразною самостійницькою позицією.

Взаємини І. Липи й А. Ніковського – це також і спільні контакти в інтелектуальному середовищі. Наприклад, спілкування з письменницею Г. Журбою. Ніковський, познайомившись з нею завдяки своїй дружині Н. Христо, оцінив її літературний талант і передав рукописи на рецензію І. Липі й Є. Чикаленку. Їхні схвальні відгуки сприяли виданню першої збірки Г. Журби «З життя». Ще однією спільною ланкою між діячами був О. Олесь. Одним із перших одеситів, з ким поет зав'язав знайомство, був І. Липа. Їхнє листування відіграло значну роль у національно-патріотичному становленні Олесь. У альманасі «Багаття», укладеному Липою в 1905 р., поет дебютував диптихом «З пісень молодості». Тісний зв'язок з Олесем підтримував і А. Ніковський – про це свідчить їхнє листування в 1907–1915 рр. Виконуючи обов'язки книгаря одеської «Просвіти», Ніковський популяризував творчість поета. У січні 1907 р. він звернувся до Олесь з проханням надіслати автобіографічні відомості для реферату, і саме І. Липа надав Ніковському необхідну інформацію.

Одним із перших перетинів шляхів у публіцистиці стала співпраця І. Липи й А. Ніковського з «Радою» (1906–1914) – єдиною на той час щоденною україномовною газетою в Наддніпрянській Україні. Обидва активно висвітлювали на її сторінках стан українського руху в Одесі. Згодом Є. Чикаленко навіть запропонував Ніковському посаду редактора.

Траплялися й конфлікти, часом, гострі. Один із найбільших конфліктів між Липою й Ніковським виник навколо дискусії про «Літературно-науковий вістник» і його редактора М. Грушевського, що розгорнулася на сторінках львівського часопису «Діло» в 1911–1912 рр. І. Липа разом із Г. Хоткевичем і С. Шелухиним звинувачували М. Грушевського в «зарозумілості», тоді як В. Леонтович став на його захист, звинувативши Липу в упередженості. Редакція «Діла» припинила дискусію, але вона продовжилася на шпальтах «Ради». Конфлікт загострився після втручання майбутнього історика М. Слабченка, який звинуватив Липу в натяках на його, Слабченка, зв'язки з проросійським «Галицько-руським товариством». Слабченко різко відкинув ці звинувачення як наклеп. Публікація його листа в «Раді» викликала обурення Ніковського, який вважав, що редакція надала Слабченкові трибуну для особистих випадів. Водночас він критично оцінював і поведінку самого Липи.

Ще одним приводом для суперечностей стало те, що Липа звинуватив редакцію «Ради» в ігноруванні ювілею С. Шелухина. Насправді відмовився від святкування сам ювіляр, а Ніковський опублікував у газеті статтю, присвячену цій події. Ситуація викликала обурення Чикаленка, оскільки в «Ділі» звинуватили «Раду» в упередженості, навмисно проігнорувавши її привітання. Він в серцях писав: «Я такий лютий на сього добродія, що якби стрів, то, здається, набив би йому морду». Це обурило Ніковського, який у листі до Чикаленка писав: «Я пригадую Ваші слова влітку, в степу про І. Липу. Він таки не тільки обмежена людина, справжній міщанин духа, а й упертий мстивий чоловік. В один же вечір ми разом переглядали телеграми, і він дуже добре знає, що була і од ред. “Ради”. Допис в “Ділі” – це його помста за полеміку, його відповідь, здається, редакція не надрукувала чи скоротила». Ніковський опублікував у «Раді» замітку «Анахронизм», у якій вказав Липі на допущені помилки та

закликав його не змішувати особисті стосунки з громадськими справами. Однак конфлікт не вичерпався – почувався ображеним і сам Шелухин. З цього приводу Ніковський зауважив: «Енергія С. Павленка, коли він агітує проти “Ради”, мені відома, але, як бачу, М. Міщанин (псевдонім Липи – В.С.) ще більше упертий і енергійний руйнач. А признатись треба, що наша трійця (С. Павл[енко], І. Липа, І. Луценко) – дуже енергійна українська група в Одесі. Як я ні стримувався в замітці “Анахронизм” (про М. Міщанина), а вийшло таки так, що не тільки Міщанин ображений, а й С. Павленко сердитий. Проте я не боюся на такому ґрунті посваритися з ними...».

Стосунки між діячами ускладнилися й через ситуацію з книгарнею «Діло», відкритою в 1911 р. Дружина Ніковського працювала там книгаркою, а Липа, як вважав Ніковський, намагався йому дошкулити через неї. Він писав: «М. Міщанин мстить на книгарні, власне на моїй дружині, думаючи через неї й мене дошкулити. Це мене не вражає ніяк, але в мій досвід (опит – великое діло) записується досить виразна сентенція: не всяка липа пахне і – не всякий декадент морально вищий за міщанина». А вже в 1912 р. Ніковський, розмірковуючи про управління книгарнею, ставив риторичне питання: «Чи видержимо спільне “діячество” Липи і Боровика?».

Після заборони «Просвіти» наприкінці 1909 р. її учасники продовжували таємні зібрання в оселях І. Луценка, М. Комарова й І. Липи. Щоб зберегти українське життя в Одесі, у 1910 р. вони заснували «Український клуб», а в 1911 – музично-драматичну спілку «Українська хата». І. Липа й А. Ніковський були активними членами обох товариств.

У альманасі «Степ», що вийшов у Одесі в 1916 р. як четверта й остання книжка забороненого журналу «Основи», який видавав Ніковський, знаходимо й текст І. Липи «Зорі». Ніковський критично ставився до художніх творів Липи. У одному з листів він писав: «Іван Липа регулярно постачає в кожний альманах 1–2 поезії в прозі, за котрі його можна зненавидіти, хоч він дуже симпатична людина. Оце почав щось розповідати про якусь черепаху. Знову образ, порівняння досить оригінальне, але ж форма! Важка, надумана, намучена, несаможиттєва і не індивідуальна – шаблон».

Також варто згадати, що саме Ніковський у 1915 р. в листі до Чикаленка вперше згадує про шкідливу звичку Івана Львовича: «І. Липа прокурює пінковий мундштук. Англійці, кажуть, дають великі гроші за прокурений до чорного цибух... А може Липа пожертвує свій цибух на олтар Отчизни? І то робота: кривиться бо з цибуха смердить, як з помийниці, а курить».

З початком революційних подій 1917 р. Липа й Ніковський активно долучилися до державотворчої діяльності, а згодом стали міністрами УНР. Водночас вони продовжували видавничу й публіцистичну діяльність. Обидва на сторінках тогочасної періодики закликали до об'єднання сил і плідної роботи задля побудови нової України. У еміграції Липа й Ніковський разом працювали в урядовій Комісії з вироблення Конституції УНР, проєкт якої 1 жовтня 1920 р. комісія передала на затвердження, але С. Петлюра його не схвалив.

Попри різницю у віці й характерах, попри суперечності, обидва діячі зробили значний внесок у розвиток українського національного руху, а їх співпраця й водночас гострі дебати відображали дух інтелектуальних пошуків і протиріч доби, виходячи за межі суто індивідуальних біографій.

Veronika Stiahailo,
Leading Librarian,
Department of Local History “Odesyka”,
Odesa National Scientific Library,
Odesa, Ukraine
e-mail: stiagailo.nika@gmail.com

The Relationship between Andrii Nikovskyi and Ivan Lypa (Based on Epistolary Sources)

The theses explores the relations between Andrii Nikovskyi and Ivan Lypa – Ukrainian public figures of the late 19th and early 20th centuries – based on epistolary sources. The dynamics of their relationship are shown: from cooperation in the Ukrainian national-cultural movement to polemics that reflected the intellectual contradictions of the era and the personalities of the figures. *Keywords:* Andrii Nikovskyi (1885–1942), Ivan Lypa (1865–1923), biographistics, Ukrainian national movement of the late 19th and early 20th centuries/

Устиновський Дмитро Володимирович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4242-8254>,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ національної бібліографії,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Київ, Україна
e-mail: demichdemich77@gmail.com

Бібліографічна база даних «Леся Українка: Твори Лесі Українки. Література про життя і творчість» як інформаційне джерело

Розглянуто структуру бібліографічної бази даних «Леся Українка: Твори Лесі Українки. Література про життя і творчість», показано її цільове призначення. Доведено значний вплив бази даних на розвиток науки й культури.
Ключові слова: бібліографічна база даних, Леся Українка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Згідно з указом Президента та плану заходів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, у 2021 р. широко відзначено 150-річний ювілей від дня народження видатної української літераторки Лесі Українки.

До цих подій Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ) був створений електронний бібліографічний ресурс – база даних «Леся Українка: Твори Лесі Українки. Література про життя і творчість» (містить 12289 бібліографічних записів), що не має аналогів в Україні за кількісним і якісним наповненням, де з максимальною повнотою відображена інформація про твори й літературу про життя, творчість і діяльність (1884–2024 рр.). Кожне видання, яке є у фондах НБУВ, було переглянуто та описано дослідниками; створено розгалужений науково-довідковий апарат у вигляді системи показчиків; решту інформації – доповнено за електронними й друкованими джерелам бібліографічної інформації.

Частина 1. «Твори Лесі Українки» складається з розділів: Зібрання творів; Вибрані твори, збірки; Моновидання творів; Публікація творів Лесі Українки в альманахах, збірниках, періодиці, хрестоматіях; Літературно-критичні та публіцистичні статті; Листи; Художні твори; Фольклорні записи. Пісні, записані з голосу Лесі Українки; Переклади творів Лесі Українки (на 54 мови). Містить покажчики: іменний, назв. На основі першої частини було створено видання «Твори Лесі Українки (1884–2021). Київ, 2021».

Частина 2. «Література про життя і творчість» складається з розділів: Офіційні документи й матеріали; Біографічні матеріали, некрологи; Спогади; Хронікальні матеріали; Науково-популярні видання; Статті в наукових збірниках, часописах; Матеріали конференцій, тези; Дисертації. Автореферати; Іконографія; Живопис. Графіка. Скульптура; Пам'ятники, пам'ятні дошки; Театр. Сценічна історія драматичних творів; Кіно. Телебачення. Радіо; Леся Українка в мистецтві; Вшанування пам'яті Лесі Українки. Офіційні документи й матеріали; Премія імені Лесі Українки; Леся Українка в художніх творах; Музеї та інституції імені Лесі Українки, виставки; Місця перебування Лесі Українки; Музичні композиції на слова Лесі Українки, музичні присвяти; Фотографії, філателія, конверти, медалі, найменування вулиць; Конференції. Круглі столи; Метабібліографія Лесі Українки; Покажчики: іменний, назв, хронологічний, алфавітно-предметний, географічний.

Бібліографічна база даних «Леся Українка: Твори Лесі Українки. Література про життя і творчість» має велике значення й відіграє важливу роль у розвитку культури, адже з її допомогою користувачі одержали систематизовану, структуровану й достовірну інформацію про книги, статті й інші джерела, присвячені Лесі Українці. Це сприяє збереженню й актуалізації знань, полегшує доступ до них і допомагає дослідникам, студентам і широкій аудиторії знаходити потрібні матеріали. Бібліографічна інформація також відображає розвиток літературознавчої думки й тенденцій, що є важливим для розвитку культури. До бази даних були відібрані ресурси багатьма мовами світу, видання Української діаспори, переклади творів Лесі Українки. Багато записів супроводжується анотаціями.

Механізми впливу. Новітня систематизація інформації: ретельно продумана система організації рубрик, зокрема, всередині рубрик розташування назв за алфавітом. Усі видання включають розгалужений науково-довідковий апарат у вигляді покажчиків: іменний, покажчик назв, хронологічний, алфавітно-предметний, географічний та ін. що полегшує користування. Сталий доступ до знань: забезпечення постійного доступу до сучасних наукових робіт і в їх ретроспективі, що сприяє дослідженням і навчальному процесу. Критичний аналіз: бібліографія допомагає в оцінці якості й достовірності джерел, що є важливим для наукового методу. Зв'язок між джерелами: вказує на зв'язки між різними роботами, дозволяючи користувачам глибше досліджувати теми. Створення репутації: публікації, що багато разів цитуються в бібліографічних списках, отримують визнання, у свою чергу – це впливає на авторів і їх роботи. Такі механізми сприяють розвитку знань, освіти й культури.

Бібліографічна база даних є корисною фахівцям зі структурування інформації, які організують ресурси та допомагають користувачам у пошуку. Викладачі та вчителі для підготовки до навчання. Дослідники та вчені України та світу, які потребують точні та перевірені описи джерел для своїх досліджень. Студенти, що користуються бібліографічними даними для навчання і написання робіт. Автори, котрі можуть про

слідкувати побутування та популярність своїх робіт. Культурні інституції, які використовують бібліографічні матеріали для збереження та поширення культурної спадщини. Загалом суспільство вииграє від покращення доступу до інформації та знань. Ці групи отримують вигоду через доступ до структурованої інформації та можливість відстежувати розвиток знань у своїй галузі.

Бібліографічна база даних створює значний вплив у покращення якості досліджень: науковці можуть швидше знаходити релевантну інформацію, що підвищує точність і обґрунтованість їхніх робіт. Доступ до знань: студенти мають легший доступ до джерел, що покращує їхню навчальну діяльність та розширює кругозір. Ефективність пошуку: бібліотекарі використовують структуровану бібліографію для швидкого та точного надання інформації користувачам. Визнання авторів: авторам легше отримувати визнання за їхні роботи, якщо вони включені у бібліографії та цитуються. Збереження культурної спадщини: культурні установи використовують бібліографію для ідентифікації і збереження важливих джерел історії та культури. Мотивування до досліджень: суспільство зацікавлене в нових відкриттях, оскільки бібліографія вказує на важливі теми та напрямки в науці.

Вплив бібліографічної бази даних «Лесьа Українка: Твори Лесі Українки. Література про життя і творчість» розрахований на великий проміжок часу: доступ до актуальної інформації, яка допомагає в написанні досліджень, проведенні навчальної діяльності. Отже, вплив цього бібліографічного дослідження є багатоаспектним і значним для забезпечення культурного та науково розвитку й суспільних потреб України.

Dmytro Ustynovsky,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4242-8254>,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Associate,
Department of National Bibliography,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: demichdemich77@gmail.com

Bibliographic database «Lesya Ukrainka: Works of Lesya Ukrainka. Literature about life and creativity» as an information source

The structure of the bibliographic database "Lesya Ukrainka: Works of Lesya Ukrainka. Literature about life and creativity" is considered, its intended purpose is shown. The significant influence of the database on the development of science and culture is proven.

Keywords: bibliographic database, Lesya Ukrainka, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Фіклістова Олена Олександрівна,
молодша наукова співробітниця,
відділ національної бібліографії,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: Elena_fiklistova@ukr.net

Бібліографічна шевченкіана: внесок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у формування метабібліографії митця

На основі досліджень бібліографічної шевченкіани, яку сформували й співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського від початку її заснування, висвітлена історія створення метабібліографії про життя й творчість Тараса Шевченка.

Ключові слова: Тарас Григорович Шевченко, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, бібліографія, метабібліографія, показчик.

Зростання інтересу суспільства до життя й творчості видатних постатей художнього слова вимагає, у свою чергу, створення джерельної бази, яка має велике значення для наукових досліджень, літературознавчого розкриття творчості митця. Одним із інструментів може стати бібліографічний показчик. Але всебічне вивчення наукової проблеми застосовує ще один жанр, що нині набуває актуальності, оскільки дає змогу в розширеному вигляді аналізувати, систематизувати зміст та виокремити аспекти дослідження. До цього жанру належать збірники матеріалів, що відображають діяльність письменника, його мистецькі погляди, вплив на громадське й культурне життя. Дуже важливим є втілення цієї ідеї в складних умовах сьогодення, що збагачує світогляд спільноти про особистість письменника та його вплив на розвиток української літератури.

Пріоритетним напрямком в бібліографічній шевченкіані є створення метабібліографії про життя й творчість Т. Г. Шевченка. Вона включає декілька розділів: археографічна та текстологічна шевченкіана; історія видань творів Шевченка; історичні та етнографічно-побутові сюжети і мотиви у поетичній і прозовій спадщині Шевченка; вшанування пам'яті Шевченка: історія, місця пам'яті; історична біографістика й культурно-інтелектуальні комунікації. Прикладом таких праць стали видання: Т. Г. Шевченко в колі сучасників : словник персоналій / Г. Малахов. Київ, 1976; Шевченківський словник: у 2 т. Київ, 1976–1977; Оренбурзька шевченківська енциклопедія. Оренбург, 1997; Тарас Шевченко і Крим : енциклопедичний довідник. Сімферополь, 2001.

Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека імені Федора Потушняка також має досвід створення таких праць, про що свідчить серія збірників наукових і публіцистичних праць, есеїв, спогадів, художніх творів, бібліографічних джерел, рецензій і відгуків про театральні постановки, музичні інтерпретації творів художньої літератури та їхнє втілення в образотворчому мистецтві. Це, зокрема, збірник «Закарпатська Шевченкіана» (2013), приурочений до 200-річчя від дня народження Кобзаря.

У Київському національному університеті також підготували показчик «Шевченкознавство в Київському національному університеті» (1860–2003). Це перша спроба відтворення наукового розвитку шевченкознавства. У показчику зібрані праці викладачів, студентів, аспірантів під час навчання й роботи в університеті. Крім основних публікацій, показчик містить замітки, редагування, згадки, що мають наукову цінність.

Вивчаючи історію Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського від початку її заснування в 1918 році, ми бачимо провідну роль бібліотеки у вивченні й висвітленні спадщини великого Кобзаря. Над бібліографією шевченкіани працювали українські бібліографи й літературознавці І. Бойко, В. Дорошенко, Ю. Меженко, Ф. Сарана, М. Ясінський, фахові науковці Всенародної бібліотеки України (нині – НБУВ).

60-ті роки минулого століття стали наступним етапом у розвитку шевченкіани і пов'язані з визначними датами – 100-річчя від дня смерті та 150-річчя від дня народження видатного українського поета. У бібліографічному покажчику «Тарас Григорович Шевченко: бібліографія бібліографії, 1840–1960» (1961), підготовлений Державною публічною бібліотекою АН УРСР (нині – НБУВ) зібрані загальні бібліографічні видання, в яких міститься бібліографія творів Шевченка й літератури про нього, а також подані путівники, каталоги, довідники й збірники, що є джерелом шевченківської бібліографії. Це було перше видання шевченківської метабібліографії. У 60-70-х рр. бібліотека спільно з Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника (нині – ЛННБ ім. В. Стефаника) підготувала покажчик «Т. Г. Шевченко: бібліографія літератури про життя і творчість, 1839–1959 : у 2-х т.» (Київ, 1963).

У 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка НБУВ підготувала наукове видання «Т. Г. Шевченко : бібліографічний покажчик, 1965–1988», який хронологічно продовжує видання 1959 й 1968 років. У покажчику виділена предметна рубрика «Бібліографія бібліографії» з підрубриками: Бібліографічні покажчики, списки та огляди творів Шевченка і літератури про нього; Загальні бібліографічні посібники, в яких подається бібліографія творів Шевченка та літератури про нього.

У межах наукової теми «Бібліографічна шевченкіана» в 2014 р. НБУВ розпочала проєкт створення електронного видання «Метабібліографія Т. Г. Шевченка», що узагальнює масив вторинної бібліографії шевченкіани і є складовою національного бібліографічного репертуару. Джерельну базу покажчика склали фонди й електронні ресурси провідних бібліотек України. Важливим сегментом змісту наукової праці є документи й матеріали про літературно-мистецьку спадщину митця, зібрані шевченкознавцями; літературознавчі й критичні праці українських і зарубіжних авторів; праці опубліковані в наукових збірниках, книжкових і періодичних виданнях, надрукованих в країні й за її межами за період з 1840 р. до сьогодення. Шевченкознавчий доробок української творчої еміграції представлений у бібліографічних виданнях: «До видання творів Т. Шевченка у Варшаві (1932–1939 рр.)»; «Шевченкознавство в Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Нідерландах і Бельгії»; «Taras Ševčenko v české kultuře»; «Бібліографія шевченкознавства англійською мовою»; «Шевченкіана в бібліотеках Парижу»; «Бібліографія японської Шевченкіани»; «З французької Шевченкіани» тощо.

Основний матеріал покажчика описаний *de visu*, подається розширена анотація джерел. Матеріал подається в хронологічному порядку, а в межах року – за алфавітом. Видання складається з двох основних частин: анотованого хронологічного покажчика й допоміжних покажчиків – іменного й предметного.

На першому етапі роботи було підготовлено і опубліковано видання «Тарас Григорович Шевченко : бібліографія видань творів», 1840–2014, (Київ, 2014). «Кобзар» Т. Г. Шевченка у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: книгознавче та бібліографічне дослідження» (Київ, 2015) – обидві праці в електронному й друкованому варіантах.

Другим етапом проєкту стало створення наукового видання «Тарас Григорович Шевченко: бібліографія бібліографії видань творів Т. Г. Шевченка та літератури про нього» (Київ, 2018).

При створенні науково-бібліографічного ресурсу «Тарас Григорович Шевченко: бібліографія бібліографії» колектив авторів розробив методологію й методику роботи

з дотриманням усіх вимог наукової бібліографії. Джерельну базу склали бібліографічні видання, підготовлені Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського НАН України, Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого, Науковою бібліотекою М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Науковою бібліотекою Національного університету «Києво-Могилянська академія», Науково-довідковою бібліотекою центральних державних архівів України, Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Підготовці наукового видання сприяли Шевченківський національний заповідник, музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка в Черкасах, Музей книги і друкарства України. Також були використані джерела зарубіжної шевченкіани, у т. ч. електронна бібліотека «Diasporiana». Показчик налічує 2114 бібліографічних записів. Матеріал розміщений за хронологією, а в межах року – за абеткою. Для зручності користування видання оснащено науково-допоміжним апаратом, що складається з іменного й предметного показників.

Вміст першого розділу наповнюють бібліографічні посібники, довідники, путівники, енциклопедії, каталоги бібліотек, каталоги виставок, бібліографічні огляди, статті, публікації з періодичних і продовжуваних видань, наукових збірників, матеріали конференцій, пристатейні й прикнижкові бібліографічні списки про життя й творчість Т. Г. Шевченка. Документи розкриваються за допомогою змісту, бібліографічні записи частково анотовані.

Іменний показчик подає відомості про авторів, упорядників, редакторів, авторів передмов, зазначених у бібліографічних описах, а також осіб, що зустрічаються в записах (персоналії). У роботі над формуванням предметного показника автори спиралися на енциклопедії, довідники й словники. Побудований за алфавітом предметний показчик містить 48 предметних рубрик. Детальний тематичний рубрикатор відображає всі основні напрями творчої спадщини Тараса Шевченка, зокрема, рубрики: «Мистецька шевченкіана», «Музична шевченкіана», «Театральна шевченкіана», «Шевченкіана на сторінках періодичних видань», «Краєзнавча шевченкіана» та ін. Рубрики загального змісту («Бібліотеки. Установи», «Видання творів Шевченка», «Довідкові видання» тощо) мають підрубрики відповідно змістового наповнення, де подаються наукові й культурні установи, які популяризують творчість Т. Г. Шевченка. У рубриці «Бібліографія зарубіжної шевченкіани» відображаються публікації про життя й творчість Тараса Шевченка, що друкувались в зарубіжній періодиці або виходили окремими виданнями за межами України.

Широке охоплення матеріалів, їх науково-бібліографічне опрацювання розглянутої метабібліографії стане надійним довідковим джерелом, що сприятиме створенню єдиного зведеного бібліографічного ресурсу – бібліографічної шевченкіани.

Olena Fiklistova,
Junior Research Fellow,
Department of National Bibliography,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Elena_fiklistova@ukr.net

Bibliographic Shevchenkiana: Contribution of the Vernadskyi National Library of Ukraine to the Formation of the Metabibliography of the Artist

Based on the research of the bibliographic Shevchenkiana, which was formed by the staff of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine since its foundation, the history of the creation of a metabibliography on the life and work of Taras Shevchenko is highlighted.

Keywords: Taras Shevchenko, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, bibliography, metabibliography, index.

Шалак Оксана Іванівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

кандидатка філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: shalak@ukr.net

Комунікативні засади фольклорної практики Василя Гнилосирова (1836–1900): від науки до біографії

Фольклорні записи В. Гнилосирова і його рукописна програма для збору етнографічного й фольклорного матеріалу – серед тих джерел, які дають можливість глибше й докладніше реконструювати життєпис фольклориста, педагога, засновника Тарасової світлиці на могилі Т. Шевченка. Ці архівні документи увиразнюють біографію, по-новому висвітлюють постать В. Гнилосирова.

Ключові слова: реконструкція біографії, фольклор, комунікація, етнографічна й фольклорна програма.

Василь Степанович Гнилосиров – педагог, один із організаторів недільних шкіл у Харкові, відомий шевченкознавцем як засновник Тарасової світлиці в Каневі, але мало znаний як фольклорист. Про нього захоплено відгукувалися сучасники І. Житецький, М. Лисенко, В. Науменко, О. Потебня, М. Старицький. Його педагогічну діяльність досліджували В. Авраменко, Н. Побірченко, роботу в харківській і київській Громадах – О. Беззубець, Є. Биба, С. Світленко, О. Супрунук, подвижницьку працю в царині шевченкознавства – Р. Танана, З. Тарахан-Бережа.

Народжений 21 березня (8.03 за н. ст.) 1836 р. (цю дату подано в некролозі: Науменко В. Памяти В. С. Гнилосырова. *Киевская старина*. 1901. Т. 72, № 2. С. 301–307) як позашлюбна дитина на х. Гавришівка Кобеляцького пов. Полтавської губ. (тепер Самарівського р-ну Дніпропетровської обл.), В. Гнилосиров усе життя ніби доводив, що він – не поза сім'єю. Його родиною стало широке коло друзів, починаючи з Полтавського повітового училища й гімназії, Харківського університету, куди він вступив 1857 р., згодом – ті заклади, де він навчав як педагог. Харківський період – час активної праці в Громаді, роки роботи учителем недільних шкіл, життя задля просвітницької діяльності – від розповсюдження літератури для народу до запису фольклору.

У харківський період, працюючи як викладач повітового училища й гімназії, В. Гнилосиров розпочав фіксацію народних пісень: 1864 р. він створив програму збирання етнографічного й фольклорного матеріалу. Цю рукописну програму, упорядковану як своєрідний методичний посібник для етнографів і фольклористів, досі не запроваджено в науковий обіг. Її комунікативні принципи спрямовані на розширення знань про побут, матеріальну й духовну культуру українського міста й села (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. Арк. 29–35 зв.).

На цей час наука про традиційну народну культуру мала не так і багато оприлюднених програм, серед яких була й опублікована 1864 р. «Програма для постацання в Харківський губернський статистичний комітет відомостей про тутешню губернію...» («Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 г.», Харків, 1864). Це засвідчують упорядковані О. Боряк «Матеріали з історії народознавства в Україні : каталог етнографічних програм (друга половина XVIII–XX ст.)» (Київ, 1994). Програма В. Гнилосирова значно вирізняється серед відомих, оскільки націлена передовсім на вивчення національного, релігійного, соціального складу населення, матеріального й духовного життя в місті, селі, повітах і губернії. Вона вибудована так, що передбачає активний діалог записувача й респондента, носія фольклору. Частково це своєрідний запитальник, де відповіді на сформульовані запитання згодом мали стати основою докладного опису певної місцевості.

Значення цієї програми полягало в тому, що вона розрахована на докладний опис не тільки культури і побуту села, а й міста. У програмі було передбачено аналіз як соціальних, економічних проблем (стан промисловості, торгівлі, ремесел), так і міського фольклору. Ішлося також про записування легенд, переказів, народних оповідань топонімічного характеру, а також народної прози про видатних особистостей в історії України (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. Арк. 30 зв.). Програмний запитальник був спрямований на комунікацію, що виявляла механізм передавання зразків фольклору, створення варіантів, інтерпретування сюжетів.

Відомо, що біографія В. Гнилосирова, як активного громадівця й організатора недільних шкіл, пов'язана із розповсюдженням літератури. У 1861 р. він обговорював з О. Потебнею проєкт засновника української кооперації М. Балліна, який разом із дружиною збирався 1862 Такі його переконання й діяльність позначилися і на змісті програми, де він занотував, що дослідник має розпитати респондента про українські книжки: для кого їх купують, які й скільки, як у народі ставляться до освіти й навчання (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. Арк. 29). Ця інформація хоч безпосередньо й не стосувалася ні етнографії, ані фольклористики, але показова для опису життєпису самого В. Гнилосирова – записувача народної творчості, збирача предметів матеріальної культури.

Окремий розділ програми присвячено домашньому побуту. Ішлося про місцеві назви й докладний опис народного житла, способів побудови, інтер'єр. Духовне життя охоплювало суспільну, релігійну, статеву моральність, родинні звичаї й обряди. В. Гнилосиров наголошував на стосунках у сім'ї між її членами, зокрема, на взаєминах між батьками й дітьми, на ролі батька й ставленні до жінок у родині, особливо до матері (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. Арк. 30). Таке зосередження уваги засвідчує, що автор програми, який виріс у чужій родині й знав про те, що він – позашлюбна дитина, розумів значення інституту сім'ї й вважав за потрібне зібрати інформацію про її життя.

Найбільше уваги приділено українському фольклору. Хоч програма написана офіційною тоді російською, часто в дужках автор подавав переклад окремих термінів і назв. Приміром, у назві восьмого розділу слово «общественный» подано з уточненням українською – «громадський». У самій програмі вжито назву «Україна» (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. Арк. 30 зв.), а не «Малоросія», як було прийнято в тодішній науці про усну словесність. Розділ «Народна поезія» охоплював проблематику, що стосувалася пісень, казок, легенд, переказів, повір'їв, прислів'їв і приказок, загадок, замовлянь, прикмет, трактування снів, апокрифів, а також народних оповідань, зокрема, про народних героїв.

Увага фольклориста до топонімічних легенд і опису городищ, курганів, земляних валів, могил згодом привела його на могилу Тараса Шевченка в Каневі, де він створив Тарасову світлицю – своєрідний прообраз музею. Розуміння значення культу померлих для українців, пошанування могил предків і видатних людей, а також листування із Шевченком перед його смертю з приводу «Букваря» для потреб недільних шкіл стали причинами тривалої й самовідданої праці для збереження пам'яті про поета.

Своєрідним додатком до програми стала «Народна космогонія і міфологія». Цей розділ засвідчує, що В. Гнилосиров, як дослідник фольклору, зосереджував увагу саме на українській міфології й народних уявленнях про світобудову, небесних світилах, поглядах на світ, на явищах природи; цікавився легендами й переказами про людську душу, Бога і янголів, народною астрономією й медициною. Очевидно, це зацікавлення виникло не випадково: В. Гнилосиров 1857 р. вступив до Харківського університету на медичний факультет, а вже згодом, 1861 р., перевівся на історико-філологічний.

Спорадичні фольклорні паспорти під записами пісень свідчать про те комунікативне коло фольклориста, у якому він постійно перебував: йому надсилали записи кореспонденти, він спілкувався з носіями фольклору. Зокрема «запорозькі пісні» (за термінологією В. Гнилосирова) записано від Григорія Йосипенка в с. Перешори Ананіївського пов. Херсонської губ. У коментарі фольклорист зазначив, що одну з них «Ходімо, пане-браття...» (зберігаємо особливості запису В. Гнилосирова) ніде не бачив опублікованою, хіба натрапляв на її варіант серед рукописних фіксацій М. Кропивницького (ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 1337. Арк. 1 зв.).

Отже, записи фольклору, програма, яку впорядкував В. Гнилосиров, – додаткові надійні джерела до реконструкції його біографії. Ці рукописні матеріали виявляють його наукові зацікавлення, засвідчують глибину його знань, розкривають не тільки послідовність, специфіку, методи його наукової роботи, а й увиразнюють зв'язок його праці із життєписом, навіть тими психологічними травмами, яких довелося зазнати в дитинстві.

Oksana Shalak,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

Candidate of Philological Sciences,

Senior Researcher,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

Communicative Principles of Folklore Practice of Vasyl Hnylosyrov (1836-1900): From Science to Biography

V. Hnylosyrov's folklore records and his handwritten program for collecting ethnographic and folklore material are among those sources that make it possible to reconstruct in more depth and detail the biography of the folklorist, teacher, and founder of the Tarasova Svitlytsia at the grave of T. Shevchenko. These archival documents express the biography, shed new light on the figure of V. Hnylosyrov.

Keywords: reconstruction of biography, folklore, communication, ethnographic and folklore program.

Яблонська Ольга Василівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,

кандидат філологічних наук, професор,

професор кафедри української літератури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

e-mail: o_jabl@ukr.net

«Мій дороговказ»: Т. Шевченко в мемуарних джерелах Петра Одарченка

На основі мемуарних матеріалів П. Одарченка розглянуто важливість ідей Т. Шевченка у формуванні націоцентричних засад його світогляду й суспільних тенденцій. До аналізу залучено публікації в діаспорній («Молода Україна» (Торонто, 1981)) і вітчизняній періодиці («Літературна Україна» (1995)), а також «Автобіографію», оприлюднену у виданні П. Одарченка «Мені сто років. Автобіографія. Спогади. Листи. Ювілей» (Київ, 2004).

Ключові слова: Т. Шевченко, П. Одарченко, Олена Пчілка, мемуари, автобіографія, українська діаспора.

Постановка проблеми. У «Вступному слові» до книжки статей і нарисів Петра Одарченка «Видатні діячі української культури» (1999) Роксана Харчук слушно зауважила: «Про що б не писав Петро Одарченко, він завжди твердо стоїть на позиції українства – додамо культурного. Усім своїм життям і творчістю вчений довів, що українство, конкретно українська культура – явища монолітні <...>» (Одарченко П. Видатні діячі української культури: статті, нариси. Київ : Смолоскип, 1999. С. 5). Такі основи сформовані україноцентричним мисленням дослідника, його світоглядом патріота, і засадничим чинником, безумовно, є творчість Т. Шевченка. П. Одарченко – автор численних розвідок про українську класичну літературу, у біографії якого важливу роль відіграло знайомство з Оленою Пчілкою, дослідження в аспірантурі творчості Лесі Українки. Маємо на меті на матеріалі мемуарних текстів П. Одарченка розглянути важливість ідей Т. Шевченка у формуванні націоцентричних засад його світогляду.

Виклад основних матеріалів дослідження. «Мій дороговказ» – таку промовисту назву має публікація П. Одарченка в газеті «Літературна Україна» від 18 травня

1995 р. Якщо в «Автобіографії» П. Одарченко чітко фіксує подію («Коли мені було 11 років, я прочитав “Кобзар” Т. Шевченка (видання 1908 р.), який зробив на мене надзвичайний вплив» (Одарченко П. Мені сто років. Автобіографія. Спогади. Листи. Ювілей. Київ : Смолоскип, 2004. С. 9)), то в названій публікації він емоційно згадує: «Революція в моєму світогляді сталася влітку 1915 р. Одного дня прийшов до мене мій товариш Пилип і приніс незвичайну книжку. Це був “Кобзар” Шевченка, виданий у Москві 1908 р. за ред. В. Доманицького. “Ця книжка заборонена, – сказав Пилип, – нікому не показуй, бо нас обох виженуть із гімназії, якщо дізнаються, що ми таке читали”» (Там само. С. 37). Важливим є акцент на дитячій емпатії й зацікавленості історичною Україною в образах козаків і гайдамаків. Хлопчина не тільки переписував вірші й учив їх напам’ять, а й «перемалював портрет Шевченка і повісив малюнок на стіні поруч з іконами» (Там само. С. 37). Закономірним і не менш вражаючим є зізнання: «Я молився Шевченкові! І з того часу (мені було тоді дванадцять!) став національно свідомим українцем» (Там само. С. 37).

Інформаційно насиченими є спогади про добу УНР, коли «по селах і містах Полтавщини місцеві “Просвіти”, “Юнацькі спілки”, гуртки українознавства шкільної молоді, драматичні й співочі влаштовували вечори, присвячені Шевченкові, концерти, ставили вистави (“Назар Стодоля”, “Невольник”, “Мати-наймичка”). Для школярів влаштовувались дитячі ранки, тоді грали дитячі п’єси Олени Пчілки» (Там само. С. 37–38), сюжет яких пов’язаний із життєписом Кобзаря.

Мемуарист із пієтетом до Т. Шевченка пригадує масову демонстрацію в рідній Римарівці «з жовто-блакитними прапорами й плакатами» (Там само. С. 38), під час якої він ніс великий портрет Кобзаря. Закарбувалося в пам’яті й «величне Шевченківське свято в Гадяцькій хлопчачій гімназії» (організатор – «гурток українознавства Гадяцької української шкільної молоді», секретарем якого він був (Там само. С. 38)); тоді був виконаний «Заповіт», виголошена святкова доповідь, звучало хорове виконання пісень на слова Кобзаря, а П. Одарченко декламував «Мені однаково, чи буду...» і поезію В. Самійленка «Українська мова», присвячену Т. Шевченкові. Не тільки в публічному просторі вшановували національного генія: «У Гадячі, в домі мого дядька Никона Голоборщого, діти та його квартиранти-гімназисти зробили у вітальні імпровізовану сцену, прикрасили портрет Шевченка рушником. Я (мені тоді було 14 років) прочитав власний реферат. А дочка дядькова, 10-літня Олеся, та інші учасники свята співали «Заповіт» та інші пісні, декламували вірші Шевченка, була також інсценізація якогось твору поета» (Там само. С. 38). Важливим у спогадах є акцент на тому, що ненависть більшовиків проти свідомих українців під час захоплення цього міста спрямована була й проти Т. Шевченка: «більшовицькі банди <...> нищили портрети Шевченка» (Там само. С. 38–39).

Спогад про Шевченківське свято, яке свідбулося 11 березня 1920 р. в Гадячі, П. Одарченко зафіксував у декількох джерелах: у статті «Олена Пчілка і молодь: спогади про Олену Пчілку (До 50-их роковин з дня смерті)», опублікованій 1981 р. в лютневому числі канадського часопису «Молода Україна», у згаданій статті «Мій дороговказ» і в «Автобіографії». Найдетальніший опис, очевидно, – у спогадах про Олену Пчілку. Тут наголошується, що попри більшовицьку окупацію, патріотична промова Боряка, директора хлоп’ячої гімназії ім. М. П. Драгоманова, надихнула гімназистів, учасників гуртка Українознавства, виконати під жовто-блакитні прапори «Ще не вмерла Україна». Більшовицький комісар Шубін наказав арештувати цю групу молоді, але солідарність інших гімназистів і курсантів та захист завідувача

відділу народної освіти спричинили звільнення (Одарченко П. Олена Пчілка і молодь: спогади про Олену Пчілку (До 50-их роковин з дня смерті). *Молода Україна*. 1981. Ч. 297. С. 8). Ввечері урочисте Шевченківське свято відбулося в гімназії. Тоді звучали «Заповіт» і «Ще не вмерла Україна», а погруддя національного пророка огортав жовто-блакитний прапор. Коли увійшов представник влади, розпорядник вечора загорнув одну сторону знамена, намагаючись уникнути конфлікту, та Олена Пчілка зумисне розгорнула стяг. Більшовицький комісар Крамаренко, зірвавши прапор, шматував його й кричав звинувачення в петлюрівщині й контрреволюції. Наступний епізод засвідчив відкрите вираження свідомої української позиції: «Тоді до сцени підійшла Олена Пчілка і високо підняла руку і голосно гукнула: “Ганьба Крамаренкові! Ганьба Крамаренкові!” І вся зала як грім загула: “Ганьба Крамаренкові!” І вмить на грудях хлопців і дівчат зацвіли жовтоблакитні бантики й тризуби, які перед тим з обережності були сховані в кишенях» (Там само. С. 8).

Важливою є публікація «Мій дороговказ» висвітленням обставин, за яких працював над дослідженням «Шевченко в Казахстані», що саме формувало його джерельну основу: «1931-го чи 1932 р. я познайомився з видатним українським істориком і письменником Миколою Васильовичем Горбанем, який також відбував заслання в Алмати. М. Горбань працював науковим співробітником Державного управління Казахстану. Завдяки йому я мав доступ до архівних матеріалів і на підставі цих матеріалів писав працю на тему “Шевченко в Казахстані”» (Одарченко П. Мені сто років. Автобіографія. Спогади. Листи. Ювілей. Київ : Смолоскип, 2004. С. 41).

Патетичним є висновок статті «Мій дороговказ»: «Увесь довгий шлях мого життя нерозривно пов’язаний із Шевченком. Кобзар визначив мій світогляд. У найтяжчі дні й хвилини життя підтримував мене, гартував дух, зберігав мою людську гідність, викликав у серці любов до рідного краю і до рідного народу та віру в краще майбутнє рідної України» (Там само. С. 44).

Закономірно, що з часом увага П. Одарченка до творчості Т. Шевченка не зменшувалася, про що свідчать наведені дослідником кількісні дані. У публікації 1995 р. йдеться про його 82 праці, присвячені творчості Т. Шевченка (Там само. С. 43), в «Автобіографії» – про 88 статей (Там само. С. 15).

Висновки. Як бачимо, мемуарні матеріали П. Одарченка (статті, автобіографія) є не тільки особистісним документом, а й зберегли свідчення часу. У цих двох аспектах зауважено роль націоцентричних ідей Т. Шевченка.

Olha Yablonska,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,
PhD in Philology, Professor,
Professor of Department of Ukrainian Literature,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine
e-mail: o_jabl@ukr.net

«My Guide»: T. Shevchenko in P. Odarchenko's Memoir Sources

Based on P. Odarchenko's memoirs, the importance of T. Shevchenko's ideas in the formation of the nationalistic foundations of his worldview and social trends is examined. The analysis involved publications in diaspora ("Young Ukraine" (Toronto, 1981)) and domestic periodicals ("Literary

Ukraine" (Kyiv, 1995)), as well as "Autobiography", published in P. Odarchenko's edition "I am a Hundred Years Old. Autobiography. Memories. Letters. Anniversary" (Kyiv, 2004).

Keywords: T. Shevchenko, P. Odarchenko, Olena Pchilka, memoirs, autobiography, Ukrainian diaspora.

Яблонський Максим Романович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>,

кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент,

доцент кафедри соціальних комунікацій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

e-mail: max.yablonskyu@gmail.com

Читанки Петра Волиняка в аспекті біографістики

На основі матеріалів читанок Петра Волиняка «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя» простежено увагу до художньої біографістики й науково-популярних текстів як способу популяризації української літератури й відомостей з історії України. Виокремлено авторитетність для Петра Волиняка постатей Т. Шевченка та С. Петлюри.

Ключові слова: українська діаспора, Петро Волиняк, читанки Петра Волиняка «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя», художня біографістика, науково-популярний текст.

Постановка проблеми. Популяризація історії України й української літератури в чужому світі – одне із просвітніх завдань читанок Петра Волиняка в контексті глобальної мети збереження національної ідентичності. Петро Волиняк (1907–1969) – знаний в українській діаспорі Канади журналіст і видавець, який намагався презентувати у своєму часописі «Нові Дні» різні суспільно-політичні погляди, водночас уникаючи радикальної націоналістичної позиції.

Виклад основних матеріалів дослідження. У 1950–1960-х роках Петро Волиняк видав 5 читанок («Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя»), які мали непоганий комерційний успіх, тому було здійснено декілька перевидань. Освітні й пізнавальні завдання цих читанок, орієнтованих на дитячу аудиторію, об'єднані метою формувати україноцентричний світогляд. І розповіді про відомих українців, які стали символом стійкості нації в утвердженні державності, чий здобутки презентують Україну у світі, є важливим зразком для дітей і молоді. Як свідчить контент читанок, для Петра Волиняка такими авторитетними є постаті Т. Шевченка й С. Петлюри, меншою мірою представлено здобутки М. Лисенка й В. Смирненка.

У читанках Петро Волиняк обирає два способи презентування біографічного матеріалу – художній і науково-популярний. І переважає, звісно, художній виклад, що пояснюється віковими особливостями сприйняття. Зазвичай це сюжетні епічні твори, часто зразки малої прози або ж уривки з більших епічних текстів. Так, у читанці для 2-ої класу й позашкільного читання «Барвінок» (1955) це уривок із «Тарасових шляхів» О. Іваненко й оповідання Петра Волиняка «Симон Петлюра». У читанці для 3-ого класу й позашкільного читання «Київ» (1954) пропонуються тексти Г. Хоткевича «Шевченкове дитинство» й А. Лотоцького «Щаслива зустріч». Уривок із твору С. Васильченка «Дитинство Тараса Шевченка» – для учнів 4-ого

класу (читанка «Лани», 1952). Для 5-ого класу Петро Волиняк уклав дві читанки – і в обох посилено увагу до художньої біографістики. Серед епічних текстів – уривок із «Тарасових шляхів» О. Іваненко («Дніпро», 1953) і окремі оповідання твору Д. Красицького «Тарасове дитинство» («Запоріжжя», 1968).

Меншою мірою презентовано зразки поетичних текстів, у яких важливими є біографічні елементи. Це патетичні твори М. Рильського «Шевченко» й М. Щербана «Симон Петлюра» в читанці «Київ», Леоніда Полтави «Симон Петлюра» у виданні «Запоріжжя», а також поетична присвята Лесі Українки «На роковини Т. Шевченка» («Дніпро»).

У читанках для 4-ого й 5-ого класів пропонуються також науково-популярні тексти, адаптовані до відповідного вікового сприйняття. Переважно автором цих творів є Петро Волиняк. У центрі уваги – знакові постаті в історії України й української літератури Т. Шевченка («Дніпро»), М. Лисенка («Дніпро»), С. Петлюри («Лани», «Запоріжжя»), В. Симиренка (цей текст за І. Розгоном у читанці «Дніпро»).

Висновки. Проаналізований контент читанок Петра Волиняка засвідчує, що увага до біографічного аспекту є наскрізною. Ця закономірність підтверджується багатством художньої біографістики й зверненням до науково-популярних текстів. Характерною є галерея авторитетних для Петра Волиняка постатей, на чільному місці в якій – Т. Шевченко й С. Петлюра.

Maksym Yablonskyi,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>,

PhD in Social Communications, Docent,

Associate Professor of Department of Social Communications,

Lesia Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

e-mail: max.yablonskyi@gmail.com

Readers by Petro Volynyak in the aspect of Biographical Studies

It is traced an attention to artistic Biographical Studies and popular science texts as a way of popularizing Ukrainian literature and information on the history of Ukraine based on materials from the reading books by Petro Volynyak «Lany», «Dnipro», «Kyiv», «Barvinok», «Zaporizhzhia». It is highlighted the authority of the figures of T. Shevchenko and S. Petliura for Petro Volynyak.

Keywords: Ukrainian diaspora; Petro Volynyak; Petro Volynyak's readers «Lany», «Dnipro», «Kyiv», «Barvinok», «Zaporizhzhia»; artistic Biographical Studies; popular science text.

Яценко Олег Миколайович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4277-1869>,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

завідувач відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: olehjats@bigmir.net

Серія «Джерела української біографістики»: аналіз змісту і структури випусків

Висвітлено становлення й сучасний стан видань серії «Джерела української біографістики», що слугують джерельною базою для формування електронного ресурсу «Український національний біографічний архів» (УНБА). Здійснено аналіз методики укладання матеріалу випусків, структури видань, їх кількісні показники. Розкрито особливості й нововведення, що використані в останніх випусках.

Ключові слова: Джерела української біографістики, серія, біографічні видання, джерельна база, ресурси біобібліографічної інформації, Український національний біографічний архів.

Постановка проблеми. Одним з основних напрямів діяльності Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІБД НБУВ) є розробка питань джерельної бази української біографістики (Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: матеріали до бібліографії (середина XIX–XX ст.). Київ, 2004. С. 5), що, у свою чергу, стало основою при формуванні електронного УНБА. Інститутом здійснюється систематичне ретроспективне вивчення вітчизняних книжкових видань, що містять біографічну інформацію про діячів історії й культури України. На сьогоднішній день виявлено й зафіксовано значну кількість (близько 15 тисяч) книжкових друкованих публікацій з біографічною інформацією про наших співвітчизників, які склали основу серії «Джерела української біографістики». За 20 років, після виходу першого випуску, змінилася методика й технологія виявлення й фіксування біографічних видань. Розширено критерії відбору книжок. У праці здійснено аналіз сучасних напрацювань цього напрямку роботи ІБД.

Виклад основного матеріалу. Станом на 2024 р. зібрано матеріал і укладено 7 випусків серії «Джерела української біографістики» (Київ, 2004–2024). Бібліографування перших випусків проводилося на основі фондів НБУВ. Збір і фіксація біографічних видань відбувався не в усьому обсязі, існували певні обмеження в критеріях відбору матеріалу. З 2010 р. (вип. 5, 7) організовано і здійснено процеси вичерпного виявлення, фіксації й систематизації всього комплексу книжкових джерел, виданих в Україні, які містять біографічну інформацію про діячів української історії, науки, культури й інших сфер життя. Укладені випуски – ґрунтовні наукові путівники, які орієнтують професійних дослідників і спеціалістів бібліотечно-інформаційної сфери у величезному масиві джерел, які включають різноманітний біографічний матеріал про наших співвітчизників. Задля цього опрацьовано всі випуски державного бібліографічного покажчика України «Літопис книг» за вказаний період, що містить бібліографічну інформацію про поточні друковані книжкові видання України. До кожного виявленого запису додано анотацію й шифри зберігання в НБУВ, а за відсутності видання в бібліотеці – шифр зберігання в Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого (НБУЯМ). Потужний допоміжний апарат випусків дозволяє дослідникам вільно користатися наявним матеріалом й відшукувати необхідні дані.

У процесі роботи над покажчиками застосовувалися такі критерії відбору матеріалу: для анотування бралася література, видана (переважно українською, також російською, польською, румунською, кримськотатарською мовами) в зазначений

період на території України. Критерій наявності матеріалів у фондах НБУВ, у п'ятому й шостому випусках, був розширений завдяки використанню також фондів НБУАМ, а за їхньої відсутності в провідних бібліотеках України інформація про видання розміщувалася в окремому розділі «Видання з біографічним матеріалом, які відсутні у НБУВ та НБУАМ».

У перших випусках серії при відборі матеріалу автори дотримувалися обмеження щодо використання лише тих видань, які містять біо-, бібліо- та біобібліографічну інформацію не менш як про трьох осіб, за винятком третього випуску (персональні бібліографічні покажчики). Для досягнення максимально повного фіксування масиву вітчизняної біографічної друкованої продукції укладачі, починаючи з п'ятого випуску, включали інформацію про видання, присвячені одній (двом) особі (особам).

У третьому випуску серії «Джерела української біографістики» були зафіксовані українські персональні бібліографічні покажчики про наших співвітчизників з моменту укладання першого видання цього типу (1856 р.) до 2013 р. Ця робота була продовжена в шостому випуску – матеріал розміщено в розділі 1.2.5.3 «Персональні бібліографічні покажчики», що став хронологічним продовженням третього випуску.

Об'єктом бібліографування перших випусків серії слугували різні види документів, що відповідали наступній структурі:

- енциклопедії і енциклопедичні словники;
- біографічні словники і довідники;
- біобібліографічні покажчики;
- монографії, які мають біографічні дані про осіб, причетних до історії України;
- підручники, що містять біографічні відомості;
- збірники наукових праць, до яких включено біографічні матеріали;
- краєзнавчі дослідження;
- ювілейні й презентаційні видання.

У п'ятому й шостому випусках була вдосконалена структура покажчиків. Матеріал подається за видом друкованих джерел: до розділу «Довідкові видання» включено підрозділи «Енциклопедії. Енциклопедичні словники» (загальні, галузеві, тематичні, краєзнавчі, персональні), «Довідники. Словники» (загальні, галузеві, тематичні, краєзнавчі, біографічні, біобібліографічні). Додано підрозділ «Путівники». Підрозділ «біобібліографічні» поділено на «Тематичні», «Краєзнавчі» й «Персональні».

Розділ «Монографії» і «Збірники», в залежності від змісту, розмежовано на наукові й науково-популярні. Крім того, до «Наукових видань» уведено підрозділ «Матеріали конференцій», який включає інформацію про матеріали, виголошені на наукових конференціях, симпозіумах, круглих столах, де зафіксовано результати наукових і історико-краєзнавчих досліджень, висвітлено різні аспекти наукової, творчої спадщини, події й факти з життя й діяльності постатей, причетних до України.

У будові випусків серії сформувалися нові розділи: «Генеалогічні матеріали», «Антології, літературні збірки з біографічним матеріалом», «Мемуарна література». Останній включає рубрики: «Спогади», «Щоденники», «Листування», «Нотатки», «Літературний портрет», «Інтерв'ю».

До нових також необхідно додати й розділи «Доповнення до попередніх випусків» і «Видання з біографічним матеріалом, які відсутні у НБУВ та НБУАМ».

До першого включено відомості про книжки, що з різних причин не ввійшли до попередніх випусків серії бібліографічних покажчиків «Джерела української біографістики», і були виявлені в процесі укладання наступних видань. До другого включено бібліографічну інформацію про видання, які не вдалося знайти у фондах двох найбільших національних бібліотек України.

Однією з особливостей останніх випусків стало збільшення кількості даних про повнотекстові електронні версії біографічних публікацій. До бібліографічного опису після шифру ISBN додано URL – уніфікований локатор ресурсів (адреса ресурсу). Кількість таких записів у цьому випуску становить 412 одиниць.

Грунтовні аналітичні науково-бібліографічні нариси, що відкривають п'ятий і сьомий випуски, подають узагальнену характеристику періодів 2000–2013 і 2014–2016 рр. відповідно в розвитку вітчизняної біографіки в розрізі видавничої діяльності. Вони висвітлюють головні тенденції, різноманіття видів і широкий спектр проблем і тем, характерних для вітчизняної біографічної літератури зазначених періодів, що відзначаються швидким зростанням дослідницької й видавничої діяльності, значним підвищенням теоретико-методологічного рівня, а також реалізацією численних фундаментальних історико-біографічних проєктів. В оглядах також аналізуються можливості використання зафіксованого у випусках серії матеріалу як джерела формування електронного ресурсу УНБА.

Суттєво різняться кількісні показники охоплених документів у покажчиках серії «Джерела української біографістики». У першому випуску зафіксовано 1004 бібліографічні позиції про публікації в зазначений хронологічний період (середина XIX–XX ст.), значна частина якого припадає на видання, укладені в імперську й радянську добу. Зрозуміло, що кількість українознавчого матеріалу, тим паче біографічного, у цей час була незначною й розпорошеною в загальноросійських й радянських енциклопедіях, словниках, збірниках тощо. На кількісні показники також вплинули первинні критерії відбору матеріалу, про які сказано вище.

П'ятий і сьомий випуски серії – це якісно інші видання, що відрізняються від першого випуску своєю структурою, змістом і кількісними показниками. Так, за чотири роки п'ятий випуск включає 2320 анотованих бібліографічних описів (2010–2013); сьомий – 2316 записів (2013–2016). Таке чисельне збільшення біографічних видань пояснюється величезним інтересом в Україні до історико-біографічної літератури, який посилювався після розпаду СРСР і бурхливим розвитком видавничої діяльності в останні десятиріччя.

Висновки. Здійснене дослідження засвідчило про кількісні і якісні зміни, що сталися за останні двадцять років після започаткування серії «Джерела української біографістики» в питаннях пошуку, відбору й фіксації вітчизняних біографічних видань. Налагоджені в ІБД НБУВ процеси дозволяють максимально повно виявляти різноманітну біографічну продукцію, фіксувати її для подальшого використання у формуванні електронного ресурсу УНБА, систематизувати для зручного використання споживачами.

Oleh Yatsenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4277-1869>,

Ph.D. (History);

Head of Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
olehjats@bigmir.net

**Series «Sources of Ukrainian Biography»:
Analysis of the Content and Structure of the Issues**

The formation and current status of the publication series «Sources of Ukrainian Biography», which serve as the source base for the creation of the electronic resource “Ukrainian National Biographical Archive” (UNBA), are highlighted. An analysis of the methodology for compiling the material of the issues, the structure of the publications, and their quantitative indicators has been carried out. The features and innovations used in the latest issues are revealed.

Keywords: Sources of Ukrainian Biography, series, biographical publications, source base, biobibliographic information resources, Ukrainian National Biographical Archive.

РОЗДІЛ 7

НАУКОВА АРХІВНА СПАДЩИНА: СЬОГОДЕННІ ВИКЛИКИ І НОВІ МОЖЛИВОСТІ

Алексеевко Анна Олександрівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3483-1836>,
заступниця директора,
Центральний державний науково-технічний архів України,
Харків, Україна
e-mail: alekseenkoaa1@gmail.com

Репрезентація наукової спадщини з фондів ЦДНТА України: сучасні підходи та перспективи

Розглянуто способи подання науково-дослідної документації з фондів Центрального державного науково-технічного архіву України на інформаційних інтернет-ресурсах. Виділено два основні підходи щодо цього: публікація документів у вигляді повнотекстових версій та у складі онлайнових тематичних виставок. Окреслено перспективи розширення репрезентації наукової архівної спадщини задля забезпечення інформаційних потреб суспільства.
Ключові слова: наукова архівна спадщина, науково-дослідна документація, Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України), інформаційні ресурси, виставка архівних документів, онлайн-доступ.

«Завдяки інформаційним технологіям архіви у глобальному інформаційному просторі повинні забезпечити з використанням інформаційних технологій комфортні умови для застосування інтелекту і досвіду, що накопичені попередніми поколіннями» – таке бачення зафіксувала Стратегія захисту документальної спадщини як запорука збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 р., що була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.12.2024 № 1349-р. Цей документ на найближчу перспективу є дороговказом діяльності українських архівних установ, зокрема й Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України). Стратегічною ціллю № 1 визначено: «Цифровізацію сфери архівної справи та забезпечення її відповідності інформаційним потребам суспільства». Одним із показників її досягнення є збільшення кількості оцифрованих та оприлюднених архівних інформаційних ресурсів, зокрема довідкового апарату до них.

Якщо темпи оцифрування документів Національного архівного фонду (НАФ) є предметом гордості України, яка за цим напрямом впевнено займає лідируючі позиції в світі, то питання оприлюднення цифрових копій потребують додаткового опрацювання. Про їх важливість свідчить зростання кількості публікацій з цієї тематики у фахових наукових та науково-практичних виданнях. Здійснення рефлексії щодо репрезентації документів ЦДНТА України актуалізується з огляду на специфіку профільної науково-технічної документації та пов'язані з цим особливості.

Метою статті є привернути увагу спільноти, у тому числі потенційних користувачів, до наукової спадщини з фондів архіву, яка представлена у відкритому доступі на інформаційних інтернет-ресурсах.

Під науковою архівною спадщиною у розрізі документів ЦДНТА України маємо на увазі колосальний пласт науково-дослідної документації (НДД), розробленої провідними науково-дослідними інститутами України за період майже сто років, а також напрацювання науковців, що відклалися у фондах особового походження.

Сучасна тенденція тяжіє до оприлюднення цифрових копій документів суцільними масивами. Такий підхід дозволяє дослідникам сам на сам взаємодіяти з ретроінформацією без потреби звернення до послуг працівників архіву. Наразі повнотекстові версії НДД з фондів ЦДНТА України представлені на міжнародному інтернет-порталі FamilySearch. Їх оприлюднення розпочалося з жовтня 2024 р. у рамках Угоди про масове оцифрування фондів, підписаної директором архіву Маратом Балишевим та уповноваженим представником корпорації FamilySearch International Олександром Січкаренком за підтримки Голови Державної архівної служби України Анатолія Хромова. Задля цього було започатковано рубрику з назвою «Історичні записи про науковців та їхню роботу, 1900–1991». Цю подію можна вважати знаковою для ЦДНТА України, адже вперше його документи було репрезентовано на платформі світового масштабу.

Зважаючи на генеалогічний характер інтернет-порталу, засоби традиційної архівної евристики у його інтерфейсі не представлені. Для пошуку копій потрібно знати їх код (номер групи зображень) або здійснити фільтрацію у полі «Автор», зазначивши «Різні наукові організації». Функціонал, що дозволяє знайти архівну справу онлайн за місцем її зберігання (назвою архіву, номером фонду тощо), надає пошуковий сервіс «Качиний Інспектор». Тому пошук конкретних тем наукових досліджень варто починати з перегляду довідкового апарату, зокрема – заголовків одиниць зберігання в описах. Слід нагадати, що ЦДНТА України одним із перших серед архівних установ України їх повністю оцифрував та виклав у вільний доступ на офіційному вебсайті.

Станом на 01 серпня 2025 р. на інтернет-порталі FamilySearch наявні копії 152 звітів про науково-дослідні роботи (НДР) з фонду Р-107 ЦДНТА України «Все-союзний науково-дослідний інститут організації виробництва та праці чорної металургії (ВНДІОчормет) Міністерства чорної металургії СРСР, м. Харків» (комплекс 3-36). Його колектив здійснював дослідження в галузі виробництва, праці та управління на підприємствах чорної металургії.

У перспективі, за умови систематичного розміщення на інтернет-порталі FamilySearch та індексування за прізвищами авторів-розробників, звіти про НДР з фондів ЦДНТА України можуть сформувати широку базу даних наукової спадщини українських вчених.

Інший підхід до репрезентації наукової спадщини реалізовано на офіційному вебсайті ЦДНТА України. Він вважається традиційним за формою – онлайнова виставка архівних документів, але має новації за змістом та композицією експонованих матеріалів. Як показує практика, для переважної більшості користувачів ретроінформація науково-технічної документації є складною для сприйняття. З метою розширення інтелектуального доступу до неї застосовується фахове коментування, що подається простою мовою у форматі легкого читання. Крім того, на вебсайті ЦДНТА України впроваджено інструментарій інклюзивності – автоматизоване озвучування виділених фрагментів тексту – щоб удоступнити його для тих, хто краще сприймає інформацію на слух.

У розділі «Виставки on-line» станом на 01 серпня 2025 р. розміщено 31 виставку архівних документів. З них 4 персональні – присвячені діяльності видатних науковців: Віталія Гайдачука (1938 р. н.) – доктора технічних наук, професора, завідувача кафедри проектування ракетно-космічних апаратів Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», лауреата Державної премії України, заслуженого діяча науки і техніки України (фонд Р-249); Олександра Істоміна (1933–2005) – доктора геолого-мінералогічних наук, академіка, члена Президії Української нафтогазової академії, заслуженого працівника промисловості України (фонд Р-241); Миколи Криштафовича (1866–1941) – геолога, викладача, редактора, доктора геології і мінералогії, професора (фонд Р-255); Ігоря Тришевського (1918–1999) – видатного вченого у галузі прокатного виробництва, доктора технічних наук, професора, лауреата Державної премії СРСР, заслуженого діяча науки УРСР, колишнього директора Українського науково-дослідного інституту металів (фонд Р-183). Також на виставці «Спадщина Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у фондах ЦДНТА України», яку було підготовлено до 220-річчя закладу, представлено документи з фондів особового походження його вчених.

Аналіз виставкової діяльності ЦДНТА України свідчить про поступове зростання частки науково-дослідних документів порівняно з іншими групами НТД в експозиційному просторі онлайн-виставок. Це дає підстави виокремити їх у серію з умовною назвою «Історія української науки». Доцільним вбачається масштабувати її, максимально охопивши найбільш значущі архівні фонди.

Так, НДД наразі репрезентовано у 55 % виставок, зокрема у 39 % експонується виключно доробок окремих науково-дослідних інститутів. Три з них були оприлюднені протягом I півріччя 2025 р. за темами: «З історії виробництва хімічного волокна в Україні за конструкторсько-технологічною та науково-дослідною документацією АТ «Хімтекстильмаш» (фонд Р-95, комплекс 3-58); «Піднесення вітчизняної швейної промисловості у контексті діяльності ТДВ «УКРНДІШВЕЙПРОМ» (за документами ЦДНТА України)» (фонд Р-205, комплекс 3-68); «Сторінки історії автомобільної, будівельно-дорожньої та інженерної техніки: еволюція виробництва автошин за архівними документами» (представлено напрацювання Науково-дослідного інститут шинної промисловості – фонд Р-172, комплекс 3-57).

Працівниками відділу використання інформації документів вироблено критерії, за якими документи відбираються для оприлюднення: 1) ілюструють наукові здобутки організації; 2) є наочними, здатними привернути увагу; 3) викликають зацікавлення широкої аудиторії. До того ж звіти про НДР подаються у вигляді окремих зображень, щоб не переобтяжувати контент вузькопрофільною інформацією. Копії документів органічно вмонтовано у загальноісторичний контекст напрямів діяльності науково-дослідної установи. Такий спосіб репрезентації обумовлений завданням якнайширше популяризувати наукову спадщину, закласти підтверджене документальними свідченнями підґрунтя для причин пишатися науковими здобутками Українського Народу.

Отже, перспективним є продовження взятого ЦДНТА України курсу на репрезентацію наукової архівної спадщини, яка містить невичерпне інтелектуальне джерело інформації, створеної попередніми поколіннями українських учених.

Anna Alekseenko,
ORCID <https://0000-0002-3483-1836>,
deputy director,
Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine
e-mail: alekseenkoaa1@gmail.com

Representation of the scientific heritage from the funds of CSSTA of Ukraine: modern approaches and perspectives

Methods of presenting scientific and research documentation from the funds of the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine on information Internet resources are considered. Two main approaches in this regard are distinguished: publication of documents in the form of full versions and as part of online thematic exhibitions. The prospects for expanding the representation of the scientific archival heritage to meet the informational needs of society are outlined.
Keywords: scientific archival heritage, scientific and research documentation, Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (CSSTA of Ukraine), information resources, exhibition of archival documents, online access.

Вербіцька Оксана Іванівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1459-954X>,
кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця,
відділ історії академічної науки,
Інститут архівознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: xenaver@ukr.net

Відображення історії створення академічного видання Т. Г. Шевченка в шести томах у 1950–1960-х роках в архівних джерелах

На основі архівних документів, що зберігаються в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та в Архіві Президії НАН України, розглянуто процес створення Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР повного зібрання шевченківських творів у шести томах.

Ключові слова: шевченкознавство, видання творів Т. Г. Шевченка, архівні документи, Інститут архівознавства, Архів Президії НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

До 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка Академія наук УРСР готувала великі заходи, серед яких одну з провідних ролей відігравало видання творів класика української культури. Тривалий час Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР готувалось до видання «Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка у десяти томах», завершення друку якого планувалося до 1964 р. Однак вже у період напруженої роботи над цим фундаментальним виданням постало питання про підготовку іншого «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка у шести томах». Це академічне

видання вийшло друком у 1964 р. до 150-річчя з дня народження класика і містило такі томи: т. I – поезії періоду 1837–1847 рр.; т. II – поезії періоду 1847–1861 рр.; т. III – драматичні твори, повісті; т. IV – повісті періоду 1855–1858 рр.; т. V – щоденник, автобіографія; т. VI – листи Т. Г. Шевченка, нотатки, фольклорні записи. Видання було оснащено кольоровими ілюстраціями картин Т. Г. Шевченка, портретами та фотографіями рукописів.

У праці ставимо за мету на основі архівних ресурсів дослідити причину повторної підготовки повного академічного видання літературної спадщини Т. Г. Шевченка, розкрити наукові засади роботи над проектом.

Джерельна база дослідження – архівні документи, що зберігаються у фондах Архіву Президії НАН України (ф. 251, оп. 1 та оп. «Науково-організаційний відділ») та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. 261 «Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР», оп. 1).

Документи Архіву Президії НАН України висвітлюють ухвали керівництва Академії наук стосовно роботи над виданням. Початок роботи зафіксовано протоколом № 38 засідання Президії АН УРСР від 22 червня 1956 р. (п. 459), яким було затверджено проблемний план науково-дослідних робіт установ Відділу суспільних наук АН УРСР на 1956–1960 рр. Серед найважливіших робіт Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у ньому було зазначено початок підготовки нового видання творів Т. Г. Шевченка у 5-ти томах.

На засіданні 9 травня 1958 р. (протокол № 29 п. 334) керівництвом Академії наук ухвалено підготувати шеститомник до 100-річчя від дня смерті поета й утворено редколегію видання на чолі з академіком О. І. Білецьким. Згідно з «Перспективним планом видання збірок творів класиків української літератури на 1959–1965 рр.» підготовка цього видання планувалася спільно з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка і Державним музеєм Т. Г. Шевченка АН УРСР у 1958–1960 рр. обсягом 180 друк. арк. Ще двома постановами Президії АН УРСР від 16 лютого 1960 р. і 29 травня 1961 р. було дозволено відтермінувати завершення підготовки томів шеститомника для доповнення текстів шевченківських творів і науково-довідкової частини до них 1961–1962 рр., ухвалено надрукувати його до 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка і затверджено редколегію: академіки О. І. Білецький (головний редактор) і М. К. Гудзій, чл.-кор. Є. П. Кирилюк, кандидати філологічних наук К. П. Дорошенко та В. Є. Шубравський.

Документи Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 261) в Інституті архівознавства НБУВ дають розширену картину підготовки видання. Це плани, звіти, листування, доповідні і пояснювальні записки, що дозволяють відстежити усі етапи роботи над збіркою творів.

Як зазначається у звіті відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР про виконання тематичного плану науково-дослідних робіт за 1957 р., на початку року планувалася підготовка двох томів шеститомника. Коли з'ясувалось, що вихід VI тому попереднього видання «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка у десяти томах», де зайнято більшість співробітників відділу, затягується, відділ шевченкознавства клопотався залишити на поточний 1957 р. тільки складання проспекту шеститомника та інструкції для укладачів через складність підготовки нового академічного видання, а також через те, що не було обговорено науковою спільнотою перше академічне видання.

У звіті відділу шевченкознавства про виконання тематичного плану науково-дослідних робіт у 1960 р. зафіксовано, що редагування I тому здійснював Є. П. Кирилюк, II тому – В. Є. Шубравський. Для редагування цих томів, звіряння підготовлених текстів з оригіналами (автографами, списками, ранніми друкованими виданнями), звірки варіантів і коментарів була утворена текстологічна група, до складу якої увійшли: Є. П. Кирилюк (керівник), В. Є. Шубравський, Л. Ф. Кодацька, В. С. Бородін і С. Д. Попель.

У процесі роботи текстологічна група дійшла висновку, що нове видання у шести томах має бути повним академічним виданням, оскільки до попереднього видання у десяти томах (літературні твори, т. I–VI) не увійшли окремі твори і листи Т. Г. Шевченка, допущені неточності в основному тексті творів і не було коментарів у I–V томах.

Обговорення принципів правопису і мовних норм у новому виданні, зокрема, збереження особливостей мови Т. Г. Шевченка, проводились за участю широкого кола мовознавців, які працювали в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, Київському державному педагогічному інституті ім. О. М. Горького.

Продовжувалися пошуки нових матеріалів. В. Є. Шубравський виявив опис коректури поезій в альманасі «Ластівка», а 1 грудня 1960 р. було знайдено фотокопію списку поеми «Сон» (1844), можливо, з автографом поета.

Спірні питання неодноразово обговорювались на засіданні відділу за участю всіх укладачів. Обґрунтування необхідності нового академічного видання і принципи створення «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка в шести томах» було оприлюднено у доповіді Є. С. Кирилюка «Питання текстології Шевченка» на IX науковій шевченківській конференції (1960).

У звіті Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР про роботу у 1964 р. зазначалось, що під час підготовки до видання VI тому (редактор М. К. Гудзій, укладачі: В. С. Бородін, Л. Ф. Козацька, С. Д. Попель), вперше до наукового обігу вводилися недавно відшукані листи Т. Г. Шевченка, а також фольклорні записи, що не увійшли до попередніх видань.

Причини створення нового академічного видання узагальнено у довідці, підготовленій до відділу науки і культури ЦК КПУ в. о. директора Інституту Є. П. Кирилюка і М. Є. Сиваченка від 11 липня 1959 р.: попереднє видання виходило із грифом «До 125-ліття з дня народження» на виконання постанови ЦК КП(б)У і РНК УРСР 1938 р. і в час, коли розпочалася підготовка до 100-річчя від дня смерті й 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, слід почати нове видання, у якому буде проведено текстологічне дослідження на основі першодруків і виявлених за останній час автографів. Головною хвибою попереднього видання вказувалась відсутність коментарів до творів. Також повідомлялось, що питання про розробку нового шеститомного академічного видання було свого часу погоджене з відділом науки і культури ЦК КПУ та Урядовим ювілейним шевченківським комітетом.

Робота над створенням шеститомника виконувалась Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР спільно з Державним музеєм Т. Г. Шевченка АН УРСР. Згідно зі звітами про наукову діяльність цього музею за 1960 і 1961 рр., що зберігаються в Архіві Президії НАН України (ф. 251, оп. «Науково-організаційний відділ»), співробітники К. П. Дорошенко, В. А. Савченко, М. М. Новицький, К. В. Чумак,

В. Є. Судак, В. К. Костенко опрацювали частину текстів творів Т. Г. Шевченка, звірили їх з першодруками і рукописами і підготували коментарі до I–III томів видання.

Отже, архівні документи Інституту архівознавства НБУВ та Архіву Президії НАН України дозволяють відтворити процес і наукові засади підготовки «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка в шести томах», виданого 1964 р. Рішення про створення нового академічного видання творів Т. Г. Шевченка було зумовлене виявленими недоліками попереднього десяти томного видання (1939–1961), зокрема, відсутністю коментарів, неточностями у текстах і неповнотою корпусу творів та листів.

Робота над шеститомником мала комплексний характер: поєднувала виявлення нових автографів і варіантів творів, текстологічні дослідження, звіряння з автографами і першодруками, упорядкування коментарів і фольклорних записів, а також розробку єдиних принципів правопису і мовних норм.

Підготовка видання здійснювалася у тісній співпраці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та Державного музею Т. Г. Шевченка АН УРСР, що забезпечило залучення до роботи над проектом широкого кола фахівців-шевченкознавців, мовознавців і текстологів.

Виявлені архівні джерела засвідчують значний внесок редакційної колегії, текстологічної групи і музейних науковців у створення одного з найбільш репрезентативних академічних видань творів Т. Г. Шевченка, яке стало важливим підсумком розвитку шевченкознавства у 1950–1960-х рр.

Oksana Verbitska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1459-954X>,

Ph. D., Senior Research Fellow,

Department of History of the Academic Science,

Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: xenaver@ukr.net

Representation of the History of Creating the Six-Volume Academic Edition of Taras Shevchenko's Works in the 1950s–1960s in Archival Sources

Based on archival documents preserved at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine and the Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, this study examines the process by which the Shevchenko Institute of Literature of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR compiled and published the complete six-volume edition of Taras Shevchenko's works. The research sheds light on the editorial, organizational, and scholarly efforts behind this major academic project of the 1950s–1960s.

Keywords: Shevchenko studies, editions of Taras Shevchenko's works, archival documents, Institute of Archival Studies, Archive of the Presidium of the NAS of Ukraine, Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine.

Голій Роман Валентинович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8149-2470>,

кандидат історичних наук,

науковий співробітник,

відділ наукових досліджень спеціальних видів документів,
Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
Львів, Україна
e-mail: romanholij84@gmail.com

Бібліотечні фонди як сфрагістичне джерело (на прикладі ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника)

На прикладі Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, проаналізовано такі форми комплектування і дослідження печаток: виділення окремого бібліотечного фонду сфрагістики, до якого можуть бути включені прилади для опечатування, гіпсові муляжі, відтиски і фотографії печаток; дослідження сфрагістичних пам'яток на документах, що зберігаються в інших фондах бібліотеки; опрацювання печаток на оцифрованих копіях архівних документів.

Ключові слова: сфрагістика (сигілографія), печатка, матриця, штемпель, відбиток, бібліотечні фонди, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника.

Сфрагістика (від грецького «σφραγίς» – печатка) – допоміжна історична дисципліна, яка вивчає печатки. Сфрагістичні пам'ятки зберігаються на численних документах в архівних, бібліотечних, музейних фондах, а також у приватних колекціях.

У бібліотечних установах зазвичай не виділяють окремих фондів сфрагістики. Проте чимало таких установ містять печатки як інтегровану частину рукописних чи друкованих документів. Відтак вивчення та публікування сфрагістичних пам'яток, які зберігаються у бібліотеках, зазвичай пов'язане з дослідженням архівних матеріалів чи рукописної спадщини.

У фондах Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника зберігається значна кількість давніх і новочасних печаток. Деякі з них вже введені до наукового обігу саме під кутом зору сфрагістичного дослідження. В одному з підрозділів бібліотеки виділено навіть окремий фонд сфрагістики (близько 3 тис. од. збереження). Проте цей фонд ще не інвентаризовано та не удоступлено дослідникам.

Фонд містить 50 штемпелів, толок, матриць (тобто приладів, які використовують для відтиснення печаток). Із них 21 од. датована новим часом (до 1918 р.), 4 од. – 1920–1930 рр., 9 од. – 1941–1944 рр. (поштові та облікові печатки періоду німецької окупації), радянських штемпелів – 12, сучасних українських матриць – 4.

Значна частка штемпелів стосується діловодства Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника та колишніх закладів, фонди яких були передані бібліотеці (зокрема печатка адміністрації Музею князів Любомирських в Інституті ім. Оссолінських, печатка колекції Гвальберта Павліковського тощо).

До найдавніших матриць (XIX – початок XX ст.) належать штемпелі приватної коледжної гімназії в Турці над Стриєм, печатка повітового уряду в Дембиці, печатка колегіату з гербом Королівства Галичини і Лодомерії. У бібліотеці також зберігаються толоки печаток польського Самоврядного тимчасового ліквідаційного відділу у Львові (кінець 1918 р.), регіонального інспектора коней у Львові (1920–1930 роки), Товариства поміщиків (1920–1930-ті роки).

Також фонд сфрагістики містить близько 600 од. гіпсових відливів (муляжів). Значна частина цих муляжів – копії польських королівських і магнатських медалей.

Колекція гіпсових відливів, ймовірно, датується першою половиною XIX ст. і, можливо, належала до колишньої збірки Юзефа Максимільяна Оссолінського. Принаймні такий висновок зробив працівник Національного закладу ім. Оссолінських Р. Форисяк-Вуйцінський, який у 2012 р. оглянув фонд та підготував відповідний звіт щодо джерелознавчого потенціалу сфрагістичних пам'яток львівської бібліотеки.

Найчисельнішу групу пам'яток фонду складають відбитки печаток на папері та фотографії печаток – приблизно 2 тис. од. Серед них є репродукції печаток на середньовічних і новочасних документів. На думку Р. Форисяк-Вуйцінського, ці відбитки у 1920–1930 рр., можливо, були підготовлені для публікування.

З огляду на названі групи пам'яток, які зберігаються у фонді сфрагістики, можна зробити висновок, що інвентаризації фонду може мати певні труднощі. Адже кожен різновид сфрагістичного матеріалу (штемплі, муляжі, відбитки на папері, фотографії печаток) варто опрацьовувати за відповідною схемою опису; а частину муляжів, які є гіпсовими відливами медалей, доцільно перенести до фонду пам'ятних медалей (бібліотечний фонд медалей вже інвентаризований).

Крім того, значний масив сфрагістичних матеріалів бібліотеки перебуває поза її фондом сфрагістики: печатки на документах у фонді рукописів, печатки на матеріалах фонду фотографій, печатки на пам'ятках образотворчого мистецтва (зокрема у фонді графіки) тощо.

Так, серед масиву фотоматеріалів бібліотеки було виявлено альбом, виготовлений у Стрию до 30-ліття митрополичої праці Андрея Шептицького. Ювілейний альбом містить фото храмів, підписи парохів і парафіяльні печатки деканатів Стрийського протопресвітерату. Упорядкував альбом катехит зі Стрия Йосиф Савицький у 1930 р.

Велику кількість печаток українських населених пунктів збережено на документах XIX ст., зібраних у «Теках Антонія Шнайдера» (фонд 144 відділу рукописів). Частина III цієї збірки («Матеріали, дотичні до геральдики і сфрагістики галицьких міст») складається з кількох десятків томів.

2019 р. Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника передано цифрові копії документів архіву Наукового товариства імені Шевченка, який зберігається у Національній бібліотеці Польщі у Варшаві та бібліотеці Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві. Ці копії сьогодні доступні на сайті львівської бібліотеки, хоча оригінали документів все ще перебувають у Варшаві і Вроцлаві. Збірка включає документи Уряду Західноукраїнської Народної Республіки, Української Галицької Армії, Армії та Уряду Української Народної Республіки, Українського Повстансько-партизанського Штабу при Головній Команді військ УНР, Української Парламентської Репрезентації, Українського національно-демократичного об'єднання, окремих корпусів Українських Січових Стрільців, Народної Організації Українців у Львові, Товариства «Просвіта» у Львові та інших громадських, політичних і наукових товариств.

До колекції включені книги і брошури 1729–1944 рр., часописи українських політичних партій, кореспонденція та матеріали редакцій низки українських періодичних видань, а також архівні документи багатьох громадських і політичних діячів України. Попри джерелознавчу важливість цього архіву, він є мало досліджений, зокрема, не розкритий його інформативний потенціал як сфрагістичного джерела.

Отже, на прикладі ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, показано, що бібліотечні фонди та колекції можуть бути важливим

джерелом для сфрагістичних досліджень. Проте реалізація цих розвідок можлива лише після вирішення низки методичних питань, пов'язаних із обліком та інвентаризацією сфрагістичних пам'яток.

Roman Holii,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8149-2470>,

Candidate of Historical Sciences,

scientific researcher,

Department of Scientific Research of Special Kinds of Documents,

Institute of Research of Library's Art Resources,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv,

Lviv, Ukraine,

e-mail: romanholij84@gmail.com

Library funds as a sphragistic source (on the example of the resources of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv)

Using the example of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, the following forms of collecting and studying seals were analyzed: allocation of a separate library fund for sphragistics, which may include sealing devices, plaster casts, impressions and photographs of seals; research of sphragistic monuments on documents in other library funds; processing of seals on digitized copies of archival documents.

Keywords: sphragistics (sigillography), seal, seal matrix, stamp, impression, library funds, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

Дідух Людмила Валентинівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6370-6866>,

кандидатка історичних наук,

завідувачка відділу,

відділ технологічного забезпечення архівної справи,

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства,

Київ, Україна

e-mail: d-lv@ukr.net

Міхалко Володимир Володимирович,

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-5586-3570>

кандидат технічних наук, доцент,

старший науковий співробітник,

відділ технологічного забезпечення архівної справи,

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства,

Київ, Україна

e-mail: yanaamega@gmail.com

Основні заходи архівів щодо повернення викрадених архівних документів або отримання компенсації за їх пошкодження чи знищення у ході збройної агресії Російської Федерації проти України

За результатами аналізу міжнародних нормативно-правових актів і національного законодавства, а також досвіду іноземних країн сформовано перелік основних заходів щодо

повернення викрадених архівних документів або отримання компенсації за їх пошкодження чи знищення у ході збройної агресії РФ проти України.

Ключові слова: архівні установи, архівні документи, реституція, компенсація, збройна агресія.

В умовах російської збройної агресії Україна шукає ефективні шляхи для захисту культурної спадщини, у тому числі архівних документів. Одним з основних заходів відновлення архівної справи на деокупованих територіях є перевіряння наявності й стану документів, які зберігалися в архівах різного рівня, та складання за його результатами переліку викрадених, пошкоджених і знищених одиниць зберігання. «Стратегія захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року» (схвалена розпорядженням КМУ від 24.12.2024 № 1349-р) зазначає, що починаючи з 2014 р. унаслідок збройної агресії РФ проти України втрачено контроль за збереженістю близько 2 млн документів НАФ, що перебувають на тимчасово окупованій території АР Крим, і більш ніж 3,5 млн документів НАФ, що залишилися на тимчасово окупованих територіях у Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях.

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права архіви під час збройних конфліктів підлягають спеціальному захисту: у Гаазьких і Женевських конвенціях вони розглядаються як культурні цінності і на них поширюються спеціальні норми, які передбачають захист під час збройного конфлікту від нападу, розграбування або привласнення. Повернення викрадених або незаконно вивезених архівних документів має важливу роль у відновленні історичної справедливості.

Якщо архівні документи пошкоджено або знищено унаслідок бойових дій, країна-агресор повинна передати тотожні за вартістю культурні цінності або виплатити компенсації. Ці положення регулюють документи міжнародного права: Конвенція про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини; Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності; договори УНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей.

До основних заходів архівів з метою повернення архівних документів або отримання матеріальної компенсації за їх знищення чи пошкодження належать: документування фактів пошкодження, знищення або викрадення архівних документів; ведення реєстру (обліку) архівних документів, які було пошкоджено, знищено або викрадено; надання інформації правоохоронним органам з метою класифікації злочинів та отримання рішень судів; обмін інформацією про викрадені архівні документи з країнами-партнерами з метою можливого арешту та повернення у разі вивезення на територію країн-партнерів для участі у різних заходах (виставках тощо); разом зі спеціальними службами України встановлення осіб та організацій, причетних до пошкодження, знищення або викрадення архівних документів і висвітлення цієї інформації на спеціалізованих сайтах (наприклад, «War&Sanctions: головний портал про спонсорів та співучасників агресії», <https://war-sanctions.gur.gov.ua>), а також за домовленістю на різних інформаційних ресурсах іноземних країн; підготовка документів для накладання санкцій на осіб та організації, причетних до пошкодження, знищення або викрадення архівних документів; обґрунтування та доведення у судах фактів пошкодження, знищення або викрадення архівних доку-

ментів з метою їх класифікації як воєнних злочинів; організація та здійснення заходів спільно з Міністерством закордонних справ України та країнами-партнерами для повернення викрадених архівних документів та отримання компенсації за їх пошкодження або знищення; організація взаємодії з міжнародними організаціями (наприклад, ЮНЕСКО, Інтерпол та ін.), що може сприяти ефективному пошуку і поверненню викрадених архівних документів.

Загальний порядок дій представників архівів щодо викрадених, знищених або пошкоджених у ході збройної агресії РФ архівних документів: звернення з заявою до уповноважених органів для підтвердження фактів викрадення, пошкодження або знищення архівних документів у результаті збройної агресії РФ, а не з інших, не пов'язаних із бойовими діями, причин. Такими органами можуть бути Державна служба України з надзвичайних ситуацій, правоохоронні органи, цивільно-військові адміністрації або органи місцевого самоврядування; організація фото- та відео-фіксації знищених або пошкоджених архівних документів, під час якої доцільно використовувати програмні застосунки, що записують метадані включно з датою, часом і місцем, де були зроблені фото і відео, що забезпечить підтвердження автентичності контенту; збирання публічно доступної інформації, що підтверджує факти подій, у результаті яких архівні документи було викрадено, пошкоджено або знищено (це можуть бути матеріали, опубліковані в соціальних мережах і ЗМІ, повідомлення органів державної влади або місцевого самоврядування тощо); ініціювання кримінального провадження за фактом вчинення шкоди майну. Необхідно подати заяви до правоохоронних органів про порушення кримінального провадження за фактом викрадення, знищення або пошкодження архівних документів; подання позовних заяв до суду про стягнення збитків з РФ. Існує кілька інстанцій, до яких українські позивачі можуть звернутися для компенсації збитків: українські суди, Європейський суд з прав людини, суди іноземних країн, в яких розміщені російські активи, інвестиційний арбітраж.

Актуалізація питань повернення (реституції) культурних цінностей є однією з провідних тенденцій сучасного міжнародного співробітництва у сфері культури та посідає вагоме місце у внутрішній і зовнішній політиці провідних країн світу.

Liudmyla Didukh,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6370-6866>,

Candidate of Historical Sciences,

Head of the Department of Technological Support of Archival Affairs,

The Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping,

Kyiv, Ukraine

e-mail: d-lv@ukr.net

Volodymyr Mikhalko,

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-5586-3570>,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,

Senior Research Associate,

Department for Archival Affairs Technological Support,

The Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping,

Kyiv, Ukraine

e-mail: yanaamega@gmail.com

The main measures for the return of stolen archival documents and obtaining compensation for their damage or destruction during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine

Based on the results of the analysis of international regulatory legal acts and national legislation, as well as the experience of foreign countries, a list of main measures for the return of stolen archival documents and receiving compensation for damaged and destroyed archival documents during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has been formed.

Keywords: archives, archival documents, restitution, compensation, armed aggression.

Ємчук Оксана Ігорівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5096-7231>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ археографії,

Інститут архівознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: vio@ukr.net

Наукова співпраця Олексія Боголюбова з вченими країн Балтії за документами його архіву

Проаналізовано документи особового архівного фонду О. Боголюбова в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського щодо його наукової співпраці з вченими країн Балтії. Зроблено висновок про багаторічне і продуктивне наукове співробітництво О. Боголюбова з колегами з країн Балтії.

Ключові слова: О. Боголюбов, наукова співпраця, вчені країн Балтії, особовий фонд, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Наукова співпраця українських учених з науковцями країн Балтії має давню історію. В останні роки це співробітництво набуло ще більшого масштабу в контексті зміцнення безпеки та сприяння євроінтеграції України. Важливим кроком до розширення співпраці стала укладена 18 квітня 2024 р. Угода про співробітництво з архівами Польщі, Литви, Латвії та Естонії в рамках проєкту «Спільна архівна спадщина», яка спрямована на виявлення спільної документальної спадщини, її популяризацію та забезпечення вільного доступу до неї. Отже, актуальним завданням є вивчення та узагальнення архівного ресурсу про участь і роль українських учених в європейському науковому житті, зокрема у країнах Балтії.

Значний масив документів про наукову співпрацю з ученими країн Балтії відклався в особовому фонді відомого українського математика та історика науки, доктора технічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Олексія Миколайовича Боголюбова (1911–2004) в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. № 43), що містить статті, тези доповідей, довідкові та робочі матеріали до них, чимале листування з колегами з країн Балтії. О. Боголюбов протягом десятиріч досліджував історію науки, техніки і освіти країн Балтії, українсько-прибалтійські наукові та освітянські зв'язки. Він брав

участь у спільних із колегами наукових заходах, міжнародних наукових форумах, що проходили в країнах Балтії. Його статті публікувалися у матеріалах конференцій, у тому числі на литовською мовою. Так, О. Боголюбов виступив на IX Міжреспубліканській конференції з історії природознавства і техніки у листопаді 1972 р. (Вільнюс, Литва), за матеріалами якої вийшла стаття «Наука о машинах у працях вчених Балтії». У липні 1973 р. вчений представляв українську Академію наук під час роботи міжнародної Літньої школи з історії математики та механіки XIX–XX ст. в м. Тарту (Естонія), де виступив з доповіддю про проблеми фундаментального та прикладного знання в історії точних наук. Згодом у Києві вийшла його стаття «Школа з історії математики та механіки XVIII–XIX ст. в м. Тарту». У жовтні 1979 р. О. Боголюбов виступив на XII Прибалтійській конференції з історії науки і техніки, пізніше вийшла друком його доповідь «Вільнюський університет і становлення математичних знань в Україні». До останніх років життя він не припиняв досліджувати українсько-балтійські наукові та освітянські зв'язки. В особовому фонді О. Боголюбова відклався план спільної українсько-естонської монографії «Тартуський університет і Україна» (2004), де вчений готував розділ «Математика, механіка».

Серед багатьох балтійських учених, з ким О. Боголюбов мав тривалі наукові та дружні зв'язки, був Ольгерт Густавович Озолс (1914–1976) – відомий латиський учений у галузі історії механіки, автор першої монографії на латиській мові «Теорія механізмів і машин» (1974), що була відзначена Республіканською премією Латвії. Методики О. Озолса випередили дослідження багатьох європейських учених та зберігають актуальність і дотепер. Він знайшов більш прості рішення складних проблем, зокрема графічного синтезу, всупереч складним розробкам німецьких механіків Бурместера, Альта, Ліхтенхельдта.

Епістолярні джерела свідчать про тривалі дружні зв'язки вчених: вони обмінювалися творчими новинами, ділилися думками про різні наукові проблеми, а також вели обмін рідкісними науковими виданнями. О. Озолс дуже шанував О. Боголюбова як авторитетного фахівця з історії науки і техніки, в одному з листів він писав: «Набагато легше жити, коли такий спеціаліст, як Ви, визнає твою роботу доброю».

Після смерті О. Озолса О. Боголюбов доклав зусиль, щоб його монографію було поширено у всіх республіках СРСР. У зверненні до видавництва «Наука» український учений зазначив, що монографія О. Озолса, як результат успішної 30-річної науково-дослідної роботи та педагогічної діяльності автора у Латвійській сільсько-господарській академії (м. Єлгава), стала першим поглибленим дослідженням з теорії механізмів та машин і водночас доступним підручником. О. Боголюбов також опублікував розвідку «Ольгерт Густавович Озолс. Життя і наукова творчість» (1978) і підготував біографічний нарис до його праці «Основи конструювання та розрахунку механізмів» (1979).

О. Боголюбов створив наукову школу, яка об'єднала багатьох дослідників з України та поза її межами, організував і вів семінар з історії математики і математичного природознавства. Під керівництвом О. Боголюбова учасники семінару проводили наукові пошуки на основі фактологічного та архівного матеріалу різними мовами, публікували свої розвідки.

Серед багатьох учнів особливе місце посів доктор фізико-математичних наук, один із видатних литовських істориків науки і техніки Любомир Люцинович Кульвекас (1928–1995). В особовому фонді О. Боголюбова відклалося листування

вчених, наукові статті, робочі замітки, зібрані матеріали тощо. Архівні документи містять відомості про підготовку Л. Кульвечасем кандидатської дисертації «Розвиток поняття ваги в класичній механіці XVII–XX ст.» (1973) і докторської дисертації «Проблема аксіоматичного обґрунтування часу в класичній механіці» (1990). Колеги Л. Кульвечаса у Вільнюському педагогічному інституті не усвідомили масштабності, сміливості і досконалості останньої праці та спочатку відхилили захист дисертації, продемонструвавши некоректність у ході ведення наукової дискусії. О. Боголюбов рішуче підтримав свого учня та особисто взяв участь у засіданні спеціально скликаної комісії у Вільнюсі, а також звернувся листом до ректора інституту з протестом проти неетичної поведінки професора К. Пирагаса. В особовому фонді українського науковця збережено важливі документи цієї дискусії, які можуть зацікавити литовських дослідників – це відгуки, рецензії, довідки, листи, робочі замітки. Наукові досягнення Л. Кульвечаса полягають у тому, що йому вдалося довести недосконалість існуючих у світовій науці параметрів аналітичної механіки та їх взаємозв'язку, оскільки тоді ще не було логічно визначених параметрів часу, руху, швидкості та ін.

Після смерті Л. Кульвечаса його донька Доната Кульвечас видала низку статей про батька, доклала зусиль до друку його праць англійською мовою в Європі. Вона тривалий час листувалася з О. Боголюбовим. У 2001 р. в Києві побачила світ її стаття «О. М. Боголюбов та Л. Л. Кульвечас», у якій зазначалося, що Олексій Миколайович був автором цінних розвідок про Л. Кульвечаса і наголошувалося, що він суттєво змінив ставлення до історії науки в цілому.

Наукову співпрацю О. Боголюбова з прибалтійськими вченими демонструють й збережені в архіві листи таких знаних вчених, як академік, ректор Вільнюського університету Йонас Пятро Кубілюс (1921–2011), математик, академік Естонської академії наук Юло Горійович Лумісте (1929–2017), латвійський фізик, доктор фізико-математичних наук Лінард Едуардович Рейзинь (1924–1991) та ін.

Підсумовуючи, зазначимо, що особовий архів О. Боголюбова містить документи, які демонструють його різноманітну і продуктивну співпрацю з вченими країн Балтії. Він не тільки досліджував їх праці, історію зв'язків балтійської наукової спільноти з наукою та освітою України, а й доклав значних зусиль до успішного розвитку балтійської науки та освіти як популяризатор досягнень учених країн Балтії та авторитетний науковий керівник їхніх досліджень.

Oksana Yemchuk,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5096-7231>,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Fellow,

Department of Archeography,

Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: vio@ukr.net

Scientific cooperation of Alexey Bogolyubov with scientists from the Baltic countries according to documents from his archive

The documents of the personal archive of O. Bogolyubov at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine were analyzed regarding his scientific coopera-

tion with scientists from the Baltic countries. A conclusion was made about the long-term and productive scientific cooperation of O. Bogolyubov with his Baltic colleagues.

Keywords: O. Bogolyubov, scientific cooperation, scientists from the Baltic countries, personal fund, Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Загорецька Олена Михайлівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7730-3515>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця,

відділ документознавства,

Український науково-дослідний інститут

архівної справи та документознавства,

Київ, Україна

e-mail: zelena1976@gmail.com

Принципи і критерії експертизи цінності документів особового походження в контексті подій сьогодення в Україні

Розглянуто принципи проведення експертизи і критерії визначення цінності документів особового походження, зокрема документів, утворених у контексті подій сьогодення. Наголошено на значущості документів, пов'язаних з особами, які є ініціаторами, учасниками або свідками перебігу історичних подій, що відбуваються в Україні в останні кілька десятиліть. *Ключові слова:* експертиза цінності, документ особового походження, принципи експертизи цінності документів, критерії експертизи цінності документів.

Одним із завдань архівних установ з організації формування Національного архівного фонду (далі – НАФ) є виявлення фізичних осіб, документи яких підлягають внесенню до НАФ, для комплектування архівних установ документами особового походження. Згідно з нормою Правил роботи архівних установ України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.04.2013 № 656/5, зазначені документи вносять до НАФ і вилучають з нього на підставі експертизи їх цінності, яку проводять за ініціативою власника документів, а у разі його смерті – членів родини чи інших спадкоємців, або державної архівної установи за згодою власника (спадкоємця).

Відзначимо, що зміст усталених принципів проведення експертизи і критеріїв визначення цінності документів особового походження, розкрито у методичному посібнику «Робота з документами особового походження», розробленому Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД) і схваленому на засіданні Нормативно-методичної комісії Державного комітету архівів України (далі – Укрдержархів) у 2009 р. (протокол від 22.12.2009 №5). Між тим, за період від 2009 до 2025 рр. в Україні відбулося надзвичайно багато доленосних подій, що відзначилися політичними процесами, воєнними діями, підвищенням ролі громадських організацій та активістів у суспільно-політичному житті країни, зростанням національної свідомості. Крім того, відбувся стрімкий розвиток електронної комунікації, фіксації інформації у цифрових аудіовізуальних документах, інших особистих документах в електронній формі.

У зв'язку з цим Укрдержархів доручив УНДІАСД провести наукове дослідження задля визначення сучасних вимог до організації комплектування, описування,

обліку, забезпечення збереженості та користування документами особового походження, зокрема й створеними в електронній формі. Одним із завдань дослідження є уточнення та доповнення усталених принципів і критеріїв експертизи цінності цих документів з метою розширення кола осіб, які можуть бути визнані фондоутворювачами НАФ.

Відзначимо, що проведення експертизи цінності документів особового походження має свої особливості та здійснюється у два етапи: 1) на стадії виявлення фізичних осіб – потенційних джерел формування НАФ; 2) під час приймання документів особового походження на постійне зберігання. Методологічним підґрунтям проведення експертизи цінності цих документів слугують принципи об'єктивності, історизму, всебічності та комплексності.

Принцип об'єктивності передбачає проведення оцінки документів особового походження на основі неупередженого підходу експертної комісії до подій і явищ, зафіксованих у документах, ролі та значення у світовій історії, історії України або її окремих регіонів фізичної особи – потенційного або фактичного фондоутворювача НАФ. *Принцип історизму* полягає в урахуванні особливостей часу і місця створення документів особового походження та їх історичного контексту, що дозволяє оцінити їх цінність як важливих джерел інформації про минуле. *Принцип всебічності та комплексності* передбачає вивчення документа особового походження не як окремого об'єкта проведення експертизи, а з урахуванням його місця у комплексі з іншими документами, зокрема й документами особового походження, утвореними в результаті життя та діяльності інших фізичних осіб, що дозволяє зрозуміти його значущість і роль в історичному та культурному контекстах.

Науково-методичною основою для проведення експертизи є *сукупність критеріїв цінності документів* як комплексу науково обґрунтованих ознак, за якими визначають, наскільки документ є цінним для внесення його до НАФ і використання у майбутньому. Критерії експертизи цінності документів особового походження становлять такі три групи: 1) походження документів; 2) змісту документів; 3) зовнішніх ознак документів. При цьому критерії з усіх зазначених груп застосовують як до окремих документів особового походження, так і до їх комплексів.

До *групи критеріїв походження* належать такі: 1) критерій значущості особи в житті суспільства; 2) критерій часу і місця створення документа.

Критерій значущості особи передбачає виявлення осіб, які мають помітний вплив на громадську думку, військову, політичну, культурну та/чи наукову сфери і можуть бути визнані значущими. Під час застосування критерію значущості особи в житті суспільства враховують такі чинники, як: участь особи у важливих історичних, культурних та/чи інших подіях на міжнародному, державному, регіональному або місцевому рівнях; узагальнена оцінка професійної, наукової, суспільної, творчої діяльності особи; державне визнання діяльності особи; зазначення прізвища особи у назвах населених пунктів, місцевих просторів, наукових, освітніх, культурних закладів або інших громадських об'єктів, на меморіальних дошках і пам'ятниках; думка колег, побратимів, висловлена у листах, виступах, мемуарах тощо; громадська думка про життя і діяльність або окремі події у житті особи, висловлена читачами, слухачами, підписниками у соціальних мережах, ЗМІ, особистому листуванні; оцінка діяльності особи науковою спільнотою з урахуванням індексу цитування творів, наявності прізвища в енциклопедичних, довідкових виданнях та інших друкованих джерелах; оцінка експертів у певній галузі чи сфері діяльності на

підставі проведення цільових досліджень з обґрунтованими висновками; думка фахівців профільного закладу, громадського об'єднання, релігійної організації, політичної партії тощо; висновок експерта та рішення, прийняте на засіданні відповідної експертної або експертно-перевірної комісії.

Критерії часу і місця створення документів надзвичайно важливі при відборі документів, створених у періоди визначних подій в історії держави, її окремого регіону або біографії особи. Під час застосування цих критеріїв ураховують історію країни в цілому, визначні події в історії її окремих регіонів, зокрема тимчасову окупацію, втрату документів. Навіть незначущий на перший погляд документ (список евакуйованих осіб; перепустка для пересування під час комендантської години тощо) можуть слугувати суттєвим доповненням для вивчення певного періоду в історії країни, її окремого регіону або біографії особи. Особливої уваги вимагають документи, пов'язані з особами, які були ініціаторами, учасниками або свідками перебігу етапних історичних подій, зокрема відродження Незалежності України, Помаранчевої революції, Революції Гідності, російсько-української війни, яка триває з 2014 р.

До *групи критеріїв змісту* відносять: 1) критерій значущості інформації, що міститься в документі; 2) критерій оригінальності документа; 3) критерій виду документа; 4) критерій повторюваності інформації документа в інших взаємопов'язаних документах.

Значущість інформації документа залежить від багатьох чинників: значущості задокументованої події, явища чи процесу; значущості особи, її безпосередньої участі у цій події, явищі чи процесі, зв'язку з певними громадськими, політичними, творчими організаціями чи спілками, відомими людьми; багатоаспектності комплексу документів; унікальності або типовості документа чи комплексу документів; взаємозв'язку інформації документа з іншими документами фонду особового походження.

Критерій оригінальності документа доповнює критерій значущості його інформації. Слід підкреслити, що до унікальних можуть бути віднесені оригінали документів, створені за екстремальних обставин, зокрема такі, як воєнні щоденники; записки і листи, написані під час перебування у полоні; передсмертні послання, що можуть бути своєрідним звітом про події, які передували смерті; записи, зроблені перед вирішальними бойовими діями, під час окупації, евакуації, у зоні екологічної катастрофи тощо.

Критерій виду документа передбачає забезпечення по можливості видової різноманітності документів у фонді особового походження. Під час застосування цього критерію звертають увагу на ті види документів, що не є типовими для фонду або в цілому для документів певного історичного періоду, явища, події. Наприклад, дитячий малюнок; договір або додаткова угода до нього, що містять унікальні умови співпраці; щоденник або окремі записи про війну, інші події, свідком яких стала особа; посвідчення; друковані видання з дарчими або іншими написами.

Повторюваність інформації у творчих документах може відображати різні етапи роботи над твором або варіантність подання твору, що безперечно викликає інтерес у дослідників. Також важливе значення для документа особового походження є факт його актуалізації (публікації). Неопублікований документ має більшу цінність, ніж опублікований.

Критерії зовнішніх ознак також мають важливе значення під час проведення експертизи цінності документів особового походження. На оцінку документа суттєво впливають такі зовнішні ознаки, як особливість основи документа, обкладинки;

наявність авторських правок, приміток, малюнків; зовнішній вигляд і оформлення документа, зокрема художні, палеографічні та мовні особливості; своєрідність носія, способу запису та відтворення інформації тощо.

Документи особового походження можуть істотно доповнювати зміст офіційних документів, коментувати хід їх створення, редагування і впровадження. Подекуди ці документи слугують єдиним ключем для відтворення перебігу історичних подій, явищ і процесів.

Olena Zahoretska,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7730-3515>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Senior Research Fellow,

Department of Records Management,

Ukrainian Research Institute of Archival Affairs

and Records Management,

Kyiv, Ukraine

e-mail: zelena1976@gmail.com

Principles and criteria of appraisal of personal papers in the context of today's events in Ukraine

The principles and criteria of appraisal of personal papers, in particular documents created in the context of the events taking place in Ukraine since the beginning in the last few decades, are considered. The significance of documents related to persons who are initiators, participants or witnesses of the course of historical events of today is emphasized.

Keywords: appraisal of records, personal papers, principle of appraisal and selection, appraisal criteria.

Індиченко Ганна Володимирівна,

ORCID 0000-0003-2225-0214,

кандидатка історичних наук, старша дослідниця,

завідувачка відділу історії академічної науки,

Інститут архівознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: Indychenko@nbuv.gov.ua

Актуалізація архівного наукового надбання академічними архівами Польщі та Чехії

Розглянуто шляхи актуалізації архівної наукової спадщини академічними архівами Польщі та Чехії, які приділяють велику увагу інформативному наповненню власних вебсайтів, є ініціаторами заходів із популяризації архівного наукового надбання. Проаналізовано заходи зазначених архівів і можливості застосування досвіду в рамках актуалізації української наукової спадщини.

Ключові слова: академічний архів, Європа, Україна, архівна наукова спадщина, популяризація.

Сучасний науковий архів є багатогранною установою, яка не лише виконує функцію зберігача документальної спадщини, а й активно популяризує наукове знання, що передбачає синергію його традиційної архівної діяльності з культурною та науковою місіями. Тенденції актуалізації архівного наукового надбання академічними архівами пов'язують передусім із використанням інформаційних технологій, які покликані не лише зберігати архівні ресурси, а й забезпечувати суспільство джерелознавчою базою, ретранслюючи її у широкий науковий обіг.

Якщо звернутися до досвіду роботи академічних архівів Польщі та Чехії, то можна відмітити спільні точки дотику в наукових завданнях цих архівів й Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), який є науково-дослідним підрозділом НБУВ і водночас головним науковим підрозділом у системі НАН України. Подібність функцій простежується у здійсненні функції академічними архівами Польської академії наук (далі – ПАН) і Чеської академії наук (далі – ЧАН) як наукових, науково-дослідних, науково-методичних центрів із питань документознавства та архівознавства в академічних установах. Це зумовлено специфікою організації академічної науки в зазначених країнах, де академії наук є вищими науковими самоврядними організаціями, засновані на державній власності і здійснюють наукові дослідження через науково-дослідні установи, які перебувають в їхньому підпорядкуванні.

Архів ПАН у Варшаві разом з філіями є провідною архівною установою Академії наук, яка володіє архівними ресурсами, збирає та зберігає архівні матеріали підрозділів АН, збирає архівну спадщину вчених, документацію товариств та наукових установ у формі подарунків, депозитів і придбань. Інститут ім. Масарика і Архів ЧАН – державні науково-дослідні установи у складі Академії наук, архівні відділи яких збирають та впорядковують документи АН, особові фонди видатних учених, які працювали на території держави, досліджують процес формування та складу документальних фондів академічних установ, організовують експертизу цінностей документів, забезпечують інформацією державні органи влади, установи та Відділи наук Академії у межах своєї діяльності, популяризують архівні фонди. Стратегії та місії вказаних академічних архівів пов'язані з пошуком і запровадженням ініціатив із задоволення інформаційних запитів як науковців, так і широких верств суспільства. Актуалізація архівної спадщини передусім проводиться шляхом диджиталізації описів фондів і створення програм для їхнього використання, оперативного відображення на вебсторінках архівів нових надходжень, активну участь у національних і міжнародних наукових заходах, наукових проєктах, видавничу діяльність, активності популяризаційного спрямування.

Архів ПАН створений постановою Наукового секретаріату ПАН від 1 грудня 1953 р. Тривалий час він реалізує ініціативи, спрямовані на популяризацію науки та архівної наукової спадщини. Саме її умовно можна поділити за трьома напрямками: архіви наукових установ, які функціонували до створення ПАН і передали документацію Академії наук: Варшавське наукове товариство, фонд Юзефа Мяндовського, Польського історичного товариства, Польських наукових конгресів I–III; документи, що утворилися в діяльності ПАН; архівна спадщина польських учених. Архів також збирає фотографії, медалі, має колекції документів різної тематичної спрямованості – з історії Вільнюського університету, некрологів польських учених, а також мікрофільми, фотодокументи.

Насиченим інформацією є офіційний вебсайт Архіву ПАН у Варшаві, який, за даними 2023 р., відвідало 602 013 788 користувачів. На вебсайті наведено інформацію про особові архівні фонди, що зберігаються в Архіві у форматі: номер фонду, прізвище, ім'я, дати життя науковця, галузь науки, повні тексти описів фондів. Для ознайомлення користувачів представлено перелік ліквідованих підрозділів, що перебували в системі ПАН, і зразки електронних заяв для отримання довідок соціально-правового характеру.

Актуалізація наукових досліджень здійснюється також через власний друкований орган Архіву – «Biuletyn Archiwum polskiej akademii nauk» («Бюлетень Архіву Польської академії наук»). Архів ПАН у Варшаві має бібліотеку, яка відкрита для користувачів і нараховує понад 11 тис. монографій і майже таку ж кількість періодичних видань.

На офіційному вебсайті Архіву розміщено статут Архіву, інформацію про його історію, друковані органи, бібліотеку. Оперативно оновлюється інформація про новини і заходи, які проводить архів, наявні контакти для замовлення необхідних архівних документів в електронному форматі. Вебсайт містить інструктивні документи Архіву та актуальні закони в галузі архівної справи. На сайті також представлено електронний каталог бібліотеки, перелік нагород і медалей, що зберігаються в Архіві. Розміщено інформацію про інші наявні архівні ресурси – фотографії, мікрофільми і фотокопії. Окремі проанотовані фотографії представлено у розділі «Цікаві колекції».

Загальнопопулярним є щорічний захід «Ніч музеїв», який проходить у Палаці Сташиця, де розміщується ПАН. Насичені та різноманітні програми заходів привертають увагу широких верств населення. Це й виставки архівних документів, живопису, мультимедійні презентації, конкурси, концерти, лекції, наукові семінари, програми для дітей та інші активності в рамках заходу не лишають байдужими відвідувачів. Останнім часом здійснюється онлайн-трансляція зазначених заходів, що дозволяє залучити значну кількість зацікавлених осіб.

Ще одна щорічна ініціатива ПАН, приурочена до Міжнародного дня архівів, – Варшавський архівний пікнік. Станом на червень 2025 р. проведено 14 таких заходів за широкої участі польських академічних установ, архівів, закладів вищої освіти, бібліотек і музеїв, творчих колективів. Ця ініціатива ставить за мету у легкій і науково-популярній формі привернути увагу широкого загалу до роботи архівів. Широкій аудиторії пропонуються лекції, які популяризують польську наукову спадщину, й організовуються виставки архівних документів. Останній із таких заходів під назвою «Найцінніші архівні документи» відбувся у Палаці Сташиця 2024 р., який відвідало понад 2 тис. осіб.

Академія наук також бере участь у Польському фестивалі науки, на якому науковці й архівісти виголошують лекції за широкої тематики, популяризуючи документи з архіву АН, розкриваючи їх зміст у цікавому форматі.

Архівом ПАН організовуються наукові конференції та семінари за актуальною тематикою. У 2024 р. увагу вчених привернув семінар «Врятовані клаптики. Знищення варшавських архівів під час Другої світової війни», на якому крім наукових дискусій була репрезентована виставка «Витягнуте з руїн. Врятовані фрагменти довоєнних польських колекцій».

Архів ЧАН був створений 1 січня 1953 р. як державна установа в системі Чехословацького архівного управління; з 1 січня 1966 р. прийнято рішення про статус

архіву у складі Чехословацької академії наук. На сьогодні ствердилася сучасна назва установи – Інститут ім. Масарика і Архів ЧАН, яка функціонує у складі семи відділів, чотири з яких – науково-дослідні і два – архівні.

Науково-дослідні відділи установи реалізують роботу за трьома основними напрямками: дослідження життя і діяльності Т. Г. Масарика – першого президента Чехословацької Республіки, державного і політичного діяча, а також дослідження чеської та центральноєвропейської історії в період з 1848 по 1948 рр.; історія Академії наук Чеської Республіки, її попередників і в цілому історія науки і вчених у Чеській Республіці; кодикологічні дослідження, що включають дослідження чеських рукописів Середньовіччя і Нового часу в Чеській Республіці і за кордоном.

Наукова діяльність архівних підрозділів установи сконцентрована в площині вивченні історії наукових установ, життя і діяльності видатних чеських учених, державних і політичних діячів – Т. Г. Масарика, Е. Бенеша, зокрема за архівними документами, пов'язаними з їхньою діяльністю.

Популяризація архівної спадщини здійснюється через друковані органи – «*Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*» («Центр. Журнал міждисциплінарних досліджень Центральної Європи 19 і 20 століть»), «*Studie o rukopisech a Práce z dějin Akademie věd*» («Дослідження по рукописах і працях з історії Академії наук») і спільно з академічним видавництвом «*České moderní dějiny*» («Чеська сучасна історія»). Також виходять серії видань, присвячені епістолярній спадщині Т. Г. Масарика, друкуються його мемуари, щоденники тощо.

Установа активно бере участь у грантових проєктах: ЄС, міжнародних, Чеського грантового агентства, Міністерства культури, Міністерства освіти, молоді та спорту, ЧАН та інших організацій. Електронний пошук документів здійснюється через пошукову систему *Vademecum*, яка репрезентує усі архівні фонди, колекції та посібники, що зберігаються в установі, зокрема пропонує пошук за назвами фондів і колекцій, прізвищами, тематичним принципом; є можливість повнотекстового пошуку документів.

У системі представлено науково-довідковий апарат до 750 фондів (їх реєстр), 448 описів на справи фондів, 87 328 електронних записів заголовків справ, 52 214 описів фотодокументів.

У діяльності архівів ПАН і ЧАН простежується тенденція до створення інтегрованого архівно-бібліотечного продукту з історії науки своїх країн, що робить можливим ретранслювати архівний ресурс у площину його активного використання соціумом. Досвід створення академічними архівами цифрових продуктів через інтернет знаходять своїх користувачів як в середині країн, так і за кордоном, про що свідчить статистика відвідуваності офіційних сайтів розглянутих нами архівів.

У той же час робота зі створення й наповнення інформаційно-пошукових систем (електронні каталоги, цифрові бази даних, електронні реєстри фондів, меморіальні електронні колекції, присвячені видатним вченим), що є пріоритетною для архівів ПАН і ЧАН, в діяльності архівних установ НАН України ще не дістала належного розвитку.

Варта уваги робота з розробки методів і технологій актуалізації наукового документного надбання, що розглядається архівами як важлива місія з формування історичної пам'яті людини, її національної ідентичності та безперервного інтелектуального розвитку.

Indychenko Hanna,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2225-0214>,
Candidate of Historical Sciences,
Head of Department of History of the Academic Science,
Senior Research Associate,
Institute of Archival Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: Indychenko@ukr.net

Actualization the archival heritage by academic archives of Poland and the Czech Republic

The ways of actualization of archival scientific heritage by academic archives of Poland and the Czech Republic are considered, which pay great attention to informative filling of their own websites, and are also initiators of a number of initiatives to popularize archival scientific heritage. The activities of of these archives and possibilities of applying experience within the framework of updating Ukrainian scientific heritage are analyzed.

Keywords: academic archive, Europe, Ukraine, archival scientific heritage, popularization.

Кіржасва Ірина Григорівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0147-8711>,
наукова співробітниця,
відділ археографії,
Інститут архівознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: irkir@ukr.net

Наукові контакти українського історика Миколи Котляра з італійськими ученими

Проаналізовано архівні документи із особового фонду історика-медієвіста, члена-кореспондента НАН України М. Котляра, які зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ і висвітлюють його співпрацю з італійськими вченими, науковими установами та закладами освіти Італії.

Ключові слова: Микола Котляр, Джіраудо Джанфранко, співпраця українських та італійських учених, Інститут архівознавства НБУВ.

Дослідник середньовічної історії України, джерелознавець, нумізмат, доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу історії середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України Микола Федорович Котляр (1932–2021) протягом багатьох років плідно співпрацював з європейськими вченими. У доповіді, представлений на попередній щорічній конференції НБУВ, було висвітлено плідну спільну роботу українського історика з шведськими колегами у дослідженні давньоруських монет із Бурзького скарбу на острові Готланд. Також в особовому фонді М. Котляра, який зберігається в Інституті архівознавства НБУВ (далі – ІА НБУВ), відклалися доку-

менти, що відображають його співпрацю з вченими, науковими установами і закладами освіти Італії: листи, запрошення до співробітництва, відгук на наукову діяльність, афіша лекції та ін.

Цей комплекс документів засвідчує довготривалі професійні, а також дружні взаємини історика-медієвіста з професором слов'янської філології Венеційського університету Джанфранко Джіраудо, який став першим президентом утвореної в 1993 р. Італійської асоціації українознавчих студій. Зазначимо, що зусиллями Дж. Джіраудо було організовано викладання україністики в університеті Венеції.

Співпраця українського та італійського вчених розпочалася на початку 1990-х рр. Ми не знаємо точної дати їхнього знайомства, але воно відбулося не пізніше як 1994 р. У 1995 р. професор Дж. Джіраудо підготував відгук на наукову діяльність М. Котляра з метою підтримати висунення його кандидатури до складу членів-кореспондентів НАН України. У цьому листі-рекомендації італієць наголосив на особистому знайомстві з М. Котлярем та охарактеризував українського науковця як знаного в світі вченого з історії Київської Русі та України. Дж. Джіраудо констатував, що обізнаний із 15 науковими працями М. Котляра, а також зауважив, що в своїй роботі найчастіше звертався до дослідження українського вченого про Галицько-Волинський літопис.

Згадав Дж. Джіраудо й про участь М. Котляра у проєкті українсько-італійської співпраці з Венеційським університетом щодо вивчення історії русько-венеційських зв'язків. У рамках цього проєкту професор М. Котляр особисто прочитав студентам італійського університету лекції за темою «Вступ до історії Київської Русі» та спецкурс з історії Київської Русі.

Дж. Джіраудо зазначав, що М. Котляр брав активну участь у міжнародному конгресі «Безперервність і тяглість Євразії», організованому італійськими науковцями спільно з українськими, австрійськими, боснійськими, сербськими, албанськими, вірменськими, палестинськими та іншими вченими.

Тези доповіді, яку виголосив український історик на цьому заході, було надруковано у збірнику «Letterature di Frontiera» («Література фронтиру»). Інша його стаття, «Венеційські мотиви в руських літописах», побачила світ у науковому збірнику Венеційського університету.

Зберігся й лист від 7 червня 1995 р., у якому Дж. Джіраудо привітав М. Котляра з обранням до складу членів-кореспондентів НАН України.

З цього ж листа дізнаємося, що Марина Скржинська – дружина М. Котляра, вчена-античнознавиця, докторка історичних наук, яка працювала в Інституті археології НАН України, – мала стипендію від Венеційського університету, де прочитала низьку лекцій.

Листом від 18 лютого 1999 р. Дж. Джіраудо сповіщав про офіційне запрошення до Венеції від Італійської асоціації українознавчих студій М. Котляру та М. Скржинській. Водночас він повідомив про підготовку чергового конгресу у Венеції за спільною ініціативою Італійської асоціації українознавчих студій та Національної академії наук України.

У запрошенні від асоціації містилася пропозиція М. Котляру впродовж 15 днів навесні 1999 р. провести семінар з історії України на кафедрі євразійських досліджень Венеційського університету. Зазначимо, що Асоціація взяла на себе грошові витрати гостя на проживання, харчування та ін.

Збереглася й афіша, що анонсувала лекцію професора М. Котляра «Київська Русь в історії Європи», яка мала відбутися 5 травня 1999 р. для студентів Венеційського університету.

У листі від 23 листопада 2000 р. М. Котляр сповістив Дж. Джіраудо про заплановану на 2001 р. поїзду з дружиною до Італії. Незважаючи на приватний характер подорожі, український учений висловив готовність за потреби прочитати лекцію венеційським студентам на запропоновану італійською стороною темою.

Окрім офіційних моментів у листах відображено інформацію, яка свідчить про дружні особисті стосунки між українським та італійським ученими.

Так, перед науковим візитом подружжя Котлярів у 1999 р. до Венеції Дж. Джіраудо особисто опікувався влаштуванням гостей у зручних помешканнях, пропонуючи варіанти проживання на о. Лідо, чи у самій Венеції.

Коли колега італійського професора, Пьетро, мав приїхати до Києва за угодою про наукову співпрацю Венеційського університету з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Дж. Джіраудо звернувся до М. Котляра з проханням посприяти співвітчизнику.

Дж. Джіраудо повідомив М. Котляра й про свої плани відвідати з родиною Ужгород і запропонував за нагоди зустрітися.

Після 2000 р. відомостей про подальше спілкування вчених в особовому архіві М. Котляра вже не маємо. Можливо, листування перейшло в електронний формат, про що йшла мова у попередніх епістоліях.

Отже, архівні документи з особового фонду М. Котляра засвідчують його безпосередні контакти з італійським ученим Дж. Джіраудо і науковою спільнотою Венеційського університету та Італійської асоціації українознавчих студій. Український учений читав лекції італійським студентам, брав участь у наукових форумах, ініційованих італійською стороною; його праці публікувалися в італійських наукових виданнях.

Iryna Kirzhaieva,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0147-8711>,

Researcher Fellow,

Department of Archaeography,

Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: irkir@ukr.net

Mykola Kotliar's Academic Contacts with Italian Scholars

This study explores archival documents from the personal fund of medieval historian and corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine M. Kotliar which are kept at the Institute of Archival Studies of the Vernadskyi National Library of Ukraine. These materials shed light on his scholarly cooperation with Italian researchers, academic institutions, and educational establishments in Italy.

Keywords: Mykola Kotliar, Gianfranco Giraudo, Ukrainian-Italian academic cooperation, the Institute of Archival Studies of the Vernadskyi National Library of Ukraine.

Коломієць Марина Сергіївна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9125-1379>,
головна спеціалістка,
Державна архівна служба України,
Київ, Україна
e-mail: kolomiesmarinka4@gmail.com

Наукова співпраця академіка П. Костюка з професором Д. Бізольдом в Міжнародній організації з дослідження мозку (IBRO)

Проаналізовано листи з архіву академіка П. Костюка, в котрих висвітлено основні аспекти професійної комунікації ученого з професором Лейпцизького університету Д. Бізольдом в рамках роботи Міжнародної організації з дослідження мозку (IBRO).

Ключові слова: П. Костюк, Д. Бізольд, нейрохімія, нейрофізіологія, Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця, Міжнародна організація з дослідження мозку (IBRO), Інститут архівознавства.

Міжнародні наукові інституції відіграють ключову роль у сучасному світі, оскільки вони об'єднують вчених світу спільною метою й практикою дослідницької роботи. У рамках їхньої діяльності розвивається наукова співпраця, обмін результатами та досвідом наукової діяльності.

Однією з них є Міжнародна організація дослідження мозку (IBRO), яку було засновано в 1961 р. з метою просування й підтримки нейронауки в світі шляхом навчання, досліджень та інформаційно-просвітницької діяльності. Це один з наймасштабніших міжнародних нейронаукових проєктів, що охоплює всі аспекти досліджень функцій мозку.

Із українських вчених активну участь в роботі IBRO взяв видатний нейрофізіолог, академік НАН України Платон Григорович Костюк (1924–2010). Висвітленню його творчості та відображенню внеску вченого в розвиток світової нейрофізіології присвячено ряд досліджень О. Лук'янець, В. Трокоза, М. Шуби та інших. Однак у наявних працях про П. Костюка не відображено його наукові перетини із провідними ученими Європи.

Цінним джерельним комплексом для вивчення діяльності та наукової творчості П. Костюка слугує архів ученого (№ 106), який зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ). В особовому фонді науковця представлено широкий спектр документів, зокрема, його епістолярій (503 листи за 1960–2004 рр.), аналіз якого дає змогу відтворити наукову співпрацю П. Костюка з провідними вченими Європи, які були членами IBRO.

У розвідці ставимо за мету проаналізувати епістолярні документи з особового архіву П. Костюка як джерельне підґрунтя дослідження комунікації та співпраці з професором Лейпцизького університету Д. Бізольдом у рамках діяльності загальноєвропейського регіонального комітету IBRO.

Обіймаючи посаду директора Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України упродовж 1966–2002 рр., П. Костюк значну увагу надавав розвитку наукової співпраці та широкої комунікації з науковими інституціями та провідними вченими Європи.

В особовому фонді П. Костюка в ІА НБУВ представлено його листування з професором, головою відділення нейрохімії факультету медицини Інституту дослідження мозку Поля Флексіга Університету Лейпцигу Д. Бізольдом (19 кореспонденцій за 1974–1989 рр.), що передусім стосується питань, пов'язаних з діяльністю IBRO.

П. Костюк і Д. Бізольд познайомилися під час роботи наукового форуму, який відбувся навесні 1973 р. в Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР (далі – Інститут) в Києві, в якому взяли участь відомі європейські дослідники в галузі нейрофізіології. Згодом розпочалося листування між науковцями, яке спочатку носило епізодичний характер.

Наявний в архіві епістолярій розпочинається листом Д. Бізольда від 14 березня 1974 р., в якому німецький вчений висловив зацікавлення розвитком досліджень з теми «Фізіологія нейронів та принципи їхнього об'єднання у нервовий центр» в Україні.

Як П. Костюк, так і Д. Бізольд мали високий авторитет серед міжнародного наукового співтовариства, були членами IBRO та брали участь в діяльності загальноєвропейського регіонального комітету товариства та роботі його наукових форумів.

З листа німецького ученого від 4 листопада 1975 р. відомо про його прагнення залучити П. Костюка до викладання курсу з питань нейрохімії в рамках діяльності IBRO. У листі він навів список лекторів, до якого, серед інших, входили такі провідні вчені, як: Е. та С. Робертс (США), А. Горн (Нідерланди), Б. Одерфельд-Новак (Польща).

25 листопада 1975 р. Д. Бізольд поцікавився у П. Костюка, як просувається справа з обрання тематики для досліджень IBRO в українському фізіологічному науковому співтоваристві та стосовно готовності доповіді вченого до прийдешньої наукової наради організації, що відбудеться у Мюнхені.

А 10 грудня 1976 р. німецький нейрохімік цікавився у П. Костюка, які саме українські лектори будуть задіяні у навчальному курсі з нейрохімії IBRO, що мав відбутися влітку 1977 р. Він також запевнив, що UNESCO відшкодує частину витрат для лекторів, оскільки існує домовленість з представниками цієї організації.

З часом листування між вченими активізувалося, що відображало більш тісну наукову співпрацю між науковцями.

У листі від 3 липня 1979 р. П. Костюк запевнив Д. Бізольда стосовно наукового візиту до Лейпцизького університету після участі у V Міжнародному симпозіумі з біоелектрохімії та біоенергетики у Веймарі (Німеччина), котрий мав завершитися 9 вересня. А 20 вересня того ж року він повідомив про свою активну участь у роботі XXVIII Міжнародного конгресу фізіологічних наук (IUPS), де, зокрема, планувався симпозіум з електрогенезу кальцію під його головуванням.

7 листопада 1979 р. Д. Бізольд поінформував українського колегу стосовно вивчення проблеми поширення холінергічних волокон базального ядра Майнерта в корі головного мозку. Він прагнув посередництва П. Костюка, щоб контактувати з київським дослідником, завідувачем кафедри вищої нервової діяльності Інституту М. В. Сторожуком, та здійснити спільні наукові дослідження з даного питання.

На початку 1980-х рр. двосторонні зв'язки між науковцями усе міцнішали. Крім іншого, взаємоінтеграції німецьких і українських учених посприяла фінансова під-

тримка обопільних наукових проєктів з боку Німецького науково-дослідницького співтовариства (DFG).

У листі від 4 вересня 1980 р. П. Костюк звітував про отримання нових даних про зміни провідних і передавальних властивостей нервової клітини в онтогенетичному та філогенетичному розвитку, висловив міркування щодо власного бачення організації симпозіуму «Провідність та передача нервових клітин» в рамках конгресу IBRO у Лозанні (Швейцарія) у 1982 р., на котрому планував виступити його співголовою.

9 березня 1983 р. вітчизняний нейрофізіолог поінформував Д. Бізольда стосовно підтвердження професором Університету Земмельвейса Й. Жентаготай проведення наступного конгресу IBRO в Будапешті (Угорщина).

10 грудня 1985 р. П. Костюк запросив Д. Бізольда до Києва обговорити питання з поглиблення їхньої наукової співпраці. З-поміж інших питань його цікавили дослідження коркових холінергічних волокон. 14 квітня 1986 р. він запевнив німецького дослідника, що його колега М. В. Сторожук планує детальні експерименти з анатомії та біохімії при дослідженні холінергічних синапсів під час приїзду німецьких вчених. З листа Д. Бізольда від 9 липня 1986 р. дізнаємося про вдалий візит німецького вченого в червні того року до Інституту в Києві. Подальше листування між вченими містить відомості про зацікавленість українських і німецьких вчених у поглибленні наукової співпраці між академічними установами України та Німеччини.

Таким чином, епістолярій академіка П. Костюка, що зберігається в його особовому архіві в ІА НБУВ, послугує значним інформаційним ресурсом для вивчення наукової комунікації українського вченого з провідним науковцем Європи Д. Бізольдом в рамках діяльності IBRO, засвідчує їхню зацікавленість у розвитку спільних науково-дослідних проєктів в контексті роботи європейських академічних установ і наукових товариств.

Kolomiets Maryna,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9125-1379>,

Chief Specialist,

State Archival Service of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kolomiecmarinka4@gmail.com

Scientific cooperation between academician Platon Kostyuk and professor Dietmar Bizold at the International brain research organization (IBRO) through the prism of epistolary sources

The article analyzes letters from the archive of Academician Platon Kostyuk were analyzed, which highlight the main aspects of the scientist's professional communication with Professor of Leipzig University Dietmar Bizold within the framework of the work of the International Brain Research Organization (IBRO).

Keywords: Platon Kostyuk, Dietmar Bizold, neurochemistry, neurophysiology, O. O. Bogomoletz Institute of Physiology, International Brain Research Organization (IBRO), Institute of Archival Studies.

Кулешов Сергій Георгійович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1950-9651>,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу документознавства,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства, Київ, Україна
e-mail: posena@ukr.net

Бойко Віта Федорівна,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5725-9641>,
кандидатка історичних наук, старша дослідниця,
заступниця директора з наукової роботи,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства,
Київ, Україна
e-mail: vitaminzik5@gmail.com

Щодо визначень деяких базових понять у проєкті Словника архівної термінології

Пропонуються визначення термінів «архів», «усний архів», «архівний документ», «авторський рукопис», «приватне зібрання архівних документів», «національні архівні інформаційні ресурси» для внесення до проєкту Словника архівної термінології.

Ключові слова: словник, термін, поняття, визначення, архівна справа, діловодство.

На замовлення Державної архівної служби України відповідно до Тематичного плану замовлення на виконання наукових робіт у сфері архівної справи на 2024 рік Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства упродовж 2024–2025 рр. виконує наукову роботу «Сучасна архівна термінологія: український та міжнародний досвід», результатом якої буде Словник архівної термінології (далі – Словник).

У технічному завданні на наукову роботу зазначено, що її мета – формування сучасного поняттєвого апарату архівної галузі, його адаптація до міжнародної архівної термінології. Водночас така адаптація не завжди можлива через значну кількість визначень понять і невідповідність концептуальних підходів, прийнятих в Україні, до формулювання визначень, зокрема ключових архівознавчих термінів із міжнародними. До того ж, багатозначність формулювань протирічить принципу побудови структури розроблювального Словника.

Наприклад, у Словнику Міжнародної ради архівів термін «архів» трактується так: 1) документи, створені або отримані та накопичені особою чи організацією у процесі ведення справ і збережені через їхню неминущу цінність; 2) будівля або частина будівлі, в якій зберігаються архіви (у першому значенні) і яка доступна для ознайомлення; 3) архівне сховище; 4) установа або програма, відповідальна за відбір, придбання, збереження та надання доступу до архівів (у першому значенні); 5) архівне агентство, архівна установа або архівна програма.

Було прийнято рішення взяти за основу визначення терміна «архів» зафіксоване в ДСТУ 2732:2023 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять»

(далі – ДСТУ 2732:2023): «юридична особа чи її структурний підрозділ, що забезпечує комплектування, облікування, зберігання архівних документів і використання інформації, яка в них міститься». Це визначення стало похідним для формулювань визначень низки інших термінів Словника: «аудіовізуальний архів», «науково-технічний архів», «технічний архів», «церковний архів», «усний архів» тощо. Зокрема, визначення терміна «усний архів» пропонується як «архів, призначений для зберігання та використання задокументованих свідчень подій минулого»; терміна «аудіовізуальний архів» як «архів, призначений для зберігання та використання аудіовізуальних документів»; терміна «технічний архів» як «архів, призначений для зберігання і використання технічних документів».

Виходячи з прийнятого нами визначення поняття «архів» є пропозиція змінити термін «особистий архів» на «приватне зібрання архівних документів» визначивши його як «сукупність архівних документів, що є власністю однієї або кількох юридичних або фізичних осіб». Також варто вилучити термін «особовий архівний фонд», замінивши його на «архівний фонд особового походження» і визначивши його як «архівний фонд окремої фізичної особи, сім'ї, роду, що утворився впродовж їхнього життя й діяльності».

Проблемним стало формулювання визначення такого ключового поняття як «архівний документ». У ДСТУ 2732:2023 зафіксоване таке визначення: «документ, що зберігають або підлягає зберіганню з огляду на його цінність для особи, суспільства чи держави». Це визначення на початку було зафіксоване у проєкті Словника. Але, на нашу думку, в ньому не відображено на якому етапі життєвого циклу документа він стає архівним. Цей етап пов'язаний з виконанням документом його основної соціальної функції, заради виконання якої його було створено. Коли він виконав цю функцію – це буде перша умова надання йому статусу архівного документа. Іншою умовою є зберігання його як цінного для особи, суспільства чи держави в архіві або необхідність його зберігання там. У підсумку пропонується таке визначення терміна «архівний документ»: «документ, що виконав свою основну соціальну функцію, заради виконання якої його було створено, та/або через його історичну та іншу суспільно-культурну цінність має зберігатися чи підлягає зберіганню в архіві». Здавалося, що є винятки з такого визначення. Так, у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігаються, наприклад, такі оригінали архівних документів як Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. та Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., що здавалося досі виконують свою основну соціальну функцію. Однак основна соціальна функція цих документів була як авторських рукописів, де автором виступає Верховна Рада України. У проєкті Словника визначення терміна «авторський рукопис» таке: «рукописний або машинописний текст на правах рукопису, підготовлений автором для оприлюднення». Оскільки тексти Акта та Конституції були опубліковані, то ці документи виконали свою основну соціальну функцію.

Поняття «національні архівні інформаційні ресурси» пропонується визначити як «сукупність архівних документів, що зберігають в архівах України або мають зберігатися в них та довідкового апарату до цих документів».

Висловлені міркування щодо визначень деяких ключових архівознавчих понять є пропозиціями, як і інші складники проєкту Словника. Просимо небайдужих до

змісту Словника фахівців висловити зауваження та рекомендації щодо визначень термінів, зазначених у тезах.

Serhii Kuleshov,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1950-9651>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Head of the Department of Records Management,

Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping,

Kyiv, Ukraine

e-mail: posena@ukr.net

Vita Boiko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5725-9641>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Deputy Director,

Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Keeping,

Kyiv, Ukraine

e-mail: vitaminzik5@gmail.com

Regarding the definitions of some basic concepts in the draft Dictionary of Archival Terminology

Definitions of the terms «archive», «oral archive», «archival document», «author's manuscript», «private collection of archival documents», «national archival information resources» to be included in the draft Dictionary of Archival Terminology.

Keywords: vocabulary, term, concept, definition, archival affairs, record keeping.

Майстренко Анжела Андріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1303-9214>,

кандидатка історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ археографії,

Інститут архівознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: a_maistrenko@ukr.net

Міжнародна наукова співпраця академіка Миколи Семененка: реконструкція за архівними фотодокументами

Здійснено аналіз фотодокументів з особового архівного фонду академіка НАН України М. П. Семененка, що відклалися в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, які висвітлюють міжнародну наукову діяльність ученого. Фотодокументи ілюструють широку наукову співпрацю М. П. Семененка з провідними геологами Європи та світу і засвідчують високий авторитет українського вченого серед міжнародної наукової спільноти.

Ключові слова: М. П. Семененко, архівні фотодокументи, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, геологія, міжнародна наукова співпраця.

У 2025 р. відзначаємо 120-річчя від дня народження видатного українського вченого у галузях геології та планетарної геохімії, НАН України Миколи Пантелеймоновича Семененка (1905–1996). Його визначні наукові досягнення з розробки теоретичних і прикладних питань петрології та геохімії здобули високу оцінку серед міжнародного наукового співтовариства. Микола Пантелеймонович був активним учасником європейського та світового наукового життя, брав дієву участь у багатьох міжнародних наукових форумах і широко співпрацював із провідними геологами Європи та світу.

В особовому архівному фонді М. П. Семененка № 162, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), відклався значний масив фотодокументів, які всебічно ілюструють участь українського вченого у міжнародному науковому житті та його співпрацю з видатними іноземними геологами. Загалом у фонді нараховується 187 фотодокументів, з яких 54 відображають міжнародну наукову діяльність ученого.

У пропонованому дослідженні ставимо за мету ознайомити наукову громадськість із комплексом фотодокументів з особового архіву М. П. Семененка, які висвітлюють міжнародну наукову діяльність ученого і його співпрацю з науковцями країн Європи та світу.

Академік М. П. Семененко був одним із найактивніших учасників Міжнародних геологічних конгресів (далі – МГК), які були провідними міжнародними платформами з визначення найважливіших тенденцій розвитку геологічної науки. У межах форумів обговорювалися найактуальніші проблеми і напрями розвитку геологічної науки, відбувався обмін професійним досвідом, а також презентувалися новітні наукові здобутки та науково-дослідні технології.

В особовому фонді М. П. Семененка містяться фотодокументи, які висвітлюють участь вченого у роботі кількох МГК. На світлинах науковця зображено під час доповіді на одному з пленарних засідань МГК, а також у виїзних наукових заходах, організованих у межах діяльності форуму. Учасники ХХІ МГК здійснили наукові екскурсії на соляні шахти, карбонатитові утворення, де під керівництвом знаного шведського геолога фон Екermana відбувся фаховий огляд геологічних локацій. Згідно з фотодокументами, під час поїздок М. П. Семененко співпрацював і спілкувався з французьким дослідником Барабе, а також подружжям Терм'є (Алжир-Франція).

Особливий інтерес становлять фотодокументи, присвячені участі М. П. Семененка у ХХІІ сесії МГК, що відбувся у 1964 р. в м. Делі (Індія). Світлини зафіксували вченого в різних форматах наукової комунікації – під час жвавих дискусій із колегами, на екскурсіях геологічного спрямування, а також біля визначних культурних і історичних об'єктів, що надає документам не лише наукового, а й цінного культурно-історичного виміру.

Важливу частину архівних фотодокументів становлять світлини, які ілюструють участь М. П. Семененка у роботі конгресів Карпато-Балканської геологічної асоціації. На фотознімках зафіксовано участь ученого у V конгресі в Бухаресті (1961), VI – у Польщі (1963), VII – у Софії (1965), VIII – у Белграді (1967), IX – у Будапешті (1969), X – у Братиславі (1973), XI – у Києві (1977) і XII – у Бухаресті (1981).

В особовому фонді представлено колективні фотографії, на яких український учений поряд із делегатами з Польщі, Болгарії, Югославії, Чехословаччини, Угорщини, Румунії. Репрезентовані в архіві фотодокументи виразно демонструють атмосферу плідної міжнародної наукової співпраці європейських учених.

Особовий фонд М. П. Семененка містить фотодокументи про участь вченого в роботі Міжнародного петрографічного симпозіуму, що проходив в 1960-ті рр. у м. Нансі (Франція), який став важливою науковою платформою для обговорення тогочасних підходів у класифікації магматичних порід. Однією з ключових фігур симпозіуму став М. П. Семененко, який представив доповідь на тему «Єдина класифікація магматичних порід». В архіві зберігаються світлини, які зафіксували учасників заходу під час слухання перекладу доповіді українського вченого англійською мовою. Фотодокументи демонструють численні зустрічі М. П. Семененка та його професійне спілкування з провідними науковцями Франції (Сатран), Швеції (Рамберг) і Данії (Нагар).

Низка архівних документів засвідчує участь М. П. Семененка у симпозіуму з геохронології докембрію Геохронологічної комісії Міжнародного геологічного союзу у 1967 р. в Едмонтоні (Канада), на якому в рамках міжнародної наукової співпраці відбувся обмін знаннями та дослідницькими підходами з актуальних питань в галузі геології. Особливу цінність становлять світлини, на яких зафіксовано спілкування М. П. Семененка з провідними фахівцями світового рівня – Фолінгсбі і Стаквеллом із Канади, Рубо з Франції та ін.

В архіві є фотодокументи, які підтверджують участь М. П. Семененка в сесії з мінеральних ресурсів при ООН у 1953 р. (м. Кіото, Японія).

Діяльність М. П. Семененка на міжнародній арені виходила за межі суто наукової та дослідницької роботи, а містила й важливий гуманітарний і миротворчий зміст. Значний інтерес становлять фотодокументи, на яких вченого зображено під час Всесвітніх конгресів миру в 1950-ті рр. Маючи великий авторитет у міжнародному науковому середовищі, М. П. Семененко на цих форумах виступив інтелектуальним послом миру, репрезентуючи вітчизняну науку в контексті широкої міжнародної дипломатії.

Отже, в особовому фонді всесвітньовідомого вченого-геолога М. П. Семененка, що зберігається в ІА НБУВ, відклався значний комплекс фотодокументів, який всебічно ілюструє активну участь визначного українського вченого у міжнародному науковому і гуманітарному житті, його роботу у рамках міжнародних наукових форумів та співпрацю з провідними науковцями Європи та світу.

Anzhela Maistrenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1303-9214>,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Associate,

Department of Archeography,

Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: a_maistrenko@ukr.net

International Scientific Cooperation of Academician Mykola Semenenko: A Reconstruction Based on Archival Photographs

Photographic documents from the personal archival collection of Academician Mykola Semenenko, preserved at the Institute of Archival Studies of the Vernadskyi National Library of Ukraine, shed light on the scientist's international scientific activities. These photographs illustrate the broad scope of Semenenko's collaboration with leading geologists from Europe and around the world and testify to the high esteem in which the Ukrainian scholar was held by the international scientific community.

Keywords: Mykola Semenenko, archival photographs, Institute of Archival Studies of the Vernadskyi National Library of Ukraine, geology, international scientific cooperation.

Онищенко Олексій Семенович,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2424-0554>,
академік Національної академії наук України,
доктор філософських наук, професор,
радник Президії Національної академії наук України,
голова Інформаційно-бібліотечної ради
Національної академії наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
почесний генеральний директор,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
e-mail: osony1933@gmail.com

Європейські вектори у науковій спадщині академіків-засновників НАН України

Національну академію наук України (перша назва – Українська академія наук) заснували вчені, які мали багатий досвід співробітництва з європейськими колегами і самі зробили вагомий внесок у європейську науку. В. І. Вернадський, наприклад, поклав початок вчення про ноосферу, С. П. Тимошенко здобув європейське визнання успіхами в прикладній механіці, С. Й. Смаль-Стоцький – у порівняльній славістиці, М. І. Туган-Барановський – дослідженнями економічної кон'юнктури. Стаття присвячена показу того, як кожен з академіків-засновників торував шлях у європейський інтелектуальний простір і орієнтував Академію на наукову євроінтеграцію.

Ключові слова: Національна академія наук України, академіки-засновники НАН України, національна академічна наукова спадщина, європейський інтелектуальний простір, євроінтеграція.

Інтеграція у європейський і світовий інтелектуальний простір – постійний пріоритет Національної академії наук України. Первісно це закладено в концепції її створення. Основоположні думки з цього приводу висловив один із засновників і перший президент Академії Володимир Іванович Вернадський. У промові на засіданні, присвяченому початку діяльності Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук (УАН) у Києві 9 липня 1918 р., він наголо-

шував на тому, що Академія повинна бути зорієнтована на досягнення «всесвітньої ваги», що тільки та Академія буде справжньою Академією наук, яку визнає міжнародна спілка академій (Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. Ред. кол. П. С. Сохань (відп. редактор) та ін. Київ : Наукова думка, 1993. С. 73–74).

«З національного погляду, – говорив В. І. Вернадський, – є неминуча потреба, щоб Українську академію наук визнала міжнародна спілка академій. Цім досягається всесвітнє визнання української культури в одній із найважливіших паростей людської діяльності. До того ж, тільки оце уможливить для Київської академії участь у всесвітній організації і в спільній праці людськості. Через те вона найперше повинна вдовольняти як своїм складом, так і організацією тим умовам наукової сили, які ставляться статутом всесвітньої академічної організації» (Історія Академії наук України С. 73). Співпраця з міжнародними об'єднаннями академій наук і національними академіями наук обрана таким чином ключовим напрямом входження Української академії наук у європейський і світовий інтелектуальний простір. При цьому ставиться двоєдине завдання: демонструвати зарубіжним академічним колам значущість здобутків українських учених і брати участь у спільному добуванні нового знання. Максималістські наміри! Але вони мобілізуючі. Кликали і кличуть на передові рубежі науки, до тих відкриттів і винаходів, яким ще не має аналогів у світі.

Будівничі Академії – академіки-засновники добре розуміли труднощі на шляху до такої мети. Але вони були впевнені, що в Україні реально створити потужний науковий центр, подібний до європейських академій чи університетів. І кожен з них був ученим, як тепер кажуть, європейського рівня.

Уперше Українська академія наук була представлена європейським науковим колам В. І. Вернадським доповіддю про біогеохімічну лабораторію в Києві (першу в світі) в Паризькій академії наук у 1922 р. (Володимир Іванович Вернадський. Україна в міжнародних відносинах. Випуск 5. Біографічна частина. А.–М. Відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 61–62). Сам В. І. Вернадський був добре відомий у європейських наукових центрах ще задовго до обрання президентом УАН. Він неодноразово мав довгі відрядження в європейські країни – Австрію, Велику Британію, Італію, Німеччину, Францію, Швейцарію. Він там працював у лабораторіях і бібліотеках, зустрічався з відомими вченими, брав участь у геологічних експедиціях і конференціях, виступав з доповідями, читав лекції. 1889 р. його обрано членом Британської академії наук, а згодом – іноземним членом Чеської і Французької академій наук.

В. І. Вернадський бачив УАН чільним суб'єктом міжнародних наукових об'єднань, вважав, що завдяки цьому для національних академій наук «посилюється значення їх наукової думки в світовій науковій роботі» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Том 8. Праці з історії, філософії та організації науки. НАН України, Комісія НАН України з наукової спадщини акад. В. І. Вернадського. Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. Ред. кол. Б. А. Маліцький (голова). Київ : «Фенікс», 2012. С. 490). Як приклад наводив Міжнародну асоціацію академій наук, в діяльності якої брав активну участь з самого початку її створення (1899). А в підготовці і проведенні її п'ятого (1913) з'їзду був одним з головних організаторів. Серед заслуг Асоціації, зокрема, відзначав, що їй «удалось організувати пересилку рукописів і архівних документів з державних

сховищ для наукової роботи з однієї країни в іншу», налагодити видання «міжнародної бібліографії з природознавства і математики за ХХ сторіччя: щорічно виходить кілька томів, у яких дається список по авторах і предметах всіх статей, які вийшли в даному році на будь-якій мові в будь-якій країні» (Вибрані наукові праці С. 491).

Міжнародна діяльність В. І. Вернадського показує і нам сьогоднішнім, як треба на рівних входити в європейське наукове середовище: не тільки вивчати, засвоювати тамтешній досвід, а й приносити туди свої новаторські ідеї і здобутки. Своїми лекціями з геохімії він заніс в Європу початки геохімії як самостійної науки, а вченням про ноосферу, яке підхопили і розвинули французькі філософи Едуард Леруа і П'єр Тейяр де Шарден, заклав основи фундаментальної парадигми, що і в наш час служить трендом цивілізаційного руху.

Широке міжнародне визнання здобув наймолодший з академіків-засновників УАН Степан Прокопович Тимошенко. Показовим підтвердженням цього є заснування в 1957 р. Американським товариством інженерів-механіків наукової нагороди – медалі на честь С. П. Тимошенка, яка щороку вручається за видатні досягнення в галузі прикладної механіки. Перша медаль була вручена самому С. П. Тимошенку з дуже високою характеристикою заслуг: «За безцінний внесок і особистий приклад як лідера нової ери у прикладній механіці» (Медаль Тимошенка. Вікіпедія. uk.m.wikipedia.org). Його обрано членом семи академій наук (УАН, АН СРСР, Польської, Французької, Американської, Італійської), почесним членом Лондонського королівського товариства, членом Швейцарської спілки інженерів (SIA), удостоєно почесним званням доктор honoris causa Лежайського і Мічиганського (США) університетів, Цюрихського вищого технічного університету, Болонського університету, Загребської і Туринської політехнік (Тимошенко Степан Прокопович. Відділення механіки НАН України: історико-біографічний довідник. Київ : Академперіодика, 2015. С. 121–125).

Не боячись перебільшення, можна стверджувати, що всі дванадцять перших академіків УАН були різноманітними способами інтегровані в європейське наукове середовище: через навчання, стажування в тамтешніх наукових і освітніх центрах, участь у дослідженні фундаментальних проблем тогочасної передової науки або вивченні історії мов і культур європейських країн, участі у міжнародних наукових форумах.

Академік Микола Феофанович Кащенко, наприклад, стажувався в Італії і Німеччині, працював там у лабораторіях і дослідних станціях, публікувався в німецьких журналах, виступав з доповідями на зоологічних, ботанічних, антропологічних, анатомічних, археологічних міжнародних з'їздах. Листувався з директором Британського музею природничої історії. Був дійсним членом Міжнародного анатомічного товариства (Кащенко Микола Феофанович. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>). Принагідно слід відзначити, що М. Ф. Кащенко написав науково-фантастичну повість «Через тисячу лет», яка зберігається в Інституті архівознавства НБУВ. В ній він на чверть століття раніше за Джорджа Орвелла з його бестселером «1984» прогнозував жахи тоталітарних режимів» (Онищенко О. С. Національна наукова спадщина – інтелектуальні скарби держави. Вісник НАН України. 2019. № 5. С. 66).

Павло Аполлонович Тутковський, коли долучився до когорти засновників УАН, уже мав визнання одного з найвидатніших гляціологів світу (основоположників

науки про всі види льоду і снігу) та основоположників четвертинної геології. Його праці в галузі плейстоценового зледеніння і четвертинних відкладів високо оцінювалися в Європі, зокрема британськими та бельгійськими колегами. А Бельгійське товариство геології, гідрогеології і палеонтології обрало П. А. Тутковського своїм дійсним членом (Тутковський Павло Аполлонович. Геологічний словник. URL: <https://geodictionary.com.ua>).

Суспільствознавці з числа перших академіків УАН теж були хто більше, хто менше зв'язані з європейським науковим середовищем. Дмитро Іванович Багалій, хоча й не вчився, не стажувався, не працював у західних країнах, свою дослідницьку роботу будував з урахуванням поширеного в той час в Європі позитивістського підходу в поміркованому варіанті і вважав, що пріоритетною базою соціогуманітарних досліджень повинні бути першоджерела. Наголошував на необхідності посилення уваги до вивчення ролі культурного чинника в суспільному процесі, виступав проти його недооцінки. В історичних працях широко використовував народознавчий підхід. Все це було співзвучно європейській соціогуманітарній думці. До європейського досвіду йому доводилося звертатися і у вивченні впровадження Магдебурзького права в Лівобережній Україні. Аналіз колонізації Слобожанщини і Півдня України, зокрема ролі в ній переселенців з європейських країн, і досі служать розвитку українсько-європейських історико-культурних зв'язків (Багалій Дмитро Іванович. Видатні вчені Національної академії наук України: особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, 1918–1998. Путівник. Укладачі: Боляк О. С., Воронкова Т. І., Даневич С. Г. та ін. Київ : НБУВ, 1998. С. 17–20).

Багатолітній Неодмінний секретар УАН/ВУАН Агатангел Юхимович Кримський фокусував свій науковий інтерес насамперед на сходознавстві та українознавстві. Але його не без підстав вважають і «українським феноменом в європейській культурі» (Агатангел Кримський – український феномен у європейській культурі. URL: <https://islam.in.ua>). Він досліджував вплив слов'ян на Османську імперію і ставлення мусульманського світу до європейського, що немаловажливо для розуміння відносин Сходу і Заходу і в наш час. Перекладами арабських, перських і турецьких джерел науковець знайомив українську та європейську спільноту з близькосхідною класикою. Зокрема, слід згадати «Тисячу і одну ніч», «Шах-наме», твори Антари, Омара Хайяма, Абу-ль-Аля аль-Мааррі, Сааді, Гафіза, Міхрі-хатун, Фірдоусі (Кримський Агатангел Юхимович. Вікіпедія. URL: <https://uk.m.wikipedia.org>).

А. Ю. Кримський – один із найбільших поліглотів у світі. Володів понад 60-ма мовами. А дехто вважає, що разом із діалектами – й цілою сотнею мов. Із західно-європейських мов у нього в робочому вжитку були польська, французька, англійська, німецька, італійська, грецька, латинська. Тому в його творчому доробку – багато перекладів західних авторів. Серед них – літературних класиків: Гайнріха Гайне, Йоганна Вольфганга фон Гьоте, Джорджа Байрона, Сапфо, Фрідріха Рюккerta, а також шотландські «Народні казки та вигадки» і казки Г. Х. Андерсена. У 1970 р. рішенням XVI сесії Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО А. Ю. Кримського занесено до переліку видатних діячів світу (Кримський Агатангел Юхимович. Вікіпедія. URL: <https://uk.m.wikipedia.org>).

Носієм європеїстики був і один з перших академіків Історично-філологічного відділу УАН Микола Іванович Петров. Він досліджував основні течії західно-

європейської літератури, їх вплив на давньоруську (українську) літературу. Багато років читав курси лекцій з історії іноземної літератури. В полі його інтересу були події, процеси, особистості, що стосуються історії, культури, міжнародних відносин Білорусі, Болгарії, Греції, Іспанії, Литви, Молдови, Польщі, Румунії, Сербії, Франції, Чехії та інших країн. Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії, яким М. І. Петров опікувався півстоліття, був багатим зібранням не тільки українських, а й європейських старожитностей. Містив близько 40 тисяч артефактів. Фонд цілісно не зберігся, але його залишки та зроблені М. І. Петровим описи й альбоми експонатів і нині включені в науково-інформаційний обіг, слугуючи документальним свідченням давніх і глибоких історико-культурних зв'язків України з Європою (Ульяновський В. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах. *Микола Петров. Скрижалі пам'яті*. Київ: ПРАЙМ, 2003; Ставнюк О. В., Ставнюк В. В. Микола Петров: українознавець, краєзнавець, києвознавець. Київ: Саміт-книга, 2020; Микола Іванович Петров. Сайт Бориса Тристанова. URL: <https://histpol.pl.ua>).

Не можна не відзначити й внеску академіка Історично-філологічного відділу УАН Степана Йосиповича Смаль-Стоцького в поширення знань про Україну в західно-європейському середовищі. В ньому він добре орієнтувався. Вчився у Віденському університеті. Там же здобув ступінь доктора слов'янської філології. Був послом до Віденського парламенту від Буковини, послом Західно-Української Народної Республіки в Празі. Працював тут в Українському вільному університеті. Обраний членом Слов'янського інституту в Празі. Читав лекції з української мови і літератури у Варшавському університеті. Брав участь у першому з'їзді слов'янських філологів 1930 р. Скрізь захищав і популяризував українство. І на сьогодні цікавими є його праці з історії української мови і порівняльної славістики, зокрема: «Українська мова в сім'ї слов'янських мов» і «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов та їх взаємне споріднення». Як зазначав Василь Сімович, С. Й. Смаль-Стоцький «у своїх граматиках і правописі виходив із будови української мови як самостійної одиниці серед слов'янських мов» (Сімович Василь. Наукова діяльність академіка С. Й. Смаль-Стоцького. Збруч. URL: <https://zbruc.eu>). За словами того ж В. Сімовича, С. Смаль-Стоцький вважав, що українська мова «від віків розвивалася самостійно, вийшовши з праслов'янської мови нарівні з іншими слов'янськими мовами» (Сімович В. Наукова діяльність...), що «ніякої спільноти з повстанням і розвитком московського народу не було, що на т. зв. праруську добу, за джерелами, не було навіть часу» (підкреслено в оригіналі) (Сімович В. Наукова діяльність...).

І ще на одне в спадщині С. Й. Смаль-Стоцького слід звернути увагу – його праці з історії української культури Буковини (Сімович В. Наукова діяльність...). Тоді в Румунії був поширений «погляд, що українці на Буковині зайшлий елемент, що Буковина вся – корінно румунський край та що українцям у цьому краю нічого не належиться» (Сімович В. Наукова діяльність...). Тому була потреба «і своїх, і чужих освідомити з історією українців у цьому краю від найдавніших часів» (Сімович В. Наукова діяльність...). Так появилася книжка «Буковинська Русь – культурно-історичний образок», у якій С. Й. Смаль-Стоцький «на основі всіх історичних джерел, і румунських ... дає незбитий доказ, що на Буковині ... український народ автохтонний» (Сімович В. Наукова діяльність...).

Помітними були в європейському науковому й освітньому просторі й перші академіки Соціального відділу УАН – Михайло Іванович Туган-Барановський, Федір Васильович Тарановський, Володимир Андрійович Косинський і Орест Іванович Левицький. За оцінкою В. Горбатенка, М. І. Туган-Барановський «вчений, перший східно-європейський економіст, наукові теорії якого були визнані й широко відомі на Заході, а ідеї знайшли відображення у працях вчених різних шкіл і напрямів: від А. Шпітгофа і Й. Шумпетера (Німеччина), Ж. Лескюра і Афталіона (Франція), Т. Касселя і К. Віскеля (Швеція) до Дж. М. Кейнса (США)» (Горбатенко В. Туган-Барановський Михайло Іванович. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 723–724). Для Дж. М. Кейнса праці М. І. Туган-Барановського з проблем економічної кон'юнктури стали «підґрунтям» при розробленні теорії прогнозування ринкової кон'юнктури. У Франції на основі концепції М. І. Туган-Барановського кон'юнктурних циклів діяв Постійний комітет для передбачення промислових криз (Туган-Барановський Микола Іванович. Вікіпедія. URL: <https://uk.m.wikipedia.org>).

В історії української, європейської і світової економічної думки М. І. Туган-Барановський увійшов передусім двома науковими внесками: теорією промислових криз і теорією кооперативного руху. Вони і в наш час залишаються робочим інструментом аналізу економічних процесів. Класик західноєвропейської політекономії Йозеф Шумпетер заслужено називав М. І. Туган-Барановського найкращим слов'янським економістом. Академік В. М. Гєєць відзначає, що новаторський підхід М. І. Туган-Барановського до аналізу циклічного характеру суспільного відтворення відкрив можливості формування «нового наукового напрямку – економічного прогнозування» (М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець: до 150-річчя від дня народження. Монографія. В. В. Небрат (відп. ред.), В. М. Гєєць, Н. А. Супрун та ін. НАН України. ДУ «Ін-т економіки і прогнозування НАН України». Київ : Наукова думка, 2015. С. 3).

Федір Васильович Тарановський з дитинства був уписаний в європейське життя. Народився в Польщі. Навчався (гімназія, університет) у Варшаві. Там же розпочав трудову діяльність. Стажувався в Німеччині та Франції. Високу наукову кар'єру зробив на вивченні західноруського, українського, звичаєвого, слов'янського права. Велику увагу приділяв дослідженню історії права Сербії, Німеччини, Франції, Польщі, Литви, Магдебурзькому і римському праву. Його правознавчий енциклопедизм і став причиною того, що він був включений до складу академіків-засновників УАН, де намагався будувати правознавчі структури з урахуванням європейського досвіду.

Громадянська війна в царській Росії, що болісно зачепила й Україну, не дала можливості Ф. В. Тарановському плідно попрацювати в УАН, і він з весни 1920 р. емігрував до Югославії та до кінця життя (1936 р.) жив у Белграді, викладав історію слов'янського права в університеті. Обраний академіком Сербської академії наук і Слов'янського інституту в Празі, закордонним членом науково-культурного товариства «Матиця Сербська». Хоча з початком репресій радянської влади проти українських учених Ф. В. Тарановський був виключений зі складу ВУАН, він не поривав зв'язків з Академією, листувався з київськими колегами. Чотирирічна праця «Історія сербського права у державі Неманичів» закріпила за ним міжнародне визнання

і як сербського вченого (Усенко І. Б. Академік двох академій Ф. В. Тарановський. Часопис Київського університету права. 2016. № 4. С. 9–17; Ясь О. В. Тарановський Федір Васильович. <https://resource.history.org.ua>; Члени-засновники Національної академії наук України. Київ, 1998).

Європейський досвід В. А. Косинського набувався типовим для свого часу шляхом: стажування, а потім робота в науково-освітніх центрах Європи. У нього були тривалі відрядження до Німеччини, Австрії, Швейцарії, Франції, Великої Британії. У Німеччині він навіть зібрав матеріали для магістерської дисертації «Установи для дрібного кредиту в Німеччині. Їх історія у зв'язку з деякими сторонами економічного життя цієї країни». В УАН працював недовго. З 1921 р. – в еміграції. Займав професорські посади у Вищому комерційному інституті (Прага), Українській господарській академії (Подєбради, тепер – Словаччина), інших чехословацьких навчальних закладах, Латвійському університеті (Рига) (Матвеева Л. В. Академік Володимир Косинський. Члени-засновники Національної академії наук України. Київ, 1998. С. 317–342). Читав лекції з політекономії, аграрної економіки, статистики. У європейських наукових колах почував себе впевнено, про що свідчить його широка полеміка з європейськими вченими, зокрема, й такими, як К. Маркс, А. Вебер, Г. Спенсер, Г. Зіммель та інші (Горкіна Л. П. Академік Володимир Косинський: сучасний погляд на життєвий шлях та наукову спадщину українського вченого. Історія народного господарства та економічної думки України. Зб. наук. праць. Київ, 2007. Ч. 3. С. 18).

Орест Іванович Левицький (Левицький Орест Іванович. Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. Вип. 2. Ч. 2. С. 114–116), як і Д. І. Багалій, на відміну від всіх інших академіків-засновників УАН, у Західній Європі не вчився, не стажувався, не працював. Проте його роль у просуванні української науки в європейський інтелектуальний простір – незаперечна. Збирання, вивчення, публікація, популяризація пам'яток старожитностей, що складало основну частину його творчої діяльності, незмінно виводило на висвітлення зв'язків України з Польщею, Литвою, Німеччиною, Швецією, навіть зв'язків європейських країн з Османською імперією. У дослідженнях звичаєвого права простежував західні впливи, намагався з'ясувати, які елементи запозичені, а які є власними, українськими. Історичні твори, літературні пам'ятки, архівні матеріали, які він вводив у науковий обіг, допомагали й досі допомагають українцям краще усвідомити і свій історичний образ й історичний образ європейських народів, а європейцям, відповідно, – свій історичний образ та історичний образ українського народу. «Архів Південно-Західної Русі», куди О. І. Левицький зробив вагомий внесок, – це, умовно кажучи, й «Архів Європи».

Отже, академіки-засновники Національної академії наук України своїм досвідом та ідеями заклали широкі основи для співпраці з європейськими науковими центрами, показали шляхи входження в європейський інтелектуальний простір. Складне й важке для України і всієї Європи ХХ століття не завжди сприяло інтеграційним можливостям. Але проєвропейські настрої в українських академічних колах зберігалися. Загалом поступово зростали контакти учених, публікації у зарубіжних виданнях, договори між Українською академією наук, яка декілька разів змінювала назву (ВУАН, АН УРСР, АН України, Національна академія наук України) і академіями та міжакадемічними об'єднаннями європейських країн.

Українські вчені обиралися членами іноземних академій, а іноземні вчені – членами української. На початок 2025 р. діяло майже 690 прямих угод і договорів, укладених академічними установами з іноземними партнерами (Національна академія наук України у 2024 році: Інформаційне видання. Авт. кол.: Богданов В. Л. (відп. ред.) та ін. НАН України. Київ : Академперіодика, 2025. С. 41). Реалізовано 47 проєктів Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та Програмою з досліджень і навчання Європейського співтовариства з атомної енергії. Виконується 14 багаторічних проєктів за програмою НАТО «Наука заради миру і безпеки» (Національна академія наук України у 2024 році).

Наукова спадщина академіків-засновників Національної академії наук України, як і вся академічна наукова спадщина, служить історичною документною базою для доведення стратегічної слушності європейського вибору української науки і держави.

Oleksii Onyshchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2424-0554>,

Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,

Advisor of the National Academy of Sciences of Ukraine Presidium,

The head of the Informational-library council

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,

Honorary General Director,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: osony1933@gmail.com

European vectors in the scientific heritage of founding academicians of the NAS of Ukraine

The National Academy of Sciences of Ukraine (the first name – the Ukrainian Academy of Sciences) was founded by scientists who had extensive experience of cooperation with European colleagues and made own significant contribution to the European science. As examples, V. I. Vernadskyi initiated the doctrine of the noosphere, S. P. Tymoshenko gained recognition with own success in applied mechanics, S. Y. Smal-Stotskyi – in comparative Slavic studies, M. I. Tugan-Baranovskyi – with research of the economic climate. The article is devoted to demonstrate the fact that each of the founding academicians paved own way into the European intellectual space and oriented the academy towards the scientific European integration.

Keywords: the National Academy of Sciences of Ukraine, founding academicians of the NAS of Ukraine, the national academic scientific heritage, the European intellectual space, European integration.

Приходько Людмила Федорівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1674-1001>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

старша наукова співробітниця,

відділ архівознавства і документознавства,

Інститут архівознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Фотографічні твори як об'єкти авторського права

Розглянуто офіційне визначення поняття «фотографічний твір», основні ознаки фотографічних творів як об'єктів авторського права, правове регулювання їх створення, охорони, використання в законодавстві України.

Ключові слова: авторське право, фотографічні твори, фотографія, фотодокументи, Національний архівний фонд.

Фотографія як галузь мистецтва і діяльність – невід'ємний складник буття сучасної людини. Її справедливо вважають одним із найпоширеніших і найпопулярніших засобів відображення й збереження інформації про навколишній світ, його наукового і художнього пізнання, осмислення та освоєння. Тому цілком закономірно, що міжнародними і національними нормативно-правовими актами фотографію в значенні фотографічного твору, що має певні ознаки, включено до об'єктів авторського права, на які поширюється авторсько-правова охорона. Зокрема, згідно зі ст. 2 «Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів» фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним фотографії, охороняються авторським правом. У ч. 1 ст. 6 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (2022) встановлено, що об'єктами авторського права є твори у сфері літератури, мистецтва, науки, і в їх переліку вказані фотографічні твори (п. 9), аналогічну норму закріплено у п. 1 ч. 1 ст. 433 Цивільного кодексу України.

Актуальність дослідження фотографічних творів зумовлена низкою чинників: посилення уваги в доктрині міжнародного і національного авторського права до проблем їх правового регулювання під впливом широкого використання цифрових технологій, цифровізації більшості сфер людського життя і діяльності, невпинного зростання попиту суспільства на вільний і високотехнологічний доступ до інформації, знань, цифрового контенту культурної спадщини; наявність у складі Національного архівного фонду (НАФ) фотодокументів, що мають правовий статус об'єктів авторського права, перспективи подальшого збільшення їх обсягів у процесі передавання до державних архівів від фізичних і юридичних осіб на постійне зберігання створених ними архівних фондів і колекцій, які можуть містити такі документи (включно і в цифровому форматі); цифрові й оцифровані документи зафіксували в сучасній архівістиці перехід від аналогової до цифрової парадигми та окреслили правові і пов'язані з ними теоретичні, технологічні, методичні проблеми формування, забезпечення збереженості, доступу, використання архівних документальних ресурсів.

Теоретичне підґрунтя дослідження проблематики фотографічних творів становлять публікації українських авторів: Н. Бузовської, Т. Гусака і О. Гусак, С. Клейменової і О. Яблокової, Х. Кметик-Подубінської, О. Кулініч, Л. Майданик, Л. Тарасенка, О. Улітіної, А. Штефан, О. Штефан, О. Яворської та ін., в яких проаналізовано історію виникнення фотографії, поняття «фотографія» і «фотографічний твір», основні ознаки фотографічного твору в статусі об'єкта авторського права, правову природу фотографічного твору в цифровому форматі, правове регулювання відносин, які виникають у зв'язку зі здійсненням прав на фотографічні твори, проблемні питання їх правового режиму в законодавстві України тощо.

Згідно з п. 63 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон) фотографічний твір – це статично відображений (зафіксований) твір із застосуванням аналогових, цифрових фотографічних технологій на матеріальному носії чи в електронній (цифровій) формі або із застосуванням лазерних технологій у вигляді об'ємного тривимірного зображення. Доктринальні підходи в авторському праві дозволяють визначити основні ознаки фотографічного твору як об'єкта авторського права: 1) твір має бути оригінальним інтелектуальним творінням автора і вираженим в об'єктивній формі; 2) оригінальність фотографічного твору є ключовою ознакою (критерієм), що характеризує твір як результат особистої інтелектуальної, творчої діяльності автора, відображає його творчі рішення, прийняті під час створення твору (наприклад: вибір сюжету, композиція, тип освітлення, ракурс зйомки, різні методи зйомки, колірне рішення, вибір матеріалу, на який фіксується зображення (плівка або цифровий файл), вибір обладнання тощо); 3) фотографічний твір має специфічну форму вираження, закріплену в його офіційній дефініції; 4) законодавцем здійснено розмежування між поняттям «фотографічний твір» як базовим і поняттям «фотографія» – за ст. 8 (п. 8) Закону фотографії, що не мають ознак оригінальності (не є фотографічними творами), авторським право не охороняються; 5) фотографічним твором необхідно визнавати не тільки його первинний оригінал, а й копії, виготовлені самим автором, зафіксовані на будь-якому носії, що зберігають основні якості, характерні риси твору, відрізняються оригінальністю.

За рівнем творчих зусиль автора в наукових публікаціях пропонується класифікувати фотографічні твори на такі основні групи: твори мистецтва (портрет, пейзаж, жанрові, натюрморт); репортажні або документальні (наприклад, зроблені під час концертів, демонстрацій, масових заворушень тощо); технічні або звичайні (фотографії на документи).

Згідно з ч. 1 ст. 7 Закону охорона поширюється лише на форму вираження об'єктів авторського права, під її дію підлягають усі оригінальні твори – оприлюднені, неоприлюднені, завершені, незавершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети створення, способу вираження. Охорона не поширюється на технології створення й вираження твору, на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процеси, системи, концепції, відкриття, навіть якщо вони у творі виражені, описані, пояснені, проілюстровані (ч. 3 ст. 7 Закону).

Первинним суб'єктом авторського права на фотографічний твір є автор твору – фізична особа, яка його створила власною творчою працею. Суб'єктами майнових авторських прав на твір можуть бути інші фізичні або юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону (ч. 2 ст. 5 Закону). Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення, твір вважається створеним із моменту первинного надання йому будь-якої об'єктивної форми (письмової, речової, електронної (цифрової) тощо. За відсутності доказів іншого, автором твору вважається фізична особа, ім'я якої, як автора, зазначено в оригіналі або копії твору (презумпція авторства) (ч. 2 ст. 9 Закону). Суб'єкт авторського права для повідомлення про свої майнові права може використовувати знак охорони авторського права і зареєструвати своє авторське право на твір у відповідному державному реєстрі (ч. 3, ч. 5 ст. 9 Закону).

За нормами Закону автору фотографічного твору належать немайнові і майнові права. Особисті немайнові права автора – це право вимагати визнання свого авторства

шляхом зазначення належним чином імені в оригіналі й копіях твору і за будь-якого використання твору, якщо це практично можливо; право забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо його автор бажає залишитися анонімом; право обирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора в оригіналі і копіях твору; право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, в т. ч. супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора; право надати назву твору або залишити його без назви; право присвятити твір особі (особам), події або даті. Особисті немайнові права належать лише автору, не можуть бути передані (відчужені) іншим особам і не переходять у спадщину (ст. 11 Закону), охороняються безстроково. До майнових прав автора належить: право на використання власного твору будь-яким способом (способами), виключне право дозволяти або забороняти використання твору іншими особами. Способи використання твору зазначені у пп. 1–9 ч. 1 ст. 12 Закону. Майнові права на твір можуть передаватися (бути відчужені) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю або частково. Автор має право на справедливую винагороду за відповідні способи використання твору (ч. 2, ч. 3 ст. 12 Закону). Використання фотографічного твору можливе лише за згодою автора або іншого суб'єкта авторського права, який володіє майновими правами на твір. Загальні випадки вільного використання творів закріплено у ст. 22, для архівів – у ст. 24 Закону. Закінчення строку чинності майнових прав на твір означає його перехід у суспільне надбання, і цей твір може будь-якою особою вільно, без сплати винагороди використовуватися, але за умови дотримання особистих немайнових прав автора (ч. 3 ст. 32 Закону).

Як зазначають науковці, правова охорона фотографічних творів не позбавлена низки проблем (зокрема, норми щодо фотографічних творів не систематизовано, підкреслено доцільність об'єднання положень про фотографічний твір в окрему статтю Закону). Вирішення проблемних питань правомірного використання архівних фотодокументів, що мають статус об'єктів авторського права, потребує співпраці з науковцями, фахівцями у сфері авторського права і розроблення методичних матеріалів.

Prykhodko Lyudmyla,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1674-1001>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Senior Research Associate,

Department of Archival Studies and Document Studies,

Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

e-mail: prykhodkolf2021@ukr.net

Photographic works as objects of copyright

The official definition of the concept of «photographic work», the main features of photographic works as objects of copyright, and the legal regulation of their creation, protection, using in the legislation of Ukraine are considered.

Keywords: copyright, photographic works, photography, photographic records, National Archival Fond.

Шаповал Андрій Іванович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
директор,

Інститут архівознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: shai196@ukr.net

Співпраця академіка А. Лебедева з вченими, науковими установами і закладами освіти Польщі у світлі архівних документів

На основі архівних документів особового фонду академіка А. Лебедева, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, відображено співпрацю українського механіка з вченими, науковими установами і закладами освіти Польщі.

Ключові слова: А. Лебедєв, механіка, міжнародна наукова співпраця, Польща, особовий фонд, Інститут архівознавства.

У фондах особового походження видатних учених України; нерідко, зберігаються документи, які стосуються міжнародної наукової діяльності та розкривають співпрацю вітчизняних науковців з академічними установами та закладами освіти країн Європи та світу. До когорти українських науковців, що брали активну участь в європейському науковому житті, належить й учений-механік, доктор технічних наук (1972), професор (1976), академік НАН України (1988) Анатолій Олексійович Лебедєв (1931–2012), який від 1966 р. до кінця життя працював в Інституті проблем міцності імені Г. С. Писаренка (далі – ІПМіц) НАН України, зокрема й на посаді завідувача відділу статичної міцності та пластичності.

Учений є засновником загальновизнаної наукової школи «Рівняння стану та критерії міцності матеріалів». Його наукові праці, присвячені механіці матеріалів і міцності конструкцій, здобули високу оцінку серед європейського наукового співтовариства. Він входив до складу Європейського товариства цілісності конструкцій (ESIS), Міжнародної координаційної Ради з фізики міцності та пластичності матеріалів, Технічного комітету Європейської асоціації з експериментальної механіки (EuraSEM), виступав експертом Міжнародної асоціації зі сприяння співпраці з вченими незалежних держав колишнього Радянського Союзу (INTAS), яка діяла протягом 1993–2007 рр.

В особовому архіві А. Лебедева, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, відклався комплекс документів (дозволи, листи, запрошення, форма учасника міжнародного симпозіуму, звіти, науково-технічні завдання, обґрунтування, договір про співпрацю, робоча програма співробітництва, етапи науково-дослідної роботи тощо), які висвітлюють участь ученого в європейському науковому житті, дають можливість проаналізувати зміст і динаміку його співробітництва з академічними установами та закладами освіти країн Європи, зокрема Польщі.

Участь А. Лебедева в європейському науковому житті згідно з документами хронологічно збігається з його перебуванням на посаді завідувача відділу статичної

міцності та пластичності ІПМіц НАН України (1971–2002). У ці роки він активно співпрацював з вченими, науковими установами і закладами освіти Болгарії, Німеччини, Польщі, Румунії, Франції та Чехословаччини.

Співробітництво українських учених-механіків із польськими колегами розпочиналося з участі (очної та дистанційної) у міжнародних наукових форумах, що проходили під егідою польських академічних установ.

В особовому фонді А. Лебедева зберігається заповнена ним форма учасника організованого Польською академією наук (далі – ПАН) ХХІ Міжнародного симпозіуму з основ міцності та пластичності, який відбувся у Варшаві 30 серпня – 2 вересня 1972 р.

На цей форум українськими науковцями, співробітниками ІПМіц А. Лебедевим і М. Новіковим (майбутніми дійсними членами НАН України) була представлена доповідь «Закономірності деформування та руйнування конструкційних матеріалів при складному напруженому стані за умови низьких температур». В архіві відклалися дозвіл на оприлюднення праці від 27 серпня 1971 р. і листування з організаторами симпозіуму щодо рецензування доповіді та перекладу її англійською мовою. В одному з листів голова оргкомітету форуму А. Шевчук наголосив на зацікавленості в участі українських дослідників у симпозіумі, адже їхня доповідь містила нові наукові результати.

В інших листах йдеться про участь (тепер вже заочну) українських учених А. Лебедева та академіка Г. Писаренка у ХVІІІ Польській конференції з механіки твердого тіла, яка відбулася у 1976 р. у Варшаві, з доповіддю «Критерій міцності анізотропних матеріалів». Оскільки дослідники не мали змоги особисто взяти участь у роботі конференції, вони звернулися до організаторів з проханням оголосити на форумі їхню доповідь.

За відомостями документів, А. Лебедев неодноразово брав участь у Польській конференції з механіки твердого тіла, яка регулярно проводилася Інститутом прикладних проблем техніки ПАН.

У фонді вченого зберігся звіт про хід роботи ХХІ Польської конференції з механіки твердого тіла у вересні 1979 р. у м. Козубнік, складений А. Лебедевим і ще одним учасником форуму – професором Г. Шапіро. На цій конференції було заслухано 155 наукових доповідей, які представляли 250 учених і спеціалістів з 28 країн Європи та світу. У звіті констатувалося, що міжнародний форум пройшов на високому науковому рівні з використання найновіших теоретичних і експериментальних результатів.

В архіві відклалися й запрошення на ХХІV Польську конференцію з механіки твердого тіла у вересні 1983 р. у м. Яхранка і науково-технічне завдання А. Лебедеву для участі в цьому форумі, де він мав виголосити доповідь «Температурні ефекти при деформуванні металу за умов складного напруженого стану».

Співробітництво А. Лебедева з польськими вченими, науковими установами та закладами освіти значно активізувалося та розширилося у 1990-ті рр.

Особливо тісно А. Лебедев співпрацював з кафедрами механічного факультету Білостоцького політехнічного інституту (нині – Білостоцький технологічний університет, що є найбільшим вищим навчальним закладом північно-східної Польщі) конструювання машин на чолі з проф. В. Осипюком і прикладної механіки, якою завідував проф. А. Яковлюк. У фонді вченого відклалися листування між керівництвом

ІПМіц НАН України та Білостоцьким політехнічним інститутом, а також А. Лебедєва з В. Осипюком і А. Яковлюком, що містять відомості про наукову співпрацю українських і польських учених.

На запрошення польських науковців, у вересні 1995 р. А. Лебедєв взяв участь у V Міжнародній конференції з повзучості та сполучених процесів, яка проходила у Білостоку та Біловежі. Українського вченого було запрошено й до організаційного комітету VI Міжнародної конференції з повзучості та сполучених процесів (Біловежа, 1998), де він також брав дієву участь у рецензуванні наукових доповідей, надісланих на цей форум.

Міжнародні конференції у Білостоку та Біловежі сприяли інтенсифікації міжнародної наукової співпраці вчених-механіків України та Польщі. Показовим у цьому контексті є зміст листа А. Лебедєва від 15 вересня 1996 р. до А. Яковлюка, який був ученим секретарем конференцій, де український науковець зазначив: «Дякую Вам за теплий лист, інформацію про майбутній симпозіум і примірник збірника праць конференції у Біловежі. Я сподіваюся, що зустрічі та дискусії, які відбулися під час конференції, сприятимуть укріпленню нашої співпраці не тільки по лінії обміну інформацією та особистих зустрічей, а й у частині виконання спільних наукових робіт за комплексними міжнародними програмами. Додаю деякі наші публікації, які можуть мати інтерес для Вас і Ваших колег. Я, як член редколегії журналу «Проблеми міцності», готовий представляти до публікації Ваші та рекомендовані Вами праці» (ІА НБУВ. Ф. 420. Оп 1. Спр. 172. Арк. 178).

На прохання польських науковців проконсультувати їх з теми процесів повзучості та втоми матеріалів у складному напруженому стані, А. Лебедєв листом від 21 квітня 1999 р. запросив професорів механічного факультету Білостоцького політехнічного інституту В. Осипюка (кафедра конструювання машин), В. Єрмолая та Р. Устиновича (кафедра прикладної механіки) відвідати у червні того ж року ІПМіц НАН України для ознайомлення з його досягненнями у галузі механіки матеріалів при складному напруженому стані в умовах короткочасного і тривалого навантажень, а також з методами випробувань матеріалів при низьких і високих температурах.

Під час візиту до Києва польські вчені виступили за продовження співпраці. У результаті у червні 1999 р. був підготовлений договір про науково-технічне співробітництво між ІПМіц НАН України і Білостоцьким політехнічним інститутом, який від української установи підписали академік НАН України А. Лебедєв і провідний науковий співробітник, кандидат технічних наук В. П. Ламашевський. У рамках договору на 2000–2001 рр. були затверджені робочі програми співробітництва з тем: «Оптимізація алгоритмів розрахунків елементів конструкцій на основі нових моделей деформування та руйнування матеріалів» (виконавці А. Лебедєв і В. Осипюк); «Розробка моделі деформування та руйнування матеріалів у різних умовах навантаження» (А. Лебедєв та Р. Устинович і В. Єрмолай). На початку 2000 р. сторони підписали додаткову угоду до договору, у якій були конкретизовані етапи науково-дослідних робіт за темами. Для науково-методичного ж супроводження договору між ІПМіц НАН України та Білостоцьким політехнічним інститутом став діяти семінар «Планування експериментальних досліджень» за участі академіка А. Лебедєва.

Отже, широкий комплекс документів із особового фонду академіка НАН України А. Лебедєва в ІА НБУВ всебічно розкриває динаміку, зміст і форми співпраці україн-

ського науковця з вченими, науковими установами і закладами освіти Польщі. Активна міжнародна наукова діяльність А. Лебедєва сприяла входженню українських учених до європейського інтелектуального простору.

Andrii Shapoval,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>,

Doctor of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Director Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: shai196@ukr.net

Cooperation of Academician A. Lebedev with scientists, scientific institutions and educational institutions of Poland in the light of archival documents

Based on archival documents from the personal collection of Academician A. Lebedev, which is stored at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, the cooperation of the Ukrainian mechanic with scientists, scientific institutions and educational institutions of Poland is reflected.

Keywords: A. Lebedev, mechanics, international scientific cooperation, Poland, personal fund, Institute of Archival Studies.

Наукове видання

**БІБЛІОТЕКА. НАУКА. КОМУНІКАЦІЯ:
ПРІОРИТЕТИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали міжнародної наукової конференції
(Київ, 1–3 жовтня 2025 р.)
у двох томах

Том 1

Відповідальний редактор: О. М. Василенко

Редактори:

Вербіцька О. І. (розд. 7), Гарагуля С. С. (розд. 2, 4), Дем'янюк Л. М. (титул/авантитул англ. текст),
Клименко О. З. (розд. 1), Коваль Т. В. (розд. 5), Коновал Л. В. (розд. 2, 4), Македон В. Є. (розд. 7),
Плющик О. В. (розд. 6), Половинчак Ю. М. (розд. 3), Степченко О. П. (розд. 5)

Комп'ютерне складання та форматування тексту
М. В. Іванова, Л. П. Рудицька, К. А. Кравченко

Дизайн обкладинки : С. М. Головаха

Підп. до друку 26.09.2025. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 31,16. Обл.-вид. арк. 38,91.

Видавець і виготівник Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7871 від 28.06.2023 р.